

KRUPA ANDRÁS

A DÉLKELET-MAGYARORSZÁGI
SZLOVÁKOK HIEDELEMVILÁGA

DEBRECEN, 1987

KRUPA ANDRÁS

A DÉLKELET-MAGYARORSZÁGI
SZLOVÁKOK HIEDELEMVILÁGA

DEBRECEN, 1987

STUDIA FOLKLORISTICA ET ETHNOGRAPHICA

**A Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének
kiadványa**

**Szerkeszti:
UJVÁRY ZOLTÁN**

**Munkatárs:
Bódi Erzsébet**

**Megjelent a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Országos Központja és
Békés Megyei Szervezete, a Békés Megyei Tanács Tudományos
Koordinációs Bizottsága támogatásával**

**ISSN 0138-9882
ISBN 963 471 487 0**

Magyarország szinte minden táján élnek szétszóródva szlovákok. Zömük a 18–19. századi telepítési áramlat következtében került a jelenlegi lakóhelyére. A délkelet-alföldi országrészbe, a mai Békés–Csongrád megyékbe népiességpótló, munkaerőhiányt megszüntető céllal érkeztek, s a magyar–csehszlovák lakosság-cseréig viszonylag zárt tömböt alkottak.¹

Eredeti származási helyüket tekintve a mai Szlovákia különböző tájairól történt a levándorlásuk. Így etnikailag vegyes összetételű telepesekből jöttek létre a szlovák lakta helységek. A letelepedés kezdetétől fogva megindult a belső integrációjuk, amelyeknek a folyamata valójában a mai napig sem fejeződött be. Ezt is figyelembe véve azonban mégis az állapítható meg, hogy a délkelet-magyarországi szlovákok viszonylag egységes etnikai tömörülést alakítottak ki az ittlétük közel negyedévezredes története alatt. Mind az egységesülésnek, mind a különbözőségnek kézzelfoghatók a sajátosságai, s ezek előidézői, fenntartói (történeti, vallási, gazdasági, nyelvi stb.) összetettek. Róluk természetesen szó lesz a későbbiekben, hiszen a délkelet-magyarországi szlovákok hiedelemvilágát nem vizsgálhatjuk önmagában, hanem csakis e történelmi, szociális, gazdasági és egyéb tényezők szoros kontextusában.

Közülük már most, a bevezetőben fontosnak tartjuk felhívni a figyelmet kettőre, mégpedig magára az alföldi környezetre, mely geográfiai, természeti, gazdálkodási és történeti-kulturális téren sajátosan komplex fenoménnek tekinthető, valamint arra a tényre, hogy a magyarság közé telepedtek le a szlovákok. Vagyis

az újonnan érkezettekre elsősorban az új hatott, azaz az alföldi környezet, mégpedig valamennyi összetevőjével együtt, valamint az olyan nemzeti és etnikai tényező, mint a többséget alkotó magyarság jelenléte.

A belső integrálódás, a külső természeti, gazdasági, társadalmi és nyelvi-kulturális hatások – s ezekkel együtt és egyszerre ható kölcsönhatások – formálták az itt élő szlovákok hiedelemvilágát is.

A fő feladat az volt, hogy feldolgozzuk az e térségben élő szlovákok hiedelemvilágának egykori és mai funkcionálását, fejlődését, alakulását, jelenlegi állapotát. Hiedelemvilágukról közelebbről főként 20. századi képet tudunk nyújtani. Ennek az egyik oka a néprajztudomány empirikus módszerében rejlik, hogy elsősorban élő emberek közléseire támaszkodik, s a gyűjtésünk idején meglévő legidősebb adatközlők emlékezete pedig mintegy a század elejére nyúlik vissza. A másik oka, hogy az itteni szlovákok néphitéről korábbi forrásokban csak szórványos adatok találhatóak. Mindenekelőtt a hiedelemviláguk maradványainak megmentésére összpontosítottuk a kutatómunkát, mert a jelenlegi társadalmi fejlődés révén a hiedelmek gyakorlata, ismerete rohamosan szorul háttérbe, és a lakosságcsere óta a tulajdonképpen diaszporában élő szlovákok körében igen gyors természetes nyelvi asszimiláció is végbemegy, mely a nyelvcserevel együtt a teljes nyelvvesztéssel jár együtt, amelyet – bár lassabb mértékben – etnikai asszimiláció követ.

A megmentett hiedelemanyag tüzetes feldolgozása lehetőséget nyújt tartalmi, történeti, szerkezeti összetevőinek a megismerésére is. Egyrészt az itteni szlovákok néphitének és a mai Szlovákia területén – néhány esetben az eredeti lakóhelyen – meglévő hiedelemvilág azonosságait, eltéréseit, összefüggéseit állapíthatjuk meg. Továbbá kelet-középeurópai, sőt európai összefüggésben mutatjuk be. Másrészt a magyarság (szűkebb értelemben az alföldi magyarok) néphitével, valamint az e tájon lakó más nemzetiségek népi kultúrájával kialakult alkotó interetnikus kölcsönhatások megteremtődésének az értékelését, sőt mindezen

szálak együttes kölcsönössége és összeszővődése révén létrejött specifikus fejlődési eredménynek a néphitükben való tükröződését és formáló hatását is elemezzük.

Az a hiedelemanyag, amellyel dolgozunk, ugyan az itteni szlovákok sajátos néphite, de jellemzője, hogy alapjaiban annak az anyaetnikumnak a hiedelemvilágában gyökerezik, amelyből kiszakadt. A különélés óta pedig gyarapodott a szoros környezetében, a vele együttélő magyarság és a többi itt élő nemzetiség (románok, németek és szerbek) néphitének az elemeivel. Tehát bármely tápláló szálát vizsgáljuk is, nem szűkül le csak az anyaetnikumra és a kölcsönhatásban lévő etnikumokra. Szélesebb közép-keleteurópai talajra épül, ahol közvetlen befolyásolója a Kárpát-medence, a történeti Magyarország népeinek történelmileg kialakult politikai-gazdasági-kulturális hatása. Közvetve kapcsolódik csak az alap-, vagy másképp fogalmazva ősréteghez, amely a keletkezésének és a terjedésének a jellegét szabta meg, de kevésbé megragadható, ám európainak mondható.

A délkelet-alföldi szlovákok népi műveltsége, népi hitvilága mindezek miatt igényli a feldolgozást. Az összefüggéseken túl sajátos arculata van, összességében mind az anyaetnikum, mind a magyarok és a nemzetiségek népi tradícióihoz viszonyítva *többet* is és *kevesebbet* is tartalmaz, ebből következően *összetettebb* és *egyszerűbb* is:

a. Az anyaetnikum hiedelemvilágához képest *többete* az, amit a különélés során ön maga teremtett, formált, s amit a környező, a vele élő etnikumtól adaptáló erővel átvett, a *kevesebb* pedig abban van, amit a régi lakóhelyétől, az óhazától eltérő, specifikus környezetbeli társadalmi, gazdasági és életmódbeli tényezők miatt a hagyományából elhagyott, és amiben az anyaetnikum a különélés óta maga is továbbfejlődött.

b. A környező etnikumoktól megkülönböztető *többete* is nyilvánvaló, hiszen a nemzetiségi, ill. az etnikai létének egyik pillére a népi hiedelemvilágának eredeti, „ősi” alapja. A *kevesebb* pedig abban van, amiben a magyar és a többi délkelet-alföldi nemzetiség népi tradíciója sajátosan önálló, amiben különbözik az itteni szlovákok néphitétlől.

c. Ez a kettő együtt alkotja hiedelemviláguk *összetettebb* jellegének egyik minőségi attributumát. De nem hagyhatjuk figyelmen kívül a másikat sem, azt, hogy az ide telepedő szlovákok egy-egy helységeken belül is sok etnikai csoportból, csoporttörödékből ötvözödték. Ez a tény mindenképpen nyomot hagyott egységesedő hiedelemvilágukban. Ehhez szorosan hozzátartozik az is, hogy a majdnem lakatlan tájra egyidőben a magyarok különböző etnikai csoportjai, törédékei is ideköltöztek a meglévő őslakos magyarok mellé. Tehát az itteni nem egységes szlovák etnikai közösségek, törédékalakulatok a magyar őslakosokon kívül egyazon időben találkoztak a magyarság számos etnikai csoportjának néphítével, annak egyes elemeivel. Ez ugyan csak továbbszínezte a népi hiedelemviláguk struktúrájának amúgy is tarka összképét. Kisebb mértékben érzékelhető a többi nemzetiséggel való együttélés és kapcsolat nyoma is. Köztudott, hogy Mezőberényben németek, Nagylakon románok is laknak.

d. Hiedelemviláguk *egyszerűbb* jellegét a telepítés folyamata, a többszöri újratelepülés nagyban előidézte. A bevándorlás során a hagyomány szertartásainak számos indája, eleme levált, lekopott. Az integrálódás tégelyében pedig általában az egyszerűbb formák honosodtak meg. Az „egyszerűsödés” e folyamata nyilván érintette és formálta az ideköltöző magyarok népi hiedelemvilágának a jellegét is.²

Mindezek jobb megértéséhez szükséges rövid áttekintést adni a település folyamatáról, az itt élő szlovákok etnikai fejlődési sajátosságairól és összetevőiről.

Mivel a Békés és az egykori Csanád megyében élő szlovákok hiedelemvilágát vizsgáljuk, az ő letelepedésükről szólnunk főként.³

Békés megye az újraalakuláskor, 1715-ben majdnemhogy lakatlan volt. Népeisége szempontjából ugyan határvonal húzható az északi és a déli része között. Az ingoványosabb északi, északkeleti rész, lényegében a Sárrét néhány helysége és a dél-bíhan mezőség⁴ megőrizte csekély számú magyar őslakosságát (Békés, Gyula, Szeghalom, Köröstarcsa, Körösladány. Vagy ha meg is szakadt a folytonosságuk, visszatértek az őslakosok, mint pl. Vésztőre, Gyomára). E helységek feltöltése is fontos feladat volt, de legégetőbb gondja a vármegye új földesurának, Haruckern János Györgynek a jó termőföldekkel rendelkező lakatlan puszták benépesítése volt.⁵

Csanád vármegye jórésze is néptelen volt. Makón túl található közép- és kelet-csanádi részek és Nagylak kivételével (végvár lévén)⁶ benépesítésre várt. A Békés–Csanád megyei betelepítések három típusát különböztetjük meg. Az elsőt a szökések jelentik. A másodikat az Észak-Magyarországról közvetlenül érkező telepesek levándorlása. A harmadikat a már itt létrehozott telepes helységek rajkibocsátásai a tárgyalt területen belül létesült helységekbe vagy délebbre: Bánságba, Bácskába, Szerémségbe. Mind a három telepítésforma egyidőben is érvényesülhetett, de a szökés és az elsődleges telepítés inkább a 18. századra jellemző, igaz a 19. századi kamarai telepítéseknél is gyakran találkozunk szökésekkel.

A letelepülési folyamat e tájon szökések révén már a 18. század legelején megkezdődött. Nógrád megyéből például 1720-ig Békés megyébe 72 jobbágy menekült.⁷ A szökések Fügedi E. szerint elsősorban azokból a megyékből történtek, amelyek közvetlenül határosak voltak a török alól felszabadított vidékekkel (Nyitra, Bars, Nógrád, Hont és Abaúj). Az északi, Liptó, Árva,

Zólyom, Szepes, Trencsén megyékből nehezebb volt a szökés.⁸ Nemcsak a szökésre jellemző ez, hanem a szervezett telepítésre is. A táj első telepített helységét, Békéscsabát (1718.) zömmel azokból a megyékből érkezettek népesítik be, amelyek az egykori török uralommal határosak voltak. A folyamat természetesen önmagában is bonyolultabb volt. *Sirácky, J.* adatai szerint a 17. században azokból az északibb megyékből jöttek, s népesítették be a telepések ezeknek a megyéknek a lakatlan részeit, melyek azután a 18. században az első számú kibocsátók voltak.⁹ A letelepülő szlovákok valójában a korabeli Észak-Magyarország egész területéről érkeztek. A történetírás még nem tisztázta kellőképpen a letelepülő szlovákok eredetét. Napjainkban is még mindig elsősorban a 19. századi Békés megyei helytörténetírók adataira kell támaszkodnunk.¹⁰ *Haán L.* 1866-ban megjelent szlovák nyelvű Békéscsaba-történetében felsorolja azoknak a nevét, akik elsőként haltak meg az újonnan telepített helységben, és akik elsőként házasodtak. Eszerint csak négy felvidéki megyéből érkezőről nincs adata (Trencsén, Pozsony, Zemplén, Szepes). A legtöbb első halott és házasuló Nógrád (106), Nagyhont (52), Kishont (45), Pest (35), Túróc (14), Zólyom (1) és Gömör (8) megyéből való volt.¹¹ *Fügedi E.* szerint 1718-ban az első telepések Nógrád és Kishont megyéből jöttek.¹² A Pest megyeiek magas száma azt is jelzi, hogy nagyfokú volt a másodlagos települők száma is. Az ő eredeti lakóhelyük kimutatása még nehezebb. A levándorlásnak gazdasági, szociális és vallási okai voltak. Békés megyébe érve szabad menetelű jobbágyokká váltak, a termőföld kiváló minősége jobb gazdasági körülményeket teremtett számukra. A szabad vallásgyakorlat is biztosítva volt.¹³

Az 1722-ben telepített Szarvas lakói főként ugyancsak Nógrád megyéből érkeztek, továbbá Gömör megyéből. A telepések között szintén találunk Pest és Zólyom megyeieket is.¹⁴ Jelentős lehetett az Abaúj megyéből települtek száma is, mert *Zsilinszky M.* említi, hogy a 18. században még meg lehetett különböztetni az abaúji, a gömöri és a zólyomi nyelvjárást.¹⁵ 1723-ban a németek és a magyarok mellett szlovákok népesítik be Mezőbe-

rényt. Mivel az első telepések névjegyzéke ismeretlen, csak az 1760-as összeírásban szereplő és akkor még élő telepések alapján állapítható meg származásuk. A telepések zöme honti, nógrádi, gömöri és Pest megyei. A később települtek között van zempléni, szepesi, liptói, túróci, zólyomi, barsi, hevesi és trencséni is.¹⁶

Békéscsabát, Szarvast és Mezőberényt tekinthetjük elsődleges telepítési helységeknek a térségben. A többi szlováklakta helységet részint már az idetelepült szlovákok népesítik be. Tótkomlóst 1746-ban azok a békéscsabaiak, szarvasiak alapítják, akik Békésszentandráson próbálkoztak néhány évig.¹⁷ *Gajdács Pál Horváth S.* adatait is felhasználva¹⁸ a nevek elemzése alapján Zólyom, Gömör, Trencsén, Hont és Nógrád megyékből jött telepéseknek tekinti a tótkomlóiak zömét, de talált köztük Nyitra és Pozsony megyeieket is.¹⁹ E telepes községek 1747–48-ban alapítják az Arad megyei Apateleket (ma: Mocrea, Románia) és 1753-ban Nyíregyházát is.²⁰

Az új települések létrehozásának több oka volt, legfőképpen az első települések túlnépesedése, melyeket a természetes szaporulaton túl az északi megyékből érkező újabb telepések is felduzzasztanak, akik a gazdag vidék hírére érkeznek. Erről szemtanúként *Tessedik S.* ad leghitelesebb képet: „A paraszt, kivált a megszállásnak elein, számíthatott és használhatott, hol néki a legjobban tetszett, mert szántóföld, rét és mező elég volt... az ember ezt a tartományt majd leginkább „magyar Kánaánnak” szokta nevezni.”²¹

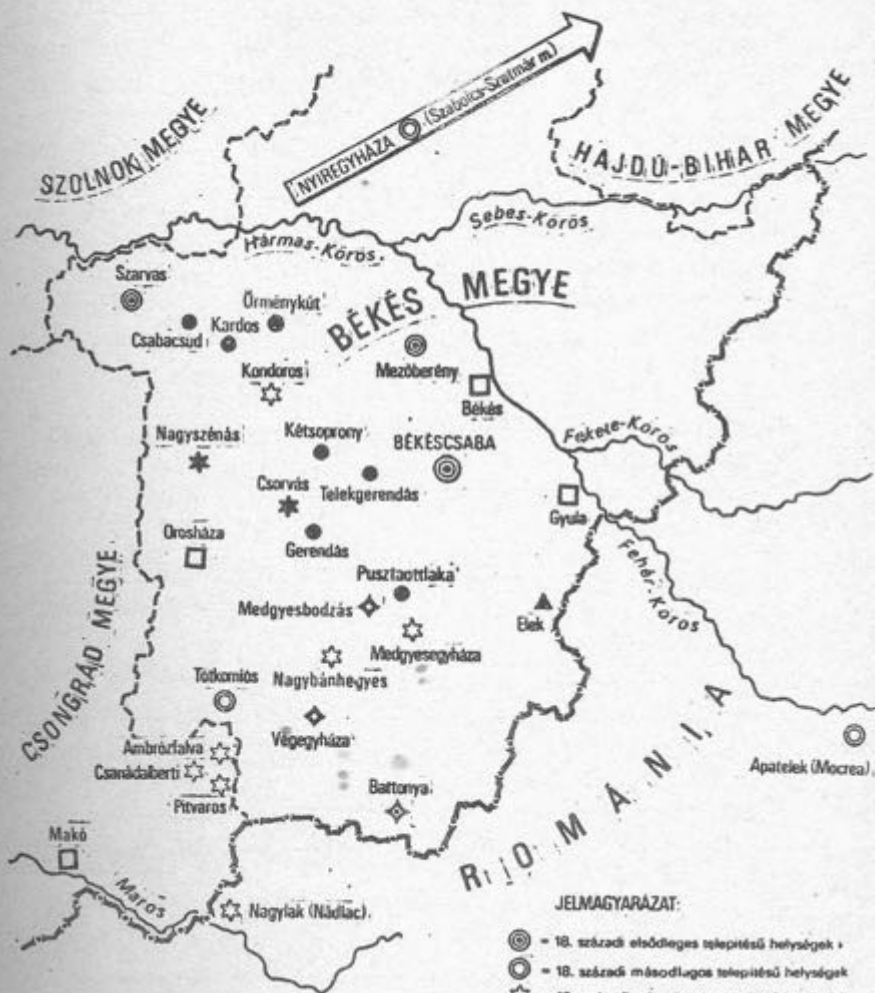
Az első telepések extenzív állattenyésztést folytattak, és kevés földet műveltek. Csupán annyit, amennyi a létfenntartásukhoz szükséges volt, azt is szabadfoglalásos módon. Egy területet addig műveltek, míg ki nem merült.²² A határ lassan nem tudott több legelőt sem biztosítani. A közel másfél évszázadig pihent talaj pedig csakhamar kezdett kimerülni: „A paraszt, ki azelőtt a kövér nyugodt földet csak egyszer szántotta, és mégis sok esztendőig mindenkor szép búzát nyert, most is csak egyszer akarja szántani a megsoványodott földet, és így a búza és árpa helyett vadócot, repcét és bogánckórót nyer.”²³

A telepesek tehát új földterületeket keresnek. Tessedik S. a tiszántúli és a bánáti telepítés példáját idézi. „A Tiszántúlon még a legtöbb puszták és földek műveletlenek.” „... gazdag, de még igen műveletlen földre akadtak... elég műveletlen természet adományát.”²⁴ A továbbvándorlás egyik főokát ebben kell keresnünk többek között. Tessedik S. azt is hangsúlyozza, hogy a fiatalok mennek tovább: „Itt nagy és népes helységek... ifjú erős rajokat és új szállottakat bocsátanak ki”. Szarvasról Nyíregyházára is fiatalok mentek: „Szarvas népessége azonban e kiköltözéssel keveset, úgyszólván alig szenvedett, csak a házassulandók száma szállott le erősen, mert éppen ilyenek költöztek ki az új telepre”.²⁵

A mozgékony-sághoz hozzájárulhatott a szabadköltözködés, a három évi adómentesség megszűnése és az állami adóterhek elől való menekülés is.²⁶

A 19. századi szlovák települések elsősorban Csanád megyében jöttek létre. A román–magyar lakosságú Nagylakot 1802-ben Gömör, Nógrád, Zólyom, Liptó, Árva és Pest megyei telepesek, főként azonban Tótkomlósról, Szarvasról, Békéscsabáról és Mezőberényből, valamint a bánáti Sztamoráról érkezők gyarapították. Elég sok volt a zsellércsalád, ezért 1816-ban a nagylakiak Pitvarosra bocsátanak ki rajt.²⁷ Mivel a pitvarosiak a pécskai kamara követelésének nem tettek eleget, büntetésből 1844-ben elvették tőlük a határuk jórészét, és ez évben megalapították Csanádalbertit (ide tótkomlósi, pitvarosi, nagylaki és szarvasi szlovákok költöztek, de betelepültek makói, hódmezővásárhelyi lakosok is)²⁸ és Ambrózfalvát, melynek első telepesei békéscsabai zsellérek lettek.²⁹ Sirácky, J. megkísérelte megállapítani az ideköltöző békéscsabaiak eredeti lakóhelyét. Kimutatása szerint Nógrád, Kishont, Nagyhont, Gömör, Zólyom és Pest megyebeliek voltak e telepesek ősei.³⁰ Az 1839-ben önálló községgé vált, magyarok lakta volt Csanád megyei Nagybánhegyesre is Békés és Csanád megyei szlovákok költöztek. 1843-ban nagylaki, 1855-ben tótkomlósi, 1870-ben pedig békéscsabai telepesek.³¹ A hagyomány szerint ide is költöztek Zemplén megyeiek.

A DÉLKELET-MAGYARORSZÁGI SZLOVÁKOK TELEPÜLÉSEI A 20. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN

JELMAGYARÁZAT:

- ⊙ = 18. századi elsődleges telepítési helységek
- ⊖ = 18. századi másodlagos telepítési helységek
- ☆ = 19. századi másodlagos telepítési helységek
- ★ = 19. században alakult helységek beszivárgott kis számú szlováksággal
- ◆ = 19. században telepített helységek kis létszámú szlovák telepességgel
- ◇ = helység a 19. század végén bevonulógt kis számú szlováksággal
- ⊕ = Békéscsaba, Szarvas, Medgyesegyháza határából a 20. században önállósult helységek
- ▲ = helység 1945 után betelepített csekély számú szlováksággal
- = magyar városok
- (---) — = országhatár
- = megyehatár
- ~~~~~ = folyó

A szarvasi szlovákok városuk határában hoztak létre új községeket; Kondorost 1875-ben, Csabacsüdöt 1924-ben, Örménykutat 1952-ben, Kardost 1969-ben. A békéscsabai szlovákok pedig 1881–82-ben Medgyesegyházára, Medgyesbodzásra, Csorváásra rajzoltak ki, és a gerendási birtokok felparcellázása után a békéscsabai határhoz tartozó pusztán vetették meg a későbbi községek (Gerendás, 1924.; Telekgerendás, 1952.) alapjait. Az utóbbi helységekben Medgyesegyháza és Telekgerendás kivételével, a szlovákok kisebbséget alkottak. Sajátos helyzetű Kétsoprony község. Elődeik Nyitra és Hont megyei katolikusok, akik 1750 táján Békéscsabán a város külön negyedében telepedtek le, az ún. *Sziksza*ván. Az őslakosoknak számító evangélikusok csak ezt a helyet és a legtávolabbi határrészt biztosították nekik. E távoli határreszből jött létre 1952-ben Kétsoprony. Békéscsabára a 19. században még zempléni és sárosi katolikusok is betelepültek.³² A felszabadulás után Elekre költözött néhány békéscsabai és tótkomlói család. Elek ezáltal vált négy nemzetiségű községgé.

A térség szlovákok lakta helységeinek a zöme ma Békés megyében található (Békéscsaba, Szarvas, Mezőberény, Tótkomlós, Nagybánhegyes, Kondoros, Kardos, Kétsoprony, Telekgerendás, Gerendás, Medgyesegyháza, Elek), csupán három helység (Ambrózfalva, Csanádalberti, Pitvaros) tartozik Csongrád megyéhez.³³

A szlovákok származásának nyelvjárástörténeti elemzése azt mutatja, hogy a délkelet-alföldi szlovákok nyelvjárása a közép-szlovákiai nyelvjárás-típusba tartozik, mégpedig e típus déli nyelvjáráscsoportjai közé, de egyikkel sem azonos, ezért a szlovák nyelvtudomány a közép-szlovákiai típus alföldi nyelvjárásának nevezi.³⁴

Egyik jellemzője, hogy általában a zólyomi, barsi, honti, nógrádi és délnyugat-gömöri nyelvjárások jegyeit hordozza magában, a másik sajátossága, hogy bizonyos nyelvi jelek a Hont, Nógrád, Gömör megyéknek a magyar határral közvetlen szomszédságában lévő nyelvjárási csoportjaira utalnak.³⁵ Az önálló nyelvjárási altípus kialakulása az Alföldre levándorló szlovákok

összeköltözéséből fakadó nyelvi integrációra mutat, de egyúttal azt is jelzi, hogy a nyelvjárás kialakításában döntően a honti, a nógrádi és a gömöri nyelvjárások játszottak szerepet. Ez valószínűsíti, hogy jöllerhet a mai Szlovákia egész területéről érkeztek telepesek, a zömük közép-szlovákiai volt. Noha Békéscsabára pl. kelet-szlovákiai (sárosi, zempléni) római katolikusok és görögkatolikusok éppúgy érkeztek, mint nyugat-szlovákiai (Nyitra) római katolikusok,³⁶ a békéscsabaiak nyelvjárásában mégis a közép-szlovákiai vált uralkodó nyelvjárássá, sőt ezen belül az egyik kelet-nógrádi nyelvjárás sajátosságai (pl. a többes nominatívus kemény e-je) egyenesen megkülönböztetik a többi itt élő szlovák helység nyelvjárásától.³⁷

Szólnunk kell az e térségre érkező magyarokról is, mert Békés és Csongrád megye csanádi részén a magyarság jó része is telepes. Bár zömüket a Nagy-Alföld adta, a betelepítés során az Alföldön kívül az utánpótlást Erdély, Felföld, a mai Észak-Magyarország, Dél- és Nyugat-Dunántúl is nyújtotta. Dél-dunántúliak költöztek Orosházára (eredetileg északnyugat-dunántúli magyarok), Bars, Hont, Nógrád, Heves, Gömör, Borsod és Pest megyéből és Jászságból is érkeztek³⁸ többek között Battonyára, Kevermesre, Kunágotára, Mezőkovácsházára, Nagykamarásra, Gyulára. A legtöbb dohánykertész községet Csongrád megyeiek népesítették be, a békési részeket pedig Hajdú, Arad, Bihar és Temes-megyéiek.³⁹ Az északnyugati és a délkeleti palóc telepítésű hagyományelemeket fedezett fel *Diószegi V.* Magyarbánhegyesen, Dombiratoson, Végegyházán, Nagykamaráson.⁴⁰

Az idetelepülő szlovákság tehát – mint már említettük – nem találkozott teljesen szilárd és zárt hagyománnyal bíró magyar etnikummal, mert a csekély számú őslakos magyarokon kívül a szlovákokkal egyidőben következik be a magyarság betelepülése is, és hasonló módon vándorolnak tovább a magyarok is a két megyén belül, ill. a déli országrészekre. Ebből következik, hogy a szlovákok belső integrációja könnyebben valósulhatott meg, mert nem vette őket körül egységes magyar szokás- és hiedelemtömb. Ettől függetlenül a belső összeforrást az ezekbe a helységekbe települt (pl. Mezőberény) vagy a szlovákokkal

együtt a környezetükbe érkező magyarok (pl. Orosháza és Tótkomlós viszonylatában) is befolyásolták. A két nép – a szlovák és a magyar – együttesen határozta meg műveltségük integrálódását.

A magyarok és a szlovákok sok esetben azonos megyéből jöttek. A népi kultúra számos eleme tehát már az eredeti lakóhelyen integrálódhatott, közeledhetett egymáshoz. Feltételezhető, hogy vegyes lakosú (magyar–szlovák) helységekből is érkezhettek, és egybe is telepedhettek, majd nyelvet cseréltek.⁴¹ E jellemzők feltárására a településtörténet és a helytörténetkutatás még nem vállalkozott.

Itt kell megemlíteni a gyulai, a mezőberényi, az almáskamárasi és az eleki német, a nagylaki, a méhkeréki, a kétegyházi, a gyulai, a pusztaszentlászlói román, valamint a battonyai szerb telepéseket is, akiknek a hiedelemvilága – éppen a lokális kapcsolatok révén – ugyancsak kölcsönhatásban állt az itt élő szlovákok néphitével.

A délkelet-alföldi szlovákok települései és etnikai sajátosságai

A szlovákoknak alföldi lakosokká válása a hiedelemkutatás szempontjából számos problémát vet fel. Általában úgy szoktak fogalmazni, hogy a népi színhagyomány, a népi közösségi élet, a hiedelemvilág a legzártabb, a legkevésbé érzékeny idegen hatásokra, és szlovák–magyar viszonylatban ezt a területet érte legkevésbé a változást előidéző hatás.⁴²

Ha most elvonatkoztatunk e két nép, ill. etnikai csoportosulás viszonyától, és általánosan vetjük fel, hogy vajon egy-egy nép hiedelemvilága mennyire önellátó, mennyire zárt, egyértelműen azt a választ adhatjuk, hogy noha a néphit egyes rétegei legnehe-

zebben változtatható elemeknek tűnnek, a hiedelemvilág is éppen úgy ki van téve az érintkezések folytán kialakuló kölcsönhatásoknak, és éppen olyan érzékeny is a különböző hatásokra, mint a népi műveltség többi területe. A hatások, a kölcsönhatások együtt és külön két vagy több etnikum között nemcsak a hiedelemelemek szintjén érvényesülnek, ezek a tényezők együttesen jelen vannak a népi kultúra többi ágában is. Az anyagi és szellemi kultúrában végbemenő kölcsönhatások, adaptációk, újraalkotások, alkotó népi feldolgozások vertikálisan és horizontálisan egyaránt hatnak. Ezek épp úgy érvényesülnek az anyagi vagy a szellemi kultúra belső, tartalmi és szerkezeti elemeinek a vonatkozásában, mint a két kultúra egymás közötti viszonylatában, s e kettő változása, módosulása egyaránt hat a szellemi kultúra minden részére, ezen belül a hiedelemvilágra is. Az Alföldre telepedő szlovákok anyagi, társadalmi kultúrájában jelentkező változások tehát jelentősen éreztetik hatásukat a szellemi kultúrában is. *Tálas I.* írja a szlovák evangélikus telepes helységekről: „Az itt említett helységek mindegyike néhány évtized után a táji és termelési lehetőségekhez és a régi lakosság gyakorlatához alkalmazkodva részese lett az alföldi gazdálkodásnak és a vele járó településnek.”⁴³ *Balassa I.* konkrét példákkal támasztja alá: „... a XVIII. század közepe táján az Alföldre települt szlovákok eredeti hazájukban cséphadaróval csépeltek, és csűröket építettek, melyekben ezt a munkát sokszor egész télen át végezték. Alig telik el néhány év, az Alföldön már nyomtatják a gabonát, mert ennek a környéknek ez az eljárás felelt meg leginkább.”⁴⁴ A népi kultúra e megnyilvánulásait természetesnek kell elfogadnunk. *Ortutay Gy.* mutatott rá, hogy a hagyomány történetileg viszonylag stabilitást mutat, de ezzel együtt állandó benne a megújulási készség, a variabilitás, tehát a közösség pillanatnyi helyzetének megfelelő újraalkotási hajlam.⁴⁵ Ez pedig érvényes a népélet mindegyik területére.

A közösségi élet, a szokásvilág heterogén tömeget képezett egy-egy újonnan létrehozott helységen belül: „A különféle helyekről összecsődülő nép különféle szokásokat, meggyőződése-

ket, kívánatokat, gyakorlatokat hoz magával, s minden párt azt óhajtáná, hogy... azon módon gyakoroltassanak, amint ő szülőföldjén megszokta volt, s huzamosabb idő kívántatik ahhoz, míg a különféle szokások, kívánatok és vélemények zagyvaléka egygyé forr. Így volt Csabán is.” E szavakkal jellemezte *Haan L.* a néhány éve fennálló település közösségi viszonyait.⁴⁶ Az akkori egyházi vezetők arra törekedtek, hogy az egyházi életben és a község irányításában integrált új közéletet teremtsenek. E célból kemény szabályzatok, utasítások születtek. Békéscsabán az idősebbik *Tessedik Sámuel*, Szarvason *Markovicz Mátyás* fogalmazta meg őket.⁴⁷ Ezek a szabályzatok, vagyis a formálódó társadalmi, közéleti szokások ugyanolyan változást okoztak a különböző letelepülő etnikai csoporttörzdek szokásaiban, mint az anyagi kultúrában azok a bekövetkezett változások, amelyek az adott környezethez alkalmazkodva jöttek létre.

Borik, J. mutat rá, hogy az enklávékban a letelepülés pillanatától kezdve bekövetkezik az elválás az anyaetnikumtól és a környező közösséggel való egyesülés folyamata.⁴⁸

Az egységesítési folyamatnak *belső és külső oldala van. Belső oldalnak* tekinthetjük azt, amikor a településen belül meglévő etnikai csoporttörzdek, ill. szórványok képviselői, tagjai kölcsönösen tömörülnek kisebb vagy nagyobb egységekbe. Erre idézhetjük konkrét példaként azt, amit *Haan L.* a csabai telepek első éveiről ír. S e konvergáló folyamat eredményeként „új, belsőleg integrált és zárt etnokulturális egész”⁴⁹ alakul ki.

Mivel a telepes helységek kezdetben viszonylag kis számú lakosból álltak, az integrálódás e belső folyamata viszonylag gyorsan és rövid időn belül zajlódhatott le a szokásvilágban az élet nagy fordulóihoz kapcsolódó nagy szokásoktól kezdve a kisebb családi események lebonyolításáig. Ebben az időben mindenki ismerhette egymást, és mindent is tudtak egymásról. A faluközösség ellenőrző, szabályozó szerepe ekkor még közvetlen és nem áttételes jellegű. Az átmeneti időszakban a szokások lebonyolításában különböző etnikumbeli (azonos és eltérő) szokáselemek, hiedelmek kapcsolódhattak egymáshoz, míg végül a közösség

erősebb csoportja rá nem „erőszakolta” az egész településre az általa választott és gyakorolt szokásokat, melyek érthetően a telepesek által hozott eredetiektől számos vonatkozásban módosult totalitást alkottak. Az állandó beköltözés és elvándorlás azonban ezeket az egységesítő, újraformáló, csiszoló folyamatokat lassítja, zavarja. Mindazonáltal mégis csak az első évtizedekben kellett, hogy kialakuljon az adott településre nagyjából jellemző szokásrendszer, amelyet azután a közösséghez csatlakozók, későbbi betelepülők magukénak is elsajátítottak. Ezt igazolják mindenekelőtt a már említett egyházi és világi közeletet meghatározó szabályok is. Természetesen bizonyos időnek el kellett telnie, míg valamelyest összeszokott egy-egy közösség. E szabályzatokat is pl. Csabán *Tessedik Sámuel* és Szarvason *Markovicz Mátyás* a két helység telepítése után mintegy negyedszázaddal később készíti csak el. Ebben az időben Csabán 2740 (1745), Szarvason 2340 (1762) lakos élt.⁵⁰

A lassan megszilárduló, egységesülő közösség a később érkező telepeseket a már kialakult közösségi rendbe való beilleszkedésre készíteti. A növekvő közösségen belül ugyanakkor egyfajta tagolódás jön létre. A nagy, az egész közösség által ellenőrzött megnyilvánulások továbbra is egységesek, de a kisebb közösségekben történő megvalósulásuk változatokban élnek, ill. alig változtatva rajtuk a kis közösségek megőrzik e szokás- és hiedelemelemeknek azokat a vonásait, amelyek az ide- vagy a beköltözés idején jellemezték őket.

A közösség formáló erejét bizonyítja, hogy Csabán a más vallású és más etnikai csoporthoz is tartozó Nyitráról és Hontról érkező katolikusok a katolikus egyházi ünnepekhez szorosan fűződő szokásokon, hiedelemeljárásokon kívül valamennyi szokást és hiedelmet az evangélikus szlovákokkal azonosan hajtják végre. Nyilván náluk is bizonyos időnek el kellett telnie. Az integrálódásukhoz hozzájárulhatott a honti katolikusoknak valószínűleg az ugyancsak középszlovákiai evangélikusokhoz hasonló népi szokásrendjének a befolyásolása is.

Az egyházi szabályzat az összerázódáshoz fontos keretet nyújt.

tott. Mindenkinek templomba kellett járnia, és ha távol maradt, be kellett jelentenie. A templomba járás a találkozásnak, az ismerkedésnek is fontos lehetőségét teremtette meg.

Kezdetben a telepések egyébként is szinte minden dologban teljesen egymásra voltak utalva. Tekintet nélkül a származásuk helyére, segíteniük kellett egymásnak (pl. házépítés, fahozatal, nádvátság stb.). Hasonló nagy integráló erőt jelenthettek a gyerekek utcabeli és faluvégi játéka, a fiatalok szórakozásai, valamint a nagy lakodalmak, a népes keresztelők, amelyeken elinte szinte az egész faluközösség részt vett. Ide sorolhatjuk még az együttes állatorzást, a közös állatkihajtást is. Mindez az egységes közösség és az egységesebb népi szemlélet, népi szokás- és hiedelemgyakorlat kialakításához vezetett.

A hiedelemvilág vonatkozásában hasonló folyamat játszódhatott le. De amiként a katolikusok megőrizték az egyházi jeles napokhoz fűződő rítusokat, hiedelmeiket, a hiedelmek gyakorlásában – különösen a szűkebb családi körben vagy az egyének által közvetlenül alkalmazott praktikák, eljárások terén – még napjainkban is észlelhetők eltérések. Ezt a megnyilvánulást nemcsak a nagyobb városokban, hanem a szlovákok lakta kisebb helységekben is jellemző tünetnek mondhatjuk.

A közösség belső oldalán végbement integrációs, alkalmazkodó folyamat azonban nemcsak a letelepülő szlovákok között folyt le, hanem mindegyik helységben a szlovákok és a velük egyidőben érkező vagy később, más körülmények között betelepülő magyar és más nemzetiségű lakosok között is. Haan L. név szerint említi Szabadszállásról, Hódmezővásárhelyről, Nagykátáról, Hajdúszoboszlórról és Gyulaváriból érkező magyar lakosokat, akik Csabára valószínűleg vallási okok miatt költöztek, mivel evangélikusok voltak.⁵¹ Czinkotszky, M. is említi magyar lakta helyekről idevándorolt telepéseket.⁵² Szarvason állandóan emelkedést mutat a reformátusok és a katolikusok száma, akik között jórészt magyarokat találunk.⁵³ Békéscsabán a kis létszámú magyar evangélikusok nyelvileg is teljesen szlovákká asszimilálódtak. Hasonlóan szlovákká váltak az 1817-től az éhínség elől menekülő románok.⁵⁴

A belső integráció tehát nemcsak a különböző szlovák etnikumú lakosok egy-egy helységen belüli kiegyenlítődését jelentette, hanem ennél összetettebb volt, mert e helységekben kisebb mértékben a más nemzetiségű etnikumhoz tartozók hatását is⁵⁵ számba kell venni.

Az alkalmazkodás és az egységesülés külső oldala az idetelepült szlovákok és a környező magyar lakosság között kialakuló, illetve a végbemenő integrációs folyamatot jelenti. Ez a folyamat sem egyoldalú, egysíkú, legalább kétirányú, ugyanakkor önmagában összetett, sokoldalú, komplex jelenség, mely egy időben zajlott le a belső egyesüléssel, bár kétségtelen,⁵⁶ hogy a szellemi kultúrát illetően a hatása a jelenhez közeledve növekszik. A szlovák nyelv- és néprajztudomány az idetelepülő szlovákok szempontjából pozitívnak értékeli ezt a kölcsönhatást: „A szlovákok, a magyar, szerb–horvát, német, román és bolgár etnikum képviselőivel közvetlen mindennapi érintkezésbe kerültek. Kapcsolatuk kölcsönösen befolyásoló, az alföldi szlovákok egzisztenciális érvényesülése szempontjából elkerülhetetlen és hasznos volt”.⁵⁷ Egyúttal hangsúlyozzák, hogy az alföldi szlovákság az új környezetben „elsősorban önmagából merített, abból a kulturális örökségből, amelyet az eredeti hazából hozott magával”, de ezt nem tekintik kizárólagosnak, mert „fejlődése a betelepülés pillanatától kezdve függetlenül kezdett haladni az őshaza szlovákságának etnokulturális fejlődésétől.”⁵⁸ Ezzel párhuzamosan merül fel az itt élő szlovákok zártságának az ügye. A szlovák néprajzi tanulmányokban gyakori feltevés, hogy fennmaradásuk „egyik fő erőssége és jellemzője gazdasági és társadalmi zártságuk volt.”⁵⁹ Jankó I. is felfigyelt a tótkomlósi szlovákok önmegtartó szigorára. Ezt erős belső kohézióval magyarázza: „minden más idegen elemet sajátos szívósággal szorítanak ki” – írja.⁶⁰ De ugyanebben a munkájában a népi kultúrájuk befogadó adaptációs képességéről is szól népdalaik magyar dallamára hivatkozva („egy részüket magyar nóták dallamára énelik”).⁶¹ Erre a dialektikus kettősségre mutat rá *Diószegi V.* is, aki a tótkomlósi szlovákok negyedszázad előtti hiedelemvilá-

gát dolgozta fel: „az idegen környezetbe került komlói szlovák-ság éppen úgy aligha zárkozhatott el a környező magyarság kulturális hatása elől, mint ahogy a Tótkomlós körüli falvak lakói is aligha maradhattak mentesek a szlovák kultúrhatásoktól.”⁶²

A gazdasági elzárkózottságot mindenekelőtt cáfolja, hogy gazdálkodásuk rövid időn belül hasonlóan, alkalmazkodik az alföldi tényezőkhöz, s ez eleve külső kapcsolatokról árulkodik. Ezen az alapvető vonásokon túl az ide települt szlovákoknak számtalan földesúri, vármegyei, katonai hosszúfuvarokat, forspontozásokat kellett végezniük az ország legkülönbözőbb vidékein,⁶³ melyek a környezettel – ha kényszer révén is – szorosabb kapcsolatba hozta a szlovák jobbágyokat, gazdákat. Igen jelentős tényezőnek tekinthetjük a legkülönfélébb munkavállalásokat. Már a múlt század első felében Arad, Csanád megyei helységek „határait is nagyrészt a csabaiak dolgozzák fel feléből”, sőt, egészen Temesvárig elmennek.⁶⁴ E néhány példa mutatja, hogy kezdettől fogva voltak magas szintű termelési, gazdálkodási kapcsolataik. Nem feladatunk e terület mélyebb elemzése, de megemlíthetjük, hogy sok adat áll rendelkezésre kereskedelmi (Pest, Nagyvárad stb.)⁶⁵ és más, termelési jellegű kapcsolataikról is.

Korábbi tanulmányainkban is több adatot közöltünk az itteni szlovákoknak 19–20. századi szövevényes gazdasági kapcsolatai konkrét megvalósulásáról.⁶⁶ Közülük kiemeljük a szlovák származású agrárproletároknak a szegényedés folytán bekövetkező summásvállalásait, uradalmi aratómunkáit, amelyek révén az ország különböző helyein hosszabb ideig együtt dolgoztak és laktak a magyar summásmunkásokkal, arató és cséplőmunkásokkal, akikkel kölcsönösen ismerték meg egymás szokásait, hiedelem-történeteit, a hiedelemviláguk számos más fontos elemét, továbbá a népdalaikat, népballadáikat stb. A gazdálkodásnak, a gazdasági életnek és a szellemi kultúrának az interetnikus hatások révén történő, egymástól el nem választható együttes és kölcsönös megértéséhez ezek az utalások is jelentős támpontot nyújtanak.⁶⁷

Az egymás megismerése, a zártság feloldásának a célját támo-

gatta a tárgyalt területeken, különösen a 19. században honos, gyerekcseré és a vele járó nyelvtanulás. Zsilinszky M. általános jelenségnek tartja, hogy a magyarok gyakran adják gyermekeiket szlovák vagy német nyelvű községekbe, s a szlovákok, a németek és a románok is szívesen küldték cserébe gyermekeiket magyar községekbe, hogy egymás nyelvét megtanulják.⁶⁸ Ezt alátámasztják a még emlékként élő és gyűjtött adataink is.⁶⁹

Az együttélés és a nyílt, szabad érintkezés 19. századközepi példáit *Zayacz D.* és *Haan L.* szolgáltatja a nagylaki szlovákok, románok és magyarok közeli kapcsolatáról: „A tót a románt és ez amant *vecsinyinek* – szomszédnak vagy *frátyének* – testvérnek nevezi. A tótok közt különösen a férjfiak általában jól beszélnek magyarul... s minthogy különösen a tanyákon a románokkal közelebbi viszonyban vannak, sokan közülük olyan jól beszélnek olá hul, mintha született románok volnának, de a románok közt is sokan vannak, kik meglehetősen beszélnek magyarul és tótul”⁷⁰

Több példát is idézhetnénk, de úgy véljük, ezek alapján is bizonyossággal mondhatjuk, hogy az itt élő szlovákokat életük egyetlen területén sem jellemezte az elzárkózottság. Nem éltek légtüres térben, nyelvi elszigeteltségüket is igyekeztek feloldani, vitalitásukkal, mozgékony társadalmi és gazdasági kapcsolataikkal inkább ellensúlyozni kívánták a származásukból fakadó különbözőségeket, anélkül, hogy ezt tudatosan akarták volna elhagyni. A széles kapcsolattartás kialakulásával pedig elkerülhetlenné vált a hatások befogadása, adaptálása.

A kisebbségben élő enklávék, szórványok – éppen a velük együtt vagy a környezetükben élő más etnikumokkal az élet minden területén fellépő közvetlen kapcsolattartása következtében – olyan folyamat részesei is, amelyben még a saját néprajzi csoporttá válásnak a befejeződése előtt egyre inkább túlsúlyba kerül a külső oldal hatása, és mind inkább gyengül a belső kohézió. A belső összetartás pedig új jellemvonást is kap, amely a környezethez való hasonlóság, egységesülés, azonosulás attitűdjét veszi fel.

Felvetődik a kérdés, hogy a délkelet-alföldi szlovákok össze-
ötvöződtek-e etnikai (néprajzi) csoporttá. Ha *Tálas I.* megha-
tározását vesszük figyelembe, a néprajzi csoport általa jellemzett
több sajátossága érvényesül náluk: az itt élő szlovákok *adott*,
meghatározott *tájegységen* belül élnek, ittlétük *történetileg meg-*
határozott időben alakult ki, melynek *közös meghatározó je-*
gye, hogy bevándorlás révén, telepítés által keletkezett, s ennek
az emléke máig megmaradt bennük, és a *közös tudatuk* szerves
része. *Műveltségük is közös*, mely *differenciált* és egyúttal *integ-*
rált is.⁷¹ *Márkus M.* a *tírpák* etnikai csoport létének bizonyítása-
kor – a magyar kutatókra hivatkozva és támaszkodva – az etni-
kai csoport hét etnikai jegyének, kritériumának érvényesülését
látja elengedhetetlennek: 1. eltérő származástudat, 2. eltérő
nyelv, 3. a csoport közös neve, 4. hasonló vallás, 5. azonos törté-
nelmi, gazdasági, szociálpolitikai tényezők, 6. jellemző népi
kultúra, 7. az etnikai integráció és asszimiláció következménye;
a kétnyelvűség megléte.⁷² Ha ezeket a kritériumokat vesszük
alapul, a következőket állapíthatjuk meg: a délkelet-alföldi szlo-
vák településcsoport mint sajátos egység magában hordozza a
közös származástudat, az egyik szlovák nyelvjárástípus, az egy-
séges vallás (kivéve a kétsopronyi, gerendási és békéscsabai ka-
tolikusokat, de náluk ezt ellensúlyozza a nagyobb evangélikus
tömbbel való együttélés) jegyeit. A történelmi, gazdasági, társa-
dalompolitikai fejlődésük is azonos, voltaképpen eltérést csak a
városlakóknál tapasztalhatunk, de náluk is mindössze az utolsó
nyolc évtizedben, az iparosodás hatásaként fellépő eltérő sajá-
tosságok megnyilvánulásaként. Népi kultúrájuk is differenciál-
tan egységes. Az előidéző okok közül hármat emelünk ki most:
1. a letelepedés során az ide érkező szlovákok mindegyik hely-
ségben többször is keveredtek, mely a népi kultúra jelentős ré-
szének a hívellalódását is jelentette, 2. kimagasló fontossága van
e tekintetben a vallásnak is, mely az egyházi szervezet által
kötött össze és integrált, 3. a közös vallás, továbbá a közös ro-
koni kapcsolatok, melyek számai 2–3 nemzedéken át továbbéltek,
elősegítették az egymás közötti házasodás viszonylag magasszá-

mú arányát is. Közvetett befolyásoló tényezőként megemlít-
hetjük a földrajzi, a föld- és talajminőségbeli, a foglalkozásbeli
és a társadalmi azonosságokat is, amelyek külön-külön önálló
kritériumként is szerepelhetnének. Végül a nyelvi asszimiláló-
dás azonos folyamata, a kétnyelvűség ugyancsak összekötő ka-
pocsként említhető.

A csoportnak azonban nem volt közös neve. Viszont minde-
gyik helységben igen erősen élt a saját településközösséghez való
tartozás tudata, amely egyik jelentős gátló akadályává vált a
tényleges etnikai csoporttá válásnak. Az etnikai (néprajzi) cso-
porttá formálódásnak tehát regionális, táji szinten az egyik leg-
fontosabb kritériuma hiányzott, az, amit a magyar néprajzi iro-
dalomban „mi-tudatként” is megfogalmaznak.⁷³ A „mi tudat”
minden egyes szlovák helységen belül, és nem táji, regionális
méretekben teremtődött meg. (Pl. a békéscsabaiaknál a *Čaben-
tudat*). Márpedig számunkra – *Gunda B.* szavait idézve – első-
sorban az kell, hogy legyen az irányadó, mit „vall önmagáról” a
nép, „miben látja önmagát, hogyan határolja el magát más kö-
zösségektől”⁷⁴

Erre az elhatárolási, megkülönböztetési hajlamra serkentett
többek között a békéscsabaiak és az általuk megült helységek
nyelvjárási sajátossága. Emiatt a szarvasiak, a mezőberényiek, a
tótkomlósiak és környékiek csúfolták is őket. Tovább erősebb
volt ahhoz a helységhez való ragaszkodás, ahonnan közvetlenül
származtak (a csabacsüdiek, az örménykútiak Szarvashoz, az
ambrózfalviak, a medgyesegyháziak Békéscsabához, a pitvaro-
siak Nagylakhoz, a csanádalbertiek Tótkomlóshoz), mint a na-
gyobb táji egységhez való tartozás tudata.

Az etnikai csoporttáválás beteljesedését tehát részben az egy-
séges emocionális magatartás hiánya akadályozta meg, részben
olyan kérlelhetetlen történelmi fejlődésbeli tényezők, amelyek a
tárgyalt helységekben élő szlovákok további fennmaradását is
megrengették.

Az egyik ilyen tényező: a kisebb etnikumoknak történelmi-
leg általában bekövetkező természetes feloldódása a többségi

környezetben. A néprajzi szakirodalom ennek több fokozatát ismeri. Botik, J. a legelső szakaszt adaptációnak nevezi: e stádiumra jellemző, hogy az új környezethez alkalmazkodik az adott enklávé vagy diaszpóra, és megismeri az őt körülvevő etnikai közösség nyelvét, magatartásának alapvető vonásait. Ekkor még nincs jelentősen érintve a letelepülők sajátos etnikus profilja és életmódja, de már jellegzetessége lehet a kétnyelvűség.

Az akkulturáció során – mint következő fokozatban – az eltérő kultúrájú embercsoportok közvetlen hosszan tartó kapcsolatba kerülnek egymással, miközben az eredeti műveltségbeli tartalmak, formák megváltoznak. Ez azonban nem azt jelenti, hogy az adott elemek mechanikusan mennek át az egyik kultúrából a másikba, hanem mindenekelőtt alkotó módon építik be őket saját népi műveltségük szerkezetébe.

Az akkulturációs folyamat befejező szakasza az asszimiláció. Teljes asszimiláció akkor következik be, ha az asszimilálódó csoport maradéktalanul vette át a környező etnikumok népi kultúráját és életmódját. Sor kerülhet nyelvi asszimilációra is, anélkül, hogy a kultúrában egyúttal teljes asszimiláció következne be. Illetőleg a kultúrában lezajló asszimilálódás hamarabb valósulhat meg, mint a nyelvcsere, a nyelvvesztés.⁷⁵

Az itteni szlovákok a környezethez való alkalmazkodás folyamatában valamennyi idézett fokozaton végigmentek: az idegen elemek adaptációs befogadásától kezdve a kulturális tartalmak, formák cseréjén át a természetes asszimiláció betetőzéséig, a beolvadásig. A folyamat a mai napig tart. A nyelvi váltás erőteljesebb, igen általános a kétnyelvűség, mely a fiatal nemzedéknél az idegen, a magyar nyelvűségbe torkollik. (A kétnyelvűség tanúi azok az általunk gyűjtött hiedelemtörténetek is, amelyeket a kétnyelven értő hallgatóság számára mondtak el.⁷⁶) A kultúrában végbemenő asszimilációs folyamat kettős jellegű: egyrészt – különösen a szórványokban élők körében – a népi kultúra elemei valóban beolvadtak a környező magyarság hasonló népi műveltségbeli elemeibe, másrészt mind a magyarság, mind a tárgyalt terület szlováksága az egész országban végbemenő kul-

turális integráció részese, melyben az urbanizáció és a civilizáció befolyásolása következtében az egyes etnikai specifikumok feloldódnak egyfajta össznépi, össznemzeti egységben. Egyúttal azonban korunk integrációjának egyik jellemzője az is, hogy ebben az össznépi egységesülésben az adott etnikumok magasabb szinten bontakoztathatják ki népi értékeiket.⁷⁷ Itt kell megjegyezni, hogy a gyűjtött anyag és az elemzésben szereplő adatok, példák jórésze az adaptáció és az akkulturáció állapotában lévő, kisebb része pedig már asszimilálódott szlovák adatközlőktől származik.

Az asszimilálódást és ezzel együtt az etnikai csoportjelleg fel számolódlását az 1946/47-ben bekövetkezett magyar–csehszlovák lakosságcsere jelentősen elősegítette. Mindenek előtt a kompakt, a viszonylag nagyobb népességszámú szlovákok tömbjeit szüntette meg. Ha vissza is maradt jelentősebb számú szlovák népesség, a saját településén, szűkebb lakókörién belül (pl. utca, tanyabokor) szórvánnyá vált. A betelepült magyarok többségbe kerültek. Mind a nyelvhasználat, mind a hagyományos népi kultúra továbbéltetése már nem történhetett meg a régi módon, még akkor sem, ha a jelenlegi nemzetiségi politika tulajdonképpen erősítette a szlovák nemzetiségi öntudatot, ezáltal a népi tradíció megbecsülésének továbbbápolását is. Az új etnikai keveredés, valamint a jelenben ható társadalmi, gazdasági és művelődési tényezők lényegében a természetes asszimilálódás útját egyengették. Ez a megnyilvánulás főként az utóbbi húsz esztendőben következett be. Korábban, az ezt megelőző időszakban a két világháború közötti erőszakos asszimilálási politika ellenére a népszámláláskor önmagukat szlováknak vallók száma nem csökkent jelentősen. Az 1930-as népszámlálás szerint Békés megyében mintegy 35 ezer fő vallotta magát szlováknak.⁷⁸ A lakosságcsere következtében 22 ezer fő távozott Csehszlovákiába.⁷⁹ 1960-ban pedig 16 795-en jelentkeztek szlovák anyanyelvűnek. Statisztikailag tehát 1960-ban – ha leszámítjuk a kitelepülteket – ugyanannyi szlovák élt, mint 1930-ban. Veszteségnek csupán a természetes lakosságnövekedés különbözete tekinthető.

Azonban ebben az időszakban az egész Békés megyére jellemző volt a jelentős elvándorlás (s ez a mai napig tart), minek a következtében az összlakosság száma is kevesebb lett.

Azokban a helységekből, amelyekben a gyűjtést végeztük, a szlovák lakosság száma az 1980-as népszámlálás előzetes adatai szerint így alakult.⁸⁰

Mezőberény

Év	1900	1930	1980
Lakosság	12 875	14 410	11 702
Szlovák	3239	3809	1080 (194) ⁺
Arányuk	25,1 %	26,4 %	9,2 (1) ⁺ %

Medgyesegyháza

Év	1900	1930	1980
Lakosság	2923	4156	4902
Szlovákok	1784	2261	415 (189) ⁺
Arányuk	61 %	54,3 %	8,4 (3,8) ⁺ %

Tótkomlós

Év	1900	1930	1980
Lakosság	10 230	11 143	7954
Szlovák	9050	8954	3972 (2972) ⁺
Arányuk	88,4 %	80,3 %	49 (37) ⁺ %

Nagybánhegyes

Év	1900	1930	1980
Lakosság	2830	3316	547 (443) ⁺
Arányuk	49,4 %	68,7 %	28 (22) ⁺ %

Ambrózfalva

Év	1900	1930	1980
Lakosság	1041	1025	584
Szlovákok	978	902	153 (126)*
Arányuk	93,9 %	88 %	26 (21)* %

Pitvaros

Év	1900	1930	1980
Lakosság	2925	2978	1680
Szlovákok	2699	2717	297 (255)*
Arányuk	92,3 %	91 %	17,6 (15)* %

Csanádalberti

Év	1900	1930	1980
Lakosság	1233	1460	603
Szlovákok	1175	1354	112 (102)*
Arányuk	95,3 %	92,7 %	18,5 (16,9)* %

* 1980-ban a zárójelbe tett számok azok számát jelzik, akik anyanyelvüként vállalták a szlovákot, a zárójel előtti számok a szlovák anyanyelvűek és a szlovákul beszélők számát, ill. arányát mutatják. (Békéscsabáról és Szarvasról nem jelent még meg részletezett kimutatás az 1980-as népszámlálás alapján, ezért e helységek adatait most nem közöljük.)⁸¹

A felszabadulás után létrejött és 1980-ban 1627 lakosú Kétsopronyban 721 fő beszélt szlovákul, ill. szlovák anyanyelvű. Battonyán, Gerendáson, Pusztatlakán, Csabacsüdön, Kardoson és Örménykúton szlovákul beszélőnek összesen 204 fő vallotta magát, de közülük csak 162-en tartották magukat szlovák anyanyelvűnek. E helységekben a szlovákul beszélők száma a lakosság 20 %-át csupán a századunk első felében a szarvasiak által telepített Csabacsüdön, Kardoson és Örménykúton éri el, de az anyanyelvet vállalók száma itt is minimális.⁸²

Mivel a gyűjtött anyag zömét az 1980-as népszámlálás előtt végeztük (pontosabban 1969–1982 között), célszerűnek tartottuk, hogy bemutassuk, milyen létszámú szlováksággal van dolgunk, milyen az anyanyelvhez való viszonya, s milyen szintű az egyes településeken belül a magyarsággal való együttélés. Ezek az adatok tájékoztató jelleggel felhasználhatók a szlovákok hiedelemvilágával összefüggő interetnikus kapcsolatok vizsgálatának egyik kiindulópontjának.

Ujváry Zoltán szerint az átadás-átvétel egyik leglényegesebb feltétele, hogy az átvételre kerülő hiedelem- és szokáselemek közel álljanak az átvevők kultúrájához, s meglegyen hozzá a pszichikai feltétel is, mert – s itt *Gunda Bélára* hivatkozik – a kultúrájuk terjedését a lelki alkat nagymértékben befolyásolja.⁸³

Számos hiedelemnek az alföldi magyarságával való feltűnő egyezése, hasonlósága, sőt azonossága mindenekelőtt felveti, hogy hiedelemviláguk e rétegei mennyiben váltak hasonlóvá a szlovákok ide települése óta, és mennyire voltak már ilyen állapotban az idejövetelük előtt. Az egyezés joggal feltételezhető korábról is mind az alapismeretek, mind a gyakorlat terén egyaránt. Ehhez megvoltak a történelmi, együttélési és más okok is.

A mai nagyfokú hasonlóság azonban két vonatkozásban mindenképpen lokális, helyhez kötött. Az egyik az, hogy az egyezés csak bizonyos hiedelmek, eljárások körében érzékelhető erőteljesebben, s ez általában jellemző a Délkelet-Alföld valamennyi etnikumának e hiedelemrétegeire is, a másik pedig az, hogy meghatározott elemek egyidejűleg hiányoznak mind az itteni magyaroknál, mind az itt lakó szlovákoknál (lehet, hogy ez jellemző az itt élő románokra és szerbekre is, de az ő hiedelemkapcsolataikat nem vizsgáltuk). Tehát egyfajta kiegyenlítődés játszódik le. Mind a két etnikum – a vizsgált táj méretét tekintve – kis kiterjedésű régióban él, s az együttélés, az azonos gazdálkodás, az

azonos társadalmi szerkezet, művelődési szint következtében az is elmondható, hogy a hagyományaik közel kerültek egymáshoz, és mint fentebb írtuk, megvoltak a kellő szociális kötelek, pszichikai feltételek is (egymás megbecsülése, házasodási, munka-, termelési, cserekapcsolatok révén stb.). Tehát az átadás és az átvétel közvetlenül, zavaró tényezőktől mentesen mehetett végbe. De az egymástól függetlenül létező azonos hiedelmek – éppen azért, hogy az egyik vagy a másik etnikumnál még továbbélnek – kölcsönösen hatva egymást életetik, fennmaradnak, és biztosítják a vitalitást egészen napjainkig. Ugyanez játszódik le fordítva is: ha az egyik etnikumnál megindul az elhalásuk, egyidejűleg a másiknál is bekövetkezik ez a jelenség. Az együttéléssel járó *kiegyenlítődési törvényszerűség* az interetnikus kapcsolatok, kölcsönhatások igen fontos megnyilvánulása, tényezője.⁸⁴

Az átadás-átvétel tényének és láncolatának a tettenérése egyike a legnehezebb feladat, hiszen a népi kultúra legtermészetesebb sajátossága, hogy „minden irányban ajtót nyit”.⁸⁵ Ezért nehéz az alföldi szlovákok esetében is a hasonló vagy az azonos hiedelemelemeket „származás” vagy „a befogadás iránya” szempontjából értékelni. Véleményünk szerint a hasonlóság előidéző okai a következők lehetnek:

1. Lehet, hogy a szóbanforgó hiedelmeket és eljárásokat a telepések eredetileg magukkal hozták, a megvalósításukban a mai napig lényeges változtatást nem hajtottak végre rajtuk, azonban a környezet hiedelemgyakorlatától nem térnek el.

2. Feltételezhető, hogy az itteni lakóhelyükön vették át már őket, de mivel azonosak vagy rokonságot mutatnak az eredeti lakóhely hiedelemvilágával, nem pontosíthatók.

3. Lehetséges, hogy az eredeti és az itt átvett elemek összeötvöződésének az eredményei, s megvalósulásuk mindkét etnikumnál megközelítően azonos.

4. Megtörténhet, hogy szlovákból magyarrá lett, asszimilálódott emberek által tolmácsoltt hiedelemismeretről vagy gyakorlatról van szó, s az itteni szlovákokéval való hasonlóság tulaj-

donképpen nem más, mint a nyelvi váltás, ill. más nemzetiségűvé
álás következménye. Azaz nem a szokás- vagy a hiedelemhagyomány
változott, hanem a hordozóinak etnikai hovatartozásának a tudata. De ebben az állapotban már az új nyelvi környezet hatására a korábbi ismeret és gyakorlat is módosulhatott és visszahathatott a szlovákok helyi néphagyományára, mely ezáltal szintén módosult, és hasonlóvá vagy azonossá vált a rá hatóval.

Az átadás-átvétel mindig konkrét. Nem elvontan a „népi kultúra” sajtája, hanem meghatározott személyek, egyének, csoportok által megvalósult célfolyamat eredményeként csapódik le a népi kultúrában. Az interetnikus kapcsolatok és hatások, állandó mozgást váltanak ki és sokoldalúak.

Az első fokozatuk a megfigyelés. A megfigyelés eredménye a megkülönböztetés vagy az azonosság megállapítása. Nem mindegyik megfigyelt jelenséget sajátítanak el. De a tudatban való megtapadása egyúttal bizonyos módosításokat előkészítő tápegység is lehet.

A megfigyeléssel összefüggő interetnikus kapcsolatok kimutatásának közvetlen, illetve közvetett módjai vannak. Közvetlennek mondhatjuk azt, amikor az átadás-átvétel a szemünk előtt játszódik le, vagy ha az adatközlők hitelesen számolnak be róla. A megfigyelések egy részét az idegenben való tartózkodás idején rögzítik, vagy ha valamelyik távolabbi helyre kerülnek el hosszabb időre (pl. katonaélet), s a látott különbségek annyira megragadják a figyelmüket, hogy nem egyszer több évtizedes emlékként őrzik meg őket. Vagy pedig a másik etnikumnál vagy a saját területén történt egyszeri vagy többszöri találkozáskor (pl. piac vagy vásár alkalmával) jegyzik meg az eltéréseket, az azonosságokat. Megfigyelésre kerül sor akkor is, ha a másik etnikum képviselőivel egy helységben élnek ugyan, de azoknak az ittléte még friss, és csak ismerkednek az eltérő jelenségekkel (pl. a lakosságcsere következtében betelepült szlovákiai magyarok esetében).

1. A megfigyelés jelentheti a különbség észrevételét. (Az első világháborúban a medgyesegyházi szlovák származású katona

megfigyeli, hogy Erdélyben a katolikus magyarok mindenszentekkor gyertyát gyújtanak a sírokon. Napjainkban az azonosítást rögzíthetné, miután a szlovák evangélikusok is gyertyát visznek a sírra, és gyújtanak e jeles napon.)

2. Jelentheti a rokon hiedelemmel való azonosulást. (A két-sopronyi szlovák asszony elhiszi, hogy a gyulai német embernek elhunyt felesége nevének említésekor a virágcsokor szirmai hullani kezdenek. A közelálló hagyomány és pszichikai azonosítás egyaránt szerepet játszik. A megyesegyházi szlovákok is hitték, hogy a halott virága a halála után kiszárad, annak a közismert hasonló hiedelemnek a mintájára, hogy a gazda elhunytá után búsulnak a kedvenc állatai.)

3. Jelentheti az azonos rítus megállapítását. (A csanádalberti szlovák gazda a makó-rókusi magyarok kútjában Luca és karacsony között almát talál. Róla itatja meg a lovát, majd kiveszi a vödörből az almát, hogy megegye, és egészségvédő hatását ő is élvezhesse.)

4. Jelentheti az egyik etnikumnál kihalt vagy kihalóban lévő rítusoknak a másiknál való megfigyelését, s ennek nyomán az ismeret (esetleg: a gyakorlat) felfrissítését. (Csehszlovákiából a telekgerendási tanyára költözött kihalóföldi magyar asszony először nem tudja felfogni, hogy miért nem fogadják őt a szlovák szomszédai a Luca napján, csak a magyarázatuk után érti meg, hogy e napon az asszonyok nem mehetnek a szomszédba. Vagy: az újígyósi magyar asszony Békéscsabán egy városszéli házban vizet kér. Csak amikor kizavarják, ébred a tudatára, hogy Luca napján tilos kölcsönkérni és kiadni bármit is a házból.)

5. Jelentheti az egyik etnikumnál teljesen elfeledett rítus egy másiknál való megfigyelését, és ennek oly módon való továbbadását, mintha csak erre az etnikumra lenne jellemző. (A tótkomlói asszony csupán a kaszaperi magyaroknál tapasztalta, hogy a hozzátartozó sírjára ételt visznek. Meglepve újságolta az adatközlőnek, mert Tótkomlóson erről soha nem hallott. Mivel más szlováklakta helységben (Nagybánhegyes, Mezőberény) még a legutóbbi időkig élt ez az eljárás, az egyenlőtlen fejlődés (elha-

lás) megállapítására is alkalmas ez az adat, hiszen korábban a tájra – etnikumi hovatartozásra való tekintet nélkül – jellemző lehetett.)

Az interetnikus kölcsönhatás közvetett módon való feltárása rendkívül nagy körültekintést igényel (mint pl. az ételnek a sirra vivéséről szóló fentebb idézett példa is mutatja), mert miként *Ujváry Z.* megállapítja, tévedéseket okozhat, ha nem számolunk azzal, hogy egyes népeknél bizonyos szokáselemek már elhaltak, ill. jobban konzerválódtak.⁸⁶ Szerinte a területi elterjedés mellett a településtörténetet, a migrációt és a kolonizációt is jobban kell figyelembe venni.⁸⁷ Ez akkor érvényesíthető maradéktalanul, ha egyértelmű a telepítés, és nem olyan szövevényes, mint a szlovák, magyar és más etnikumú lakosokkal betelepített délkelet-alföldi régió.

A megtörtént átvétel megállapításához több csatornán át juthatunk el:

1. Az átvétel idejének és az átadó etnikumnak az ismerete révén: Az adatközlő tudja, mikor és kitől hallotta a hiedelemközlést. Ez azonban legtöbbször csak egyedi jellegű, nem általánosítható, és téves következtetések levonásához is nyújthat lehetőséget. (Pl. az egyik mezőberényi szlovák adatközlő a halott kapzsi hazajáró asszony elhárításáról szóló kétnyelvű mondat a magyaroktól hallotta fiatal korában. Ugyancsak egyedi jellegű a tótkomlói adatközlőnek a boszorkányokról szóló néhány hiedelemmonda-ismerete. Ezeket az első világháború után a községbe menekült erdélyi magyaroktól hallotta.) Általánosan közismert hiedelmeket is tartalmaznak a mondák, melyek nemcsak a szlovákok körében terjedtek el, hanem nemzetközi méretekben is (pl. a boszorkány által elcserélt gyerek, és a gyereke visszaváltása, a béka képében megjelenő boszorkány). Ez esetben a két etnikum azonos hiedelemismerete erősítette e hiedelmek továbbélését. Az erdélyi magyaroktól hallott két monda a boszorkányoknak a hegyekben, a favágók körében végzett rontásairól szól. „Idegen eredete” azonnal kitűnik, de a származás helyét nem lehetne megállapítani, ha nem tudná az adatközlő. E példák

egyébként az interetnikus kölcsönhatásoknak a jelenben lezajló módjairól is tanúskodnak.

2. A kölcsönhatás eredményének az előzménye történetileg lokális jellegű, s az átvétel bizonyítható: A megtörtént átvétel e csoportjába sorolhatjuk pl. a kétnyelvű *Bódisné-mondát*, melynek Békésen, Sarkadon, Békéscsabán és Újkígyóson több magyar nyelvű változatát gyűjtöttük, és valószínűleg a 18. századeleji békési boszorkányperhez fűződő helyi születésű monda adaptációja. A kétnyelvű monda közlője, a mezőberényi szlovák férfi is tanúsította, hogy magyar embertől hallotta.

Ilyen a *titokzatos angyalok haláljóslatáról* szóló hiedelemmonda is, amelyet Tótkomlóson gyűjtöttünk,⁸⁸ pár évvel korábban majdnem azonos szöveggel *Diószegi V.*⁸⁹ Ő az újszülött sorsáról döntő természetfeletti lények, a két angyal alakját a román *ursoi*-jal azonosítja, amelyben való hit a románoknál általános. Felveti, hogy vajon a szomszédos románoktól ismerték-e meg a tótkomlósi szlovákok, vagy pedig Szlovákiából a kárpáti vlachoktól került-e le a szlovákokkal együtt erre a tájra.⁹⁰ *Dömötör T.* a moldvai csángóktól közöl hasonló hiedelemmondákat, náluk a gyerek születésekor három természetfeletti lény látogat el a házba, s határozza meg a sorsát: a gyermek legtöbbször lakodalomkor a lefedett kútnál hal meg.⁹¹ Ő is román hatást vél felfedezni a mondában. Mivel az itteni szlovákok köréből csak Tótkomlósról került eddig elő ez a monda, feltételezhető, hogy lokális átvétel. A tótkomlósiak igen szoros kapcsolatban éltek a nagylakiakkal, ahol románok is éltek. Jó lenne tudni, hogy vajon a nagylaki szlovákoknál is ismeretes-e a monda? A Békés megyei románok között valóban elterjedt a hiedelemmonda néhány változata. *Pócs É.* közöl is *Diószegi V.* gyűjtéséből hasonló *ursoi*-mondákat. Ezekben egy vagy több lény jósolja meg a sorsot, de az illetők ki is kerülhetik a megadott időben rájuk rótt halált. Az *ursoi*-ok, mint a boszorkányok, elcserélhetik a gyereket. Az ellenük való védekezés módja is azonos a boszorkányokkal szembeni elhárítással (felfelé állított seprű).⁹² Megközelítően hasonló jóslatot ismertek a galíciai lengyelek. Náluk ha a meg-

személyesített halál a beteg fejénél jelenik meg, az illető meghal.⁹³

Véleményünk szerint a monda magyar közvetítéssel is eljuthatott a tótkomlósi szlovákokhoz. Ugyanis a tótkomlósi hiedelemmonda egyik cselekményepizódja hasonlít az 1717-ben Gerlán felvett boszorkánypöri jegyzőkönyv egy vallomásrészletéhez. A tótkomlósi szlovák nyelvű monda szerint a szülőanya ágyánál álló két angyalszerű lény párbeszédet folytat, s ott határozza el, hogy elveszi a gyereket. A gerlai vallomástevő szerint az ágy fejénél négy boszorkány állott, s az ott lefolytatott beszélgetésük nyomán kívánták az illető feleségét a halálba taszítani. Az összevetés párhuzamai meglepően közel állnak egymáshoz: a helyszín hasonló (az ágyban fekvő előtt mondják el a jóslatot), a lények ember-, ill. természetfeletti erővel rendelkeznek (angyalok, boszorkányok), a beszélgetés célja is azonos.⁹⁴

Feltehető azonban, hogy a tótkomlósi szlovákoknál gyűjtött monda a moldvai magyar csángók hiedelemmondáival van szorosabb kapcsolatban. Ezt az teszi valószínűvé, hogy Tótkomlóson több olyan boszorkánytörténetet gyűjtöttünk, amelyet bizonyíthatóan az első világháború után ide menekült erdélyi magyaroktól hallottak. Az idézett mondát is ők mondhatták el. A fentiekből következően az átvétel tényét feltehetően bizonyíthatóan vehetjük, s nagy a valószínűsége, hogy történetileg lokális az előzménye is (lásd a boszorkánypör adatát), mégsem állíthatjuk teljes bizonyossággal, mert más forrásokból való származása hasonlóképpen elképzelhető.

3. Az átvétel fontos forrásai a tájon élő közös varázslók (*vražiar*, *vražiarke*), kuruzslók. Mindegyik itt élő etnikumnak voltak saját kuruzslói, javasai, de a leghíresebbek mindig a másik etnikum javasai voltak. Mind a magyarok, mind a szlovákok szívesen jártak el a pécskai és a csanádi román emberhez, a battonyai asszonyhoz. Míg a tótkomlósi szlovákok inkább választották ezeket, az orosházi tanyák magyarjai a tótkomlósi varázslóasszonyokhoz (*vražiarke*) fordultak rontás vagy egyéb betegség elhárítására.⁹⁵ A javasok mágikus elhárító, rontó és egyéb gyógy-

módjai valamennyi itt élő etnikum előtt ismertté váltak, hasonlóságuk révén erősítették az embereknek a sajátmaguk által is alkalmazott ráolvasó és más praktikáit.

A népi közvélemény egyébként egyértelműen a románokat tartotta hiedelmekben gazdagabbnak, erről egyformán szóltak a békéscsabai és tótkomlói adatközlők. *Haan L. és Zayacz D.* is kiemeli a román asszonyok ráolvasó, „gyógyítgató” tevékenységét.⁹⁶ A szlovákok körében a tótkomlói asszonyok tettek nagyobb híre, úgyszintén Békéscsabán a szőlőbeliek (*Vincúranke*).

Az interetnikus kapcsolatok kölcsönhatás-folyamatának csupán néhány vonására utaltunk, elsősorban azokra, amelyek a mai gyűjtés és kutatás által hozhatók a felszínre. Ezek azonban fontos tanúságtevői az intenzív és mély kapcsolatoknak, az együttélés teremtő jellegének, a délkelet-alföldi szlovákok népi kultúrája, szellemi hagyománya nyitottságának, alkotó, befogadó és kisugárzó képességének.

A délkelet-alföldi szlovákok hiedelemvilágának főbb jellegzetességei

Az alföldi szlovákok mielőtt Délkelet-Magyarországra költöztek, az előző korokban a különböző etnikumok találkozása folytán létrejött, a korábbi interetnikus kapcsolatok által már módosított, formált hiedelemvilágot hoztak magukkal. A Kárpátok íve alatt kialakult népi kulturális kontextusok napjainkban folyó vizsgálata széles európai horizontot tár fel. *Tomeš, J.* szerint „a szláv és általában az európai népek népi szokásai, rítusai az évszázadok során közös szellemi és szociális alapból fejlődtek”.⁹⁷

A szlovákoknak a velük együttélő magyar és más etnikumok-

kal a jelenben és a közelmúltban kialakult kapcsolatai bemutatásán túl azokra, a hiedelemvilágukat történetileg alapozó elemekre is rá kívánunk mutatni, amelyek más vagy csak megközelítően más csatornán jutottak el a magyarsághoz is, és amelyek a két etnikum önálló adaptációja révén, napjainkig fennmaradva, az egymásra hatásukkor találkoztak, továbbá amelyek az egymáshoz való közelségük révén az újabb interetnikus kapcsolatok megvalósításának ismételt az anyagává váltak.

A délkelet-alföldi szlovákok hiedelemvilága történetileg három rétegnek kölcsönösen feltételezett és egymásba fonódó egységből áll:

1. az eredetileg magukkal hozott hiedelmi alaprétégből,
2. az új otthonukban az interetnikus kapcsolatok révén adaptált,
3. valamint a lokális hatásokra keletkezett hiedelmekből.

Kvantitásban, azaz a mennyiség vonatkozásában, érthetően azok a hiedelmek vezetnek, amelyek történetileg behatárolható mélységben megtalálhatók a szlovák anyaetnikumnál. Az itteni szlovákok hiedelemvilágának az a sajátos oldala, amely összeköti az alföldi magyarság néphitével, az alkalmazás gyakoriságában, a hiedelmek mai életében, vitalitásában, szerkezeti arányában, a megvalósulás hasonlóságában, azonosságában mutatható ki elsősorban. Ez azt jelenti, hogy igen közel áll az e tájon élő magyarok *mai* hiedelemgyakorlatához.

Ez a hiedelemvilág tartalmilag magán viseli a földművelő ember szemlélete által kialakított hiedelmi világképet és cselekvést is. Hasonló súllyal szerepel a másik is, az ember életének minden irányú boldogulását és ez iránti vágyát – akár más rovására, kárára is – kifejező hiedelemkomplexum. Szerkezete mindennek megfelelően behálózza az ember teljes életét, cselekedeteit, gondolatvilágát, s transzcendens vonatkozásban a földöntúli és természetfeletti kapcsolatait, tehát egyfajta rendszert alkot.

Mindezek nyomán szükségesnek látjuk annak a felvetését, hogy valójában mi a hiedelem. Fogalmát többféleképpen kíván-

módjai valamennyi itt élő etnikum előtt ismertté váltak, hasonlóságuk révén erősítették az embereknek a sajátmaguk által is alkalmazott ráolvasó és más praktikáit.

A népi közvélemény egyébként egyértelműen a románokat tartotta hiedelmekben gazdagabbnak, erről egyformán szóltak a békéscsabai és tótkomlói adatközlők. *Haan L.* és *Zayacz D.* is kiemeli a román asszonyok ráolvasó, „gyógyítgató” tevékenységét.⁹⁶ A szlovákok körében a tótkomlói asszonyok tettek nagyobb hírre, úgyszintén Békéscsabán a szőlőbeliek (*Vincúranke*).

Az interetnikus kapcsolatok kölcsönhatás-folyamatának csupán néhány vonására utaltunk, elsősorban azokra, amelyek a mai gyűjtés és kutatás által hozhatók a felszínre. Ezek azonban fontos tanúságtevői az intenzív és mély kapcsolatoknak, az együttélés teremtő jellegének, a délkelet-alföldi szlovákok népi kultúrája, szellemi hagyománya nyitottságának, alkotó, befogadó és kisugárzó képességének.

A délkelet-alföldi szlovákok hiedelemvilágának főbb jellegzetességei

Az alföldi szlovákok mielőtt Délkelet-Magyarországra költöztek, az előző korokban a különböző etnikumok találkozása folytán létrejött, a korábbi interetnikus kapcsolatok által már módosított, formált hiedelemvilágot hoztak magukkal. A Kárpátok íve alatt kialakult népi kulturális kontextusok napjainkban folyó vizsgálata széles európai horizontot tár fel. *Tomeš, J.* szerint „a szláv és általában az európai népek népi szokásai, rítusai az évszázadok során közös szellemi és szociális alapból fejlődtek”.⁹⁷

A szlovákoknak a velük együttélő magyar és más etnikumok-

kal a jelenben és a közelmúltban kialakult kapcsolatai bemutatásán túl azokra, a hiedelemvilágukat történetileg alapozó elemekre is rá kívánunk mutatni, amelyek más vagy csak megközelítően más csatornán jutottak el a magyarsághoz is, és amelyek a két etnikum önálló adaptációja révén, napjainkig fennmaradva, az egymásra hatásukkor találkoztak, továbbá amelyek az egymáshoz való közelségük révén az újabb interetnikus kapcsolatok megvalósításának ismételten az anyagává váltak.

A délkelet-alföldi szlovákok hiedelemvilága történetileg három rétegnek kölcsönösen feltételezett és egymásba fonódó egységből áll:

1. az eredetileg magukkal hozott hiedelmi alaprétégből,
2. az új otthonukban az interetnikus kapcsolatok révén adaptált,
3. valamint a lokális hatásokra keletkezett hiedelmekből.

Kvantitásban, azaz a mennyiség vonatkozásában, érthetően azok a hiedelmek vezetnek, amelyek történetileg behatárolható mélységben megtalálhatók a szlovák anyaetnikumnál. Az itteni szlovákok hiedelemvilágának az a sajátos oldala, amely összeköti az alföldi magyarság néphitével, az alkalmazás gyakoriságában, a hiedelmek mai életében, vitalitásában, szerkezeti arányában, a megvalósulás hasonlóságában, azonosságában mutatható ki elsősorban. Ez azt jelenti, hogy igen közel áll az e tájon élő magyarok *mai* hiedelemgyakorlatához.

Ez a hiedelemvilág tartalmilag magán viseli a földművelő ember szemlélete által kialakított hiedelmi világképet és cselekvést is. Hasonló súllyal szerepel a másik is, az ember életének minden irányú boldogulását és ez iránti vágyát – akár más rovására, kárára is – kifejező hiedelemkomplexum. Szerkezete mindennek megfelelően behálózza az ember teljes életét, cselekedeteit, gondolatvilágát, s transzcendens vonatkozásban a földöntúli és természetfeletti kapcsolatait, tehát egyfajta rendszert alkot.

Mindezek nyomán szükségesnek látjuk annak a felvetését, hogy valójában mi a hiedelem. Fogalmát többféleképpen kíván-

ták körülhatárolni. Nehézséget okoz az is, hogy a legtöbb hiedelemmel, néphittel foglalkozó munka lényegében csak közvetve járul hozzá a kérdés tisztázásához. A hiedelem fogalom-meghatározásának egyik típusa az, amelyik a valláshoz viszonyítja mibenlétét. *Diószegi V.* a Magyar Néprajzi Lexikonban így fogalmazza meg: „olyan vallási képzet, amely nem tartozik a hivatalosan elismert egyházak vagy vallások által elfogadott hittételek közé (babona)”.⁹⁸

Lényegében így határozza meg *Dömötör T.* is. Ő ugyan a hiedelemnek a vallásból való „kitaszítotttságát” a tudatosságtól teszi függővé, de végsősoron mégsem tartja a vallás elválaszthatatlan részének: „A néphit tehát a köznép kultúrájának minden vallásinak felfogható jelenségeinek összességéből áll, melyek nem állnak tudatosan szemben a hivatalosan approbált vallási kultusszal, de nem is képezik annak szerves részét”.⁹⁹

Más szerzők is ezt a meghatározást fogadják el, melynek századunkban *Hoffmann-Krayer* volt a megfogalmazója. Rá hivatkozva idézi *Weiss, R.* is, aki szerint a babona, a néphit azoknak a megmagyarázhatatlan természeti erőknél a képzeteket foglalja magában, amelyek nincsenek a vallásban lefektetve.¹⁰⁰ Ugyancsak erre hivatkozik *Schwebe, J.* is, aki a hannoveri Wendland néphiedelmeit és népszokásait vizsgálva ugyanúgy határozta meg a hiedelem fogalmát. A hiedelmen ő is azt a természeti törvények által megmagyarázhatatlan erőkben és jelenségekben való hitet érti, amely a vallásban nincs meghatározva.¹⁰¹ A cseh *Robek, A.* és *Vančik, F.* is a valláshoz viszonyítva fogalmaz. Közel állnak *Dömötör T.* nézetéhez, szerintük abban különbözik a hivatalos hittől, hogy régi vallásos ismereteket őriz meg, sokszor kereszténység előttieket, elfogad a hivatalos vallásból is, sajátos népi szerkesztésben szinkretikusan új képződményeket hoz létre. A meghatározást a népi vallásosságra alkották, mely a tárgyalt anyagot ismerve valójában a néphitet foglalja magában.¹⁰² Ezek a meghatározások főként a hiedelemnek a kiterjedését, illetve a határait veszik tekintetbe, és a tartalmát illetően kirekesztő jellegűek: minden „vallásinak” vagy megmagya-

rázhatatlannak felfogott erő, jelenség ide tartozik, amely nem része a vallástannak. Vagyis a hiedelemnek az egyik, ámbar fontos oldalát értékeli.

A fogalommeghatározások másik típusa függetleníti magát a valláshoz való viszonyítástól, de megkötöttsége, hogy a hiedelmeket a „természetfelettitől” teszi függővé. *Krzyzanowski, J.* hiedelemnek nevezi a természetben és az emberi életben a természetfeletti jelenségekről kialakult nézeteket, meggyőződést.¹⁰³ Ő is, mint *Moszyński, K.*,¹⁰⁴ élesen elhatárolja a vallási hiedelmeket a mágiától. Szerinte, ha a nézetek egyeznek az adott terület vallási tanai alapelveivel, vallási hiedelmekről beszélünk, ha eltérnek, a mágikus hiedelmek körébe tartoznak.¹⁰⁵ *Wuttke, A.* szerint a hiedelem a természetnek természetfölötti sajátosságot, az emberek cselekedeteinek emberfeletti erőt tulajdonít. A hiedelmet és a vallást – más szemszögből nézve – atekintetben veszi közös nevező alá, hogy mindkettő feltételezi, hogy a természetben egyfajta magasabb erő működik, amelynek az a feladata, hogy biztosítsa az ember akaratának a keresztülvitelét, hogy uralkodni tudjon a természet erői fölött.¹⁰⁶ *Václavík, A.* *Wuttke*-hoz hasonlóan a néphit jellegét abban látja, hogy ez olyan viszony, amelyben az eddig meg nem magyarázott, illetőleg a természetes erőket természetfölöttivé emelnek.¹⁰⁷ Ezek a fogalommeghatározások a hiedelemből ugyancsak csupán – bár szintén lényeges összetevőjeként – a természetes és a természetfeletti erők viszonyát ragadják meg.

A magyar megfogalmazások egy csoportja a hiedelem fogalmát összetettebb módon közelíti meg. *Voigt V.* a hiedelem paradigmaticus és szintagmatikus tengelyét vizsgálva hangsúlyozza, hogy „néhány hagyományos elgondolás szerint a tudás hiánya, az információ elégtelensége, egyes társadalmi csoportok között egy irracionális gondolkodás lenne az oka a hiedelmek létrejöttének. Ha kellően tágra fogjuk fel a hiedelem fogalmát, arra kell következtetnünk, hogy ezen túlmenően egy olyan általános jelenség-kombinációnak tekinthető, amely a mondott okokon kívül is létrejöhet.”¹⁰⁸ Az idézetből a továbbhaladás érde-

kében most az „általános jelenség-kombináció” kitévelt emelnénk ki, mely egyértelműen jelzi a hiedelem sokoldalú, szövevényes tartalmi összetevőit, melyeknek egyszerűen az az oka, hogy az élet, a tevékenység és a gondolkodás minden területén jelen van, s nem elég csupán az egyik vagy a másik attributumát kihangsúlyozni. Pócs E. a népi hitvilág meghatározásakor ezek alapján fogalmazta meg, hogy a népi hitvilág a népi hagyományos tudás hiedelemként minősíthető része, amely a köznapi tudattal, a természetismerettel, a vallásos világképpel és gyakorlattal szoros összefüggésben létezett, s melynek megjelenési formái a hit, a cselekmény és az ezeket tükröző szájhagyományos formák.¹⁰⁹ Másutt a hiedelemvilág összetevőit a hagyományos ismeretanyagban, a hagyományos eszközkészletben, a hagyományos hiedelemhelyzetek aktualizálódásában és a hiedelmek közlésének formáiban látja.¹¹⁰ Voigt V. szerint hiedelemnek nevezhető az, amelyben a hiedelemtörténet, a hiedelemábrázolás, a hiedelemcselekvés, a hiedelemtárgy és a hiedelemfunkció megtalálható.¹¹¹

Wuttke, A. lényegében a „tévhitet” kirekeszti a hiedelem fogalomköréből.¹¹² A néprajzi irodalmon kívül a hiedelmet legtöbbször téves hitnek, kellően meg nem alapozott tévhitnek határozzák meg.¹¹³ E szerzők a hiedelemnek az irracionálistól megkülönböztetett fogalmát, illetve a mögöttes tartalmát általában nem népinek tartják, így ennek a vizsgálatát nem a néprajz, hanem más tudományágak terrénumaként tekintik (szociológia, pszichológia stb.). Holott a mindennapi racionális kapcsolatok tükrözése megtalálható a népi hiedelemvilágban is. A hiedelem egyrésze, különösen a pranosztikák, ezt a rétegét alkotják. Megfigyelést és tapasztalati következtetést tartalmaznak. Mégis a hiedelmek közé kell sorolnunk őket, mert az elfogadásuknak alapja nem a racionális megismerés és alkalmazás, hanem a hit. Ha azt mondjuk, hogy „vörös az ég alja, szél lesz”, ez időjárási jósálatban annak a hite dominál, hogy azért lesz szél, mert az ég színe vörös, s nem keresi a racionális jelenség racionális okát. Voltaképpen tehát tévhitben alapul a racionálisnak tűnő népi időjárás-jelzés, mert nem igazolt ismereteket közvetít, hanem a

népíthből fakadó meggyőződésen alapul, amelyet igaznak és elfogadhatónak tartanak. Ilyen értelemben a hiedelem ugyancsak egyik fontos oldalát ragadja meg Hajnal A. és Hoppál M. szociológiai szempontú „munkadefiníciója”, mely szerint a hiedelem a világról és az emberről olyan nem igazolt tudatbeli kép, melyet igaznak tartanak.¹¹⁴

A hiedelem központi fogalma a hit: Fenntartás- és kételkedés-nélküli hívés az adott hiedelemvéleményben, hiedelemcselekedetben, hiedelemszövegben, – ábrázolásban, – mozgásban. Nem keresi az igazolást, az eredetet, az okot – igaznak fogadja el. E hitnek vallási – irracionális – mindennapi – tapasztalati (racionális) oldalai vannak, amelyek egymást áthatva, komplex módon vannak jelen benne.

Mi tehát a hiedelem? *A hiedelem részint olyan történetileg és a társadalmi tényezőktől függően változó népi világszemlélet és világgép, amelynek alapját olyan képzetek, felfogások, erők, jelenségek létezésében való hit képezi, amelyek általában meghaladják a természetes értékítéletet: ember- és természetfeletti tulajdonságokkal rendelkeznek. Részint pedig olyan cselekedetek összessége, amelyek által az ember elérhetőnek tartja az emberi vágyak megvalósulását. Ezeket a világgépbeli ismereteket és a cél érdekében végrehajtott cselekedetek hajtóerejét nem a tudományos megismerés révén birtokolja. Ezek egyrészt az emberiség „ősi” időszakában keletkeztek, és napjainkban továbbhagyományozódtak, másrészt a jelenben újratermelődtek az ismeretek hiánya, illetve más társadalmi vagy egyéni okok következtében. Tartalmukat tekintve lehetnek irracionálisak és racionálisak. Elfogadásuk nem az igazolt ismeretek révén, hanem kizárólag a bennük való hit által történik.* A hiedelemnek a mai hivatalos valláshoz való viszonya a népi felfogásban nem antagónisztikus, mert mindkettő transzcendens, s a vallásban való hit, annak tanai erősítik a hiedelemben való hívést.

E sajátosságai miatt a hiedelemvilág „többé-kevésbé összefüggő, önálló és egyszerű egészként” jelentkezik.¹¹⁵ A hiedelemrendszer azonban nem jelent logikai felépítésű rendszert. A rend-

szerszerőség abban nyilvánul meg elsősorban, hogy a hiedelmek, a mágikus eljárások, a varázsszavak és mindazon jelenségek, amelyek a hiedelemvilág kifejezői, az ember, a közösség, az egyén életét, magatartását, munkavégzését, kapcsolatait átfogták és behálózták úgy, hogy vagy együtt egymással összefüggésben jelennek meg és hatnak, vagy pedig teljesen, látszólag véletlenszerűen, egymástól függetlenül léteznek és működnek. A rendszert tehát csupán a hiedelemvilág totalitásában, a szinte összes emberi megnyilvánulás ilyen vagy olyan jellegű szabályozásában kell keresnünk, nem pedig a viszonylatok, a kapcsolatok áttekinthető, egymásra épülő rendjében.¹¹⁶ Olyan értelemben is rendszerként fogható fel, hogy minden oldalról biztosítva van, hogy az eljárások sikere, vagy sikertelensége ne rengesse meg. Ellenmondás esetén másodlagos hiedelemmagyarázat kapcsolódik hozzá,¹¹⁷ vagy pedig ugyanabból a célból több rítust kell végrehajtani, s mindig az az igazi, amelyé bekövetkezik (pl. a karácsonyi alma-, dióévés, a kotlóültetés különböző időpontjai stb.)

A rendszernek egyik fő alapozó és összekötő eleme az embernek a földhöz, a természethez való viszonyának a hiedelemvilágban történő megjelenítése, kifejezése, más szóval a természetközelség.¹¹⁸ A földművelő ember tudatában a természethez való kapcsolódás szerves egységet alkotott,¹¹⁹ mely jellegzetes világképet alakított ki. A föld ésszerű művelésén túl egyidejűleg és egyszerre mágikus eljárásokat is végrehajtott, hogy a kedvező termést, a természet jóindulatát megnyerje, és úrrá legyen fölötte.¹²⁰

A másik pillért az emberért, a közvetlen boldogulásáért, az egészségéért, a gyarapodásáért végzett praktikák vagy e célért hitt hiedelmek alkották.

A harmadik réteg forrása a félelem volt. Félelem a természet rejtélyes és kiszámíthatatlan erőitől, a túlvilági, a természetfölötti lényektől, képzetektől, az ezekkel szövetkezett embertársaitól.

Tulajdonképpen ez a három összetevő szolgált a hiedelmek

keletkezéséhez alapul. Ezek a forrásai a manisztikus, az animisztikus képzetek keletkezésének és a bennük való hívésnek,¹²¹ a mágia, a varázslás különböző válfajai kialakulásának.

Frazer, J. G. felosztása a mágia alkalmazásának két fő elvéről (homeopatikus – analógiás, és kontagiózus – átviteli)¹²² napjainkban is a nemzetközi irodalomban általában használt fogalmak.¹²³ A mágia számos változatát találjuk meg a délkelet-magyarországi szlovákok hiedelemvilágában is.

A hiedelem további jellegzetessége, hogy közösségi jelenség is.¹²⁴ Eppen úgy, mint a népi kultúra többi ágai. Azonban e sajátosság értékelésekor is figyelemmel kell lennünk a történeti változásokra. A végrehajtás soha sem volt csak közösségi. A hiedelemismeret megszerzése ugyan valóban közösségi szinten történik. Azonban korunkban mind jobban kisebb közösségekre szűkül, s egyre inkább egyedivé válik a megismerés útja is.

Napjainkban tapasztalható, hogy a hiedelemhagyományozódás elsősorban azoknál a családoknál zajlik le, ahol együttél a család három nemzedéke. Általános jelenségként állapíthatjuk meg, hogy az ifjú adatközlők a tőlük gyűjtött hiedelmek jórészt a nagyszülöktől tanulták. Korábban is ez lehetett az ismeretszerzés egyik csatornája, hiszen a nevelésre a nagyszülőknek általában több idő jutott, mert az unokákkal hosszabb ideig ők voltak együtt (a szülők mint eltartók, látástól vakulásig dolgoztak). E hiedelmelsajátításnak különösen az elhalás időszakában van nagy jelentősége. Ugyanis ha a nagyszülők még intenzívebben alkalmazzák a hiedelmeket, de tegyük fel, hogy már csupán ismereti szinten birtokolják őket – ha a szülők negligálják is a hiedelmeket – az unokák továbbvivői lehetnek a nagyszülöktől így vagy úgy szerzett népi tudásnak. A továbbhagyományozódás szála akkor szakad meg, ha a nagyszülők nem élnek együtt az unokákkal, és nincs lehetőségük a folyamatos átadásra. Napjainkban többségében a családok különélése általános jelenség, tehát a továbbéltetésnek ez az útja is félbeszakad. (De ha az unokát őrzésre vagy gondozásra a nagyszülőknek adják a szülők, ez a láncolat alkalmanként megújulhat. A vallásosság fennmaradásához is ezek a „másodfokú” kapcsolatok járulnak hozzá.)

Václavík, A. szerint a néphit a számottevő individuális jellegzetességeken túl alapjában véve kollektív tényező, mely mind az egyénnek, mind a társadalom közösségeinek a javát szolgálja. Szerinte a kollektivitáson túl a hiedelemvilág fő vonásait a hit, a sokhívűség, a haszonelvűség és a hagyományhűség képezi.¹²⁵ A közösségben való hosszú fennmaradását éppen ezek a tényezők segítették elő.

A sokoldalúan felhasználható hiedelemnek az egyén és a közösség hasznára történő alkalmazását a hagyományok által előírt eljárások biztosították. A végrehajtásuk módja két fő csoportra tagolható: 1. szokáshoz kötött (lényegében közösségi) és 2. individuális.

A szokáshoz kötött végrehajtás a közösség által elfogadott kollektív keretek között zajlik le.¹²⁶ A hiedelmek integrálódása is ezeknél a szokásoknál következett be. Napjainkban a szokások zöménél azonban elhagyták a hiedelemmel összefüggő hiedelemcselekedeteket. Míg korábban a közösség által ellenőrzött szokásokban a közösség figyelme garantálta a hiedelemelemek maradéktalan megtartását, most az ellenkezője történik: a közösség ugyan megtartotta ellenőrző, szabályozó funkcióját, de a közösség mai szemlélete már a hiedelmek kiiktatását tekinti feladatának.

A falu közössége és az egyén között az átmenetet a család – mint kisebb közösség – képezi. A család a hagyományok egy részét még fenntartja (pl. a lakodalom, a keresztelő, a temetés bizonyos elemei), a másik részét viszont – mint a faluközösség is – kérielhetetlenül kisépri.

A jelenben az individuumnak van a legnagyobb szerepe: ha kell, a közösségtől függetlenül, titokban hajtja végre a hiedelemcselekedeteket. A hagyományörző mindinkább csak az egyén lesz. Az egyén szerepe korábban sem volt kicsi, hiszen a hiedelmek variabilitását éppen az egyének gyakorlata tette lehetővé (a közösség mindig egységesítésre törekszik). Az egyénre így is nagy nyomás nehezedik, a közösség az integráció jegyében szüntelenül hat rá. Az individuális gyakorlat azonban újabb változa-

tokat eredményez, amelyek napjainkban már legtöbbször invariánsok. Az egyén magára maradása a hiedelmek gyakorlásában talán a hiedelemvilág utolsó szakaszát jelenti.

A hiedelmek gyakorlásának differenciálódása napjainkhoz közeledve történetileg is az elhalás megnyilvánulása, mert a végrehajtás nem a nagy közösség mércéje szerint valósul meg már, hanem esetleg az egyes társadalmi rétegcsoportok igénye szerint. A délkelet-magyarországi szlovákok körében a hiedelem végrehajtásának módozatait illetően az alábbi rétegeképző tényezőket vehetjük számba:

1. A vagyoni helyzet. Ha azonos társadalmi rétegen belül történik a végrehajtás, mint pl. a parasztságnál, a vagyoni tagoltságot véve figyelembe a parasztság két szélső rétegének a hiedelemgyakorlásáról azt kell mondanunk, hogy előbb hal el, vagy előbb válik kevésbé intenzívvé a legszegényebbek és a legvagyonosabbak rétegénél. A nagygazda ugyanis legtöbbször mással, a béresével végezteti el a hiedelemcselekedeteket, a földnélkülinek pedig nincs földje, sem számottevő állata, amely körben gyakorolhatná a hiedelmeket. A legaktívabb és legkonzervatívabb éppen ezért a kisparaszt, a középparaszt. Neki van min végrehajtani, ugyanakkor maga is végzi az eljárásokat. Az idős adatközlőknél korunkban a rétegszármasztás még számbavehető, meglévő tényező, de a közel negyedszázados termelőszövetkezeti gazdálkodás a hiedelemismeret és -gyakorlat terén is nivellálódást eredményezett.

2. Foglalkozásbeli tényezők. Az értelmiségi, az adminisztratív, az alkalmazotti pályára lépők és a munkások a népi hiedelmeket és gyakorlásukat lényegében csakhamar elhagyják, s ha élnek is körükben hiedelmek, általában nem a népi eredetű hiedelmek gyakorlóivá lesznek. Napjainkban a hiedelmek megőrzői az ösfoglalkozást valamilyen módon folytatók, elsősorban a parasztság mai tagjai.

3. Nemzedéki és nemi tagozódás. A mai idősebbek már csak differenciáltan hordozói a hagyományos tudásnak, de a gyakorlásban a többi nemzedékhez viszonyítva mégis ők vannak a leg-

nagyobb arányban képviselve. A középnemzedék ambivalens, a fiatalok többsége pedig nem hisz a hiedelmekben. A nők aktívabbak, de ismeret terén az idős férfiak is megbízhatók, különösen a termelési mágianál.

4. Területi tényezők. A hagyományápolásban a tanyasiak vezetnek. De csak abban, ami az ő életükre vonatkozik. A közösségi szokások hiedelmeit kevésbé éltetik. Konzervatívabb szemléletűek, ezért a hiedelemismeretben is gazdagabbak a külvárosban, a város peremvidékén élők (különösen jellemző ez Békéscsaba – Erzsébethelyre, az ún. *Jaminára*). A községek lakói közül szintén a környezetükhöz képest kissé zártabb körülmények között élők az aktívabbak (Nagybánhegyes, Csanádalberti).

5. Pszichikai tényezők. Az érzékenyebb lelki alkatúak, a magányosan élők, a beteges személyek a hiedelmekre kedvezőbben reagálnak. A szlovákok körében is ők az aktívabbak, tájékozottabb hiedelemhordozók, de nem jellemző rájuk egyformán.

6. Végzettségbeli tényezők. Általánosítható tapasztalat, hogy az általános iskola elvégzése is falat állít a hiedelemismeret és gyakorlat továbbvitele elé. Kivételt képeznek a szívósan hagyományőrző családok, és ahol három nemzedék él együtt. Az oktatási intézmények művelődési tartalmának közműveltséggé válása a hagyományos hiedelemvilág elhalását eredményezi. E fejlemény bekövetkezését azonban mindenképpen csupán hosszú távon várhatjuk.

7. A vallást mint rétegeképző tényezőt csak az evangélikusok és a katolikusok viszonylatában említhetjük, de ennél is csak korlátozott területen, mivel a hiedelmek vonatkozásában Békéscsaba és az egykor Békéscsabához tartozó Kétsoprony, Garendás katolikus lakói valójában csupán a katolikus egyházi ünnepekhez kapcsolódó hiedelmek megtartásában különülnek el, a többi hiedelem terén lényegében egységesültek a többséget alkotó evangélikusok hiedelemvilágával. Az egyes szekták követői kisszámúak, hatásuk nem jelentős.

A fenti rétegekhez tartozó egyének, csoportok jellemzői nem egymástól függetlenül léteznek. Jelentősek az átfedések és a kap-

csolódások. Általában többen tartoznak egyszerre két vagy három réteghez is. Ennek ellenére ez a csoportosítás indokolt, mert feltárja azokat a szociális okokat és tényezőket, amelyek a hiedelmek ismeretében bekövetkező hullámzásokat és az elhalás előtti folyamatokat előidézik.

Csak jelzésszerűen utaltunk azokra a jellemzőkre is, amelyek révén a népi hiedelemvilág ma még meglévő részeinek egymástól megkülönböztető jegyeit körvonalazhatjuk.

A hiedelmeket a továbbélésük módja szerint három nagyobb csoportba oszthatjuk:

1. aktívan élő hiedelmek
2. emlékezetben élő, ismereti szinten fennmaradó hiedelmek
3. a szájhagyomány útján élő, vényesülő hiedelmek.

Az első csoportba mindazokat a hiedelmeket sorolhatjuk, amelyeket a mai napig hiszik, és e hit jegyében meg is valósítják őket hiedelemcselekedet vagy hiedelemmagatartás formájában. Fejlődésükre, jelenlegi helyzetükre lényegében jellemző a végrehajtás fentebb bemutatott két csoportjának (szokáshoz kötődés és individuális végrehajtás) sajátos megvalósulása.

A hiedelmek továbbélésének másik csoportja a hiedelmek ismeretét jelenti, de ami egyúttal azt is jelzi, hogy a gyakorlásukat már semmi sem feltételezi. A délkelet-magyarországi szlovákok hiedelemvilágára napjainkban főként ez az állapot jellemző. Diószegi V. már az 50–60-as években végzett tótkomlói gyűjtése tapasztalatai alapján megállapította: „Napjainkban a hitvilág legnagyobb részében nem néphit, hanem csak népi tudás, mert a hiedelmeket a komlóiak már nem hiszik, hanem tudják csupán”¹²⁷

A harmadik csoport az előzőekből következik: a hiedelemvilág jelentős hányada elbeszéléstémává vált. Különösen jellemző ez a hiedelemvilág alakjaira, természetfeletti lényekre, amelyekről korunkban változatos szintű történeteket mesélnek (az egyszerű közléstől a memoraton át a kiérlelt fabulatig, hiedelemmondáig). Hasonló sors jutott a hiedelemvilág többi ágára is. A kutató voltaképpen a hiedelemvilágot már csak népi tudásként és nem élő gyakorlatként ismeri meg.

A rendszerezés feladatai

A hiedelemvilág önmagában is, mint ismeretanyag, mint tevékenység, bonyolult összetételű, a végrehajtásbeli tényezői még összetettebbek, tarkábbak. Rendszerszerűsége nem öntörvényű, a legfontosabb tartalmi összekötő kapocs a hit. S ez a legkülönfélébb formákban, változatokban realizálódik.

A hiedelem-monográfiáírók számára az egyik legnagyobb gondot képezi az egymásra épülő, az egymást feltételező feldolgozási rendszer kialakítása. Leggyakoribb mód a tematikus rendszerezés, a hagyományossá vált témakörökön belül történő összeállítás. Ez megvalósulhat összehasonlító módszerrel (*Moszyński, Róheim G., Propp, V. J.* stb.)¹²⁸, vagy leíró lokális jellegű bemutatásnál legtöbb helyi monográfiában, pl. Orosháza: *Bálint S., Žakarovce: Čajánková, E.*¹²⁹ vagy egy témakör monografikus számbavételével: *Diószegi V.*¹³⁰. Igen gyakori az eljárások, az eszközök szerint végzett csoportosítás, pl. *Dömötör T., Pócs É.*¹³¹. Általános módszerré vált a magyar néprajzi irodalomban a hiedelmek atomizált felbontása, egy tipológiai rendszerbe foglalása és az elemeknek tartalmuk alapján gyűjtőkomplexumba való tömörítése (az ún. világkép és akció-tevékenység szerint).¹³²

Az e rendszer formai szempontból kiválóan alkalmas egy-egy település hiedelemvilágának monografikus jellegű feldolgozására, különösen szerkezeti szempontból nyújt könnyű és gyorsan lereagálható áttekintést. Hátránya, hogy az egybetartozó tartalmakat kettéválasztja, s az ismeretek és az ezekből következő tevékenységek két merev rendszerbe kerülnek. Holott az ismeretek összessége és az ezekből következő tevékenységek kölcsönösen feltételezik egymást, kölcsönösen hatnak egymásra, és ki is egészítik egymást. Sok esetben annyira összefolynak, hogy nehéz megkülönböztetni a két kategóriát.

A világról alkotott szemlélet, világkép az az alap, amelyre épül a cselekvés. Az ismeret tükrözi, hisznek-e benne, hogy a

cselekvést meggyőződésből teszik-e, illetőleg megszokásból-e vagy már csak szórakozásból-e. Azaz mindenképpen az okok között kap helyet. A szemlélet: ahogy a világot látják. A cselekedet pedig az ember akaratának megvalósulása, eszköz a vágyak elérésére. A világgép készíti elő a tevékenységet, s a tevékenység eredményessége visszahat a világgépre, erősíti, konzerválja, vagy esetleg újabb dimenziók kialakítására ösztönzi. A formai elem (amin a megvalósulás módját értjük, ahogy érvényesül a hiedelem) a gondolkodásban, a magatartásban, a cselekedetben, a szóbeli kifejezésben fontos, nélkülözhetetlen szerepet tölt be. Történetileg sokszor önállósult, és alapvető feltételévé vált a kívánt cél elérésének. A megvalósulás módja összefolyt a céllal, az akarattal, a vágygal, a kívánt törekvés elérésével. A cselekedet sikere szinte csak attól függött, hogy mikor, ki, hol, hogyan és mivel végzi. Pl. a jeles napok meghatározott hiedelmei megvalósulását különböző napszakokhoz kötik (előeste, éjfél után, hajnalban, napkelte előtt, napközben, egész nap), ezt legtisztábban Luca napon, karácsonybőjtjén vagy nagypénteken figyelhető meg.

Mindezek miatt szinte kínálja magát az a megoldás, hogy a végrehajtás módja, eszközei szerint vegyük számba és csoportosítsuk a hiedelemvilág jelenségeit. A formai elemek (eljárások, eszközök, szabályok) oldaláról közelítve azonban statikus rendszert alakíthatunk ki. Célszerű tehát *az előidéző okból* kiindulni, azokból a tényezőkből, amelyek miatt következik be a hiedelemgyakorlat, maga a hit. Az általunk gyakorolt feldolgozási rendszer fő elve tehát az, hogy aszerint csoportosítjuk a hiedelemvilág megnyilvánulásait, *kitől, miből ered a hiedelem-tartalom, kit, mit tartanak okozónak, kiváltónak*. Azaz, hogy egyszerű példákat idézzünk: ha a tejhaszon-elvevés előidézője a boszorkány, az erről szóló hiedelemközlést, elemzést a boszorkány témakörénél tárgyaljuk, ha az akasztott embert tartják a szélvihar előidézőjének, a halottak hiedelemcsoportjánál dolgozzuk fel.

A rendszerbe való beosztáshoz még az alábbi kiegészítő elveket

célszerű figyelembe venni: a. valakiért, valamiért történő cselekedetek és a velük összefüggő hiedelmek; b. a velük való cselekedetek és az idekapcsolódó hiedelmek; c. a cselekvés helye, és az erre épülő hiedelmek. Így az összetartozó jelenségek pontosabb, körülhatároltabb csoportosítása válik lehetővé, és a logikai kapcsolatokat sem szakítjuk ketté. Pl. a gyermek meggyógyulása érdekében történő cselekedet a szemmelverés gyógyítása, ezért a megfelelő elv érvényesítése szerint a gyermekkel kapcsolatos hiedelmek csoportjában tárgyaljuk. A kiegészítő elveket együtt vagy külön-külön is figyelembe kell vennünk, a tárgy, a téma anyaga és az ok maga értelemszerűen befolyásolja a döntést. A tyúkültetéssel kapcsolatos eljárások besorolását például alapvetően befolyásolja, hogy minek az érdekében, mivel és hol történt a rítus. Mivel a tyúkállomány gyarapodása érdekében, a tyúkkal (a kotlóval) és a tojással az ültetés helyén valósítják meg az eljárást, a tyúk köré csoportosuló hiedelmek között tárgyaljuk ezt az eljárást.

A jeles napok mindegyike a hozzáfűződő hiedelemtartalom kiváltója, okozója, hiszen az adott eljárás csak e napokon érvényesül. Ezért a jeles napokon lebonyolított hiedelemeljárások a maguk összetettségében is önálló csoportot alkotnak. Ugyancsak sikerrel alkalmazható ez a rendszer a hiedelemlényekhez kapcsolódó hiedelmek vonatkozásában.

A hiedelmeket kiváltó, előidéző ok és a kiegészítésként alkalmazott elvek figyelembe vételével végzett rendszerezés egyike a népi hiedelemvilág áttekinthetőségét, összefüggéseit láttatni akaró csoportosítási törekvéseknek. Előnye, hogy a tartalmat és a formát egyaránt meghatározó tényezőkből indul ki. Hasznosságát a gyakorlati megvalósulása fogja bizonyítani.

A nagyobb egységek kialakításakor, a sorrend meghatározásakor elsősorban a történetiségen alapuló és egymásra épülő ok-okozati összefüggéseket vettük irányadónak, amelyek az emberi gondolkodás, és a társadalmi-történeti tevékenység fejlődésével is összefüggnek. A hiedelem a természet és az ember sajátos kapcsolatának a szülőtte. E viszonyban az elsődleges helyet a termé-

szet tölti be, amelyből származik genetikusan is az ember, s egyúttal erősebb is az embernél. A természet kiszámíthatatlan jelenségei készítetik az embert a tőle való félelemre, ösztönzik, hogy megnyerje jóindulatát, s hogy egyszer győzedelmeskedjék is felette, úrrá legyen a természetben. A természet mindezeknek a hiedelemképzeteknek a kiváltója. Ezért kerültek a kozmogóniai hiedelmek a hiedelemvilág feldolgozásának az élére.

Utána következik maga az ember és életének fontos szakaszai, a hozzájuk kapcsolódó egyéb hiedelem-megnyilvánulások csoportja. Hiszen az ember a maga érdekében alakítja a hiedelemrendszert, természetes, hogy élete sorsa, organizmusának jelei, betegségei elhárításának eljárásai előkelő helyet kapjanak. Majd utána az ember legközvetlenebb környezetének hiedelmeit tárgyaljuk: A földművelés, az állattartás az emberiség fejlődésének következő lépcsőfokát jelentik. A hozzá fűződő hiedelmek elsősorban az ember létfenntartásának, előrehaladásának biztosítását szolgálják. Az ezután következő csoportot az emberfeletti erővel rendelkezők, a mitikus lények hiedelemképzetei alkotják. Keletkezésük magasabbfokú gondolkodást, képalkotást, szimbólumteremtést kívánt, alakjaikat a soha be nem érett átfogó népi mitológia alapjának is tekinthetők. A rendszer sorrendben utolsó összetevői a jeles napok és hiedelmeik, az emberek működésének időkörei, jelzőkeretei.¹³³

Írásos források

A délkelet-magyarországi szlovákok hiedelemvilágáról a 20. század második feléig csak szórványadatok álltak rendelkezésre. A 60-as évek végén az itteni szlovákok néprajzi feladataival foglalkozó tanulmány is még azt állapította meg, hogy „szellemi ha-

hagyományaik mindnyájunk előtt még rejtettebbek, mint a tárgyi emlékek”.¹³⁴ A magyar néprajztudomány kezdettől fogva természetes feladatának tekintette a hazai nemzetiségek népi kultúrájának feldolgozását. Az Ethnographia megjelenésétől kezdve közölt tanulmányokat, dokumentumokat a szlovákok néphagyományairól is. A két világháború között a magyar néprajztudomány egyik legpozitívabb megnyilvánulása, hogy az akkori Magyarországon élő nemzetiségek kutatását is fontosnak tartotta. 1939-ben *Gunda B.* a Magyar Néprajzi Atlasz kérdéseiről szólva megállapította, hogy a nemzetiségek „kultúrvagytonát” ugyanolyan szempontokkal kell feldolgozni, mint a magyarságét.¹³⁵ *Tálas I.* korábban írt, de csak 1946-ban megjelent az Alföld néprajzi kutatásának kérdéseiről szóló tanulmányában az alföldi szlovák evangélikusok kutatására olyan szempontból ösztönöz, hogy valamennyien telepítés útján kerültek ide, s mind az „előbbi környezetük hatása”, mind a megmaradásuk ténye „sok tanulságot” mondhat el.¹³⁶

A felszabadulás után a nemzetiségek néprajzi kutatása az egyenjogúság jegyében indult meg, és jelentős eredmények születtek. Felismeréssé vált, hogy a nemzetiségek néphagyományának kutatása nemcsak az adott nemzetiség értékeinek megmenntését jelenti, hanem azt is, hogy általa a magyar nép kultúrájának megismerésében is mélyebbre jutunk el.¹³⁷ *Balassa I.* *A nemzetiségek néprajzi kutatása* című cikkében is azt állapítja meg egyrészt, hogy a körükben végzett kutatási eredményekből olyan törvényszerűségek vonhatók le, melyek általánosításra adnak lehetőséget a mai népi kultúra fejlődéséről, másrészt a népi hagyományuk feltárása egyik lényeges csatornát jelent ahhoz, hogy „haladó elemei maradéktalanul beépüljenek a nemzetiségek új, szocialista kultúrájába, és ezzel hazánk műveltségét színezzék és gazdagítsák.”¹³⁸

A hiedelemvilágra vonatkozóan az első adalékok a 18. század második feléből valók. *Tessedik Sámuel*nek rendszeres naplószerű feljegyzéseiben, a *Szarvasi nevezetességek*-ben, valamint *A paraszt ember Magyar Országban mitsoda és mi lehetne* című

művében a szarvasi szlovákok néhány hiedelméről és szokáseleméről felbecsülhetetlen értékű adatokat találunk.¹³⁹ A XIX. század elejéről származó és a szlováklakta helységekről szóló leírások (*Ágoston J., Skolka A.*)¹⁴⁰ csupán egy-két utalást tartalmaznak, az e századi helységmonográfiák sem szentelnek nagyobb gondot a hiedelmekre, ha említenek is néhányat, inkább a szerzők szubjektív véleményeként kerülnek be a könyvükbe (*Haan L., Zayacz D., Jeszenszky K., Zsilinszky M., Horváth S., Czinkotszky M., Jankó J., Gajdác P.*) *Haan L.* által ismertetett néhány hiedelem a szerelmi praktikákkal és a népi gyógyászat-tal függ össze. Mind ő, mind a legtöbb 19. századi monográfia írója szerint az ember és a természetfeletti lényekről alig vagy keveset lehet hallani (állításukra rácáfol, hogy még ma is az egyik legelterjedtebb hiedelemréteg). Valójában mindegyik szerző csak a felsorolásig jut el.¹⁴¹

Réső Ensel S. neves szokásmonográfiája is éppen csak érintőlegesen közöl adatokat e vidék szlovákjainak néphitéből.¹⁴² A századfordulón eddig ismeretlen szerzőtől szlovák nyelven megjelent tanulmány a békéscsabai szlovákoknak a lakodalmon, az egyes jeles napokon, az állatok körében és a kenyérsütés idején gyakorolt hiedelmeiről hiteles és sokszínű adatokat közöl.¹⁴³ Egyébként ez az első olyan munka, amely részletes hiedelemleírásokat tartalmaz.

A két világháború között megjelent e tárgykörbe tartozó tanulmányok közül kiemelkedik *Rell L.* műve, mely szinte teljes képet alkotott a békéscsabai nép életéről. Figyelmét tudatosan fordítja az itteni szlovákok hiedelemvilágára is, meglepően gazdagok és hitelesek az adatai.¹⁴⁴

A szlovákok szokásaival népszerűsítő céllal a Čabiansky Kalendár is foglalkozott, de hiedelmet alig jelentetett meg. *Szendrey Zs.* is közread szokáshoz kapcsolódó hiedelmeket (feketevasárnap, temetés, hiedelemmonda).¹⁴⁵ *Linder L.* gyűjtőtevékenységét kell még kiemelnünk ebből az időből, gyűjtéséből keveset adott közre, értékes hiedelemgyűjteménye sajnálatosan eltűnt.¹⁴⁶ *Márkus M.* A bokortanyák népe című monográfiájában ugyancsak felhasználta békéscsabai hiedelemadatokat.¹⁴⁷

A felszabadulás után végzett gyűjtésekre épülő tanulmányok csak később láttak napvilágot. Legértékesebbek közülük a magyar és a szlovák néprajzi intézetek által az 1950-es, 60-as években Tótkomlóson lebonyolított közös kutatómunka eredményei. *Diószegi V.* az itteni szlovákok hiedelmeiről készített monográfus igényű tanulmányt, melyben felöleli a tótkomlósi szlovákoknak a kozmogóniai ismereteit, az emberfeletti személyekkel, a természetfölötti lényekkel, a szüléssel, a házassággal, a halállal, a háziállatokkal, a táplálkozással, az építkezéssel és a házimunkákkal kapcsolatos hiedelmeket.¹⁴⁸

Manga J. a szokásokat dolgozta fel, s ezekkel összefüggésben ugyancsak foglalkozik a tótkomlósiak hiedelmeivel.¹⁴⁹ A szlovák kutatók közül *Horváthová, E.* a gyermek születéséhez fűződő szokásokat és hiedelmeket, valamint a tótkomlósi szlovákok népi gyógyászatát dolgozta fel.¹⁵⁰ Az áttelepülő délkelet-alföldi szlovákok is szolgáltatottak adatokat *Žatko, R.* tanulmányaihoz.¹⁵¹ *Gunda B.* a 30-as években végzett kutatást Békés megyében a kincsmondákkal kapcsolatban, s a közzétett hiedelemmondáiban az itteni szlovákok e tárgyú hiedelmei is szerepelnek. 1956-ban megjelent kötetében a Békés megyei szlovákok betyárhagyományát is feldolgozta.¹⁵² Tulajdonképpen ilyen előzmények alapján kezdtük meg kutatásainkat, és részeredményeit tanulmányokban, kötetekben foglaltuk össze.¹⁵³ Kisebb közlemények jelentek meg még a békéscsabaiak jelesnap táplálkozásáról (*Vas J.*),¹⁵⁴ a pitvarosiak hiedelmeiről (*Komoly P.*)¹⁵⁵ s a csanádalbertiek lakodalmáról szóló tanulmányában az ide kapcsolódó hiedelmeket is megemlíti *Janecskó J.*¹⁵⁶

JEGYZETEK

1. Korábban is így tartották számon: *Pechány A.* 1913. 176. A szlovákiai szerzők egy része – noha a lakosságcsere folytán alaposan megritkult a szlovák lakosság – még most is a korábban értelmezett kompakt szlovák lakossággal számít a kutatások meghatározásakor: *Bednárík, R.* 1975. 184.
2. *Krupa A.* 1981d. 590–591.; *Švehlák, S.* 1973. 125.
3. A szlovák irodalom megkülönböztetetten Békés-csanádi térségről beszél: *Sirácky, J.* 1980. 49.
4. *Kósa L.* 1974. 479., 481.; *Implom J.* 1971. 17.
5. *Implom J.* 1971. 17.
6. *Zayacz D. – Haan L.* 1853. 9.
7. *Schneider M.* 1973. 590.
8. *Fügedi E.* 1969. 58.
9. *Sirácky, J.* 1966. 45–46.: Dél-Nyitra megyei helységek telepítése Észak-Nyitrából; Nógrád megyei helységek telepítése az északi megyék lakossága által. Ezt támasztja alá *Manga J.* is: 1975. 10–11.
10. *Haan L.* 1858.; Kézirat. *Zayacz D. – Haan L.* 1853.; *Haan L.* 1866b.; *Zsilinszky, M.* 1884.; *Gajdács P.* 1896.
11. *Haan L.* 1866b. 46–55. A többiek az alábbi megyékből, ill. közigazgatási egységekből jöttek: Csongrád (3), Bars (2), Heves (1), Szabolcs (1), Abauj (1), Árva (1), Bihar (1), Liptó (3), Tolna (1), Sáros (1), Komárom (1), Borsod (2), Nyitra (2), Békés (2), Kunság (2), Dunántúl (1).
12. *Fügedi E.* 1969. 60. A hagyomány szerint a nógrádi Vámosfaluból Duna János, Várkútról Szekerka János, a honti Csallból Valent Jakab kapott engedélyt evangélikus szlovákok letelepítésére. Thüröczy Miklós Hontból, Gömörből, Zólyomból és Pest megyéből hozott csoportot. *Haan L.* 1866a.; Szlovákok Békéscsabán, 1980. 34–35.
13. *Fügedi E.* 1969. 58.
14. *Sirácky, J.* 1966. 133.: A Nógrád megyeieket teszi élre. *Žilinsky, M.* 1872b. 19.) szerint legtöbben Gömörből érkeztek.
15. *Žilinsky, M.* 1872b. Pl. Abauj megyei: *bul* (*bol* helyett), Gömör megyei: *tuž* (ők lettek a *tužiak*-ok). Nevük megtalálható szinte mindegyik Békés–Csongrád megyei helységben.
16. *Implom J.* 1973. 98. Az összeírást számszerűen figyelembe vevő településföldrajzi feldolgozások pontosabb és módosított képet nyújtanak a hagyományra támaszkodó közléseknél. *Sirácky, J.* 1966. 134.: a nógrádiakat sorolja az első helyen, *Implom J.* kimutatása szerint a többségük honti volt.
17. *Sirácky, J.* 1966. 135.
18. *Horváth S.* 1880. 4.
19. *Gajdács P.* 1896. 300–301. L. még: *Király P.* 1965. 327.
20. Mokrára (Apatelek) 50 csabai és szarvasi család költözött: *Sirácky, J.* 1966.
137. A szarvasiak az utcájukat Szarvasi utcának nevezték el: *Tessedik S. – Berzeviczy*

G. 1979. 277. Nyíregyházára Szarvasról, Endrődről, Mezőberényből, Tótkomlósról, Békéscsabáról, Orosházáról összesen 158 család költözött: *Orosz B.* 1968. 305. *Németh Z.* szerint (1975. 513.), aki *Dienes Bédra* hivatkozik, 300 Békés megyei család települt Nyíregyházára. *Haan L.* szerint (1866a. 14.) pedig 800 csabai költözött oda.

21. *Tessedik S. – Berzeviczy G.* 1979. 177–178.

22. *Fügedl E.* 1969. 61.

23. *Implom J.* 1971. 81. *Tessedik S. – Berzeviczy G.* 1979. 179.

24. *Tessedik S. – Berzeviczy G.* 1979. 183., 233.

25. *Tessedik S. – Berzeviczy G.* 1979. 233., 280.

26. *Fügedl E.* 1969. 63.

27. *Bernula M.* 1969. 8.

28. *Czinkotszky, M.* 1884. 7.

29. *Bernula M.* 1969. 6.

30. *Sirácky; J.* 1977. 358–360.: Az Ambrózfalvára érkező békéscsabai telepések azonban az erre az időre kialakult békéscsabai nyelvjárásban beszéltek. Békéscsabai származástudatuk a mai napig él.

31. *Krupa A.* 1981e.

32. *Haan L.* 1866a. 19.; 41. Szlovákok Békéscsabán, 1980. 39. A szerző szerint Halicsból is jöttek római katolikusok és görögkatolikusok.

33. Mivel közvetlenül Békés megye határán terülnek el, egyre inkább Békés megye gazdasági, kereskedelmi és helyel-közzel kulturális vonzáskörébe kerülnek. Ambrózfalva, Csanádalbertyi, Pitvaros dohánykertész települések rövid gazdaság-, és társadalomtörténeti áttekintését l. még: *Erdei F.* 1971. 341–344. Szórványokban, asszimilálódott fokon találhatók még szlovákok Végegyházán, Battonyán, Nagyszénáson, Dobozon.

34. *Štolc, J.* 1971. 33.

35. *Štolc, J.* 1971. 35–36.; L. még: *Ondrus, P.* 1974. 96–106.

36. A vajon Nyitra környékéről nem érkeztek-e nagyobb számban evangélikusok is? Erről nincsenek megbízható adataink. L. még 11. sz. jegyzetet.

37. *Sonkoly P.* 1970. 46.; Vö. *Matejčík, J.* 1975.

38. *Kósa L. – Filep A.* 1975. 55.

39. *Maday P.* 1960. 21., 228., 275., 311., 325. *Kósa L. – Filep A.* 1975. 55. Sajnos, a magyar községekbe beköltöző magyarok eredeti lakóhelyéről kevés a településtörténeti feldolgozás, hiányzik a legújabb helytörténeti monográfiákból is, kivéve *Szeghalomét.* (Szeghalom. Szerk.: *Szabó F. – Miklya J.* Szeghalom, 1979. 144–157.) A szeghalmi adatok rögzítik, hogy a visszazállingózó őslakosokon kívül mely megyékből érkeztek telepések: jórészt Szabolcs, Bihar megyeiek, néhányan Hajdú, Bereg, Pest megyéből, ill. Dunántúlról és Erdélyből jöttek.

40. *Diószegi V.* 1968. 239–241., 249–251.

41. Feltételezhető, hogy e megyékből nemcsak szlovákok érkeztek a tárgyalt helységekbe. A szlovákok kisebb száma alátámasztja ezt a feltételezést. A községek lakosságának zöme magyar, ide tehát mindenképpen nagyobb számú magyarnak kellett érkeznie e megyékből. Ez nem zárja ki a szlovákok érkezését, hanem alátámasztja azt, hogy közös tájról jöhettek. Erdemes összevetni az 1850–55-ös népszámlálási adatokkal az idézett községeket: Battonyán, Nagykamaráson, Kunágótán nem mutatnak ki

szlovákokat, Mezőkovácsházán arányuk 25,95 %, Kevermesen 0,92 %; Szabó F. 1980. 287., 288–289.

42. Márkus M. 1943. 289–290.; Manga J. 1973. 245.

43. Tólassi I. 1981. 56.

44. Balassa I. 1976. 12.

45. Ortutay Gy. 1981. 224.

46. Haan L. 1858. Kézirat: 69.

47. Haan L. 1858. Kézirat: 69–70.; Tessedik S. – Berzeviczy G. 1979. 278–279.

48. Botík, J. 1973. 499.

49. Botík, J. 1973. 500.; Filová, B. 1975. 195.; Botík, J. 1976. 39.

50. Haan L. 1866a. 37. Žilinsky, M. 1872b. 72.

51. Haan L. 1866a. 41.; Krupa A. 1974. 21.

52. Czinkorszky, M. 1884.

53. Zsilinszky M. 1872a. 72.

54. Haan L. 1968. 87.

55. Švehlák, S. szerint (1971. 9.) a magukkal hozott tradíciónak van primátusa, míg a későbbben betelepülteké másodlagos hatású. Ez valóban létező jelenség, azonban a viszonylag egyidőben érkező más nemzetiségű, ill. etnikumú telepeseeknek a kialakuló egységesülésben ugyanolyan esélyük van a részvételre és a formálásra, mert az egységesülés menete nem bonyolódik le sematikus történelmi rendben, a többségi szavazás alapján: úttjai kanyargósak, és több tényező hat rá.

56. Štolc, J. 1971. 67.; Švecová, S. 1956. 322.

57. Štolc, J. 1971. 67.

58. Botík, J. 1981. 77.

59. Botík, J. 1981. 75. Hasonlóan: Horváthová, E. 1970a. 110–111.: „A szlovák enklávé több mint két évszázadig védekezett a más etnikumú környezet befolyásolásával szemben, és szívósan megtartotta őseitől örökölt szokásvilágát.”

60. Jankó J. 1887. 75.

61. Jankó J. 1887. 83.

62. Diószegi V. 1974. 63.

63. Implom J. 1971. 125., 127., 145–148.

64. Haan L. 1968. 52.

65. Haan L. 1968. 40.; Krupa A. 1976d. 6., 29.; Gajdác P. 1896. 260.

66. Krupa A. 1974. 21.; Krupa A. 1976a. 148.; Krupa A. 1976b. 170. A Kárpát-mecencére kiterjesztett hasonló példák: Gunda B. 1949. 15–16.

67. Ujváry Z. 1969. 182–192. Ugyanitt irodalmi utalások. Tehát a magyar források is fontosnak tekintik ezek hatását.

68. Zsilinszky M. 1891. 440.

69. Krupa A. 1976b. 173. A 19. század elején azért alapították Mezőberényben a gimnáziumot, hogy a tanulók egyszerre három nyelvet sajátíthassanak el.

70. Zayacz D. – Haan L. 1853. 13. A szerzők hiteles leírást adnak a szlovákok és a románok lakodalmáról, s rámutatnak a két nemzetiség eltérő szokás-elemeire. Valójában az első összehasonlító néprajzi leírást kapjuk e tájról. U. itt: 14–17.

71. Tólassi I. 1981. 52. Ill. korábbi megfogalmazása: Tólassi I. 1980. 228. L. még: Kósa L. 1975a. 97.

72. Márkuš M. 1975. 274–281. Ugyanitt a megfelelő magyar irodalom idézete. Botk, J. 1974. 181. L. még: Márkuš M. 1977. 109–171. Németh Z. 1974. 48–56.

73. Szilágyi M. 1980. 171.; Szabó L. 1980. 175.

74. Gunda B. 1963. 9.

75. Botk, J. 1973. 499–501. A Magyar Néprajzi Lexikon ezeket a fogalmakat nem ilyen alárendeltségi viszonyban értelmezi. Az adaptációt, a befogadást az akkulturáció második fokozataként tartja nyilván, mint az egyik kultúrelemnek alkalmazkodását a más kultúrelemekhez. Az akkulturációt a fejlődés alacsonyabb szintjén álló társadalomnak egy magasabb szintű társadalomhoz való hasonulásnak tekinti. Az átvételt ugyancsak alkotó jellegű folyamatnak nevezi: Magyar Néprajzi Lexikon, I. 1977. 55., 148., 170. Dolgozatunkban megtartottuk Botk, J. rendszerezését, hogy ezáltal érzékeltessük e folyamat fokozatait.

76. A kétnyelvűség a folklór szinte mindegyik területére kiterjedt: a balladára (Krupa A. 1981b. 355–362.), a mondára (Krupa A. 1977a. 167–178.), a népi próza más műfajaira (Krupa A. 1981d. 560–564.)

77. Gunda B. 1963. 11.; Krupa A. 1973b. 331.

78. Krupa A. 1971a. 11–13.: A Békés megyéhez csatolt Csanád megyei községekkel együtt!

79. Borguľa, M. – Švihran, L. 1979. 169.: Arányukban legtöbbször Tótkomlósról, Pitvarosról és Csanádalbertiről költöztek ki.

80. Az 1900-, 1930-as adatokat l. Krupa A. 1971a. 11–13. A nemzetiségi községek előzetes adatai, 1980. 23–25.

81. A két város korábbi népszámlálása alapján kimutatott szlovákok számát l. Krupa A. 1971a. 11. A tanácsi becslés szerint 1977-ben Békéscsabán a szlovák lakosság abszolút számokban kifejezve 6–7000 körül van. Az e nemzetiséghez valamilyen szálon (történelmi, származási, kulturális stb.) kötődött a város akkori lakosságának (62 784 fő) mintegy 33 %-a. Szarvason ugyancsak 1977. évi becslés alapján az akkori lakosság (20 072 fő) mintegy 30 %-át tekintették a szlovák nemzetiséghez valamilyen módon kapcsolódónak.

82. A nemzetiségi községek előzetes adatai, 1980. 23.

83. Újváry Z. 1969. 188.

84. Hoppál M. Ortutay Gyulára hivatkozva (1969. 413.) a szájhagyomány szelektív rostarendszerére utal. Banner S. – Mester Gy. pedig Bálint Sándort idézve (1962. 533.) a különböző vidékekről jött telepesek szokásanyagának egymást semlegesítő voltáról ír. Szerintük a szelektivitás egymás mellett vagy egymással együttélő etnikumok esetében közös hatásként érvényesül. Tapasztalataink szerint az alföldi telepes helységek „puritánabb” szokásanyaga nem annyira a keveredés semlegesítő hatásából (bár ez sem elhanyagolható tényező), mintsem a vándorlás okozta kopásból fakad.

85. Ortutay Gy. 1981. 225.

86. Újváry Z. 1980. 88.

87. Újváry Z. 1980. 89.

88. Krupa A. 1974. 92–93.; Krupa A. 1976a. 150–151.

89. Diószegi V. 1974. 81.

90. Diószegi V. 1974. 114.; Dömötör T. (1972. 60.) szerint Délkelet-Európában elterjedt hiedelemmondáról van szó. Újváry Z. más összefüggésben utal a vlach kolonizá-

ció szerepére a hagyománykutatásban, mely újabb eredményeket hozhat. *Ujváry Z.* 1980. 117.; *Horváthová, E.* szerint 1974a. 248. a felső-garami szlovákok is ismerik. L. még: *Bihari A.* 1980. 19.

91. *Dömötör T.* 1981. 170–171.; *Sándor M-né* berettyóújfalusi magyar változatát közli: 1976. 232.

92. *Pócs É.* 1981. 493–494.

93. *Marusiak S.* 1898. 349.

94. *Oláh Gy.* 1888. 69.

95. *Bálint S.* 1975. 446.; *Krupa A.* 1974. 225–226.

96. *Zayacz D.* – *Haan L.* 1853. 17.; *Gunda B.* szerint (1949. 10.) is a románok kultikus világa gazdagabb a magyarokénál.

97. *Tomáš, J.* 1976. 5.

98. Magyar Néprajzi Lexikon, 2. 1979. 544.

99. *Dömötör T.* 1981. 11.

100. *Weiss, R.* 1946. 299.

101. *Schwebe, J.* 1960. 1.

102. *Robek, A.* – *Vančik, F.* 1968. 233.

103. *Krzyżanowski, J.* 1965. 436.; *Jahoda, G.* 1975. 43.

104. *Moszyński, K.* 1934. 231.

105. *Krzyżanowski, K.* 1965. 436.

106. *Wuttke, A.* 1900. 2–3.

107. *Václavík, A.* 1959. 78.

108. *Voigt V.* 1976. 263.

109. Magyar Néprajzi Lexikon 3. 1980. 728.

110. *Pócs É.* 1980. 270–271.

111. *Voigt V.* 1975. 77.; *Voigt V.* 1976. 261–262. A hiedelem strukturális vizsgálatához érdemes figyelembe venni a vallás struktúrájának komplex összetevőit, melyeket *Plehanov* nyomán a vallás jelrendszereit alkotó kultikus szövegben, a kultikus szöveg „reprodukciónjában” (mely a cselekvést és a külső-belső értelmi-érzelmi kísérőit foglalja magában), valamint a kultusz szociális szervezetében (emberi közösség, intézmények) határoznak meg. *Jóri J.* 1970. 41–43. A hiedelem struktúrájában is felismerhető a vallás mind a három szerkezeti eleme, csupán intézmény jellege nem alakulhatott ki, bár a javszok, a varázslók, a kuruzslók egyfajta népi hivatásos végrehajtoinak is tekinthetők, tehát személyi vonatkozásban a csírák adottak voltak.

112. *Wuttke, A.* 1900. 2.: Szerinte egy vélemény lehet ferde, hamis hit, az lehet hiedelem nélküli, lehet nagyon hazug hit, de nem hiedelem.

113. A magyar értelmező szótár III. 1979. 250. *Jahoda, G.* 1975. 43. Nyelvtörténeti áttekintés: *Országh M.* – *Kiss I.* – *Kubányi K.* 1975. 22–36.; *Szerdahelyi I.* 1975. 33.

114. *Hajnal A.* – *Hoppál M.* 1975. 30. L. még: *Frank T.* – *Mente É.* – *Siptár P.* 1975. 1–4.; *Kiefer F.* 1975. 40.; *Pethő B.* 1975. 111–112.; *Black, M.* 1975. 7.; *Fejős Z.* 1981. 89.

115. *Pócs É.* 1975. 73. L. még: *Fejős Z.* 1981. 90.

116. A hiedelemrendszert a kultúra egészeként definiálja *Black, M.* 1975. 1. Szerinte a kultúra a világon létezőnek hitt dolgok, tulajdonságok, szabályozó rendszerünk ismerete. *Rokeach, M.* szerint (1975. 3.) a rendszerben a részek összefüggőek lehetnek, ha logikai összefüggés nincs is közöttük.

117. *Lewis, J.* 1966. 21.
 118. *Katona I.* 1975. 81.
 119. *Gurevics, A. J.* 1974. 38.
 120. *Gunda B.* 1946. 12.; *Wuttke, A.* 1900. 2.; *Csicserov, V. I.* 1957. 93.; *Bálint S.* 1968. 142.; *Robek, A. – Vančik, J.* 1968. 234.; *Jahoda, G.* 1975. 44.
 121. *Moszyński, K.* 1934. 420.; *Ferenczi I.* 1960. 5.; *Horváthová, E.* 1975a. 1022–1023.; *Magyar Néprajzi Lexikon I.* 1977. 104.; *Dömötör T.* 1981. 71–75.
 122. *Frazer J. G.* 1965. 26.
 123. *Moszyński, K.* 1934. 265–267.; *Porsnyev, B. F.* 1975. 8.; *Jahoda, G.* 1975. 93.; *Magyar Néprajzi Lexikon 3.* 1980. 484.
 124. *Dömötör T.* 1981. 11.
 125. *Václavík, A.* 1959. 78.
 126. *Berger, P. – Luckmann, T.* (1975. 61.) a krízishelyzetekben a végrehajtást két csoportban képzelel el: a valóság fenntartására természeti katasztrófák esetén kollektív ritusok, személyes szerencsétlenség ellen pedig személyes ritusok vannak intézményesítve. Véleményünk szerint a népi előírás nem eszerint, legalább is nemcsak eszerint csoportosít, tágabb a határa. Betegség esetén pl. a javashoz való fordulás látszólag individuális lépés, de mind a javas léte, mind a tőle várt gyógyítás a közösség ellenőrzésével, a közösség tudtával történik. Individuális (egyéni) végrehajtáson mi a közösségtől függetlenül végzett hiedelemselekedeteket értjük, függetlenül attól, hogy a közösségen általános-e még a hiedelemgyakorlat, vagy pedig már elfordult tőle. *Dömötör T.* (1975. 9.) a hiedelem funkcióba lépését napjainkban nem ahhoz köti, hogy közösség vagy egyén hajtja-e végre, hanem a sors kiszámíthatatlan szeszélyeire. A délkelet-alföldi szlovákoknál fellépő azonos vonásokra és a rétegek szerinti tagolódásukra korábban már rámutattunk: *Krupa A.* 1979b. 189.
 127. *Diószegi V.* 1974. 63.
 128. *Róheim G.* 1925.; *Moszyński, K.* 1934.; *Propp, V. J.* 1963.
 129. *Bálint S.* 1965.; *Čajánková, E.* 1956.
 130. *Diószegi V.* 1958.
 131. *Pócs É.* 1980.; *Dömötör T.* 1981.
 132. *Cs. Pócs É.* 1964.; *Fehér Z.* 1975.; *Gulyás É.* 1976.
 133. A munka meghatározott terjedelme miatt a jeles napok hiedelmeit e dolgozatban nem tudjuk tárgyalni, csupán azokat az idetartozó hiedelemelemeket, amelyek nélkülözhetetlenek a többi hiedelemképzet feldolgozásához. A jeles napok szokásait és hiedelmeit korábban több munkánkban már feldolgoztuk: *Krupa A.* 1971a.; 1976b.; 1977b.; 1980a.; 1980b.; 1983.
 134. *Tábori Gy.* 1969. 478. A magyarországi szlovákok folklórkutatásról szóló összefoglalás: *Krupa A.* 1979a.; l. még *Gunda B.* 1955. 467–470.; *Ujváry Z.* 1965. 252–257.; *Márkus M.* 1976. 135–143.
 135. *Gunda B.* 1939. 296.
 136. *Tálas I.* 1946. 7.; l. még: *Márkus M.* 1941. 161–165.
 137. *Manga J.* 1969a. 145.
 138. *Balassa I.* 1974. 4. A nemzetiségek körében végzett néprajzi kutatás válogatott bibliográfiáját lásd: *Balassa I.* 1972. 41–44.; 1975a. 43–46.; 1981a. 55–63.
 139. *Tessedik S.* 1938.; 1788.

140. *Ágoston J.* 1826. 57–67.; 1980. 10–30.; *Skolka A.* 1806. 283–304.; 1970. 197–202.
141. *Haan L.* 1845.; 1858.; 1866a–b (szlovák és magyar nyelvű változat, *Haan L.* 1968.; *Zayacz D.* – *Haan L.* 1853.; *Jeszzenszky K.* 1861.; *Zsilinszky M.* 1872a–b (szlovák és magyar nyelvű változat); *Jeszzenszky K.* 1878. 1–23.; *Horváth S.* 1880.; *Czinkotszky M.* 1884.; *Jankó J.* 1887. 57–91.; *Gajdács P.* 1896.
142. *Rész-Ensel S.* 1867.
143. L'udové zvyky a povery v B. Čabe. 1902. 385–390. Szlovákok Békéscsabán, 1980. 70–93.
144. *Reil L.* 1930. 130–193.
145. *Szendrey Zs.* 1920. 45–59.; 1921. 130–133.; 1929. 194–196.
146. *Linder L.* 1944.
147. *Márkus M.* 1943.
148. *Diószegi V.* 1974. 63–116.
149. *Manga J.* 1974. 3–61.
150. *Horváthová, E.* 1970a. 110–138.; 1970b. 488–496.
151. *Žatko, R.* 1950. 172–197.; 1971–1973. 477–500.
152. *Gunda B.* 1934. 21–24.; 1956.
153. *Krupa A.* 1971a.; 1973a. 181–209.; 1974.; 1975a. 53–58.; 1976a. 143–155.; 1976b. 169–185.; 1979b. 135–208.; 1980b. 44–53.; 1981c. 165–209.; 1983.
154. *Vas J.* 1976. 402–413.
155. *Komoly, P.* 1975. 206–218.
156. *Janecsko J.* 1975. 89–116.

E fejezetben a délkelet-magyarországi szlovákoknak a természettel, a természeti jelenségekkel összefüggő mai népi tudáselemeit vesszük számba oly módon, hogy az anyaetnikum és a magyarság, továbbá a környező, mindenekelőtt a szláv és német népek idevonatkozó hiedelmeit is idézzük. Ezzel az a célunk – mint ahogy ezt a bevezetőnkben kifejtettük –, hogy az itt élő szlovákok hiedelemvilágát ne csak önmagában, hanem mindazon etnikumok néphítével összehasonlítva láttassuk, amelyekkel az eredeti vagy a mai lakóhelyükön együtt éltek. Az összehasonlításul közölt adatok egyrészt konkrétan mutatnak arra, hogy a délkelet-magyarországi szlovákok néphitének feldolgozott elemei mennyire sajátosak, illetve milyen mértékben kapcsolódnak a környező etnikumok hiedelemvilágának azonos gyakorlatához; másrészt – miután legtöbbször a kölcsönhatások történeti iránya, megvalósulási módja tudományosan kevésbé hitelesíthető – sejtetik a történeti távlatokban fellépő összefüggések, kapcsolódások meglétét.

A délkelet-magyarországi szlovákok világképének a világegyetemről és a földről szóló ismeretei többrétegűek. Egyrésztük a természet, az ég és a föld eredetének, jelenségei okának, feltételezett alakjának, összetételének a népi magyarázatát tartalmazza. Másik részük olyan mágikus eljárásokból áll, amelyek az ember közvetlen segítségét, hasznát biztosítják. Harmadik csoportjuk mindenekelőtt szabályozó, tiltó előírásokat, viselkedési normákat ölel fel, részint a baj elhárítását és megelőzését

segítik elő. Gazdagon élnek még a természeti jelenségekkel kapcsolatos előjelek és jóslatok is.

Az aetiologiai jellegű magyarázat legtöbbször nem több megállapításnál (pl. napfogyatkozás), de van rossz előjel-tartalma (pl. üstökös, holdfogyatkozás) és etikus, nevelő szándéka is (pl. Dávid és Cicela).

A *nap (slnce, slnko)* és a *hold (mesiac, mesac)*, valamint a természet más jelenségei tiszteletének kultikus nyomait ma már nehéz kimutatni, az itt élő szlovákok e körbe tartozó ismerete azonos az alföldi magyarságéval.¹ Elsősorban a földművelő embernek a természettel való közvetlen kapcsolatát tükrözik, azt a befolyásolási szándékot, amely a mindennapi életben való hasznos boldogulást kellene hogy szolgáljon.

Az egykori napkultusz töredékét az itt élő szlovákok gyerekeinek még gyűjthető naphívogatóiban kereshetjük. A gyerekek a nap melegének egy új fazékba való gyűjtését énekelték meg bennük. Ha a felhők mögül kibújt a nap, kórusban recitálták még a két világháború között is:

*Daj pán boh slnce,
do noviho hrnca!
Razon ván ho tavo dáme,
iba nak sa poihráme.
Sedí baba za rohom,
chová děti s tvarohom,
a muža si s košťalí,
žebi sa jej zadržou. (Csorvás)²*

A naphívogatóban szereplő – férjét csonttal etető és így fullasztást okozó – öreg bába alakjának feltehetően eredetileg mágikus tartalma lehetett. Mindenesetre a nap melegének az istentől való kérése és a rosszindulatú cselekedetet végrehajtó boszorkányos alak egy kötött szövegben történő szereplése a jó és a rossz, a sötét erők ellentétét tükrözi, amit a nap melege, mint a világosság, a fény képviselője kedvezően oldhat fel. A naphívogatót s főként az első részét, általánosan ismerték az itteni szlovákok, de ma már az idősebb adatközlőktől is elvétele gyűjthető.

A naptiszületnek fontos konkrét adatait közli *Moszyński, K.* a szlávok köréből. A lengyel paraszt napkeltekor úgy üdvözölte a napot, hogy letérdelt, lehajtotta a fejét, keresztet vetett, s közben mondta a köszöntő szöveget. Az ukrán lányok pedig a jó termés érdekében üdvözölték a napot.³ A napnak a felkeltekor való köszöntése ismert volt a szlovákoknál is. A felsőipolyi szlovákok körében – ahonnan a békéscsabaiak egy része települt – napjainkban az idősebb asszonyok emlékeznek rá, hogy reggelenként a reggeli köszöntéssel vagy a „Dicsértessék a Jézus Krisztus!” köszönéssel üdvözölték. A Pest megyei (püspökhatvani, galgagyörki) szlovákoknál a fentebb közölt naphívogatót a lányok napkeltekor recitálták. Napjainkban legtöbben csak a magyar nyelvű szöveget tudják.

A szlovák néphitben az égitestek közül a napnak tulajdonítottak legnagyobb hatású mágikus erőt.⁴ Ennek a hite az itt élő szlovákoknál főként a napnyugta utáni közvetlen időszakhoz kapcsolódik, amely a házból való dolgok kiadásának a tiltásában összpontosult. Nem adhattak ki semmit sem a házból, mert kiadják egész szerencséjüket, vagy megrontják a házat (Csanádalberti), s nem tojnak a tyúkok (Tótkomlós), különösen tojást nem adhattak ki. Ha napnyugta után kölcsönöztek kenyeret, párt, nem *sikeredett a kenyér* (Nagybánhegyes). Szemetet sem volt szerencsés kivinni, mert üres lesz a ház, semmi sem lesz benne (*ňinto nič v ňon* – Békéscsaba), mert nem tudnak majd aludni (Kondoros). Ha valaki a szomszédba vízért ment napnyugta után, rontást (*porobeňina*) jelentett. Ennek a tiltásnak főként a tanyákon volt jelentősége, mert nem mindegyik tanyán volt jó víz, s messze eljártak egészséges ivóvízért.

A szemet kihordásának tilalmával párhuzamosan élt a trágya-kihordás tiltása is. Ha a napnyugta után a szobát fel is söpörték, a szemetet lapáton hagyták, és másnap vitték ki.

A földművelő embernek azonban alkalmazkodnia kellett a gyakorlati élethez. Mivel az esti fejest általában napnyugta körül végezték, ha valaki friss tejet akart vinni, nem akadályozhatták meg, hanem védekező eljárást hajtottak végre: az ujjai

között észrevétlenül csipetnyi sót morzsoltak a tejbe, valamint kenyérmorzsát, hogy ne ártsanak a tehénnek (*abi neškodili kra-ve*). A naplemente utáni tiltások általánosan éltek az egész szlovák nyelvtérületen.⁵ Az alföldi magyarok egy része ugyancsak sót szórt a tejbe⁶, több helyen tiltották a tej kihordását is.⁷ Az itt élő románok körében ugyancsak aktív ez a hiedelem, s gyakorolták a szerbek is.⁸

Az itteni szlovákok a 18–19. században egyértelműen tiltották a tej és a tojás kölcsönadását a házból, erről tanúskodik *Tessedik S.* is.⁹ Az árvaiak a századfordulón még megtartották ezt a tiltást.¹⁰ E hiedelmek tartós továbbélésére jellemző, hogy noha *Rell L.* 1930-ban közli a trágya kihordásának a tilalmát,¹¹ *Horváthová, E.* pedig több, mint két évtizede a tojás kiadásának a tiltását Tótkomlósról,¹² a hiedelemrendszer visszaszorulása ellenére mind a két hiedelem napjainkban hasonló intenzitással gyűjthető még.

A napnak mint előjel-hordozó égitestnek az itt élő szlovákok hiedelemvilágában ma már kevésbé van szerepe. A szlovák néphitben a nap- és a holdfogyatkozás általában háborút, betegséget jelentett.¹³ E tájon még előfordul egy-egy adat, mely ezt a jelenséget világvége látomással hozza összefüggésbe. Legtöbben azonban csak a tényrt értelmezik, megmagyarázni már nem tudják: pl. Napfogyatkozáskor a nap verekszik a holddal. (*Tedi vojnu robí mesiac zo slnkon, biju sa, za to je slnko zatmeňia.* – Csanádalberti, Nagybánhegyes). *Diószegi V.* szerint a tótkomlósiak azt hitték, hogy a csordásfarkas (*vlkolak*) ütközik össze a nappal. Ha egy lavor vízbe néztek, meg lehetett látni.¹⁴ Békésabán ugyanígy nézték meg a nappal verekedő holdat.

A napot inkább az időjárás-jóslatok miatt figyelték jobban. Általánosan elterjedt hiedelem, hogy ha napnyugtakor vörösek a felhők, másnap szél lesz (*budě vetor na druhí den*).¹⁵ Télen hideget vártak, ha vörös színe volt a napnak. A lipitói szlovákok szerint ha napkelte vagy napnyugta után vörös volt az ég, háborút jelentett.¹⁶ *Wuttke, A.* Karintiából és Sziléziából idéz hasonló adatot: Az újévkor pirosan kelő nap jelzett háborút.¹⁷

Ezeket az előjeleket ma már nem ismerik az itt élő szlovákok. Viszont általánosan hiszik, hogy ha udvara van a napnak, másnap eső lesz. Esőt jelentett az is, ha homályos volt, ha a felhő mögött nyugodott le, vagy ha reggel felhőben kelt a nap. Tréfás mondásként él még, hogy ha süt a nap, és esik az eső, az ördög veri a feleségét (*bije čert ženu*). Ez közös hiedelem a magyarokkal.

A *hold* (*mesiac, mesac*) fázisaihoz elsősorban időjárási jóslatokat fűztek, de volt szerencsejelző szerepük is. Semmilyen kultikus holdtisztelet nem él a körükben,¹⁸ mint ahogy az alföldi magyarokéban sem,¹⁹ csupán közvetlen hasznukra kívánták fordítani a hold személytelen varázserejét. Általános hiedelmük, hogy ha valaki újhoidat látott, s volt pénze a zsebében, meg kellett csörgetnie, hogy egész évben legyen sok pénze. A rítus változatai szerint ez akkor érvényes, ha először látja meg az újhoidat (Nagybánhegyes), vagy ha kilépett az eresz alól (Békéscsaba), vagy bárhol, ahol állt (Canádalberti). Ha az eresz alatt vette észre, egy hónapon át lusta volt. Az utóbbi változatot a mai Szlovákia területén is ismerik: ha tető alatt végzi valaki, egy hónapig éhes lesz.²⁰ A holdnak pénzzel való üdvözlése a saját boldogulás és szerencse érdekében elterjedt, és meglehetősen egyöntetű rítus volt mind a magyaroknál, mind a szlovákoknál. *Bálint S.* megjegyzi, hogy az orosházi és környéki magyarok már elfelejtették a hozzátartozó, másutt még ismert varázsszöveget.²¹ Az itteni szlovákok sem mondtak már hozzá semmit sem, a szlovákiai források szerint viszont fontos volt, hogy mennyi pénz volt a zsebben, mert attól függött a további pénz mennyisége is.²² A délkelet-alföldi cigányok körében ugyancsak jól ismert ez a hiedelem.²³ A lipthói szlovákok telihoidkor számolták a pénzt, hogy egész hónapban legyen mit olvasniuk.²⁴

Az itteni szlovákok szerint ha valakinek ekkor üres volt a zsebe, egy hónapon át nem volt pénze. Újhoidkor Tótkomlóson a tyúkólva (*kurín*) dobtak pénzt, hogy többet tojjanak a tyúkok, és drágább legyen a tojás.

Az újhoid bizonyos munkák tiltását is jelentette az itt élő szlovákok néphitében. Ma már nem tudják megindokolni, miért

van a tilalom. Valószínűleg az az oka, hogy a hold vékony sarlójából gyenge termésre, ill. betegsége, gyengesége következtek. Tilos volt hajat mosni, nehogy közsvényesek legyenek. *Ked' je na nove mesiac, je ňidobre hlavu zmija' z lúhom, ľebo sa hosľec pohňe.* (Csanádalberti) Haan L. szerint a békéscsabai szlovákok újholdkor nem vágattak eret, nem oltották be magukat himlő ellen, nem vettek be orvosságot, és nem vetettek, nem ültettek, nem is veteményeztek semmit.²⁵ Istvánffy Gy. szerint a felvidéki szlovákok a hajvágást is tiltották a közsvény megelőzése érdekében.²⁶ Nagybánhegyesen tiltották a dunyha szárítását, a meszelést és a disznóvágást is. Az utóbbit azért, mert kukacos lesz a szalonna. A kukorica vetését, a kotlóültetést és a disznóvágást az orosházi magyarok is tiltják.²⁷ A vetési munkák zömét a magyar és szlovák nyelvterületen egyaránt tiltották újholdkor, csak teliholdkor vetettek. A hold fázisaihoz való alkalmazkodás a Kárpát-medencében általános jelenség volt.²⁸ Tehát a délkelet-alföldi szlovákok e néphitelemei ennek a tágabb hiedelemkörnek a részét is képezik.

A telihold kerek, telt formája a teljesség, a bőség és a gazdagság érzetét keltette, ezért vált általánossá az európai népeknél a hasonló eredményt kívánó rítusoknak a hold e fázisához való alkalmazkodása.²⁹ Hasonló megokolásból választották el ekkor a csecsemőket is, hogy kövérek legyenek.³⁰ Ennek megfelelően az alföldi szlovákok teliholdkor az analógiás mágia értelmében vetették el a búzát, bíztak benne, hogy tömöttek lesznek a kalászosok, és megtelik a magtár (*žebi sa hombáre napľhili*). Hasonló okokból vetették ekkor a mákot és a violát. A kotlóültetést is teliholdkor végezték, de ügyeltek arra is, hogy a keltetés ideje két hónapos legyen (áthúzódják a következő hónapra), mert egyébként a csirkék és a kislibák megdöglöttek volna.³¹

Az újholdnak időjárásjósoló szerepe is volt: Szarvának az állása alapján jósoltak esőt. A szlovákok lakta helységek zömében azt hiszik, hogy ha újholdkor a szarva (*roške*) lefele áll, eső várható. Ha pedig felfele, szárazság, vagy szép idő lesz. Mások azonban azt tartják, hogy ha a szarvára a juhászok felakaszthatják a

kampójukat (*až juhásov kampu zakvačiu*), akkor következik be az eső. Sokszor ugyanabban a helységben ismerik az ellentétes tartalmú pranosztika mindkét változatát (pl. Csanádalberti). Az alföldi magyaroknál hasonlóan él ez a hiedelem, ugyanígy egy községből is lehet idézni tőlük mind a két variánst.³² *Mo-szyński, K.* szerint a szlávoknál sem egységes ez a hiedelem. A lengyelek, a bolgárok, a szerbek szerint rossz idő, eső, szél várható, ha felfele áll a hold szarva, de a tengermelléki és a keleti lengyelek szerint ez száraz, jó időt jelent. A lefele álló szarv esetén is eltérőek a pranosztikák: jó időt és szárazságot várnak ekkor egyes lengyel, bolgár, szerb és dalmát vidékeken, de néhány lengyel és kelet-morva vidéken pedig esőt vagy zivatart.³³ Az itteni szlovákoknál a telihold akkor jelzett esőt, ha körül volt kerítve (*je ohradní*), ha szemüvege van (*má okolo koľeso, ako okuliare*). Az esőjóslás miatt megkülönböztették a kis és a nagy udvart is a hold körül: *Keď mesiac má malí dvor, tak todi pozďejšie je dáš, ale keď má už veľkí dvor mesiac, tak todi je už na druhí, na treťí den dáš.* (Csanádalberti). Általános európai hiedelemnek tekinthető: A rajnai németek azt tartották, hogy ha udvara van a holdnak, eső lesz.³⁴ A lengyelek azt mondták, hogy ha sipkája van, ez egyértelműen az eső vagy a zivatar előjele.³⁵ A magyar etnikumnál is egységes ez a hiedelemfelfogás.³⁶

Az újhoidat mint növekvő égitestet alkalmasnak vélték bizonyos betegségek elhárítására is. Ezzel szövegileg is egybeeső ráolvasások az alföldi szlovákoknál a kelés, a pattanás, a sömör elhárítását szolgálták. Nézték az újhoidat, közben mondták a ráolvasást (*začitováli*), és körbekerítették (*obkrúžľili*) a kiütést:

Čo sfieran, nak kape,

čo vidím, nak rastie. Nagybánhegyes)

Tótkomlóson, ha újhoidat láttak, a holdnak olvastak rá (*do mesiacu načín začítat*):

Čo vidím, nak rastie,

čo triem, nak kape.

Csanádalbertin a szöveg elmondása után visszakézzel mutatták, hogy elűzik a kelést:

*Čo vidín, nak rasfíe,
a čo mán, nak skape.*

A ráolvasás gyakorlata e formában táji jelenségnek tekinthető, a Békés megyei magyarok körében hasonló szövegű ráolvasást gyűjtöttünk.³⁷

A szlovák nyelvterületen ismeretes az a hiedelem is, hogy a növekvő hold idején kezdenek építkezni, vagy ekkor költöznek az új házba.³⁸ Ezek a hiedelmek az itteni szlovákoknál már nem élnek.

A délkelet-alföldi szlovákok a század elején még szívesen mesélték a holdfoltokról szóló hiedelemtörténeteket. A tótkomlósiak szerint a holdban egy hegedűs van, akinek a húrja elszakadt, s ha valaki a holdba néz, a húr megvakítja: *Ked' zme defí bolí, tak naveki rodičta vraveí: Ňehlád' do mesiaca, lébo sa hucovi rostrhne struna, tak oslépneš!* A másik variáns szerint Dávid és Cicela lakik a holdon. A két testvér állandóan táncolt, ezért az anyjuk megharagudott rájuk, és megátkozta őket. Mindenhonnan kitiltotta őket az átká, csak a holdról nem. Emiatt vannak ott, és még mindig szüntelenül táncolnak. (Nagybánhegyes)

A szlovákiai változatok egyik típusa szerint Dávid játszik a hárfán a holdban. Aki abban a pillanatban néz a holdra, amikor megpattan a húrja, megvakul. A másik típus szerint Cecilia játszik a hárfán, Dávid hegedül, vagy mindketten zenélnek.³⁹ A magyar változatok megoszlanak: Gyakori mozzanatuk, hogy Dávid hegedül, és Cecilia táncol.⁴⁰ Számos történetben csupán Dávid muzsikál.⁴¹ A jászdózsai és újkígyósi magyar változatok szerint mindkettő táncol (mint a fenti nagybánhegyesi szlovák variánsban)⁴². Feltételezhető, hogy az itt élő szlovákok magukkal hozták ezt a hiedelemtörténetet (különösen a tótkomlósai változat látszik ilyennek), de az általuk ismert másik változat az alföldi magyaroknál is azonos elemekből áll, e motívumok a tájra is jellemzőek,⁴³ ebben az esetben tehát egymást éltető interetnikus kapcsolat is feltételezhető.

A *csillagok* (*hviezda*) elsősorban jósló szerepet töltenek be az

itt élő szlovákok természetfelfogásában. Eredetmagyarázatuk csupán a tejútról él még. Az egyik változat szerint Szent Péter szalmát lopott, és ahogy ment, elszórta. Ezért tudták elfogni. E csapás látható az égen. Emiatt nevezik a tejútát Péter útjának (*Petrova cesta*). A másik változat szerint a cigányok lopták a szalmát, a nagy igyekvésükben azonban szétszórták. A tejút keletkezéséről hasonló alföldi magyar mondák is ismeretesek. *Kálmány L.* által gyűjtött variáns szerint a nagy gölcölszekér Szent Péteré volt, s azon lopott szalmát. A csősz rajtaérte. Ahogy menekült, a szalmát elvesztette.⁴⁴ A bátyai szerbek és magyarok egyformán magyarázzák a tejút keletkezését: az egyik koma a másik komájától lopta a szalmát, felment az égbe, és ott elszórta.⁴⁵ Mind a három etnikum közös motívummal, a szalma lopásával indokolja a tejút keletkezését. *Dömötör T.* szerint a tejút neve a magyar nyelvterületen általában az elhullott szalmával kapcsolatos.⁴⁶ Az a véleményünk, hogy mivel az alföldön azonos mezőgazdasági kultúrát alakítottak ki az itt élők, érthető tehát, hogy az ezzel összefüggő vagy erre utaló szellemi hagyományaik bizonyos elemei is azonosak. Éppen ezért a gabonát termesztő magyarok, szlovákok, szerbek egymásra gyakorolt kölcsönhatása által formálódott hiedelemhagyomány egyik szép példaként idézhetjük ezt az elterjedt aetiológiai mondát.

A csillagokkal összefüggő jóslatok is azt mutatják, hogy a különböző etnikumok azonos hiedelmei egymás mellett egyidőben éltek, és ezáltal egymást is erősítették, lehetővé tették továbbmaradásukat. Hitték azt a nemzetközi méretekben elterjedt hiedelmet, hogy az égen mindenkinek van csillaga. Ha megszületik valaki, kigyúl az égen egy csillag, s ha lehull, mindig meghal egy ember. Az azonosságon belül azonban az árnyalati különbségeket is ki lehet mutatni. A délkelet-alföldi szlovákok szerint amikor leesik egy csillag, meghalt valaki, a lelke az égbe megy: *Ked' padá hviezda, zomreu volakto, duša mu táde do ňeba.* A legőbb magyar, szlovák, lengyel adat szerint a lehullott csillag jelzi a halált, azaz meghal egy ember.⁴⁷ *Istvánffy Gy.* adatai szerint a lipitói szlovákok ugyanúgy hiszik, mint az itteni szlo-

vákok, vagyis: hogy lélek hagyja el ekkor a földet.⁴⁸ Több német, cseh és szlovák adat szerint pedig az hal meg, akinek a csillaga hullt le.⁴⁹ A Bars megyei szlovákok minden csillagban egy-egy meghalt ember lelkét vélik.⁵⁰ A csallóközi magyarok szerint is a csillagok lelkek, s lehullásukkor pokolba jut el egy lélek.⁵¹ Jászdózsán a magyarok azt hiszik, hogy egy halott lélek esik le a földre.⁵²

Moszyński, K. kiemeli, hogy az egyes szláv népeknél a világképpükkel igen erősen forrt össze az a hiedelem, hogy egy-egy csillag meghatározta az emberek sorsát.⁵³ Az itt élő szlovákok is számontartották, hogy milyen időszakban, csillagzatban születik a gyermek, de ez a hiedelem nem volt általánosan elterjedve, az újszülött sorsát nem kötötték egyoldalúan csupán a csillagokhoz. A *Moszyński, K.* által idézett bolgár, lengyel adatok azt mutatják, hogy e népeknél mélyebben ivódott be az embereknek a csillagok sorsához való kötéséről vallott hiedelmek (pl. bolgároknál azt mondták, ha valaki beteges volt, hogy „gyenge csillag”). A lengyelekhez hasonlóan az itteni szlovákok is emlegetik, hogy valaki szerencsés vagy szerencsétlen csillagzat alatt (*pot šťastnou hviezdou*) született, de napjainkban ez elsősorban szólásként él, mint ahogy a magyaroknál is.

Az itteni szlovákok a magyarsággal azonosan⁵⁴ hiszik azt is, hogy a hullócsillag látásakor gondolni kell valamire, s az teljesül: *Keď hviezdu vidí dolu padať, treba si niečo zažiadať, tak to sa uplňí.* (Tótkomlós)

Az üstököscsillag megjelenését egyértelműen a háború előjelének tekintették. Az ezzel összefüggő mai hiedeleismeretük az első világháborút közvetlenül megelőző időből táplálkozik. A Halley üstökös megjelenését a világháború kitérésével azonban nemcsak a néphit hozta kapcsolatba,⁵⁵ az üstökös baljós hírért a tragikus világesemény csak aláhúzta. Az üstököshöz kötött rossz előjelek az itteni szlovákoknál is sokkal régebbiek. Az emberiség sokévezredes hagyományához tartozik, a szakirodalom szerint már az ókori Indiában előhírnökei voltak az országos szerencsétlenségnek, háborúzásnak.⁵⁶

A csillagokhoz fűződő időjárásjóslatok a délkelet-alföldi szlovákok körében a többi égitesthez hasonlóan a földművelő ember termelési gondjaira kerestek választ. Mindenekelőtt arra, hogy mikor lesz eső: Ha a csillagok homályosak és ritkán voltak láthatóak, esőt ígértek: *Ač sa chmúrne hviezdí, rietko sa po ňebi, bude dáš.* (Tótkomlós). Esőt jeleztek akkor is, ha sűrűn jelentek meg, vagy ha sok apró csillagot láttak: *V noci keď sa veľa drobnie hviezdíčke, na ňebi, držalí, že bude dážd.* Ez a hiedelem a szláv népeknél általános volt, mint az az e tájon élő pranosztika is, hogy ha hunyorogtak a csillagok, szintén eső következett be.⁵⁷

Télen a fényes csillagok hideget jósoltak, nyáron jó időt: *Ač sa jasnie hviezdí v zime, zima bude. A v lete že bude jasní dobrí čas.* (Nagybánhegyes). *V zime keď sa veľmeľ lískavie veľa, tak toď je zima.* (Csanádalberti).

Maga az ég (ŋebe) ugyancsak a hiedelem forrása volt. Az itt élő szlovákok egységesen megtartották azt a tiltást, hogy nem szabad az égre, a napra, a csillagokra ujjal mutogatni. *Szivárványra (dúha)* azért nem volt szabad mutatni, mert jégesőt idéztek volna elő (*burka pridě tatan*). Ha valaki mégis megtette, azonnal meg kellett harapnia az ujját. Sajnálatosan az előírás okát nem ismerik. A németeknél *Wuttke, A.* szerint azért volt tilos az égre, a napra, a holdra vagy a csillagokra mutatni, mert az angyal halálra szúrja az illetőt, vagy az ujjá rohad le, vagy megmerevedik. Hasonló okból tiltották a szivárványra és a zivatarra való ujjal mutogatást is. Azt is előírták, hogy aki megtette, harapja meg az ujját.⁵⁸ A tiltás előidéző okát a Kárpát-medencében élő népek valamilyen szerencsétlenségben látják: A Baranya megyei sokácok a németekhez hasonlóan azt hitték, hogy aki a holdra mutat, annak lerohad az ujjá.⁵⁹ A szlovákok Sáros megyében azt tartották, hogy aki a csillagokra mutat, azt nagy szerencsétlenség éri.⁶⁰ A nagydobronyi magyarok pedig azt, hogy meghal egy angyal.⁶¹ A berettyóújfalusi magyarok szerint azért volt tilos, hogy elkerüljék „az isten verísít”.⁶²

Érdekes adatot közöl Kiskunságból *Tálasí I.*, amely rávilágít e tiltás egyik fontos hátterére: a kiskunok a csillagot, az égi jelet

isten adományának tekintették, és ezért tiltották a vele való szembeszegülést.⁶³ Az égre, az égitestekre való mutogatást általában is károsnak tartották, mert sérti az úristent. Tehát a tiltás részben keresztény eredetű okokkal magyarázható. De a keresztény istenhit előtti meglétét is feltételezni lehet, ugyanis a hazai szlovákok elterjedt hiedelme szerint a villámra azért volt tilos mutatni, mert az belescap az illetőbe, ez pedig az irracionális természeti erőtlől, a természeti istentől való félelmet is tükrözi, mely az emberiség sokkal korábbi hiedelem-, illetve vallási rétegeihez vezet.⁶⁴

A délkelet-magyarországi szlovákok hitték azt is, hogy megnyílik az ég (*ňebe sa rostvori*). Tótkomlósról és Békéscsabáról vannak adataink róla, feltételezhető, hogy néhány nemzedékkel korábban általánosabban is el lehetett terjedve, ha napjainkban az „anyahelységekben” még ismerik. A tótkomlósiak szerint az ég hirtelen és nagy fényesség közepette nyílik ki. Aki ebben a pillanatban megkíván valamit, az teljesedik neki.⁶⁵ Az egyik tótkomlósi asszony arra gondolt, hogy sokáig szeretne élni. Meg is ért több mint kilencven évet.⁶⁶ A békéscsabai *Bulyovszki mamovka* éjjelkor látta az ég kinyílását. Felment a Körös-csatorna hídjára, mindaddig imádkozott, míg ki nem nyílt neki. Zenét, trombitaszót és éneket hallott. Ez olyan hatást váltott ki benne, hogy sokáig nem tudta elmesélni a látottakat. Az ég kinyílásáról az észak-magyarországi szlovákoknak napjainkban szintén vannak még hiedelmeik. Egy galgagyörki adat szerint éjjel nyílik ki nagy fényvel az ég, és szlovák nyelven hallani az angyalok gyönyörű énekét, akik az Erős vár a mi istenünk (*Hrad prepevni*) egyházi éneket énekeltek. Acsán ugyanezt az éneket a föld alól énekeltek az angyalok. Gyűjtési adataink szerint a szlovákiai felső-ípolyi községekben az ég megnyílásának töredékes hiedelmét ma is ismerik. Egy, a múlt század végén közreadott szlovák nyelvű néprajzi kérdőív tartalmaz egy pontot, az ég megnyílásáról is, a szerzője nem részletezte, hogy mit ért ezen a fogalmon, de bizonyítékot szolgáltat arra, hogy ezidőben szintén élő hiedelem volt a mai Szlovákiában is.⁶⁷ *Urbancová, V.* azt a felfogást

idézi Reuss, L. múlt századvégi gyűjtéséből, hogy az ég megnyílása nem más, mint az északi fény, ezt tartják égi fénynek.⁶⁸ A cseh nép akkor beszélt az ég megnyílásáról, amikor nagyon villámlott.⁶⁹ A nagydobronyi magyarok szerint az ég – a tótkomlóiak képzetéhez hasonlóan – nagy fényességgel nyílt meg, aki nézi, elveszti szemvilágát. Szerintük (a békéscsabai és a galgagyörki változathoz hasonlóan) ugyancsak hallani az angyalok énekét. Azt is hiszik, hogy amit akkor valaki kíván, az megadatik neki.⁷⁰

Az éghöz fűzött alábbi pranosztikák közismertek a délkelet-alföldi szlovákok körében. Hitték, hogy ha este vörös az ég alja, másnap nagy szél lesz. Ha hajnalban hasonlóan méregvörös volt az ég alja, akkor is erős szél kerekedett, és aratáskor szét-hordta a búzakévéket: *Ked' sa červená ráno zore, a veľmej červenie zore boľí, to vraveľí: No teras buďe vetor. Ked' zme kosíľ, šecke snopí nám vetor rosnošiu.* (Csanádalberti).⁷¹ Ha viszont nyáron homályosabb volt az ég, és a levegő kevésbé át-tetsző, esőt jósoltak.

A földhöz (zem) kapcsolódó hiedelmek igen töredékesek már. Általánosan hitték, hogy a földet víz tartja: *Voda drží zem.* (Tótkomlós). A vizen áll és forog a föld: *Na vodé stojí zem, sa kruťí, na vodé.* (Békéscsaba). Korábban a hazai szlovákok egységes hiedelme lehetett. A Galga völgyében élő szlovákok napjainkban is hiszik, hogy a föld vizen forog, s hogy a víz tartja. Összehasonlításképp idézzük 1982-ben itt gyűjtött adatainkat: Acsa: *Voda drží zem.* Galgagyörk: *Zem sa na vodé kruťí.* Csőváron azt is hozzátették, hogy alattunk és felettünk is víz van (ezért lehet eső). Ez az ismeretük nem tér el a magyarok körében elterjedt hiedelmektől.⁷²

Hiszik azt is, hogy a föld felszíne alatt van egy másik világ, ahol ugyanúgy élnek az emberek, mint ezen a világon.⁷³ Ez a holtak világa is, és itt van az ördögök országa is, a pokol (*peklo*). Innen jönnek ki a hazajáró lelkek és a kísértetek. S itt élnek a mesék, a mondák rosszindulatú lényei, a sárkányok és a gonosz törpék is. A földalatti világ tehát nem jelenti a föld felettivel

azonos világot, inkább olyat, amelynek a lakóitól tartani kell.

Az *első mennydörgés* (*keď po prví raz hrmí*) mágikus hatását Európa-szerte felhasználták az emberek mind a saját egészségük védelmére, mind pedig veteményeik serkentésére. A délkelet-magyarországi szlovákok az első mennydörgéskor a hátukat a falhoz (*o múr*) vagy a kútághoz, a faoszlophoz (*o sochu*), vagy az akácfához (*o beštrán*) dörzsölték, szorították, hogy egész évben ne fájjon a hátuk. *Ket na jar po prví raz hrmelo, zme bežali k múru a zme sí fiskaľi, žebi nás chrbte ňebolele na celon roku.* (Csorvás). Az első mennydörgéskor fogukkal vasat is haraptak, szintén azért, hogy ne fájjon a foguk az év során: *Keď po prvo hrmí, tak zeľezo do zubov chítľ, žebi ho ňeboleľi zubi.* (Csanádalberti)

Az alföldi szlovákok azonos céllal egységesen gyakorolták ezt a hiedelmet, eljárást.⁷⁴ Az első mennydörgés által kiváltott hiedelmek az anyaetnikumnál és a környező szomszédos népeknél hasonlóak vagy majdnem azonosak: A Sáros megyei szlovákok azért szorították a falhoz a hátukat az első mennydörgés idején, hogy ne fájjon a keresztcsontjuk.⁷⁵ Az alföldi magyarok az itteni szlovákokéhoz hasonlóan szorították a hátukat a falhoz. Gerlán, Békéscsaba egyik külső kerületében a magyarok a fal sarkához nyomták a hátukat, vagy hozzádültek a falhoz. Ha januárban hallották az égzengést, az érez alatt megfűződtek, hogy abban az évben ne fájjon a hátuk. Kevermesen a magyarok azért szorították a hátukat a falhoz, hogy ne fájjon a fejük.⁷⁶ Az orosházi magyarok is a ház falához dörögölték a hátukat,⁷⁷ mint a nagydobronyiak is, hogy abban az évben ne fájjon a hátuk.⁷⁸ A jászdózsai magyarok ebből a célból a falhoz verték a fejüket.⁷⁹ A szlovéniai magyarok az első mennydörgéskor, hogy elűzzék a betegséget, meghemperegtek a földön.⁸⁰ A csehek az első mennydörgést hallva súlyos tárgyat emeltek, és szintén meghemperegtek a földön, hogy erősek legyenek, és ne fájjon a derekuk.⁸¹

Az első mennydörgéshez más hiedelmet is kapcsolnak az it-

teni szlovákok. A csanádalbertiek ha azt akarták, hogy jól sikerdjék a kapor, az első mennydörgéskor port vettek fel a földről, s azt vetették el. A tavaszi mennydörgés után – egy 1829-es békéscsabai feljegyzés szerint – hideg idő következett be.⁸² A nagy villámlást egyébként a csehek a jó idő jeleként fogták fel, s azt tartották, hogy minél előbb zeng tavasszal az ég, annál nagyobb termést ad a föld.⁸³ Ha nagyon zengett az ég, a délkelet-magyarországi szlovákok körében mindig megjegyzték tréfásan, hogy nincs otthon az úristen, a gyerekek görögdinnyéket hengergetnek: *No, pán boh je ňi doma, ďeři sa samie, goľogaju gerege.* (Csanádalberti.) A Galga menti szlovákok napjainkban pedig azt mondják, ha csak dörög az ég, és nem esik az eső, hogy futbaloznak az égen, ezért nem érnek rá esőt küldeni. Ez a jelenség a lengyeleknél szintén a hiedelem forrása volt: azt tartották, hogy az isten kocsival hajt végig az égen, ill. gabonát őröl, azért olyan nagy a zaj. De azt is mondták, hogy a mennydörgés a lelkek által széthordott kövek visszhangja.⁸⁴ A kisteleki magyarok szerint Szent Péter görgeti az üres hordókat, és azok zörögnek.⁸⁵

A villámról alig él hiedelem az itteni szlovákoknál. A vilámlásra való mutató elöb említett tiltásán túl Békéscsabán azt hitték, hogy a villám (*hrom, blěsk*) által sújtott akácfát kell megszagolni annak, akinek a feje fájt.⁸⁶ E hiedelem kapcsolódik a szomszéd népeknek a villámcsapásnak mágikus hatásáról szóló néphitéhez. A csehek szerint nem volt szabad az ilyen fával tüzet rakni, mert kilobban, és lángba borítja a házat.⁸⁷ A németeknél a villámsújtotta mezőgazdasági szerszámot sem volt szabad többé használni.⁸⁸

A villámhoz hasonlóan a felhőkről is csekély a hiedelemismeretük. A *felhő (oblak)* minőségéből és mennyiségéből jósolták az esőt. Ha csoportosulni kezdtek (*mladřiti sa*), biztos előjelei voltak az esőnek. Ha szürkék voltak a felhők, jégeső (*burka*) jöttét jelezték. A fehér viharfelhő szintén jégesőt hozott.

Az *eső* számos hiedelem előidézője: Ha napfelkeltekor volt eső (*děř, dážď*), jó időt vártak. *Rannı děř – rannı plač* – állították, vagyis hamar elmúlik. Ha eső közben süt a nap, rozsdás

lesz a búza. A gyerekeknek az esőben ki kellett takarniuk az arcukat, hogy ne legyenek szeplősek. A gyerekeket azért is állították az esőre, hogy megnőjenek. A németek hiedelme szerint a májusi eső segítette elő a gyerekek növelését, s az növesztette a hajukat is.⁸⁹ Ha eső közben buborékok nőttek (*až klobúčike rastu*), azt jelentette, hogy ismét esni fog az eső. A lengyelek, az ukránok is tartósan rossz idő biztos jelének tekintették, ha az eső közben vagy utána buborékok keletkeztek a tócsában. A fehéróroszok viszont az eső gyors végét jósolták a buborékok alapján.⁹⁰

Az itteni szlovákok az Alföldön szerzett tapasztalatuk alapján azt állították, hogy ha fullasztóan nagy forróság volt, biztosan zivatar (*hrmavica*) keletkezett aznap.

A szél (*vetor*) irányának esőjelző szerepe is volt. Egységesen hitték, hogy ha délről fúj a szél, legtöbbször esőt hozott: *Od poluňia vetor dúcha, tak todi nadúcha dáš.* (Csanádalberti.) A harmadik napra biztosan megérkezett az eső. A Marossal szomszédos Pitvaros és Csanádalberti lakói azt is megfigyelték, hogy ha Maros felől fúj a szél, szintén esőt hozott. Egységes hiedelemfelfogásuk, hogy az északi szél kemény hideget szállít. Hasonló pranosztikában hitték a környéken élő németek is.⁹¹ Mint látjuk, a tapasztalatok azonossága nemzetiségtől függetlenül egyforma időjárásjóslást fogalmaztat meg. Noha a valóság tükrözése ez esetben megragadható, s e hiedelmek alapja nem téves hit, a pranosztikát mégis a hiedelmek közé soroljuk, mert a tapasztalatra való épülése ellenére a lényege mégis az, hogy hiten alapul, tehát azon a hiedelmen, hogy azért lesz eső, mert pl. délről fúj a szél, ill. azért lesz hideg, mert északi szél fúj. Ha nem a hiten alapulna ez az időjárásjóslás, az időjárás eseményt az időjárásváltozás törvényszerű összefüggéseivel magyaráznák. Ez a példa is bizonyítja, hogy a hiedelmeknek mennyire központi kérdése a hit.

A szivárvány (*dúha*) ugyancsak alkalmat nyújtott a különböző időjárás jóslatokra. Ha kevés a szivárvány az év során, úgy vélik, hogy ritka az eső is. A szivárvány szívja fel a vizet. Ha kevés

van belőle, nem tudja felszívni (*ňetáhá hor*), ezért kevés az eső. Ez a hiedelem Magyarországon és tőle északra, ill. keletre egyaránt el van terjedve. A csővári szlovákok szerint a szivárvány a Dunából, a Balatonból vagy a tengerből szívja a vizet: *Pije vodu* (vizet iszik). Az oroszok varázsszavakat kiáltották feléje, hogy ne igya ki a vizüket, inkább esőt hozzon. Pripjaty vidékén azt tartották, hogy a szivárvány vizet vett, tehát ismét lesz eső. A lengyelek az iszákos emberekre is azt mondták, hogy úgy iszik, mint a szivárvány.⁹² A magyar néphit szerint is a szivárvány húzza fel a vizet, s abból lesz az eső.⁹³ Az egyik vége mindig a folyóban van, és belőle keletkezik.⁹⁴ A szivárvány színéből következtettek az itteni szlovákok arra is, hogy mire iszik, szárazságra-e vagy jóra: *Či na dobrvo, či na suchvo?* A békéscsabaiak szerint a piros szín szárazságot, a fehér nedvességet jelent. A szivárvány színe jósolta meg a várható termést: *Keď bola dúha večmej červená, buďe veľa ovocia.* (Csanádalberti.) *Dúha ak je červená, buďe veľa víno, žltvo to zas žito a zeleno je zas paša. To ukezuje dúha.* (Szarvas)

Ha a szivárványban erősebb volt a piros szín, sok gyümölcsöt, ill. bort vártak. A sárgább szín sok búzát, a zöldebb jó legelőt jelzett.⁹⁵

Jellemzőnek tekinthetjük, hogy a hiedelem hogyan alkalmazkodik a természeti környezethez. Ezen a tájon a filoxéra pusztítása óta nem termesztettek szőlőt, ezért az itt élő szlovákok szerint a szivárvány piros színe nem bort, hanem sok gyümölcsöt jósol. Szarvas környékén találhatóak szőlőtelepek, ott a magyar néphithez hasonlóan már sok bort jelző pranosztikaként ismerik.

Ha észrevették a szivárványt, a tenyerükbe köptek. Háromszor összecapták, s közben mondták a varázsszöveget:

*Dúha, dúha!
Či na mokrvo,
či na suchvo,
či na vlhkvo?*

Amilyen lett a tenyerük, olyan lett a következő hónap: ha sok

nyál maradt: esős, ha kissé nedves: változékony. Ha száraz: a hónap is száraz lett. (Kétsoprony) Ha korán reggel láttak szivárványt, estig esőt várhattak. A szivárvány – a bibliai tanítás nyomán hasonlóan a magyarság hiedelméhez⁹⁶ – azt is mutatja, hogy nem lesz több vízözön (*potopa*) a földön.

A különböző halmazállapotú csapadék is számos, előjel, jóslás okozója a délkelet-alföldi szlovákoknál. A *harmat (rosa)* tavasszal szépítő hatású. Békéscsabán és a többi helységben az arcukat törölték meg vele, hogy az arcbőrük sima, puha legyen. Az elekiek az ablakon lecsapódó harmattal hajnalban törölték meg a szemüket, hogy egészségesek legyenek. A Békéscsabához tartozó Gerlán élő magyarok viszont amikor virágozott a golyá-hír, a tölcserében található harmatvízzel abból a célból mosták le az arcukat, hogy ne legyenek szeplősek.

A *köd (hmla)* az időjárásváltozás jelzője: ősszel a havat hízalja, ennek az előjele: *Od jesennej hmle raslie sneh*. A márciusi köd pedig száz napra hoz vihart.

A *hó (sneh, snah)* csak az év egyik hónapjában mágikus hatású: A márciusi hó – talán a ritkasága miatt is – a délkelet-alföldi szlovákok egyik legtovább élő hiedelme. Egységesen használták fel a lányok arcának (ill. általában az arcbőr) szépítésére: *Ked marci padá sneh, zme sa umívalí s ňim, že bi zme bolí pekni a zdraví*. (Csanádalberti, Békéscsaba).⁹⁷ A szem gyógyítására (*marcovi sneh na oči je dobri*) és a csirkék gyógyítására (*aj kurence zme zviklí napájať* – Elek).⁹⁸ A tótkomlói szlovákok a márciusi havat úgy gyűjtik, hogy az ereszről csepegő hólét egy üvegbe felfogják, eltéve az év során a szükség szerint – legtöbbször csirkék csipásodása ellen – használják. A hiedelem egyformán ismeretes az alföldi magyarok és a szomszéd népek körében: A sarkadi magyarok azért mosdottak a márciusi hóban, hogy szép arcuk legyen, s ne legyenek szeplők. A berettyóújfalusi magyarok ugyancsak üvegbe gyűjtötték,⁹⁹ mint a szlovákok. A jászdózsai magyarok pedig ugyanúgy is itatták a csirkéket vele.¹⁰⁰ Bátyán a szerbek és magyarok azért mosdottak, hogy szépek legyenek.¹⁰¹ Közép-Szlovákiában pedig azért mosdottak vele, hogy ne legyenek szeplősek.¹⁰² A csehek azt tar-

tották, hogy egész évben tiszták lesznek, ha megmosakodnak a márciusi hóban.¹⁰³ A németek szerint is egész évben használ, különösen az arcbőr szépségére.¹⁰⁴

A vastag *zuzmara* (*iňavica, inavať, inovat'*) gazdag gyümölcs-termést jósol. De a délkelet-alföldi szlovákok azt is hiszik, hogy tőle nő a hó. A *jégcsap* (*cícelě, cinglě, boncúľe*) hossza egységesen (a nevének változatos nyelvjárási alakja ellenére) a jövő évi kukoricatermés előjele. *Akie boncúľe, takie buďeme mať ťulke.* (Békéscsaba.) *Ač sa dlhie cinglě, dobrá úroda buďe veľmej na kukuric.* (Csanádalberti). Általában nem kötik meghatározott napokhoz, egész télre vonatkoztatják: *Cez zimu, keď dlhšie cincúľe trčali na strechách, to znamenalo, že kukoričnď úroda buďe veľmej dobrá.* (Tótkomlós). Egyes békéscsabai, pitvarosi adatok szerint meghatározott jeles napokhoz (karácsony, gyertyaszentelő) kapcsolódott a hiedelem.¹⁰⁵ A kukoricatermésre vonatkozó jóslás a hiedelemnek az alföldi sajátosságokhoz való alkalmazását is jelenti. A felvidéki területen ugyanis ahol kevésbé terem a kukorica, a szlovákok a hosszú jégcsapok alapján nagy kalászokat vagy pedig sikeresen termő évet vártak.¹⁰⁶ A hosszú jégcsapoknak bő kukoricatermés-jóslása a magyarság körében országsherte közismert.¹⁰⁷ E hiedelem kapcsán szintén beszélhetünk – éppen a táji jellegzetességek következtében (a kukoricatermesztés azonossága a két etnikumnál) – interestikus kölcsönhatások érvényesüléséről.

A délkelet-alföldi szlovákok kozmogóniai hiedelmeinek tüzetes áttekintése és a szomszédos népek azonos hiedelmeivel való összevetése nyomán mindenekelőtt feltűnik az anyag megkopottsága és töredékes volta. Ez természetesen nem jellemző általában valamennyi hiedelememre, és nem egyformán ment végbe a kopás sem. A világképet formáló hiedelemképzetek, – nézetek, – ismeretek és a velük összefüggő eljárások szorultak erősebben a háttérbe (pl. a nap- és a holdkultusz, a föld hordozója stb.). Az oktatás és a közművelődés hatása ezeknél a legnyilvánvalóbb. De a hagyományos földművelés átalakulása, a természettel való közvetlen kapcsolat lazábbá válása következtében az idetartozó hiedelmek, pranosztikák is kevésbé élnek.

E hiedelemkörnek napjainkban általunk feltárt adatai azonban lehetőséget nyújtottak arra, hogy – bár hiányosan, mégis valamiképpen – bemutatassuk a néhány évtizeddel korábban még élő teljesebb és gazdagabb népi természetfelfogás sokoldalú képét.

JEGYZETEK

1. *Dömötör T.* 1981. 187.; *Pócs É.* – *Nagy I.* 1973. 312.
2. Az itteni szlovákok naphívogatói nem kötődnek jeles naphoz, a magyar naphívogatók jó része Szent György napját idézi: *Balassa I.* – *Ortutay Gy.* 1979. 643.; *Bosnyák S.* 1981. 39.; *Faragó J.* – *Fábián I.* 1982. 139–140. A bihari magyar gyermekmondókák jelentős száma sem kapcsolódik semmilyen időszakhoz: *Faragó J.* – *Fábián I.* 1982. 139–141.
3. *Moszyński, K.* 1934. 440–443.; *Dömötör T.* szerint (1981. 188.) a legkeletibb magyar népcsoportoknál ma is üdvözik a felkelő napot. A magyar néphitben gyakori a nap gyógyító erejében való hiedelem: *Bosnyák S.* 1981b. 41–42.
4. *Horváthová, E.* 1975a. 1025.
5. *Nagy J.* 1891c. 132.; *Lačný, D.L.* 1892.; *Vrsaižký* 1895. 494.; *Istvánffy Gy.* 1894. 347.; *B-Y, A.* 1894. 132.; *Lačný, D.L.* 1897. 472.; *Krajčovič, Š.* 1899. 76.; *Pechány A.* 1913. 177.; *Róheim G.* 1925. 50.; *Čajánková, E.* 1956. 472.
6. *Darvas J.* 1937. 71.; *Belovai S.* 1948. 60.; *Bálint S.* 1965. 582.; *Penavin O.* 1971. 135.; *Gulyás É.* 1976. 149.
7. *Pelle F.* 1965. 260.; *Gulyás É.* 1973. 117.
8. *Bencsik J.* 1980. 343.; *Bellosics B.* 1904b. 277.
9. *Tesseáik S.* 1938. 17.
10. *Nagy J.* 1891c. 132.
11. *Reil, L.* 1930. 184.
12. *Horváthová, E.* 1970b. 493.
13. *Wagner, J.* 1896a. 81.; *Filip, M.* 1973. 167.; *Horváthová, E.* 1975a. 1025.
14. *Díószegi V.* 1974. 65.
15. Hasonlóan a magyar és a német néphitben: *Kára J.* 1973. 40.; *Wrede, A.* 1919. 88.
16. *Istvánffy Gy.* 1902b. 270.; hasonló adatok: *Horváthová, E.* 1970c. 601.
17. *Wuttke, A.* 1900. 196.
18. *Horváthová, E.* 1970c. 604–605.: A szlovákoknál még él a tisztelet átvitt kifejezése, a hold üdvözlése, amelynek a célja ugyancsak valamilyen haszon megszerzése (gyógyulás stb.). Lásd: *Wuttke, A.* 1900. 14. A németek meghajoltak, kalapot emeltek előtte. A hold tisztelete fejlett volt a szerbeknél is: *Kuljič, Š.* 1981. 113.

19. *Bálint S.* 1965. 582.
20. *Vršatský*, 1895. 493.
21. *Bálint S.* 1975. 444.
22. Magyar adatok: *Bálint S.* 1965. 580.; 1975. 444.; *Fehér Z.* 1975. 112.; szlovák adatok: *Prostonárodné povere*, 1892. 377.; *Kardošová, D.* 1908. 48.; *Hreblay, A.* 1926. 154.; *Horváthová, E.* 1970c. 603.
23. *Erdős K.* 1979. 48.
24. *Istvánffy Gy.* 1902b. 270.
25. *Haan L.* 1968. 55.
26. *Istvánffy Gy.* 1894. 344.
27. *Bálint S.* 1965. 582.
28. *Urbanecová, V.* 1970. 293.; *Filip, M.* 1973. 168.; *Ujváry Z.* 1975. 14.; *Sándor M-né*, 1976. 222.; *Balassa I. – Ortutay Gy.* 1979. 643. A rajnai németek újholdkor vágattak haját, hogy jobban nőjön, s hasonló elv alapján csíráztatták a veteményes magvakat is: *Wrede, A.* 1919. 93.
29. *Moszyński, K.* 1934. 451.; *Horváthová, E.* 1970c. 603. Magyar Néprajzi Lexikon 2. 1979. 568.; *Dömötör T.* 1981. 189.
30. *Volf – Kňazolíucky, Š.* 1899. 142.
31. Általános szokás szlovák nyelvterületen is: *Horváthová, E.* 1970c. 602.
32. *Gulyás É.* 1976. 22.
33. *Moszyński, K.* 1934. 55.
34. *Wrede, A.* 1919. 88.
35. *Moszyński, K.* 1934. 52.
36. *Gulyás É.* 1973. 117.; *Kára J.* 1973. 58.; *Bosnyák S.* 1977. 207.
37. Pl. Muronyban újholdkor szemölcs ellen mondták:
*Jó estét, újság,
akit látok, újuljon,
akit nem látok, az múljon.* (Saját gyűjtés)
- L. még: *Pócs É.* 1968. 253–280.; *Gulyás É.* 1973. 117.; *Pócs É. – Nagy I.* 1978. 313.; *Barna G.* 1979. 47–48. A Galga menti szlovákok az újholdat mint új vendéget köszöntve olvastak rá (Galgagyörk). A délkelet-alföldi szlovákok a ráolvasásoknak ezt a fajtáját nem ismerik, noha Szlovákiában is elterjedt.
38. *Horváthová, E.* 1970c. 602.; *Pargač, J.* 1980. 88.
39. *Wagner, J.* 1896a. 81.; *Volf-Kňazolíucky, Š.* 1899. 141.; *Hreblay, A.* 1926. 154.; *Horváthová, E.* 1970c. 607.
40. *Bosnyák S.* 1973b. 79.; *Gulyás É.* 1973. 117.; *Fehér Z.* 1975. 15.; *Juhász A.* 1978. 368.; *Dömötör T.* 1981. 189.
41. *Végh J.* 1944. 115.; *Kára J.* 1973. 116.; *Bosnyák S.* 1978. 31.
42. *Gulyás É.* 1976. 19.; *Krupa A.* 1981a. 126.
43. *Balassa I. – Ortutay Gy.* által közölt térkép szerint (1979. 645.) Délkelet-Magyarországon elterjedt változattípus az, amelyben mindketten táncolnak. A Galga menti szlovákok nem ismerik ezeket a változatokat, szerintük az Űristen, a megkoronázott Jézus, ill. angyalok képe látható a holdban. (Csóvár, Galgagyörk, Acsa). Egy püspökhatvani változat szerint Dávid és Sibila birkózik a holdon. (Saját gyűjtés, 1982.) A felső-ípolyi szlovákok körében 1984-es gyűjtésem idején alig sikerült találni néhány töredékes adatot e mondával kapcsolatban.

44. *Kálmány L.* 1891. 73.
 45. *Fehér Z.* 1975. 16.
 46. *Dömötör T.* 1981. 191.: Néhány hasonló mondát is közöl.
 47. *Bálint S.* 1965. 587.; *Balázs M.* 1891. 204.; *Chorvát, K.* 1894. 715.; *Matusiak S.* 1898. 272.; *Kiss L.* 1920b. 81.; *Sándor M-né.* 1976. 211.
 48. *Istvánffy Gy.* 1902b. 269.
 49. *Wuttke, A.* 1900. 196.; *Wagner, J.* 1896a. 81.; *Robek A.* – *Vančik, F.* 1968. 251.; *Horváthová, E.* 1975a. 1025.
 50. *Versényi Gy.* 1895. 132.
 51. *Ujváry Z.* 1975. 20.
 52. *Gulyás É.* 1973. 117.
 53. *Moszyński, K.* 1934. 466.
 54. *Bálint S.* 1965. 582.; *Kára J.* 1973. 44.; *Horváthová, E.* 1975a. 1025.
 55. *Krupa A.* 1974. 44. Hasonló magyar hiedelemadatokat: *Kára J.* 1973. 117.; *Gulyás É.* 1973. 117.; *Fehér Z.* 1975. 16.
 56. *Wuttke, A.* 1900. 196.; *Balassa I.* – *Ortutay Gy.* (1979. 643.) a 16. századi Kolozsvári Csizió azonos adatát idézi. L. még: *Tessedik S.* 1938. 23.; *Gulyás É.* 1973. 44.; *Kára J.* 1973. 44.; *Fehér Z.* 1975. 16.; *Horváthová, E.* 1975a. 1025.
 57. *Moszyński, K.* 1934. 50.; *Brzozowska, T.* 1973. 135.
 58. *Wuttke, A.* 1900. 13.
 59. *Bellosics B.* 1904a. 217.
 60. *Štibal, J.* 1928b. 333. A viharra azért volt tilos mutatni, mert villámot vonz: *Lačný, D. L.* 1892. 64.
 61. *Kára J.* 1973. 44.
 62. *Sándor M-né.* 1976. 233.
 63. *Tótlasi I.* 1977. 282.
 64. *Moszyński, K.* idézi, hogy a szlovák isteneről, Perunról Prokopius VI. századi leírása úgy emlékezik meg, mint a villámok irányítójáról. Egyúttal megjegyzi, hogy az északi germánoknak, a baltiaknak villámokat vető istene is volt: 1934. 434. De elegendő talán a görög mitológia főistenét, Zeust-említeni, aki szintén a villámok ura volt. L. még *Hreblay, A.* 1926. 156.; *Horváthová, E.* 1968. 555.; *Robek, A.* – *Vančik, F.* 1968. 235.
 65. *Diószegi V.* által gyűjtött történet szerint háromszor nyílt ki és csukódott be az ég: 1974. 65.
 66. *Krupa A.* 1974. 45.
 67. *Wagner, J.* 1896. 81a. A kérdés: Čo menuje ľud „otvorením neba“?
 68. *Urbančová, V.* 1891. 24.
 69. *Benetka, F.* 1899. 359.
 70. *Kára J.* 1973. 44.
 71. L. még *Reil L.* 1930. 184.; *Pelle F.* 1965. 260.; *Kára J.* 1973. 58.
 72. *Gulyás É.* 1973. 117.; *Fehér Z.* 1975. 17.; *Gulyás É.* 1976. 20.; *Balassa I.* – *Ortutay Gy.* 1979. 642.
 73. Azonos hiedelme ez a Galga menti szlovákoknak is.
 74. *Verež, V.* 1973. 149.; *Molnár L.* – *M. Hajdú M.* 1974. 174. Saját gyűjtésünk szerint azonosan hitték a Galga menti szlovákok is.
 75. *Pospech, J.* 1899. 100.

76. *Pelle F.* 1965. 260. A gerlai adatok: saját gyűjtés.
77. *Bállint S.* 1975. 445.
78. *Kára J.* 1973. 45.
79. *Gulyás É.* 1976. 147.
80. *Penavín O.* 1974. 140.
81. *Soborka, P.* 1894. 443.
82. *Filipinyi, A.* feljegyzése. 1829. Kézirat.
83. *Benetka, F.* 1899. 359.
84. *Moszyński, K.* 1934. 492.
85. *Bosnyák S.* 1973b. 79.
86. *Reil L.* 1930. 182.
87. *Kosák, F.* 1928. 370.
88. *Wuttke, A.* 1900. 92.
89. *Wuttke, A.* 1900. 92.
90. *Moszyński, K.* 1934. 470.
91. *Bencsik J.* 1981. 340.
92. *Moszyński, K.* 1934. 470.
93. *Fehér Z.* 1975. 16.
94. *Gulyás É.* 1976. 20.
95. A Galga menti szlovákok szerint ha vörös színű volt, tüzet jelentett, ha pedig zöld volt a színe, jó évet vártak. A magyar néphittel rokon a délkelet-alföldi szlovákok ezen hiedelme: a magyarok is sok borra következtetnek a piros színéből, a sárgából sok kukoricára, a szélesebb zöld sávból bőséges búzatermésre: *Balassa I. – Ortutay Gy.* 1979. 644.; *Gulyás É.* 1973. 117.
96. *Gulyás É.* 1976. 20.; *Balassa I. – Ortutay Gy.* 1979. 644.
97. *Reil L.* 1930. 182.; *Horváthová, E.* tótkomlói gyűjtése szerint (1970b. 490.) gyulladásra is jó volt.
98. *L. Diószegi V.* hasonló tótkomlói anyagát: 1974. 64.
99. *Sándor M-né.* 1976. 203.
100. *Gulyás É.* 1976. 109.; l. még: *Kára J.* 1973. 49.
101. *Fehér Z.* 1975. 105.; l. még: *Kára J.* 1973. 33.
102. *Tajovský, J.* 1897. 314.; *Istvánffy Gy.* 1902b. 268.
103. *Mikulášek-Skalský, V.* 1901. 447.
104. *Wuttke, A.* 1900. 92., 309.
105. *Reil L.* 1930. 181.; *Komoly P.* 1975. 212. A lipitói szlovákok is karácsonyhoz fűzik: *Istvánffy Gy.* 1902b. 271.
106. *Volf-Kňazulúcky, Š.* 1909. 33.; *Istvánffy Gy.* 1902b. 271.
107. *Balassa I.* 1960. 148.; *Sándor M-né.* 1976. 223.

A hiedelemvilág legnagyobb csoportját az emberrel összefüggő hiedelmek, mágikus eljárások képezik. Kisebb részük az emberhez, mint lényhez kapcsolódik, a zömük azonban az emberi élet fontosabb állomásaihoz kötődik, az embert a születésétől a haláláig elkísérő szokásokat szerteágazóan itatják át a legkülönbözőbb tartalmú, szerkezetű és cselekvésű hiedelmek. Az ember tehát önmaga is tárgy és előidézője a hiedelmeknek.

A délkelet-alföldi szlovákok néphitében ezek a hiedelmek a leghangsúlyosabbak, általuk különösen lehet érzékelni, hogy a hiedelemvilág milyen nagy mértékben hálózta be az embert és létének minden mozzanatát.

Mielőtt számba vesszük az ember életének fontos állomásaihoz kapcsolódó hiedelmeket, azokról szólunk, amelyek közvetlenül magára az emberre vonatkoznak. A nemi eltérések (férfi, nő) általában fontos kifejezői a negatív és a pozitív tartalmú hiedelmeknek. Mágikus tartalmú előjelek kiváltói az egyes foglalkozások (pap, kéményseprő) is. Az ember megfigyelte saját testrészeit, és bizonyos jeleik alapján különböző hiedelemtartalmakat fogalmazott meg: az egyes testrészeknél tapasztalt érzékszervi megnyilvánulások legtöbbször különböző jóslatokat sugároznak, de kapcsoltak hozzájuk tiltásokat is.

Férfi és nő

A férfi mindig a szerencse, a nő pedig a szerencsétlenség jelképe az itteni szlovákoknál. Az elsőnek érkező férfi, kivált meghatározott jeles napokon (Luca-nap, karácsony, újév, hétfő) az egész ház számára hoz szerencsét. Az asszony látogatása elvitte a szerencsét. A nő nemcsak az állapotos időszakában (bár erre az időszakra vonatkozóan kevés adat maradt meg) és nem csupán a születéstől az avatásig hordozott önmagában szerencsétlenséget, tisztátalanságot, hanem egyértelműen a rossznak is a képviselője, különösen valaminek a kezdetén, pl. útnak induláskor. Ezt nemcsak a férfiak, maguk a nők is hitték önmagukról. Az egyik adatközlőnk mondta el, hogy ha piacra indult, mindig attól tartott, hogy nő lesz az, akivel előbb találkozik, ezért tekintetével tudatosan kereste a férfiakat, hogy szerencséje legyen. A hiedelem igen szívósan a máig aktív, továbbélését erősíti, hogy a magyarságnál napjainkig hasonlóan hiszik, hogy ha a piacra menet asszonnyal találkoznak, nem lesz szerencséjük.¹ Az itt élő szlovákok szerint reggel ha elsőnek jött a házba, ugyancsak balszerencse érte a családot, ők azonban nem szűkítették le csupán öregasszonyra a szerencsétlenség hozóját, mint a nyugat-szlovákiai Kysucán,² holott a szlovákok más etnikai csoportjainál (pl. Sáros megyei szlovákoknál) és a velük szomszédos népeknél, a cseheknél és a németeknél az öregasszonnyal való reggeli találkozás szintén balszerencsét jelentett.³

A békéscsabai szlovákoknál az elvált nő is a szerencsétlenség hírnöke. A menstruáló nőnek (*keď mesační čas mala*) emiatt nem végezhetett bizonyos mezőgazdasági munkákat sem, pl. a vetést, mert férges lesz, és nem fejlődik a növény: *Je ňidobre siať trebars čo, ľebo do vetemňa voliaké semiačke, ľebo je červivie, ňenarastie* (Tótkomlós).

A délkelet-alföldi szlovákok egyöntetűen hiszik, hogy ha nő hajtja a kocsit, eső lesz: *Ač žena poháňa koňa, dáž bude.* (Békés-

csaba). E hiedelem keletkezésében a nő szerencsétlenséghezó játosságán kívül (rossz idő) a cselekvés viszonylagos ritkasága is közrejátszhatott.

A nő mellett a *pap (kňaz)* szintén kifejezetten a szerencsétlenség előjele: Általánosan hiszik, hogy aki pappal találkozik, vagy az megelőzi őt, nem lesz szerencséje: *Predišli más pán farár, budě nešťastia volakoho.* (Nagybánhegyes). *S kňazon sretnuť je nešťastia.* (Békéscsaba). Napjainkban gyűjthetők az alaphiedelem más változatai is: Ha pappal reggel találkozunk, ott nem lesz szerencsénk, ahova mennek. (Pitvaros).⁴ Ha pappal találkozunk, mintha ördöggel találkoznánk. (Békéscsaba). Inkább az ördöggel találkoztak volna, mintsem a pappal. (Tótkomlós). A találkozáson túl bűnnek tartották a vele való álmot is: *S kňazon sretnuť je hriech, ešfe aj sítva!* (Nagybánhegyes)

A magyar néphitben hasonlóképpen balszerencsét jelent a pappal történő találkozás. Mind a két etnikumnál a más felekezethez tartozó pap jelentett szerencsétlenséget: A katolikus Kiskun-ságban a református pappal, a békéscsabai szlovák evangélikus asszonyok a katolikus pappal való találkozást tekintették balszerencsének.⁵ Az alaphiedelmet az itteni szlovákok magukkal hozták, a szlovák nyelvterületen általában szerencsétlenséget jelent a pappal való találkozás.⁶ A hiedelem egyformán él a környező népeknél is: A csehek szerint a veszekedésnek az előjele volt.⁷ A bánáti szerbek a pappal való találkozást pedig egyenesen a halál előjelének tartották.⁸

A délkelet-alföldi szlovákok a balszerencsés jel ellen úgy védekeztek, hogy megfogták a ruhájuk gombját a találkozás pillanatában. Szlovákiában egy gombostűt kellett utána dobni, vagy utána kellett köpni, nehogy rosszul járjanak.⁹

A *kéményseprő (kochár)* a pap ellentéte, szerencsét hoz minden ember számára: *Ten šľastia doňesie každimu.* Az adatközlők – feltehetően azért, mert ellentétes hiedelemtartalmat sugároznak vagy öltözetük közös színe, a fekete ruhájuk miatt – mindig ellentétpárként említették. A kéményseprő foglalkozása a tüzzel függ össze, s a tűz általában apotropéikus eszköz a má-

giában.¹⁰ Az itteni szlovákok néphitében a tűzzel kapcsolatos épületrészek (kémény), tárgyak (piszkafa, szénvonó) vagy a tűz eredményének tekinthető faszén, parázs, füst, hamu is minden esetben az egészséget, a termékenységet, a betegség elleni védekezést, tehát az emberi szerencsét szolgálják. Ha a kéményseprővel találkoztak, a szerencsájük érdekében a gombjukat rángatták meg (*nak si na mundruci gombík pomiká*), vagy a harisnyájukat húzogatták meg. Pitvaroson, ha az új év első napján találkozott vele valaki, megfogta a gombját, és ezt suttogta:

*Šťastňa, šťastňa,
pri mňa buď,
a zlo ma opuť.*

A szöveg a szerencse mágikus erejű hívását és a rossz elűzését tolmácsolta. Nagybánhegyesen a találkozáskor egyszerűen csak annyit mondtak, hogy szerencsájük lesz: *Šťastňa buďen mať.*

A kéményseprő seprűjéből napjainkban is le-letörnek egy darabkát, s komódnak valamelyik bögréjébe teszik, hogy szerencséje legyen a háznak. A kéményseprővel való találkozást egyébként még most is az egész évre szóló szerencsét hozó jelnek tekintik. E hiedelmük teljesen azonosan megegyezik az alföldi magyarságéval.¹¹

A testrészek

Az emberi testrészek szinte kivétel nélkül hiedelmek, hiedelmi képzetek okozói, kiváltói. Főként valaminek az előjelei, de néhány esetben előírást is tartalmaznak (pl. a vőlegénynek javasolják, hogy szerencsés házassága érdekében jobb lábbal lépjen a menyasszony házába.

A szem (oči, oko): A balszem viszketése örömet jelent, a jobbé bánatot. Ha ugrál, akkor valami kár éri az illetőt: *Až*

volákomu skáču oči, to je volňaka škoda. (Békéscsaba). A hiedelem azonos a magyar néphitben is.¹² A szem ugrálása jelenthette a váratlan vendéget is: *Skáče mi oko, prǐde ňečakaní host'.* (Nagybánhegyes). Lehetett az öröm hírnöke is.

Ha a szembe muslinca került, a szem hiedelemcselekedet helyévé vált, mozgásból és hangeffektusokból álló eljárással próbálták eltávolítani. Kézzel felemelték a szempillát (*klípačka, mihačka*), és háromszor köptek: *tri ráz poplúň: pfi, pfi, pfi.* (Csánadalberti), vagy addig köpdöstek a földre, míg a muslinca könyre: ki nem folyt. (Nagybánhegyes).

A *fül (ucho, uši)*: A fül viszketése általánosan esőt jelentett. *Svrbia ma uši, buďe dáš.*¹³ Egyesek szerint keresztelőt. A fül zúgása – attól függően, hogy melyik fülben és milyen napszakban hallik – szintén különböző előjeleket tartalmazott. Ha a bal fül délelőtt zúgott, szerencsét, ha délután, szerencsétlenséget, ha a jobb fül zúgott délelőtt, ez jelentett szerencsétlenséget, és délután pedig szerencsét. Ha valakivel találkoztak, megkérdezték tőle, hogy melyik fülük zúg. Ha az illető eltalálta, az ő számára következett be a jóslat, ha nem, akkor annak a számára, akinek a füle zúgott. De jelezhetett egyszerűen csak hírt.¹⁴ Az itteni szlovákoknak a füllel kapcsolatos előjelei gazdagabbnak tűnnek az anyaetnikum, ill. a szomszédos népek hasonló hiedelmeihez képest. A magyar néphitben a jobb fül csengése rossz, a bal fül jó hírt jelentert.¹⁵ A szlovák nyelvterületen ha az illetőnek a füle égett, azt tartották, hogy valaki vágyik utána,¹⁶ vagy rágal-mazzák.¹⁷ A cseh néphit szerint a fül csengése azt is jelzi, hogy jót (jobb fül) vagy hazugságot (bal fül zúgása) mondanak rólunk.¹⁸

A *száj (ústa)*: Ha az ember szájából véletlenül kiesett egy falat, azt találgatják, hogy ki lesz a váratlan vendég a régen náluk járt ismerősök, rokonok közül. Ilyenkor azt mondták, hogy ne egyék meg az egész ételt, maradjon belőle a váratlan vendégnek is: *Ňezecme šeccko, lebo nán prǐde volákí ňečakaní host'.* (Nagybánhegyes). Nagybánhegyesen azt is hitték, hogy azért hullott ki a falat, mert valamelyik közeli rokon éhezik.

A *fog (zub, zubi)*: A legelterjedtebb hiedelem a tejfoggal van kapcsolatban. A vele való hiedelemcselekedetet a tulajdonos érdekében végzik, hogy erős, egészséges foga nőjön neki. A tejfogot a gyerekeknek – ha kiesett, vagy ha kihúzták – a kemence vagy a kemencét és a kéményt összekötő kiskuckó felett a kuckóba (Békéscsabán: *do surdíku*, a többi szlovák helységeiben: *do kuckova*) kellett dobni, miközben varázsszöveget mondtak velük. A délkelet-alföldi szlovákok e ráolvasás-szövege egyforma tartalmú: azért adják a fogat a bábának (csorbabának), hogy az vasfogat biztosítson helyette:

*Na, ti baba, košľavní,
a ti mi daj zeľezni. (Békéscsaba)¹⁹*

Közismert egy tréfás változata is:

*Štrba baba potkúrila pec,
a ti, Zuzka, hovno zecl (Nagybánhegyes)*

A tejfog felajánlása egy erős új fog reményében világszerte közismert hiedelem.²⁰ A legtöbb helyen analógiás varázslat értelmében annak küldik, amelynek vagy akinek természeti adottságainál fogva erős foga van. A fognak a bábának való küldése Közép-Szlovákiában is – ahonnan az itt élő szlovákok zöme települt – elterjedt eljárás.²¹ A bába valószínűleg a varázserejű emberföldről lény megszemélyesítője, aki a képességei birtokában biztosítani tudja az erős és tartós fogat.

Az alföldi szlovákok a bábát is boszorkánynak tartották, de nem annyira általánosan, mint a magyar néphitben. *Dömötör T.* szerint különösen Kelet-Magyarországon (Hajdú-Bihar, Szolnok, Békés megyékben) azonos a bába a boszorkánnyal.²² A bába a név etimológiája alapján történetileg abba az időszakba vezethető vissza, amikor ez a szó a varázstevő öregasszonyt jelentette (egyész sláv nyelvekben még ma is öregasszony a jelentése). Véleményünk szerint tanúul hívhatjuk a magyar népmesék vasorrú bábáját is.

A szlovák nyelvterületen hasonló szöveggel egérmek és tücsöknek is felajánlják az első tejfogot (vagy egérmekbe dugják).²³ A privígyei szlovákok kenyérbe téve megetetik a gyerekekkel,²⁴ a

morváknál az anyja nyeli le, hogy a gyereket megkímélje a fogfájástól.²⁵ Liptóban a szlovákok az egerek által megkezdett kényeret etették meg vele a fogfájás ellen.²⁶ A magyarok néphitében elsősorban az egérnek ajánlják fel a tejfogot.²⁷ Jászdózsán a lény megszólítása nélkül (akinek felajánlják a fogat) az anya mondta a szöveget, miközben a kunyhóba dobta.²⁸ A hazai szerbek Bátyán is egérnek küldték az első tejfogot, s eközben recitálták a szöveget.²⁹ A bánáti szerbek – ugyancsak analógiás okok miatt – kenyérbe téve a kutyának adták.³⁰ A csehek a kemence mögé dobták, mint a szlovákok, és a rókának vagy az egérnek küldték. Helyette vasfogat kértek.³¹ A múlt század végén a csehországi németeknél az egér helyébe gyakran a róka lépett, de a német nyelvterületen általánosabb volt, hogy hasonló rítus végrehajtása közben az egérnek szóló varázsszöveget mondták.³²

A délkelet-alföldi szlovákok körében ismerték azt a hiedelmet is, hogy ha az *orr* (*nos*) viszket, haragudni fog az ember, vagy férfi jön a házhoz.³³ Ha pedig az *áll* (*brada*) viszket, zsidót látnak. A *könyök* (*lakeľ*) megütése azt jelentette, hogy az illető a sógorát fogja meglátni, vagy pedig régen nem járt vendég érkezik. A magyar néphitben szintén ekkor várnak vendéget.³⁴

Ha a *tenyér* (*diaň*) száraz, eső lesz, ha pedig nedves, száraz idő várható. Mágis élő és általánosan ismert hiedelem, hogy ha valakinek a bal tenyere viszket, pénzt ad ki, ha pedig a jobb, pénzt kap. Ugyanezt hiszik fordítva is (pl. Csanádalbertin, Pityarason). A szlovák nyelvterületen is él mind a két változat.³⁵ A magyaroknál általában a jobb tenyér viszketése jelezte a kiadást, a bal pedig a pénz bevételeét.³⁶ Az itteni szlovákok közül ma már: sokan egyszerűen csak azt hiszik, hogy ha viszket a marok, pénzt kapnak. Ez a változat is megtalálható a szlovák nyelvterületen,³⁷ mint ahogyan a magyar néphitben is,³⁸ ezért az egyszerűsödés nem feltétlenül a kopás jele.

A *körmön* (*ňechel', ňechti*) levő fehér foltokat az itt élő szlovákok virágnak (*kvet*) nevezik. A virágos körmő szerencsét jelent: *Kvet má na ňechoch, znamená, že šľasťia*. (Békéscsaba). Vagy pedig váratlan ajándékot: *Ač kvitlí ňechti, dostaňeme dar*,

takvo ňečakanvo, pekno. Ez a hiedelem is azok közé tartozik, amely egyformán kincse a magyar és szlovák népnek: Közép-Szlovákiában azt hitték, hogy ajándékot kap, vagy hogy meggazdagodik az illető.³⁹ A bihari magyarok is a szerencse jelének tartották, „ha valaki körmin fejr folt van”.⁴⁰ Az itteni szlovákok hitték azt is, hogy ha a levágott körműket a béka lábára kötik, nem fog nőni a körműk.

Ha valaki *ballábbal (ľavou nohou)* kelt fel az ágyból, egész nap dühös, zsémbes volt, semmi sem sikeredett neki. A nagybányai szlovákok elmondták, hogy szó szerint ugyanezt hiszik a községben élő magyarok is.⁴¹ Az együttélés kiegyenlítődési törvényszerűsége e hiedelem továbbéltetésében épp úgy fontos szerepet játszik, mint a testrészek hiedelmeinek a fentiekben felsorolt számos hiedelme, mely a mai hiedelemgyakorlatban egyaránt azonosan vagy hasonlóan él mind a környező magyaroknál, mind az itteni szlovákoknál. Történetileg természetesen mindkét etnikumnál mélyebbek e hiedelmek gyökerei, ezt tanúsítja más népek azonos hiedelemismerete is, pl. a németeké. Náluk is aki ballábbal lépett ki az ágyból, egész nap rosszkedvű volt, és civakodás is várható volt.⁴²

Ugyanez vonatkozik a *jobb lábbal (pravou nohou)* összefüggő közkezdvelt előjelre is, mely a délkelet-alföldi szlovákok hitével azonosan él a szlovák és a cseh nyelvterületen.⁴³ aki először lép jobb lábbal a földre, ill. az utcára, aznap szerencséje lesz. Vagy pedig a magyaroknál közismert hiedelemre is – amelyet szintén hisznek az itteni szlovákok –, hogy akinek viskét a talpa, táncolni fog.⁴⁴

A születéshez fűződő hiedelmek

A délkelet-magyarországi szlovákok körében a 20. század első évtizedéig még természetes követelmény volt a sok gyermek. Ezt mindenekelőtt a gazdasági szükségszerűség indokolta, hogy a családnak elég munkaereje legyen, másrészt az is, hogy elég nagy volt az elhalálozás is, tehát ha ösztönösen is, de biztosították a fajfenntartás és a népességgyarapodás törvényszerűségének az érvényesülését. A gyermektelen házaspárokat a közvélemény a mai napig szerencsétlennek tartja.

Az új élet születésével összefonódott hiedelmek tekintélyes része a gyerekáldás megvalósítását, a fogamzást és a terhesség zavartalan, káros hatásoktól mentesen való lefolyását kívánta elősegíteni. Tehát ezek a hiedelmek elsősorban abba a körbe tartoznak, amelyeket a *valakiért, valamiért történő cselekedetek* kiegészítő elve alapján csoportosítottunk.

A néphit a gyerektelenségért elsősorban a nőt okolja, *meddőnek (jalová)* nevezi, azt is hiszik, hogy azért nincs gyereke, mert ő, az asszony nem akarja. (Csanádalberti). *Vansová, T.* említi, hogy az alföldi szlovákoknál a századfordulón élt az az előírás, hogy a meddő nő – hogy megszűnjék a baja – egyen másodsor termett gyümölcsből.¹ A meddőség megszüntetésére a mai adatközlők nem ismernek mágikus eljárást.

A terhesség megszakításához már több eljárást alkalmaznak. A két világháború között végbement elszegényesedési folyamat a gyerekek eltartását egyre nehezebbé tette, másrészt az utóbbi évtizedekben e nemzetiségnél is általánossá vált a kisgyerekes (1–2 gyerekes) család, tehát a nem kívánt terhesség megszüntetése mindennapos igénnyé vált, ezért felhasználták a néphit eljárásait, eszközeit is. A magzatelhajtás egyik módja a bábák és az erre vállalkozó asszonyok segítségével titokban végrehajtott abortálás, *elhajtás (odúralí)* volt, ez azonban sokszor halálos véggel járt.

A leggyakrabban alkalmazott eljárások közé tartozott az első gyermek hosszantartó szoptatása, mert a hiedelemfelfogás szerint eddig az anya nem esett teherbe, amíg szoptatott. A békéscsabai adatközlőink szerint nem egyszer előfordult, hogy a gyerek már olyan nagy volt, hogy hozta a kisszéket (*šámlík*), felállt rá, és kérte az anyját, szoptassa meg. *Márkus, M.* említi, hogy Nyíregyházán a gyermeket még öt éves korában is szoptatták. A környező népcsoportoknál szintén hasonló hiedelmek éltek: A szőregi szerbek azt hitték, hogy ameddig szoptat az anya, addig „nincs virágja”. A bihari magyarok is ez okból szoptattak hosszabb ideig.²

Az itteni szlovákoknál mindenütt elterjedt gyakorlat volt, hogy a terhes anyák magasról (szekrény, szék tetejéről, padlásról)³ ugrottak le, vagy súlyt emelgettek (*dvihale vrece*), vagy forró vízbe ültek. Gyakran kihegyezett fadarabbal szúrtak a méhbe, tályogyökeret (*korenčok*) vagy papsajtgyökeret (*sírke, sírika*) fűztek bele. Pálinkával is itatták a nem kívánt terhességel megáldott asszonyt.⁴

A kis gyermek számos tulajdonságát a közösülésnél tanúsított magatartásra vezették vissza. Ha göndör hajjal született, azt állapították meg, hogy „subán csinálták” (*na bundě ho robíli*). Ez a hiedelem a magyaroknál hasonlóan közismert.⁵ Ha lány született, azt hitték, az apja hagyta nyitva a száját: *muž si nahau otvorenie ústa*. (Nagybánhegyes).⁶ A gombosi magyarok szerint mindkettő: a férj és a feleség is.⁷ Ha sírt a gyerek, azt mondták, hogy közösüléskor nem csukta be a száját az apja: *Hor si držau ústa*.

Ha az anya lányt akart, kosárra ült, hogy olyan gyereket szüljön, aki szoknyát visel. Ha fiút kívánt, szakajtóra ült, hogy olyan legyen a gyereke, aki kalapot hord. Tótkomlóson azt tartották, hogy ha a férj jobbról ment a feleségéhez, és balról jött le, fiú született.

Az állapotos asszonyt (*samodruhá, farhavá žena*) különösen az első félidőig érthette károsodás. Amíg a magzat nem mozdult meg (*ket obadala dífa*), sok veszély érthette a fejlődő magzatot. A ter-

hesség biztos jelének tekintették a hányást (*dávi sa*). Ha hamar fedezték fel a terhességet, Békéscsabán azt tartották, hogy korán fog beszélni a gyerek: *To sa skoro budú učiť rosprávať*.

A terhességet általában csak az első gyereknél igyekeztek letagadni, napjainkban már inkább érzelmi okokból teszik, mert szégyellik. A nyíregyházi szlovákoknál azért nem volt szabad letagadni, nehogy a gyerek hazudós legyen.⁸

A magzat egészséges fejlődése érdekében számos tiltás és előírás irányította a terhes asszonyt. Ha kiment az utcára, és szép gyereket látott, azt mondták neki, hogy nézze meg jól, neki is olyan legyen: *Pozri sa, žebi si aj ti takvo mala*. (Békéscsaba). Tehát az analógiás mágiát pozitív vonatkozásban használták. A hiedelem a szlovák nyelvterületen hasonlóan élt.⁹ Tótkomlóson – ugyancsak pozitív tartalmú céllal – a terhes asszonynak sokszor körül kellett járnia a nem termő gyümölcsfát, hogy az is termékenyvé váljék. A tiltások közül napjainkban az alábbiakat ismerik még az adatközlők:

Az állapotos asszony ne nézzen torz alakra, csúnya emberre, mert arra hasonlít majd a gyereke. Békéscsabán emiatt nem engedték moziba sem a terhes asszonyt, mert ott sok szörnyűséget láthat, s az károsan hat a magzatra.¹⁰

A terhes nőnek nem volt szabad odakapnia semmihez sem, mert jelként marad meg a gyereken. Nagybánhegyesen például a kemencefűtéskor csapott ki a láng, a terhes nő hirtelen a homlokához kapott, hogy védje magát. A lányának a mai napig piros a homloka. A szimiláris mágia hasonló esetei mindegyik délkelet-alföldi szlovák helységben a szóbeszéd tárgyai. Tilos volt az állapotos asszonyra ráütni, mert az is nyomot hagy a gyereken. Ha valami ráesik, ráfröccsen, az szintén anyajegyként éppen azon a helyen látható, ahol az anyját érte. Az anyajegy alakjából következtetnek, hogy szilva vagy eper hullott-e az anyjára. A disznóöléskor óvakodni kellett attól, hogy vér érje, mert véraláfutásos lesz a gyerek arca, keze vagy valamelyik testrésze.¹¹ Ezeket a tiltó hiedelmeket magukkal hozhatták az itteni szlovákok, de az anyajegyek alakjainak a magyarázatához szolgáló példákat az

itt élő szlovák, magyar, német, román és szerb lakosság egymástól is megismerhette, a vegyes etnikumú környezet mindezt lehetővé tette. Hiszen mindegyik e tájon élő etnikum ismeri és megközelítően azonosan magyarázza is ezeket a megnyilvánulásokat. Tehát a korabeli fennmaradásukat ez a hiedelemkörnyezet mindenképpen befolyásolta, és a gyakorlóit erősítette a bennük való hitben, mert a szomszédos etnikumoknál hasonló hiedelemmagatartást, – véleményt tapasztaltak.

A tájon mindenütt természetettek szilvafát, eperfát. A szlovákok is, mint a többi etnikum tagjai, nagy disznótorokat rendeztek. Ezek a momentumok ugyancsak fontos összetevői e hiedelem továbbélésének. Az etnikai tényezők mellett tehát kölcsönösen közrejátszottak a természetföldrajzi, a botanikai környezeti hatások, a táplálkozási szokások, egyetemlegesen hatottak a hiedelemhagyományra, és a mai alakjában való fennmaradására. Ez akkor is igaz, ha pl. az anyaetnikum és más etnikumok ugyanezen hiedelmei között alig vehető észre különbség, mert az azonosság az egyik leginkább továbbéltető erő. Jórészt ugyanezek a tényezők munkálkodnak a többi tiltásnak a jelenben való továbbélésén is, mint pl. az alábbiánál, melyben a tradicionális tiltás kiegészül az alföldi táj jellegzetes haszonnövényéhez való hasonlítással az analógiás mágia szabályai szerint: A terhes anyának tilos lopnia, mert a gyerek is tolvaj lesz,¹² de kukoricát szabad volt neki eltulajdonítani, hogy olyan szép selymes haja legyen a gyerekének, mint a kukorica csövének.¹³

A hasonlósági mágiának megfelelően a terhes anya tőköt nem lophatott, mert kopasz lesz a gyereke.¹⁴ Tilos volt megrúgnia a macskát, a kutyát vagy más állatot, mert a gyerek is szőrös lesz mindenütt a lábán és a kezén,¹⁵ illetőleg szőr nő a köldökén, és elrohad.¹⁶ Tilos volt méretkeznie, mert a gyerek életét és a sajátját a halállal méri.¹⁷ Nem volt szabad sírnia, mert a gyerek siránkozó, nyugős (*maznavo*) lesz.¹⁸ Nem énekelhetett sem, mert estig kellett sírnia.¹⁹ Tilos volt fogat húznia, mert sok vért veszít, és a gyereke erőtlen lesz (*budě ňesilno*).²⁰ Nem nézhetett meg halottat sem,²¹ nehogy halált lásson a gyereke.²² Ha kenyeret

kellott sütnie, nem volt szabad közöszlennie a férjével, mert nem sikerül a kenyere sem. Tilos volt összenőtt ikergyümölcsöt ennie, mert ikrei születnek.²³ Nem rúghatott a baltába, mert vágott ajkú lesz a gyereke,²⁴ nem ülhetett a küszöbre sem, nehogy nehéz szülése legyen.²⁵ Nem fürödhetett, mert – mint a közép-szlovákiai hiedelem is tartja – megfullad a gyereke.²⁶

Ellentétes vélemények vannak arról, hogy szabad-e savanyúságot, paprikát ennie. Egyesek szerint tilos, mert a gyerekének keserű, savanyú élete lesz, és a paprikától sebei, kiütései lesznek: *bude vržeňstvo*. Mások szerint ehetett, ha megkívánta, hiszen mindent szabad ennie.

Tilos volt napnyugta után kölcsönadnia. Ha kérték, akkor sem adhatott: *Po slnku záchodu ňesmela ňič požičať, darmo pitať*. (Nagybánhegyes). Ebben az esetben a tiltás kettőzött erejű: nemcsak a terhes asszonyra vonatkozik, hanem egy másik áltános érvényű tiltásra is, mely a napnyugta utáni időszakra érvényes. A terhes asszonyra vonatkozó tiltás abból a ma már nem élő hiedelemből táplálkozik, hogy a terhes nő tisztátalan, tehát tőle nem szabad semmit sem elfogadni. Tótkomlóson ennek ellenére kölcsönadtak a terhes asszonynak, de ha hétfőn reggel sőt kért, megtagadták.²⁷ Ez a hiedelem is kontaminálódott a kezdő napra és a terhes asszonyra érvényes tiltással.

Ha a terhes asszony megkíván valamit (*bažiť*), bármit is óhajt, meg kell adni neki, nehogy ártsanak neki, ill. nehogy koraszülést váltsanak ki (*odindě jej*). Ez a hiedelem azonosan közismert a szlovák és a magyar nyelvterületen.²⁸ Az állapotos nőnek megengedték azt is, hogy idegen kertből az utcára nyúló gyümölcsöt leszakítsa. Hasonlóképpen járultak hozzá a szőregi magyarok és a Feketeerdőben élő németek is, hogy idegen kertből vegyen gyümölcsöt.²⁹

Ma már nem él az a hiedelem, hogy a terhes nő szerencsétlenséget jelent, sőt, Tótkomlóson azt tartják, hogy az állapotos asszonnyal való találkozás szerencsét hoz. Egyes szlovák vidékeken napjainkban még fennmaradt a baljós előjelű tartalma, Kelet-Szlovákiában még a 60-as években is hitték, hogy ha szerre terhes nő ül, az felfordul.³⁰

A terhes nő alakjához jóslatokat is fűznek a délkelet-alföldi szlovákok, ebből állapítják meg a születendő gyermek nemét. Általánosan elfogadott hiedelem, hogy ha az anyának kerek a hasa (*okružlo brucho má*), ha a dereka egyenletesen megvastagodott, ha az ajka dagadt és vastag, lányt várhattak. Ha hegyes, felfele álló volt a hasa, ha a dereka vékony, és az ajka is keskeny volt, fiúra szavaztak.³¹ Az arc foltosságáról is meg szokták állapítani a gyermek nemét. A nyíregyházi szlovákok a délkelet-alföldi szlovákoknál élő hiedelemhez hasonlóan ha nagyon foltos volt az anya arca, fiút, ha pedig megszépült, lányt vártak.³² Ugyanezt hitték a répáshutai szlovákok is.³³ Az itteni szlovákok napjainkban ezt a hiedelmet már nem fogadják el, mert sokszor nem vált be a jóslat.

A fiúkról azt tartották – ez ugyancsak általánosan ismert hiedelem – hogy később születnek, a lányok pedig hamarabb. Ha valamelyik asszony a kenyér alsó haját szereti, fiút, ha a felső haját, lányt szül. (Tótkomlós). Amikor kenyérral kínálták meg a várandós asszonyt, és ha kerek karéjt szelt le magának, fiút, ha csak félkaréjt, lányt jósoltak neki. (Nagybánhegyes)

Mindegyik szlovák lakta helységben – a szlovákiai elterjedtségéhez hasonlóan³⁴ – ismerték az orsóval (*vrešeno*) végzett jóslást. A terhes asszony a szövés megkezdésekor az utcára szaladt ki vele, s ha férfival találkozott először, fiút, ha pedig nővel, lányt várhattak.

A szülés idejét az anya testének a formája alapján állapították meg. Tótkomlóson a 60-as években még ismerték ezeket a hiedelmeket: Fiút szül az anya, ha a baloldalán hordja a terhét, ha több férfi látogató érkezik az utolsó napokban. Lányt várhattak, ha a magzat a jobb oldalon helyezkedett el.³⁵ A békéscsabai és más helységbeli adatközlők már nem emlékeztek rájuk. Egyébként is a szüléssel kapcsolatban egyre kevesebb hiedelem gyűjthető, mert már kórházban vagy szülőotthonban szülnek az anyák, ezért nincs otthoni gyakorlata. A kevés születési hiedelemre *Diószegi V.* is panaszkodott a tótkomlói néphitet feldolgozó tudományában.³⁶

A szülés közvetlen levezetéséről sem él már semmilyen sajátos ismeret. A 20. században ágyban szültek, legfeljebb szalmaszákon. Szendrey Zs. Szarvas környéki gyűjtésében közli, hogy a békésszentandrás tanyákon a magyaroknál szokásban volt a földön guggolva szülés.³⁷ Szarvasi adatokra sajnálatosan nem hivatkozik, a mai szlovák adatközlők pedig erre a módra nem emlékeznek. Tótkomlóson és a környékén lévő szlovák helységeken közvetlenül a vajúdás előtt (*ked' sa má poválat'*) a könnyebb szülés érdekében a fehérliliom (*biela ľáľuja*) sárga virágot áztatták vízbe, és belőle adtak inni a vajúdo asszonynak. Összevetésül: Az alföldi magyarok a nehezen szülővel rutafüvet szagoltattak.³⁸ Korábban az itteni szlovákoknál szokásban volt, hogy kioldatták a szülőnő ruháját, és ki kellett fanni a haját is. Kinyitották az összes zárat is a házban. A nyíregyházi szlovákoknál a férj az istállóba ment, ott eresztette meg a gatyamadzagját, hogy elősegítse a könnyű szülést.³⁹ Horváthová, E. Szlovákia mindegyik tájából ismer hasonló eljárásokat. Az analógiás mágia e rítusának alkalmazását általános szláv sajátosságnak nevezi.⁴⁰ A legtöbb szláv népnél valóban gyakorolták ezt a szokást. Morvaországban minden lakatot, szekrényt kinyitottak, hogy megkönnyítsék a szülést.⁴¹ A cseheknél feloldottak minden csomót a vajúdo ruháján, kinyitották a zárat, kihúzták az összes fiókot a házban.⁴² A lengyeleknél kifonták a haját, és kinyitották a szekrényeket, az ajtókat. A pravoszlávoknál kinyitatták a főoltárt a többi résztől elválasztó ún. cárajtót is.⁴³ A rítust azonban nemcsak a szlávok valószínűleg meg, szokásban volt a németeknél is. Mecklenburgban minden ajtót, ládát és zárat kinyitottak a könnyebb szülés érdekében.⁴⁴ Ezt a rítust tehát sokkal tágabb nemzetközi hatókörűnek kell értelmeznünk.

Tótkomlóson szokásban volt az is, hogy a nehezen szülő nő hasára a férje kalapját helyezték, s a férje meg is rázta. A szülésnél Tótkomlóson és környékén, Csanádalbertin, Nagybánhegyesen a férj is jelen volt. Egy nagybánhegyesi adatunk szerint egy asszony külön kérte, hogy ekkor közösjön vele a férje, mert addig nem tud szülni. Horváthová, E. szerint couvade sur-

vivaljának fogható fel, ha a férj résztvesz a szülésnél, s igyekszik enyhíteni hitvese fájdalmát.⁴⁵ Érvelését – adataink birtokában – megerősítjük.

A sikeres szülés után a méhlepényt (*posztelka*) olyan helyen ásta el a bába, ahol nem járnak.⁴⁶ Tótkomlóson a placentával megsimították a csecsemő arcát, hogy soha ne verjék meg szemmel, s ne legyen foltos az arca.⁴⁷

A születés körülményeit is pontosan figyelték, és számos jóslatot fogalmaztak meg. Megfigyelték, hogy az újszülött világra-jöttekor milyen volt az időjárás, a hét mely napján, mely napszakjában, melyik hónapban, a fején milyen jellel született, és számbavették az állatöv csillagképeinek a jeleit is. A hitük szerint a születés időpontjának sorsmeghatározó szerepe van: Ha szép, tiszta éjszaka volt, a csillagok fényesen csillogtak, azt jósták, hogy szerencsés, vidám és áttekinthető élete lesz.⁴⁸ Ha sötét, csillagtalan, borús volt az idő, szomorú életet jóstak neki. Amelyik gyerek éjszaka született – az analógiás mágia elvének megfelelően – csöndesebb, nyugodtabb ember lett belőle a nappal születetthez képest. A kora reggel születetről pedig azt tartották, hogy fürge és igyekvő lesz. Ha szüléskor vihar, szél dúlt, úgy vélték, hogy széllébélt (*duriplach*), nyugtalan ember lesz.⁴⁹ A csendes időjárásakor születettnek viszont nyugodtabb magatartást jóstak.

A kalendáriumi hónapjelek alapján szintén előre meghatározták, az újszülött életét. Ha a mérleg hónapjában született, tanakodtak, hogy életet vagy halált mutat-e a mérleg nyelve.⁵⁰ (E csillagövi jelek szerepet töltöttek be a mezőgazdasági és a termékenység mágiaiban is, Kétsopronyban például petrezselymet nem mertek a rák jegyében vetni, mert ezer gyökeret ereszt.) Túróc megyében az alábbi jegyeket vették figyelembe a gyerek jövőjének a jóslásakor: Ha vízöntő jegyében született, vízben fullad meg, ha oroslán jegyében, erős lesz, ha nyilas jegyében, agyonlővi magát, ha kos jegyében, ellenkező, ha pedig skorpió jegyében, szívélyes lesz.⁵¹

A pénteken születettet gyereket szerencsétlen sorsúnak tartották, de a nagypénteken születettet még szerencsétlenebbnek.⁵²

Aki ekkor született, annak az anyja jajgatott és sírt, s azt zokogta, hogy a gyermeke egész életében szerencsétlen lesz: *Toto dieťa bude nešťasno v celom jeho živote*. (Nagybánhegyes). Közép-Szlovákiában sem a nagypénteki, sem a 13-án született gyerekek nem jósoltak szerencsés életet.⁵³ A pénteki gyerekről a hannoveri Wendlandon is azt hitték, hogy sok szenvedés éri.⁵⁴

A délkelet-alföldi szlovákok az áprilisi születésűre azt mondták, hogy olyan lesz, mint az áprilisi időjárás: *akí je apríloví čas*. (Túrócban szerencsétlen sorsúnak tartották.⁵⁵). A májusban született gyerekekre pedig azt, hogy szerelmeskedő lesz (*bude ľúbostný*) felnőttkorában.⁵⁶

Az itteni szlovákok a fején két csillaggal született gyereket szerencsésebbnek tekintették az egycsillaggal születettel szemben. Ez a hiedelmük közel áll a németek felfogásához, akik szintén szerencsés csillagzatúnak tekintették. Olyannak, aki sokat fog keresni (Thüringia, Baden), de balszerencséje lesz a vízben (Halle).⁵⁷ A feldolgozott szlovákiai adatok inkább rossz előjelnek tartják: Közép-Szlovákiában azt hitték, hogy két felesége lesz,⁵⁸ Sárosban azt, hogy özvegy lesz.⁵⁹ A zempléni szlovákok szerint a két csillaggal született gyerekből lesznek a hazajáró, visszatérő holtak.⁶⁰

A burokban született gyereket egyértelműen szerencsésnek tekintették az itteni szlovákok. E vonatkozásban nem találunk eltérést a magyar és a szlovák néphitben.⁶¹ Adatközlőink e hiedelem gazdasági-társadalmi hátterére is idéztek példát. A burkot a bába sokszor jó pénzért titokban eladta annak, aki jól megfizette. A jogos tulajdonos szerencsésjét arra „ruházta át”, aki a bábát megvesztegette.

Szülés után a levágott köldökzsinó (*pupčok*) lelógó darabját fehér babapertlivel (*šňúrka*) csokorba kötötték (*na mašľu*), mielőtt megszáradt és leesett az újszülött testéről, eltették. Hétéves korában, amikor iskolába ment, odaadták a gyerekeknek, hogy oldja ki. Az volt a döntő, hogyan oldja ki. Az alárendelt szimpatikus mágia jegyében – ha gyorsan történt a művelet – gyorsan nyílt az esze (*sa mu rozum otvoríu*), azaz jó tanuló lett. *Ako si*

lahko vedeu rozviazat, tak sa dobre učiu. (Szarvas). Ha nehezen ment neki, gyenge, pizsmogó tanuló (*šušmaví*) vált belőle. (Tótkomlós). Csanádalbertin akkor adták oda neki, amikor beszélni kezdett, hogy jól tanuljon meg beszélni.⁶² A hiedelemeljárás számos változata élt a szlovákoknál és a környező etnikumoknál. A hódmezővásárhelyi magyarok, ha gyorsan oldotta ki a csokrot, azt következtették ki, hogy a fiú szépiró, a lány jó varrónő lesz.⁶³ Topolyán a magyarok erről mérték le erősségét, ügyességét.⁶⁴ A bátyaiak, a gombosiak szerint mindenféle mester-séghez fog érteni, ha ügyesen oldja ki.⁶⁵ A kelet-szlovákiai Žakarovceban a köldökzsinór vastagságáról azt jósolták (a sárosiak is hasonlóan), hogy az anyának sok gyereke lesz; az eltett köldökzsinórt hét éves korában a lánynak adták oda, hogy lásák, milyen ügyes lesz.⁶⁶ A Kárpátukránoknál a gyerek a nyakában hordta.⁶⁷ A németeknél is gondosan megőrizték, Badenban, a frank területen hat év elteltével tojásételben feladarabolva etették meg a gyerekekkel, hogy nyílják ki az értelme, vagy a ruhájába varrták (Hessen), vagy a tűzben égették el (Bajorország). Ha először ment iskolába, a mellénél dugták el, hogy jól tanuljon (Kelet-Poroszország).⁶⁸ Békéscsabán a fentiekkel egyező mági-kus okokból a gyereket a születésnapján vitték el az iskolába, azt híve, hogy csak így fog jól tanulni.⁶⁹ Századunkban a köldökzsinórt az itteni szlovákok már nem őrizték meg, hanem ki-dobták vagy elégették.

Az újszülött további sorsát a születése pillanatától kezdődően mági-kus eljárásokkal befolyásolták. A hiedelemcselekedetek egy része a gyerek jövődjére még a fürdetése előtt kívánt hatást gyakorolni. Azonnal mézzel kenték be az arcoskáját, hogy mindig és mindenkiel szemben kedves, hálás legyen: *Űsta mu natrelí medom, žebi naveki, naveki bolo milvo, dačnvo každimu.* (Nagybánhegyes).⁷⁰ Amióta általánosabb a cukor használata, cukros vízzel helyettesítették a mézet.⁷¹ A lányoknak megcsíp-ték az arcát, hogy az pirospozsgás legyen mindig. Valamennyi újszülöttnek megnyomták az állát, hogy ha mosolyog, kis göd-röcskéje legyen.⁷² Figyelték azt is, hogyan tartja a kezét. Ha ősz-

szeszorította az öklöcskáját, kapzsi, ha kinyitotta a kezét, adakozó volt egész életében.⁷³

Hogy a paraszti élet rendjében jól megállja a helyét, tudja a munkáját, a kötelességét, a lánynak a kezébe orsót (*vreŕeno*), fakanalat (*dreveŕná lížica*) adtak, hogy jól tudjon fenni, főzni. A fiúnak pedig kaszát (*kosa*), ösztökét (*stik*), baltát (*bavta*), hogy jó gazda legyen.⁷⁴ Előfordult, hogy imakönyvet is odatettek neki, hogy vallásos életű legyen.

Az első fürdetést is felhasználták élete sorsának a befolyásolására, illetőleg védő eljárásokat kapcsoltak hozzá. A fürdővíznek a jelentőségét, különleges védő szerepét az is mutatja, hogy fürdetéskor néhány cseppet a csecsemő szájába csöppentettek.⁷⁵ A fürdővízbe pedig kenyeret, sőt morzsoltak,⁷⁶ hogy ez is mindig legyen neki, és soha sem hiányozzék. Korábban pénzérméket is vetettek bele,⁷⁷ újabban gyűrűket dobtak a fürdővízbe, hogy az újszülöttnak olyan fényes legyen az élete, mint az aranygyűrű, hogy gazdag legyen. *Žebi takvo bolo ždi, ako prsten*. A szlovák nyelvterületen szintén elterjedt volt a pénznek az első fürdővízbe azonos céllal történő dobása.⁷⁸ Privigyén tojást is tettek az első fürdővízbe.⁷⁹ Morvaországban a bába kevés búzát, pénzdarabot, csipkerózsikabogyót vetett bele, hogy jómódú és piroszposzgas legyen a gyerek.⁸⁰ *Moszyŕiski, K.* szerint az első fürdetést, a mágikus fürdőt minden szláv népnél gyakorolták: gabonamagvakat és ezüstpénzt dobáltak bele, hogy a jó tulajdonságait a gyerekekre vigyék át.⁸¹

A Békés megyei magyarok hasonló módon dobnak pénzt az első fürdőbe, s ezt az apa végzi.⁸² A pólyába pénzt és tojást is tesznek,⁸³ s egy almával az arcát is le szokták törölni, hogy egészséges és gazdag legyen. A rítus általában jellemző a magyar hiedelemgyakorlatra. Bátyán a fürdetés után adják az újszülött kezébe a bankót,⁸⁴ Gomboson a születés után teszik a kezébe.⁸⁵ Nagydobronyban a teknő szélére rakták a pénzt.⁸⁶

A fürdetés után Békéscsabán az újszülöttet a pelenkájába csavarták, hogy szép legyen.⁸⁷ Korábban általánosabb szokás volt, hogy a gyereket ködmönbe tekerték (*kožuch*), hogy göndör le-

gyen a haja. A szlovák hiedelemhagyomány e téren egységes.⁸⁸ A bánáti szlovákok a ködmönre tették,⁸⁹ a nyíregyháziak pedig az apa ködmönébe csavarták.⁹⁰ A palócoknál a kislányt csavarták az apja ködmönébe, hogy göndör haja legyen.⁹¹

A fürdés után megcsókolták a száját, hogy beszélni tudjon.⁹² Ugyancsak bevett szokás volt, hogy először régi inget adtak rá, hogy a gyerek kicsi korától szokja meg, hogy régiből készül az új, s becsülje is meg azt, ami egyszerű, kopott. Ez a népi magyarázat túlzottan etikusnak és újszerűnek tűnik. A szlovák nyelvterületen azonban nagyon elterjedt szokás volt, a csehek is azért adtak az újszülöttre régi inget, hogy ne legyen nagyon igényes.⁹³ Tehát a magyarázatot nem tekinthetjük annyira újkeletűnek, hogy léte megelőzte volna a szlovákok idetelepülését. Persze, a 19. század folyamán is elterjedhetett a cseh és szlovák nyelvterületen, s későbbi közvetítéssel kerülhetett az itt élő szlovákok közé.

A fiú ingecskéjét egyszerre varrták, hogy az első lány hozzámenjen. A lányét többszörre, hogy sok kérője legyen.⁹⁴ *Ač sa dievča narodilo, veľaráz odhodilí tú košielku, žebi mala veľa pitačov. Ač sa chlapec narodíu, tak čim driov ušilí, na raz, žebi ňemau košiar.* (Tótkomlós)⁹⁵

Napnyugta után nem engedték kiönteni a fürdővizet, nehogy megrontsa valami az újszülöttet. Tótkomlóson az 50–60-as években még ismerték azt a hiedelmet, hogy a fürdővizet fiatal gyümölcsfához kell önteni, hogy – a hasonlósági mágia elvének megfelelően – a gyerek is úgy nőjön, mint a fák, és olyan egészséges is legyen.⁹⁶ Nagybánhegyesen a fürdővizet a kerítéshez öntötték, nehogy valaki átlépje, mert szerencsétlen lesz egész életében. A kelet-szlovákiaiak is olyan helyre öntötték, „ahova a szél sem jut el”. Ha azt akarták megtudni, hogy élni fog-e a csecsemő, figyelték, hogy a fa kiszárad-e, illetve nő-e.⁹⁷ Úgy látszik, az alföldi szlovákoknál a fürdővízzel kapcsolatban kétféle eljárás alakult ki (gyümölcsfához, illetve hozzá nem férhető helyre való öntés), ez a kettősség megtalálható a szlovák nyelvterületen is. A magyarok és a németek néphitében a fürdővíz kiöntése rítusá-

nak hiedelemcélja elsősorban az újszülött érdekében történik: A magyarok azért öntik kerítés mellé, vagyis hozzáférhetetlen helyre az első fürdővizet, nehogy elvigyék a gyerekiük álmát, vagyis nehogy megrontsák.⁹⁸ A németeknél olyan helyre – árnyékba vagy az istállóba – kellett önteni, ahova nem süt a nap, így a gyerek bőre is fehér és finom lesz (Brandenburg, Szilézia).⁹⁹

Mindegyik szlováklakta helységben az újszülöttet úgy is védték a rontástól, a szemmelveréstől, a gonosz erők hatásától, hogy kereszt irányban a gyerek kezére és lábára farkasfogat (*vlčí zub*) kötöttek (általában a balkézre és a jobblábra). Mivel farkasfogat nehezen tudtak beszerezni, előfordult, hogy kenderfonállal (*šeňá sňúrčička*) csak a balkezére kötötték. Gyakran, mint például Békéscsabán is, mind a kezére, mind a lábára csak vonalat kötöttek. Kétsopronyban a fentiekén kívül – mivel katolikusok – olvasót (*pátrička*) is rátekertek.¹⁰⁰ A farkasfogat abból a célból erősítették a kezére – s ez minden bizonnyal újabb felfogás –, hogy azt rágja, és így hamarabb nőjön a foga. Addig volt a kezén vagy a lábán, míg ki nem jöttek az első fogai. Ez a parciális és analógiás eljárás azzal a hiedelemmel van összefüggésben, amelynek a végrehajtása révén tejfog helyett erős vasfogot kívántak.

A vékony cérnafonál (*ňitevníca, cverna*) a gyerek bal kezére való erősítésével láz (*horúčka*) és görcsös felriadás (*abi sa ňestrahávalo*) ellen is védekezni kívántak, tehát gyógyító hatást is tulajdonítottak neki. Csanádalbartin szemmelverés ellen a jobb kézre rutafüvet (*zeleňá ruta*) is kötöttek.¹⁰¹

A keresztelésig a táj szlovák lakosai körében tilos volt eloltani a lámpát (korábban a méceszt – *kahaňec*). Valaminek mindig világítani kellett, nehogy a csecsemőt elvigyék a boszorkányok (*bosorka, striga*) vagy az ördögök (*čert*) vagy a rossz szellem (*zlí duch, planí duch*). A keresztelésig a nagybánhegyesiek szerint az újszülött felett hatalma volt a boszorkánynak: *Strige malí moc nad dieťatbm*. Kétsopronyban azt is hitték, hogy az ördög árthat neki (*čert mu škodíu*). Mindkettőt azonosították a rossz szellemmel is.¹⁰²

Eppen ezért az anyának ébren kellett lennie. Állandóan beszélték hozzá, mert azt hitték, hogy ha a szülés után közvetlenül elalszik, örökre alszik el. Ha az ablakon keresztül valaki beszólt – a magyarok hiedelmével azonosan¹⁰³ – az anya nem válaszolhatott, csak az, aki mellette virrasztott.

Az anya és a csecsemő védelmére készítettek a mennyezetes ágyat, melyet lepedővel kerítettek be (*hajlok, guňhov, suňoghálov, žiator*), hogy így védjék őket a külvilág rontásai elől.¹⁰⁴ A *suňoghálov* (szunyogháló) elnevezését az alföldi magyaroktól vették át, akik a sok szunyog ellen eképpen védekeztek éjszaka. Ez a szokás a két világháború között teljesen elhalt.

Mindenütt hitték, hogy a boszorkány óvatlan pillanatban ki tudja cserélni a saját gyerekével az újszülöttet. A váltott gyerekről mind a magyar, mind a szlovák néphitben meglehetősen széles hiedelemkör alakult ki. Az itteni szlovákok a váltott gyerekről és a visszacseréléséről hiedelemmondák formájában mesélnek. Ezek részint a környezettől szerzett történetek alapján keletkeztek (az egyik tótkomlói adatközlőnk a cserélt gyerekről szóló hiedelemmondát erdélyi menekülttől hallotta). A hiedelem ma is elég erősen tartja magát. Csanádalbertin az idősebbek most is nehezményezik, ha a csecsemőket két-három héten belül ki-viszik az utcára.

E mondák inkább tartalmazzák a csecsemő kicseréléséről való félelem kifejezését és az ellen történő eljárásokat, mint a kiváltás módját. Az utóbbinak tulajdonképpen csak egy fajtájáról tudnak. Eszerint fel kell fűteni a kemencét, egy lapátra kell tenni a boszorkány gyerekét. Amikor a kemencébe dugnák, a boszorkány gyorsan kicseréli, mert félti a tüztől a sajátját. A Galga menti szlovákok szerint a lapáton forró kemencébe tett váltott gyerek megszólal, mégpedig magyarul: *Kisbögre, nagykanál, melikből egyik?* A hiedelemmonda állandó formulájának magyar nyelvezete ugyancsak a magyar kapcsolatra utal. Az e témakörrel szóló mondák a Délkelet-Alföldön egyébként nem kiforrottak, lényegében a közlés szintjén állnak.

A váltott gyerekről szóló irodalom bőséges: *Moszyński, K. sze-*

rint a szlávokon, a németeken, az újjörögökön kívül a kaukázusi népek, a perzsák, az indiaiak, a kirgizek, a kalmükök, a mordvinok is ismerték. A szláv népek közül elsősorban az északi szlávok körében él ez a hiedelem.¹⁰⁵

A végrehajtó természetfeletti lényt illetően nem egységes a szlovák nyelvterület néphite. Kicsérélheti gonosz szellem,¹⁰⁶ varázsló, tündérek (*rusalka*),¹⁰⁷ *vodná baba*,¹⁰⁸ boszorkány.¹⁰⁹ Az utóbbi elterjedtebb, különösen a közép- és a nyugat-szlóvakiai adatok szerint. A morváknál a vadasszonyok (*divé ženy*) helyezik a torzszülötteket az elrabolt gyerek helyére.¹¹⁰ A csehknél a *poludnicá*-k, a vadnők (*divé ženy*),¹¹¹ a galíciai ukránoknál az ördög (*didko*) cserélte ki egy másikkal (*widmina*).¹¹² A lengyeleknél a *poludnica*,¹¹³ illetve a *škraty*-k, koboldok,¹¹⁴ az osztrákoknál boszorkány,¹¹⁵ a németeknél is elsősorban a boszorkány,¹¹⁶ de más lények is (pl. *Unnererdchen*).¹¹⁷ A baranyai sokácoknál szintén boszorkány cseréli ki a gyereket.¹¹⁸ A magyaroknál is az elcserélő lények között legnagyobb számban a boszorkány szerepel,¹¹⁹ továbbá: a közelebből meg nem határozott gonosz, rossz,¹²⁰ az ördög,¹²¹ az egyáltalán meg nem nevezett ismeretlen lények,¹²² illetve a szépasszonyok¹²³ váltják, cserélik a gyereket.

Mindezekhez képest az itteni szlovákok hiedelemismerete a váltott gyerek cseréjét végző lényről meglehetősen egyszerű: leginkább boszorkányok tették, de közreműködött az ördög és a közelebből meg nem határozott rossz szellem is. E lények alakját, fogalmát mind a magyar, mind a szlovák nyelvterületről egyaránt meríthették. A cserében való hit miatt – még a század elején is – a gyengébb gyerekeket igyekeztek minél előbb megkeresztelni. A szlovák nyelvterületen és más szláv népeknél is ez volt a gyakorlat.¹²⁴ Általában elfogadott szokás volt, hogy egy héten belül kereszteljék meg az újszülöttet, lehetőleg a következő vasárnapon.¹²⁵

A kereszteléshez (*krst*) viszonylag kevés mágikus eljárás és hiedelem tapad. Elsőszülötteknél az volt a szabály, hogy a fiú az apja, a lány az anyja nevét kapja.¹²⁶ A korábban meghalt testvér nevét nem vehette fel az újszülött.

A keresztelést megelőzően olyan hiedelmek alkalmazása volt érvényben, amelyek főként a keresztanya feladatát, magatartását határozták meg. Az újszülöttet a gyerekágyas szobában öltöztették fel. A keresztanya a dunyhájába, a dunyha alsó részébe a hólyagfa magját (*klokočovo seme*) dugta be, hogy védje a rontástól, és szerencséje legyen az életben. Békéscsabán a pelenkájába sót is tett.¹²⁷ Ez szokásban volt Tótkomlóson is.¹²⁸ Egy zsebkendőbe sok aprópénzt kötött, s azt is odatette, hogy mindig legyen neki, soha se legyen pénz nélkül: *žebi bez peňazi ňikda ňebolo v živoťe, žebi stále peňaze malo.*

Mikor elindultak, a gyerek atyja a keresztanyát pálinkával kínálta meg. A múlt században és a század végén *Réső Ensel S.* szerint Szarvason keresztelőkor „babonás előítéletből” a templom valamelyik zugában pálinkát ittak.¹²⁹ Ugyanez a szokás honolt Tótkomlóson is, a bába és a komaasszonyok a torony alatt „hörpöntgették” a pálinkát.¹³⁰

Mielőtt elindultak, a keresztanya a kezével magasra emelte a gyereket, hogy olyan nagyra nőjön: *Ked' mala isť na krst, na rukach tak ho podvíhala to dieťa, žebi takvo veľkvo nariaslo.* (Nagybányhegyes) Az elindulás előtt valamennyi itteni szlovák helységben egységesen – mely bevett szokás a Kárpát-medencében is – a keresztanya kijelentette: *Taňesteme pohanča – doňesieme krestanča!* Pogányt viszünk – keresztényt hozunk!¹³¹

Ha első gyerekek mentek, mikor kiléptek a kapunk, körülnéztek, s attól függően, hogy kit láttak meg először (férfit-e vagy nőt), lett a következő gyermek fiú vagy lány.¹³²

Békéscsabán a templomban is szórtak rá pénzt az analógiás mágia alkalmazásaként, hogy meg legyen áldva gazdagsággal: *Zasipali ho s peňiazma, žebi bolo požehnanvo.*

Vissza egy másik úton jöttek, egyébként nem lett volna szerencséje az újszülöttnak.

Hazaérve megismételték az elindulásakor mondott szöveget, de most már múlt időbe téve: *Taňiesli zme pohanča, doňiesli zme krestanča.*¹³³ A keresztanya még hozzátette: És most vegye fel az, aki szereti. *A teras nak si ho vezňe, kto si ho najlepše miluje.*

Eközben a földre tette. Az itteni szlovákoknál a megkeresztelt gyereket az apa vette fel. Orosházán a magyarok szintén ezt a szöveget mondták, miközben a földre helyezték a csecsemőt.¹³⁴ Békésszentandrásón ugyanezzel a szöveggel történt az eljárás, és az apa vette fel.¹³⁵ A hódmezővásárhelyi magyaroknál is az apa emelte fel, és magasra tartotta, hogy nagyra nőjön.¹³⁶ Az algyői magyaroknál a keresztapa vette fel,¹³⁷ de Szegeden ugyancsak az apja emelte fel.¹³⁸

Az alföldi szlovákok és a magyarok e szokáseleme – tekintet nélkül a vallási különbségekre (a magyarok közt evangélikusok, reformátusok, katolikusok gyakorolták) – egységes végrehajtást tükröz. *Wuttke, A.* szerint a német és a szláv népeknél a föld szent dolog volt, ezért fektették le a földre az újszülötet, remélvén, hogy erős és kemény lesz.¹³⁹ A gyermeknek a földre tevésében feltehetően ez a hiedelem lappang, noha sem az alföldi szlovákok, sem az alföldi magyarok már nem ismerik ezt a jelentéstartalmát. A hiedelmek tartalma állandóan változik, egy folyamat eredménye, és összetétele történelmi időszakonként más és más. A fenti idézett adatok azt tanúsítják feltehetően, hogy e hiedelmek mai tartalmának és végrehajtásának közös európai alapja lehetett, amely népenként eltérően fejlődött. Ugyanis sem a szlovákoknál, sem a németeknél nem egységes századunkban a megkeresztelt gyermek hazaérkezésének a szokáseleme.

Pechány A. a mai Szlovákia területéről vett adatok alapján idézi, hogy a bába az asztalra fekteti, s onnan emeli fel az apa.¹⁴⁰ Az északkeleti szlovákoknál a bába az apának adja át, s az pedig továbbnyújtja az anyának.¹⁴¹ A Vanyarcon élő szlovákoknál a keresztanya az ágy alá rakta, innen emelte fel az apa, s adta át a szülőanyjának.¹⁴² A Galga menti szlovákok egyáltalán nem teszik le a földre a megkeresztelt csecsemőt. Galgagyörkön, Püspökhatvanban a keresztanya az édesanyjának adta, Csőváron az apa vette át, Acsán a nagyanya vagy az anya kezébe adták. Galgagyörkön a századelőt megelőzően az ablakon keresztül vitték ki és hozták, a lányt az anyja, a fiút az apja vette át. Acsán csak

akkor vitték az ablakon át, ha a családnál elhaltak a gyerekek, s ezzel megelőzzék az újabb csapást. A hannoveri Wendlandon a németek a fentiekkel azonos szöveggel (Pogányt vittünk, keresztényt hoztunk!) léptek a házba a megkeresztelt csecsemővel, s a keresztszülő az anyjának közvetlenül nyújtotta át.¹⁴³ Mindezek szerint a csecsemőnek a földről történő felemelési mozzanata a délkelet-alföldi szlovákok és magyarok körében majdnem azonosnak tekinthető. A szlovákok többi területéről származó adatok viszont eltérést mutatnak. Napjainkban ez a szokásélem már nagyon nehezen gyűjthető, mert a táj szlovák lakossága régen nem gyakorolja. A szokásélem azonos végrehajtása azonban az együttlélési és kiegyenlítődési törvényszerűség érvényesülésére utal.

Az itteni szlovákok hiedelme szerint a földre tett gyermeket gyorsan kellett felkapni, hogy fürge legyen. Ha nem emelték fel azonnal, lusta lett.

A pénz szerepe a keresztelés szinte mindegyik mozzanatánál jelentős volt az itt élő szlovákok e szokásgyakorlatában. (Az újszülött első fürdésekor is háttérbe szorította az ősbibb kenyér és só fürdővízbe tevését.) Békéscsabán a keresztelő előtt a dunyhába rakták, majd a templomban is szórták rá, s a hazatérése után is beborították ércpénzzel. A többi szlovák helységben a keresztelői lakomára meghívott közeli rokonok a párnája, a feje alá dugták a pénzt. Az eljárást egyformán indokolták mindenütt: amíg csak él, legyen pénze, legyen megáldva pénzzel és gazdagsággal: *žebi bolo požehnanvo a bohatvo, žebi bolo peňazitvo*. Szarvason ebből a célból a keresztanya a párna egyik sarka alá dugott pénzt. Tehát a rítus célja és tartalma azonos a szlovákok helységeiben, a végrehajtás módja és formája (mint sok más rítusnál) eltérő változatokat mutat. Az integrálódás folyamatának egy átmeneti, sajátos helyzetét képezi.

A pénzzel való ajándékozás és a keresztelőn való átadása egyébként általános jelleggel elterjedt szokás a szlovák nyelvtérületen és a cseheknél is.¹⁴⁴ Az itteni szlovákoknál azonban a keresztelői lakoma után is gyűjtöttek pénzt a gyermeknek. Egy tá-

nyért felfordítottak, és erre adakoztak. A keresztanya vagy a bába azzal az indokkal kezdeményezte, hogy a baba meztelenül jött a világra, szüksége van ingecskére: *Holvo prišlo na zem, mu način na košielku.*

A keresztelői lakomán mindegyik ételből kellett enni. Okát már nem ismerik, de a gyakorlata él. *Csaplovics J.* szerint azért kellett mindegyikből fogyasztani, hogy a gyerek minden ételt szeressen.¹⁴⁵ *Istvánffy Gy.* szerint a poharat azért kellett a fenéig kiüríteni, nehogy árva legyen.¹⁴⁶ A galgagyörki szlovákoknál is mindegyik ételből kellett ennie a vendégnek – még ha nem is kívánta –, hogy a gyerek egészséges legyen és sokáig éljen.

Teljesen elhalványodott rítusként Nagybánhegyesen a keresztelői vigasság kellős közepén valamelyik résztvevő kiment, öszszeszedett egy tepsibe kanalakat, villákat és késeket, s hirtelen leengedte őket a szobában. A hatalmas csattanásra mindenki megriadt. Jó tréfának vették, mulattak rajta. A répáshutai szlovákoknál a keresztelői lakomán az egyik kománé ment ki az udvarra, és a tejszűrőt az ott álló kocsihoz csapta. A két világháború között még kötelező rítus volt, de hogy miért csinálták, már nem tudják. A Galga menti szlovákok a kanalaikat verték egymáshoz az ebéd után.¹⁴⁷ A zajcsapást a mai magyarázat szerint tréfából idézték elő. *Žatko, R.* 1946-ban gyűjtött adata szerint a nagybánhegyesi szokáshoz hasonlóan Békéscsabán kanállal teli tepsit engedtek le,¹⁴⁸ de már ekkor itt is csak kacagtak rajta. A szokás tehát korábban a Délkelet-Alföldön élő szlovákoknál is elterjedt lehetett. Valószínű, hogy a mágikus zajcsinálás egyik változatáról van szó. Annál is inkább feltételezhető ez, mert a hódmezővásárhelyi és a szőregi magyarok is hiedelmi okból ijesztgették a csecsemőt a keresztelői ebéden. Valamelyikük rossz cserépedényeket, fazekakat, köcsögöket szedett össze, s az ajtóhoz vágta. Ha a nagy csörömpölésre felriadt a gyerek, azt hitték, hogy nem lesz süket, nem lesz „nehézséges”.¹⁴⁹

Az itteni szlovákok ugyancsak nem ismerik annak a hiedelmét sem, hogy ha a férfiak előbb énekelnek, fiú születik. A répáshutai szlovákoknál még él az emléke.¹⁵⁰

A szülőanyát korábban hat hétig, a századunkban legfeljebb három hétig vette körül számos tiltás. Ezek feltehetően abból a hiedelemből fakadtak, hogy tisztátalannak tartották őt.¹⁵¹ Napjainkban – attól függetlenül, hogy egyes tiltások továbbra is erre vezethetők vissza – inkább a gonosz erők ellen védekeztek így, másrészt racionális megfontolásból tartották be őket, hogy a szüléstől legyengült szervezet megerősödjék. Már a századunk első felében az avatásig tartó rituális eljárások voltak a leghalványabbak. Az anyának dolgoznia kellett, s emiatt áthágta a tradicionális tilalmakat. A tilalmak közül csak azokat őrizték meg jobban, amelyek az utcára való kimeneteltől óvták az anyát, így a közösség véleménye – mely még normaként hatott – nem ítélté el.

A szülés után a gyerekágyas asszony (*poslevniča, postielkiča*) elvileg ugyan hat hétig volt izolálva (ezért nevezték 'hathetesnek': *šestonedielkina*), gyakorlatilag, mint említettük, három hétig sem tudott eleget tenni a szokáshagyománynak.¹⁵² A gyermek védelmében – míg fel nem kelt (ez általában a keresztelő után következett be) – a mennyezetes ágyban feküdt az újszülöttel együtt. Az előírás szerint a szobába férfi nem léphetett be, a nő is csak úgy, ha háromszor megköpdöste a gyermeket. Az anya a hagyomány szerint nem mehetett sem a kútra vízért, mert férges lesz tőle a víz, sem a jószághoz.¹⁵³ A szegényebb asszonynak a férje hozott vizet (mielőtt a munkába ment), vagy a szomszédok segítették ki. Éppen ezek voltak azok az okok, amelyek végülis odavezettek, hogy századunk első felére a hiedelem gyakorlata megszűnt.

Az anya az avatásra pálinkásüveget vitt, és *klokočmagot* varrt be a szoknyájába, nehogy ártassanak neki (Szarvas). Visszatérőben az üveget hátra kellett dobni, nehogy baj érje a gyermekét. Korábban az avatás után lakomát is tartottak, de a múlt század végén is csupán az emléke élt.¹⁵⁴ Az avatás a 20. század közepéig egyházi kötelezettségként maradt fenn, hiedelemvonzata már jóval korábban lekopott.

A gyermeket a keresztelő után a gonosz erők már nem fenye-

gették közvetlenül. (Bár az itteni szlovákoknál régebben élhetett az a hiedelem is, hogy az anya avatásáig még felléphetnek, mert Nyíregyházán századunkban is hitték, hogy ha az anya hat héten belül elhagyja a házat, a gyermekét kicserélhetik.¹⁵⁵)

Az avatás után az anya a gyermekével is kimehetett az utcára. Békéscsabán első útja a nagyszülőkhöz vezetett – mintegy jelképezve, hogy befogadják a családba. Egyúttal azt is jelentette, hogy az életbe induló fiatalok a tiszteletüket fejezik ki az elődökkel szemben. A látogatás súlyát bizonyítja, hogy a nagyszülők szertartásosan ajándékkal fogadták. A dunyhácskájába egy kevés kenyeret, a zsebébe pénzt tettek. (A nagyanyja az első fürdéstékor is rakott pénzt, s a nagyapja, amikor először meglátogatta, kenyeret tett a párnája alá.) Az eljárás célja most is az volt, mint az első fürdetésnél vagy a keresztelőnél. Azt mondták neki, hogy olyan jó legyen, mint a kenyér, és olyan értékes, mint a pénz: *žebi takvo bolo dobrvo, ako chleba, a zácno, ako peňaz*. Úgy tűnik, hogy a jólét, a bőség vágyott biztosításához mindennek a többszöri ismétlését tartották szükségesnek. Feltehető persze, hogy az általunk tárgyalt időszakban ezt az ismétlődést a hagyományos rend fellazulásának tekinthetjük.

A tótkomlósiaiak szerint bárhova vitték az újszülöttet, a fentiekhez hasonló okból mindenütt adtak neki kenyeret, s vele az arcát is megveregették. Hasonló szokás élt a környező nemzeti ségeknél is. A szőregi szerbek és magyarok tojást ajándékoztak neki, hogy olyan szép fehér arca legyen, mint a tojás héja.¹⁵⁶

A gyermek egy éves koráig számos rá vonatkozó tiltást alkalmaztak. Be nem tartásuk az élete sorsára kedvezőtlenül ható következményeket vont maga után. Egészen a századfordulóig általánosan érvényesültek. A bennük való hit esetlegesen napjainkban is megragadható, de az idősebbek is csak ismeretként tudják közölni:

Tilos volt a csecsemő egy éves koráig a körmét levágni, csak az anyja rághatta le. Ha levágták volna, felnőttkorában minden az ujjához tapadt volna: *budě sa mu žecko o prste chitať*. Ez a hiedelemmagyarázat ma már ugyancsak nehezen gyűjthető, a

kopás oly nagymérvű, hogy az utolsó évtizedekben a tiltás gyakorlatát csak mechanikusan végezték. Korábban mind a alföldi magyaroknál, mind a szlovák és német nyelvterületen egyaránt közsismert volt, ez alapján tételezhető fel, hogy az itteni szlovákok is általában tudták a rítus okát. A dél-alföldi magyarság azért tiltotta a körömvágást, nehogy tolvaj legyen a gyerekből.¹⁵⁷ A szlovák nyelvterületről származó adatok nem egységesek: egyesek szerint tolvaj lesz, de három évig nem volt szabad levágni!¹⁵⁸ Mások szerint szemfájása lesz,¹⁵⁹ illetve általa vágják el a gyerek életének a fonálát.¹⁶⁰ A német adatok is legalább két magyarázatot tartalmaznak: ha levágják a körmét, tolvaj lesz, vagy elvágják a szerencséjét.¹⁶¹

Az itteni szlovákok egy éves korig tiltották a hajvágást is, de a legtöbb helységben elfelejtették már a hiedelemtartalmát. A másodlagos magyarázat szerint sűrűbb lesz tőle a haja (Nagybánhegyes). Tótkomlóson azt is hitték, hogy a gyerekek elveszítik az eszüket tőle, Békéscsabán pedig azt tartották, hogy kiütéseik lesznek tőle. A múlt század elején a békéscsabaiak még rendkívül veszélyesnek és istenkáromlásnak tekintették általában a hajnyírást, mert azt hitték, hogy közveszélyesek lesznek miatta. Vilim János tanító drasztikus módszerének volt köszönhető, hogy rátértek a hajvágásra.¹⁶² A fiúk lenyírt haját összegyűjtötték, s vele füstölték meg őket, hogy ne legyenek betegek.¹⁶³ A múlt század végén még Csanádalbertin is azt hitték, hogy csak akkor maradnak egészségesek, ha nem nyírják le a hajukat.¹⁶⁴

A csecsemő hajának egyéves korig való nyírásának a tiltása elterjedt hiedelem volt a magyar, a szlovák, valamint a cseh és a német nyelvterületen. Az alföldi magyar adatok nem tartalmazzák a tiltás okát, a szlovákiai és a morva magyarázatok egy része azonos az alföldi szlovákok hiedelemfelfogásával: azért nem szabad a haját nyírni, nehogy megrövidítsék a gyerek eszét.¹⁶⁵

Tükörbe sem engedték nézni a csecsemőt egy éves koráig, mert egységesen hitték, hogy nem fog nőni a foga. A répáshutai

szlovákok szerint nem tudna beszélni. Az orosházi magyarok szintén azt hitték, hogy nem nő majd a foga.¹⁶⁶ A szlovák nyelvterületről való adatok részint azt állítják, hogy nem tud beszélni,¹⁶⁷ hogy néma lesz,¹⁶⁸ vagy hogy rosszul fog beszélni,¹⁶⁹ másrészt pedig azt, hogy nehéz betegség száll rá,¹⁷⁰ s hogy megáll a növésben.¹⁷¹ Mindenesetre feltűnő, hogy a délkelet-alföldi szlovákok e hiedelme tartalmilag az orosházi magyarokéval egyezik meg, a szlovák anyaetnikum egyetlen eddig ismert adathoz sem hasonlít.

Amelyik gyerek nem tudott beszélni, annak az itt élő szlovákok olyan ostyát (*oblátko*) adtak, amely az úrvacsoraosztáskor (*spoved'*) a szájpadláshoz ragadt. Vagy pedig a következő eljárást végezték el: Amikor a pap a szószéken prédikált, a zsákba tett gyerekek háromszor kerültek meg a templomot, vagy a szobában az asztalt. A vivot háromszor kellett megkérdezni, hogy mit visz: *Čo nosíš?* Az pedig azt válaszolta, hogy beszédet: *Reči!* A gyerek azonnal kiabálni kezdett: *Mama!* (Csanádalberti). Ez a hiedelemem szintén nem egységes a szlovákoknál: A Galga mentén a gyereket napnyugtakor kellett a keresztútra vinni, és az istentől kértek rá áldást. A szlovák nyelvterületen virágvásárnap vitték a templomba, mikor a kántor a passiót énekelte. Vagy pedig cipót kellett a feje fölött eltörni.¹⁷² Ehhez hasonlít az egyik magyar hiedelem: Hódmezővásárhelyen koldustól kértek kenyeret, illetőleg kenyérlemosóvízzel itatták meg a néma gyereket.¹⁷³

Ha a gyerek nagyon sírós volt, az itt élő szlovákok máklevet itattak vele. A vendégtől azt kérték, hogy üljön le, ne vigye el a gyerek álmát.¹⁷⁴ A kiterített pelenkát nem volt szabad kint hagyni, mert nem aludt a csecsemő.¹⁷⁵

Tiltották a gyerek átlépését is, mert nem fog nőni.¹⁷⁶ *Mozzyński, K.* szerint az északi és a déli szlávoknál nemcsak ember, hanem élőlény átlépését is tiltották, mert a rossz tulajdonságokat viszi át az illetőre. Ezért nem léphette át az állapotos nő sem a madarat, mert tollas lenne a gyereke.¹⁷⁷ Tiltották, hogy a gyerekek ne lóbálják a lábukat, és ne menjenek hátrafele, ugyanis mindkettő halált jelentett.¹⁷⁸

Az itteni szlovákok – megegyezően az általánosan elterjedt magyar, szlovák, német hiedelemmel¹⁷⁹ – hittek a fog növési irányával kapcsolatos hiedelemfelfogásban is, mely az analógiás mágia jegyében jósolta a gyerek sorsát. Azt tartották, hogy ha a felső foga nő ki először, a földbe nő, tehát hamar meghal. Ha az alsó nőtt ki előbb, mivel felfele nőtt, életben maradt a gyermek: *Ač mu hornie zubi viriaslí driov, to vraeli, že do zemi rastie. Naveki sa radovali, ač spoňie driov riasli.* (Nagybánhegyes)

A délkelet-magyarországi szlovákoknak a születéshez fűződő hiedelmei jellegzetes átmenetet képeznek a múlt és a jelen között: voltaképpen a mai ismeret és (részben) gyakorlat még mindig behálózza a szüléssel, a csecsemővel összefüggő valamennyi életmozzanatot, azonban oly erős kopás is jellemzi, hogy nem egyszer nehéz még rekonstruálni is az egyes cselekvés- és szokáselemeket (pl. kalendáriumi hónapjegyek, a keresztelői zajcsapás, az avatás egykori rítusai, a csecsemő haj- és körömvágás tiltásainak hiedelmi oka stb.).

A hiedelemvilág egyik legarchaikusabb részét alkotják, mert a számba vett etnikumok néphitének azonos rétegével sokban megegyeznek. Pl. a terhes nőnek szóló tiltások, a szülést befolyásoló rítusok (zárkinyitás stb.), a két csillaggal született gyerek, az első fürdetés eljárásai stb. Az itteni szlovákok megőrizték az anyaetnikum e hagyományát, de adaptálták az alföldi magyarság néphitéhez is, az együttélés következtében a végrehajtás elemei nem egy esetben közelebb állnak az alföldi régió hiedelemgyakorlatához (az állapotos asszonyra vonatkozó tiltásoktól, a köldökzsinór megőrzésén át a megkeresztelt gyerek földretevésének gyakorlatáig, a tükörbe nézés tiltásának hiedelmei magyarázatáig stb.).

Összehasonlító munkánkat főként az utóbbira összpontosítottuk, melyben a különböző etnikumok kölcsönhatásán túl az azonos földrajzi, biológiai, termelési környezet és a társadalmi változások szerepét egyaránt figyelembe kívántuk venni. A szüléssel és a csecsemővel összefüggő hiedelmek az itt élő szlovákoknál viszonylag egységesek – ezt tükrözi a tárgyalt etnikumok

hiedelmeivel való összevetés is –, csupán némely esetben tűnik fel hangsúlyozottabban az integrálódás befejezetlensége, a differenciáltság (pl. az első fürdővíz kiöntése, a pénz adása keresztelőkor, a néma gyermek megszólaltatása stb.). Összességében a születéshez fűződő hiedelmek kevés szembetűnő etnikus specifikumot tartalmaznak, a gyakorlat híján színtelenebbek is.

A szemmelverés elleni védekezés

A születéssel összefüggő hiedelmek tárgyalásával egy sorban szólunk kell az újszülött egészségét védő mágikus eljárásokról, mindenekelőtt a rá legveszedelmesebb rontásfajta, a szemmelverés (*z očú, očí, porožit, pobít z očma*) elleni hiedelemcselekedetéről.

Szemmel verték a felnőtt embert és az állatokat is. Az ellene való védekezésben alig-alig találunk eltéréseket a szlovák helységekben. Valójában mindenki megverhette szemmel a gyereket, a felnőttet és az állatokat. A családtagok épp úgy, mint a rokonok, a szomszédok és az idegenek. Elég volt valakinek rámosolyognia, már előidézhetette a bajt. Szemmel verhették a gyereket, ha megdicsérték: *Jaj, či je krásno, či je pekno! Ho poroží z očma.* (Csanádalberti)

Tótkomlói adatközlőink kiemelték, hogy sokan akaratuk ellenére vernek szemmel.¹⁸⁰ Ezért ha idegen a szobába lépett, először a padlásra kellett néznie, s a gyerek előtt háromszor félreköpnie. Így meg tudta előzni a szemmelverést.¹⁸¹ A néphit számontartott olyan embereket, akik ezzel az adottsággal születtek. Legtöbbzör össze van nőve a szemöldökük: *Ač zorňicke má dovena zrasténie, tak zbije z očma* (Békéscsaba).¹⁸² A Békés megyei magyarok is az ilyen embert tartották szemmelverőnek.

Mezőhegyesi gyűjtésünk szerint „akinek összeér a szemöldöke, az is szemmel ver.” Vagy erős rosszindulatú szemük van (*maju mocnie, planie oči*).¹⁸³ Hasonló hiedelem élt a lengyel és a német néphitben: A lengyelek azt hitték, hogy aki rossz szemmel nézett valakire, elég volt rápillantania, a szeméből „valami rossz jött ki”, és „a lélek megremegett”.¹⁸⁴ A nyugati lengyelek szerint az összenőtt szemöldök a boszorkány egyik jele.¹⁸⁵ A németek is úgy tartották, hogy a szemmelverő emberek személyeket és állatokat könnyen rontanak.¹⁸⁶

A délkelet-magyarországi szlovákok néphite szerint azokat a gyerekeket verték meg szemmel, akiknek a vére megegyezett a szemmelverőével: *Z očma zbilí takie, kerin dieľatkon sa zrovňava zo s tln voľakin krú*. (Békéscsaba). Ha „a gyermek szeme sarkában nem nőtt ki husocska” (*v očnich kútoch nemá meso vivretvo*), azt is szemmelverték.

A szemmelvert gyerekek gyógyításának többféle eljárását ismerik. A továbbiakban a mágikus tevékenység hagyományos tárgyait, a mágikus cselekvés módját figyelembe véve mutatjuk be az alkalmazott mágikus eljárásokat, arra törekedve azonban, hogy az elhárítás célját és rendeltetését (azaz *akiért vagy amiért történtek* a cselekedetek) vegyük fő rendező elvnek.

A legnagyobb csoportot a *vízzel vagy szenesvízzel* végzett mágikus eljárások képezik. A víz mérésével összefüggő eljárások összetettek (mosás és mérés) és egyszerűek (csak mérés).

A víznek az emberi kultúra történetében ősi kultikus hagyománya van. A vizet általában mágikus tisztító szubsztanciának tekintették,¹⁸⁷ de az itteni szlovákok napjainkban a vizet egyszerűen és racionálisan csak mint hétköznapi lemosó anyagot vették számba. Arra a hasonlóságra alapoztak, hogy a víz minden szennyes anyagot lemos. A tűznek, illetve eredményének, a szénnek, a paráznak is egykor mágikus, különleges gyógyító és tisztító hatása volt.¹⁸⁸ A részvételének az okát az eljárásokon már indokolni sem tudják. Noha a néphitben a tűz és a víz – mint két őselem – mindennek az okozója és eredeztetője, a mai szlovákok gyakorlatában voltaképpen formai elemnek tűnik. Az el-

járás formai oldala viszont tartalomnak, mert a módját, a körülményeit – ahogyan végzik e két természeti elemmel a varázslást – tartják főként ható tényezőknek. Ezért tűnik *Pócs Évának* is a szenes vízzel való lemosás „kimódolt eljárásnak”.¹⁸⁹

A füstölést, a fordított ruhadarab ráadását, a kalap lefedését és a rávolvasással végzett cselekedeteket ugyancsak önálló csoportként tárgyaljuk. A ráolvasással végzett eljárások is lehetnek összetettek (amikor a már felsorolt mágikus cselekedet valamelyikevel közösen jelentkeznek) és egyszerűek (amikor csak a szómágiát alkalmazzák).

1. A szenes vízzel történő lemosás, illetve itatás

Ősibb formáját az az eljárás jelenti, amikor a tűzhelyből vesznek ki szenet vagy izzó parazsat, és a vízbe teszik, mint az orosz-házi magyarok.¹⁹⁰ Majd ezzel a vízzel visszakézből lemossák a szemmel vert gyereket. Ezeket az eljárásokat sem önmagukban végezték, hanem még próbát is tettek, mert a vizet ezután le is mérték, tehát összetett eljárások. A végrehajtóik maguk a háziak, a családtagok: *Ač z bije z očma, tak žeravicu z dreva naberu s piecki alebo s šporheľa, do vode a poton s tou vodou spak rukou umiju dítu. A tú vodu na čepe na dvere vijeju.* (Békéscsaba)

A szénkészítés újabb módja, hogy gyufaszálat égetnek el, s annak a hamuját teszik a vízbe. De hatása csak megfelelő számú gyufaszálnak van csupán (5, 9 stb.). Mivel a szénből jelképes mennyiségre van szükség az eljáráshoz, a célnak kiválóan megfelelt az alig másfél százada elterjedt új találmány, a gyufaszál fahamuja.¹⁹¹ Ezt az eljárást javasasszonnyal is végeztették. Háromszor kellett hozzájárni. Nemcsak a gyerek szemét, hanem az arcát is lemosták, a kifordított pendellyel arcát letörölték, majd a vizet az ajtó sarkain megmérték. Ez is összetett eljárás, három elemből áll (lemosás, törlés, mérés): *Ač je zbitvo diéta, zme tajšň takej žeňe, kerá do taňiera do vode pometala d'evet zapálenich švibavkov, a s tou vodou si diétatu spak rukou tvár,*

oči umila. Tri ráz zme chodíli: k tej žeňe. A potom spak opak rubáčom sa tvár utrela s vodu na čepi viňala (Csanádalberti).

Legtöbbször az eljárás pontos menetét, a víz és a gyufa mennyiségét is meghatározták. A Nagylakról származó csanádalberti adatközlő szerint három kanál vizet kell a tányérba önteni, ebbe 5 gyufaszálat meggyújtva bedobni, először az arcot körbe kell lemosni, majd *keresztben*, először az egyik kezét és a másik lábát, utána a másik kezét és lábát. Majd három cseppet a gyerek szájába kell cseppenteni a vízbemártott ujjakról. A végén a pendely visszájával törölték le. Ezt az eljárást is háromszor végezték: reggel, este és a következő reggel: *Za tri lížičke do taňiera vodu a peť švľavkovich hlávkov zapáľíť. Keď zhorí, tak do tej vodé. A umíť tvár dookola. A potom rúčku a potom nohe, trikrát. A tri ráz do ústičkov nakvapkať do tej vodé zmočenima prstámi. A potom naopak z rubáčom utrieť! To tri ráz način: rano, večer aj na druhvo rano.*¹⁹²

A szemmelverés ellen úgy is védekeztek, hogy a szenesvizet megitták a gyerekek.¹⁹³

2. A vízzel történő lemosás

Általában az egyik leggyakrabban használt eljárás. Különösen akkor alkalmazták, ha tudták, hogy ki a szemmelverés okozója. Ha éjjel sírt és nem aludt a gyerek, és délután csak az az egy látogatójuk volt, elmentek érte, meghívták, hogy végezze el a mágikus elhárító cselekedetet. Vagy ha valamelyik a családból, a rokonságból sokat játszott vele, megcsókolta, akkor azzal végeztették el a lemosást. Viszonylag egységes a végrehajtása: Az illető vízbe mártotta a kezét, és balkezének kézfejével viszszakézből végigsimította az arcát, és utána az inge, az alsószoknya vagy a pendelye visszájával letörölte: *Tajšli pre tú osobu, žebi ho umila spak rukov. Kerú hütali, že tá sa dívala naňho, že ho pobila z očma. Tak ho bolo način umíť spak ruki a potom zo spoňou košeľou utrieť tú tvár. Spak ruki ho umila. Trikrát ho taktó pohlátkala spak ruki. Do vodé sí ruke a pohlátkala dou tvár*

ričku a poton zo spoňíkon a preňou poľou ho zas len takto spak rukou zotrela (Nagybánhegyes).

3. Szájba vett vízzel történő lemosás

Ezt az eljárást is – mint speciális mágikus cselekedetet – azal végeztették, akiről feltételezték, hogy szemmel verte a gyerekeket. A szájból való lemosást mindaddig végezték, míg meg nem találták az igazi okozót. Felkérték a szomszédot, az apát, a rokonságból valót vagy az idegent. Az illető a szájba vett vízzel bal kézzel visszakézből letörölte a gyerek szemét: *Aj druhi už poton volali ač to ňeosoži, tak volali druhiho. Aj sused, lebo otec, lebo rodina, lebo aj cudzíchlap ho umiu z úst. Do úst si vodu a tak to spak ruki vo trikrát pohládkau a poton ho tak spak ruku košelou pouťierau mu oči tomu dieťaťu.* (Tótkomlós).

Az anya is végezte, ha látta, hogy beteg a gyereke, nyugtalan és sír. Kétsopronyban először keresztben megmérték a kezét és a lábát. Ha nem ért össze, tudták, hogy szemmel van verve. Ekkor az anyja szájába tett vízzel visszakézből lemosta és férfiünggel letörölte: *Skríža nōžku rúčkuv dovena, ač sa dovena ňeschádzalo, tak mu bolo z očí. Tak ho bolo način: mať nak ho s ústach s vodov umije a naopak zo s...chlapskou košelou utrie.*

Ezt az eljárást háromszor ismételték, helyenként (pl. Szarvason) meg volt szabva a lemosás iránya (alulról fölfelé). A letörülő ruhadarab általában a lemosást végző alsó fehérmeműje (szoknya, ing)¹⁹⁴ volt. A mezőhegyesi magyarok is azt hitték, hogy ha valaki kedvesen ránézett a gyerekre, megverte szemmel. Az egyik idevaló adatközlőnket gyermekkorában emiatt az illető lakására vitték el, s ott hasonló módon mosták le. A gyanúsított az alsófehérmeműjével, az ingével is letörölte őt. Adatközlőnk az egyik magyar ismerősére hivatkozott és annak a szomszédos Csanádalbertin élő szlovák rokonaira is, akik olyan emberek, hogy boszorkányos erővel szemmel vernek: „Velem egykorú, és elhiszi, még meg is nevezi azt a bizonyos személyt, például sógornőjét Csanádalbertin, aki megveri szemmel az ő gye-

rekét. Nem mondja rá, hogy boszorkány, de végtébe is...” Idézett történetünkben a két etnikum (magyar, szlovák) képviselőinek rokonsága, összeházasodása folytán a gyakorlott hiedelmek és mágikus eljárások nem bonthatók szét etnikumok szerint. Ezt a jelenséget az együttélés legmagasabb fokával, a teljes azonosulással jelölhetjük. Nem lehet szó asszimilációról, mert mind a két fél megőrizte hiedelmeit, amelyek egyformák voltak. Tulajdonképpen ebben az esetben a kiegyenlítődés törvényszerűségének a továbbéltető oldala érvényesült.

4. A víz mérése

Ugyancsak elterjedt eljárás. Alapja az analógiás mágia elve. Ugyanis a mérés folytán a víz többlete mutatja ki a betegséget, a szemmelverést, mely az egészséges szervezethez képest többlet, azaz nem kívánt, rossz jelenség.

Ha tehát meg akarták tudni, szemmelverés kínozza-e a gyereket, vizet mértek. Nagybánhegyesen 9 kanál vizet mértek, ezzel megmosták az ajtó kilincset, felfogták, majd az ajtó vaspántjára öntötték. Ha kevesebb vizet mértek ki, nem volt szemmel verve, de ha többet, az volt a baja: *Odmerali d'ever' lizic vodu a umil' na dverach kluc'ku spak ruki a poton zas merali z lizicov naspet' na dverovie cepi tu vodu. Tak ac bola voda me'nej, ne'bolo pobitvo to dieta, ale ac bola voda viac, tak z o'zma bolo pobitvo.*

A víz mérésének ez volt az egyszerű eljárása, melyhez nem kapcsoltak más hiedelemcselekedet-elemet.¹⁹⁵ Kétsopronyban, a katolikus szlovák helységben összefűzték szómágiával is, az eljárás közben visszafele mondták el a Miatyánkot. Először 9 kanálnyi vizet mértek egy pohárba, majd az első kanállal az ajtó vasára, a többit pedig széjjelöntötték a szoba földes padlójára. Ha több maradt, a gyerek szemmel volt verve: *Z lizickov meraf za d'evet lizickov do eniho poharika a nad ton len O'čenas sa pomodliť, a iba ze naspet. A poton naspet merali tie lizicke osobite. A tak začli, ze čepov dvere začli prvú lizicku a už tak po chiži ďalej. Ač mu bolo z očí, tak sa aj tak zvišila od deviatich lizickov*

voda. A mérésre szánt víz mennyisége kilenc és három között váltakozik.¹⁹⁶

Békéscsabán mind a két változata él. A Tótkomlós környéki szlovákok is mind a kettőt alkalmazták. Békéscsabán azt is hitték, hogy mindig egy kanállal több víz marad.¹⁹⁷ Ugyanitt meg is itatták a lemért vizet: *Odmerat vodu, a potom tá, čo stiekla, tak jej način dať vipiť, lebo že hár bi bola spokojná.* A vízzel való lemosását nemcsak imával, hanem ráolvasással is összekapcsolták, és alkalmazták szemmelvert felnőttek gyógyítására. Egyik csanádalberti adatközlőnket a nagyapja gyógyította így: *A stará mať ma umilá spak rukov, volakov vodou a pošopki čítali, mi ňevraveli, že čo.* Az eljárásnak délkelet-alföldi régióban való egyidejű élését tükrözi, hogy az algyői magyarok is összetett módszerrel végezték a lemosást: ráolvastak és vizet is mértek.¹⁹⁸

5. A ruha visszájával való letörlés

Mint önálló rítust ritkán alkalmazták a szemmelverés ellen, általában a vizes eljárásokhoz kapcsolódik. Ugyancsak attól kérték, aki látogatóban volt a kisgyerekes családnál, hogy inge visszájával törölje le a kicsit. Előfordulása jelentheti a gyakorlat kopását, de egyúttal azt is, hogy az egyes hiedelemtárgyak, vagy mozzanatok önállóan is biztosították a kívánt hatást, ha megfelelő módon és körülmények között hajtották végre: *Na opak zo s košelov, utrime díťa, žebi ho ňezbili z očma. Ked tájďe ta už z doma volak, a jesto malvo díťa. Tak ho utru s košelou, ten čo, príde vidieť, zo svojou košelou na opak* (Medgyesegyháza).

6. Füstölés

Szemmelverés ellen füstöléssel is védekeztek. De napjainkban már ritkábban alkalmazták. A gyerek hajából vágta le egy keveset, néhány szálat, és a gyerek fölött égették el. Háromszor

megismételték, mint a vízzel való lemosását (reggel, este, következő reggel).¹⁹⁹

7. Fordított ruhadarab

Fordított ruhadarabnak a csecsemőre való adását egyformán gyakorolták a tájon élő szlovákok. Fennmaradása is tartósabb. Mások tanácsára még azok is megtették, akik már nem hittek benne. A környező magyaroknál is azonosan élt.²⁰⁰ A kisgyerekre egy vagy másfél éves koráig adták rá a kifordított ingét. *Ked' sa maľt chlapec narodiť, doňiesľi zme ho do chiži, hát von si... Vraveli sestra, žebi som mu košelku prevrátila, lebo hát dojista ho voliako, pobiu z očma. Ale ja som to ňeverila, ale ľen som spravila. Tak a potom zatichou* (Szarvas).²⁰¹

8. A gyermek lefedése

Gyakori szokás volt a gyermeknek az apja kalapjával való lefedése.²⁰² Mikor este hazatért a munkájából, mindig azzal az előírással fordultak hozzá, hogy takarja le a gyerek arcát, nehogy megverjék szemmel.

9. A gyerek megköpködése

A szemmelverés elleni védekezés általános módja volt a gyerek megköpködése. Bárhol találkoztak a gyerekekkel, bármikor nézték meg, vagy ha megdicsérték, nehogy akaratukon kívül véletlenül megverjék szemmel, háromszor megköpködték. Ezzel függ össze az a tilalom is, hogy tilos dicsérni mind a gyereket, mind a jószágot.²⁰³ A köpködést egymondatos ráolvasó szöveggel is egybekapcsolták: *Pfű! Pfű! Pfű! Žebi zme ta ňeporečili!* Vagy: *Pfű! Pfű! Pfű! Ňebuděš si porečenvo!* (Nagybánhegyes).²⁰⁴

A háziállatokat a mai napig megköpködi, ha először látják meg őket az ólnál.²⁰⁵ *To je zvik, hádan ešte aj po dňes, čo tájden z chľevu, tak način popľút, žebi z očí ňezbilo* (Békéscsaba).

10. A szemmelverés elleni ráolvasások

A szemmelverésnek ráolvasással való gyógyítása nem foglalt el kiemelt helyet a tárgyalt szlovák helységek hiedelemvilágában. Igen kevés ráolvasás gyűjthető ezzel összefüggésben. Mint fentebb láthattuk, a ráolvasást legtöbbször más hiedelemcselekedettel kapcsolták össze (le mosással, köpködéssel). A múlt században nagyobb szerepe lehetett: „Sokan még most is hiszik, hogy szemmel megverheti, megbűvölheti, s ellenét veszélyes nyavalyába ejtheti, s találkozunk a román asszonyok közt, kik illy bajba esett egyént mosakodás, ráolvasás vagy más illy neműek által gyógyítgatják” – írta 1853-ban *Zayacz D.* és *Haan L.* Nagylakon a románokkal és a magyarokkal együtt élő szlovákokról.²⁰⁶ *Czinkorszky M.* 1884-ben hasonló módon szól a csanádalberti szlovákok ráolvasásáról: „A varázslatokon kívül nem egy hisz abban is, hogy némely ember szemével árt, különösen a gyerekek tud ártani, vagy megrontja. Ez ellen azután más betegségek ellen az öregasszonyok ráolvasnak.”²⁰⁷

Nagybánhegyesen az anya – ha észrevette, hogy szemmel verték meg a gyereket – akiről gondolta, hogy bajt okozott, azt a szomszédasszonyt vagy azt az illetőt hívatta el, hogy olvasson rá a gyerekre:

*Z oči – voči,
mačia piča
do oč skoči.*

Ezt a ráolvasást a jószág szemmelverése ellen is mondták:

*Soľ ťi v oči,
mačia pičaťi na oči* (Csanádalberti)

Azok ellen sottogták titokban, akik az istállóban vagy az ólnál nézték a jószágot. Ha a vendég nem köpködte meg a háziállatokat, megkérték rá. (Főként a malacokra, a borjakra vonatkozott ez, tehát az életbe induló állatokat kellett védeni, éppúgy, mint a gyerekeket.) Miközben a vendég köpködött, ők maguk is sottogták:

*Soľ ťi v očoch,
mačia piča v ústach* (Békéscsaba)

11. Az ólomöntés

Az ólomöntést a betegség elhárítása céljából végezték. Ebben az eljárásban – mint a szemmelverés elhárításának meghatározott eseteinél is – a baj okozójának a megtudakolása játszotta a fő szerepet, mert a hiedelmük szerint ennek az ismeretében a baj, a betegség is elmúlik. *Moszyński K.* szerint Európába keletről érkezett az ólomöntés gyakorlata. Babilóniában i. sz. kezdete előtt a 2. évezredben már szokásban volt olaj öntése vízbe. Európában az ólom mellett viaszt és tojásfehérjét is öntöttek. Szerinte a németeknél és a szlovákoknál általános az ólom- és a viaszöntés, és kevésbé ismert a tojásfehérjével való eljárás (az utóbbit a viaszöntéssel együtt pl. Portugáliában János napján végezték).²⁰⁸ Az itteni szlovákok csak az ólomöntést ismerik. Leggyakrabban a gyerek ijedtsége (*ked' je nalakanvo*), a háziállatok rontása (*porobenvo, zkazenvo*) ellen végezték. Ugyancsak alkalmazták a felnőttek hasonló betegségeinél is.²⁰⁹ (A szerelmi jóslásoknál végzett ólomöntésről későbbiekben szólunk.)

Az ólom annak a formáját vette fel (kutya, tehén, nyúl, kakas, ember stb.),²¹⁰ amely a bajt előidézte. Legtöbbször az illető fölött végezték. Hanyatt feküdt, és valamivel letakarták (pokróc, ruhadarab).²¹¹ Gyakran tették a szabadkémény alatt is, és előfordult, hogy a padláson hajtották végre. Békéscsabán a megijedt gyereket teknőbe fektették, pokróccal takarták le, s úgy öntötték fölötté az ólmot. Az ólmot egy kanálban gertya fölött vagy a tűzhelynél melegítették fel, majd az illető fölött vizes edénybe, tányérba öntötték. A múlt században még nyírfaseprűből, újabban cirokseprűből letört ágdarabkákon vagy keresztbe tett szalmaszálakon keresztül öntötték.²¹² Tótkomlósan egyesek azt is előírták, hogy zöld színű legyen a tányér. Általában egyszer öntöttek, de előfordult az is, hogy a beteg három testrésze felett megismételték (Tótkomlós). Helyenként

(mint Békéscsabán a lemért vízzel) azzal a vízzel is megittatták a gyereket, amelyben az ólom megszilárdult.

A kiöntött ólomalakot megőrizték, de nem hordták magukkal. Valamelyik fiókban tették el.

Az ólomöntés menete egyforma volt a tárgyalt szlovák helységekben. Korábbi munkánkban több községben gyűjtött adatokkal bizonyítottuk ezt, most csupán egy példát idézünk Medgyesegyházáról.²¹³ *Do vodé križon slamu položili do mišrički. Olovo spusili, a tak naliali čez ten križ do tej vodé, tak akí, čo sa ukiazalo, tak sa vraj od toho namátalo dítá.*

A 20. században azonban már nem volt általános gyakorlata az ólomöntéssel való gyógyításnak. A legöregebb adatközlők közül is csak néhányan végezték. A szemmelverés gyógyítása céljából vagy az ijedség ellen javas- és kuruzlóasszonyokhoz is vitték ólomöntésre a beteg gyereket: *Volakedi tak liečili deti, že bolí takie mamovke, čo liečili deti. Kuruzlovka, čo taňesli deti, tá nad nim olovo zlievala: – A diéta moje, psa ti nalakalo!* (Nagybánhegyes). *Keď veľmeľ plakalo, tak hat iste že sa namátalo od voláčoho. No tak ho taňesme do Kvasov, tí nám ukiažu, že od čoho sa namátalo* (Medgyesegyháza).

A szemmelverés elleni eljárásokat, az ólomöntést voltaképpen addig tekinthetjük általánosnak, míg a gyermek otthon született. Némely hiedelemcselekedet ugyan hamarabb kezdett elhalni, de a hiedelemrendszer elhalásának törvényszerű folyamatán belül a csecsemőt védő, bajelhárító eljárások a század közepéig azért maradhattak fenn intenzíven, mert a szülés nem kórházban zajlott le, s a legtöbb kisgyereknél jelentkező betegség gyógyítása is „háziilag” történt. A gyermek egészségügyi ellátásának országos gondoskodása a hiedelmeket is a háttérbe szorította, az elhalás sorsára juttatta.

Az elhárítás rítusát általában a család valamelyik tagja hajtotta végre, vagy azzal csináltatták meg, akire gyanakodtak. Ha ezek az eljárások nem használtak, akkor fordultak „olyan asszonyhoz” (*taká žena*), vagyis javas-, kuruzlóasszonyhoz (*kuruzlóška*), aki lényegében ugyanazt a műveletet valósította meg,

mint ők odahaza, de a néphit szerint a beavatottsága révén erősebb hatalma volt (a javasasszonyok zömét boszorkánynak tartották).

A ráolvasáson kívül tűzzel, vízzel háritottak: A tűz termékével (füst, szén, hamu). A vízzel végrehajtott rítusok igen elterjedtek voltak az alföldi szlovákoknál. Ide sorolhatjuk például a nagypéntek hajnali mosdásokat, a menyasszony által a vízzel teli vödörnek termékenységi okból való felborítását, az új pár védelmében a háznak vízzel való körülöntözését stb. A füstölés is a gyakoribb eljárásokhoz tartozik más hiedelemcselekedetekben: a karácsonyi morzsákkal füstölték a beteg gyereket, állatot, a halott visszatérése ellen a füstös szabadkéménybe vagy a kéménybe kiabáltak varázsszövegeket. Jelentős helyet kapott ezekben az eljárásokban a fémes tárgy (kanál) és maga a fém is (ólom). Így a hiedelemcselekedetek három anyaga (tűz, víz, fém) együtt van jelen az új élet védelmében. A legősibb hiedelemanyagok szerepe napjainkig fontos és nélkülözhetetlen helyet foglaltak el az itteni szlovákok mágikus eljárásaiban is. A végrehajtásban lényeges elem a hármas számnak vagy a többszörösének, egyáltalán a páratlan (5) számoknak a mágikus hatású szerepeltetése.²¹⁴ Mind az eljárások hiedelemanyagát, tárgyait, mind a részlejárásokat (mérés, lemosás, szájba csöpögtetés, letörlés), mind magát az egész eljárást e számok figyelembe vételével készítették elő, és hajtották végre. Az ajtó, az ablak sarokvasa, kilincse a betegség elűzését szimbolizálja, ezen át távozhat.

A szemmelverést elmulasztja, ha az végzi az eljárást, aki okozta a bajt: a férfi a *szájából* csöpögteti a vizet a gyerek arcára, a kalapjával fedi le, mindegyik illető a *saját fehéreneműjével* törli le, tehát a mágikus pars pro toto elvét alkalmazzák. Mint ahogy a többi cselekvésem pedig a szimiláris mágia törvényeit követi (le mosás, mérés stb.).

A kereszténység hatása is érződik a hiedelemcselekedetek végrehajtásában. A gyerek végtagjait a *kereszt* formáját követve mosták le (bal kéz – jobb láb – jobb kéz – bal láb), egyes adatközlők szerint még meg is áldják (keresztet vetnek). A kereszt-

vetés, -írás máskor gyakorolt gonoszűző hiedelemcselekedetekben is feladatot tölt be (pl. Luca napi fokhagymával végzett kereszt-írások a boszorkányok ellen).

A délkelet-alföldi szlovákok e körbe tartozó hiedelemgyakorlata tartalmát és céljait illetően egységes. Az eljárásokat egyazon célért és ennek az eléréséért végzik. A végrehajtás módjában is általában megegyeznek. Kisebb mozzanatok azonban azt mutatják, hogy az etnikumon belüli integráció nem teljes, időbeli fáziskülönbségek is észrevehetőek. Egyidőben él például a parázs, a faszén és a gyufaszál igénybevétele. Úgy tűnik, hogy a gyufaszállal való eljárást a javasasszonyok terjesztették el. Az ólomöntéshez használt alapanyagok sem azonosak. A nyírfaseprű ágainak a felhasználása még az idetelepülésük előtti hagyomány része, mert a nyírfának mágikus erőt tulajdonítottak,²¹⁵ a cirokseprű már az itteni lakóhelyükön terjedt el, itt is kezdték a cirkot termesztetni. A cirok, illetve a szalmaszál alkalmazását a két növény szár hasonlósága is előidézhette. Mindkettő az alföldi növénykultúra természetes terméke.

A kopás folyamatát érzékelteti, hogy nem mindegyik adatközlő tudta, hányszor és mikor kellett a vízle mosást végezni, általában az egyszerűbb megoldásokat ismerik még. Feltehető, hogy az otthoni végrehajtás mindig egyszerűbb lehetett, tehát nem feltétlenül a kopás jele. A bonyolultabb eljárás módok a javasasszonyoktól származhatnak. Nekik érdekük volt a minél összetettebb, minél rejtélyesebb „produkciónak”.

A hiedelemrendszer egy területen belüli elvi összetartozását is megfigyelhetjük. Soha nem a hiedelemcselekedetek tartalmát, tehát a belőlük áradó mágikus segítő (vagy ártó) erőt okolják, támadják, hanem önmagukat, ha nem sikerül az eljárás. Vagy azt hiszik, hogy nem jó személyt választottak ki. – ezért újabb és újabb személyeket választanak, és végeztetik el velük az eljárást –, vagy pedig úgy vélik, hogy nem pontosan tartották be az előírásokat, vétettek vagy tévedtek valamiben (pl. az elhárító ráolvasást, amelyet suttogva mondtak el, esetleg meghallotta az, aki ellen szólt stb.), ezért mindig megismételték az eljárást. De ha

mindezek együttvéve sem használtak, még mindig volt egy szelep – a kuruzslókhöz való fordulás. S azok ezeket a körülményeket kihasználva, gyakran igen hosszasan gyógyítottak, újabb és újabb okokat fedeztek fel, hogy sikertelenségüket palástolják.

A szerelem és a házasság hiedelmei

A szerelem és a házasság nem egymást kiegészítő, egymásra épülő fogalmak voltak a hagyományos paraszti életformában. Az Alföldre települt szlovákoknál különösen nem, mert telepesekként mindent újból kellett kezdeniük, a jobb természeti körülmények ellenére is keményen kellett megküzdeniük a fennmaradásért, a szebb életért. A párválasztásnál ezért kezdettől fogva kiemelt fontosságot kapott a két fiatal vagyoni helyzete. Az egyik oka természetesnek fogható fel: előnyösebb alapról indulhatnak el, ha mindkettőnek nagyobb a vagyoni részesedése, a gazdasága. A másik ok a paraszti magántulajdon-szemléletből fakad. A jól kötött házasság a paraszti gazdaság összetartásának, gyarapításának az egyik útja lehetett.

Mind *Haan L.*,¹ mind a mai idősebb adatközlők tanúsága szerint a múlt században Békéscsabán nem a gazdalegény választott magának feleséget, hanem az anyja, a szülei. Nem volt ritka eset, hogy az eljegyzésen találkozott először a két jövődöbeli. A párválasztás a 20. században is konfliktusokat okozott. Ha szegényebb származású feleséget vagy férjet választott a fiatal, a kitagadás sorsára is juthatott. A vagyontalan szegényparaszt szülők gyerekeinél ez nem okozott problémát. A szlovák telepesekre azonban inkább jellemző volt a földdel rendelkező gazda állapot. S amelyikőjüknek nem volt földje, vagy csupán egy-két holdat bírt, mindegyiknek az volt a vágya, hogy legyen sajátja,

és önállóan gazdálkodják. Tehát a szegénylány szívesen ment férjhez gazdalegényhez, a szegény- vagy béreslegény szerencsésnek tartotta, ha sikerült beházasodnia vagyonosabb, módosabb családba.

E társadalmi, gazdasági háttér még jobban kiemeli a szerelmi jóslás és varázslás fontosságát.² A szerelmi mágiának természetesen sokkal mélyebb gyökerei vannak, számos pszichikai, magatartásbeli okból, forrásból táplálkozik. Az ismeretlen jövő megismerése és annak a saját javára fordítása az ember ősi törekvése, s az életre szóló párválasztás helyes megvalósítása sem kevésbé fontos a számára. A hiedelmek csoportosítása is ennek a szellemében történt, főként a *valakiért, valamiért* véghez vitt hiedelemcselekedetek tömbjébe tartoznak, *okozójuk* pedig az az individuum vagy életkori csoport (fiatalok, szülők), akinek és amelynek az érdekében történik mindez. A fiatalok hiedelmeinek elsődleges célja a szerelem biztosítása volt.

A szerelmi jóslatok és praktikák az olyan egymásra utalt közösségekben is különösen nagy jelentőségűek, mint az alföldi szlovákok közösségei. A kisebb falvakban a választék nem túlzottan nagy, mind a két nembélieknek tehát szükségük van ember- és természetfeletti erők segítségére. A nagyobb településeken – noha magasabb a fiatalok száma, több közül is lehet választani – a szűkebb közösségen kívül kevésbé jól ismerik egymást, a reális emberi kapcsolattartáson túl itt is nagyobb szerepet játszhat a varázslás. A vagyonszerzés megszállott akarata miatt a szülők amúgy sem vették figyelembe a párválasztásnál a fiatalok ismeretségi fokát és egymáshoz való vonzalmát.

A szociális és vagyoni helyzet a századfordulón a kapcsolattartás elé az olyan hagyományos közösségi alkalmakon is éles válaszfalat emelt, mint a fonók. A fiatalok ez önálló ismerkedési és szórakozó helyein a vagyoni állapot szerint gyülekeztek a lányok – gazdag, „büszke” (*hrdie*) és szegény (*chudobnie*) fonók alakultak ki.³ A legények pedig igen gyakran nem a szegény fonókat látogatták. Persze, más okok is közrejátszottak ebben, hogy az egyes fonók látogatottak voltak, mások pedig nem.

Ezért a legények odacsábítására fonóbeli hiedelemeljárások születtek, amelyeket rendszeresen alkalmaztak a Békés és Csongrád megyei szlovák lányok is. A fonók egymás közötti megkülönböztetése más alföldi szlovák helységekben is megfigyelhető. A jugoszláviai Bácsújfalun (Selenča) például négy fonó működött, itt a lányok azért versengtek, hogy „első helyen”, vagyis „felül” legyenek, mert ez azt jelentette, hogy a legények szívesebben járnak oda. Itt is ugyanolyan vagy hasonló mágikus eljárásokat folytattak a lányok.⁴ Tótkomlóson és környékén ha nem jöttek a legények, a fonóházuk küszöbe alól (*spod prachu*) port szedtek fel, kimentek az utcaajtóhoz, és az utcán jobbra és balra elszórták. Az egyik lány meztelen fenekét mutatva hajolt le ugyancsak az utca egyik, majd a másik vége felé, és varázsszöveget recitált:

*Horňíci, dolňíci,
moja piča pre šeckich,
moja piča pre šeckich.*

Ezt a lányt az oda kivitt seprűn, amelyre ismét meztelen fenékel ült rá, behúzták a szobába, s ott a seprűn megpörgették, szemléletesen kifejezve, hogy mindegyik oldalról körben várják a legényeket. A parciális és az analógiás mágia együttes alkalmazásával találkozunk ennél az eljárásnál. A lány alfelének fedetlen mutogatása a legények erotikus vonzását akarta befolyásolni (a lány egyik testrésze a másik nem egésze számára). A megpörgetésnek és a céljának a hasonlósága szintén egyértelmű. Nagybánhegyesen a fonóház gazdasszonya (*priadkova mamovka*) tanácsaira a lányok a legények odacsábítása érdekében seprűn lovagolva szaladtak ki az utcára, s ezt a műveletet oda-vissza háromszor ismételték meg: *Deťi moje, iba si sadňite na metlu, a vibehňite na ulíc. Tak ván prídu čelaňíci!* Előbb a szabadkémény alá futottak, ott „ültek” fel a seprűre, s lábuk között tartva vágattak az utcára, s az utca mind a két felére néztek. Majd az utcáról befelé söpörtek, hogy besöpörjék a legényeket.⁵

Ha a másik fonóból akarták elcsábítani a legényeket, titokban odamentek, és amíg bent folyt a tánc, a konyhában a szabadkémény alatti tűzhelyről hamut (*perňa*), mosogatórongyot (*vechel*)

loptak el. Magukkal vitték, és a fonóházuk küszöbe alá ásták. A bácsújfalusi lányok is észrevétlenül lopták el a hamut a másik fonóból, ők azonban a fonóházukig szórták.⁶

A tótkomlói lányok „fordított” varázslást is végeztek: Saját fonóházuk sarkából vágta le egy kis darabkát, s azt vitték el a másik fonóhoz, melyet a küszöbnél az általuk vájt mélyedésbe raktak, és beletaposták. Hitték, hogy így csábítják magukhoz a legényeket. A már idézett bácsújfalusi lányok sűrű fésűt ástak el a küszöbük alá, hogy sűrűn járjanak hozzájuk a legények.⁷ A példák párhuzamba állítása azt mutatja, hogy a telepesszlovákok az egymástól nagy távolságra lévő helyelegeiben végrehajtott megközelítően azonos fonóházi varázslatai – bár formáik változóak – nem helyi keletkezésűek, nyilván eredeti hazájukból hozhatták őket magukkal.

Tótkomlóson individuálisan is varázsolta. A lány a legény házának sarkából vágott le egy kis darabot, és azt mindig magával hordta. Vagy pedig a saját házuk sarkáról szel le szintén kis darabkát, és azt a legény kikapujának a küszöbe alá ásta.⁸ Ugyanitt az eljárást negatív hatású varázslatra is alkalmazták. Az egyik lány lakóházának a sarkáról minden este levágott valami egy darabot, és a küszöbük lépcsőjére pedig öntött valamit. Így akarta az illető megrontani a lányt, hogy ne menjen férjhez, más magyarázat szerint így tört az életére. A legényhívás számos varázslata élt a tájon: Nagybánhegyesen a lányok – ha nem jöttek a legények – az alábbi varázsszöveget kiabálták a szabadkéménybe (*koch, kamín*): *Čeláňtci štekaju, vraj psi idu!* A szöveget háromszor ismételték. Tótkomlóson mindig csak egy lány kiáltott fel a kéménybe: *Chlapci, hibajte, lebo ňemáme s kin tancovať!* Ha az ő hívására nem jöttek a legények, kiment a következő lány, és sorban egymás után mindaddig kiabáltak, míg szerencséjük nem lett. Amikor a lány a fonóba érkezett, kinyitva a fonóház szobaajtóját, a homlokát kissé hozzáütötte. Eközben arra a legényre gondolt, akit a fonójukon szerett volna látni. Tésztaszűrőbe vagy pedig csizmaszárba is kiabáltak a fonón, hogy jöjjenek a legények.

Gyakoriak voltak a férjjósló eljárások is. Kócot (*klke*) vagy gyufát (*švívavke*) gyújtottak meg, figyelték, merre hajlik.⁹ Azt hitték, hogy arrafele megy férjhez a lány, vagy abból az irányból lesz a szeretője. A gyufával való jóslást egyébként a lányok bármikor véghezvihették, kedvelt jósló eljárásuk volt. Hogy sok táncosuk legyen, Békéscsabán, amikor még természetettek kölest, a lányok a malomnál kölest vettek. Ütközben az egyik szórta, a másik összeseperte, s amennyit összesöpört, annyi táncosa volt a fonóban.¹⁰ Ez az eljárás a kölestermesztés abbahagyása miatt teljesen elhalt, a mai adatközlőknél az emléke sem él.

A jóhírű fonókban tréfás játékok is folytak. *Manga J.* hangsúlyozza, hogy Tótkomlóson a fonóban szerepet kapott a lakodalmi játékként is ismert kivégzés és halottsiratás.¹¹ *Ujváry Z.* szerint a tótkomlósiak a munkaszünetekben is játszották a halottasjátékot.¹² Bácsújfalun a lányok ádvent harmadik vasárnapi szokása volt. Ádventben nem engedték meg a fonókat, ezért helyettük játékokat (*ihry*) szerveztek. És miután azon a napon a legények úrvacsorát vettek, egyedül voltak. Az egyik lány alakította a halottat, a többiek mint siratóasszonyok körülállták. Majd a halottat kivitték a konyhába, odaverték a kantához, hogy utánozzák a harangzúgást. Ezután a halott kísértetként tért vissza, kezében égő gyertyát tartva. A szobában ekkor eloltották a lámpát, a lányok az ijedtségtől a sötétben kiabáltak, visítotak, ugráltak.¹³

A szerelmi varázslások egy része meghatározott jeles napokhoz kötődött. Különösen András, Luca napján és karácsony estéjén éltek velük a lányok.¹⁴ De gazdag volt a délkelet-alföldi szlovákok hiedelemvilága a mindennap gyakorolt szerelmi praktikákban és jóslatokban is. Zömüket a lányok végezték, a legények kisebb számban foglalkoztak velük.¹⁵ A szerelmi varázslások tárgya és egyúttal az eszköze sokszor maga a kiválasztott partner vagy a testének, öltözetének valamely része, darabja. Ha valamelyik lány meg akarta szerezni magának az általa óhajtott legényt, kihúzta egyik hajszálát, s bevarrta a legény kabátjának a gallérijába, vagy az inggombjára tekerte. Hitték, hogy ezáltal

soha nem tudja elhagyni. (A mezőhegyesi magyar adatközlők szerint a lányok, ha valakinek menyasszonyi ruhát varrtak, a hajszálukat varrták bele, hogy minél hamarabb férjhez menjenek.) Ha a lány magához kívánta csábítani a legényt, a pendelye (*rubáč*) elején keresztül szűrt tejet, s belőle adott neki inni. Ugyancsak e célból, amikor találkoztak, egy ruhakapccsal ölelte át a legényt, és a kapcsot észrevétlenül hirtelen összekapcsolta. Ha sikerült neki, ugyanúgy örökre a lányhoz lett kapcsolva a legény, amiként elválaszthatatlanok a kapcsok is. A legény a lány ruhájából vagy hajából vágott le egy kis darabot, a csizmájába tette, hogy új fájjon a lány szíve utána, mint a haja vagy a ruhadarabkája szenved az ő taposásától.¹⁶ Csanádbertin a legény a lánynál tett első látogatáskor észrevétlenül egy keveset levágott a lány copfjából, hogy magához láncolja.¹⁷ A legénynek a lányhoz való kötéséhez legáltalánosabban az *étetést* alkalmazták. Egyöntetű szokásként valamelyik állat vagy madár testrészt étették meg vele. Csanádalbertin és Békéscsabán vak macskakölykök agyvelejét, ill. ürülékét adták neki. Ettől olyan vakká lett, hogy azt tette, amit a lány akart: *Oslépiu sa, ňevideu ňič, robila, čo kcela*. Tótkomlóson a fecskeszívet szárították meg, s a lány ezt eszegette, hogy odacsábítsa a legényt.¹⁸ Sűrűn alkalmazták a menstruációs vérrel (*keď má čas*) való étetést, itatást is. Tótkomlóson a hónaljából vagy a szeméremszőrzetéből tépett ki a lány pár szőrszálat, és elégette. A hamujára csepegtette a menstruációs vérét, cukorral megszórta, s ebből adott a legénynek háromszor. (Összevetésül Galgagyörkön a szeméremszőrt apró darabokra vágták, mákostésztára szórták, s ezt étették meg a legénnyel.) Csanádalbertin a legény teájába öntötték a menstruációs vért, Békéscsabán pedig borba. Nagybánhegyesen a kávéjába keverték.¹⁹ Az utóbbi adat azt is tükrözi, hogy az eljárást a legutóbbi időkig is felhasználták a legény elcsábítására, mert a kávéval való kínálás (egyáltalán a kávé fogyasztása) csak az utóbbi évtizedekben terjedt el a szlovákok körében (amiként a magyar parasztságnál is). Borba gyógyfüvet is keverték, s így fogták meg a legényt, aki a hatásától mindig a lánynál kívánt

lenni: *Storakvo kvieľa kúpila a to namočila vo vŕše, to mu dala vŕpiť a ostáú takí sprostí, že iba za ňou, ňímau pokoja, iba vo dŕe v noci bi bou pri ňej.* (Békéscsaba)²⁰

Az étetés eszközeit (port, gyógyfüvet) leginkább varázslóasszonyoktól (*vražiarka*) vették, belesütötték a pogácsába, vagy porcukorként a süteményre szórták. A hiedelem szerint ettől a legénynek addig nem volt nyugta, míg el nem vette a lányt.²¹ Valamennyi adatközlőnk hangoztatta, hogy mikor elmúlt a hatása, a legény kijózanodott, és a házasság nem sikerült. Nagybánhegyesen elmondták, hogy egy étetés révén kötött házasság válással végződött.

A varázslóasszonyok, a jósök, a kártyavetők igénybe vétele elfogadott szokás volt. A lányok nemcsak alkalmanként (pl. vásárokon) vetettek kártyát, hanem rendszeresen el is jártak a kártyavetőnőkhöz, a jóskhoz.

Mindennapos gyakorlat volt az is, hogy a lány – mintegy amulettként – magán viselt mágikus tárgyat is. Ezt vagy maguk szerezték be, vagy a varázslóasszonytól vették. Legtöbbször a hólyagfa magját (*klokoč*) használták fel. Általában három szemet varrtak be a ruhájukba. A hordásának a helye nem volt előírva, egy falun belül többféle változat élt. Nagybánhegyesen a szoknya korcába, derekába (*golier, opasok*) éppúgy bevarrták, mint a kabátkájába. Készítettek a számára kispárnát is, s ezt a lány a táskájában (*ridikul*) vagy a tárcájában hordta. A széles szoknya-viselethez ún. csípőmagasítót (*hurka*) viseltek, s ebbe is bevarrták. A lábuk között felkötve is viselték. Beeresztették a cipőjükbe is. Az volt a lényeg, hogy mindig magánál hordja a lány. Ha a lányt kapkodták a táncban, mindjárt rákérdeztek, hogy talán hólyagfa magja van: *Máš klokoč, že si taká zácna?* A legények legtöbbször a kabátjuk belső zsebébe tették.

Hasonlóan kedvelt mágikus tárgy volt a denevérszárny. Nehezen lehetett hozzájutni, a falvakban csak a templompadláson vagy más magas épületen (pl. malom) padlásain találtak denevért, a ritkasága miatt felértékelődött. *Ňetopier bou ešŕe vzáčnejší, ako klokoč.* Egyik adatközlőnk szerint egy gazdag

lány magas összeget ajánlott fel a molnárnak, ha szerez neki denevérszárnyat. A denevér más testrésze is mágikus hatású volt, megszártva hordták a lányok: *keď usušila, tak s toho vo-lačo žebi nosila dŕovka*. Szerencsehozó hatásuk miatt a denevér testrészeit a legények is felhasználták.²² Szerelmi varázslást segített elő a tarlófű (*žatvička*) is. Szedésekor a lányok varázsszöveget mondtak, hogy a falu valamennyi legénye utánuk forduljon:

*Žatvička, žatvička,
trhám tu piatima prstí,
a zo šiestou dlaňou,
žebi sa obráfila*

Secká mladá želad' za mŕou. (Csanádalberti)

A Galga menti szlovákok nem ismerik sem a tarlófüvet, sem a hólyagfát. Az ottani lányok a keskeny levelű olvasó (*pátrike*) nagyságú fehér termést hozó *trhovník* nevű gyomnövényt szedték hasonló varázsszöveggel és szintén szerelmi varázslás céljából:

*Trhovník, trhán tá
piatima prstí,
zo šiestou dlaňou,
žebi žeci dŕčianskí mládenci
išli za mŕou.* (Galgagyörk)

A piaci szerencse érdekében a piacozók is felhasználták, mint az alföldi szlovákok a hólyagfa magját. Az ő szövegük is majdnem azonos volt, csupán az utolsó két sorban tért el, azt kívánták, hogy a szerencse menjen utánuk.²³

A 19. század közepi szerelmi jóslásokat *Haan L.* leírásából ismerjük. A békéscsabai lányok a hónap első vasárnapján abba a templomajtóba, amelyen át a legények jártak, fűfözetet öntöttek, s e küszöb alól port is szedtek fel, hogy magukhoz igézzék a legényt. A templomseprés után maguk után húzták a seprűt, hogy ugyanígy jöjjön utánuk a legény is.²⁴ Ezeket a praktikákat a mai békéscsabai adatközlők már nem ismerik.

Ha a lány kiégette a kötényét főzés vagy vasalás közben, azt mondták neki, hogy meg fogja csalni a férje. Ha az asztal sarkára

ült – a hiedelem szerint – soha nem ment férjhez, vagy pedig rücskös képűt kap (*dostávala rapaviho muža*).²⁵ Ha leesett a tűkör – a magyarok körében élő hiedelemfelfogáshoz hasonlóan²⁶ – hét évig nem mehetett férjhez. Amikor a legény láto-gatóba jött, a lány rántottát sütött neki. Ha ekkor a tojás héja kettévált, az anyja boldog életet jósolt a lányának, ha viszont összetört, szerencsétlen élet várt rá. A szövés idején a születen-dő gyermek nemének megállapítását jósló eljáráshoz hasonlóan a lány felkapott egy orsót, kiszaladt vele az utcára, és ha férfi-val találkozott először, férjhez ment, ha nővel, elmaradt a várva várt esemény.

A szerelmi eljárások egy része özvegyember megszerzésére irányult. A délkelet-alföldi szlovákok e tárgyú hiedelmei szeré-nyebbek, a szlovák nyelvterületen több változatuk élt. Az itteni szlovákoknál az a lány, aki az özvegy férfihoz akart férjhez men-ni, ha meghallotta, hogy a halott feleségnek harangoznak, mezte-len fenékkal a padra ült. Ha pedig özvegyasszony hallotta meg, hogy meghalt az asszony, ha férjhez akart menni az özvegyhez, a hír vétele után azonnal a mozsárra ült, hogy ő legyen az első, mikor a férfi feleséget választ. A szlovák nyelvterületen az egyik változat szerint akkor kellett mind a lánynak, mind az özvegy-asszonnynak a mozsárra ülnie, amikor meghallották a halálhírt.²⁷ *Dobšinský, P.* szerint ezt az első harangszókor kellett megten-niük. *Istvánffy Gy.* úgy tudja, hogy akkor ültek a mozsárra, mi-kor a temetéshez kezdtek harangozni.²⁸ A mozsárra ülés ritusa más esetben is a férjhezmenetel érdekében valósult meg: A meny-asszonnynak a koszorúja feltétele közben szintén mozsáron kel-lett ülnie, s amikor felállt, a körülötte lévő lányok közül az egyik gyorsan a helyére ugrott, hogy ő is minél előbb férjhez mehessen.²⁹

A lakodalom hiedelmei

A lakodalom (*svadba*), az esküvő (*sobáš*) a házasság szentesítése. A házasság szükségességét az itt élő szlovákok az egyén és a közösség oldaláról nézve egyaránt fontosnak és nélkülözhetetlennek tartották. E szemléletükben éppen úgy tükröződik a valláserkölcsei neveltségük, mint a létfenntartásról, az utódlásról kialakult józan népi látásmódjuk. Felfogásuk szerint az emberi nem fenntartását a házasság biztosítja. A házasságnak tehát csak akkor van értelme, ha utódokról gondoskodik. Emellett értékes sajátosságának tekintették a házastársaknak egymást segítő mozzanatát, valamint azt, hogy megszünteti az ember egyedülétét.

A múlt század közepéig a lakodalmak egyhetesek voltak, ettől kezdve három napra, majd századunk elején egy napra csökkentek. A lakodalomnak e viszonylag hosszú időtartamú lefolyása során több mozzanata adott lehetőséget a hiedelemeljárások megvalósítására.

Feltűnő, hogy a lakodalmat megelőző szakaszban az itteni szlovákoknak alig van hiedelmük. Sem a háztűznézéshez, sem a lánykéréshez nem kapcsoltak hiedelmeket. Az eljegyzésről is csupán néhány töredékes adatunk van: Szarvason a vőlegény az eljegyzésre elmenetel előtt a csizmájába petrezselymet tett, hogy szerencsés legyen az útja. Csanádalbertin csak a jegyesség megtörténte után tett a lábbelijébe petrezselymet és fokhagymát, nehogy bárki is megronthassa kettejük szerencsáját.³⁰ Ebből az időszakból a környező magyaroknak is van hiedelemeljárásuk. Az orosháziak a kézfogótól az esküvőig a menyasszonynak a cipőjébe vagy a harisnyájába szórtak sót.³¹ Az itt élő szlovákok előírása szerint a templomi hirdetésre a múlt században azért mentek a jegyesek, hogy legalább egyszer hallják a nevüket kihirdetni, így nem születnek süket gyerekeik. Ma már nem lelhető fel ez a hiedelem, szélesebb elterjedtségét tanúsítja,

hogy a huszadik század közepén a bácskeresztúri (Bački Krstur) szlovákoknál még élt.³²

Töredékes emlékek maradtak fenn a kelengyeszállításkor lefolytatott hiedelemeljárásokról is. Valamikor Békéscsabán a dunyhát vivő kocsi kerekei alá almával és dióval teli szakajtót tettek, hogy a kerekek felborítsák, ezáltal könnyű szülést biztosítsanak a menyasszonynak. Századunkban a többi szlovák helységben a menyasszony esküvő utáni fogadásakor alkalmazták ezt a szokáselemet, Békéscsabán senki sem ismeri már. Oroszán a magyarok a menyasszony kelengyéjének elvitelekor cserépköcsögöket vertek a kerekekhez, hogy védve legyen a leelkedő gonoszok ellen.³³ Ezt az eljárást *Sztancsek J.* a század elején a szlovákok általános hiedelmének nevezi.³⁴ A répáshutai szlovákok 1979-es gyűjtésünk szerint a cserépköcsögöket akkor verték a kocsi kerekeihez, amikor elindultak az esküvőre. A délkelet-alföldi szlovákoknál ez a gyakorlat elhalt. A rossz fazekak csapkodása a lakodalom más mozzanataira tevődött át, és csak elvétve, néhány helységben maradt fenn. Tótkomlóson a fazekakat akkor csapkodták a kapuhoz, amikor a vőlegény a menyasszony házához, Mezőberényben pedig akkor, amikor az esküvőről jövő ifjú pár a vőlegény háza elé ért.³⁵ A lakodalom hajnalán Békéscsabán a javasasszonytól kapott varázsvízzel (*voľiakou skazenou vodou*) öntözték körül a lakodalmas házat vagy sátrat, hogy a fiatal párt megvédjék a rontástól. Már az első világháború előtt is ritkán végzett eljárás volt. (A nagypéntek hajnalban gyakorolt mágikus célú épület- vagy legelő-körüljárást, a házak körülseprését, mint a kötés átvitt alkalmazását viszont a két világháború között általánosnak tekinthetjük.) A menyasszony és a vőlegény jövőbeli életének védelme érdekében hasonló eljárásokat találunk a cseheknél is, a források szerint náluk őregasszonyok végezték.³⁶

Az ifjú pár védelmét különböző apotropaikus tárgyakkal is biztosítani kívánták. Több szerencsehozó és védő tárgy szolgált erre a célra. A múlt században Békéscsabán a vőlegény ködmönébe a boszorkányok ellen *klokoč*-magot varrtak,³⁷ száza-

dunkban a zakója belső zsebébe azért tettek 3 *klokoč*-magot, hogy ne árthasson neki senki. Védő célzattal a menyasszony cipőjébe is raktak *klokoč*-magot és pénzt. Szarvason szintén *klokoč*-magot helyeztek a cipőjébe. *Tábori Gy.* szerint a szoknya korcába, a gallér alá is varrták.³⁸ A századelőn Békéscsabán arany vagy ezüst pénzt kapott a cipőjébe. Csanádalbertin még a két világháború között is élt ez a szokás, a menyasszony talpa alá csúszhattak fémpénzt. Tótkomlóson a balcipőjébe helyeztek három 10 fillérest.³⁹ A menyasszony cipőjébe az alföldi magyarok is azonos módon tettek pénzt. Orosházán ezüst pénzt adtak, hogy sok pénze legyen.⁴⁰ Kevermesen a jobb cipőjébe tettek egy 10 fillérest, hogy meg ne rontsák.⁴¹ Jászdózsán szintén rontás ellen, pedig két fillért.⁴²

A szlovák nyelvterületen a múlt században még gyakori volt a petrezselyem zöldjének, a fokhagymának a menyasszony cipőjébe tevése,⁴³ s ott a századfordulón is megmaradt a szokás, sőt, egyes helyeken petrezselymet, fokhagymát, *klokoč*-magot és pénzt is tettek a vőlegény csizmaszárába.⁴⁴ *Komorovský, J.* hasonló adatokat közöl több szláv néptől. Az oroszoknál, a hannoveri Wendlandon lenmagot is szórtak a menyasszony cipőjébe.⁴⁵ Századunkban a szlovák nyelvterületen is – hasonlóan a délkelet-alföldi gyakorlathoz – a pénztevés terjedt el (a németeknél is).⁴⁶

Az elhalási folyamatot a hazai szlovákok más csoportjainál is megfigyelhetjük. A Galga menti szlovákok már egyáltalán nem emlékeznek arra, hogy petrezselymet tettek volna az ifjú pár lábbelijébe. Galgagyörkön a rontás ellen a fokhagymát a vőlegény és a menyasszony zsebébe rakták. Püspökhatvanban a századfordulón mindkettőnek a csizmájában volt ezüstpénzt, amely akkor lett az övék, amikor kölcsönösen lehúzták egymásnak a csizmáját. A mai idős adatközlők azonban már csak arról tudnak, hogy a menyasszony azért tett pénzt a zsebébe, hogy az oltárnál az egyháznak ajándékozza (Csővár), illetve az ebédnél vagy a vacsoránál a zenésznek adja, aki az ő nótáját játssza el (Galgagyörk).

Békéscsabán a század elején a menyasszonynak egy üvegcsébe még mézet és egy pálinkásüveget is adtak, hogy az esküvő után megkínálja a vőlegényt a pálinkával, hogy szeresse őt.⁴⁷ Ennek a rítusnak már csak az emléke sem él a városban.

A menyasszony az esküvőre menetel előtt ráült az egyik kezére, hogy ne szülessen sok gyereke. A szlovák nyelvterületen azt is hitték, hogy ahány ujjára ült, annyi évig nem lesz gyermeke.⁴⁸ Vagy pedig: ahány gyereket akar, annyi ujjára kell ráülnie.⁴⁹

Mikor megérkezett a vőlegény, a menyasszony az ablakon át egy kerekre font kalács lyukán át nézett a vőlegényre. Ha azt látta, hogy a vőlegény mosolyog, örült neki, mert jó életet várhatott. Ha lefele nézett szomorúan, bánatos lett az élete. *Mladá mala na stole prihotovení riadni okrúhli koláč, len dievu mau na posriedku. Keď už mladí zať dochodiu, ako oblok bou, ona cez tú dievu vizerala naňho. Tak ač ho videla že sa usmieva, tak sa radovala, lebo dobrí život maľí. Ač videla, že dou vizerá, že bou smutní, tak smutní život mala.* (Nagybánhegyes). Tótkomlóson azért nézett a kalácson keresztül, hogy olyan jó és szép legyen a vőlegény, mint a kalács; úgy szeresse a feleségét, mint a kalácsot.⁵⁰ A szlovák nyelvterületen egyértelműen az a célja a rítusnak, hogy a menyasszony lássa még először a vőlegényt, így lesz úr a háznál. Nem kalácson keresztül nézte, hanem az öltöztető kamra résén át.⁵¹ A kerek kalácson való nézés minden bizonnyal alföldi keletkezésű.

A vőlegénynek jobb lábbal kellett a menyasszony házába lépnie, hogy szerencsés legyen. A menyasszonynak szintén jobb lábbal kellett kilépnie a házukból. Ha ballal tette, szerencsétlenség várt rá.

Egy békéscsabai adatunk szerint a menyasszony ne vegye fel fordítva valamelyik ruhadarabját, mert szerencsétlen lesz.⁵² *Komorovský, J.* szerint éppen a fordítva felvett ruhadarab jelentett védelmet.⁵³ Valószínű, hogy az itteni szlovákok is így tartották, hiszen a kisgyerek esetében (a felnőtteknél is) általánosan alkalmazták, mint fentebb láttuk. A mai adatok szerint a

menyasszony egyetlen öltözetdarabját sem vette fel fordítva, tehát a menyasszony védelmére ezt az eljárást már nem alkalmazták. Számára a fordítva való ruhafelvétel tiltása – ha invariánsról is van szó – tipikusan mai gondolkodásból fakadó hiedelem: a menyasszonynak rendesen kell felöltöznie, a rendetlenül ráadott ruha csak bajt hozhat.

A vőlegénynek azt ajánlották, hogy esküvőre menet engedje meg a gatyamadzagját, hogy a felesége könnyen szüljön. Más vidéken, pl. Nyíregyházán ezt az eljárást a szülés idején írták elő. A szlovák nyelvterületen is azt tartották, hogy ha meghúzott nadrágszíjjal ment a vőlegény, nehéz szülése lett a feleségének.⁵⁴ Cerovón az oltár megkerülésekor engedte meg a nadrágszíjját.⁵⁵

Általános hiedelem, hogy az ifjú pár ne azon az úton menjen és jöjjön az esküvő idején, mert szerencsétlenség éri. Ezt a legutóbbi időkig egyformán gyakorolták az alföldi szlovákok és magyarok.⁵⁶ A menyasszony menetközben nem nézhetett sem jobbra, sem balra (*z boka na bok*), csak előre tekinthetett, hogy szerencsés legyen a házassége. Ha nem akart sok gyermeket, arra sem volt szabad néznie, ahonnan a gyerekek feléje szaladtak, nehogy megcsodálják. Ha viszont megtette, sok gyereke született.⁵⁷ A németek azt tartották, hogy ha körülnéz, új férjet néz ki magának, hamar özvegy lesz.⁵⁸ A hannoveri Wendlandon mind a két fiatalnak tiltották.⁵⁹ Ez a tiltás élt Nagybánhegyesen is, az itteni szlovákok a vőlegénynek sem engedték meg, hogy menet közben körbenézzen.

A lakodalmi menetnek csak akkor volt szerencséje, ha lehetőleg semmivel sem találkozott. Minden találkozás legtöbbször súlyos bajnak az előjele volt. Nem volt jó másik násznéppel találkozni,⁶⁰ vagy üres szekérrel. Gyász kocsival különösen nem, mert valamelyikük meghalt.⁶¹ Ha üres szekérrel visszafelé jövet találtak, azt hitték, hogy az ifjú pár szegény lesz. De ha telerakott szekér jött szembe, jó előjel, a gazdagodás jele volt. Tótkomlóson azt is tartották, hogy csak akkor lesz tartós a házasság, ha rakott szekérrel találkoznak.⁶²

Ugyancsak rossz előjel volt, ha a menet idején harangoztak. Azt jelentette, hogy temetés van, és a sírgödör nyitott. Mindkettő szerencsétlenséget hozott a házasságra, az ifjú házások közül valamelyik korán hal meg. *Ač sa mladí sobášili, a takí čas zvoňilí, ždí vravelí, že bude nešťastía, lebo zvoňil len todi zvoňia, ač pohrab bou, a jama je otvorená.* Az itteni szlovákok magukkal hozták ezt a hiedelmet, a szlovák nyelvterületen azonos hiedelem élt,⁶³ Németország számos vidékén hasonlóképpen elterjedt volt.⁶⁴

A délkelet-alföldi szlovákok számára az sem jelentett jó előjelt, ha két pár egyszerre esküdött. A természeti jelekből is következtettek a jövődbeli házasság szerencséjére. A vihar, a szeles idő, az eső egyformán balszerencse jelképe volt. Az analógiás mágia elve alapján azt hitték, hogy az ifjú párnak az időjáráshoz hasonlóan rossz lesz az élete, a menyasszony sokat fog sírni. *To vešťilí, že budu mať plant život, že veľa bude plakat mladá nevesta.* (Nagybánhegyes). Mint sok lakodalmi hiedelemem, ez is közös hiedelemismerete a szlovák és a magyar népnek, mindkét nyelvterületen azonosan hittek benne.⁶⁵ Az esküvő idején bekövetkező esőt – a szlovákoknál mindenütt így tartották – a menyasszony idézte elő azzal, hogy szerette a lábast kikaparni (*lúbilá paňvu vihrňat*).⁶⁶

A 19. század elejéig a lakodalmi menetet lövöldözéssel kísérték, de az egyházi és állami hatóságok betiltották, mint ahogy tiltották a karácsonyi és az újévi lövöldözéseket is. *Zsilinszky M.* leírásából tudjuk, hogy a szarvasi lakodalmon még a múlt század második felében is lövöldöztek, ostorral pattogtak, kolompoltak, doboltak, zászlót lengettek, és zeneszó mellett kurjongattak a templomba menet. A legények női ruhába, a nők férfi ruhába öltöztek, néhány legényt láncra fűztek, másokat búzavermekbe lökdöstek, kocsik kerekeire felöltöztetett bábukat kötözték, és a „cigánykerék” forgatásában gyönyörködtek. A tiltások ellenére új játékot is bevezettek: valaki birkabőrbe öltözve hajtatta magát karikásostorok csattogásától kísérve. Az előljáróság szigorú utasítást adott ki ellenük. El kellett fogni és

meg kellett botozni őket.⁶⁷ A szarvasiak lakodalmi kolompolását *Réső Ensel S.* is megjegyezte.⁶⁸ *Zsilinszky M.* által leírt menet alakjai és játékaik tipikusan illenek a farsangi felvonulások hasonló elemeire. Sajnos, az adataink nem teszik lehetővé, hogy megállapítsuk, vajon egyidőben alkalmazták-e őket mindkét alkalommal. A 20. században még mindegyik szlovák helységben élt az a szokás, hogy a férfiak és a nők a más nem ruhájába öltöztek. A cigánykerék nyomát a többi szlovák lakta településen nem találtuk, a 60-as években az eleki németek még elkészítették a farsangjukon, *Hansl* és *Kredl* forgott rajta.⁶⁹ Az álarcosok (*maškari*) nem tűntek el nyomtalanul, a 20. századi lakodalmon előfordulnak még. Csanádalbertin a 30-as évek elejéig szokásban volt, hogy mikor a lakodalmazók az esküvőről jöttek vissza, egy női és férfi ruhába öltözött álarcos pár a menet elején, közvetlenül az ifjú pár előtt táncolt, ugrált, majd közösülést utánozva a földön hemperegtek egymáson. Télen a hóban is megtették. A lakodalmazókkal együtt mentek a vőlegényes házhoz, kalácsot kaptak ajándékba, de a menyasszony beköszönését nem várták meg, elmentek.

A zászló lobogtatásának a szokása is fennmaradt a 30-as évekig. Csanádalbertin nemzeti színű magyar zászlóval feldíszített kocsikon mentek a menyasszony kelengyéjéért.

Moszynski, K. szerint az ostorpattogtatás számos szlovák lakta helyen a gonoszok elűzése céljából történt, s az egyik legrégebb mágikus cselekedetnek tartja.⁷⁰ A lövöldözés az Északkelet-Szlovákia ukránok lakta településein a mai napig fennmaradt.⁷¹ Az alföldi magyarságnál is élt a szokás, Sándorfalván a 20-as évekig az induláskor pisztolyból lőttek ki, és fazekakat csaptak a kocsikerékhez.⁷² A mai lakodalmon a lakodalmi menet elképzelhetetlen zenekíséret nélkül. Így az egykori gonoszűző lárma és zajcsapás modernebb formát öltött, egyúttal az új pár, a házasság, az eljövendő gyerekáldás, tehát a termékenység iránti öröm kifejezése is, mint az a kurjongatás, az *ujúkolás* (*ujúkaňia*) és a visítozás is.

Az esküvőre menvén mindegyik e tájon lévő szlovák helység-

ben a menetből kalácsot osztottak a báméskodóknak. Hiedelmi tartalma már nem ismeretes. *Komorovský, J.* szerint a kalácsvetés azt szolgálta, hogy elterelje a figyelmet a menyasszonytól, nehogy megrontsák.⁷³ A sándorfalvi magyarok is rontáselhárító feladatot szántak neki.⁷⁴ Az itteni szlovákok hiedelemelőírása szerint a templom előtt a menyasszony aprópénzt (két-, tíz- és húszfilléreseket) szórt. A pénz névértéke koronként változott. Egyes helyeken egészen az oltárig, sőt az oltár körül is szórtá. *Grajciare pusfíla, rosípala už aj pred túrňou, ale aj po kostole.* Azért tette, hogy szerencséje legyen. Magyarázták termékenységaráslással is, mivel sok gyerek szedte fel, az analógiás mágiának megfelelően sok gyereket várhatott. A romániai Nagylakon ugyanabból a célból a templomba lépve szórtá a pénzt.⁷⁵ Szarvason akkor szórtá a pénzt, mikor kiért a templomból.⁷⁶ A hiedelem szerint az algyői magyaroknál a templomból kijöve azért dobált a menyasszony aprópénzt és kalácsot, hogy megsemmisítse a rontást. Itt azt is hitték, hogy ellene rontásként falevelet szórnak az útjába, s ha a pénzért lehajló gyerekek lépnek előbb ezekre a levelekre, a rontás nem a menyasszonyra száll.⁷⁷ A menyasszony a szlovák nyelvterületen azért is osztott kalácsot, hogy az a lány, amelyik előbb vette el tőle, korábban menjen férjhez. Pénzt is szórt, hogy gazdag legyen.⁷⁸ Számos szlovákiai vidéken sajtot is dobált a templom előtt, hogy a gyerekei olyan fehérek legyenek, mint a sajt.⁷⁹ A német érchegységben a menyasszony – hogy szerencsés legyen – visszafelé jövet csak egy pénzdarabot dobott.⁸⁰

Az itt élő szlovákok általánosnak tekinthető szokása volt, hogy a menyasszony, ill. a vőlegény igyekezett a másiknak a lábára lépni az oltár előtt. Már otthon felkészítették erre őket, mert ha valamelyiküknek sikerül, az lesz az úr a házban, aki elsőnek lépett rá. Békéscsabán a századfordulón három alkalommal léphetett a menyasszony a vőlegény lábára (a kézfogón, az egyházi beiratkozáson és az esküvőn az oltár előtt).⁸¹ A szokás Európa-szerte elterjedt volt. A megvalósítás módja ugyan más és más volt, de mindenütt előírták a fiataloknak, hajtsák végre az eljárást, hogy megtudják, ki lesz úr a házasságukban.

A magyaroknál több változata található: mindenekelőtt figyelték, hogy a templomból kijövet ki lép a másik lábára előbb,⁸² ki lép le fürgébben a lépcsőről az oltár előtt,⁸³ ki tör le nagyobb darabot a kóccal töltött kifliből, kalácsból.⁸⁴

A szlovákiai adatok egységesebbek, zömük azt a feladatot rója a menyasszonyra, hogy az oltár előtt lépjen a vőlegény lábára.⁸⁵ Úgy látszik, ezt a gyakorlatot őrizte meg főképpen a délkelet-alföldi szlovákság is. Az eltérések is gyakoriak. *Komarovský, J.* szerint akkor kell rálépnie, mikor a templomból jön kifele.⁸⁶ A Galga menti szlovákoknál az esküvőre menve a templomajtó küszöbén kellett a menyasszonynak a vőlegény sarkára hágnia: Ha sikerült neki, a vőlegényt kigúnyolták: *Stúpila ťi čierna krava na petu!* (Galgagyörk). Tótkomlóson az egyik változat szerint a vőlegény az oltárnál a menyasszony fátylára térdelt, hogy ő legyen úr a háznál. Hasonló okból a menyasszonynak a vacsoránál kellett rálépnie a vőlegény lábára.⁸⁷ A Békés megyei Murony magyar lakói is a vacsoránál javasolták a menyasszonynak, hogy lépjen a férje lábára, akkor lesz úr a férje felett. (Saját gyűjtés, 1981.) A szlovák nyelvterületen az is elterjedt hiedelem volt, hogy hasonló célból a vőlegénynek vagy a menyasszonynak a párja kisujját kellett megszorítania.⁸⁸

A német nyelvterületen sem egységes a végrehajtás. A menyasszony egyes német vidékeken az esküvőn lépett a vőlegény lábára, másutt pedig az lett az úr, aki előbb lépett a házba. A hannoveri Wendlandon a menyasszony a nászéjszakán a vőlegény ruhájára tette a sajátját, vagy a vőlegény nadrágján aludt, hogy ő uralkodjék a férje felett.⁸⁹

Az ifjú pár oltár előtti magatartása alapján a szlovák nyelvterületen a további sorsukra is jósoltak: Ha nem egyszerre léptek az oltár elé, aki előbb lépett, az halt meg elsőként. Szorosan egymás mellé kellett állniuk, nehogy közéjük férközhessék a gonosz, hogy ne állhasson közéjük senki sem.⁹⁰ Ezek a hiedelmek az alföldi szlovákoknál elkoptak, nem ismerik őket.

Az evangélikusok körében az ifjú pár az esküvő után megkezdte az oltárt, és a perselybe adakozott (*ofera*). A szokásnak

napjainkban már nem voltak hiedelmi vonzatai, de korábban lehettek, mert a századfordulón a mai Szlovákia egyes tájain a menyasszony ekkor kért pénzt a vőlegénytől, hogy a férje tudja, mire fogja költeni, és nem csapja be majd.⁹¹

Az esküvőről visszatérve a menyasszony a vőlegény házához ment beköszönni (*pripoviedat*). Korábban természetes dolog volt, hogy a férje szülei házához ment, mert a lakodalom az utcai nagyszobában vagy az udvaron felállított sátorban volt. A századfordulótól kezdve azonban vendéglőkben, egyletek, körök nagytermeiből béreltek helyiségeket (*sála*), és csak jó időben rendezték sátorban a lakodalmat. A beköszönés ennek ellenére sokáig, mintegy a 40-es évekig az apósék házában zajlott le, újabban a vendéglő kistermében tartották.

Tótkomlóson az érkező menyasszonyt néhány asszony álöltözetben (*cigánka*) várta, buzgón söpörte előtte az utat, egyikük lámpást is tartott a kezében. Békéscsabán meszelőkkel a falat is bemeszelték előtte. Századunkban már csupán tréfának szánták, korábban nyilvánvalóan mágikus jelentése volt, a magyarázat szerint azért separték az utat, azért meszelték a falat, hogy szép és tiszta legyen a fiatalok élete.⁹²

A menyasszony fogadása nem egységes a délkelet-alföldi szlovákoknál, jelentős eltérések tapasztalhatók. Békéscsabán a múlt század végén az alábbiak szerint zajlott le: A menyasszony az ajtó előtt kiborított egy vizesvödröt, a küszöbön a ködmönéből kiszórta a magával hozott almákat, rálépett az elébe tett tojásokra, összetörte őket, hogy könnyen szüljön.⁹³ Átlépve a küszöböt, elszórta a magával hozott sót is, hogy az érkezése meg legyen áldva. Azt a pénzt, amit a rokonsága adott neki, hogy új gazdaságába ne menjen üres zsebbel,⁹⁴ ekkor észrevétlenül szintén maga alá, a földre ejtette, mely azután a sepregető asszonyoké lett. Az após és az anyós a két pitvarajtó között fogadta. Ő azal a mézzel, amelyet egy kisüvegben hozott, megkente az ujjait, és így ölelte át őket, hogy hozzá „mindig jók legyenek”.⁹⁵ Az anyós pénzt adott át neki, hogy ne üresen, hanem pénzzel induljon neki az életnek. Belépve a szobába lélegzetét visszafojt-

va számolta meg a gerendákat. Amennyit meg tudott számolni, annyi évig nem lesz gyereke.⁹⁶ A 20. század első két évtizedében ezek a hiedelmek Békéscsabán szinte teljesen kihulltak a gyakorlatból.

Tótkomlóson az emlegetett sepregető asszonyok fogadásával egyidőben zárt kapuval fogadták, a kinyitása előtt rossz fazekakat csaptak hozzá, s azok apró darabokra törtek össze. A menyasszony a kapuba tett vizesvödörrel felrúgta, majd az udvaron egy kosár almát és diót is ki kellett borítania. *Diószegi V.* adatai szerint előfordult, hogy az anyós szórta szét a diót, és a gyerekek felkapkodták. Mindezt szintén azért tették, hogy könnyű legyen a menyasszony szülése.⁹⁷

Nagylakon a menyasszony a kapuban kapta meg az almával és a dióval teli kosarat, amelyet a gyerekek között szórt szét. A kapun belül állt a vizes vödör, melyet ugyancsak fel kellett rúgnia.⁹⁸ Nagylakon is a ház ajtajában várta az anyósa és az apósa, őket verses köszöntővel illett üdvözölnie.

Csanádalbertin a tótkomlósiakkal ellentétben nyitott kapu várta a menyasszonyt, illetve az ifjú párt. Csak egy férfi jött elébük seprűvel, aki elsöpörte előttük a járdát. A menyasszonyt itt csak víz várta, egy kantában vagy vödörben, ezt szintén fel kellett borítania, hogy könnyű szülése legyen (*žebi laško válala*). A mágikus tartalom helyébe a 20. század közepére a látvány, a szórakozás lépett,⁹⁹ ugyanis a kiömlött víz láttán a násznép újjongva és csúfolva kiabált: Bepisilt a menyasszony! *Zaštaná je mladá!*)

Nagybánhegyesen, amikor a vendéglőhöz értek (*gu sále*), a rokon asszonyok, akik egyúttal a szakácsnők voltak, seprűvel sorakoztak. Össeütötték a tepsiket, énekelve, ugrándozva fogadták az ifjú párt. (A zajscsapás itt erre a mozzanatra összpontosult.) Az egyik ügyesebb asszony már három házzal korábban megkezdte a seprést a járdán a menyasszony előtt. Egyúttal szemléletesen mutatta be neki, miként válhat belőle jó dolgos asszony, hogyan kell seperni: *Takto, diovka moja, takto! Ak kceš žena biť, tak máš šeckeru pozametať, poriadit', žebi si cistotná, kelavná*

bola! Už sa, ač ňevieš zametať! Nagybánhegyesen a bejáratnál egy vízzel teli vödört vagy egy dióval megtöltött szakajtot kellett felborítania. Ezzel szintén könnyű szülést varázsolt magának. A násznép azt is figyelte, hogy a menyasszony milyen lendülettel rúgta fel az edényt, vagyis hogy milyen mérges lesz aszszony korában: *kero je jedovaľejšia*.

A katolikus Kétsópronyban a menyasszony érkezésekor a bejáráthoz seprűt és vödört tettek. Ha kikerülte, a rokonság összenézett: nem szeret dolgozni. Ha felemelte, és a helyére tette, tudta, hogy mit kell vele csinálni, szorgalmasnak tekintették. De azt is figyelték, hogyan áll a kezében (*či jej stojí to do ruke*). A kevermesi magyarok is ilyen próba alá vetették a menyasszonyt. Elébe dobták a seprűt, ha könnyen lehajolt érte, dolgosnak értékelték.¹⁰⁰

Századunkban a korábban mágikus céllal alkalmazott vizesvödör és seprű, mint lakodalmi szokáselem, új tartalommal őrizte meg a helyét, azonban a menyasszony etikai vizsgálatának a szemléltető eszköze lett. A menyasszony fogadása most idézett első mozzanatainak az eltérései mintául szolgálnak az egyes szokások és hiedelmek történeti okból bekövetkezett változásai bemutatásához. Érdemes összevetni e mozzanatok alakulását Tótkomlós és környékén: Míg Tótkomlóson a menyasszonynak mind a vizesvödört, mind a diós-, vagy almáskosarat ki kellett borítania, Nagylakon csak a vizesvödört kellett felrúgnia, az almás, diós kosár tartalmát a kezével szórta szét. Nagybánhegyesen a kettő közül az egyiket tették elébe, Csanádalbertin pedig csupán a vizesvödört borította fel. Az egyes helységek településének különböző időpontja és önálló fejlődésük a hiedelemeljárások újabb változatainak a megteremtését idézte elő.

Nagybánhegyesen a menyasszony még az ötvenes években is verses köszöntővel üdvözölte a szülőket. Ez a szokásmozzanat az elhalásáig egységes volt a táj szlovák lakosságánál. Az anyós fogadó kérdése és a menyasszony válasza is azonos volt. Az anyós mindig azt kérdezte, hogy mit hozott: *Čo si nám doňiesla naša* (vagy: *moja*) *ďiovka*? A menyasszony felelete is mindenütt

ugyanaz volt, hogy egészséget, szerencsét, gazdag isteni áldást hozott: *Zdravia, šťastia, hojnvo božskvo požehnaŕia!*¹⁰¹

Ezután az ifjú párt leültették a szobában. Ekkor ültettek a menyasszony ölébe egy kisgyereket is, hogy minél előbb szüljön hasonló gyereket.¹⁰² A menyasszony cukrot, valamilyen csemegét vagy pénzt adott a gyermeknek, ezt előre előkészítették neki, s a nyoszolyóasszonyánál volt. Nagybánhegyesen még megtaláltuk a menyasszony rituális megkínálásának a gyakorlatát, a beköszönésekor mindig sült tyúkkal kedveskedtek neki. Ez igen régi hagyomány, *Komorovský, J.* szerint a tyúk-, a kakashús, valamint a kalács mágikus termékenységi funkciót töltött be a szlovákoknál.¹⁰³ Kaláccsal századunkban a legtöbb itteni szlovák helységben kínálták a menyasszonyt. Mezőberényben szegetlen kalácsot kapott.¹⁰⁴ Tótkomlóson a menyasszony fogadásának a befejeztével a szabadkémény alá vitték, ott fel kellett néznie, hogy fekete szemű gyereke legyen.¹⁰⁵ Békéscsabán a kontyolás után vitték a fiatal párt a kémény alá, de a huszadik században már csak tréfából: hogy zavartalanul megcsókolhassák egymást. A szabadkémény az emberi élet más fordulópontján is fontos hiedelemcselekedetek hiedelemtárgya, tehát korábban Békéscsabán is ez az oka lehetett az odavezetésnek.

Az esküvőn a menyasszonynak nem illett sokat ennie, csak éppenhogy csipegetett. Századunkban az ifjú pár nem evett már közös tányérból, Mezőberényben még megmaradt ez a szokás. Itt egy tányérból ettek, és jósló célból a tyúk sarkantyúcsontját közösen kellett eltörniük.¹⁰⁶

A vacsora rituális záróeledele, mint a szaporaság jelképe, a kása volt. Tótkomlós környékén hamarabb váltotta fel a rétes, Békéscsabán még a 20-as években főztek kását (rizskását), Medgyesházán a 30-as években is záróétel volt. Teljes elhalását az első világháborút követő években figyelhetjük meg. Korábban kölesből főzték, a rizksásával való váltás a változás egyik szakaszát jelenti.¹⁰⁷

A vacsora után hozták át a menyasszonyos háztól az örömfát

(*ratolest*). E szokás a legtöbb szlovák helységben elhalt. Nagylakon a múlt század közepén, Csanádalbertin a 80-as években még megvolt, s a csabai származású Amrózfalván a századunk elején is élt. Alma, aranyozott dió, szilva, pénz díszítette.¹⁰⁸ Valójában szimbolikus életfa. Az itteni szlovákoknál a *ratolest* egyik jelentése a családfa ágát is kifejezte, tehát a szó tartalma az utódokra is utal. *Bálint S.* szerint mind a lakodalmi, mind a karácsonyfát megelőző *életfa*, *termőág* a megújuló természet archaikus eredetű jelképe, mely a keresztény hagyományban bibliai elemekkel is átszőődött. A magyar vidékeken meglévő különböző formájú lakodalmi termőág erre a mélyen gyökerező hagyományra emlékeztet.¹⁰⁹ A szláv népeknél a lakodalmi szertartások egyik legfontosabb eleme volt. A neve, az alakja és alkalmazásának módja számos változatban található. A *ratolest* elnevezése *Komorovský, J.* összehasonlító áttekintésében csak a morváknál tűnik fel.¹¹⁰ Az itteni szlovákok a lakodalmi felhagyásával az adományozás egyik módját nevezték így: a menyasszonyos háznál lakodalmazó nép a vacsora után a menyasszony számára pénzt adományozott, s ezt a pénzajándékot nevezték *ratolest*-nek. A *starejší* vitte át néhány rokon kíséretében a menyasszonnak a vőlegényes házba. Nagytarcsán napjainkban is szokásban volt *latorec* néven az örömfá vitele.¹¹¹

Békéscsabán a menyasszonytánc után a násznagy a menyasszonyt végigvezette a házon, és aki csak tehetett, eközben kálappal meglegyintette. A vőlegény a pitvarajtóban várta, hogy előnek üthessen, hogy mindig úr lehessen felette. A szokás a jugoszláviai magyarok körében, Topolyán is él, az új férj azért csapta meg a kalapjával a menyasszonyt, hogy fia szülessen.¹¹² Az itteni szlovákoknál a hiedelem gyakorlata a századfordulón szűnt meg.

A lakodalomnak egy napra való lerövidülése következtében az ifjú pár lefektetésével összefüggő hiedelemeljárások is elkoptak az itt élő szlovákok lakodalmi szokásaiból. Ugyanis a hajnalig, késő reggelig tartó lakodalom után nem feküdt le az ifjú pár, hanem részt vett a takarításban, a kölcsönzött edények,

tárgyak széthordásában. A nászéjszaka a soron következő éjjel a násznép részvétele nélkül zajlott le. Békéscsabán a század elején még ekkor sem következett be a nász, mert a lakodalom legtöbbször csütörtökön volt (a másik lakodalmi nap: kedd), és eltartott péntek reggelig. Pénteken este nem feküdhetek le egymással a fiatalok, mert e napnak máig élő hiedelme szerint szerencsétlen vonzata van: Péntek rossz kezdet. *Piatok zlí začiatok*. Tehát nehogy e rossz ómenű napon kezdődjék a házasesetük, a vőlegényt kiküldték a tanyára, és csak másnap, szombaton jött haza, vagy pedig ezen a napon kiment utána ifjú felesége.¹¹³

Ennek ellenére a nászéjszakáról néhány töredékes adat még gyűjthető. Békéscsabán a menyasszony a lefekvése után megszármolta a gerendákat, hogy ne legyen sok gyereke (*abi ňímala velá deti*). Tótkomlóson ő húzta le a férje csizmáját. Ha könnyen jött le, könnyű szülést jósolt.¹¹⁴ Ugyancsak itt a lefekvés előtt megkérte a férjét, hogy emelje fel a fejét, hadd igazítsa meg a párnáját. Eközben megfordította, hogy mindig csak neki legyen igaza, amíg együtt élnek. Békéscsabán a lakodalom végeztével a menyasszony egy kantával elszaladt a kútra, és vízzel teletöltve hozta haza, hogy ehhez hasonlóan mindene tele legyen semmije se hiányozzék: *žebi šeckeru plnvo bolo, žebi ňechťbek ňič*.¹¹⁵ Csanádalbertin pedig azt hitték, hogy aki a házastársak közül előbb vizel be a lakodalom után, az hal meg elsőnek. *Po svaďbe kerí sa driov zařtí, ten driov zomrie*. Hasonló adatot találtunk a szlovák nyelvterületről is, ott úgy hitték, hogy az hal meg elsőnek, aki előbb alszik el közülük.¹¹⁶

Kétsopronyban, amikor a menyasszony először látogatott a szüleihez, az otthoniak közül valaki az ajtó melletti kemencepadkára állt, s ahogy kinyitotta a menyasszony az ajtót, egészséges, piros almával simogatta meg az arcát, hogy minél előbb legyen gyereke, s annak az arca is szép piros és kerek legyen. A kezdesre vonatkozó hiedelmeknek – mint e töredékes hagyományból is tükröződik – jelentős helyük volt az itteni szlovákoknak a házassággal összefüggő néphitében is.

Nagybánhegyesen a lakodalmat követő délelőttön a segítők

álmenyasszonynak és álvőlegénynek öltöztettek fel valakit, és nagy zenebonával elmentek a menyasszony szüleihez. Az álmenyasszony hangosan panaszkodott, és kérte a „szüleit”, hogy fogadják vissza. Ez a szokás az első világháború utáni években még élt a Tótkomlós környéki szlovák falvakban.

Ezzel a záró lakodalmi játékkal be is fejeződött a lakodalom közösségi megnyilvánulása. Ettől kezdve az ifjú pár a sorsát közvetlenül önmaga irányította.

A párkeresés, a szerelem és a házasság hiedelmei céljukat illetően egymásra épülnek, igen közeli rokonságban állnak egymással. Mindenekelőtt jellemző rájuk, hogy nagyrésztük kollektív végrehajthatú. Az összes hiedelemcsoport közül talán náluk érvényesül leginkább a közösségi jelleg, a közös cselekvés. Közrejátszik ebben, hogy a végrehajthatók helyei egy-egy adott közösség találkozásának a szinterei, pl. fonók, esküvő, lakodalmi multság. A megvalósításukat kiegészíti az individuális végrehajtható (pl. szerelmes lány, menyasszony, új asszony), amelyet az egyének legtöbbször a közösség direkt előírása nyomán bonyolítanak le. A végrehajtható erős kötése a közösséghez viszont azt is eredményezi, hogy amiként változik a közösség helye és szerepe e szokásokban, ahogy módosulnak (pl. lakodalom) vagy megszűnnek (pl. fonó) e szokások, úgy következik be a velük együtt megvalósuló hiedelmek kopása, elhalása. A tárgyalt anyag jellegzetes átmenetet képez a még feltárható hiedelemismeret és a már elhalt hiedelemgyakorlat viszonylatában, s jó alapot ad az elhalás folyamata bemutatásához.

Az itteni szlovákok e hiedelemköre szintén szorosan kapcsolódik közép-európai szintekhez, sajátossága a megvalósulás jellegében érvényesül elsősorban. A szerelmi hiedelmek éltetésében a délkelet-alföldi szlovákság körében fontos szerepet tölthettek be a varázslóasszonyok (*vražiarke*). Tipikus szerencsehozó és védő hiedelemtárgyuk a *klokoč*-mag, a különböző hiedelemcsoportoknál való felhasználása miatt univerzálisnak is minősíthető. A hiedelemanyagra észrevehetően hatott az itteni szlovákok társadalmi tagoltsága is, s a településeiknek eltérő időben való ke-

letkezése, a telepések heterogenitása következtében a lakodalmom hiedelmei kevésbé integrálódtak, differenciáltságukban pompás lehetőséget nyújtanak a hiedelemcsoport variálódásának, továbbfejlődésének, többretegűségének és helyi kifermődésének a vizsgálatára.

Hiedelemismereten és -gyakorlaton alapuló bajelhárítási módok

Feldolgozásuk azon alapul, hogy a hiedelemnek mi az okozója, kiváltója, minek és kinek az érdekében végzik az eljárást, tehát lehetőleg a természetes és a logikai kapcsolatokat tükrözzük. Egész sor gyógyító és bajelhárító eljárás az emberért, az egészségének a védelméért történik, tehát a pozitív mágia egy sajátos csoportjáról van szó. Az embert a születésétől a haláláig ívelő pályáján szinte mindig érik, gyötrik különféle betegségek, fizikai fájdalmak, testi és lelki bajok. Velük párhuzamosan jelen vannak e bajok elhárítását, a gyógyítást szolgáló ember alkotta módszerek, eljárások. Ebből következik, hogy őket nem a formájuk, nem külsődleges vonásaik alapján, hanem a betegségek – melyek ellen alkalmazza őket az ember – minősége, jellege és a velük való kapcsolatuk szerint vizsgáljuk.

Végrehajtóiknak két csoportját különböztethetjük meg: Az egyik azokat tartalmazza, akik a családon belül, vagy önmagukon végzik az eljárásokat, s ez az általánosabb. A másik csoportot a paraszti életrenden belül a „hivatásosan” is gyógyítást vállalók, a különböző javasok, varázslók alkotják. A bajelhárítás individuális végrehajtásáról a szlovákok idetelepülése óta vannak adatközlőink (*Tessedik S., Haan L., Zayacz D., Czinkotszky M. stb.*). Tőlük tudjuk azt is, hogy az itteni szlovákok kezdettől fogva támaszkodtak kuruzsló emberekre is. *Tessedik S.* szerint

a 18. század végén dühöngő pokolvar gyógyítására kocsikenőcsöt használtak, vagy pedig a mészárszékekben méretlenül vett marhahúsnak, vagy kilenc darab összenyomott s disznózsírral a sebre tapasztott póknak, jól megborsózott aszaltszilvának a gyulladt sebre tevésével próbálkoztak. Békéscsabán *Haan L.* szerint a tanító lelkész kerítéséről faragott és vízben főtt forgáccsal borogatták köszvényes tagjaikat. Hideglelés ellen a meztelen hasra keresztbe tett fekete kakastollal gyógyítottak, s igen elterjedt volt a mérges cinóberrel való füstölés is.¹ *Tessedik S.* beszámol arról is, hogy az egyházi és falusi szabályzatokban próbálták rögzíteni a bábák, a gyerekágyasok körében tapasztalt babonákat, a betegeknel és a gyógyulóknál ezekkel összefüggő kilengéseket, és a megfékezésük módját.² *Zayacz D.* – *Haan L.* és *Czinkotszky M.* azt írja, hogy a nagylakiak inkább bíznak a kuruzslóasszonyokban, s hogy a csanádalbertiek hódolnak a kártyavetésnek, amelyet a cigányasszonyok végeznek.³

A családon belül leggyakrabban a nagyanyák, az anyák voltak a gyógyítók, akik persze a szomszédok, az ismerősök, a rokonok által tanácsolt eljárásokat is kipróbálták. A kuruzslókhöz való fordulás a gyógyítási folyamat végső szakaszát jelentette, bár gyakran előfordult, hogy minden kisebb bajjal hozzájuk szaladtak.

Az egészségvédő, bajelhárítási eljárások között a legnagyobb csoportot a ráolvasások (*začítat', začitovač', začitúvat'*) képezik. A szómágia és a mozdulatmágia együttes hatását alkalmazták leginkább, de összekötötték őket más eszközökkel, tárgyak felhasználásával is. Nehezen gyűjthetők. A funkcionáló ráolvasások hordozói mindig egyének, csak azok mondhatják el, akik valamikor idézték őket. Csakhogy a kuruzsló asszonyok legtöbbször nem árulták el a szöveget, nemcsak a tekintélyük megóvása érdekében, hanem azért is, mert úgy hitték, hogy akkor hatásos, ha titokban marad a gyógyításhoz alkalmazott szöveg.⁴ Pitvarosi adatközlőnk például hiába figyelte mit mond a varázsló asszony, mert az csukva tartotta a száját. Ezért ő is – ha kiütéses volt – csak „némán” gondolt rá, azaz imitálta a ráolvasást,

csupán a kezével nyomta meg háromszor, ugyanúgy, mint a kuzsló: *Si sám začítan, takvo, do tretiho rázu. Velmi sfisnuť dovka, aňi slovo ňenačin poviedať, skape.*

A ráolvasások gyakorlatának elsovadása, a varázsló asszonyok elhalása miatt nem kapunk teljes képet egykori gyakorlásukról. Hiszen a hagyományos paraszti kultúra számtalan területének elpusztulását – a társadalmi, gazdasági kiváltó okokon túl – a népi kultúra hordozóinak kihalásában is kereshetjük.⁵

Az ugyanolyan szövegű ráolvasások zömét többféle betegség ellen alkalmazták, különösen a visszafele számláló alakokat.

Ráolvasások kelés, kiütés (*vred, puk*) ellen

A szöveg és a mozdulat egységes végrehajtásán múlt a siker. A ráolvasó a kelést vagy a kiütést jobb kezének hüvelykujjával és mutatóujjával fogta át, közben mondta a szöveg első szavát, majd az első sor többi részét, ezekkel az ujjával három ízben keresztalakzatot rajzolt és ritmikus mozgást végzett. A szöveg második sorának elmondása közben a két ujjával ugyancsak háromszor körülkerülte a kelést, a kiütést:

Brez oca, brez maŕera si sa narodiŕo,

bez mena skap. (Békéscsaba)

Hasonló szöveget mondanak a pattanásra, de nem kerítik körül, hanem közben körömmel keresztet vájnak rá:

Bez mena oca si sa narodiŕu,

a bez mena skap. (Békéscsaba)

Az alábbi, Csanádalbertiről származó ráolvasáshoz nemcsak a szöveg és a mozdulat mágikus erejét használták fel, hanem embertől eredő mágikus hatásúnak vélt anyagot (nyál) is. A szöveget háromszor kellett megismételni, s a végén háromszor meg is köpdösték a kelést:

Bez oca, bez maŕeri si sa narodiŕo,

a bez krsta skap.

Pfi, pfi, pfi!

Kelés, pattanás ellen a számláló ráolvasást is alkalmazták. A számokat először kilencig számolták, majd visszafele is. Elterjedtebb volt a számok kilenctől való visszaszámlálása.⁶ Ez utóbbinak három változata élt: 1. a számok kommentár nélküli visszaszámlálása, 2. tagadó szóval történő visszaszámlálás, 3. a tagadószóval történő visszaszámlálás után ráolvasó szöveg hozzákapcsolása. A visszaszámlálás közben három ujjal háromszor körül kerítették (*obkrižlilí*) a kelést.

A számok oda- és visszaszámlálása: *Keď začí začítovať, začí najdriov: Edon, dva, tri, po devet, a poton ňi devet, ňi osem, ňi seden, hín ked zas pod eno. Tok ho začítovaťi dovkola. To trikrát začítovaťi.* (Békécsaba)

A számok visszaszámlálása: *Devet, osem, sedem, šest, pet, štiri, tri, dve, edna ňič.* (Békécsaba). *Deveť, osem, seden, šes, peť, štiri, tri, dve, eno.* (Utána visszakézből jelképesen eldobták a kelést. Csanádalberti.)

A számok tagadószóval való visszaszámlálása: *Ňi devet, ňi osem, ňi sedem, ňi šest, ňi peť, ňi štiri, ňi tri, ňi dve, ňi eno.* (Csanádalberti).

A számok tagadószóval történő visszaszámlálása szöveggel együtt: *Ňi devet, ňi osem. Ňi sedem, ňi šest, ňi peť, ňi štiri, ňi tri, ňi dve, ňi eno. Prebehla červená mŕš, abi s toho ňebolo ňič.* (Pitvaros)

Ráolvasás sömör (*líšaj*) ellen

A szövegváltozatok szerint a ráolvasást napkelte előtt vagy napnyugta után kellett elmondani. Egyrészüket csak a szöveg és a mozgás együttes alkalmazásával, másik részüket valamilyen tárgy, anyag felhasználásával bonyolították le. Kétsopronyban a sajtár (*žochtár*) megfordított aljára kevés vizet öntöttek, napkelte előtt a kút körül háromszor körülmentek, miközben recitálták a szöveget:

*Líšaj, líšaj, ňepopíšaj,
šeccko meso židŕia zedŕia,
nak aj túto moju zedŕia.*⁷

Ezután a sajtár aljáról az illető kiitta a vizet. A tótkomlói változatok szerint pénteken hajnalban napkelte előtt éhgyomorral nyállal dörzsölték meg a sömör, illetve miután az illető az ujját a sömörön végigtörölte, a falra ütögetett vele, mintegy átvitte rá a betegséget. Egy másik változat szerint visszakézből kört irt le körülötte, s háromszor ismételte.⁸

Ráolvasás tyúkszem (*kuracá rit'*) ellen

Elhárítása céljából gyakran éltek ráolvasással. A kéz ujjjaival bekerítették, és újhald idején, ha először látták meg, így mondták a szöveget: (Ekkor is háromszor idézték a szöveg változatát, miközben visszakézből törölték le a tyúkszemet):

Čo vidím, nak rastie,

čo stieram, nak kape. (Tótkomlós)⁹

Aki még nem látta valakinek a tyúkszemét, az seprűvel visszakézből leseperte a tyúkszemes kezét, és kilenctől visszafele számolt.

Ráolvasás árpa (*jačmen*) ellen

A szemárpa elmulasztása céljából legáltalánosabban a párbeszédű ráolvasás terjedt el. Ha gyerekeknek volt szemárpája, az apja vagy az anyja valódi árpaszemmel háromszor megszúrkálta és hangosan állította: *Máš v oku jačmen!* A gyerek azt válaszolta, hogy hazudik: *Ľižieš!* Ezt a dialógust háromszor ismételték meg, majd a szülő háromszor megkerülte a kutat, és az árpaszemet bedobta. (Csorvás)

Más változatok szerint elég volt, ha az illető, akivel találkozott, először látta meg az árpát. Vele háromszor ismételték meg szintén a párbeszédű szöveget: *Ač má volakto v oku jačmen, že: Máš v oku jačmen. Tri ráz. A ten, čo má, tak odpovedá: Ľižieš!* (Tótkomlós)¹⁰

Ráolvasás tűz (*ohen*) ellen

Az arc égése, gyulladása (*sa mu zapáľilo voláčo*) ellen összetett eljárást (füstölés, törlés, szöveg) alkalmaztak. Békéscsabán az egyik adatközlő napkelte előtt három reggelen egymás után háromszor piros színű kukoricacsutkát égetett el a tűzhelyen, majd belőle hét izzó parázsszemet vett ki. Rátette a lapátra, és a földre helyezte. Közben a füst fölött mondta el a ráolvasást.¹¹

*Brez oca si sa spravilo,
brez maľera narodilo,
a brez maľera skap.
Ľeska si takvo, ako mak,
nazajtra ako prach,
na pozajtra ako ňič,
nak ňebudě ňič.*

Azonos eljárást kilenctől történő visszaszámlálással is végeztek. Az egyik békéscsabai adatközlőnk *Z božskou pomocou* kezdetű imával hajtotta végre az elhárító eljárást.

A szalonnával – ha már egy ráolvasásnál felhasználták – bár-mikor meg lehetett dörzsölni a gyulladást, mert a korábbi eljárás során mágikus erővel töltődött fel.

Bármilyen fájdalom ellen használták fel az alábbi ráolvasást:

*Ľeska ma zabolělo,
zajtra mi ňebudě ňičt.* (Medgyesegyháza)

A szöveg tartalma akkor hatott, ha azon a napon recitálták, amikor a fájdalom jelentkezett. Háromszor kellett ezt is hadarva el-suttogni.¹²

Ráolvasás bőrszálalódás (*zadere*) ellen

Munka közben gyakran szakadt fel a körömház mellett a bőrszövet, és érintésre nagy fájdalmat okozott. Emiatt általánosan elterjedt az elmulasztását elősegítő ráolvasás. Ha napkelte előtt valaki látott egy kutyát, amint a dolgát végzi (*ač sa zložiu*), kezével körbekerítette a fájó ujjait, és gyorsan hadarva háromszor mondta el:

*Esere – pesere,
šecke moje zádere
do jeho diere.* (Kétsoprony)

A városban élőknek nem volt gyakran alkalmuk ennek a megfigyelésére, ezért a békéscsabaiak szerint a ráolvasást az illető kutya látása nélkül önmagában mondta el háromszor a ráolvasást:

*Pesere, pesere,
šecke moje zádere
du tvojej diere.*¹³

Az egyik adatközlőnk szerint a szöveg elmondása a lényeges, nem a kutya látása: *To je ni fontoš, iba ked máme zádere, tak zme poviedaŕi.* Ez a példa egy eljárás elhalásának egyik fokozatát is mutatja. A szöveg önállósult, az alkalmazók szerint önmagában való elmondása – a tartalmától függetlenül – elmulasztja a bajt, noha a jelentése feltételezi annak a lénynek a látását, amelynek a testrészébe kellene, hogy átvándoroljon a bőrszálalódás. Ez esetben konkrétan ragadhatjuk meg a hiedelemnek azt az alapvonását, a feltétel nélküli hitet. A gyakorló személy egy mágikus szöveg elmondásának eredményességében kételkedés nélkül hisz, még akkor is, ha mások másutt vagy korábban másként végezték. A hiedelemeljárások számtalan formája megmaradásának, egyidejű létezésének a megmagyarázásához is adalékot nyújt ez a példa. Arra is rámutathatunk általa, hogy milyen módon következhet be változás egyes hiedelemeljárásoknál. Az a következtetés is levonható, hogy a hiedelem individuális végrehajtása közvetlen előidézője a változásoknak.

Ráolvasások, egyéb egészségvédő eljárások bajelhárítás céljából

Ha a gyerek a fejetetejére esett (*na ľeme*), és azt hitték, hogy belapult, mozdulatokkal egybekötött ráolvasást mondtak el. A koponyát kézzel kengették, masszírozták, miközben háromszor ismételték:

*Choj, ľemiačko,
na mesľačko.* (Tótkomlós)

A szómágia érvényesült nem kötött szövegek elmondásának eredményességét valló hitben is. Mezőberényben pl. ha a család-fő nem jött haza időben a kocsmából, és készen volt már a vacsora, a kémény alá szaladtak, és hazahívó szavakat kiabáltak bele. Alighogy kijött a rítust végző a kémény alól, nyílt is az utcaajtó, hazatért a mágikus úton hívott apa. *Bolo bi način jest, ale je vraj otec ešte ňidoma. Zavolajte ho do kochu, je v krčme. Začli do kochu kričat tak. Volali ho domov jest. A potom keď tanuka tašli spod kochu do chiži, apovka ide, otvára, prišou. No, vidíte, čak je vraj pravda: do kochu ho zavoláme.*

Az átviteli mágia alkalmazása általános jelenség volt az itt élő szlovákoknál. A betegség mágikus átvitelének egészségvédő, baj-elhárító eljárásai beleillenek abba a történeti folyamatba, amelyet az európai népek (köztük a magyarok, a szlovákok, a csehek) népi művelődésük történelme során az őskortól a napjainkig kifejlesztettek, megvalósítottak, alkalmaztak.¹⁴

Az átviteli mágia eljárásai végrehajtásának kiemelkedő helye a keresztút volt. A múlt században – Haan L. közlése szerint – a keresztútra vitték azt a főtt lencsét vagy babot tartalmazó fazekat, amelyben előzőleg megáztatták keléses lábukat, kezüket, hogy ha valaki rálép, arra menjen át a kelés.¹⁵ Tótkomlóson ha valakinek kiütéses volt a teste, pénzzel körülkerítették, éjjel kivitték a keresztútra, és visszakézből eldobták a pénzt. Ezzel az eljárással szintén arra az illeőre vitték át a bajt, aki a pénzt felvette. Ugyancsak Tótkomlóson volt elterjedve az a gyakorlat is, hogy ha valakinek valamilyen kelése volt, kilencféle hüvelyest bekötözött egy bögrébe, éjjelkor kivitte a keresztútra, otthagytta, és ettől elmúlt a baja. Ezt az eljárást teljesen azonos módon végzik a békési magyarok is.

Az átviteli mágiának megvalósulása az itteni szlovákok körében rendkívül sokoldalú módon történt. Ezt kívánják bizonyítani az alábbi példák is. Csanádalbertin a kelés (*vred*) ellen 9 csomót (*hrčka*) vágtak le búza- vagy rozsszárból, s velük három napon át napkelte előtt vagy napnyugtakor külön-külön háromszor körülszurkálták a kelést, majd mindet az eresz alá, ahol lecsurog a víz, beásták.

Békéscsabán pedig ha kelésük volt, pénzdarabbal megnyomták, és a pénzérmét balkézzel a hátuk mögé dobták: *Ked zme maľi vrede, tak zme si s ľavou rukou peňazon ufiskľi a za chrbát zalučľi, tak prešou.*¹⁶

Mindenütt elterjedt transzmissziós eljárás volt az is, hogy ha valaki taknyos volt, ahhoz a házhoz ment, amelyben olyan nevű gazda élt, mint *š*, s a taknyát (*sopel*) az ajtó kilincsére vagy madzagos húzójára törölte. Ezzel a betegsége átszállt a ház tulajdosára.

Ha a kisgyerekek kelései voltak, kiscipót sütöttek, és abba nyomták a kelések váladékát. A fiút kankutyának, a lányét szukának adták. Ha a kutya megette, elmulasztotta a keléseket.

Az átviteli mágia jegyében szöveg nélküli eljárásokkal is gyógyították az árpát. Leggyakrabban sajátmaguk egy árpaszemmel háromszor szúrták meg a szemárpát, és a kútba vetették.¹⁷ Más adatközlők szerint mielőtt a kútba dobták, körülszaladták a kutat. Egy bonyolultabb eljárás szerint három árpaszemmel szurkálták meg a szemárpájukat, a kutat háromszor futották körül, és az árpaszemeket a fejük fölött hátrafelé dobták a kútba. *Moja mamovka vpravievali, že ked' maľi voľakedi jačmen v oku, tak jim poviedaľi, že: Vezňi si jačmen do ruki, a pošuchaj si tan, de ta boľi, a ked' budu kúriť pec na chľeba, tak ho hoď. A poton utekaj tavo, žebi si ňepočula, ako pukňe. Tak ňi skape jačmen.* (Tótkomlós). E változat szerint az árpaszemet a kemencébe kellett dobni, majd onnan gyorsan el kellett futnia, nehogy meghallja az árpa pukkanását. Tilos volt visszafordulnia is.¹⁸

Az itt élő szlovákok a tyúkszem (*kuracá rit*) ellen is védekeztek átviteli eljárásokkal. Békéscsabán galambfőkökát vágta le, s annak a vérével dörzsölték a tyúkszemet. A mezőberényi magyarok csirke májával dörzsölték be. Gyűjtésünk szerint a mezőhegyesi és mezőberényi magyarok spárgával vagy szalmagörccsel kerítik be.¹⁹ A mezőberényi magyar adatközlőnk kilenc szalmagörccsel kilencszer kerítette, s a kút mellé vagy az eresz csepegtetőjébe ásta el, hogy elrohadjon. Ugyanazt az eljárást alkalmazta, mint Csanádalbertin a kelés ellen.

Hasonló eljárást gyűjtöttünk a sarkadi magyaroknál is. A muromyi magyarok szalonnával dörzsölik a tyúkszemet, majd felkötik a kútágásra, hogy a fecskék ősszel elvigyék, s vele együtt a tyúkszemet is.

A sömört (*lšaj*) az itteni szlovákok úgy is gyógyították, hogy napkeltekor a falhoz támasztották a létrát, oda, ahová leghamarabb süttött a nap, és napnyugtakor felmentek a létra harmadik fokára, onnan levezeltek a földre, majd ezzel a sárral kenték be a gyerekek sömörös arcát.

Békéscsabán egy Oszlács nevű gazda felesége a háziállatokat minden reggel leöntözte az éjjeli edényben éjszaka összegyűlt vízzel, hogy a rontás elől védje őket.

Ha valakinek a szája sarka kipállott (*mau kúlike*), felhúzta a gémeskút vödörét, megfordította, s azt a vizet, amelyben a vödör külső alján (*dno*) megmaradt, kiitta. Békéscsabán azt tartották, hogy ha valakinek piros foltok jelentek meg az arcán vagy a kezén, *zo dna* betegsége van. Elhárítására ugyancsak a gémeskút felfordított vödörének vagy a fa-fejödénynek az aljáról (*zo dna*) ittak vizet.

A favödört betegség előidézőjének is tekintették. A gyerekeknek nem engedték meg, hogy a vödörből igyanak a kútnál, mert azt tartották, hogy kipállik tőle a szájuk sarka (*buděš mať kúlike*). Ugyanaz az edény a betegség előidézője, annak a külső része ugyanennek a betegségnek pedig a gyógyítója is. Az ellentét egyidőben közvetlenül érvényesül, mégis ritka jelenség, hogy ugyanannak a tárgynak a külső és belső alkatrészei felhasználása révén átviteli jelleggel negatív és pozitív előjelű mágikus erőt tulajdonítsanak, bár nem egyedülálló (pl. ilyen a kés is).

Békéscsabán a részeges embert a saját körmével gyógyították. Levágták a körmeit, a pálinkában áztatták őket, majd a pálinkát megittatták vele.²⁰

A fülfájást Szarvason úgy is gyógyították, hogy a temetőben egy fejfáról kihúztak egy szöveget, a fülükben háromszor megforgatták, s a szöveget visszahelyezték. Hazatérésekor az illető nem fordulhatott vissza, mert az eljárás nem lett volna eredményes.²¹

Perszonifikált betegségek

Egyes fájdalmak, betegségek mai nevei (*host'ec*, *be'lah*) az itteni szlovákoknál annak a történetileg ősi hiedelemfelfogásnak a tanúságtevői, amikor a betegségeket megszemélyesített lényeknek képzeltek.

A *host'ec* jelentése azonos a reumatikus fájdalmakkal, magával a reumával. Korábban sokat szenvedtek tőle, a földművelő és a pásztorélet viszontagságai miatt könnyen megszerezték. Az is hozzájárult, hogy a múlt század elején még rövid inget viseltek, mely nem ért le a derekukig, s házaik fekvőhelyei is hidegek, nyirkosak voltak.

A *host'ec* ('vendégecske') fogalmát szinte mindegyik szláv nyelvben megtaláljuk. *Moszyński, K.* szerint a betegségek azóta gyötrik az embert, amióta él a földön, nem kell tehát csodálni, hogy egyes betegségek esetén közösek a szláv népek elnevezései.²² A *host'ec* a szláv népek hiedelemvilágában olyan megszemélyesített betegség, amely minden emberben él, leginkább a csontjaiban. Ha nyugodtan viselkedik, az ember nem érzi, de ha az ember nem teljesíti a kívánságát, vagy nem tetszik neki az ember által fogyasztott étel és ital, akkor gyötri az áldozatát, helyet cserél, vándorol a test minden részében, a szívben, a csontokban, az agyban.²³ A lengyel *gośc'ies* borzasztó szaggatást visz végbe az embernek minden tagjában.²⁴ A cseheknél a *hos'ec* magába foglalja az összes rosszindulatú fájdalmat (derék-, fej-, végtag-, és belső fájások).²⁵ Az itteni szlovákoknál már nem úgy él ez a betegség, mint sajátos perszonifikált lény, noha a reumatizmust még megszemélyesített kifejezéssel illetik: *Pohňe sa host'ec*. Megmozdul a *host'ec*. Emiatt meghatározott napokon, különösen pénteken, még a múlt században sem mosdottak, és nem is fésülködtek.²⁶

A másik megszemélyesített betegség a *be'lah*. Ha friss, primőr zöldséget, gyümölcsöt, görögdinnyét, főtt kukoricát ettek, védekezésül azt mondták:

*Novina do mňa,
a beľah vo zo mňa.* (Csorvás, Békéscsaba)

A *beľah* név az egyik békéscsabai adatközlő szerint román eredetű: *betagu*. Az itt élő szlovákok egy részének a magyarázata szerint általában betegséget jelent. A varázsszöveget elhárító ráolvasásként mondják, hogy primőr ételféleségtől ne verje ki őket a hiedeglelés, ne csattanjon ki az ajuk, ne dagadjon meg az arcuk. *Za to vraveli ľudia, žebi ňedrvila zimňica, žebi ňevidėgau nos aľebo ústa, ľebo gambi.* (Csanádalberti).²⁷

Dömötör T. szerint perszónifikált betegségdémonokról főként a keleti magyar területeken tudunk, de a hiedelemmondák csak keveset árulnak el róluk.²⁸ A szlovák nyelvterületen a *beľah* szintén perszónifikált betegséggként él. *Dobšinský, P.* adatai szerint ha valaki beteg volt, *beľah* járt benne. *Beľah metal.* – *Beľah* dobált engem.²⁹ Ezt a szólást az alföldi szlovákok is használják.³⁰

Nem mindegyik hazai szlovák csoport ismeri a *beľah* szót. Galgagyörkön emiatt a ráolvasó szöveget csak úgy tudják, ahogyan az elterjedt magyar változatok is szólnak:

*Choroba so mňa,
a novina do mňa.*³¹

A jóslás és az átok

A *jóslás* a délkelet-magyarországi szlovákok hiedelemvilágának minden területén helyet kapott. A ma élő hiedelmek jelentős része is jóslás. Mindezeket a megfelelő helyen tárgyaljuk. Most azokról a jóslásokról szólunk, amelyek az élet olyan rejtelmait, titkait kutatták, hogy milyen benne az emberek szerepe, lesznek-e természeti katasztrófák, bekövetkezik-e világvége stb. Ez a fajta jóslás mindig a nagyobb változás időszakában kerül az érdeklődés előterébe. Az ember életének nagy fordulókör ugyanúgy, mint az emberiség sorsát érintő rendkívüli események, a

háborúk idején. A második világháború ugyancsak felélénkítette a jóslásokat. Különösen népszerű volt ekkor Mihaldának, Sába királynőjének a jóskönyve, melynek az itteni szlovákoknál ismert változata cseh nyelven a jugoszláviai Petrőcön jelent meg. A cseh források szerint Csehországban a 15. század táján vált népszerűvé, melynek alapja az I–IV. században szerkesztett görög és római anyag alkotta. A szlovákok kezében forgó jóskönyv számos 15–17. századi eseményt úgy talál, mintha ezeket az ókori Sybilla jósolta volna. Ez a tény pedig azt a feltevést támasztja alá, hogy a cseh szöveg első ismert variánsai valóban a 15. században keletkezettek.³²

A második világháború idején és közvetlen a befejezése után általános volt a vizespohárba tett aranygyűrűvel, karikagyűrűvel végzett jóslás is. Így tudakolták, hogy él-e a katonafiú, a férj a fronton, a hadifogságban.

Tótkomlóson egy pohárba vizet öntöttek, beleengedték a karikagyűrűt, s gyertyafénynél a szemükkel mereven nézték a karikagyűrűt. Ha emberi alakot láttak benne, él, ha sirt, meghalt az, aki iránt érdeklődtek. A szarvasi előírás szerint kilencszer kellett elmondani a Miatyánkat is hozzá. Az alföldi magyaroknál hasonló eljárás élt. Algyőn egy tányérba tettek poharat, a pohárba több mint a feléig szentelt vizet öntöttek, a pohár köré hamut szórtak. A pohárba helyezték a karikagyűrűt. Mellé égő gyertyát és szentképeket raktak. A pohár fölé tükröt tartottak. Ha a tükrön át a gyűrűben a hozzátartozójukat látták meg, élt, ha kis dombot vagy koporsót, meghalt az illető.³³ Ma is gyűrűvel jósolnak, ha meg akarják tudni, hogy a távollevő rokonuk él-e.³⁴

A karikagyűrűt a szlovákok gyógyító célra is felhasználták, a sárgaság ellen viaszból készített pohárba, melyből napkelte előtt ittak vizet, karikagyűrűt is tettek Szarvason és Bánkon.

Az *átkot* negatív tartalmú ráolvasásnak is lehet tekinteni. Az átok a népi hiedelemvilágban nem foglal el központi helyet. A hatásában a letelepedést követő időszakban azonban egyformán bíztak az egyszerű emberek és az értelmiségi körökhöz

tartozók. *Haan L.* írja, hogy a 18. század közepén Békéscsaba hatodik lelkésze – mivel el kellett hagynia a helységet – bűcsűprédikációjában nemcsak Csabára szórt átkot, hanem a legnagyobb ellenfelére is, akinek ettől nyomban kiugrott a szeme. Prédikációjában ezt az átkot idézte:

*Wypál, Bože tau dedinu,
Nach vyhory z dom do domu.*

1755-ben – *Haan L.* szerint – a tűzvész be is következett, mely a helység fennállása óta a legnagyobb pusztítást végezte.³⁵

Pitvaroson napjainkban gyűjtöttük a *Haan* által közölt átkodal változatát. Mivel a faluban nem adományoztak eleget a koldusnak, megátkozta a falut:

*Z dom do domu
zapál bože tú dedinu,
žebi vihorela.
Z dom do domu
keď sa ľudia budu vzmáhať,
azda budu lepšie dávať.*

Miután a pitvarosiak hallották, hogy mit énekel a koldus, kikergették a faluból.

Mezőhegyes környékén mind a szlovák, mind a magyar lakosság körében igen elterjedt egy elátkozott tisztről szóló hiedelem-történet. A tiszt szegénysorból emelkedett fel, magasrangú katonaként nem akarja felismerni az édesanyját. Emiatt az megátkozta őt, hogy ne fogadja be a föld. A tisztet hatszor tetézték el, s a föld mind a hatszor kivetette. Hetedízben a föld színe fölött kriptát emeltek neki, s ebben helyezték el a koporsót. Így kapott végre nyugalmat.³⁶

A halálnak, a halott kultuszának a hiedelmei napjainkban is intenzíven élnek a délkelet-magyarországi szlovákok körében. Az emberi elmúláshoz fűződő hagyományok a tárgyalt anyagunknak leginkább aktívan megmaradó alkotórészét képezik. Korábbi forrásunk viszont alig van róla. A halál bekövetkezéséről, mint az emberi élet végső állomásáról ugyan szóltak az előző időszakok feldolgozói, de úgyszólván semmilyen figyelmet sem fordítottak a halállal, a temetéssel és a halottaknak a temetést követő életével összefüggő hiedelmekre. *Zayacz D., Haan L., Gajdác P.*¹ főként a temetési szertartás fontosabb mozzanatait írták le. Századunk legelején egy ismeretlen szerzőtől származó szlovák nyelvű dolgozatból szintén csak néhány adatot kapunk, többek közt a nehezen haló halotról, az özvegy praktikaiáról és a halotti torról.² *Márkus M.* a nyíregyházi szlovákokról írt monográfiájában a halál előjeleiről, a halott kivételéről, a sír körüljárásáról, a halott kívánságának kielégítéséről és a keresztetlen gyerekről pontos és értékes adatokat nyújtott.³ A magyar–csehszlovák lakosságcsere idején gyűjtött anyagából ugyan csak néhány fontos adalékot szolgáltatott a délkelet-alföldi szlovákok halott kultuszából *Žatko, R.*⁴ Sajátságos, hogy a Békés megyei magyarság településeiről készült monográfiák néprajzi tanulmányai is csupán szórványadatokat tartalmaznak a témakörből.⁵ Ezért e fejezetben szinte kizárólag csupán a saját gyűjtésünkre támaszkodunk.

A halállal összefüggő hiedelmek nem alkotnak különleges helyet a szlovákok hiedelemvilágában, szerves kapcsolatai vannak az európai hiedelemkör e területével. Elsősorban az ismeret és a gyakorlat terén van néhány sajátos vonásuk, a hiedelemvilág többi részénél aktívabbnak tekinthetők. Ha az ismereti szintet kor szerint vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy az idősebb és a középkorostályúak között alig van szintkülönbség, csupán a

gyakorlás intenzitása erősebb az öregeknél. A társadalmi rétegek vonatkozásában nem lehet nagyobb megkülönböztetést tenni, az eltérések főként a nem azonos vallásúaknál jelentkeznek, árnyalati különbségek tapasztalhatók az egyes települések helyi gyakorlatában.

A halottak hiedelmeinek egy része különösen szívósan él tovább. A hiedelemtartalom is részint változatlan, részint pedig több változási fokozaton ment keresztül. Ezt figyelembe véve az idetartozó hiedelmeket négy kategóriába sorolhatjuk:

1. A közösség által ellenőrizhető hiedelemelemek szinte mindegyike elhalt a II. világháborút követő évtizedekben, kivéve a virrasztás, a halotti torok megrendezésével, a sír megkerülésével kapcsolatos eljárásokat. Ezek is főként kegyeleti arculatot vettek fel. Az ételnek a sírra vivése, a halottnak való külön terítés a toron már csak véletlenszerű, egyedi jelenség. Az idősebbek talán még öntenek vizet a pohárba a hazajáró léleknek, talán felállítanak seprűt az ajtóba a visszajárása ellen, és esetleg gyakorolják a hasonló eljárásokat.

2. Egyes eljárások etikai vagy egészségvédelmi feladatok elvégzését szolgálják, egykori hiedelemtartalmuk már csak emlékként fedezhető fel. A halott mosdóvizét azért öntik hozzáférhetetlen helyre, hogy ne okozzon fertőzést, azért seprik fel, mossák fel a szobát a koporsó kivitele után stb.

3. A halottnak a halál utáni megnyilvánulásairól fogyó tendenciával hiedelemmondákban szintén hallhatunk, bár egyrészük élménytörténet, tehát egyedileg szükséges elbírálni, hogy hitt esetről van-e szó, vagy csupán „szórakoztató” elbeszélésről.

4. Intenzíven továbbél, – és hatása szinte teljes – a halál előjeleiben, a halott túlvilági életében, a különféle túlvilági üzeneteiben való hit, mely napjainkban képes újjáéleszteni a hazajáró lélekről korábban meglévő hiedelmeket is.

A délkelet-alföldi szlovákoknak a halál előjeleiben a holtak, a lelkük vagy a szellemük visszatérésében mélyen gyökerező hitét részben a hivatalosan elfogadott vallás (evangélikus, katolikus) feltámadás-hite, másrészt pedig a néphit történelmileg

ősi és máig fennmaradó tradíciója táplálja. Ezt figyelte meg *Kardos L.* is, aki Bakonycsernyén a mai falu vallási és egyházi életét kutatta. Szerinte „a népi hiedelmek, mítikus képzetek részint a szakrális népi világképben, részint a keresztény vallási hagyományban gyökereznek.”⁶

A halál a néphitben animisztikus képzetekre volt alapozva, melyet keresztény tudással itattak át, és erősítettek meg. Ezáltal elismerték, hogy a léleknek földöntúli élete és visszatérő képessége van. Ugyanezen az állásponton állnak a cseh néprajzkutatók is.⁷

A másvilág létének a felfogása abból a kozmogóniai elképzelésből fakad – amelyet már korábban tárgyaltunk –, hogy a föld lepényalakban a vizen úszik, s ha átfúrjuk, egy másik világba jutunk, amely pontosan azonos az evilági emberi társadalommal. *Moszyński, K.* szerint is a túlvilág fordított világ a szláv népekénél, nem különbözik az igazítól.⁸ A délkelet-alföldi szlovákok mai hitében ez a másik világ nem egyezik meg már a holtak lélekének másvilágával, bár a hazajáró lelkek, egyes kísértetek szerintük a föld alól járnak fel, ahova eltemették őket. Tehát a sírt egyfajta „otthonnak” képzelik el, ahol a halott egyideig még „él”, onnan ki is jár, s az élő emberi érzelmekhez hasonlóan szerethet, megbosszulhat. A megelőző nemzedékeknél ez a hit egybefolyhatott az evilággal azonos másik világban hívő hiedelemmel, de ez a két világ a mai felfogásban nincs kapcsolatban egymással. Korábbi egybetartozását szlovákiai adatok támasztják alá. Tajovban a múlt század végén még azt hitték, hogy a másvilág sem jobb a földi életnél, mert ott is csak dolgozni kell, ott is vannak munkaeszközök (kasza, villa). Ugyanígy hitték a Magurán túli szlovákok is, akik szerint azért van szükségük a holtaknak ruhára, munkaeszközökre, mert a másvilág azonos az élőkével.⁹

A népi gondolkodást foglalkoztatta, hogy milyen a túlvilág. Erről tanúskodik az a nemzetközi hiedelemmonda is, melyben két barát megbeszéli, hogyha az egyikük meghal, híradással lesz róla. Mind a magyar, mind a cseh változatokban egyforma fe-

leletet ad a halott: „Sem úgy nincs, ahogy te gondoltad, sem úgy sincs, ahogy én.”¹⁰

Az itt élő szlovákok látszólag kettős világlátása érvényesül abban a ma már ritkán gyűjthető hiedelemben (mely rokona a primitív népek hasonló hitével),¹¹ hogy a lélek elhagyja az embert az álmában, s önállóan indul el a világban.¹² Ennek megfelelően a halál után is önálló léte lehet. Nagybánhegyesen azt hiszik, hogy amikor meghal az ember, nem teljesen hal meg, hanem miként az álomban is, a lélek életben marad. Az ember álmában azért vándorol a lélek, mert nem tudja elviselni az élet nehézségeit: *Keď človek zaspí, duša mu vandruje. Až má ťažkosť v živote, tak tá duša pokoj ňema, tá vandruje po sveťe. Keď človek zomrie, tak ňezomrie na celvo, lebo duša živá ostaŕie, a tá just tak vandruje.* A kétsopronyaiak töredékes hiedelme szerint az erőszakos halállal (öngyilkos, meggyilkolt) lelke bolyong.

A cseh néphitben az embert a száján keresztű hagyja el a lelke, s a szelek szárnyán repülve járja be a földet.¹³ A mai magyar néphitben is azt hiszik, hogy amikor alszanak, nincs az emberben a lélek: „Amíg alszik az ember, nem él.”¹⁴ *Moszyński, K.* szerint a boszorkányok és a *zmora* lelke álmában hagyja el a testet, és repül a világban.¹⁵ *Dömötör T.* szerint a honfoglaló magyarok is hittek abban, hogy az embereknek többféle lelkük volt, s közülük egy a halál után indul útnak.¹⁶ A szlovák néphitben olyan hiedelem is élt, hogy a halál után a lélek csókolgatja, ölelgeti az elhagyott testet, mert jó volt vele. A bűnös embernek a lelke szidja, káromolja a holtat, mert a bűnei miatt a kárhozatban kell mennie.¹⁷

Mindezek az összehasonlító adatok jobban érthetővé teszik, hogy a néphitmaradvány és a vallási tanítás nyomán miért képzelik el az itteni szlovákok is a halott lelkét élőnek a temető sírjában.

Ennek a hiedelemtradíciónak az a maradványa is, hogy a halált szintén perszonalifikálva képzelik el. Az itteni szlovákok hiedelemvilágában a halál fehér lepedőben, kaszával jár. Szerintük a halál el is küldhető. Egyik tótkomlói adatközlőnk szerint, aki-

nek azt mondták, mikor váratlanul kinyílt az ajtó, hogy holnap meghal, mert érte jön a halál, azt felelte, hogy mindig azt fogja neki mondani, hogy: Holnap gyere! *Ved' jej vraj pomóžem: Zajtra príď! Smrti poviem. Naveki jej poviem, že zajtra príď, tak ňepríde pre mňa.*¹⁸

A halál alakja a szlovák néphitben viszonylag egységes képzet, fehér alakú nőnek látják. Eltérés csupán az alak leírásaiban van, a legtöbb forrásban nincs semmilyen tartozéka sem, kaszája sem.¹⁹ Egyes helyeken nagy fehér fogai vannak, másutt öregasszony²⁰ illetőleg éjfélkor a temetőben jár.²¹ A galíciai ukránoknál és lengyeleknél kaszával, fűrészsel, lapáttal és gereblyével felfegyverkezve képzelik el.²² *Moszyński, K.* szerint a szláv népeknél ősibb a fehér lepedős nőalak, mint a csontvázszerű kaszával járó halál.²³ Az utóbbi valószínűleg középkori eredetű. A késő-középkorban a népi játékokban a halál csontvázas emberi alak, és kaszával, sarlóval, homokórával vagy számlapos órával volt felszerelve. E tartozékokkal lebilincselte a nézőket. Az e korabeli ábrázolása is hasonló.²⁴

A hús-vér emberek által lakott föld alatti másik világ, az élő emberek lelkének a vándorútja a valóság egy más világában, a síri túlvilágban lakozó, az égbe szálló lélek hiedelme, a megszemélyesített halál, mindez az emberek egységes világlátásának a része, mely a racionális és az irracionális közös meglétét, egybefonódását, de egyúttal a különletét is természetesnek véli. Ez a fajta látásmód érvényesülhet napjainkban is, különösen az élő embernek holtta, nem létezővé válásának, megszűnésének az elfogadása, elismerése hosszabb ideig tartó folyamatot igényel a hozzátartozók tudatában, s ebben az átmeneti periódusban a túlfeszített pszichikai – tudati – érzelmi megnyilvánulások konkrét perszónifikálásban, látomásban testesülhetnek meg.

Ilyenek a különféle előjelek is, melyeket ma is igen következetesen figyelnek. Ezek részint kifejezik az ember bizonytalanságát és a haláltól való szorongó félelmét, ugyanakkor fogódzót jelentenek a halál bekövetkezésének, mint elkerülhetetlennek a megmagyarázásához, mintegy a külső természeti és környezeti megnyilvánulásokat téve felelőssé érte.

A hiedelemben hívők szerint az egzakt megmagyarázhatatlan lelki előérzetek, sejtések a valóság konkrét jelenségeiként jelennek meg. Az elkerülhetetlenül bekövetkező halál előjeleit a valóság természetes jelenségei és az ezekbe plántált irracionális lelki jelek ötvözeteként konkrét élőlények, tárgyak érzékelhető megnyilvánulásai, mozgása, hangja stb. formájában fogják fel. Egységesen hitték, hogy ha a kutya kapar a ház előtt, ha vonít,²⁵ ha a macska ijesztően nyávog, ha a kutya és a macska helyét nem lelve fel-alászaladgál, ha nyugtalanok általában a háziállatok,²⁶ ha éjjel a ház fölött vagy a szomszédságban szól a kukuk,²⁷ ha madár vagy valami más nekiütődik az ablaknak,²⁸ azt jelzi, hogy valaki meghal a házban vagy a szomszédban. Az itteni szlovákok szerint a kutya érzi a halált, a cseh és a német néphitben látta is a halált.²⁹ Ugyancsak a halál előjelét jelentette az ágy, az asztal recsenése,³⁰ a pohár leesése és összetörése,³¹ a falikép, a lámpa üvegének nagy csattanással történő elhasadása, és leesése,³² az óra hirtelen leállása,³³ a tükör leesése,³⁴ az ajtó váratlan kinyílása³⁵ vagy az ajtókilincs hirtelen kattanása, a szobában lévő bútorok, berendezések, tárgyak zörejei, a ház falához való külső tompa ütődés hangja.³⁶ Tótkomlóson három galamb szállt ki abból a házból, ahol meghalt valaki,³⁷ Medgyesegyházán karácsonyeste kukoricacső esett le a szekrény tetejéről, mikor a falu másik felében meghalt az illetőnek az anyósa. Tótkomlóson azt is a halál előjelének tekintették, ha tücsök ciripelt a házban.³⁸

A háziállatok, a madarak, a lakóberendezés tárgyai, magának az épületnek a mozgása, hangja, zaja alapján alkotott halál-előjelek mellett nagyon közismertek voltak az álomfejtéssel járó haláljósálatok. A halált jelezte, ha valakinek álmában a fogát húzták, vagy ha fáj a foga, ha kiesik, ha kenyérrel, ha csirkével álmodott, ha sárban áztatnak kendert, ha szövőszék jelent meg az álmában. A fehér szín, a meszelés, a fekete felhő mindig halálnak a híre. A búzakévék összehordása is biztos temetést jelezett. A piszkos vízben való fürdés, a sárban járás betegséget jelentett. A ház falának kidőlése is a szerencsétlenség előjele volt.³⁹

Tartalmuk szerint a délkelet-alföldi szlovákok előjelei három nagy egységbe oszthatók, ugyanúgy, mint a Túróc völgyi magyaroké, melyeknek a csoportosítását *Ujváry Z.* végezte el.⁴⁰

1. a háziállatok, a madarak, a rovarok hangja, magatartása,
2. a ház berendezésének, falainak mozgása, hangja,
3. álm-jóslatok.

Mind a három csoport egyforma súllyal szerepel. Általában előzetesen nemcsak egy előjelet vesznek figyelembe, hanem egyszerre többet is, ha ezek szembetűnően rövid időn belül jelentkeznek. Hogy a haláleset valóban a jóslásra következett be, utólag bizonyítékul elegendő bármelyik közül egy is.

A múlt századi és századeleji szlovák adatok összevetése alapján kimutatható, hogy a szlovák nyelvterületen szintén azonos vagy nagyon hasonló előjelekben hittek. A halálhozó és jósló előjelek nemcsak az alföldi magyarok, hanem a magyarság néphitében is azonosak vagy hasonlóak. S az általunk vizsgált cseh és német adatok sem tartalmazzak mást. Ezek az adatok is mutatják, hogy a délkelet-alföldi szlovákok legközvetlenebb környezetében lévő népek történetileg közös forrásból meríthettek, s a különálló fejlődésükkel párhuzamosan végbement kölcsönhatás eredményeként e hiedelmekkel összefüggésben megközelítően azonos gondolkodás és világszemlélet fejlődött ki bennük. Nem utolsó sorban azt is tanúsítják, a haláltakkal kapcsolatos előjelek a néphit egyik legkonzervatívabb rétegét képezik.

Lényegében az előbb ismertetett előjelekhez sorolhatók azok a hiedelmek is, amelyekben a meghalt rokonnak, ismerősnek a szelleme ad hírt a halálról, mert a jelentkezése az előjelekhez hasonló formában történik, de mindig a halál bekövetkezése után. Vagyis amíg a jövődő halál előjeleit előzetesen az élőlények, a tárgyak érzékelhető megnyilvánulásai fejezik ki, addig a hírt a beállt halálról maga a szellem, a lélek adja tudtul a természeti elemeknek, a tárgyaknak stb. – a családtagok által értelmezett – érzékelhető és közlést tartalmazó jelenségei révén. (Arról, hogy korábban a halál eljövételét jelző élőlények és tárgyak magatartását is a halál beléjük költözött szelleme váltotta

volna-e ki, a mai hiedelemismeret alapján ez a következtetés nem vonható le.) Ha tehát nem otthon halt meg a családból valaki, a szlovák helységekben gyűjthető adatok szerint a halott lelke (*duša mŕtviho*) mindenképpen jelezte a halálát. Szarvason adatközlőnk szülei aznap este, amikor Békéscsabán a kórházban meghalt a fiuk, egy formátlan alakot láttak a szobában. A családból senki más nem vette észre a meghalt fiu lelkének érzékelhetővé vált megnyilvánulását. Békéscsabán hajnalban az anyja házában az ablakán a szegedi klinikán meghalt lány szelleme kopogott. Mezőberényben maga a halott kopogott az ablakon, ezáltal jelezvén halálát. Ezek az adatok a halál utólagos hírüladásának szlovákiai és lengyel párhuzamaival mutatnak rokonságot. Breznó környékén azt tartják, hogy mihelyst meghal egy ember, a lelke jelentkezik az ismerősénél: zajt okoz, vagy valamilyen házbeli tárgy mozdul meg, esik le.⁴¹ *Moszyński, K.* szerint egyszer, amikor Dnyeszter mellett meghalt egy fiu, a hírrel aznap este szülei ablakán zörgött egy veréb.⁴²

Egy másik mezőberényi adat szerint a halott szelleme (*duch*) megjelenhetett álomban is: *Prisňilo sa, voják bou, ale vo sne vidéli, že zomreu alebo skapau.* Hasonlóképpen hiszik az alföldi magyarok is, egyik mezőhegyesi adatközlőnknek az álmában a szekrényéből két fekete *csalogánymadár* repült ki, háta mögött pedig egy ismerős asszony azt kérdezte, hogy mit csinál. Az álmodó még válaszolt is neki. Reggel a szomszédjától hallotta meg, hogy az asszony meghalt az orosházi kórházban.

A halálra készülők előre el szokta rendezni a félbehagyott dolgait. Ha rosszabbodott az állapota, meghagyta közvetlen hozzátartozóinak, hogy intézzék el őket, és tanácsot adott a jövőt illetően. Békéscsabán egy közelmúltban meghalt férfi a szőlő (*krčša*) művelésére hívta fel a lánya és a veje figyelmét.⁴³

Általános szokás, hogy hosszabb betegség és várható halál esetén meszelnek, takarítanak a háznál, mert ahol meghal valaki, ott utána egy évig tilos meszelni. A mai vélemény szerint ezt azért csinálják (pl. Békéscsabán), hogy a virrasztáskor a rokonok, az ismerősök tiszta házba jöhessenek. Az itteni szokás sze-

rint az asszonyok jóval korábban előkészítik azt a ruhájukat, amelyben szeretnék, ha eltemetnék őket. Gömörben és Kishontban is élt ez a szokás, az asszonyok már fiatal korukban elkészítették a halotti ruhájukat és szemfedő lepedőket.⁴⁴

Ugyancsak általánosan ismert hiedelem, hogy a haldokló látja az őseit, az apját, az anyját, akik azért jönnek, hogy magukkal vigyék el őt. *Už volaju ma apovka. Jich vidín. Táden var ja za vami.*⁴⁵ (Szarvas). A haldokló Békéscsabán az apját látta, Szarvason azt meghalt férjét kérte, hogy vigye maga után. Szarvason azt hitték, hogy azért kell meghalnia, mert hívják őt.⁴⁶ A magyar néphitben szintén hasonló hiedelem él. Biharban azt hiszik, hogy a halottak eljönnek a haldoklóért, és mielőtt meghal, mindegyik halott beszél a hozzátartozójával.⁴⁷

Miután meghalt, a haldoklót kiemelték az ágyból, és a földre tették. Békéscsabán pokrócra vagy derékaljra (*perina*), Szarvason pokrócra fektették. Csanádalbertin azért helyezték a földre, hogy kihüljön. A kevermesi magyarok is azért tették egy leterített pokrócra a földre, hogy kihüljön.⁴⁸ A szlovák nyelvtérületen a haldoklót fektették le a földre, hogy könnyebben haljon meg,⁴⁹ illetőleg azért, mert a földbe húz,⁵⁰ vagy mert hosszan haldoklik.⁵¹ Az alföldi szlovákok viszont akkor fektették le a földre, amikor már meghalt. Sőt, Békéscsabán előírták, hogy ha haldoklik, nem szabad megmozdítani, nehogy feléleszszék, hagyni kell a maga útján: *Ňislobod ho hor skriesiť, nak ide svojou cestou. Márkus M.* szerint a nyíregyházi szlovákok is a halál beálltakor fektetik a földre vagy a padra, csak néha fordult elő, hogy akkor tették a földre, mikor haldoklott.⁵² Korábban a tájon is akkor fektették a földre, ha nehezen tudott meghalni. *Dtószezi V.* idézi, hogy a nehezen halót a mennyezeti gerendákkal párhuzamosan tették a földre, utána nyugodtan halt meg.⁵³ Az itteni szlovákok azt, aki nehezen tud meghalni, bűnösnek vagy rontó varázslónak tekintik. *Kerť zavela ňevie zomrieľ, za to ňevie, že má veľa hriecha.* (Csanádalberti.) Békéscsabán a templomban imádkoztak érte, hogy nyugodtan tudjon meghalni. Ugyanitt a századfordulón nem toldott fonalat is tettek a feje alá.⁵⁴

A haldokló a halála pillanatában bocsátja ki a lelkét (*duša*). Az itt élő szlovákok szerint a kiszálló lélek láthatatlan. Sokan ezt a lelket visszatérő halottnak is tartották. Felfogásuk szerint a lélek nem más, mint lehellet, pára (*para*), és mint a galamb, égbe száll.⁵⁵

Több adat szerint csak a jó lélek kerül a mennybe, a rossz emberé a pokolba jut.⁵⁶ A lelket azonosították a vérrel is. A háziállatok kiontott vérét nem fogyasztották, mert benne lelket véltek. Csanádalbertin ezért véreshurkát sem készítettek. Szlovákiában ugyancsak láthatatlan párának tartották a lelket, de elképzelték felhőként, galambként vagy más madárként is.⁵⁷ A galíciai ukránok madáralakúnak,⁵⁸ a fehérorosz falvakban a jó halott lelkét fehér galambnak, a rossz halottét pedig fekete varjúnak (ritkán fekete galambnak) látták.⁵⁹

Szarvasi adatközlőink szerint mikor a lélek kiszáll, a halott búcsúzóul int egyet. Ugyancsak innen származó adat szerint a halott a halála után még érzel. Az élő halotról szóló hiedelem korábban általánosan lehetett elterjedve. Ezt tanúsítja a nagybánhegyesieknek már említett felfogása is, hogy az ember nem hal meg egészen, mert a lelke továbbél. Valamint a morvaországi vlachoknak az a hiedelme, hogy a lélek a testben marad, és hallja a rokonai szavát. Szerintük a halott mindent lát és hall, amíg a koporsót a küszöbön át ki nem viszik.⁶⁰

A halottat kezdettől fogva figyelik, hogy a testrészei, alakja milyen jelzéseket ad: Ha az arca fiatal, azt jelenti, hogy fiatal követi, ha öreges, idős ember lesz a következő halott.⁶¹ A hódmezővásárhelyi magyarok akkor állították az utóbbit, ha fiatal halottnak öregedett meg az arca. A hiedelem a Rajna vidéki német nyelvterületen hasonlóképpen élt, azt tartották, hogy ha petyhüdt a halott arca, a rokonságból követi őt valaki.⁶²

Ha a halott valamelyik szeme kinyílt, az itteni szlovákok azt hitték, hogy valakit hív maga után. Mezőberényben az apa látta meg, hogy a halott lányának kinyílt a balszeme. A beteg apa erre azt mondta, hogy a lánya magához hívja. *Otvorilo sa jej ľavo oko. Apovka mi boľi chort; – No, vraj moja dľovka mňa povolala.*

1982-beli gyűjtésünk szerint a vésztői magyarok azt hitték, hogy aki meglátja a halott kipattanó szemét, az egy éven belül meghal. A szlovák nyelvterületen általánosan volt elterjedve, hogy ha a halott szeme kinyílik, meghal valaki,⁶³ illetve a házból hívja maga után valamelyik rokonát.⁶⁴

Emiatt – hogy ne hívassa maga után az élőket – a halott rendbehozása idején első dolguk volt a szemének a lefogása (*oči zakvačiti*). Ezt általában pénzérmével tették.⁶⁵ Egyúttal felkötötték az állát is. Erre a célra leginkább kendőt vettek igénybe, Békéscsabán bibliát is tettek az álla alá.

Fekete anyaggal fedték le a tükröt, hogy ne nézze magát a halál, a halott (Békéscsaba), hogy a halottat ne nevesse ki a tükrő, hogy még egyet lát (Mezőberény), hogy aki megnézni jön, ne két halottat lásson (Kétsoprony). Tótkomlóson a tükrön kívül az ajtóra is tettek fekete lepelt, hogy kifejezzék: itt halott fekszik. Sok helyen a falon függő kistükröt egyszerűen csak megfordították. Egyidőben mindenütt leállítják az órákat, egyes helyeken ezt is lefedik. E hiedelemem tartalma lassan etikai jelentésűvé válik. A szlovák helységekben már sehol sem él az a hiedelem, hogy a tükröt azért kell lefedni, mert a halott lelke viszontlátva magát a tükrőben, az élők lelkét viszi maga után.⁶⁶ A szlovák nyelvterületen is inkább másodlagos hiedelmek élnek. *Istvánffy Gy.* szerint a lipitóiak ha nem fedik le a tükröt, a temetéskor boszorkányt látnak.⁶⁷ Szlovákiában legáltalánosabb az a felfogás – mint néhány magyar helységben – hogy ne lássa meg magát benne.⁶⁸ Egyes részein, továbbá pl. Rákoskeresztúron azért fedik le, nehogy visszatérjen a halott. Ugyanezt hiszik Bátyán a magyarok és a szerbek is.⁶⁹ Az itteni szlovákoknál napjainkban ez a hiedelem nem él. Az orosházi magyarok – mint a tótkomlósi szlovákok – a kegyelet és az áhítat csendje miatt takarják le a tükröt, s állítják le az órát.⁷⁰ Nagyon nehéz ezeket az adatokat értékelni, mert mindegyik nyelvterületről a legtöbb forrás csak a tükrő lefedésének vagy az óra leállításának a szokását közli.⁷¹ Ha az eljárás okát is leírják, olyan értékes adatokat kapnánk, mint pl. *Gulyás É.* jászdózsai gyűj-

téséből. Itt – hasonlóan a mezőberényi szlovákok néphitéhez – azért takarják le a tükröt, nehogy két halottat lássanak; ha viszszalálták a tükörben a halottat, ez újabb halált jelentett.⁷² Ez is bizonyítja, hogy összehasonlító munkát csak megfelelő adatok birtokában lehet elvégezni. Mindenesetre a szórványadatok alapján is meg lehet állapítani, hogy az alföldi magyarság és az itteni szlovákok között a halottas hiedelmekben a megközelítően azonos gyakorlat alapelemein túl több ponton találkozik a hiedelemértelmezés is.

Az itteni szlovákok az óra megállításához sem fűznek már hiedelemtartalmat. Tótkomlóson a 60-as években még azt mondták, hogy ha nem dobog a halott szíve, az óra is hallgasson.⁷³ Nagybánhegyesen azt tartják, hogy a megállított óra mutatja, mikor halt meg az illető, ezt a látogatók is látják, nem kell tehát kérdezősködniük. A szlovák nyelvterületen az a legelterjedtebb állítás, hogy azért kell megállítani, mert a ketyegéstől nincs nyugta a halottnak.⁷⁴ Alsó-Ausztriában is azt tartották, hogy a halottnak csendre van szüksége.⁷⁵ A jászdózsai magyarok azért állították le az órát, mert véget ért egy élet.⁷⁶ Napjainkban Békéscsabán lefedik a televíziót is, amíg el nem temetik a holtat. Annak ellenére, hogy már nem a háznál ravatalozzák fel, a rádiót sem szólaltatják meg.

A háziállatoknak való híradás ma már szintén helyenként ismert csak. Nagybánhegyesen a gazdasszony a lovakkal közölte a gazdájuk halálhírét: *No, koňe, ňemame gazdu! Už vás ňebude priať.* Ha a gazdasszony halt meg, a férje újságolta el a teheneknek, hogy nincs már aki fejje őket. Ha volt disznajuk, azoknak is bejelentették.⁷⁷

A halottat az itt élő szlovákok hiedelme szerint gyászolják a háziállatok is. Különösen a kutya és a macska érzi a távozását. A macskát egyébként sem engedték be a halott szobájába. A medgyesegyházi és kétsopronyi adatközlők szerint a virág is kiszárad a halott után.⁷⁸ Ha esett az eső, azt mondták, hogy nehezen búcsúzik el a halott az evilágtól, ha pedig jó idő volt, hogy nem bánkódik miatta.

A halott öltöztetését az végezte, aki mosdatta. Ha bátor volt a feleség, ő is lemosta a férjét. A nagymama is megtette, ha vállalkozott rá. A szlováklakta helységekben voltak „hivatásos” halottmosók, akik pénzért végezték. Azt a törülközőt, amivel letörölték a holtat, a koporsóba tették, a fésűt és a szappant is. A kifésült haját is odahelyezték. A borbély – miután végzett a borotválásával – kalapáccsal kiverte a borotva élet majd a koporsóba rakta. Minden, ami a halott testét érte, a koporsóba került, kivéve a halottmosó vizet.⁷⁹ Ezt a vizet általában olyan helyre öntötték, ahol nem tudtak belelépni: a kerítés mellé (Mezőberény, Csanádalberti, Békéscsaba), az esővíz csorgójába a ház mögé (Békéscsaba), a kert végébe, a fák tövéhez (Tótkomlós, Nagybánhegyes), az árnyékszékbe (Békéscsaba), a fal mellé (Nagybánhegyes). Azt tartották, hogy miután a halott örökre elaludt, akik belelépnek, szintén hosszú ideig lesznek aluszékonnyak (Csanádalberti, Tótkomlós), vagy sárgaságot (*ožlkel*) kapnak (Tótkomlós, Nagybánhegyes, Békéscsaba), vagy valamilyen betegségbe esnek (Mezőberény). Tótkomlóson azt is hitték, hogy aki először belelép, az meghal, ezért a tyúköl mellé is öntötték, hogy a tyúkok tapossanak rá először, értük nem olyan nagy kár, mint az emberért.⁸⁰

Az alföldi magyarok is járatlan helyre öntötték, vagy elásták az edénnyel együtt, nehogy sárgaságba essenek. A törülközőt a koporsóba tették, mint a szlovákok.⁸¹ A szlovák nyelvterületen is hozzáférhetetlen helyre öntötték a halottlelmosó vizet, szintén azért, hogy ne kapjanak betegséget.⁸² A koporsóban abban a ruhában helyezték el a halottat az itteni szlovákok, amelyet a halott előzőleg kért vagy elkészített magának. A magyar evangélikusok – mint az itteni szlovák evangélikusok, a kezét a teste mellé helyezték.⁸³ A katolikus szlovákok a mellén kulcsolták össze. A férfi kalapját a feje mellé tették. A lábára általában csak harisnyát vagy zoknit húztak, de ha kérte, csizmában is eltemették.⁸⁴ A lányoknak, mintha asszonyok lennének, mirtuszkoszorút tettek a fejükre, és a szlovákoknál szokásos rozsmaring-ágot pedig keresztbe rakták a mellükön. Amit kért a halott,

hogy magával vihesse, mindent a koporsóba helyeztek (énekeskönyvét, szemüvegét, pálinkásüveget stb.).

A szalmát, amelyen meghalt, kiszórták a szalmazsákból, és elégették.⁸⁵ A halott feje alá csak faforgáccsal töltött párnát tettek, s forgácson feküdt is. Az ide fűződő szlovák hiedelmek nem egységesek. A nyíregyháziak szerint tilos volt a halott feje alá tenni a tollaspárnát, mert a baromfiak szerencséjét vinné el. A privigyei szlovákok szerint pedig addig nem esett volna az eső, míg a toll el nem rohad.⁸⁶ Az alföldi magyarok – mint a német nyelvterület nagy részén – a haldokló alá nem tettek tollaspárnát, hogy meg tudjon halni.⁸⁷

A halott koporsójába a múlt században kenyeret és pénzt tettek, hogy ki tudja magát váltani a túlvilágon. *Do vačku položíš drobnie peňaze, mítvimu do truhle.* (Mezőberény). *Do truhle način položil chleba a peňaze, žebi sa ta vedeu vivaltovať na druhon sveťe. Ač mu bude volakďe način potrebe.* (Kétsoprony) A pénznek a koporsóba tévése már nem mindegyik szlovák helységben valósul meg. Ahol tesznek is a koporsóba, mint Mezőberényben, ott sem tudják megmondani az okát. Legélénkebben ismeretes még a hiedelem a kétsopronyi katolikus szlovákoknál. Itt erre a célra külön sütöttek egy kis cipót, és belesütöttek egy kicsit abból is, amit a halott szeretett enni. Mielőtt leszögezték volna a koporsót, a lábaihoz helyezték a cipót. Ezt azért is tették, hogy nyugodt legyen, s ne térjen vissza. Az ételnek a sírra vívése helyett tehát már eleve a koporsójába rakták kedvenc eledelét. A Galga menti szlovákoknál sem raknak mindenütt a halott zsebébe pénzt; ahol tesznek, ott azonos célért csinálják, mint az alföldi szlovákok: hogy a másvilágon ki tudja váltani magát.

A Kiskunságban a reformátusok is nyomtak a halott kezébe pénzt Szent Péter számára. Hódmezővásárhelyen csak cigányok tettek gyerekeik koporsójába pénzt, hogy át tudjanak kelni a Jordán vizén.⁸⁸ A szlovák néphitben több változat él: Breznó környékén, a Sulyovi völgyben azért tettek pénzt a koporsóba, hogy legyen neki viteldíjra.⁸⁹ Gyetván csak fél krajcárt adtak a

halottnak, hogy csak a fele menjen el, a másik fele a családban maradjon.⁹⁰ A Nyitra vidékén és a Magurán túl ezzel a pénzzel fizették ki az itt hagyott vagyont. Nyitrán azért is adtak, hogy legyen adományra valója az égben. Ha elfelejtettek beletenni pénzt, a visszamaradt ruhájába rakták, hogy ha hazajár, megtalálja.⁹¹ Számos helyen a zsebébe helyezték.⁹²

Uherski Brod és Valaško környékén azért adták a pénzt a halottnak, hogy ne menjen utána a gazdasága. Ha gazda volt a halott, csak a felét tették a koporsóba, hogy a másik fele az özvegy legyen. A lányának és a fiának a végső útjára örökségként adott az apjuk pénzt a koporsóba.⁹³ A galíciai ukránok a felnőttek prémsapkájába varrták be a pénzt: nőknek, legényeknek a jobb kezükbe tett zsebkendő egyik csücskébe kötötték be két krajcárt.⁹⁴ A németeknél aranypénzt tettek a kezébe vagy a szájába, ugyancsak útipénzként, belépődjként az alvilágba.⁹⁵

Az összehasonlító adatok azt mutatják, hogy az alföldi szlovákoknak a halott számára adott pénze az emberiségnek az antik görög-római mitológiánál is régebbi rétegeiig nyúlik vissza, s a mai gyakorlatuk az ősidőktől máig tartó, továbbélő hagyománynak tekinthető.

A legközelebbi rokonoknak még napjainkban is nemcsak a gyász, az illem miatt kellett tartózkodóknak lenniük, hanem a hagyomány előírásai miatt is. Semmilyen munkát nem végezhetek a házban, csupán egy vonatkozásban kaptak felmentést: a házbeli jószágot megetethették, télen a hátsószobát befűthették, mert a hideget nem bírták volna ki. Az első szobában, ahol ki volt terítve a halott, télen sem fűtöttek. Nem mehettek az utcára sem, mindig a halott körül kellett tartózkodniuk. Főzni sem lehetett, legfeljebb a szomszédban főztek a gyászolók számára, bár a legközvetlenebb hozzátartozók a temetésig a gyász és a fájdalom miatt alig ettek valamit. Ezért volt az, hogy a virrasztáson (*virastáš*) is csak száraz ennivalót adtak (sajtot – *sir*, *brindza*, kolbászt és kenyeret).

A házból semmit sem lehetett kiadni, a szemetet is a ravatal alá separték.⁹⁶

A tűzrakás tilalma az alföldi magyarságnál is szokásban volt. A gömöri és a kishonti szlovákoknál még a szomszédban sem dolgoztak.⁹⁷ A szlovákoknál egyébként is általános gyakorlat volt, hogy nem főztek, nem takarítottak, és semmilyen munkát sem végeztek.⁹⁸

Az első, a tiszta szobában felállított ravatalhoz kapcsolódva is élt néhány hiedelem a délkelet-alföldi szlovákoknál. A gyerekek nem mehettek a koporsó alá, s a gyerekeket általában nem engedték a halott mellé. De ha a gyerek vagy a felnőtt félt a halottól, azt tanácsolták neki, hogy fogja meg a halott ujját. Vagy csak simogassa meg a hideg kezét, illetve fogja meg a lábujját. A legáltalánosabb előírás az volt, hogy a kezét keresztbe téve egyszerre kellett megfognia a halott jobb-, vagy ballábának a hüvelykujját. Ha megtette, soha nem félt a jövőben tőle. *Ač chítme na križ nohe, tak sa ňikolvek ňikdaj ňebuđeme bāt omrvca.* (Nagybánhegyes)

Mind a magyar, mind a szlovák nyelvterületen általánosan gyakorolt eljárás volt. Az endrődi magyarok – gyűjtési adataink szerint – mind a két kézzel a halott vállát fogták meg. A többi alföldi helységben a halott arcát nézették meg, vagy a lábujjait fogatták meg az ijedős gyerekekkel.⁹⁹

A szlovák nyelvterületen élő eljárások is hasonlóak. az ijedtség elűzésén túl a halott hazajárását is meg akarták akadályozni velük.¹⁰⁰ Gömörben az illetőnek az ő nevét viselő halott lábujját kellett megfogni.¹⁰¹

Kétsopronyban, ha azt akarták, hogy a halott soha ne kísértse őket, a halott körméről és hajáról vágtak le egy kicsit, s azt a pénztárcába téve – vagy olyan holmiba rakva, ami mindig velük van – hordták maguknál.

Az utcán menőknek tilos volt benézniük az ablakon át a szobába. Azt ajánlották mindenkinek, hogy inkább az utca másik oldalán menjenek. Az alföldi magyarok körében szintén el volt terjedve ez a hiedelem. Azt hitték, hogy aki benéz, és megpillantja a halott arcát, sárgaságot kap.¹⁰²

A halott visszatérése, kísértése ellen a szemfedél egy darab-

jával is védekeztek. A szemfedélről a temetkezési vállalkozó emberével vágattak le egy darabot a temetőben, és hazahozták. Az volt a céljuk ezzel, hogy többé ne lássák, ne képzeljék maguk elé a halottat; ne álmodjanak róla. *Zo s plachťe ostrihľi edon kus. Temetove vistrihľi, a domov doňiesť, žebi ňešlo na oči. Mau ot temetkežeši válalatu človek nožňice, ostrihľi, žebi ňešlo na oči, žebi sa ňeprestavovalo.* (Mezőberény). Mások szerint még otthon vágta le ollóval egy darabot – s ez lehet a régebbi – mielőtt lefedték volna a koporsót, és csak a család tagjai között osztották szét emlékezetül. Tótkomlóson azért vágta le egy keveset a szemfedélről és az őt letakaró kendőről, hogy a gazdaság szét ne menjen. Ezeket a darabkákat a padláson a szarufa mögé rakták.

A táj szlovákjainál egyetemes szokás volt, hogy mielőtt leszögezték a koporsót, a szemfödelet a halott arcánál átvágták. A szemfödelet kivétel nélkül széthasítják napjainkban is. Csanádalbertin a ravatalon a szemfedél szépen vissza volt hajtva mindaddig, míg a koporsót le nem zárták. A halott feje szabadon volt. Mielőtt a koporsó fedelét rátették, az az ember, aki a koporsót leszögezi, a szemfödelet ráhajtotta a halottra, majd a holttest arcánál nyílást vágott ki, olyat, hogy még egyszer utoljára meglássák a hozzátartozók. Békéscsabán hasonló módon vágják szét a szemfödelet. Minden koporsóban két lepel van (*plachta*). Az egyik a tetem alatt, a másik felette. A felső a fejéig takarja a holtat, de elrendezetten vissza van hajtva, mint a fent említett Csanádalbertin, és másutt is. Mielőtt felteszik a koporsó födelét (*vrchnák*), a koporsós (*truhliar*) letakarja az arcot, és fölötte nyílást hasít, utána a kivágott részt az arc köré nyomkodja, így annak csak egy kis része látszik. A békéscsabaiak régi, kötelező szokásnak tartják, a célját nem tudják megmagyarázni: *Ket položí omrvca do truhľe, tak plachtu enu položia pod ňon a druhá je na vrchu. A je naspet prevrátená. A už potom ket už ho kcu zakľincovať, tak todi sfiahnu žeckú plachtu napredok, a tvár zakriju. Ale žebi ňebola tvár zakritá, tak ju z nožňički zvikáva truhliar prestrihnuť, tak mu ešte vinu tvár. A potom*

ešte sťahnu dovena, ket kcu zakľincovať, a potom položia vrchnák a zakľincuju. (Békéscsaba)

A halotti szemfedél felhasításának magyar szokásait legutóbb Szabó L. dolgozta fel. Tanulmányában hiányolja a Békés megyei szlovák, német és magyar adatokat, s olyan következtetést von le, mintha Békésben ez a hiedelemcselekedet nem lenne már eleven.¹⁰³ Magunk a szokáselem szlovák vonatkozásait korábban valóban nem dolgoztuk fel, de ez nem jelenti a szokás elhalását, a nagybánhegyesi szokásmonográfiában pedig élő szokásként mutattuk be. Nagybánhegyesen azért vágják szét a szemfedelet, hogy utoljára megnézhessék a halottat. A korábbi gyűjtés során azért nem kerülhetett felszínre, mert a felhasítást napjainkban a koporsós, a temetkezési vállalkozó dolgozója végzi, az adatközlőink csak szemlélői az aktusnak. Amióta a halottat a ravatalozóban terítik ki, ennek az ismerete is halványodik, és nincs hiedelemtartalma sem. A végrehajtást – mint láttuk – csak érzelmi indokokkal magyarázzák.

A koporsó kivitelével kapcsolatban a tárgyalt terület szlovák-jainál nincs figyelemre méltó hiedelem. A halottat – mindig a legközelebbi rokonsághoz tartozó férfiak – lábbal előre viszik ki a házból, hogy ne térhessen vissza a halott.¹⁰⁴ A koporsót nem verik a küszöbhez, mint a nyíregyházi szlovákok, akik ugyan Békés megyéből települtek át, de megőrizhették az eredeti házájukból egykor magukkal hozhatott hiedelememet, bár az is lehetséges, hogy a kelet-szlovákiai telepések hatására gyakorolták.¹⁰⁵

Békéscsabán a századfordulóról származó adat szerint az özvegy a halott öltöztetésekor darabonként adta oda a ruhákat, hogy több kérője legyen, amikor pedig kifele vitték a koporsót, ő utolsónak ment, hirtelen a visszájára fordította a kötőjét, hogy még vonzó legyen a férfiak előtt.¹⁰⁶ Napjainkban ennek az eljárásnak nem találtuk a nyomát.

A szokásgyakorlat szerint valamennyi szlovák településen (a katolikus Kétsopronyban is) csak akkor nyitották ki az ajtót, az ablakot, amikor kivitték a koporsót az udvarra, vagy amikor

már feltették a gyászkocsira (*dáskoč*). Szarvason kifejezetten tiltották az ablak kinyitását, csak a halott kivitele után engedték meg. Ekkor azonnal kitérték az ablakokat, az ajtót, és keresztuzatot csináltak. A hiedelem szerint azért tették, hogy a lelke utána menjen a temetőbe: *Žebi tá duša tajšla za nim do cinterína*. (Békéscsaba). Napjainkban a szobában lapátra parazsat és cukrot is tettek, hogy a hulla émelyítő szagát semlegesítsék. Tótkomlóson, amikor kivették a holtat, az asztalra szalonnát raktak, hogy ne vigye el a házból a szalonnát, vagyis a gazdaságot.¹⁰⁷

A századfordulóról származó forrás szerint Békéscsabán a halott kivitele után csukták be az ablakokat, hogy ne menjen utána a gazdaság.¹⁰⁸ A galíciai ukránok ekkor azért csukatták be az ablakokat, hogy további halálesetet akadályozzanak meg.¹⁰⁹ *Kiss L.* szerint a katolikus magyaroknál a haláleset után azonnal kinyitják az ablakokat, hogy a lélek kiszállhasson.¹¹⁰ Ez az eljárás számos magyar, szlovák, cseh, morva, osztrák és német forrás szerint e népeknél egységes.¹¹¹ Azonban a szlovákiai katolikus Privigyéről, Alsó-Sebesről, Zemplénből, a Felső-Garam mentéről, a jugoszláv szlovák településű Kiszácsról való adatok szerint az ablakok kinyitása a halott kivitele után történt.¹¹² A szlovákok körében vallási hovatartozásra való tekintet nélkül tehát kétféle eljárás élt.¹¹³ S ezt korábban a délkelet-magyarországi szlovákoknál is alkalmazhatták, ezért jegyezheték le a századfordulón a mai gyakorlattal ellentétes szokást Békéscsabán. Napjainkban a tájon az a változat vált általánossá, amely a halott kivitele után engedi meg az ajtók, az ablakok kinyitását. A hódmezővásárhelyi református magyaroknál is tiltották az ablak korábbi kinyitását, amíg a halott a szobában volt. Csak akkor nyitották ki, amikor kivették. Ezután takarítottak is, hogy ne legyen utána másik halott.¹¹⁴ Hasonlóképpen nyitották ki az ablakot a palócoknál és más magyar területeken is, tehát *Kiss L.* előbbi adatával összevetve a magyaroknál is rögzíthetjük, hogy náluk is két változat volt a gyakorlatban.¹¹⁵

Tótkomlóson a halott kivitele után szedték le a tükörről és az ajtóról a fekete lepleket is. Amikor pedig a halottat már az

udvarról szállították ki, a szemetet is kivitték. Azt hitték, hogy ha a szél ebből a szemétből valakire ráfúj, az nemsokára meghal. A szlovákiai Alsó-Sebesen egy keveset a halottas menet után is dobtak, hogy ne térhessen vissza a halott.¹¹⁶ Terchován földet dobtak utána, hogy ne induljanak a halott gazda után a mezők és az egész gazdaság.¹¹⁷ Az algyői magyarok a szemetet a halottaskocsi kerekei közé szórták, ők azért tették, hogy a halott lelke ne térjen vissza.¹¹⁸ A mezőberényi szlovákok a temetés után szintén azért hajtották össze a halottas kendőt, hogy ne legyen több halott a házban.

A sírgödört egykor Nagybánhegyesen, Tótkomlóson két napig ásták, sohasem fejezték be az első napon. Okát nem tudják, de régi szokásnak tartják. A halott fejét keletnek temették, ezt csak ott tudták megvalósítani, ahol a temetőben a sírok sora is így haladt, Békéscsabán már régen nem veszik tekintetbe.

Általános szokás, hogy a hozzátartozók (*nariekáži, nariekári*) a temetés közben göröngyöt (*hrudke*) dobnak a sírgödörbe (*jama*). A mai értelmezés szerint így küldik utolsó üzenetüket a holt számára, hogy ne legyen neki nehéz a föld, ne nyomja, könnyű legyen, és békében pihenhessen. Békéscsabán a koporsóra a legközelebbi rokon (feleség vagy férj vagy gyerekek) koszorúját is ráteszik, és betemetik. Ez szokásként él a felső-ipolyi szlovákoknál és a Galga-mentieknél is. Galgagyörkön a legközelebbi rokonok 3 koszorúját helyezték a koporsóra, Püspökhatvanban csak egyet raktak. Ugyancsak Békéscsabán, előbb a legközelebbi rokonok dobtak göröngyöt, csak utána a többi hozzátartozó. Az itt élő szlovákoknál egyébként általában mindazok vetettek a sírba göröngyöt, akik a sír közelében álltak.¹¹⁹ Korábban Tótkomlóson és más szlovák lakta helységben pénz is dobtak a sírba.¹²⁰

A koporsó betemetése után – ugyancsak általánosan gyakorolt szokásként – a hozzátartozók a rokonsági foknak megfelelő sorrendben megkerülték a sírt. Békéscsabán akkor kezdték meg, amikor a sír földje a talajjal volt egy szintben, csak ezután alakította ki a sírásó a sír formáját, és tűzte bele a fejfát (*tabuľka*,

palovík). Tótkomlóson viszont akkor indultak el, miután a sírásó (*hrobár, hrobiar*) már teljesen elkészült, és keresztet vetett a sírra. Mezőberényben a fejfánál gyülekeztek a hozzátartozók. A 70-es években a sírt mindenütt egyszer kerülték meg, balról jobbfelé haladva. Majd a fejfánál vagy a keresztnél (*kríž*) keresztet is vetettek, hogy az elhunyt békében pihenjen. Tótkomlóson az 50-es évek végén, a 60-as évek elején még kétszer kerülték meg.¹²¹ A harmincas években Békéscsabán pedig háromszor mentek körül, fejüket lehajtva, Miatyánkot mormolva. Ekkor a halott fejénél minden alkalommal egy marék földet is vetettek a sírra. Miután háromszor mindenki megkerülte a sírt, és a földrögöket is a sírra dobta, megálltak a sírnál és imádkoztak. A halottsírató asszony (ma már nem működik) a bibliából olvasott fel, s ezt a rokonok hangosan utánaismélték. Befejezésül újra elmondták a Miatyánkat. A sírt elhagyva senki sem fordulhatott vissza, mert a halott lelke meglátogathatta volna őket éjjel. Ez időtájt a sírjást hasonló módon végezték az orosházi magyarok is. *Szendrey Zs.* leírva az evangélikus magyarok és szlovákok e szokását, ősinek nevezi.¹²² *Márkus M.* szerint inkább a katolikusoknál volt szokásban, az evangélikusok ritkán gyakorolták.¹²³ Az 1970–80-as években gyűjtött adataink azonban igazolják, hogy a század közepén már általános szokás volt a tájon élő szlovákoknál. A legidősebb adatközlők szerint a gyerekkorukban is mindenütt el volt terjedve. Ezt támasztják alá a felső-ípolyi és a Galga menti szlovákoknál végzett gyűjtésünk adatai is. Egy forrásunk szerint a bácskai szlovákoknál a múlt században is már szokásban volt, azért kerülték meg a sírt, hogy ott hagyják a bánatukat.¹²⁴

Ferenczi I. szerint – aki feldolgozta a magyar párhuzamokat – a közölt magyar adatok legfeljebb egy évszázadot ölelnek fel, korábbi végrehajtásuk módját nem ismerjük. A szlovák források még kisebb intervallumból valók. Feltűnő azonban, hogy a Népművelési és Nyelvünk folyóiratban közzétett szinte valamennyi adat szerint a 20-as években a magyarok éppen úgy háromszor járták körül a sírt, mint a békéscsabai szlovákok.¹²⁵ A népi val-

lásosság e megnyilvánulásának ilyen egyezése a Nagy-Alföldön elgondolkodtató, annál is inkább, mert a szokás indoklása is majdnem azonos: az itteni szlovákok a sírt azért kerülték meg, hogy a halott nyugodtan pihenjen, a békéscsabai adatok szerint azért, hogy elhárítsák a hazajáró lélek eljövételét. *Ferenczi I.* az általa feldolgozott adatok alapján a magyaroknál ugyanezt a két jellemző tartalmi vonást állapította meg, ők is a halott nyugalmaért és a tőle való félelem miatt védekezésként járták körül a sírt.¹²⁶ A szokásnak a két etnikum viszonylatában meglévő tartalmi és formai egyezéséből következik, hogy az interetnikus kapcsolatok az együttélés kiegyenlítődési törvényszerűsége szerint érvényesültek e téren is. A legújabb szlovákiai összefoglaló néprajzi munkák erről a szokáselemről sajnálatosan nem szólnak.¹²⁷

A temetés után a rokonok, akik részt vesznek a halotti toron (*kar*), az udvaron vagy a konyhában sorban kezét mostak az előre odakészített lavar vízében. Az itteni hiedelem szerint így mosták le a halott szagát (*žebi ten duch mŕtvoŕi ňemafi*). A dunaegyházi szlovákok a halottól származó káros hatásoktól kívántak mentesülni, a szegedi magyarok pedig azért mostak kezét, hogy sárgaságot ne kapjanak.¹²⁸

A halott visszatérésének a megakadályozására a temetőből hazatérve a hozzátartozók a szabadkéménybe varázsszöveget kiabáltak:

*Som a nazdala,
že ste vi tu,
a vi ste ňi tu.* (Nagybánhegyes)

Szöveg nélkül, de hasonló okból háromszor kellett a kéménybe nézni Privigyén is.¹²⁹ Békéscsabán a múlt században a temetőből visszatért özvegyasszony mindjárt a kemencébe nézett, hogy ne legyen állandóan a szeme előtt a férje képe.¹³⁰

A halotti torra Békéscsabán a közelebbi rokonokat, az ismerősöket az utolsó virrasztáson hívták meg. Nagybánhegyesen a temető kapujában invitálták meg őket. A temetőből menve haza útközben hívták meg a rokonokat a Galga menti szlovákok is.

A legtöbb szlovák helységben birka- vagy disznópörköltet, a szegényebb helyeken pedig sajtot és kenyeret adtak. Ma az étel neme nincs megkötve.

Adatközlőink emlékezete szerint korábban elvétve terítettek a toron a halottnak. Csak Mezőberényben és Nagybánhegyesen a külön terítés nyomát. Nagybánhegyesen az elhunyt helyére csak tányért és evőeszközöket raktak, és üresen hagyták a székét, Mezőberényben a tányérjára ételt is szedtek, poharába italt is öntöttek. Ugyanitt az eltávozottak még az életükben meghagyták, hogy a tiszteletükre a torukon bőséges lakomát csapjanak. Névnapokon, lakodalmakon tréfából később is öntöttek a borból az elhunyt poharába, kivált ha az életében szerette. A Galga mentén élő szlovákok sem terítettek már a halottnak. A maradványa azonban még él: Galgagyörkön éjjel hagytak az asztalon a vacsorából, s egy pohár vizet is odakészítettek. Várták, hogy a halott hazajön vacsorázni. Csőváron a tor edényeit hagyták mosatlanul, hogy az éjjel hazatérő halott lenyalogathassa. A Szeged környéki magyaroknál hasonló módon élt a szokás, a halott tányérjába kenyeret, sőt és túrót tettek, a hozzátartozónak nem volt szabad hozzányúlania, csak koldus kaphatta és ehette meg. A helyére sem ülhett senki.¹³¹ A tor utáni napon a legtöbb délkelet-alföldi szlovák helységben mákos vagy brindzás tésztát főztek. Azért mákosat, hogy a halottat ne rágják a férgek. Csanádalbertin szélesre nyújtották a tésztát (*lokša*), és hosszú metéltét vágtak, hogy a házból sokáig senki sem kövesse a halottat. Tótkomlói, szarvasi, csanádalberti adataink szerint a tésztából a halott sírjára is vittek tésztát. Nagybánhegyesen pálinkát tettek a sírra. Mezőberényben még az 50-es években is mindenféle ételt vittek a sírra (paprikást, fánkot, tejet, kávé, kalácsot). A hazai szlovákok körében a századunk közepén másutt is élt még ez a szokás.¹³² Az ételt nemcsak közvetlenül a temetés után vitték a sírra, hanem akkor is, ha úgy vélték, hogy később is éhesen jár haza, s a konyhában zörögve keres ennivalót a halott. Nagybánhegyesen az egyik idős asszony azt álmodta, hogy éhes a halott férje, ezért sütött neki cipót, és

napkelte előtt kivitte neki a sírra, és bekaparta. A halott sírjára vitt étel és ital szokásának a változatai – hasonlatosan pl. a halottmosó víz kiöntésének vagy a sír megkerülésének a variánsaihoz – a hiedelemgyakorlat integrálódásának átmeneti voltát tükrözik. A végrehajtás célja és oka mindegyiknél azonos, a megvalósítása helységenként kissé vagy teljesen eltérően történik. Ennek az egyik oka a heterogén lakosokból településként kialakuló új szokástradíció, a másik okot ez utóbbinak külön-külön bekövetkező történeti fejlődése, elhalásának különböző fokozatai szolgáltatják.

A hazajáró lélek

A halál utáni életről, a holtak síron túli életéről a délkelet-alföldi szlovák körében mind a mai napig gazdag hiedelemhagyomány él. E képzetek alapja egyaránt fakad hiedelemrendszerük totális hiedelemtartalmából és a túlvilágról szóló tanokból. A hiedelemfelfogásukban alapvető az ősi manisztikus, animisztikus szemlélet, amelyet új tartalommal töltött meg a keresztény hit, s a mai formáját azoknak a véletlenül egybecsengő tapasztalatoknak az összessége alakította ki, amely éppen a történetileg kifejlődött hiedelemvilág és a keresztény hit elemeinek elegye által kialakult világszemlélet és -ismeret révén szűrődött le, s amelyet egyazon időben táplált a nép gazdag fantáziájának a terméke – mint ennek a világszemléletnek a kifejezőmódja – az itteni szlovákok erős folklórhagyománya (hiedelemmondák stb.) is. A halottaknak a halál utáni életére vonatkozó hiedelmek – a fentiekből egyenesen következően – leginkább hiedelemmondákban vagy hiedelmi töltésű élménytörténetekben tükröződnek. A kísértő halottakról szóló képzetek és róluk megformált történetek nagyobb csoportját a legkülönbözőbb cselekedeteket végrehajtó hazajáró lelkek (*duch, duša, mŕtviho, von mŕtvi*)

alkotják. Az ember életére közvetlenül nem veszélyesek, noha a tetteik rémületet keltenek. Csupán egy általunk gyűjtött történetben – mely egy gondatlanul eltemetett gyerekről szól – követelnek áldozatot: Egy lány a temető árkában síró keresztleetlen gyerekről letépte az ingét. A falusi közösség papjával az élén úgy véli, hogy csak úgy tudnak megszabadulni az ingét visszakövetelő gyerektől, ha a lány másnap a temetőben rendes temetési szertartással lebonyolított temetésen újra ráadja. Azonban abban a pillanatban, amikor ezt megtette, a gyerekekkel együtt elsüllyedt a föld alatt.

Mindenütt hiszik, hogy a hozzátartozóknak nem szabad túlságosan gyászolni, siratni a halottat. Az egyik kedvelt történet szerint egy anya állandóan siratta a lányát, és az egyszer megjelent neki az álmában, kérte őt, hogy ne sirassa, mert nincs nyugta a föld mélyén, az anya könnyeiben fürdik, tőlük fuldoklik (Nagybánhegyes); nem tud az angyalokkal repülni, mert a könnyektől nedves az inge (Kétsoprony). A felnőtt halott is visszatért, hogy ne sirassák, mert nem tud nyugodni (Mezőberény). Az alföldi magyarok szerint is hazajár a halott, ha nagyon siratják,¹³³ Szlovákiában szintén megtalálhatók ezek a hiedelmek.¹³⁴ Az itteni szlovákok a hazajáró lelkekről szóló hiedelemmondákat magyarul is mesélik.¹³⁵ Az átvételük mégsem egyértelmű, mert ezek a történetek azonosak a szlovák nyelvterületen¹³⁶ is, tehát magukkal is hozhatták őket. A két etnikumnál meglévő mai ismeretük alapján, s amelyet az itteni szlovákok egyformán befogadtak, szintén az együttélés hatására bekövetkezett kölcsönhatás egymást erősítő törvényszerűség jelenlétére következtethetünk.

Valamennyi helységben hiszik, hogy a halott mindaddig őrt áll, míg fel nem váltja egy másik. Ha sokáig őrködik, mert nincs újabb halott, még sajnálják is, hogy hosszan kell ezt a posztot betöltenie.¹³⁷ *Na varle stojí, kin druhtí za ňin ňezomrie.* (Mezőberény). Ha gyorsan követte őt egy másik halott, megjegyzték, hogy rövid ideig őrködött: *Ač tak náhle zomreu za ňim druhtí, ňĕd' druhtí den, lebo na treftí, tak naveki hovoriš, že: No, aj tento ňebou zavelá na stráži.* (Nagybánhegyes)

E táj szlovákjai szerint a hazajáró lélek legtöbbször már a temetést követő éjszaka megjelenik, de gyakran csak a második vagy a harmadik éjjel. Kétsopronyban a temetés után három napon át éjjel-nappal várták s nyitva tartották az ablakot. A szlovákiai források is különböző időpontra teszik az érkezését. Viszonylag kevés az adat az első¹³⁸ és a második napi¹³⁹ érkezéséről, legtöbbször a harmadik napot jelölik meg, s ezt általában utolsó látogatásaként értelmezik.¹⁴⁰ *Mjartan, J.* szerint Felső-Nyitrán – pontosan úgy, mint Kétsopronyban – három napon át várták. Feltételezhető, hogy a kétsopronyiak megőrizték az egykori szülőföldjüket, a Nyitravidék tradícióját.¹⁴¹ Az itteni szlovákok hiedelme szerint hosszabb ideig is jelentkezhettek a hazajáró lélek. Egyik tótkomlói adatközlőnk egy évig zaklatta. A tapasztalat szerint általában csak addig jelentkezik, míg nem teljesítik a kérését.

A legutóbbi időkig él az a szokás, hogy a lélek hazatértének a megfigyelésére vizet tesznek az ablakba vagy az asztalra. Kétsopronyban mind a három napon át vizsgálták, fogyott-e a víz a pohárban. Ha úgy találták, hogy kevesebb lett, a halott azt közölte, hogy a síri békéje nyugalmas. Tótkomlóson az első éjszakan tettek az asztalra egy pohár vizet. Ha fogyott belőle, azt mondták, a lélek szomjas volt, ezért ivott belőle. A hódmezővásárhelyi magyarok ha észrevették, hogy ivott a pohárból, azt állították, hogy éhes volt a halott.¹⁴²

A hazajáró lélek alakja, formái az itteni szlovákoknál viszonylag egységes képzetek. Igen sokan emberi alakban, néha állat vagy alakatlan tömeg formájában jelennek meg. Leginkább azonban láthatatlan marad a lélek, csak hang, zörej és dübörgés révén értesültek a jöveteléről. A szlovák források is főként láthatatlan alakként említik, ha látható, úgy ember, fekete macska, disznó vagy malac képében jelentkezik.¹⁴³

Az emberi alakként hazatért lélek ábrázata, ruházata ugyanolyan, amilyen az elhunyt az utolsó napjaiban volt. Akiknek megjelenik, elbeszélget velük, és nem viselkedik feltűnően. Békéscsabán a halott az istállóban jelent meg, meszesfazekat emelt

fel. Szarvason az adatközlőnk az apját látta otthon felöltözve, aki elmondta, hogy mi fáj neki, és kérdezősködött is. Az emberi alakban felémlők zöme az illetők álmában tűnik fel, bár legtöbbszörük tagadja, hogy így látta volna.

Az állat képében megjelenők főként a kutya alakját öltik magukra. Az esténként a lámpa körül keringő lepkékről szintén azt tartották, hogy hazatérő halott lelke van bennük. A néphit azonban inkább a boszorkány alakváltozásának tekinti őket, így is nevezvén őket: *striga*.

A halott szelleme a táj szlovákjainál – a magyar és a szlovákiai hiedelemhez hasonlóan – legtöbbször azért tért haza, mert nem teljesítették az életében kifejezett kívánságát.¹⁴⁴ Egy békéscsabai adatközlőnk a gyermekeitől azt kívánta, hogy vele együtt temessék el az édesanyja képét is. Egy szarvasi adatközlőnk édesapja az énekeskönyvét kérte. Az itt élő szlovákok szerint a halott kívánsága kötelező erkölcsi parancs, amit teljesíteni kell. Ez az etikai vetülete már megtalálható a múlt századi szlovák¹⁴⁵ és a századközepi magyar népi magatartásban is.¹⁴⁶

Ha nem teljesítették a kérését, és nyugtalanul visszatért a halott szelleme, a család kitette magát a közvélemény megvetésének: *Ženi rospřavaŕi, že aj totoka mu zabudŕi, aj toto si kážau pochovaŕi, aj totoka. Teras ňema vraj pokoja; Že prečo mu nahaiŕi? Na čo jin je to? Čo budu s ňin robiŕi?*

Hazajárásának gyakori oka volt, hogy kedvelt tárgyát nem rakták a koporsójába. Kifelejtették a pipáját, a botját (Békéscsaba), az őt ábrázoló képét (Tótkomlós),¹⁴⁷ a szeretett játékát, könyvét (Kétsoprony). Ha hiányosan öltöztették fel, kérte ruházatának hiányzó darabját (kalapját, csizmáját) stb. Ha a legközelebbi hozzátartozója, szomszédja nem ment el a temetésére, azt is állandóan nyugtalanította.

Ha sokszor és állandóan visszatérően gondoltak rá, és siratták is (Szarvas), szintén hazajárt. Panasszal fordult a hozzátartozóihoz, ha a tulajdonát, az emlékét nem tisztelték eléggé: *Vađon ván dobrŕi bou, majetok, čo son ván nahau, ale vraj po smřti ma ešŕe aŕi ňeměltatujeŕi!* (Mezőberény)

Visszatért a lélek, ha valamit itt felejtett vagy bēfejezetlenül hagyott hátra. Ha életében ígéretet tett valamire, és nem teljesítette, kérte a hozzátartozóit, hogy eléگیtsék ki az illetőt.¹⁴⁸

Az öngyilkosok és a meggyilkoltak lelkéről azt tartották, hogy mindaddig bolyong, míg imával ki nem váltják. Az öngyilkosokról, főként az akasztott emberekről (*obesení*) körükben ma is él az a hiedelem, hogy ha valaki felakasztja magát, nagy vihar támad. Ezt a hiedelmet egykori lakóhelyükön ugyanígy ismerik.¹⁴⁹ Az akasztott ember kötele pedig szerencsét jelentett, amikor lehetett, el is tették. Még Áchim I. András is hozatott magának belőle, bár a sorsa tragikusan alakult. A magyarok és az alföldi szlovákok e hiedelme azonos tartalmú.¹⁵⁰ Ha otthonában akasztotta fel magát valaki, vele temették el a kötelet is, nehogy ottmaradjon a lelke. Szerintük a szél azért fúj, mert bűnös ember vagy tisztátalan asszony halt meg.

A kereszteleetlen gyerek lelke a békéscsabaiak szerint hazajárt sírni. Az ilyen gyereket csak a temető árkába engedték eltemetni, s a nép úgy érezte, hogy mindaddig sír, míg valaki meg nem kereszteli. Zólyomban azt tartották, hogy a temetőben sír.¹⁵¹ A lidércfényt pedig a kereszteleetlen gyerekek lángjának hitték.¹⁵² Azt az előírást, hogy ha találkoztak vele, imádság elmondásával meg lehetett keresztelni, az itteni szlovákok nem ismerik, holott ez a hiedelem a szlovák nyelvterületen általános volt.¹⁵³ A galíciai ukránoknál elegendő volt valamit feléjük dobni vagy valamilyen nevet mondani.¹⁵⁴

Ha a csecsemő szoptatás időszakában halt meg, Kétsopronyban azt hitték, hogy minden éjjel hazajár szopni, amíg a szoptatás ideje tart, és az élő anyja meg is szoptatja. Ha az elhunyt anya szoptatós gyereket hagyott hátra, szintén hazajárt éjszánként szoptatni. Ez a hiedelem a szlovákok körében mindennütt népszerű volt, tematikai kapcsolatai a hasonló magyar, cseh, német és lengyel hiedelemtörténetekhez fűzők.¹⁵⁵ Egy kétsopronyi hiedelemmonda szerint az anya csak addig járhatott haza a kisgyerekéhez, míg meg nem szólalt. Miután égszer elszólta magát, az úristen többé nem járult hozzá a lemeneteléhez.

Nagybánhegyesen, hogy az anya magával vigye a csecsszopó gyermekét, a csecsemőt háromszor végighengergették a halott anya testén. A szokás kegyetlenebb megvalósítása volt, amikor a halott anya emléjéből szoptatták meg. A hiedelem végrehajtása megfelelt az akkori életvitel kemény, sokszor embertelen körülményeinek. Tudták, hogy a néhány napos csecsemőt az édesapja nem tudja életben tartani, ha pedig a csecsemő szoptott az édesanyja tejéből, a néphit szerint az anyjához került, magával vitte. A Felső-Garam-menti szlovákok is a halott anya mellé tették a csecsemőt, felszólították, hogy vigye magával, és hasonlóképpen szoptatták meg a halott anya tejjel.¹⁵⁶

Egy kétsopronyi adat szerint az itteni szlovákok körében élt az a hiedelem is, hogy a halott visszajár az itthagyt szeretőjéhez, és ő is magával viszi. A faluban egy kisfiu visszajárt az anyjához, és elmondta neki, hogy magához akarja vinni kis menyasszonyát. Igéretét teljesítette, a kislány nemsokára meghalt.¹⁵⁷

A lelkek egy része azért jár vissza, hogy folytassa egykori be nem fejezett munkáját. Eljárnak fonni, takarítani. Az egyik mezőberényi gazda lelke a disznait járt etetni, még rőfögtek is neki a hízók. Kétsopronyban hallották a rokka hangos pergését is, de egyikük sem merte megnézni a fonó szellemet.¹⁵⁸ A halott által félbehagyott munkát az élők igyekeztek befejezni, hogy ne furdalja a lelkiismerete, és nyugodtan tudjon pihenni.

A halott rosszindulatú kísértését, bosszúálló visszatérését temetői nyugalmanak megbolygatásával, megzavarásával is előidézhették. Különösen ismert még ma is az a hiedelem, hogy nem szabad a sírről virágot elhozni. A mezőberényiek szerint azért nem, mert ez a virág a halott testéből nő, a testét csonkítja meg a virágot tépő, akit emiatt a halott megragad, és a lábát rángatja, sőt, le is akarja teperni. A békéscsabai hiedelem szerint aki elhozza a virágot a sírről, azt éjjel azok a halottak keresik fel, akiknek a sírjáról letépte a virágot, és megemelgetik az ágát.¹⁵⁹ A nagybánhegyesi változat szerint a holtak úgy állnak bosszút, hogy a virágot szedő embert megfosztják a szagérékétől. A kétsopronyiak szerint a virág letépésével elveszik a

halott jogos tulajdonát, megrövidítik, megzavarják vele a halott lelkek nyugalalmát. A medgyesegyházi adatok szerint is azért nem szabad elhozni a sírról a virágot, mert az a halotthoz tartozik. Régen a sírra is tilos volt rálépni, mert a hiedelem szerint a halott testét taposták. A halott akkor is büntetett, ha nem tartották rendben a sírját. Tótkomlóson a hozzátartozókat kísértette emiatt, Kétsopronyban azt hitték, hogy a hazajáró lélek megszidja majd őket. Félve a halott szidalmától, Mezőberényben is ápolták a sírt: *Način vraj hrob zriaďit, ľebo tak jin semrehňďš robii.*

A hazajáró lélek a rosszindulatát leggyakrabban a ház berendezéseiben, használati tárgyain élte ki. Tótkomlóson a díztányérok módszeres összetörésével jelezte hazatértét a temetést követő éjjel.¹⁶⁰ Ugyancsak itt, a ház külső ajtaján dörömbölt.¹⁶¹ Legtöbbször azért dübög a padláson, zörgeti a tányérokot, az edényeket, és a villákat, a késeket, azért csapkodja döngő léptekkel az ajtókat, és azért recseg-ropog minden, mert nem teljesítették a kívánságát.¹⁶² Volt olyan lélek is, amely büntetésből járta a házat, és csak bizonyos év eltelte után szűnt meg a szenvedése. Ha megkérdezték tőle, mikor váltja meg a nyugalalmát, annyit dübögött, ahány éve még hátra volt. Nyitra vidékén hasonló céltalán a hazajáró léleknek tagadó mondatokban tették fel a kérdéseket.¹⁶³

Sokszor azért vélik bosszúsnak, mert nem talál ennyivalót. Azt is hitték, hogy mivel nem teljesítették a kívánságát, éjszakánként fojtogatta a rokonát. Az egyik tótkomlósi asszony mellét a férje szelleme nyomta. Szarvason is az egyik asszonyt minden éjjel nyomta, taposta egy hazajáró lélek, bár ő másra, az anyósa rontó varázslatára gondolt. A nagybánhegyesiek szerint előfordult az is, hogy az áldozat a fojtogató hajából ki tudott tépni egy csomót, így meg lehetett állapítani, ki volt a fojtogató. A hazajáró lélek legtöbbször láthatatlan. Hiába gyűjtanak lámpát, nem látják. Kétsopronyban mint egy kísértet láncokat csörgetett a ház körül, s amikor kiment a gazda, megdobálta velük, aki emiatt beteg lett, és meg is halt.

A szlovák irodalom a hazajáró lelkek két típusát különbözteti meg: a közönséges hazajáró lelkeket, amelyek általában nem ártanak, és a rosszindulatúakat, amelyek közül legveszedelmesebbek a vámpírok. *Mjartan, J.* a zempléni gyűjtése és a korábbi irodalom alapján bizonyítja a fentieket.¹⁶⁴ *Horváthová, E.* szlovák, cseh és német nyelvű összefoglaló tanulmányaiban szintén ezt a két típust, és különösen a vámpírok szerepét, emeli ki.¹⁶⁵ Az alföldi szlovákok nem ismerik a vámpírokat, néphitük csupán a fentiekben említett töredékei emlékeztetnek a hazajáró lelkek e veszedelmes csoportjára.

Az alföldi szlovákok e hiedelemkörének hiedelemgyakorlata, – tartalma, – szemlélete, továbbá az idetartozó hiedelemmondások – vallási hovatartozás nélkül – közelebb állnak az alföldi magyarok e tárgyú hiedelmeihez és e típusú mondáihoz.¹⁶⁶ Jellemző, hogy míg a szlovákokkal és a ruszinokkal érintkező magyarok körében ismeretes a vámpír *nora*,¹⁶⁷ az alföldi magyarokkal együttélő szlovákok körében ez a hiedelemlény ismeretlen, holott a különböző vérszopó, kártevő mítikus lények (*mora, zmora, vlkolak, poludnica, runa* stb.) Közép-Szlovákiában – ahonnan az itteni szlovákok zöme érkezett – ismeretesek.¹⁶⁸

A töredékes adatok (fojtogatás, láncsal csörgetés, – verés) egyik alakkal sem azonosíthatók. Minden bizonnyal valamelyik hiedelemlény maradványai, de az is lehetséges, hogy a nyomó boszorkány (*bosorka, striga*) és a láncsal ijesztő kísértet cselekedeteinek a kontaminálódásaként lettek a hazajáró lélekre átruházva. Annyi bizonyos, hogy a hazajáró lelkek az alföldi szlovákok mai hiedelemvilágában elsősorban azért térnek vissza, mert nem teljesítették a kívánságaikat (tehát mintegy az élő rokonok lelkiismeretfurdalása). Még egy okot lehet a visszatérés indokaihoz sorolni, s ez az érzelmi ok. Az elhunyt hiánya az emberi fájdalom által teremtett képzetekben jelenik meg (ezek az alakok szelidebbek, általában láthatók és beszélgetnek). A visszatérés okai között szerepel a kapzsiság is, bár e hiedelemre csak egy Mezőberényben gyűjtött hiedelemmondásban bukkan-

nunk rá, amely kétséget kizáróan magyaroktól történt átvétel, mert a szereplői magyarok, a megváltás mondatai magyarul hangzanak el benne, és az adatközlő is azt állítja, hogy magyar embertől hallotta: A fukar tulajdonosnő, aki sajátmagával szemben sem volt kíméletes, a halála után visszajár a házba, elijeszti a bérlőket, senki sem mer odaköltözni. A kapzsi asszony visszajáró szellemét a *Dicsértessék a Jézus Krisztus!* köszöntéssel üzik el. Ez egyébként állandó formulája az e típusú hiedelemmondáknak. Rokonságban áll az e csoportba tartozó többi magyar hiedelemmondával is.¹⁶⁹ A visszatérő halott megváltása hasonló módon történik egy tótkomlói hiedelemmondában is, melyben a hazajáró halott asszonynak mindaddig kell kenyeret dagasztania, míg a tüsszentésére nem mondja valaki: Egészségére! (*Nazdravja!*)¹⁷⁰

Ha az új házban halt meg a gazda, utána ment minden jószág, és pusztult a gazdaság. Kétsopronyban azt tartották, hogy ez a halálának az évében következik be.

Csak a katolikus Kétsopronyban él az a hiedelem, hogy azok a halottak, akik abban az évben haltak meg, eljönnek a karácsonyi misére, mert nem pihennek nyugodtan a sírjukban. A többi szlovák helységben ezt a hiedelmet azért nem ismerik, mert lakóik evangélikusok.

A lélek hazajárása ellen alkalmazott védekezés legelterjedtebb módja a megelőzés volt: Mindent beleraktak a koporsóba, amit kért vagy kérhetett volna az elhunyt. Kétsopronyban mielőtt beszögezték volna a koporsót, a hozzátartozók visszakézből kenyeret és sót dobtak a koporsóba, hogy a halott ne térjen vissza. Hasonló eljárást alkalmaztak Trencsén környékén is.¹⁷¹

A hazajáró lelket ráimádkozással és kereszttetéssel is távol tartották. Szarvasi adatközlőnk rendszeresen járt templomba, és a sírra virágot vitt engesztelésül. Ellenvarázslattal is védekeztek: A szobaajtó kulcslyukát felfelé álló seprűvel takarták le, hogy megszűnjön a kísértés. Hasonló okból támasztották a seprűt a pitvarajtóhoz a hódmezővásárhelyi magyarok is.¹⁷²

Kétsopronyi adatok szerint voltak olyan házak, amelyekbe akkor is visszajártak a lelkek, ha a tulajdonos megváltozott, emiatt le kellett rombolni őket. Perre is sor került, mert az eladáskor a vevők letagadták a hazajáró lelkek kísértését.

A tetszhalottak

A tetszhalott (*techalot*) ugyan nem hazajáró lélek, de a nép képzelete szerint felébredhet halotti álmából, s élőként térhet vissza. A Békés megyei szlovákok körében a tetszhalottakról szívesen mesélnek hiedelemmondákat. A Pest megyei szlovákok szintén ismerik azokat.¹⁷³ A szlovákiai irodalom kevésbé foglalkozik velük.¹⁷⁴

Az itteni szlovákoknál és magyaroknál egyaránt leginkább két nagyobb változat-típusuk gyűjthető. Az egyik szerint a sírból felhallatszik a tetszhalott kiáltása, de mire kiássák, már újra halott, csupán összekarmolt arca, összetépdéselt ruhája árulkodik viaskodásáról. A másik szerint a halott akkor ébred fel, amikor búcsúztatják. Hirtelen felül, mire a gyászoló gyülekezet ijedtében szétszalad.¹⁷⁵ Ez utóbbinak meseként is elmondott változatában az eltemetett halott lányt ki akarják rabolni, de a rángatástól felébred, és a sírrablók rémülten elfutnak.¹⁷⁶

Ugyancsak rendkívül népszerű a halott által megfogott ruhadarabról szóló monda is. A szlovákok lakta helységekben, valamint a Békés megyei magyarok körében számos változatát gyűjtöttük. A telekgerendási és mezőberényi szlovák változatok cselekményének közös az alapja: Az egyik fiatal fogadást köt, hogy éjjel elhozza a temetőből a keresztet. Majd vissza is viszi, miután a fogadalomért járó italt kiissza. Miközben a keresztet a sírba szúrja, a hosszú köpönyege (suszterköténye) beleakad. Azt hiszi, hogy a halott fogta meg, és meghal (összesesik). Egy kétsopronyi változat szerint valaki otthon végzi a munkáját.

Valamelyik rokona nemrég halt meg. Rá gondol, s eközben oda-
szögezi a kötőjét. Azt hiszi, hogy a halott ragadta meg, mert
nem teljesítette a kívánságát. Egy szarvasi változatban valaki a
temetőn ment keresztül, beleakadt a ruhája egy fejfából kiálló
szögbe. Ő is azt hitte, hogy a halott kapta el, és megijedt. Az ál-
talunk gyűjtött magyar nyelvű változatok zöme szintén a fogad-
ás és a temetőből ellopott kereszt vagy fejfa köré építik cselek-
ményüket. Zömükben meghal a hős, kisebb részükben csak meg-
ijed vagy elalél.¹⁷⁷

E mondáknak a délkelet-magyarországi térségben mind a két
etnikumnál való ilyen gazdag mai jelenléte az interetnikus kap-
csolatok és kölcsönhatások aktív tényét dokumentálja.

JEGYZETEK

Férfi és nő

1. *Kára J.* 1973. 59.; *Gulyás É.* 1976. 101. A Békés megyei cigányok szerint város-
ba menet nem mehet át a kocsi előtt asszony: *Erdős K.* 1979. 48.
2. *Hajnal I.* 1927. 177. Szerinte balszerencsés utazást jelent öregasszonnyal talál-
kozni.
3. *Meyer, C.* 1884. 136.; *Wuttke, A.* 1900. 208.; *Kolárik, M.* 1931. 359.
4. *Komoly, P.* 1975. 216.
5. *Tálasz I.* 1977. 281.; 1. még: *Pelle F.* 1965. 260.; *Kára J.* 1973. 59.
6. *Prostonárodné povery*, 1892. 377.; *B-Y, A.* 1894. 132. *Pospech, J.* 1908. 11.;
Urbancová, V. 1970. 291.; *Filip, M.* 1973. 168.
7. *Kolárik, M.* 1931. 359.
8. *Bellosics B.* 1904b. 277.
9. *Lačný, D. I.* 1892. 64.; *Lačný, D. L.* 1897. 64.
10. *Moszyński, K.* 1934. 310.; *Balassa I. – Ortutay Gy.* 1979. 646.
11. *Sándor M-né*, 1976. 233.; *Pelle F.* 1965. 260.; *Kára J.* 1973. 59.

12. *Kára J.* 1973. 60.; *Gulyás É.* 1976. 101.; *Sándor M-né.* 1976. 233.
13. *Kára J.* 1973. 58.
14. *Krupa A.* 1973a. 184.; 1974. 57. A szlovák nyelvterületen hasonlóan: *Prostonárodné povery*, 1892. 377. *Vršatský*, 1895. 494.; *Urbancová, V.* 1970. 291.; *Čaplovič, J.* 1975. 159.; A német néphitben is: *Meyer, C.* 1884. 135.
15. *Fehér Z.* 1975. 98.; *Gulyás É.* 1976. 102.; *Sándor M-né* 1976. 233.
16. *Halaša, A.* 1898a. 26.
17. *Chrobák, O.* 1902. 95.
18. *Kolárik, M.* 1931. 360.
19. Több változatot közöltünk: *Krupa A.* 1974. 58.
20. *Frazer, J.G.* 1965. 43–44.
21. *Urbancová, V.* 1981. 30.
22. *Dömötör T.* 1981. 30.
23. *Istváffy Gy.* 1902b. 268.; *Sztancsek J.* 1908. 100.; *Ujváry Z.* 1975. 20.
24. *Sztancsek J.* 1908. 100.
25. *Bartos F.* 1887. 197.
26. *Halaša, A.* 1898a. 26.
27. *Ujváry Z.* 1975. 20.; *Ferenczi I.* 1977. 279.
28. *Gulyás É.* 1973. 124.; 1976. 103.
29. *Fehér Z.* 1975. 103, 131.
30. *Bellosics B.* 1904b. 276.
31. *Sobotka P.* 1894. 454.
32. *Wuttke, A.* 1900. 351.; *Frazer, J. G.* 1965. 44. Ő egy csendes-óceáni szigetről származó változatot idéz, itt patkánynak ajánlják fel a fogat.
33. A magyar néphitben hasonlóan: *Kára J.* 1973. 60.; *Gulyás É.* 1976. 102.
34. *Kára J.* 1973. 60.; *Fehér Z.* 1975. 98.
35. Békéscsabán mind a két változata megtalálható. *Reil L.* szerint (1930, 182.) ha a bal kéz viszket, kap pénzt az illető. Liptóban úgyszintén: L. még: *Vršatský*, 1895. 494.; *Urbancová, V.* 1970. 291.; *Horváthová, E.* 1974. 326.; *Čaplovič, J.* 1975. 159. Szlovákia más tájain pedig a viszkető bal kéz miatt adnak ki pénzt, s a jobb miatt kapnak: *Prostonárodné povery*, 1892. 377. Békéscsabáról is van ezzel azonos gyűjtött anyagunk. Az a magyarázat nem fogadható el, hogy jobb kézzel adunk ki általában pénzt, és ezért jelzi a viszkető jobb a kiadást, mert jobbal is átveszünk pénzt: *Horváthová, E.* 1974a. 336.
36. *Gulyás É.* 1976. 102.; *Sándor M-né.* 1976. 233.
37. *Volf-Kňazolíucky, Š.* 1899. 144.
38. *Pelle F.* 1965. 260.; *Kára J.* 1973. 60.
39. *Volf-Kňazolíucky, Š.* 1899. 145; *Hreblay, A.* 1926. 155.
40. *Sándor M-né.* 1976. 233.
41. A magyaroknál általános hiedelem: *Balassa I. – Ortutay Gy.* 1979. 647.
42. *Wuttke, A.* 1900. 313.
43. A szlovák és cseh nyelvterületen azonos hiedelem: *B–Y, A.* 1894. 132.: *Ist-*

vánffy Gy. 1894. 342.; Hreblay, A. 1926. 155.; Koldárik, M. 1931. 359.; Urbancová, V. 1970. 291.; Horváthová, E. 1974. 326.
44. Kára J. 1973. 60.

A születéshez fűződő hiedelmek és a szemmelverés elleni védekezés

1. Vansová, T. 1911. 41.
2. Márkus M. 1943. 171.; Sándor M-né, 1976. 216.; Ferenczi I. 1977. 280.
3. Tótkomlói adatok: Diószegi V. 1974. 79.; Horváthová, E. 1970a. 132. Répáshutai adatközlőink szerint itt is létráról ugráltak le az asszonyok, s mályvagyökérből teát főztek az elhajtásra.
4. Horváthová, E. 1970a. 114.
5. Kiss L. 1920a. 84.; Fehér Z. 1975. 102.; tótkomlói adat: Diószegi V. 1974. 79.; l. még: Istvánffy Gy. 1894. 341.
6. Diószegi V. tótkomlói gyűjtése szerint ha az anya hagyta nyitva a száját, akkor született lány: 1974. 79. Bátyán azt tartották, hogy ha kinyitja, lánya születik: Fehér Z. 1975. 102.
7. Jung K. 1978. 19.
8. Márkus M. 1943. 163.; Horváthová, E. tótkomlói gyűjtése szerint (1978a. 118.) az 50–60-as években sem kellett már tagadni a terhességet.
9. Sztancsek J. 1908. 102.; Horváthová, E. 1970d. 85.
10. Az állapotos asszony védelmét szolgáló tiltások, előírások, eljárások hiedelmei a néphit egyik legrégebbi rétegéhez sorolhatók. Éppen ezért számtalan hasonló vagy azonos hiedelemem él a szlovák nyelvterületen éppúgy, mint a környező népeknél, a magyarságnál, amellyel együttélnék az itteni szlovákok. A hiedelmek legtöbbször sajátos etnikai arculata nem mutatható ki, hiszen azoknál a népeknél, amelyek néphitére e dolgozatban hivatkozunk, külön-külön az adott néphit szerves részét képezik, de arra alkalmasak, hogy érzékeltessék: az itteni szlovákok e hiedelmeinek mely elemei azok, amelyek összefüggésben állnak az anyaetnikum és a hivatkozott népek hiedelemvilágának megfelelő elemeivel. Ezért idézzük most és a következőkben a hasonló és azonos párhuzamokat: B–Y, A. 1897. 744.; Sztancsek J. 1908. 100.; Fülöp I. 1939. 387.; Horváthová, E. 1968. 561.; 1970a. 115.; Žatko, R. 1971. 485.; Kára J. 1973. 52.; Gulyás É. 1973. 123.; Jung K. 1978. 22.; Bellosics B. szerint (1904b. 276.) a szerbeknél majomra, tevére is tilos volt ránézni.
11. Alföldi magyar párhuzamok: Kiss L. 1920a. 85.; Gulyás É. 1973. 123. 1976. 65.; Fehér Z. 1975. 58.; Sándor M-né, 1976. 211.; Jung K. 1978. 22.; Borus R. 1981. 111.; l. még: Manga J. 1979. 148. Szlovák párhuzamok: B–Y, A. 1897. 774.; Čajánková, E. 1956. 449.; Horváthová, E. 1970d. 80. 1975a. 985.; Žatko, R. 1971. 487. Badenben, Thüringiában, Sziléziában is azt hitték, hogy ha valami a terhes nő arcához ér, jegy marad a gyerekek arcán: Wuttke, A. 1900. 377. A hannoveri Wendlandon szintén nem érhetne a terhes nőt disznóvágáskor vér, nem nézhetett tüzre sem, mert vörös fülű lesz a gyereke. Sütés-főzés közben ha ráfröccsen valami, a gyereken folt, jegy lesz: Schwebel, J. 1960. 23.

12. Azonos hiedelem: *Istvánffy Gy.* 1894. 340.
13. Azonos alföldi magyar hiedelem: *Kiss L.* 1920a. 86. Több adat különböző tájakról: *Balassa I.* 1960. 174.
14. Azonos alföldi magyar hiedelem: *Kiss L.* 1920a. 86.; *Fülöp I.* 1939. 387.
15. Azonos alföldi hiedelem a magyarok körében: *Sándor M-né*, 1976. 211. l. még: *Kára J.* 1973. 52. Kelet-Szlovákiában azt hitték, hogy vörös foltok lesznek a gyereken: *Horváthová, E.* 1970d. 80. A németek szintén tiltották a kutyák, macskák megrúgását: *Wuttke, A.* 1900. 377.
16. Tótkomlói gyűjtés: *Horváthová, E.* 1970a. 115. Azonos bátyai hiedelem: *Fehér Z.* 1975. 58. Rokon magyar párhuzama: ha a terhes anya kutyába rúgott, szőr nőtt a gyerek hasában, ebagos lett: *Kiss L.* 1920a. 87.
17. *Rell L.* 1930. 182.; *Žatko, R.* 1971. 487.; *Vö. Fehér Z.* 1975. 58.
18. Azonos hiedelem: *Fehér Z.* 1975. 58.; *Borus R.* 1981. 112.
19. *Vö. Dobřinský, P.* 1880. 5.
20. Azonos hiedelem: *Fehér Z.* 1975. 58.; *Borus R.* 1981. 112. l. még: *Kára J.* 1973. 52.
21. Tótkomlói adat: *Diószegi V.* 1974. 80.
22. Bajorországban azért nem mehetett a sírhoz, mert meghal a gyereke, a halott szemét azért csukatták le, mert vakká teszi a gyereket: *Wuttke, A.* 1900. 376.
23. Azonos hiedelem: *Sztancsek J.* 1908. 99.; *Kára J.* 1973. 52. *Fehér Z.* 1973. 58.; *Borus R.* 1981. 112. A háziállatok számára azonban ajánlatos volt: a teheneknek adtak, hogy ikerborjak legyenek: *Vojtek, M.* 1907. 9.
24. *Horváthová, E.* 1970a. 116.
25. *Horváthová, E.* 1970a. 116.
26. *Horváthová, E.* 1970a. 116.
27. *Horváthová, E.* 1970a. 116.
28. *Kiss L.* 1920a. 85.; *Márkus M.* 1943. 164.; *Bednárík, R.* 1966. 278.; *Horváthová, E.* 1968. 561.; *Žatko, R.* 1971. 487.; *Tóth F.* 1975. 113–134.; *Gulyás É.* 1976. 145.; *Ferenczi I.* 1977. 267., 269.
29. *Wuttke, A.* 1900. 376.; *Ferenczi I.* 1977. 267.
30. *Horváthová, E.* 1970d. 80.
31. Általánosan ismert hiedelem a magyar és szlovák nyelvterületen: *Kiss L.* 1920a. 85.; *Čajánková, E.* 1956. 448.; *Horváthová, E.* 1968. 568.; 1974a. 246.; *Žatko, R.* 1971. 485.; *Krupa A.* 1974. 87–88.; *Fehér Z.* 1975. 58.; *Tálasí I.* 1977. 286.; *Jung K.* 1978. 21.; *Borus R.* 1981. 111.
32. *Márkus M.* 1943. 163–164.
33. Saját gyűjtés, 1979.
34. *Sztancsek J.* 1908. 99.; *Vansová, T.* 1911. 39. Hasonló változata: *Istvánffy Gy.* 1894. 341.
35. *Horváthová, E.* 1970a. 118.; *Diószegi V.* 1974. 79.
36. *Diószegi V.* 1974. 81.
37. *Szendrey Zs.* 1929. 194. Hasonló adatok: *Jung K.* 1978. 33. A jugoszláviai szlovákok szalmára fektették a vajúdot: *Bednárík, R.* 1966. 278.
38. *Kiss L.* 1920a. 86.
39. *Márkus M.* 1943. 165. A vőlegény esküvőre menve is ezt teszi. Uo.
40. *Horváthová, E.* 1968. 562. 1970a. 118–119. l. még: *Čajánková, E.* 1956. 450.

41. *Bartos F.* 1897. 196.
42. *Fojtik, K. – Skalníková, O.* 1968. 225.
43. *Moszyński, K.* 1934. 292.
44. *Wuttke, A.* 1900. 378.
45. *Horváthová, E.* 1970a: 119. Hivatkozik szláv példákra is: *Bystron, J. S.*: Slovaňskie obrzedy rodzinne, Kraków, 1916. *Ciszewski, Sr.*: Kuwada, Kraków, 1906. *Gluščević, M.*: Kuvada, Beograd, 1904. című művek alapján.
46. A szlovák nyelvterületen több helyen hasonlóan jártak el: *Žatko, R.* 1971. 488.; *Horváthová, E.* 1975a. 988.
47. *Horváthová, E.* 1970a. 120.; *Diószegi V.* 1974. 80.
48. Ue. *Horváthová, E.* 1974a. 248.
49. Kelet-Szlovákiában szerencsétlen sorsot szántak neki: *Čajánková, E.* 1956. 452.
50. Hasonlóan a jugoszláviai magyarok is: *Tóth F.* 1975. 135.
51. *Halaša, A.* 1898b. 40. Gömörben az apa a gyerek nevének a bibliába való beírásakor az állatöv jegyeit is belejegyezte: *Urbanová, V.* 1970. 181.
52. *Horváthová, E.* 1970a. 122.
53. *Istvánffy Gy.* 1902. 34. A hódmezővásárhelyi magyarok éppen az ellenkezőjét vallották: a pénteki gyerek szerencsés, a vasárnapi pedig kényes lesz: *Kiss L.* 1920a. 87.
54. *Schwebe, J.* 1960. 24.
55. *Halaša, A.* 1898b. 40.
56. Žakovceban a vasárnap született gyerekek jósolták, hogy szerelmes lesz: *Čajánková, E.* 1956. 452.
57. *Wuttke, A.* 1900. 217.
58. *Volf-Kňazolúcky, Š.* 1909. 12.
59. *Horváthová, E.* 1970d. 81.
60. *Mjartan, J.* 1953. 113.
61. *Istvánffy Gy.* 1894. 341.; *Sztancsek J.* 1908. 100.; *Kiss L.* 1920a. 86.; *Cs. Pócs É.* 1964. 131.; *Horváthová, E.* 1968. 563. 1970d. 81.; *Urbanová, V.* 1970. 182.; *Žatko, R.* 1971. 488.; *Kára J.* 1973. 53.; *Fehér Z.* 1975. 83.; *Gulyás É.* 1976. 101.; *Sándor M-né.* 1976. 215.; *Bosnyák S.* 1978. 27., 32.; *Jung K.* 1978. 96.; *Manga J.* 1979. 149.; *Borus R.* 1981. 112.
62. Általánosan elterjedt gyakorlat az anyaetnikumnál, a magyar, a kárpátaljai, a német néphitben: *Kiss L.* 1920a. 86.; *Fehér Z.* 1975. 104.; *Tóth F.* 1975. 137.; *Jung K.* 1978. 35.; *Borus R.* 1981. 112.; *Bogatyrev, P.* 1931. 17.; *Čajánková, E.* 1956. 450.; *Horváthová, E.* 1968. 562.; 1970d. 81.; *Žatko, R.* 1971. 489.; *Wuttke, A.* 1900. 380.; *Schwebe, J.* 1960. 25.
63. *Kiss L.* 1920a. 86.
64. *Borus R.* 1981. 112.
65. *Fehér Z.* 1975. 108.; *Jung K.* 1978. 35.
66. *Čajánková, E.* 1956. 450.; *Horváthová, E.* 1970d. 81.
67. *Bogatyrev, P.* 1931. 17.
68. *Wuttke, A.* 1900. 380.
69. *Rell L.* 1930. 182.; *Haan L.* 1968. 55.
70. Azonos adatokat közöl Békéscsabáról és Tótkomlósról *Horváthová, E.* 170a.
121. L'udové zvyky a povry v B. Čabe, 1980. 82., 121.

71. Tótkomlói adatokat lásd: *Horváthová, E.* 1970a. 121. l. még: *uő.* 1970d. 81. *Žatko, R.* 1971. 488.
72. Tótkomlói adatokat lásd: *Horváthová, E.* 1970a. 121.
73. Általánosan elterjedt szokás: *Belová S.* 1948. 50.; *Bálint S.* 1965. 577.; *Jung K.* 1978. 37.; *Manga J.* 1979. 149. A szlovákok körében is: *Istvánffy Gy.* 1894. 341.; *Vojtek, M.* 1901. 48.; *Sztancsek, J.* 1908. 102.; *Hajnal I.* 1927. 176.; *Márkus M.* 1943. 165.; *Bednárík, R.* 1966. 278.; *Horváthová, E.* 1970d. 81.; *Žatko, R.* 1971. 488.
74. Vö. *Márkus M.* 1943. 165. *Horváthová, E.* 1970a. 121.
75. *Reil L.* szerint a gyerek azért szeplős, mert az anyja a szájából mosta: 1930. 182. Nagydobronyban a magyarok azért tették, hogy jó alvó legyen: *Kára J.* 1973. 54. Bátyán pedig azért, hogy ne verjék szemmel: *Fehér Z.* 1975. 161.
76. Tótkomlói adatokat lásd: *Horváthová, E.* 1970a. 121.; *Hreblay, A.* szerint a kezébe adták a kenyeret: 1926. 98.
77. L'udové zvyky a povery v B. Čabe. 1980. 82. Utána a pénz a bábát illette meg. L. még: *Márkus M.* 1943. 165.
78. L. még: *Vojtek, M.* 1901. 48.; *Sztancsek J.* 1908. 99.; *Pechány A.* 1913. 103.; *Čajánková, E.* 1956. 563.; *Horváthová, E.* 1968. 563.; 1970d. 81.; *Urbanová, V.* 1970. 295.; *Michalko, P.* 1977. 207.
79. *Sztancsek J.* 1908. 99.
80. *Bartos F.* 1897. 196.
81. *Moszyński, K.* 1934. 277.
82. *Beck Z.* 1965a. 603.
83. *Bálint S.* 1965. 577.
84. *Fehér Z.* 1975. 104.
85. *Jung K.* 1978. 37.
86. *Kára J.* 1973. 54.
87. *Reil L.* 1930. 182.
88. Prostonárodné povery, 1892. 118.; *Istvánffy Gy.* 1894. 341.; *Sztancsek J.* 1908. 99.; *Michalko, P.* 1977. 207.
89. *Bednárík, R.* 1966. 278.
90. *Márkus M.* 1943. 165.
91. *Manga J.* 1979. 150.
92. *Reil L.* 1930. 182.
93. *Horváthová, E.* 1968. 563.; *Fojtik, K. – Skalníková, O.* 1968. 229.; *Žatko, R.* 1971. 488.
94. *Reil L.* 1930. 182.
95. A privégei szlovákoknál a kisfiú gatyáját kellett egyszerre megvarrni, a hódmezővásárhelyi magyaroknál az első gatyát 7 éves korában együltőhelyben kellett elkészíteni, hogy szerencsés legyen a lánykérésnél: *Sztancsek J.* 1908. 103.; *Kiss L.* 1920a. 90.
96. *Horváthová, E.* 1970a. 121.
97. *Horváthová, E.* 1970d. 81.
98. *Kára J.* 1973. 54.; *Gulyás É.* 1973. 124.; *Fehér Z.* 1975. 104.; *Sándor M-né,* 1976. 212.
99. *Wuttke, A.* 1900. 381.

100. A topolyai magyarok rózsafüzért kötötték a kezére vagy a pólyakötőre: *Borus R.* 1981. 112. l. még: *Gulyás É.* 1976. 146.; *Ferenczi I.* 1977. 273.
101. A Békés megyei magyarok, valamint a cigányok piros fonalat kötöttek: *Bálint S.* 1965. 577.; *Beck Z.* 1965. 603.; *Erdős K.* 1979. 43. A német nyelvterületen is általános eljárás volt: *Weissenhofer R.* 1888. 553.; *Wuttke, A.* 1900. 382.
102. Szlovákiai, német, magyar párhuzamok: *Weissenhofer R.* 1888. 563.; *Wuttke, A.* 1900. 383.; *Weiss, R.* 1946. 175.; *Schwebe, J.* 1960. 26.; *Beck Z.* 1965. 603.; *Horváthová, E.* 1968. 563.; *Urbancsová, V.* 1970. 181.; *Dömötör T.* 1972. 50.; *Diószegi V.* 1974. 82.; *Ferenczi I.* 1977. 274.
103. *Belovai S.* 1948. 49.
104. Egyformán ismeretes mind a két nyelvterületen, a környező magyaroknál körülbelül addig volt gyakorlatban, mint az itteni szlovákoknál: *Medveczky S.* 1895. 442.; *Iremský, 1907.* 150.; *Vansová, T.* 1911. 39.; *Szendrey Zs.* 1929. 194.; *Fülöp I.* 1939. 387.; *Belovai S.* 1948. 49.; *Čajánková, E.* 1956. 449.; *Pelle F.* 1965. 232.; *Horváthová, E.* 1968. 562.; *Fojtík, K. – Skalníková, O.* 1968. 225.; *Urbancsová, V.* 1970. 182., 294.; *Dömötör T.* 1972. 50.; *Verež, V.* 1973. 155.; *Gulyás É.* 1973. 123. 1976. 145.; *Tóth F.* 1975. 139.; *Juhász A.* 1978. 326.; *Manga J.* 1979. 148.; *Erdős K.* 1979. 42. Németeknél lásd: *Wuttke, A.* 1900. 383.
105. *Moszyński, K.* 1934. 638., 639.
106. *Hreblay, A.* 1926. 136.
107. *Urbancsová, V.* 1970. 181., 295.
108. *Čajánková, E.* 1956. 466.; *Horváthová, E.* 1974a. 248.
109. *Nagy J.* 1891a. 117. 1891b. 132.; *Vansová, T.* 1899. 161.; *Horváthová, E.* 1975. 985.
110. *Bartos F.* 1897. 196.
111. *Moszyński, K.* 1934. 640.
112. *Barwiński S.* 1898. 396.
113. *Matusiák S.* 1898. 272.
114. *Moszyński, K.* 1934. 640. L. ugyanitt a szlávásra vonatkozó adatokat is.
115. *Weissenhofer R.* 1888. 553.
116. *Wuttke, A.* 1900. 383.
117. *Schwebe, J.* 1960. 127.
118. *Bellosics B.* 1904a. 216.
119. *Fehér Z.* 1975. 119–120.; *Gulyás É.* 1977. 489.; *Ferenczi I.* 1977. 273.; *Bihari A.* 1980. 40.
120. *Belovai S.* 1948. 49.; *Csorba B.* 1980. 114.; *Dömötör T.* 1981. 105.
121. *Kára J.* 1973. 55.
122. *Fehér Z.* 1975. 141.; *Gulyás É.* 1976. 74., 111., 123.; *Sándor M-né,* 1976. 215.; *Juhász A.* 1978. 367.; *Manga J.* 1979. 150.
123. *Dömötör T.* 1981. 105. L. még: *Bihari A.* 1980. 40.
124. *Barwiński S.* 1898. 396.: Nehogy a gonosz lélek hatalmába (*didko*) kerüljön. L. még: *Vršatský – Ondrus, J.* 1898. 132.; *Bartos F.* 1897. 196.
125. A hannoveri Wendlandon is vasárnap kereszteltek: *Schwebe, J.* 1960. 29.
126. A közép-szlávok etnikai tömbhöz tartozó Galga menti szlovákoknál is azonos gyakorlat élt.
127. *Ľudové zvyky a poverý v B. Čabe.* 1980. 82.

128. *Horváthová, E.* 1970a. 125.; A jugoszláviai szlovákoknál: *Bednárik, R.* 1966. 280.
129. *Réső Ensel S.* 1867. 248.
130. *Gajdác P.* 1896. 331.
131. *Kellnerová, A.* 1892. 73.; *B-Y, A.* 1895. 122.; *Markovičová, A.* 1902. 59.; *Sztancsek J.* 1908. 102.; *Vansová, T.* 1911. 40.; *Pechány A.* 1913. 104.; *Kiss L.* 1920a. 87.; *Hreblay, A.* 1926. 93.; *Márkus M.* 1943. 167.; *Beck Z.* 1965a. 604.; *Horváthová, E.* 1968. 563.; *Žatko, R.* 1971. 491.; *Jung K.* 1978. 47.; *Manga J.* 1978. 67.; *Borus R.* 1981. 113.; A kelet-szlovákiai ruszin, lengyel szövegben *podány* helyett *zsidót* mondanak: *Barwiński S.* 1889. 396.; *Matusiak S.* 1898. 33.; *Iremský, J.* 1907b. 149.; *Horváthová, E.* 1970d. 82.
132. *Ľudové zvyky a povery v B. Čabe, 1980.* 82.
133. L. a 124. jegyzet adatait.
134. *Beck Z.* 1965. 604.
135. *Szendrey Zs.* 1929. 195.
136. *Kiss L.* 1920a. 87. Közép-Szlovákiában bármikor felemelték abból a célból, hogy nőjön: *Volf-Kňazolíucky, Š.* 1909. 12.
137. *Belovai S.* 1948. 50.
138. *Bálint S.* 1968. 146.
139. *Wuttke, A.* 1900. 15.
140. *Pechány A.* 1913. 104.
141. *Horváthová, E.* 1970d. 82.
142. *Manga J.* 1978. 67.
143. *Schwebe, J.* 1969. 32.
144. *Medveczky S.* 1895. 442.; *Krajčovič, Š.* 1899. 48. (Szerinte azért adnak neki, hogy ne kívánja.) *Vansová, T.* 1911. 40.; *Čajánková, E.* 1956. 451.; *Fojtík, K. – Skalníková, O.* 1968. 342.
145. *Urbancová, V.* 1970. 295.; Azonos hiedelem: *Sztancsek J.* 1908. 99.
146. *Istvánffy Gy.* 1894. 342.
147. Saját gyűjtés, 1979., 1982.
148. *Žatko, R.* 1971. 492.
149. *Kiss L.* 1920a. 87.; *Ferenczi I.* 1977. 276.
150. Saját gyűjtés, 1979. L. még: *Volf-Kňazolíucky, Š.* 1899. 144.
151. *Medvecký, K.A.* 1906. 187.; *Hreblay, A.* 1926. 37.; *Čajánková, E.* 1956. 451.; *Horváthová, E.* 1970a. 127. A svájci németek is tisztátalannak tekintették: *Weiss, R.* 1946. 174. Hat hégi, az avatásig emiatt nem hagyhatja el a házat: *Schwebe, J.* 1960. 30.
152. A tiltások a ház elhagyására vonatkoztak főként, csupán a ház eresze alá mehetett: *Bartos F.* 1897. 197.; *Márkus M.* 1943. 168.; *Fojtík, K. – Skalníková, O.* 1968. 225.; *Kára J.* 1973. 53.; *Fehér Z.* 1975. 59.; *Horváthová, E.* 1975a. 998.; *Gulyás É.* 1976. 79.
153. A magyar, szlovák, cseh, német, osztrák, svájci területeken majdnem azonos tiltások: *Weissenhofer R.* 1888. 554.; *Vrňatský – Ondrus, J.* 1899. 49.; *Wuttke, A.* 1900. 379.; *Sztancsek J.* 1908. 101.; *Fülöp I.* 1939. 387.; *Weiss, R.* 1946. 175.; *Belovai S.* 1948. 49.; *Čajánková, E.* 1956. 451.; *Žatko, R.* 1971. 488.
154. *Gajdác P.* 1896. 338.

155. *Márkus M.* 1943. 168.
156. Tótkomlói adatok: *Diószegi V.* 1974. 82.; Szőregi adatok: *Ferenczi I.* 1977. 282.
157. *Kiss L.* 1920a. 90.; *Fülöp I.* 1939. 388.; *Belovai S.* 1948. 50.; *Fehér Z.* 1975. 16.
158. *Istvánffy Gy.* 1894. 342.
159. *Sztancsek J.* 1908. 100.
160. *Horváthová, E.* 1968. 564.
161. *Wuttke, A.* 1900. 392.; *Wrede, A.* 1919. 94.
162. *Krupa A.* 1976d. 43–44.
163. *Rell L.* 1930. 157.
164. *Czinkotszky, M.* 1884. 26.
165. *Kiss L.* 1920a. 90.; *Fülöp I.* 1939. 388.; *Ferenczi I.* 1977. 279.; *Michalko, P.* 1977. 208.; *Bartos F.* 1897. 197. A csehek azt hitték, hogy az életét rövidíti: *Robek, A. – Venčík, F.* 1968. 250. A németek szerint nem lesz bátor: *Wuttke, A.* 1900. 392.: szerinte fészülni sem szabad, mert meghal.
166. *Bálint S.* 1965. Uez: *Jung K.* 1978. 39.; *Sztancsek J.* szerint (1908. 100.) 20 hétig tilos. Bandzsá lesz: *Fehér Z.* 1975. 160. Megijed: *Kára J.* 1973. 54.
167. *Vojtek, M.* 1907. 96.; *Horváthová, E.* 1968. 264. A magyarok is hiszik: *Jung K.* 1978. 39.; *Sándor M-né.* 1976. 215.
168. *Horváthová, E.* 1970d. 83.
169. *Vojtek, M.* 1904. 26.; *Čajánková, E.* 1956. 452.
170. *Istvánffy Gy.* 1894. 342.; *Sztancsek J.* 1908. 101.
171. *Volf-Kňazolúcky, Š.* 1907. 32.
172. *Pechány A.* 1913. 112.
173. *Kiss L.* 1920a. 90.
174. Magyarok, szlovákok, németek (Csehország, Szilézia, Érchegeység) egyformán hitték: *Kára J.* 1973. 54.; *B–Y, A.* 1897. 744.; *Wuttke, A.* 1900. 385.
175. L. magyar és szlovák párhuzamok: *Vrřatský – Ondrus, J.* 1899. 49.; *Sztancsek J.* 1908. 100.; *Kára J.* 1973. 54.
176. Azonos hiedelem a magyaroknál, a szlovákoknál, a cseheknél, a szerbeknél: *Kiss L.* 1902a. 90.; *Kára J.* 1973. 54.; *Fehér Z.* 1975. 161.; *Vojtek, M.* 1904. 26.; *Horváthová, E.* 1970d. 93.; *Robek, A. – Vančík, F.* 1968. 250.; *Bellosics B.* 1904b. 275.; Az orosházi magyarok szerint elszárad, meghal a gyerek, ha átlépi: *Bálint S.* 1965. 578.; 1975. 445.
177. *Moszyński, K.* 1934. 284.; A gyereket tilos volt összemérni (*Kiss L.* 1920a. 90.; *Robek, A. – Vančík, F.* 1968. 250.) koszorúzni, festeni (*Wrede, A.* 1919. 94.)
178. Vö.: *B–Y, A.* 1897. 745.; *Volf-Kňazolúcky, Š.* 1899. 142–143.; *Sztancsek J.* 1908. 103.; *Hajnal I.* 1927. 176.
179. Azonos párhuzamok: Kelet-Poroszország, Csehország, Bajorország: *Wuttke, A.* 1900. 217.; *Volf-Kňazolúcky, Š.* 1909. 12.; *Wrede, A.* 1919. 86.; *Horváthová, E.* 1970d. 83.; 1974a. 262.; *Sára K.* 1973. 54.;
180. *Belovai S.* idézi (1948. 51.), hogy a magyarok körében is egyesek gonosz szándék nélkül árthatnak.
181. *Ľudové zvyky a povery v B. Čabe,* 1980. 80. Hasonló eljárás: *Kiššlovie, G.* 1905. 75.

182. A szlovák nyelvterületen is: *B-Y, A.* 1897. 745.
183. Hasonló magyar és szlovák példák: *Matthias Mátraine Varga R.* 1909. 125.; *Kiššovie, G.* 1905. 51.
184. *Moszyński, K.* 1934. 305.
185. *Moszyński, K.* 1934. 613. Szerinte a szerbhorvátok, a csehek és a nyugati lengyelek a *zmora* egyik jelének is tekintik.
186. *Schwebe, J.* 1960. 154.
187. *Tokarjev, Sz. A.* 1957. 71.; *Václavík, A.* 1959. 119.
188. *Moszyński, K.* 1934. 310.; *Tokarjev, Sz. A.* 1957. 65., 70.; *Václavík, A.* 1959. 127.; *Balassa J. – Ortutay Gy.* 1979. 646.
189. *Pócs É.* 1980. 282.
190. *Bálint S.* 1965. 577. Sáros megyében is izzó paraszat tettek: *Pospech, J.* 1908. 12.
191. Gyufaszálat a környékbeli magyarok is felhasználták: *Kiss L.* 1920a. 88. Kevermesen a magyarok szenesvízzel mosdatták: *Pelle F.* 1965. 233. A vegyes etnikumú Hegyközben szenteltvízzel: *Peterscsák T.* 1978. 80.
192. Azonosan végzik a hőmezővásárhelyi magyarok is: *Kiss L.* 1920a. 89.
193. *Krupa A.* 1974. 106.
194. A békéscsabai és szarvasi példákat lásd: *Krupa A.* 1974. 106–107. Azonos eljárás az alföldi magyaroknál: *Kiss L.* 1920a. 88.; *Bálint S.* 1965. 577.; 1975. 447.
195. Hasonló eljárás: *Gulyás É.* 1976. 119.
196. A jászódózsai magyarok 6 kanállal végezték: *Gulyás É.* 1976. 121.
197. *Krupa A.* 1974. 107–109. Tótkomlóson korábban a szabadkémény alatt mosták meg a gyereket a vízmérés után: *Horváthová, E.* 1970a. 130.
198. *Belovai S.* 1948. 51. Ráolvasással kötötték össze Sáros megyében is: *Pospech, J.* 1908. 12.
199. *Krupa A.* 1974. 120. A trencsényi szlovákok is alkalmazták ezt az eljárást: *Kiššovie, G.* 1905. 75.
200. *Bálint S.* 1965. 577.; *Beck Z.* 1965. 603. Az osztrákoknál is elterjedt hiedelem: *Weissenhofer R.* 1888. 573. Közép-Szlovákiában felnőtteknek ezért ajánlották, hogy nem verik meg őket szemmel: *Volf-Kňazolíucky, Š.* 1899. 145.; *Vojtek, M.* 1907. 9.
201. Összehasonlítással a békéscsabai és csanádalberti közölt adataink: *Krupa A.* 1974. 110.
202. Az alföldi magyarok is éltek ezzel az elhárítási móddal: *Belovai S.* 1948. 51.; *Juhász A.* 1978. 368.
203. Azonos, ill. hasonló eljárások szlovák nyelvterületen: *Kiššovie, G.* 1905. 75.; *Sztancsek, J.* 1908. 101.
204. Az alföldi magyar és szerb lakossággal azonos adatok: *Kiss L.* 1920a. 88.; *Fehér Z.* 1975. 161. A Vásárhelyi pusztán élő magyaroknál a látogató köpetével kellett megmosni: *Bálint S.* 1975. 447.
205. Liptói megyei szlovákoknál is: *Istvánffy Gy.* 1902b. 317.
206. *Zayacz D. – Hoan L.* 1853. 17.
207. *Czinkotszky, M.* 1884. 25.
208. *Moszyński, K.* 1934. 390–391.: Lengyelországban 14–15. századból vannak adatok öntésről.

209. L. *Fehér Z.* 1975. 133. Hasonló nógrádi szlovák adatok: *Lami, E.* 1981. 152.: A lengyeleknél is azért öntik, hogy megtudják, mitől ljeđt meg a gyermek: *Moszyński, K.* 1934. 391.

210. Hasonló adatok: *Gulyás É.* 1975. 119.; *Lami, E.* 1981. 152.

211. A nógrádi szlovákok keresztelőd kendővel takarják le: *Lami, E.* 1981. 152.

212. Bátyún a szerbek, ill. a magyarok rostán át öntik: *Fehér Z.* 1975. 133. Nem annyira hiedelemtartalma van, inkább az a feladata, hogy szétlazítsa az ölmet. Seprűn át öntik: *Istvánffy Gy.* 1894. 342.; *Sztancsek J.* 1908. 100.

213. *Krupa A.* 1974. 116–118.

214. *Erdélyi Zs.* a hármas szám történeti összefüggéseire mutat rá: 1978b. 323.

215. *Václavík, L.* 1959. 136.; *Pócs É.* 1978a. 316.; *Márkus M.* 1979. 118.

A szerelem és a házasság hiedelmei

1. *Haan L.* 1968. 48.

2. *Tokarjev, Sz. A.* ugyancsak hangsúlyozza, hogy a falusi fiatalságnak kevesebb lehetősége volt a párválasztásra: 1957. 137.

3. A fonók a földművelő népeknél kedvelt szórakozóhelyek voltak Európa-szerte: *Zlíbrt, Č.* 1950. 30.; *Propp, J. V.* (1963. 105.) szintén kiemeli jelentőségüket az orosz fiatalok körében.

4. *Vereš, V.* 1973. 157.

5. Hasonló célból a cseh fonóban a szobában söpörték össze a szemetet ráolvasás mondása közben, majd a keresztútra vitték: *Zlíbrt, Č.* 1950. 30.

6. *Vereš, V.* 1973. 158.

7. *Vereš, V.* 1973. 157.

8. *Diószegi V.* 1974. 85.

9. Közép-Szlovákiában az összesodort kócot a kert mezsgyéjére vitték, s ott mondtak varázsszöveget a legények odacsábítására: *Volf-Kňazolický, Š.* 1899. 32.; Hasonló jósló varázslatok: *Zlíbrt, Č.* 1950. 30.

10. *Rell L.* 1930. 183.

11. *Manga J.* 1974. 18., 31. Hasonló, a halált megjelentető fonóbeli játékok éltek a békécsabai tanyákon rendezett fonókon is: *Dedinszky Gy.* 1975. 126.

12. *Ujváry Z.* 1978. 164–165.

13. *Vereš, V.* 1973. 157.

14. L. a feldolgozásunkat e tárgykörből: *Krupa A.* 1971a. 41–42., 51–60., 62–63., 74., 110.; 1979b. 139–140., 151–153., 172.; 1980a. 316–319. Ugyanitt a kapcsolódó irodalom is.

15. Hasonló adat: *Tokarjev, Sz. A.* 1957. 137.

16. *Diószegi V.* 1974. 85. Nagytarcsán a fosztókán maradt toll csonthját szórta a lány a legény kapuja elé, s ha az rálépett, elvette őt: *Molnár L. – M. Hajdú M.* 1974. 160. Hasonló eljárások közismertek az ukránoknál, a lengyeleknél, az oroszoknál: *Moszyński, K.* 1934. 294.; *Tokarjev, Sz. A.* 1957. 138.; *Komorovský, J.* 1976. 34.

17. *Krupa A.* 1974. 72.

18. Ugyanabból a célból használták a vakond szívét: *Komorovský, J.* 1976. 36. De a fecskeszívét vagy más madár szívét s magát a szárított fecskét is általánosan használták afrodisziákumként: *Komorovský, J.* 1976. 36. Pomerániában a lány hordott magánál fecskeszívét vagy denevért hasonló célból: *Wuttke, A.* 1900. 363.

19. Hasonló és azonos magyar, szlovák (szláv), német párhuzamok: *Róheim G.* 1925. 54–66.; *Schwebe, J.* 1960. 34.; *Horváthová, E.* 1974a. 253.; *Szilágyi M.* 1975. 17:11.; *Gulyás É.* 1976. 109.; *Komorovský, J.* 1976. 36.; *Sándor M-né,* 1976. 205.; *Hoppál M. – Pócs É.* 1978. 325.; *Jung K.* 1978. 92.; *Beck Z.* 1981. 36: 52.

20. A múlt században az akaraton kívüli itatás miatt per is kerekedett: *Urbanová, V.* 1970. 292–293.; Uez: *Čaplovič, J.* 1975. 161.

21. *Manga J.* vanyarci példát említi (1978. 64.): a pogácsákat nem a férfi, hanem a kutyája ette meg, s az járt a lány ablaka alá.

22. *Schwebe, J.* (1960. 35.) szerint – hivatkozva Pliniusra – a denevért már az antik időkben felhasználták szerelmi varázslásra. A hannoveri Wendlandon a denevér vére és belsősegei a szerelmi varázslások állandó eszköztárába tartoztak.

23. Acsán *turaňik* néven ismerik, itt gonoszszűző szerepe van. Hasonló, a virágok révén történő szerelmi jóslások lásd még: *Orphanidesová, H.* 1898. 55.

24. *Haan L.* 1968. 55.

25. Németeknél hasonlóan: *Wuttke, A.* 1900. 363.

26. *Fehér Z.* 1975. 57.; *Tóth F.* 1975. 125.; *Gulyás É.* 1976. 78.; *Sándor M-né,* 1976. 205.

27. *Hreblay, A.* 1926. 114.

28. *Dobšinský, P.* 1880. 27.; *Istvánffy Gy.* 1894. 339.; Uez: *Povery z Horných Bziniec,* 1898. 625.

29. *Sztancsek J.* 1903. 437.; 1909. 294. L. még: *Križan, E. L.* 1898. 22.; *Horváthová, E.* 1974a. 307.

A lakodalom hiedelmei

30. *Neumann J.* 1922. 210.; *Czinkotszky, M.* 1884. 27. A szlovák nyelvterületen eljegyzéskor pénzt is ástak el a küszöb alá. Amelyiké előbb veszett el, az halt meg előbb: *Istvánffy Gy.* 1894. 339.; *Sztancsek, J.* 1903. 437.

31. *Bálint S.* 1975. 445.

32. *Haan L.* 1968. 40.; *Kostková, A.* 1970. 49.

33. *Bálint S.* 1965. 579.

34. *Sztancsek J.* 1903. 62. A szlovák nyelvterületen a menyasszony párnájába pénzt, gabonaszemeket, galambtollat, *klokoč*-magot, örökzöldet varrtak be, hogy ne érje rontás, szerencsés és boldog élete legyen: *Sztancsek J.* 1902. 458.; 1909. 294. L. még: *Chorvát, K.* 1895b. 584.; *Halaša, A.* 1898a. 26.; *Horváthová, E.* 1968. 556.; 1974b. 305.

35. *Diószegi V.* 1974. 87.; Mezőberényben 13-féle maggal töltött rossz fazekat csapkodtak: *Tábori Gy.* 1973. 395.

36. *Fojtik, K. – Skalníková, O.* 1968. 222.

37. *Ľudové zvyky a povery v B. Čabe,* 1980. 78.

38. *Tábori Gy.* 1973. 443.
 39. *Diószegi V.* 1974. 87.
 40. *Bálint S.* 1965. 579.
 41. *Pelle F.* 1965. 260.
 42. *Gulyás É.* 1976. 144.
 43. *Urbancová, V.* 1970. 299.; *Horváthová, E.* 1974a. 258.: A menyasszony a hó-
 na alatt fokhagymát, kenyeret, rozmaryngot vitt.
 44. *Chorvát, K.* 1895b. 560.; *Sztancsek J.* 1903. 437.; *Horváthová, E.* 1968. 568.
 45. *Komorovský, J.* 1976. 145.; *Schwebe, J.* 1960. 40.
 46. *Štíbal, J.* 1928a. 316.; *Horváthová, E.* 1974a. 258.; 1974b. 307.; *Wuttke, A.*
 1900. 370.: a menyasszony pénzt dugott el titokban a cipőjébe (Kelet-Poroszország,
 Mecklenburg, Baden), vagy a jobb harisnyájába rejtette (Ércheegység, Kelet-Poroszor-
 szág, Baden).
 47. *Ľudové zvyky a povere v B. Čabe,* 1980. 78.
 48. *Sztancsek J.* 1909. 295.; *Horváthová, E.* 1968. 661.
 49. *Istvánffy Gy.* 1894. 340.
 50. *Diószegi V.* 1974. 86.
 51. *Istvánffy Gy.* 1894. 340.; *Chorvát, K.* 1896b. 757.; *Sztancsek J.* 1903. 433.
 52. *Krupa A.* 1974. 74.
 53. *Komorovský, J.* 1976. 147.
 54. *Horváthová, E.* 1968. 562.
 55. *Horváthová, E.* 1974b. 309.
 56. Magyar adatok: *Belovai S.* 1948. 54.; *Ferenczi I.* 1977. 300.; *Juhász A.* 1978.
 328.; *Borus R.* 1981. 115.
 57. *Vö. Čajánková, E.* 1956. 455.
 58. *Wuttke, A.* 1900. 371.
 59. *Schwebe, J.* 1960. 41.
 60. Magyar–szlovák és cseh párhuzamok: *Belovai S.* 1948. 54.; *Borus R.* 1981.
 124.; *Horváthová, E.* 1968. 567.; *Robek, A.* – *Vančík, F.* 1968. 251.
 61. Magyar párhuzamok: *Kiss L.* 1920b. 81.; *Borus R.* 1981. 137. Szlovák párhuzamok:
Halaša, A. 1898a. 26.; *Hreblay, A.* 1926. 155.; *Horváthová, E.* 1968. 567. Cseh
 párhuzam: *Hraše, J. K.* 1897. 476. Német párhuzam: *Wuttke, A.* 1900. 210.; *Schwebe,*
J. 1960. 53.
 62. *Diószegi V.* 1974. 86. L. még: *Horváthová, E.* 1968. 567.
 63. *Dobžinský, P.* 1880. 28.; Prostonárodné povere, 1892. 377.; *B–Y, A.* 1894.
 133.; *Istvánffy Gy.* 1894. 339.; *Chorvát, K.* 1895b. 655.; *Istvánffy Gy.* 1902a. 31.
 64. *Wuttke, A.* 1900. 368.
 65. *Bálint S.* 1965. 579.; *Sándor M-né,* 1976. 207.; *Istvánffy Gy.* 1894. 329.;
Štíbal, J. 1927a. 35. Viszont Nagytarcsán azt hitték, hogy vagyon hull rájuk: *Molnár*
L.–M. Hajdu M. 1974. 153.
 66. *Chorvát, K.* 1895b. 655.; *Lačný, D. L.* 1897. 64.; *Machay V.* 1903. 260.;
Sztancsek J. 1909. 294.
 67. *Zsillinszky M.* 1877a. 145.; *Neumann L.* 1922. 210.; *Zsillinszky M.* által leírt
 menet pontosan illik a farsangi menetekre.
 68. *Réső Ensel S.* 1867. 248.
 69. *Banner J.* – *Mester Gy.* 1962. 536–637., 542–543. A hazai táncoskerék-ha-

gyományt *Ujváry Z.* (1975. 80–86.) dolgozta fel. L. még *Ujváry Z.* 1973.; 1980. 109–110.

70. *Moszyński, K.* 1934. 272. L. még: *Birket – Smith, K.* 1969. 332.; *Komorovský, J.* 1976. 145., 148.

71. *Horváthová, E.* 1970d. 73.

72. *Juhász A.* 1978. 330.

73. *Komorovský, J.* 1976. 148.

74. *Juhász A.* 1979. 328.

75. *Rozkoš, P.* 1971. 177.

76. Kelet-Szlovákiában is ekkor szórt pénzt: *Iremský, 1907.* 43.

77. *Belovai S.* 1948. 54.

78. *Horváthová, E.* 1968. 568. L. még: *Vereš, V.* 1973. 154.; *Molnár L. M. – Hajdu M.* 1974. 153.

79. *Križan, E. L.* 1898. 23. Hont megyében a menyasszony fogadásakor dalokat énekeltek, s ha kellemetlen tartalmúak voltak a számára, aprópénzt szórt nekik az asztalra: *Horváthová, E.* 1974b. 314.

80. *Wuttke, A.* 1900. 372.

81. *Ľudové zvyky a povery v B. Čabe, 1980.* 78.

82. *Kára J.* 1973. 58.

83. *Borus R.* 1981. 124.

84. *Belovai S.* 1948. 54.

85. *Istvánffy Gy.* 1894. 340.; *Sztancsek J.* 1909. 294.; *Volf-Kňazolíucky, S.* 1909. 13.; *Pechány A.* 1913. 111.; *Horváthová, E.* 1970d. 73., 1974b. 309.; *Urbancová, V.* 1970. 299.

86. *Komorovský, J.* 1976. 186.

87. *Diószegi V.* 1974. 86.

88. *Chorvát, K.* 1895b. 667.; *Sztancsek J.* 1903. 438.; *Urbancová, V.* 1970. 299.

89. *Wuttke, A.* 1900. 372.; *Schwebe, J.* 1960. 49.

90. *Istvánffy Gy.* 1894. 340.; *Chorvát, K.* 1895b. 667.; *Sztancsek J.* 1909. 294.; *Pechány A.* 1913. 111.; *Horváthová, E.* 1968. 568.

91. *Horváthová, E.* 1970d. 73.

92. Mezőberényi adat: *Tóth Gy.* 1973. 395.

93. Hasonló okból rúgott fel vizesödöröt is a hazai szlovákoknál másutt is: *Molnár L. – Hajdu M.* 1974. 153.; *Manga J.* 1978. 74. A vizesödör felborítása és a tojás eltörése a szlovák nyelvterületen is hasonló módon történt: *Chorvát, K.* 1895b. 604.; *Sztancsek J.* 1904. 59. Vizes ödöröt borított fel a jugoszláviai szlovákoknál is: *Horváthová, E.* 1970a. 112.; *Vereš, V.* 1973. 154. Honti szokás volt, hogy valahogy felbuktatták a menyasszonyt, hogy a kezében lévő fahasábok szétrepüljenek, hasonlóan a könnyű szülésért: *Horváthová, E.* 1974b. 317. Kontyoláskor vízzel teli ödörrre ültették *Žakarovecban*, ugyancsak hasonló tartalmú rítusként: *Čajánková, E.* 1956. 461.; *Václavík, A.* joggal hangsúlyozza a víz fontosságát a lakodalmakon: 1959. 125. A magyar lakodalmi szokásokban ugyancsak helyet kapott: *Dömötör T.* 1972. 57.; *Sándor M-né, 1976.* 207.

94. Szlovák nyelvterületen előfordult, hogy a pénzt a gerenda mögé tette, hogy gazdagodjanak: *Križan, E. L.* 1898. 24.

95. A szlovák és a morva nyelvterületen az anyós fogadja mézzel az ifjú párt, és

- vagy megkeni vele őket, vagy esznek is belőle, hogy szeressék egymást, és édes legyen az életük: *Chorvát, K.* 1895b. 704.; *Bartos F.* 1897. 202.; *Sochán, P.* 1897a. 220.; *Zathureczky J.* 1899. 116.; *Sztancsek J.* 1904. 59.; *Horváthová, E.* 1968. 569.; *Urbanová, V.* 1970. 236.; *Vereš, V.* 1973. 154.; *Horváthová, E.* 1974b. 313.; *Komorovský, J.* 1976. 236.; Az alföldi magyaroknál is hasonló rítus élt: *Bálint S.* 1959–1960. 90.; *Pelle F.* 1965. 240.; *Belovai S.* szerint (1948. 54.) eltört kalácsot mártanak mézbe.
96. *Ľudové zvyky a povery v B. Čabe*, 1980. 80–81.
  97. *Diószegi V.* 1974. 87.; *Krupa A.* 1974. 48.; *Manga J.* 1974. 19.
  98. *Rozkoš, P.* 1971. 178.
  99. *Krupa A.* 1974. 78.; *Janeckó J.* 1975. 104.
  100. *Pelle F.* 1965. 259.
  101. A szlovák nyelvterületen megközelítően hasonló szöveg: *Chorvát, K.* 1895b. 704.; *Sztancsek J.* 1904. 59.; *Horváthová, E.* 1974b. 313.
  102. A hasonlósági mágián alapuló gyerekültetési rítus általános szláv szokás: *Czinkotszky, M.* 1884. 28.; *Križan, E. L.* 1898. 23.; *Sztancsek J.* 1904. 53.; *Vojtek, M.* 1905. 3.; *Robek, A. – Vančík, F.* 1968. 249.; *Horváthová, E.* 1974b. 314.; *Komorovský, J.* 1976. 191. A magyaroknál hasonlóan szokásban volt: *Belovai S.* 1948. 54.; *Bálint S.* 1968. 151.; *Sándor M-né.* 1976. 206.; *Ferenczi I.* 1977. 320.
  103. *Komorovský, J.* 1976. 187.
  104. *Tábori Gy.* 1973. 396.; A szlovák nyelvterületen rántottát is adtak: *Sochán, P.* 1897a. 220.
  105. *Diószegi V.* 1974. 87. A szlovákoknál azonosan gyakorolták: *Sztancsek J.* 1904. 59.; *Vojtek, M.* 1905. 3.; *Manga J.* 1978. 80. A cseheknel azért vitték a kémény alá, hogy ne legyen szorongása: *Fojtik, K. – Skalniková, O.* 1968. 223. A magyarok a szlovákokéhoz hasonló célból nézették a menyasszonyt a kéménybe: *Bálint S.* 1959–1960. 90.; *Sándor M-né.* 1976. 207.
  106. *Tábori Gy.* 1973. 396.; *Sztancsek J.* szerint (1904. 340.) a szlovák lakta területeken néhány helyen szokás volt az egy tányérből evés. *Istvánffy Gy.* szerint (1894. 340.) azért ettek egy tányérből, hogy szeressék egymást. A rítust a jövődőt meghatározó kezdő varázslatok közé sorolja be *Schwebel, J.* 1960. 49.: Azért esznek közös tányérből, hogy a jövőben elkerüljék a vizsalyt.
  107. Az Alföldön hamarabb kezdett elhalni. Bácskában már a múlt század végén sem ették, holott Pozsonyban és környékén még fogyasztották: *Chorvát, K.* 1895b. 707. A 19. század elején Árvában kölesből főzték: *Urbanová, V.* 1970. 192. Alföldi magyar adat: *Juhász A.* 1978. 331.
  108. *Zayacz D. – Haan L.* 1853. 14.; *Czinkotszky, M.* 1884. 29. A bácskai szlovákoknál hasonló a formája: *Sztancsek J.* 1904. 66.; *Manga J.* csak emlékek alapján írja le Tótkomlósról: 1974. 17. E helységben már 1880-ban is pénzt gyűjtöttek helyette: *Horváth S.* 1880. 56.; *Gajdász P.* 1896. 341.
  109. *Bálint S.* 1976. 31–32.; *Dömötör T.* 1972. 59. A magyarok samanisztikus ősei világfájának nevezi *Erdélyi Zs.*: 1978a. 310–311. L. még: *Diószegi V.* 1958. 149–168.
  110. *Komorovský, J.* 1976. 243–245. A galíciai ruténeknel a múlt század végén *hílce, ilce* nevű ág töltötte be ezt a szerepet: *Barwiński, S.* 1898. 402.
  111. *Molnár-L. – M. Hajdú M.* 1974. 152–153.
  112. *Ľudové zvyky a povery v B. Čabe*, 1980. 76.; *Borus R.* 1981. 130.
  113. *Krupa A.* 1978b. 20.

114. *Horváthová, E.* 1970a. 114.; 1974b. 314.

115. A mai Szlovákia területén a *družba* hozott reggel vizet, hogy frissek legyenek a fiatalok: *Križan, E. L.* 1898. 25.

116. *Dobšinský, P.* 1880. 28.; *B-Y, A.* 1894. 133.; *Volf-Kňazolúcky, Š.* 1899. 142.; *Dobšinský, P.* szerint ha felkelnek, a férje ingét, a nevén nevezve őt, adja oda a férjének, így nem lesz hazajáró lélek.

Hiedelemismereten és -gyakorlaton alapuló bajelhárítási módok

1. *Tessedik S. – Berzeviczy G.* 1979. 259.; *Haan L.* 1968. 56–57.

2. *Tessedik S. – Berzeviczy G.* 1979. 278–279.

3. *Zayacz D. – Haan L.* 1853. 17.; *Czinkotszky, M.* 1884. 25.

4. *Cs. Pócs É.* 1968. 267.; *Dömötör T.* 1981. 174. Egy népi gyógyításról szóló nógrádi példa: *Lami E.* 1981. 159.

5. *Dobrowolski, K.* 1972. 6.

6. Rendszerezésüket közli: *Diószegi V.* 1957. 162–171. Szerb párhuzam: *Fehér Z.* 1975. 132.

7. Hasonló szövegváltozat Közép-Szlovákiából: *Uram-Podtatranský, R.* 1896. 153.

8. A szövegváltozatokat l. *Krupa A.* 1974. 143–144.

9. Magyar párhuzam: *Gulyás É.* 1976. 120.; 1977. 500.

10. Magyar párhuzam: *Pócs É.* 1978b. 319.; *Juhász A.* 1978. 369.

11. Hasonló változat: *Lami, E.* 1981. 158. Magyar párhuzam: *Cs. Pócs É.* 1964. 177–178., 196., 203–204.; 1978f. 336.

12. Hasonló eljárások: *Krasko, 1927.* 3–4.

13. L. még békéscsabai és csanádalberti változatok: *Krupa A.* 1973a. 184–185.

14. *Frazer, J. G.* 1965. 310–312.

15. *Haan L.* 1968. 56. Erdélyi származású és Mezőhegyesen, Békéscsabán letelepedett magyarok a Marosvásárhely környéki Győrteleken, Petrosényban hasonló eljárást végeztek. Saját gyűjtés.

16. Hasonló adat: *Rell L.* 1930. 185.

17. A szerbek is a kútba dobták: *Bellosics B.* 1904b. 277.; *Fehér Z.* 1975. 138. Békés megyei cigány párhuzama: *Erdős K.* 1979. 47.

18. *Horváthová, E.* 1970a. 131.

19. A kilenc hurok általános a magyar népi gyakorlatban: *Pócs É.* 1963. 566.

20. *Rell L.* 1930. 186.

21. *Chorvát, K.* 1895a. 90.

22. *Moszyński, K.* 1934. 175.

23. *Moszyński, K.* 1934. 178.

24. *Matusiak S.* 1898. 259.

25. *Rehoř, M.* 1913. 197.

26. *Haan L.* 1968. 55.

27. *Diószegi V.* gyűjtése szerint (1974. 76.) éretlen gyümölcs evésekor idézték.

18. *Dömötör T.* 1981. 104.

29. Dobřinský, P. 1880. 113. L. még: B–Y, A. 1897. 744.
30. Horváthová, E. 1970b. 494.
31. Balassa I. – Ortutay Gy. 1979. 652.
32. Jirásek A. 1894. 407. L. még: Michalko, P. 1977. 257.
33. Belovai S. 1948. 63. Hasonló módon jártak el Körösnagyharsányban és Zsádányban is a magyarok: Beck Z. 1980. 51.
34. Sándor M-né, 1976. 197.
35. Haan L. 1858. Kézirat, 73.
36. Krupa A. 1974. 297–298.

A halott és a halál hiedelmei

1. Zayacz D. – Haan L. 1853.; Haan L. 1968.; Gajdács P. 1896.
2. Ludové zvyky a povery v B. Čabe, 1980. 82–84.
3. Márkus M. 1943. 214–219.
4. Žatko, R. 1971. 494–499.
5. Orosháza néprajza, 1965. Mezőberény története, II. 1973. Paraszttétel a Vásárhelyi pusztán, 1975.
6. Kardos L. 1969. 79.
7. Fojtik, K. – Skalníková, O. 1968. 226.; Horváthová, E. a halottal kapcsolatos hiedelmeket az alábbiak szerint veszi számba: a. a halál utáni élet hiedelme, b. hazatérő halott, c. a holtinak az élőkre káros érintkezése, d. a halottal érintkezésbe került tárgy is károsak az élőkre, e. a halál előjelei. (1968. 572.)
8. Moszyński, K. 1934. 266.
9. Tajovský, 1900. 7–8.; Jakubíková, K. 1972. 227.
10. Dubec, V. 1913. 383.; Balassa I. 1963. 219.; Körner T. 1970. 71.
11. Birket-Smith, K. 1969. 309.; Frazer, J. G. 1965. 108–114.
12. Krupa A. 1974. 130.
13. Chorvát, K. 1895a. 30.
14. Sándor M-né, 1976. 232.
15. Moszyński, K. 1934. 555.
16. Dómötör T. 1972. 59.
17. Vansová, T. 1898a. 40.
18. A gömöri-kishonti hiedelem szerint meg is vásárolható tojással, mákkal: Vansová, T. 1898a. 40.
19. Tajovský, 1900. 8.; Sztancsek J. 1909. 298.; Čajánková, E. 1956. 466.; Horváthová, E. 1968. 559.
20. Čajánková, E. 1956. 466.; Horváthová, E. 1968. 559.
21. Sztancsek J. 1909. 298.
22. Barwiński S. 1898. 409.; Matusiak S. 1898. 295.
23. Moszyński, K. 1934. 707.
24. Kriss-Kettenberg, L. 1971. 49–50.
25. Európa-szerte általánosan elterjedt hiedelem: Magyar párhuzamok: Balázs M.

1891. 204.; *Bálint S.* 1946. 58.; 1968. 153.; *Gulyás É.* 1973. 125.; *Kára J.* 1973. 59.; *Bóna J.* 1974. 153.; *Penavin O.* 1974. 141.; *Fehér Z.* 1975. 65.; *Sándor M-né,* 1976. 230.; *Bosnyák S.* 1977. 59.; 1980. 43.; *Borus R.* 1981. 132.; *Jung K.* 1978. 121.; *Juhász A.* 1978. 333. Szlovák párhuzamok: *Dobšinský, P.* 1880. 46.; *B-Y, A.* 1894. 132.; *Chorvát, K.* 1894. 713.; *Istvánffy Gy.* 1894. 346.; *Lačný, D.L.* 1897. 64.; *Volf-Knazolucky, S.* 1899. 145.; *Krajčovič, S.* 1899. 77.; *Istvánffy Gy.* 1902b. 269.; *Hreb-lay, A.* 1926. 155.; *Hajnal, I.* 1927. 176.; *Márkus M.* 1943. 214.; *Čajánková, E.* 1956. 464.; *Horváthová, E.* 1968. 571.; 1972. 203.; *Jakubíková, K.* 1972. 227. Cseh párhuzamok: *Hraše, J. K.* 1897. 476. Német párhuzam: *Werde, A.* 1919. 87. Lengyel párhuzam: *Krzyżanowski, J.* 1965. 320.

26. Magyar párhuzamok: *Bálint S.* 1946. 58.; 1969. 153. *Ujváry Z.* 1975. 130.; *Borus R.* 1981. 132. Cseh párhuzam: *Hraše, J. K.* 1897. 476.

27. Ugyancsak általánosan elterjedt hiedelem: Magyar párhuzamok: *Kiss L.* 1920b. 82.; *Gulyás É.* 1973. 125.; *Kára J.* 1973. 59.; *Penavin O.* 1974. 141.; *Bóna J.* 1974. 153.; *Ujváry Z.* 1975. 130.; *Fehér Z.* 1975. 65.; *Bosnyák S.* 1977. 53.; 1980. 218.; *Borus R.* 1981. 132.; Szlovák párhuzamok: *Nagy J.* 1891c. 130.; *Chorvát, K.* 1894. 713.; *Poverly z Horných Bziniec,* 1898. 625.; *Volf-Knazolucky, S.* 1899. 145.; *Istvánffy Gy.* 1902b. 269.; *Sztancsek J.* 1909. 296.; *Márkus M.* 1943. 214.; *Filip, M.* 1973. 168. Cseh párhuzamok: *Robek, A. – Vančík, F.* 1968. 226. Német párhuzamok: *Wuttke, A.* 1900. 201.; *Schwebe, J.* 1960. 50. Lengyel párhuzam: *Krzyżanowski, J.* 1965. 320.

28. L. összevetésül: *Chorvát, K.* 1894. 713.; *Wuttke, A.* 1900. 212.; *Zibrť, Č.* 1914. 143–145.; *Mjartan, J.* 1935. 27.; *Kára J.* 1973. 57.; *Manga J.* 1978. 80.

29. Vö. *Dobšinský, P.* 1880. 112.; *Wuttke, A.* 1900. 201.; *Zibrť, Č.* 1914. 143.

30. Magyar, szlovák, cseh, német párhuzamok: *Baldz M.* 1891. 204.; *Ujváry Z.* 1975. 130.; *Borus R.* 1981. 132.; *Dobšinský, P.* 1880. 113.; *Istvánffy Gy.* 1894. 346.; *Chorvát, K.* 1894. 713.; *Istvánffy Gy.* 1902b. 269.; *Sztancsek J.* 1909. 296.; *Čajánková, E.* 1956. 464.; *Žatko, R.* 1971. 494.; *Horváthová, E.* 1974a. 267.; 1975a. 1002.; *Zibrť, Č.* 1914. 145.; *Wuttke, A.* 1900. 212.; *Wrede, A.* 1919. 87.

31. Vö. *Negy J.* 1891c. 132.; *Hraše, J. K.* 1897. 476.; *Chorvát, K.* 1894. 714.; *Vrěatský – Ondrus, J.* 1899. 47.; *Wuttke, A.* 1900. 212.; *Čajánková, E.* 1956. 464.; *Bálint S.* 1965. 587.; *Penavin O.* 1974. 141.

32. Vö. *Wuttke, A.* 1900. 213.; *Sztancsek J.* 1909. 297.; *Molnár L. – M. Hajdú M.* 1974. 169.; *Borus R.* 1981. 132.

33. Szlovák párhuzamok: *Nagy J.* 1891c. 132.; *Istvánffy Gy.* 1894. 343.; *Sztancsek J.* 1909. 298.

34. Vö. *Nagy J.* 1891c. 132.; *Hraše, J.K.* 1897. 476.; *Hreb-lay, A.* 1926. 118.; *Fehér Z.* 1975. 66.; *Borus R.* 1981. 132.

35. Magyar, szlovák, cseh, német párhuzamok: *Kára J.* 1973. 59.; *Sándor M-né,* 1976. 230.; *Mjartan, J.* 1935. 27.; *Jakubíková, K.* 1972. 222.; *Robek, A. – Vančík, F.* 1968. 251.; *Wrede, A.* 1919. 87.

36. Hasonló adat: *Fojtík, K. – Skalníková, O.* 1968. 226. Megreped a fal: *Kára J.* 1973. 59.; *Fehér Z.* 1975. 66. Remeg a fal: *Sándor M-né,* 1976. 230.

37. A szegedi magyarság szerint ha fehér galamb repül a ház fölött, szintén halált jelent: *Bálint S.* 1968. 153.

38. *Dídszegi V.* 1974. 89. L. még: *Chorvát, K.* 1894. 713.

39. Hasonló álmjóslatok a magyar, szlovák, cseh néphitben: *Kiss L.* 1920b. 93.; 1922. 90.; *Büllint S.* 1946. 58.; 1965. 586.; 1975. 444.; *Ujváry Z.* 1975. 130.; *Dob-
žinský, P. 1880. 47.; B-Y, A. 1894. 132.; Chorvát, K. 1894. 715.; Istvánffy Gy.
1902a. 35.; Sztancsek J. 1909. 297.; Košťál, J. 1911. 274.; Čajánkova, E. 1956. 483.;
Horváthová, E. 1974a. 267.; Hraše, J. K. 1897. 476.; Robek, A. – Vančík, F. 1968.
251.*
40. *Ujváry Z.* 1975. 129. Csoportosításának a módszerét felhasználtuk.
41. *Hrebiay, A.* 1926. 117.
42. *Moszyński, K.* 1934. 553.
43. Hasonló adat: *Dobžinský, P.* 1880. 107.
44. Azonos adat Nyitra megyéből: *Vršaťský – Ondrus, J.* 1898. 134.
45. Ue. *Vansová, T.* 1898a. 42.
46. Vö. *Vansová, T.* 1898a. 41.; *Hrebiay, A.* 1926. 117.; *Michalko, P.* 1977. 54.
47. *Sándor M-né,* 1976. 230.
48. *Pelle F.* 1965. 250. Gomboson a felöltöztetés után padra tették: *Jung K.* 1978.
139.
49. *Chorvát, K.* 1894. 716.; *Istvánffy Gy.* 1894. 347.; *Horváthová, E.* 1968. 569.;
1972a. 203. Azonos módon tették a morvák is: *Bartos F.* 1897. 206.
50. *Dobžinský, P.* 1880. 107.; *Márkus M.* 1943. 214.
51. *Bednárik, R.* 1943. 214.
52. *Márkus M.* 1943. 214.
53. *Diószegi V.* 1974. 89.
54. *Ľudové zvyky a povery v B. Čabe,* 1980. 82.
55. A Kiskunságban a lelket szintén párának képzelték el, de: „az isteni szikra a
szívben és a vérben van”: *Tálasai I.* 1977. 286–287.
56. A bakonycernyei szlovákok szerint is az ember lelke a mennybe, a gonoszoké a
pokolba jut: *Kardos L.* 1969. 235. A bihari magyarok is így tartják: *Sándor M-né,*
1976. 231.
57. *Horváthová, E.* 1972a. 203. Ue.; *Dobžinský, P.* 1880. 107.; *Chorvát, K.* 1894.
716.; *Mjartan, J.* 1935. 29.; *Ujváry Z.* 1975. 159.
58. *Barwiński S.* 1898. 402.
59. *Moszyński, K.* 1934. 557.
60. *Bartos F.* 1897. 208.
61. A gömői és a kishonti szlovákok azonosan hitték: *Vansová, T.* 1898a. 41.
62. *Kiss L.* 1920b. 87.; *Wrede, A.* 1919. 86.
63. *Dobžinský, P.* 1880. 113.; *B-Y, A.* 1894. 132.; *Istvánffy Gy.* 1894. 347.
64. *Wolf-Kňazolíucky, Š.* 1899. 143.; *Sztancsek J.* 1908. 298.; *Pechány A.* 1913.
119.; *Horváthová, E.* 1968. 571. A szilágysági magyarok szerint is a családból követi
valaki, ha felpattan a szeme: *Baldzs M.* 1894. 204. Ugyanezt tartják a németek is; ha
a szeme vagy a szája nyitva marad: *Wuttke, A.* 1900. 213.
65. Azonos magyar, szlovák és német párhuzamok: *Beck Z.* 1965a. 628.; *Pelle F.*
1965. 250.; *Kára J.* 1973. 56.; *Sándor M-né* 1976. 331.; *Chorvát, K.* 1894. 719.;
Mjartan, J. 1935. 30.; *Sinkovics I-né,* 1958. 69–70.; *Bednárik, R.* 1966. 313.; *Hor-
váthová, E.* 1974a. 268.; 1975a. 1003.; *Istvánffy Gy.* szerint (1902a. 37.) a lipióiak
a kendőt a levétele után az istállóban kötik fel, hogy ne bőgjön a jószág a halott után.
Wuttke, A. 1900. 458.

66. Frazer, J.G. 1965. 119.
67. Istvánffy Gy. 1902b. 269.
68. Chorvát, K. 1894. 719.; Hreblay, A. 1926. 117.; Sinkovics I-né, 1958. 70.; Sarosácz Gy. 1982. 235.; Beloval S. 1948. 61. Alsó-Ausztriában azért fedték le, hogy ne homályosodjék: Weissenhofer R. 1888. 570.
69. Sinkovics I-né, 1958. 70.; Horváthová, E. 1972a. 204.; Fehér Z. 1975. 62.
70. Beck Z. 1965. 629.
71. Wuttke, A. 1900. 457.; Volf-Kňazolúcky, Š. 1907. 32.; Hreblay, A. 1926. 118.; Bálint S. 1946. 58.; Čajánková, E. 1956. 464.; Schwebe, J. 1960. 51.; Bálint S. 1968. 154.; Dömötör T. 1972. 61.; Vereš, V. 1973. 155.; Molnár L. – M. Hajdú M. 1974. 169.; Ujváry Z. 1975. 132.; Juhász A. 1978. 333.; Manga J. 1978. 84.; 1979. 184.; Szabó L. 1982b. 303.; Manga J. (1978.) és Volf-Kňazolúcky, Š. (1907.) szerint a tükröt nem fedik le, hanem lefordítják.
72. Gulyás É. 1976. 83–84.
73. Diószegi V. 1974. 90.
74. Istvánffy Gy. 1902b. 269.; Horváthová, E. 1972b. 204.
75. Weissenhofer R. 1888. 570.
76. Gulyás É. 1976. 84.
77. Magyar, szlovák, német párhuzamok: Bálint S. 1946. 60.; 1968. 154.; Ujváry Z. 1975. 132.; Jung K. 1978. 128.; Horváthová, E. 1972a. 204.; 1974a. 268.; 1975a. 1003.; Wuttke, A. 1900. 459.
78. Nyitra megyében azt hitték, hogy ha a menyasszonynak szánt virágot a halottnak adják, a virág kiszárad: Poverý z Horných Zbiniec, 1898. 627.
79. Terchován azokat a szerszámokat is a koporsóba tették, amelyekkel a koporsót készítették: Vojtek, M. 1901. 62.
80. Diószegi V. 1974. 90.
81. Kiss L. 1920b. 82.; Bálint S. 1946. 60.; Pelle F. 1965. 25.; Beck Z. 1965. 628.; Kára J. 1973. 56.; Fehér Z. 1975. 63.; Gulyás É. 1976. 72.; Sándor M-né, 1976. 231.; Jung K. 1978. 135.
82. Chorvát, K. 1894. 719.; Čajánková, E. 1956. 464.; Horváthová, E. 1968. 571.; 1972a. 204.
83. Beck Z. 1965. 629. A reformátusok is a test mellé tették: Kiss L. 1920b. 83.
84. Tajovban a patkót levették: Tajovský, 1900. 8. L. még: B–Y, A. 1897. 745.
85. Vö.: Horváthová, E. 1975a. 1003.; Manga J. 1978. 84.
86. Sztancsek J. 1909. 296.; Márkus M. 1943. 118.
87. Kiss L. 1920b. 80–93.; Sándor M-né, 1976. 230.; Wuttke, A. 1900. 457.
88. Tdlati I. 1977. 287. A palócoknál zsebbe vagy a koporsóba tették a pénzérmét: Manga J. 1979. 185.
89. Križan, E.L. 1898. 25.; Hreblay, A. 1926. 116.
90. Medvecký, K.A. 1906. 201. Közép-Szlovákiára jellemző: Horváthová, E. 1972a.
205. L. még: Mjartan, J. 1953. 115.
91. Mjartan, J. 1935. 32.; Jakubíková, K. 1972. 227. L. még: Tajovský, 1900. 8.
92. Chorvát, K. 1894. 722.
93. Bartos F. 1897. 208.; Fojtík, K. – Skalníková, O. 1968. 227.
94. Barwńskij, S. 1898. 410.
95. Wuttke, A. 1900. 463.

96. Alföldi magyar párhuzamok: *Kiss L.* 1920b. 85.; *Gulyás É.* 1976. 84.; *Sándor M-né*, 1976. 231.
97. *Vansová, T.* 1898a. 42.
98. *Chorvát, K.* 1894. 720.; *Pechány A.* 1898. 412.; *Medvecký, K. A.* 1906. 199. Hasonlóképpen a morvák sem: *Bartos F.* 1897. 208.
99. *Kiss L.* 1920b. 86.; *Belovai S.* 1948. 62.; *Körmöci E.* – *Szabó J.* 1974. 171.; *Sándor M-né*, 1976. 231.
100. *Dobřinský, P.* 1880. 113.; *Vojtek, M.* 1901. 62.; *Mjartan, J.* 1953. 121.; *Sinkovics I-né*, 1958. 59.
101. *Vansová, T.* 1898a. 42.
102. *Kiss L.* 1920b. 87.; *Belovai S.* 1948. 62.; *Pelle F.* 1965. 251.; *Gulyás É.* 1973. 125.; *Körmöci É.* – *Szabó J.* 1974. 171.; *Penavin O.* 1974. 142.; *Gulyás É.* 1976. 72.
103. *Szabó L.* 1982. 167–168. Bátyán keresztalakban hasították fel, hogy lélegezni tudjon: *Fehér Z.* 1975. 62.
104. Vö.: *Dobřinský, P.* 1880. 109.; *Chorvát, K.* 1894. 517.; *Istvánffy Gy.* 1894. 347.; *Horváthová, E.* 1968. 571.; *Žatko, R.* 1971. 498.
105. *Márkus M.* 1943. 215. L. még: *Križan, E. L.* 1898. 25. Őudové zvyky a obyčaje, 1893. 4. *Mjartan, J.* 1953. 121.; *Horváthová, E.* 1974a. 269.
106. Őudové zvyky a povery v B. Čabe, 1980. 82.
107. *Krupa A.* 1974. 126.
108. Őudové zvyky a povery v B. Čabe, 1980. 82.
109. *Barviňskij S.* 1898. 410.
110. *Kiss L.* 1920b. 81.; *Röheim G.* 1925. 158.
111. *Bálint S.* 1946. 60.; 1968. 154.; *Dobřinský, P.* 1880. 107.; *B–Y, A.* 1895. 122.; *Mjartan, J.* 1935. 29.; *Horváthová, E.* 1968. 571.; *Soborika P.* 1894. 460.; *Bartos F.* 1897. 208.; *Weissenhofer R.* 1888. 570.; *Wuttke, A.* 1900. 458.
112. *Sztancsek J.* 1909. 296.; *Chorvát, K.* 1895a. 25. Őudové zvyky a obyčaje, 1899. 4.; *Mjartan, J.* 1953. 12.; *Horváthová, E.* 1972a. 204.
113. *Horváthová, E.* 1972a. 204.
114. *Kiss L.* 1920b. 85., 90.
115. *Manga J.* 1979. 187.; *Dömötör T.* 1972. 61.
116. Őudové zvyky a obyčaje, 1899. 4.
117. *Vojtek, M.* 1901. 62.
118. *Belovai S.* 1948. 62.
119. Magyar és szlovák párhuzamok: *Kiss L.* 1920b. 90.; *Belovai S.* 1948. 62.; *Beck Z.* 1965. 629.; *Dömötör T.* 1972. 61.; *Kára J.* 1973. 56.; *Körmöci E.* – *Szabó J.* 1974. 171.; *Penavin O.* 1974. 144.; *Sándor M-né.* 1976. 231.; *Dobřinský, P.* 1880. 113.; *Istvánffy Gy.* 1894. 347.; *Chorvát, K.* 1895a. 23.; *Sztancsek J.* 1909. 296.; *Bedndrik, R.* 1943. 69.; *Márkus M.* 1943. 216.; *Žatko, R.* 1971. 498.
120. *Diószegi V.* 1974. 92.; *Dobřinský, P.* 1880. 113.; *Istvánffy Gy.* 1894. 347.; *Sztancsek J.* 1909. 296.
121. *Diószegi V.* 1974. 92.
122. *Szendrey Zs.* 1930. 224.; *Márkus M.* 1943. 216–217. *Ferenczi I.* (1965. 6.) *Szendrey Zs.* közlését újra megjelentette. A szokást vallásra való tekintet nélkül általánosan gyakorolták más hazai településeinken is. 1982-ben végzett gyűjtésünk szerint a Galga menti szlovák helységekben napjainkban kezd a szokás kihalni. A legidősebb

adatközlők ma is háromszor kerülnek meg a sírt (Galgagyörk, Püspökhatvan), a 60 évesek már nem egységesen gyakorolják. Pl. Galgagyörkön két nászszöveg közül az egyik családjában kétszer, a másikéban csak egyszer kerülnek meg a sírt. Acsán régebben háromszor, most kétszer, illetve egyszer végzik a sírjárást. A fiatalok itt is elhagyják. A szomszédos Csőváron emberemlékezet óta nem gyakorolják, de korábban itt is megvolt. Mindenüti balról jobbra haladtak, mint az alföldi szlovákok. Acsán előbb keresztet vetettek a sírra, a megkerülés után azonnal hazamentek. Galgagyörkön előbb megcsókolták a fejét, vagy keresztet vetettek rá, a sírmegkerülés után szintén hazaindultak. Galgagyörkön a megkerülés előtt mondták el a Miatyánkat. Mindenütt a legközelebbi rokonok kötelessége volt az eljárás. A szlovákiai felső-ípolyi szlovákok napjainkban egyszer kerülnek meg a sírt. (1984-beli gyűjtésünk.)

123. *Szendrey Zs.* 1930. 224.; *Márkus M.* 1943. 216–217.

124. *Chorvát, K.* 1895a. 23.

125. *Ferenczi I.* 1965. 11. Sándorfalván még a 70-es években is háromszor járták körül az ottani magyarok: *Juhász A.* 1978. 334.

126. *Ferenczi I.* 1965. 10., 12. A sírjárást a Galga menti szlovákok másként indokolták: szerintük ezzel vesznek a halottól végső búcsút (*tedi sa odoberaju od ňeho*: Galgagyörk), s ezáltal könnyebb a felejtés.

127. *Horsváthová, E.* 1974a.; 1975a. A múlt század végén keletkezett tanulmány bácskai adatot közöl: *Chorvát, K.* 1895a. 23.

128. *Žatko, R.* 1971. 498.; *Bálint S.* 1968. 67. 156. L. még: *Chorvát, K.* 1895a. 24.; *Mjartan, J.* 1953. 121.; *Beck Z.* 1965a. 634.; *Verej, V.* 1976. 156.

129. *Sztancsek J.* 1909. 296. Zemplénben csak egyszer: *Mjartan, J.* 1953. 121.

130. *Ľudové zvyky a poverý v B. Čabe*, 1980. 82. Bátyán is ezért tették: *Fehér Z.* 1975. 62.

131. *Bálint S.* 1946. 67.; *Belovai S.* 1948. 62.; *Pelle F.* 1965. 254. L. még: hasonló magyar adatok: *Bóna J.* 1974. 153.; *Körmöczi É.* – *Szabó J.* 1974. 160.; *Fehér Z.* 1975. 63.; *Ujváry Z.* 1975. 158.; *Gulyás É.* 1976. 156.; *Jung K.* 1978. 155.; *Manga J.* 1979. 187. A magyar halotttetetés összefoglalás: lásd: *Juhász Á.* 1976. 74–78.; *Ujváry Z.* a kultusznak a Kaukázusig nyúló kölcsönhatásaira mutat rá (1982. 131–132.).

132. *Žatko, R.* 1971. 496.

133. *Kiss L.* 1920b. 91.; *Penayin O.* 1974. 141.; *Jung K.* 1978. 155.; *Borus R.* 1981. 131. Alsó-Ausztriában szintén tiltották a halott siratását: *Weissenhofer R.* 1888. 673.

134. *Vansová, T.* 1898a. 41.

135. Lásd: *Balassa J.* (1963. 348.) és *Gönczi F.* (1914. 358.) által közölt hiedelemmondákat a túlzottan siratott lélekről.

136. *Vansová, T.* 1898a. 41.; *Hreblay, A.* 1926. 117. Magyar–szerb környezetben is ismerik: *Fehér Z.* 1975. 61.

137. A bátyiák szerint ha sokáig örködött, életében bűnös volt: *Fehér Z.* 1975. 62. l. még: *Dömötör T.* 1972. 62.; *Kára J.* 1973. 56.

138. *Žatko, R.* 1971. 499.; *Kaubíková, K.* 1972. 227.

139. *Hajnal, I.* 1927. 176. A temetést követő éjjel: *Barwińskij, S.* 1898. 409. (*Kiss L.* nem közli, melyik éjjel: 1920b. 91.)

140. *B–Y, A.* 1895. 122.; *Chorvát, K.* 1895a. 28.; *Tajovský* 1900. 8.; *Pechány A.* 1913. 119.; *Bednárik, R.* 1930. 40.; *Mjartan, J.* 1935. 37.; *Sinkovics I-né*, 1958. 70.;

- Horváthová, E.* 1968. 572.; 1972. 206. Nyitra környékén még a 7. és a 9. napon is jöhetett búcsúzni: *Mjartan, J.* 1935. 37. Egyes német adatok szerint szintén a 9. napon: *Wuttke, A.* 1900. 469.
141. *Mjartan, J.* 1935. 37.
142. *Kiss L.* 1920b. 91.
143. *Chorvát, K.* 1895a. 26.; *Bednárik, R.* 1930. 40.
144. *Kiss L.* 1920b. 91–92.; *Végh J.* 1944. 112.; *Balassa I.* 1963. 279.; *Cs. Pócs É.* 1964. 106.; *Bálint S.* 1968. 154.; *Körner T.* 1970. 64.; *Gulyás É.* 1976. 156.; *Sándor M-né.* 1976. 232.; *Vojtek, M.* 1901. 62.; *Sztancsek J.* 1909. 296.; *Mjartan J.* 1935. 32.; *Márkus M.* 1943. 273.; *Horváthová, E.* 1968. 571. Svájcban hasonlóképpen vitálisak: *Weiss, R.* 1946. 180.
145. *Chorvát, K.* 1894. 721–722.
146. *Körner T.* 1970. 64.: megfelelő irodalom. L. még: *Belovai S.* 1948. 62.; *Gulyás É.* 1973. 126.
147. *Krupa A.* 1974. 134–135.
148. Hasonló adatok: *Weissenhofer R.* 1888. 573.; *Horváthová, E.* 1968. 557.; *Diószegi V.* 1974. 93.
149. *Dobřinský, P.* 1880. 113.; *Chorvát, K.* 1895a. 30.; *B–Y, A.* 18897. 744.; *Vansová, T.* 1898a. 41.; *Vřatský – Ondrus, J.* 1899. 48.; *Istvánffy Gy.* 1902a. 38.; Német nyelvterületen azonos hiedelem: *Wuttke, A.* 1900. 197. L. még: *Baldzs M.* 1891. 204.; *Kiss L.* 1920b. 92.
150. *Istvánffy Gy.* 1902b. 270.; *Bálint S.* 1965. 580.; *Fehér Z.* 1975. 115.
151. *B–Y, A.* 1895. 122.
152. *Chorvát, K.* 1895a. 90.
153. *B–Y, A.* 1895. 122.; *Volf-Kňazolúcky, Š.* 1899. 142.; *Vojtek, M.* 1902. 99.; *Sztancsek J.* 1908. 101.; *Márkus M.* 1943. 216. A kereszteleetlen gyerekek hét évenként jelennek meg és sírnak: *Urbancová, V.* 1970. 296.
154. *Barwłński S.* 1898. 411.
155. *Kára J.* 1973. 56.; *Manga J.* 1978. 84.; *Dobřinský, P.* 1880. 111.; *Chorvát, K.* 1895a. 28.; *Urbancová, V.* 1970. 311.; *Horváthová, E.* 1974a. 267.; *Michalko, P.* 1977. 71.; *Fojtík, K. – Skalníková, O.* 1968. 225.; *Wuttke, A.* 1900. 470.; *Matusiak S.* 1898. 296.
156. Hasonló szokás élt Zentán is, az itteni magyarok a csecsemőt megszoztatták a halott anya tejével, így a kicsi is meghalt: *Körmöci É. – Szabó J.* 1974. 171. L. még: *Kára J.* 1973. 56.
157. *Vö. Dobřinský, P.* 1880. 111.
158. Szlovák, lengyel párhuzamok: *Dobřinský, P.* 1880. 111.; *Matusiak S.* 1898. 296.
159. *Krupa A.* 1974. 132. Szlovák források szerint fojtogatják is: *B–Y, A.* 1895. 122.; *Tajovský,* 1900. 8. Magyar példák: *Balassa I.* 1963. 237., 265., 330.; *Körner T.* 1970. 61.; *Kára J.* 1973. 57.
160. *Krupa A.* 1974. 134.
161. *Krupa A.* 1974. 134–137.
162. Magyar – szlovák párhuzamok: *Balassa I.* 1963. 277–278., 379–380.; *Mjartan, J.* 1935. 37.; *Krupa A.* 1974. 134–137.
163. *Mjartan, J.* 1935. 38.

164. *Mjartan, J.* 1953. 107–108., 112.
165. *Horváthová, E.* 1968. 557.; 1972a. 240.; 1975a. 1027.
166. *Kiss L.* 1920b. 80–94.; *Bállint S.* 1946. 58–69.; 1965. 576–588.; *Belová S.* 1948. 48–66.; *Balassa I.* 1963. 187., 284.; *Cs. Pócs É.* 1964. 106.
167. *Dobos I.* 1971. 36–37.; *Szabó L.* 1975. 278–280., 418–419. Az eredetéről, szerepéről, a helyéről, a kulturális kölcsönhatásairól szóló anyagot áttekintő tanulmányában foglalta össze *Barna G.* 1981. 413–435. *Morát* a Galga menti szlovákok nem ismerik. (Saját gyűjtés, 1982.) A felső-ípolyi szlovákok még megőrizték az emlékéket, tehát a Csabára költöző elődök még szintén ismerhették! (1984-es gyűjtésem.)
168. *Horváthová, E.* 1974a. 273., 330–332.; 1975a. 1027–1030.
169. *Kiss L.* 1920b. 92.; *Gunda B.* 1942. 146.; *Balassa I.* 1963. 291.
170. *Krupa A.* 1974. 131. A nyugalmat nem találó halott megváltásáról szóló hasonló magyar hiedelemmondák több csoportját tartalmazza a hiedelemkatalógus megjelölt része: *Körner T.* 1970. 72–75. A szlovák nyelvterületről (Zemplén) *Mjartan, J.* idéz példákat: 1953. 110–111.
171. *Chorvát, K.* 1894. 723.; *Sztancsek J.* 1909. 296.
172. *Kiss L.* 1920b. 92.
173. *Sinkovics I-né,* 1958. 69–70.
174. *Michalko, P.* 1977. 123.: a két fő típusból közül egyet-egyet.
175. Magyar változatok: *Körner T.* 1970. 80.81.; *Bosnyák S.* 1973b. 85.; *Borus R.* 1981. 143. Az itteni szlovákoknál a mindjárt éledő tetszhalottról nem gyűjtöttünk mondát. *L. Tólasí I.* 1977. 287.; *Jung K.* 1978. 127.
176. Összevetésül: A Galga menti szlovákok ismerik ugyan a tetszhalottakról szóló mondákat, de tudásuk nem olyan intenzív, mint a délkelet-alföldi szlovákoké. Közükben csupán töredékes mondaközléseket sikerült gyűjteni. Ugyanezeket a típusokat ismerik. Az egyik variánst nem ismerik az alföldi szlovákok: A tetszhalott anya a koporsójában szüli meg gyermekét. Mire kinyitják a koporsót, az anya a karjáról lerágta a húsát, a gyerek holtan feküdt alatta. Ismerik a túrótól látszólag megfulladt lány meséjét is. (Saját gyűjtés, 1982.) A felső-ípolyi szlovákoknál szintén közkezdvelt történet. (1984-es gyűjtésem.)
177. A magyar változatokat lásd *Körner T.* 1970. 79–80. Szlovák változatok: *Michalko, P.* 1977. 75. Az ciso magyar nyelvű közlése: *Bornemisza P.* 1977. 118.

A hiedelemrendszer behálózta az ember közvetlen környezetét is, azok a tárgyak, eszközök is mágikus hatású erőt kaptak, amelyeket az ember maga alkotott. A hozzájuk fűződő hiedelmek a mágiának történelmileg kialakult szinte valamennyi formáját és jelentését a mai napig megőrizték. A ház, a ház részei, a berendezés, a bútorzat, a ház udvara, tehát ahol az ember az életének jelentős részét töltötte, a szerszámok, az eszközök, az anyagok, amelyeket felhasznált a munkájához, mind egyúttal hiedelemtartalmak kifejezői is, a hiedelmek okai vagy okozói. Továbbá *helyet* adtak az embert a születésétől kezdődően a haláláig kísérő hiedelmeknek, mágikus eljárásoknak, illetőleg általuk valósították meg az előírások, a tiltások, a jóslatok, a rontások hiedelemtartalmát, cselekedetét. Elegendő csak arra hivatkozni, hogy a ház és szinte az egész berendezése milyen fontos helyet tölt be a halál előrejelzésében, vagy arra, hogy az ágy és a fehér lepedő együttese milyen mértékben védi az újszülöttet és az anyát a rontások elől, hogy a szabadkémény egykor milyen kiemelt szerepet töltött be az újházások védelmében, a halott visszatérése elleni rítusban.

A ház részeihez és a használati tárgyakhoz tapadt hiedelmek lehetnek tiltások (pl. küszöb), időjárásjóslatok (pl. csempe), előírások (pl. keresztgerenda), varázslatok (pl. rosta), megelőző, elhárító és gyógyító eljárások (pl. lámpa, kasza, gereblye, fejsze stb.). Egy részük csak bizonyos alkalmakon, bizonyos személyek számára (pl. a keresztgerenda az első éjszaka ott alvó számára) tartalmazza a mágikus hatást, mások mindig ugyanazt a hiedelemtartalmat hordozzák (pl. a talált patkó – szerencse stb.).

Ezek az ember alkotta tárgyak, berendezések az ember legközvetlenebb környezetéhez tartoznak, érthető, hogy a hiedelemvilágnak az emberre gyakorolt hatásában, befolyásában is előkelő helyet kaptak.

Az épülő új ház (*dom*) alapjába (*do fundamentu*) mindenütt elterjedt és ma is gyakorlatban lévő szokásként pénzt ásnak be. Régen a házak többsége vertfalból készült, tartósan akarták óvni, a pénzérme bajt megelőző, védő céllal került tehát az alapba. Ilyen funkciója lehetett a ma már csak a falak felhúzása megünneplését szolgáló feldíszített zöldágnak is.

Az áldozatot szedő háziszellemet egyáltalán nem ismerik. Tulajdonképpen amikor az új házzal összefüggő eljárásokat végzik, a házat teszik felelőssé mindenért. Tehát ha első éjszaka valaki benne alszik, a ház magának szedi az áldozatot. Új, kielégítetlen, ki kell ezért elégíteni. Hasonló felfogást tapasztalhatunk a *betah*-hal kapcsolatos, már tárgyalt hiedelemnél. Ha friss gyümölcsöt, primőr zöldséget eszik valaki, nem tudja, hogy az milyen sorsot tartogat a számára, de miután új és kívánatos, hogy az újnak bajt és betegséget hozó sajátosságát semlegesítse, elhárító varázsszöveget mond. Az új ház esetében ebből a célből macskát vagy más élőlényt tesz be első éjszakára. A szlovákok néphitében élhetett a háziszellem képze, a rokon szláv népeknél (cseheknel, keleti szlávoknál) általában ismert, a házról szóló első áldozat feltehető ennek az emlékének is, de az itt élő szlovákok mai hiedelemvilágában a majdnemhogy perszifikált házzal állnak szemben a beköltöző emberek.

A ház alapjába rakott pénznek is racionális magyarázatot adnak: *Do fundamentu peňaze položiť, že keď budu rúcať, žebi našli tú pamiatku, že kodi robiť chižu, že ten postaviu ten, že peňaze položia ten.* (Tótkomlós). Vagyis hírt kívánnak adni a házépítés idejéről, hogy az utódok tudják, ki építette. Ezért egy befőttes üvegbe még a ház építetőjének a nevét is ráírják egy papírra.

Korábban a házat a család maga építette, majd önállósodtak a falverő munkások (*vibíjari*), később, egészen napjainkig,

a kőműves mesterek (*majstri*) vették át a szerepüket. Ők azok, akik minden nap építenek házat, s ezt a szokást is elsősorban ők éltetik. Tulajdonképpen nekik köszönhető, hogy a mai napig gyakorolják. Az átlagember ritkán épít, élete során legfeljebb egy házat, ezért a szokást már régen elfelejtették volna. A szokás tehát tipikusan réteg hiedelemgyakorlatot tükröz.

Leggyakrabban a ház egyik utcafelőli sarkába helyezik el a pénzt és az írásos üzenetet. A tótkomlói és csanádálberti adataink szerint a küszöb (*prah*) alá is tették. A küszöb, mint a ház nyílásának az alapja, ugyancsak fontos mágikus pont, tehát az ide tett pénz valóban a háznak a rontás elleni védelmét jelenti. Békéscsabán a ház mind a négy sarkába is raktak pénzt.

A racionális magyarázaton túl gyűjthető az eljárással összefüggő hiedelemfelfogás is. Békéscsabán azt tartották, hogy azért kell pénzt tenni az alapba, hogy mindig meg legyenek áldva pénzzel, soha se hiányozzék. *Žebi ten dom bou požeňnaní, abi ěigdi ěechtíbeli peňaze v ěon*. Nagybánhegyesen azért építették be a pénzérméket tartalmazó rossz fazekat az alapba, hogy szerencsájük legyen: *Do fundamentu kládli do chiži dejakie starie peňaze. Ňveděli, že prečo, len to vraveři, že buďe štastia*.

Hasonló szokásuk volt a Nagy-Alföldön élő szomszédos népeknek is: Az alföldi magyarok az alapba levelet helyeztek el, melyben feltüntették az építettő, az építőmester nevét és az építés idejét.¹ A pénzt is azért falazták be, hogy mindig legyen pénzük,² és hogy soha sem fogyjon ki a házból.³ A jugoszláviai szlovákok fát ültettek az új ház emlékére, az alapba gyógyfüvet, kenyeret és pénzt raktak. *Bednárik, R.* szerint a vajdasági szerbek kakasfejet is befalaztak, hogy a gazdaságban semmi sem hiányozzék.⁴

A beköltözés előtt az új házba valamennyi itteni szlovák helységben mindenekelőtt asztalt vittek be, rá kenyeret tettek, szintén azért, hogy ne hiányozzék a házból: *Keď dvošli tanu do chiži, na stov položili chľeb, žebi jin ten ěikdaj – ěikdaj ěechíbeu v tom dome*. (Nagybánhegyes). *Keď voláde dom robia, tak na stov je prvo chľeba doňiesť*. (Tótkomlós.) Ez volt a célja az alföldi

magyaroknak is, akik elsőnek kenyeret és sót visznek a házba.⁵ Bátyán csak kenyeret vittek be elsőként.⁶ A szlovák és cseh nyelvterületen egységesen kenyér volt az első,⁷ hogy mindig legyen belőle,⁸ hogy semmilyen szerencsétlenség se érje őket.⁹

A költözést az is megelőzte, hogy valamilyen élőlényt zártak be a házba, mert – mint említettük – a hiedelmük szerint a ház áldozatot szed, s aki vagy ami az első éjszakán itt alszik, elsőként hal meg. Ezért Békéscsabán az első éjszakán mindig macskát zártak a házba. Egy másik itteni adat szerint mindaddig bent tartották, míg meg nem döglött. Így a ház megkapta első áldozatát. Tótkomlóson megtörtént, hogy egy családnak egy éven belül meghalt a fiuk, mert az első éjjel a házban aludtak (*lebo oni prvú noc tan spaľi*). Mezőberényben is azt hitték, hogy a családból az hal meg elsőnek, aki az első éjjel az új házban aludt. Kétsopronyban általában azt tartják, hogy az új házban meghal valaki. Ha a gazda hal meg, szerencsétlenség éri a házat, az egész gazdaság utána megy: *Novon dome skoro ked prišli tanu bivať doňno, ač zomreu gazda, ten rok, to poviedaľi, že šeko pojde za ňim... krava zahinúla, sviňe tašle, takvo ňešťastia prišlo poton za ňin*. Nagybánhegyesen a mai magyarázat szerint azért zárnak be egy pár válogatott galambot, hogy olyan szeliden éljenek a házban, mint a galambok. *Do novího domu edon pár vibranich holubov, žebi tak žilí v ňon, ako tie holubi*. Valószínűleg ez is az új háznak nyújtott áldozat maradványa.

Az itteni szlovákok környezetében élő magyarok macská,¹⁰ kutyát,¹¹ kakast¹² tettek be. A bátyai szerbek állatot falaztak be áldozatként.¹³ Biharban a magyarok a tyúk vérét a küszöb alá folyatták.¹⁴ A jázsági magyarok a békéscsabai szlovákokhoz hasonlóan azt hitték, hogy az hal meg elsőnek, aki először viszi be az asztalt.¹⁵ A szlovák nyelvterületen ugyancsak kutyát vagy macskát, esetleg kakast eresztettek be első éjszakára.¹⁶ *Istvánffy Gy.* szerint Liptóban pedig az ablakon keresztül döglött macskát dobtak be az új házba, hogy senki se haljon meg, és ne érje szerencsétlenség a családot.¹⁷ A németeknél is elsőnek macskát vagy tyúkot dobtak be a beköltözők, nehogy elsőnek

lépjenek a házba, mert ha megteszik, meghalnak.¹⁸ Általános hiedelmük, hogy az első éjszakára állatot kell bedobni a házba, mert egyébként az új ház áldozatot szed.¹⁹ A szlovák nyelvtérületen azt is hiszik, hogy az új házban – az eljárás megtörténtétől függetlenül – valakinek rövid időn belül meg kell halnia.²⁰ De annak is, aki elsőnek gyújt be a kemencébe.²¹

Amiként ezek a példák mutatják, az itteni szlovákoknak a ház első áldozatával kapcsolatos hite – a megvalósítás sajátos vonásai tanúsága szerint – hármias rétegzettségű: megőrizte az anyaetnikum hiedelmének a jellegzetességét, az együttélés folytán a gyakorlata igen közeláll a környező magyarság eljárásaihoz, egyúttal közép-európai, európai hiedelemalapra is épül. Mindez kiválóan érzékelteti azt a megállapításunkat, hogy a délkelet-alföldi szlovákok hiedelmei *többet és kevesebbet* is tartalmaznak a vizsgált többi etnikum hiedelmeihez képest.

Az itteni szlovákok az új házba mindig jobb lábbal léptek, hogy szerencsájük legyen benne. Az első álmodást is figyelték az új házban. Mielőtt elaludtak volna, meg kellett számolniuk a keresztgerendákat (*hriadka*). Amiről ekkor álmodtak, az teljesült nekik. *Ket po prvo spau v dome, tak hriadke bolo načín prečítat, že čo sa mu bude sňívať, to bude istvo.* (Békéscsaba.) Ezt mindegyik szlovák helységben hitték. Ha ekkor halállal álmodott valaki, betegséget várhatott. (Tótkomlós.) Ha jól számolta meg a gerendákat, jól tudott aludni. (Békéscsaba, Csanádalberti). Ha vendégségbe ment, és először aludt ott, akkor is meg kellett számolnia az illetőnek a gerendákat. Reggel a vendéglátók meg is kérdezték: *Či si prečítala, keďko máme hriadke?* Békéscsaba).

A Liptó megyei szlovákok nem kötötték az álom beteljesülését a gerenda megszámlálásához, csupán ahhoz, hogy először aludjon az illető idegen helyen.²² A jázsági magyaroknak a hiedelme azonos az itteni szlovákokéval. Szerintük akkor teljesült az álom, ha az illető a gerendákat az új házban (új helyen) megszámlalta.²³ A gerendának halált jósoló vonzata is volt. Békéscsabán páratlanul rakták a keresztgerendákat a szobában, nehogy egy éven belül meghaljon a gazdája.²⁴

A *küszöbnek (prah)* – mint említettük²⁵ – rendkívül fontos szerepe volt az itt élő szlovákok hiedelemvilágában. A fonóbeli lányok praktikáitól a ház építéséig kapcsolódtak hozzá hiedelmek. A lakóház küszöbe az ember számára, az istálló és az ól küszöbe a háziállatok számára szerencsehozó vagy rontó mágikus tényező lehetett. Általában hitték, hogy ha valaki a házba lép, hogy szerencséje legyen, át kell lépnie a küszöböt, és egyúttal jobb lábbal kell belépnie a házba.

Nagybánhegyesen tiltották, hogy a küszöbön fejszével vagy késsel fát faragjanak, vágjanak rajta, nehogy abban az évben szétvágják a szerencséjüket.

A küszöb a negatív mágia színhelye is: Kétsopronyban valaki feleségül akart venni egy lányt, de ő nem ment hozzá, más lett a férje. Erre a legény rontással válaszolt. A varázslás hatására az asszony beteg lett, egyszer azonban megálmodta, hogy a küszöb alatt van elásva egy zacskó, abban csutora, pipafedő és lakodalmi ruhájának kis darabja található. A férje ástott a küszöbnél, és meg is találta a tárgyakat. Másnap ismét azt állította az asszony, hogy a pitvarajtó küszöbe alatt valami el van ásva. És valóban, megint sokmindenfélét találtak ott egy ládikában. Az asszony az apjának megtiltotta, hogy kimenjen a tanyára, mert éjfélkor nagy fűtyülés, zaj szokott támadni, még meg is ölhetik. A tanyájukon őellene is rontó varázslat történt, mert köze lehetett, hogy a lány nem a sértett legényhez ment férjhez. *Ked prišou jej muž tanu, tak vavela: Vieš, Adi, čo sa mne stávalo? Že mi máme zakopanvo pod prachon voľač. Tak poton kopaľi tan. Vikopaľi edon žačkovik, a v ton žačkovíku bola ena čutora, zo s pípe vrch, zo sobášnich hábov bou edon kúšľik. No poton muž sa jej báu aj doma spaľ zo s ňou, tak prišľi k nám spaľ. Na druhí večer nočak ľen bolo jin način tajľ domov hat spaľ, tak tašľi. Tak just tak ju nahau muž, tašou rano chovaľ, tak sa jej zas prisňilo, že pitvornich dverach maju zakopanvo voľač. Na tom mesťe, ako bolo zakopanvo, just tan kopaľi. Aj našľi. Tam bola ena láďička a v tej láďički bolo naklaďenno iba pán boh milí vedľa, že čo. Tak vaveli, ze ona bola zavražendá,*

že ju voľák zavražia, voľakého mládenca že ona mala, čo ona ta bi ho bola kcela, sa ňevidala zaňho. Tak že ju ten zavražia... Jej otec, čo ju chovalí, tak tí poton ňesmeli aňi tavo tát, ľebo ked prišla povnoc, tak takí piskot, piskalo okolo toho domu, tak jim potom vpravla: Apovka moj, ňejdíte, ľebo vás zabije.

Egy békéscsabai adatközlőnk csanádapácai magyaroktól hallott hasonló esetet. Ott szintén az általa választott lánytól akarták elcsábítani a legényt, ezért a küszöb alá egy békát ástak be. De az ottani vajákos asszony a rontást megfejtette. A hét hiedelemtörténet a könnyű szerrel felfedezhető kölcsönhatáson túl azt is szemlélteti, hogy miként élteti egymást a két etnikumnál párhuzamosan meglévő hasonló epikus szájhagyomány.

Az itt élő szlovákok az állatok tavaszi kihajtásakor az istálló küszöbén végezték azokat az eljárásokat is, amelyek által vélték megvédeni a jószágot a rontás ellen. Kétsopronyban a pástorok karácsonyi köszöntése idején kapott vadrózsaágot (*štipoví prút*) fektették a küszöbre, vagy fejszét vágta bele, s ezen keresztül kellett lépnie a tehénnek. Békéscsabán ha ellés után először vitték ki a tehenet itatni, akkor a küszöbbe két fejszét úgy vágta keresztbe, hogy a nyelvük egymástól elfele állt.

A disznók körében pusztító dögvész ellen Békéscsabán úgy védekeztek, hogy a megdöglött malacot az ól küszöbe alá ásták. A századfordulón azokat a fogakat, amelyeket a ló elvetett, összeszedték, és az istálló küszöbe alá ásták. Így védekeztek a tolvaj ellen, mágikus hatásukra nem bírt belépni az istállóba.²⁶ A szlovák nyelvterületen az itt élő szlovákokéhoz hasonló célból az ól küszöbe alá vadrózsabotot, lakatot, kést, láncot és tojást ástak.²⁷

Az *ajtóhoz (dvěre)* két fontosabb hiedelmet kapcsoltak, mindkettő a váratlanul önmagától történő kinyílásával függött össze. Részben a halálnak az előjele volt, részben pedig – a tárgyalt területen egységesen – az aznap érkező váratlan vendég jöttét jelezte. *Keď dvěre od samo seba sa otvorí, ten den doista príde ňečakaní hosť.* (Tótkomlós). *Dvěre sa mi otvorí, žatri, ľebo mi príde vendég.* (Medgyesegyháza). A szlovák nyelvterületen is azonosan hitték.²⁸

Újabb az az időjárásjóslat, amit az eresz alatti folyosó *csempeihez (lehlička)* fűznek. Ha nedvesednek (*ač sa oštievaju*), eső lesz.

A ház bútorzata közül az asztalhoz, az ágyhoz, az órához, a tükörhöz elsősorban halotti előjeleket vagy szerelmi jóslást kapcsolnak, ezeket a megfelelő témakörnél dolgoztuk fel. A tükör összetörése (*zrkadlo*) a veszekedés vagy a szerencsétlenség előjele is volt.²⁹ Az óra (*hodíni*) megállása is jelenthette általában valamilyen rossznak a hírüladását. A csanádalbertiek hiedelme szerint szintén rosszat jelentett, ha a négy lábú *fejőszéket (stolec)* véletlenül felfele állították: *Stolec... čo zme dojevali na ňom, žebi zme ho ňenahali hor nohámi vibráti, lebo to je ňidobre*.

Régen a szobában szöttek. Hogy a fonalak jól feszüljenek és nyúljanak (*zívať*), s a vetélő csónak fűrgén sikolhasson át rajtuk, Telekgerendáson hasonlósági mágiára alapozva azt tanácsolták a szövő asszonyoknak, hogy ási, ozzanak (*zívať*): *zívajte, žene, žebi sa nán ta zívalo!* Az üres szövőszék (*krosná*) a halálnak volt az előjele, ezért azonnal szétszedték, amikor befejezték a szövést.

A *seprúvel (metla)* és a *sepréssel (zametáť)* összefüggő hiedelmek elsősorban tiltások. A legelterjedtebb tiltás az volt, hogy nem szabad az ajtó felé söpörni, csak az ajtótól befelé, mert ki-söprik a szerencséjüket. *Zamiesť ňi tavo nač zo s dverí, iba nu zo s dverí, lebo štasťia vimetie*. Csanádalbertek a lányt azzal ijesztették, hogy ha kifele seper, a szeretőjét söpri ki. Azt is hitték, hogy nem jó, ha teljesen tiszta a ház, ha nincs a szobában vagy a házban szemét, mert valaminek kell bent lennie. Ezzel azonos hiedelmek élnek a szlovák nyelvterületen és az alföldi magyarok körében is.³⁰ A cseheknél a szemét kifele seprése haragot, veszekedést jelentett.³¹ Az itteni szlovákok szerint a seprúvel nem volt szabad az anyakocára ütni, mert elvetél.

A *rostát (riečica)* a születési, a halállal kapcsolatos, a szerelmi, a rontás és a tolvajlás elleni jóslások egyik állandó hiedelemtárgyának tekinthetjük. Minden esetben a rosta kávjába kinyitott ollót szúrtak, úgy fektették az oldalára, hogy az olló felül legyen. A földre tett rosta aljára énekeskönyvet (*Tranosciús*) is

tettek. Ketten álltak a rosta mellé, az egyik a mutatóujját az olló egyik ujjhüvelyé, a másik pedig a másik ujjhüvely alá helyezte. Miközben felemelték, legtöbbször kötött varázsszöveget is mondtak. Előfordult az is, hogy csak némán figyelték a rostát. Az itteni szlovákoknál a rostaforgatásnak többféle célja volt. Eleken a terhesasszonynak jósolták meg, hogy fia vagy lánya születik-e. Az egyik oldal a fiúé, a másik a lányé volt. S ha arra fordult a rosta, amelyikre például a fiút gondolták, fia született az anyának. A második világháború idején, majd a hadifogság időszakában gyakran jósoltak a rostaforgatással, hogy megtudják, él-e még a távolban lévő fiú vagy férj. Eleken azt is kérdezték a rostától, hogy hazatér-e a katona, a hadifogoly hozzátartozó. A rosta fordulása jósolta meg, ki tér haza, és ki nem. Szarvason ugyanilyen módon kinyitott énekeskönyvet vagy bibliát forgattak az ujjukon. Ugyanazt a szöveget mondták, mint általában a rostaforgatáskor szokásos:

*Svatí Peter, svatí Ján,
povedz že ti pravdu nám,
že či žije ten moj švagar.*

Az utolsó sorban mindig a kért névét mondták (aki iránt érdeklődtek).

A szerelmi jóslás céljára a lányok, amikor összejöttek, bármikor felhasználták a rostaforgatást. Két lány emelte fel a rostát, az egyiknek arra kellett gondolni, akit szeretőjének, férjének akart. Eközben mondták a varázsszöveget:

*Svatí Peter, svatí Ján,
povedz pravdu, ňeoklam,
abi si mi dau znaŕi,
s kin ja buđen pri sobáši státi.*

Ha megfordult a rosta, ahhoz ment férjhez a lány, akire gondolt.

A rostaforgatással tudakolták meg azt is, ki rontotta meg a tehenet. Amelyik irányba fordult a rosta (leggyakrabban a szomszéd felé), ott keresték a tehen megrontóját. A tolvaj megállapítása céljából Békéscsabán a rostafordítást háromszor ismételték.

ték meg, miközben a feltételezett tolvaj nevét mondták. Ha mindig abba az irányba fordult, ahol az illető lakott, őt tekintették tolvajnak. A tótkomlói lányok summásmunkán, főleg uradalmi répaegyeléseken (*pri repe*) akkor nyúltak a rostaforgatáshoz, ha a közös szállásukon elveszett valamijük (kendőjük, szalonnájuk), hogy megtudják, ki tulajdonította el az ott nagyon értékes holmikat. A rostát ugyanúgy emelték fel ketten, de a már idézett varázsszövegnek csak kétsoros változatát idézték:

*Svatí Peter, svatí Ján,
povec pravdu, ňeoklam. (Tótkomlós)*

Ha több volt a gyanúsított, mindenkinek a nevét felsorolták, s akire perdült a rosta, az volt a tolvaj.

Nagybánhegyesen azt is tudakolták a rostától, hogy hűtlen lett-e a férjük, s melyik nőhöz jár el. Az olló keskenyebb végét szúrták a rosta kávéjába, két asszony egymással szemben ült le, a középső újra helyezték az olló lyukas végét, ujjhüvelyét, s eközben mondták a varázsszöveget:

*Svatí Pavel, svatí Ján,
povedz nám tú pravdu sán,
že gu komu chodí moj muž?*

A rostafordulás előtt mondták az illető nőnek a nevét is.

Az eljárás sokoldalú felhasználására utal, hogy csupán Nagybánhegyesen hányféle célra forgatták a rostát. Itt ezzel az eljárással kívánták megtudni a szerető, a tolvaj nevét, él-e, hazatér-e a háborúból a hozzátartozó, hűtlen-e a férj. A tájon ezeken kívül tudakolták még a születendő gyermek nemét és a tehén rontóját. Mindez azt mutatja, hogy a délkelet-magyarországi szlovákoknál a tartalmi összetétele, célja gazdagabb, sokoldalúbb a szlovák nyelvterületen történő alkalmazásához képest.

Diószegi V. – aki összevetette a magyar és az európai adatokat – megállapította, hogy a rostával, vagy a szítával való jóslás az ókortól kezdve ismeretes, egész Európában elterjedt mágikus eljárás, különösen az északi, a déli és a nyugati szomszédainknál él, s tőlük terjedt el a magyar néphitben is.³² *Moszyński, K.* szerint Európában, az északi (nyugati és keleti), a déli szlávoknál,

a magyaroknál, a finnugor népeknél, sőt Délnyugat-Afrikában is elterjedt. Szerinte az alkalmazók szitába, rostába ollót ütnek, egy vagy két ujra akasztják. A varázslónő fonatra is felkötí. A szerb nők szöveget ütöttek a kávéba, s bele sót, kenyeret tettek. A szitát két középső ujjal emelték fel, s eközben mondták a varázsszöveget, mely azt tartalmazta, hogy ha a kért dolog igaz, forduljon meg, ha nem, maradjon mozdulatlan. Oroszországban idézték így a tolvaj megtudakolását. Lengyelországban is mindenekelőtt a tolvajt keresték, mint ahogyan a Nyugat-Európában is. *Moszyński, K.* szerint a két világháború között Nyugat-Európában baltával is végeztek hasonló eljárást.³³ A tárgyalt tájon is változott az eszköz, *Reil L.* szerint Békéscsabán az első világháború utáni időkben kést döftek olló helyett a rostába.³⁴

A századfordulóról származó közép-szlovákiai adatok azt tanúsítják, hogy ez az eljárás, ahonnan levándoroltak a délkelet-alföldi szlovákok, igen intenzíven élt. A rostaforgatás módja is rendkívül hasonló. Liptóban, Zólyomban, Hontban a tótkomlósiakhoz, a békéscsabaiakhoz hasonlóan a tolvajnak vélt személy nevét mindaddig ismételték, míg nem perdült a rosta.³⁵ Breznón és környékén a két világháború között a tolvaj nevét a tótkomlósihoz közelálló varázsszöveggel mondták.³⁶ E források azonban a rostának csak a tolvaj megtudakolására való felhasználását említik. A rákoskeresztúri szlovákok szerelmi jóslásra és a tolvaj kinyomozására is alkalmazták. Az ő varázsszövegükben ki is mondják a szerető nevét, hogy ő lesz-e a jósló lány férje vagy sem, a délkelet-magyarországi szlovákoknál nem ejtették ki a nevét, a lányok csak gondoltak rá.³⁷

A második világháború idején és után az alföldi magyarok is éppúgy jósoltak, mint az itteni szlovákok. Varázsszövegükben Szent Pétertől és Szent Páltól kérték, jelezze nekik, meglátják-e a fiukat vagy sem. Ha balra fordult, igen, ha jobbra, nem tér haza.³⁸ És jósoltak imakönyv forgatásával is. Pontosan úgy bonyolították le, mint a szarvasi szlovákok, csupán nem szentektől, hanem az imakönyvtől várták a választ, hogy él-e a katona-fiuk.³⁹

A rostaforogtatás hasonló vagy azonos eljárása a délkelet-alföldön azt mutatja, hogy adott történelmi időszakban (háború), azonos tragikus helyzetben (katonahalál), azonos érzelmi szituációkban (fájdalom), azonos emberi állapotban (magára maradt anya, feleség) a származástól függetlenül az egymás mellett élő különböző etnikumú népek, népcsoportok egymás hiedelemvilágát kölcsönösen erősítve, egymás hiedelmeit felfrissítve azonosan gyakorolják és éltetik tovább. Ebben a vonatkozásban pedig valójában közelebb kerülnek egymáshoz az anyaetnikumukhoz képest. Még akkor is, ha az adott eljárást magukkal hozták. Miután ezen a tájon a környező népeknél (magyarok, románok stb.) hasonló vagy azonos eljárások éltek, természetessé vált, hogy az itteni szlovákok velük integrálták saját eljárásaikat.

A rostaforogtatás is, mint sok más hiedelem és eljárás, így foglalja magába azt a három réteget, amely az itt élő szlovákok számos hiedelemelemét meghatározta, mégpedig az európai alapú, a sajátos szlovákokat hordozó és az e tájon való együttélésből kiforrálódott közös, azonos tartalmú és formájú réteget. Jóllehet e rétegek szétválasztása, kimutatása legtöbbször akadályba ütközik (éppen a rendkívüli hasonlóság miatt), a közös népi kulturális értékeken belül érzékelhető az etnikus jelleg is, az, ami pl. speciálisan csak az itteni szlovákok hiedelemgyakorlatára jellemző. Jelen esetben a rostaforogtatás többcélúságát, gazdagabb céltartalmát érezzük a jelenlegi adatok birtokában etnikus sajátosságuknak, attól függetlenül, hogy a végrehajtás módjában mind a szlovák nyelvterületen, mind a környező magyarságnál szinte alig vehetők észre a különbségek, bár az megállapítható, hogy a források szerint a szlovák nyelvterületen elsősorban egy területen, a tolvaj kiderítése érdekében használják csak ezt az eljárást.

Véleményünk szerint egyébként is az összehasonlító tevékenységnek az „eredet” szálainak a kimutatásával párhuzamosan az együttélő különböző etnikumok kölcsönhatásának a vizsgálatát kell mindenekelőtt elvégezni, úgy azonban, hogy egyúttal mutasson rá azokra a sajátosságokra is, amelyek az egyes etnikumokra jellemzőek (a mi esetünkben a tájon élő szlovákokéra, magyaro-

kéra és más népcsoportokéra), amelyek etnikus jelleget is adnak nekik, valamint azokra a jellegzetességekre, amelyek egy népi kultúrabeli elemet (hiedelmet, szokást stb.) több nép közös kincsévé tesznek, anélkül, hogy az elsőbbség, a magasabbrendűség nem bizonyítható kétes kérdéseit feszegetnék.

A rostaforgatáshoz hasonló vonások jellemzik a további eszközök hiedelemtartalmának etnikumközi sajátosságait is. A *balta*, a *fejsze* (*bavta*, *seker*) bajelhárító mágikus eszköz. *Moszyński, K.* is apotropaikus eszköznek nevezi.⁴⁰ A szláv népeknél egyformán gonoszűző szerepe van, ezért a bölcső, a fekvőhely alá élével felfelé állítják, másrészt a vihar elűzésére használják.⁴¹ A vele kapcsolatos hiedelem az itteni szlovákoknál ugyanilyen tartalommal található meg. Gonoszűző jellegét a háziállatok védelmére fordítják (l. a küszöbbe vert fejszék). Kétsopronyban azért is verték a küszöbbe, mert a boszorkány (*striga*) mindig elvitte a tejet. Miután a fejszét az újonnan vásárolt tehén átugrotta, elhárították a boszorkány rontó erejét. Betegségűző célból is használták a fejszét. Nagybánhegyesen – az alakja, valamint a vas mágikus kisugárzása miatt – ha valakinek éles fájdalom volt a derekában, hassal a föld felé fordítva egy pokrócra lefektették, s az illető felesége a dereka felett a fejszét forgatva ezt a varázsszöveget mondta:

*Uďi, uďi, uďerica,
uďerí ťa sekerica.*

Mind a fejsze forgatását, mind a szöveget háromszor ismételte meg.

Számos helyen mennydörgés (*hrmavica*), vihar (*vičor*), jégeső (*burka*) ellen az udvaron az élével felfelé állították a fejszét. Békéscsabán a fal mellé is vágták, oda, ahol az ereszről csöpög az esővíz. Tótkomlóson és Csanádalbertin az ajtó előtt az élével a földbe verték. Tótkomlóson hasonló elhárító céllal lapátot és fejszét is kidobtak az udvarra.⁴² Ezt az eljárást Szlovákiában is alkalmazták.⁴³ Kelet-Szlovákiában szintén élére állították a fejszét.⁴⁴ Ezt a háromféle megoldást (a fejszét felfele állítják; az udvarra kidobják; az eresz csurgója alá teszik) találjuk a magyar

nyelvtérületen is.⁴⁵ A szerbek a baltát, a kapát vagy egy vasdarabot a felhő felé dobták, hogy a jégesőt hozó felhőt kettévágják.⁴⁶

A *patkó* (*potkova*) a szerencse jelképe. Egyúttal bajelhárító mágikus tárgy is, bár mágikus hatásának tulajdonképpeni alapja a vas erejében való ősi hit, ebből fakad a szerencse szimbóluma is.

Az itteni szlovákok nagy állattenyésztők (sertésenyésztők) is voltak. A háztáji gazdálkodásban pedig a sertésenyésztés ismét nagyobb súlyt kap. A háziállatok védelmében, a zavartalan gyarapodásuk, hízásuk érdekében kifejtett eljárások mellett az egyik legfontosabb varázseszközük a patkó. Korábban minden istállóajtó vagy bejárati ajtó küszöbén oda volt szegezve a véletlenül talált ló- vagy csizmapatkó. A konyaaajtó küszöbén ágaival kifele szögezett patkó a háziakat védte a gonosztól, és szerencsét hozott nekik. Ma inkább az ólaknál látható, az akol, az ólajtó deszkájára, favályújára szegezik. Előfordul, hogy moslékos dézsába, hordóba teszik. A kővályú alá is szokták dobni. A mai néphiedelem szerint feltűnő a hatása: jól esznek, jól híznak az állatok, nyugodtak, nem támadja meg őket betegség, védi őket a szemmelveréstől. Ha valaki útközben talál lópatkót, bal kezével kell felvennie, s ezzel a kezével is kell a háta mögé dobni. Hátranéznie nem szabad, így szerencsét hoz neki a véletlenül talált patkó.⁴⁷

A szerencsepatkó ma is nemzetközi jelkép. A német nyelvtérületen a századfordulón⁴⁸ valamint Szlovákiában és a környező magyaroknál⁴⁹ élő patkóhoz fűződő hiedelmek közül az itteni szlovákok mai gyakorlatában valamennyi megtalálható.

A mezőgazdasági szerszámok közül a *kaszáról* (*kosa*) azt tartják, hogy ha villámlik, földre kell dobni, mert nagyon vonzza a villámokat (*veľmi priťahovala strelu*), a *gereblyéről* (*hrabľe*) pedig azt, hogy nem szabad a tarló felgereblyézése után fogaival felfelé hagyni, mert szerencsétlenség éri a hazafelé menőket.

A *lámpa* (*lampa*) taszítja a villámokat, ezért vihar idején meggyújtják, nehogy a házba üssön a villám. (Nagybánhegyes)

Az evőeszközök és a konyhaedények közül legelterjedtebbek

és legszívósabban továbbélnek a *késsel (nvož)* kapcsolatos tiltások. Mindegyik szlovák lakta helységben egyformán hiszik, hogy tilos késsel tejbe aprítani kenyeret, mert a tehén tőgye megrepedezik (*s nvóžikon nán ěbolo slobod ěnika krájať do mlieka, iba trhať, ľebo budu kravine cecke pukať* – Csorvás), mert véres tejet ad (*krvavo mlieko budu dávať* – Tótkomlós, Nagybánhegyes, Csanádalberti), mert megvágják a tehén tőgyét (*dosekaju krave cecke* – Békéscsaba), mert árt a tehénnek (*uškodí krave* – Békéscsaba), mert megérzi a tehén (*to krava cífi* – Békéscsaba).

A környező magyaroknál gyűjtött adataink szerint az idősebbekben kívül a fiatalok is intenzíven ismerik a hiedelmet, mely egyébként azonos a magyar és a szlovák nyelvterületen,⁵⁰ a Békés megyei románoknál⁵¹ és a németeknél is.⁵²

A telekgerendási szlovákok azt is hitték, hogy a kést nem szabad az élével lerakni az asztalra, mert az bűn. A kés, a bicska varázserejét a tudós kocsisok is felhasználták, a megállított kocsi rúdjaiba vágva szüntették meg a rontást. A késnek tehát kétoldalú szerepe volt a mágiában: egyrésztől ártó (pl. a tehén tőgyének), más részről pedig elhárító (pl. a lovak megkötésének a feloldása) funkciója.

A *kanállal (ľižica)* kapcsolatos hiedelmek a tiltások közé tartoznak. Éjszakára tilos volt a kanalat fazékban, pohárban hagyni, mert nem tud miatta aludni a gyerek. Szlovákia területén meg egyezően hitték, egyes helyeken azt is tartották, hogy emiatt az egész család nem tud jól aludni.⁵³ Telekgerendáson azt is tiltották, hogy evés közben kifele tartsák a gyerekek az evőkanalat, csak befele volt szabad fordítani, hogy az élet során minden hozzánk jöjjön.

Az üres *kanna (kanta)* – mint ahogy minden üres edény, székér is – szerencsétlenséget jelentett. Ha valaki találkozott üres kantát vagy edényt vivő emberrel, vagy az megelőzte őt, szerencsétlenség érte: *Ak volakto práznou nádobou predíťte človeka, tak je ěešťastní, ěema šťastia*. Ezért volt tilos a házba üres kantával vagy edénnyel érkezni, benne vitték volna el a ház szerencsétlenségét. Fokozta a szerencsétlenséget és hatását, ha az üres edényt

nő vitte. Békéscsabán ha valakinek pere volt, és üres edényt vivő nővel találkozott, biztosan elveszítette. A fordítottja, a tele kanna, a teli edény szerencsét jósolt. A magyar néphitben az üres vödör hasonló hiedelemtartalommal rendelkezett,⁵⁴ s általánosan elterjedt hiedelem a szlovák nyelvterületen is.⁵⁵ Ha viszont Békéscsabán valakinek jól ment a sora, azt tartották, hogy még a kanna is neki füttyül, nemcsak a korsó: *Hej, ved tomu aj v kaně hvizdí, ňi len v krčahu.*

A szerencsétlenség előjele volt, ha a lány a *mángorlófát* (*piest*) és a *nyújtófát* (*válök*) keresztbe tette, azt jelentette, hogy ha meghal, kilóg a nyelve (Békéscsaba).

Az öltözettel összefüggésben kevés hiedelem él a délkelet-alföldi szlovákoknál. A *fehérneműt* (*bieľňeň*) mosatlanul tilos volt felvenni, mert olyan betegséget kap az illető, amelyből nem lehet kigyógyítani. E hiedelemben racionális megfigyelés is szolgáltatta az alapot. Általában hitték, hogy ha az inget visszájára veszik fel, szerencsét jelent.⁵⁶ Békéscsabán minden asszony és anya számára azt ajánlották, hogy olyan kötényt (*šata*) csináltasson, mely minden bajt eltakar, s elősegíti, hogy jól éljen az urával is. Ugyanezt hitték a morva-német-ukrán keveredésű ré-páshutai szlovákok is.

A házon kívüli falusi környezet legfeltűnőbb jelensége a harangszó volt. A napszaknak megfelelően többször is harangoztak, a nagy ünnepeken több harangot is meghúztak egyszerre. A halál bejelentése szintén haranggal történt: Nagybánhegyesen ha férfi halt meg, a nagy harangot szólaltatták meg, ha nő, a középsőt. A férfinak kétszer tartanak szünetet, a nőnek egyszer, utána mindegyik harangot meghúznak. Ha fiatal halt meg, a harmadik harangot szólaltatják meg, ha gyerek, a negyedik kisharangot. A harangok számától függően a többi helységben is hasonló volt a harangok jelbeszéde. Békéscsabán, ha megfizették, a nagy harangot mindaddig húzták, míg a háztól ki nem ért a menet a temetőbe. A népi mondás szerint a harang azt kongatta, hogy amíg a halott élt, volt lova, volt ökre, most semmije sincs: *Mau koňe, mau vole, a už ňema ňič.* Természetes tehát, hogy a ha-

rangzó nem mindig kedvező előjelű. Általában hitték, hogy ha harangoznak, nem szabad útnak indulni, mert nem járnak szerencsével.⁵⁷ Emiatt ha már a kocsin ültek, megvárták a harangzó végét. Galgagyörkön déli harangzókor sem indulhattak, csak ha már megebédeltek. Korábban – a tiltások ellenére (*Tessedik S.* számol be róla⁵⁸) – félreverték a harangokat a vihar, a villámlás ellen. Az itteni szlovákoknál ennek már csak emlékezetbeli nyomai vannak, de a harangzónak jeges felhőt eloszlató hiedelme a délföldi magyarok körében még szívósan él, különösen a tanyasi lakosoknál.⁵⁹ Félreverték a harangokat a tűz ellen is. Egybehangzóan hitték, hogy ha a harangzó messzire hallik, időjárásváltozás lesz (Tótkomlós, Nagybánhegyes, Pitvaros, Csanádalberti). Csanádalbertin a harangzó irányából jóoltak: ha Ambrózfalváról hallatszott, az idő változott meg, ha Pitvarosról, esőt jelentett. Nagybánhegyesen azt tartották, hogy ha a 8 kilométerre fekvő vasútvonatról hallják a vonat kerekeinek a csatogását, szintén időjárásváltozás lesz. Ennek analógiájára Békéscsabán is meglátták a nagyváradi hegyeket, esőt vártak. Békéscsaba határában a távoli tanyákon ha véletlenül meghallották a csabai harangokat, szintén időjárásváltozásról beszéltek.⁶⁰ Csanádalberti határában található egyik mélyedésre mondták, hogy aki azt lélegzetvétel nélkül körülfutja, halija az elsüllyedt tempom harangjai szavát. E hiedelemmonda rokon a környéken mind a két etnikumnál elterjedt harangoskút-mondákkal, melyek zöme a kincsmondák csoportjába tartozik.⁶¹

A táplálkozás

Mivel a népi táplálkozásban kiemelt helyük volt, a háznál található élelmiszerek közül a *kenyér* (*chleba*), a *só* (*soľ*) és a *tej* (*mlieko*) hiedelmeit tárgyaljuk az alábbiakban.

Több hiedelem és eljárás meghatározott jeles napokhoz tartozik a hüvelyesek, a disznóhús, a tyúkhús, a tojás és más ételmiszer (pl. kalács) fogyasztásával összefüggően. Pl. Luca és karácsony között tilos hüvelyest enni, újévkor kell enni disznóhúst, tyúkhúst tilos, húsvétra tojást főznek stb.¹ A kenyérnek is van szerepe pl. a karácsonyi ünnepkörben, de a legtöbb hiedelem és eljárás előidézője nem valamely jeles naphoz való kötődés. Elsősorban maga a kenyér, a só és a tej a kiváltó ok, azok érdekében születtek hiedelemcselekedetek.

A kenyér hiedelmei napjainkra megkoptak, mert legalább két évtizede nem sütnek rendszeresen otthon kenyeret. Az urbanizációs folyamat, az életmód és a táplálkozás összetételének változása jelentős hatással volt a kenyérral összefüggő hiedelmek ismeretére és alkalmazására. Korábban a szép, magas és ízletes kenyér a gazdasszony büszkesége volt. Ügyelt rá, hogy jól sikeredjék, mert a család számára – a szlovákoknál hagyományos tészta (*haluške*) mellett – az egyik legfontosabb táplálékot jelentette. Ezért lett számos hiedelemeljárás forrása.

Az itt élő szlovákok ugyanolyan jó minőségű kenyeret sütöttek, mint a környékbeli magyarok.² A kenyérdagasztás technológiája, az alapanyag, a kiváló minőségű bánkúti búza országszerte híressé tette az alföldi kenyeret, így az alföldi szlovákokét is. Talán ez a háttér jobban teszi érthetővé, hogy a szlovákoknak a kenyér sütéséhez fűződő hiedelmei és szokásai közelállnak a környék magyarságának hasonló hiedelmeihez, és szinte mindenben megegyeznek. Elegendő *Gunda Bélának* a harmincas évekből származó Orosháza környéki feldolgozására és az azóta megjelentetett helytörténeti-néprajzi monográfiák anyagára hivatkoznunk.³ Érthető módon *Gunda B.* adatai sokoldalúbbak, gazdagabbak, hiszen akkoriban minden háznál sütöttek kenyeret. Mivel napjainkban igen ritka a házisütés, a korábban nélkülözhetetlen és elmaradhatatlan eljárásokat csak az idősebbek ismerik, legtöbbször már ők is csupán rákérdezésre tudtak feleletet adni. Ez arra is utal, hogy a hiedelmek jórészt századunkban akkor sem gyakorolták, amikor még mindennapos volt a kenyér otthoni sütése.

A kenyérnek a kemencébe tevésekor hallatott cuppogás vagy a munkafolyamat bizonyos szakaszainál és a megszegésekor a kenyér keresztformájú megáldásának rítusát mindegyik adatközlőnk ismerte. A többi adatunk egyedi jellegű.

A *pár* (*par*) készítésekor az egyik békéscsabai adatközlőnk – mint az orosházi magyar asszonyok⁴ – futva ment a kúthoz vízért, hogy olyan gyorsan keljen a kenyér, amilyen gyorsan szalad a vízzel. Erre az anyósa tanította: *Bež na vodu, žebi tak kislo chleba, ako budeš bežat na stuňu!*

A *kovászt* (*kvas*) az elkészítése után mindenütt liszttel szórták meg, keresztvetéssel megáldották (*s rukov na križ prežehna-ŕi*),⁵ és jól betakarták abrosszal vagy párnával. Volt, aki kétszer-háromszor ismételte meg a keresztvetést, hogy jól keljen a kenyere. A szitát (*sitko*) tilos volt a dagasztóteknő felett áttenni, mert akadályozta volna a kenyér kelését. Aki párt vagy kovászt adott kölcsönbe, annak nem sikerült a kenyere. Csak akkor, ha a kölcsönadott párból vagy félretett kovásztésztaból egy keveset lecsípett. Dobozonek a magyarok a sütésre való komlóskorpából vettek el csipetnyit.⁶ Orosházán a kölcsönadás esetén a párból háromszor vettek el egy keveset, nehogy megrontsák a kenyereket.⁷ *Diószegi V.* szerint a tótkomlósi szlovákok soha nem adtak kölcsönbe párt.⁸ Azt is tartották, az olyan asszonynak, aki előtte békát ütött agyon, nem sikerült a kenyere.

Mielőtt a kenyérdagasztáshoz kezdtek, fohászkodtak: *Pán boh, pomáhaj nám, žebi sa nám udarilo chlebika.* (Békéscsaba)⁹. Amíg a kenyér a dagasztóteknőben volt, nem nézhetett rá idegen asszony, nem is volt szabad megérintenie, mert nem sikerült volna.

Napjainkban a kenyér kemencébe tevéséhez kapcsolódik még a legtöbb hiedelemcselekvés. A kenyeret úgy tették lapátra (*na lopatu*), hogy a ráhajtott részével kifele álljon (*voka zahnutím*), így lesz szép hasa (*si vivalí pupok*). Mindegyik kenyér kemencébe tevésekor külön-külön cuppantottak (*cmugŕi*) vagy füttyentettek (*piskaŕi*), és ugrottak egyet (*viskožíŕi*), miközben a lapáttal a kemencébe tolták, hogy szép és magas kenyereket le-

gyen. A lapátot pedig ugyanebből a célból megfordították. *Ket chleba do peci sádzaju, tak način cmugnuť, žebi malo pupok, a viskočif, žebi bolo visokvo*. Telekgerendáson a nagyanya az unokáját is kérte, hogy cuppogjon: *Sin moj, cmugňi aj ti! CCC! Žebi vibehlo, žebi bolo visokvo, žebi sa dvihalo*.¹⁰ Békéscsabán az is szokásban volt, hogy kötényüket (*fertucha*) vagy szoknyájukat (*sukňa*) dobták fel magasra, hogy a kenyér is magas legyen.

Sokan a cuppantás közben vagy után keresztet is vetettek.¹¹ Tótkomlói, nagybánhegyesi és csanádalberti adataink szerint az is szokásban volt, hogy a kenyér betevése után lapáttal is vetettek keresztet, s egy bögre vizet (*za hrňok vodu*) loccsantottak a kemence szájába (*čelust*), szintén azért, hogy szép kenyerek süljön. A mai magyarázat szerint a vizet azért öntötték, hogy pára legyen a kemencében, és magasra „húzza fel” a kenyeret. Orosházán azt a vizet lötytyintették a kemencébe, mellyel lemosták a kenyeret.¹² A cuppogás, az ugrálás, a lapáttal történő keresztvetés a környékbeli magyaroknál (Orosháza, Doboz) is hasonló módon élt.¹³

A dagasztóteknőt mindig jól ki szokták kaparni. Fokhagymával is bekenték, nehogy rontás legyen a kenyéren. Kétsopronyban előfordult, hogy nyáron a melegben megromlott a kenyér. Hogy elkerüljék, amikor a kemencébe tették a kenyeret, szentelt vízzel hintették le a kemencét: *Ket sa chlebika tanu položi do peci, tak zo svetenou vodou tanu do peci bolo način málo pokropif*. Ezután egy cuppanós csókot is „küldtek” a kenyérnek. *Bolo način boskaňia poslať po tonto pokropeňim*. Ha ennek ellenére többször megisméltődött a kenyér megromlása, tömjént hoztak a templomból, a szobában és a konyhában mind a négy sarkot megfüstölték, hogy elűzzék a rontást. Tótkomlóson ha megromlották a kenyeret, a teknőt többször kifüstölték karacsonyi morzsával, meleg vízzel kimosták, és vöröshagymával kidöröszölték.¹⁴

Ha sütés közben oldalt kifolyt a kenyér (*nabok viľečie*), vagy az oldala nőtt meg (*vivařilo pupok*), azt jelentette, hogy valami kár éri a házat, vagy a családból valaki meg fog halni. Ugyanen-

nek az előjele volt az is, ha a sütés közben kettéhasad a kenyér (*ač sa pukne na polí chľeb*). A repedt kenyér az alföldi magyaroknál is a halálnak az előjele volt.¹⁵ A kemencéből kivett kenyeret megmosták, Tótkomlóson ezt a vizet a tetőre öntötték, hogy magas kenyérük legyen.¹⁶ A vizet ajánlották ijedős, félnék embernek is. Telekgerendáson és Kétsopronyban az ijedős gyerekeknek adták meginni, hogy többé ne legyen félnék.¹⁷ Kétsopronyban házat védő célzattal a küszöbre öntötték. Nagybányhegyesen annak adták inni, aki nem tudott aludni. De megitták az eladólánnyal is, hogy vonzó legyen. Aki ivott a kenyérlémosztó vízből, a maradékát az eresz alatti csöpögőbe kellett, hogy öntse. Így azután többé nem félt.

A kenyeret a megszegés előtt mindig megáldották (*prežehna-ŕi*). Ez egyformán szokás a szlovák, a magyar, a cseh, a szerb etnikumoknál.¹⁸ Bal kezükkel a mellükhöz szoritották, a jobb kézben lévő késsel a kenyér aljára keresztet vetettek, s utána megszegették (*načŕi, překrojŕi*). Ugyanígy vetettek keresztet a kés élével az alföldi magyarok is.¹⁹ A kenyérral együtt kisebb cipókat (*cipov*) és lepényeket (*ŕapieň, plamenňik, posucha, posuška, lepňtk*) sütöttek. Ha nem volt kenyérük, s a kemencéből való kivétel után mindjárt meg kellett kezdeni, a meleg cipót nem szeghették meg késsel, csak törtek belőle, mert nem sikeredik a kenyér. Naplemente után sem volt jó megszegni a kenyeret, mert emiatt sem sikeredett a kenyér.

A kenyér felbecsülhetetlen értéket jelentett, megszerzése kínos, verejtékes munkával járt. Mind hiedelmi, mind takarékosági okokból a morzsákat is összeszedték. A karácsonyi morzsákat gyógyításra használták fel. Füstöléssel embert, állatot egyaránt gyógyítottak.²⁰ Tiltották a kenyér eldobását is, mert isteni ajándéknak (*lebo je božie*) tartották.²¹ Aki megtette, isten ellen vétkezett (*to je od boha hriech*).²² Békécsabán azzal fenyegették a gyerekeket, hogy ha eldobják a kenyeret, büntetésül más világon tüzet kell átugráljniuk (*budŕete misieŕ oheni preskacovaŕ, ked'pojďete na druŕi svet*).

A lánynak, hogy piros arcszíne legyen, a kenyér leégett haját

(*zhorená kvórka*) ette. A kenyér fekete hajából „kávét” is főztek hasmenés ellen.²³ Hamuval szórt kenyeret adtak annak a kutyának, amelyen a veszettség jelei mutatkoztak. Az itt élő szlovákoknál már csak elvétve található az a hiedelem, hogy ha utaznak, vagy ha úton vannak, mindig legyen náluk kenyér, hogy megvédje őket a rontás ellen. Répáshutai gyűjtésünk szerint az ott élő szlovákoknál ennek a hiedelemnek intenzív hagyománya van. A hódmezővásárhelyi magyaroknál sem ismeretlen, azt tartották, hogy aki magával visz kenyeret és sót, „annak mindig ád az isten.”²⁴

Ugyancsak nem ismerik azt a hiedelmet sem, hogy a kenyeret a szegett felével nem szabad az ajtó felé fordítani, nehogy az ajtón kimenjen a ház gazdasága.²⁵ Ha vendég érkezett, viszont mindig megkínálták kenyérral. A házigazdák szeltek neki, vagy pedig ő vágott magának.²⁶ Általános gyakorlat volt, hogy a rühes embert a kenyérsütés után ültették a forró kemencébe, hogy elmúlassák a baját.²⁷

Békéscsabán a század elején – régi szokás alapján – még kenyérral és sóval is fogadták a vendéget.

A *só (sol)* védő és előjeleket hordozó ásvány. Napjainkban a gyermekek és a háziállatok szemmelverése, rontása ellen szóló ráolvasások szövege még őrzi azt az egykori konkrét gyakorlatot, amikor közvetlenül is felhasználták, sőt a szlávok szemvakító eszközként is alkalmazták.²⁸ Az itt élő szlovákok körében ma már csak a kiömlött só veszekedést jósló szerepét ismerik, és hiszik is. *Až sol' sa rosipa, tak je vada v čaláde, v rodiňe.* (Telekgerendás)

Az egykori apotropaikus hit maradványa lehet a borjú megsózása, hogy ha a tehén megnyalja, engedje szopni.

A frissen fejt tejet tartották a legegészségesebbnek. Az alföldi szlovákok általános szokása volt, hogy a gyerekek a bög-réjükkel a fejő anyjuknál várták a friss tejet, s ott mindjárt ittak is a habzó tejből.

Az ellés utáni első tejnek mágikus hatást tulajdonítottak. A sömörös, varas fejű (*hampora, vržeňstvo*) gyerekek a fejét kenték be vele, azt hitték, hogy elmúlik tőle a betegsége.

Az elsőnek kifejt tejet egyébként a tehénnel itatták meg, az alföldi magyarok szokásához hasonlóan.²⁹ Hiányos és gyér az ismeretük a tehén első tejéhez fűződő, a tej hasznát szaporító analógiás bőségaráztató rítusról. A legtöbb helyen ismerik e tejnek mind a szlovák, mind a magyar nevét (szlovákul: *mledivo*, magyarul: *főccstej*), de csak olyan községben van nyoma a rítusnak, ahol együttélnek a magyarokkal, vagy ahol kapcsolatuk van a románokkal. A telekgerendási szlovákok szerint kifejezetten a románok eljárásaként emlegették, akik a teljesen gyenge tejet (*samo mladvo mlieko*) azonnal megfőzték: *Mi zme ňevarievaň, iba u Oláhov bivau divat*. Ezt az eljárást Szlovákiában azok a szlovákok is ismerik, ahonnan a délkelet-alföldi szlovákok idetelepedtek (pl. Felső-Ípoly táján), a levándorlás következtében: erősen megkopott, mai ismerete csak azért van meg, mert a környező más etnikumok körében még erőteljesen él. Ez az adat szintén alátámasztja az együttélés kiegyenlítődési törvényszerűségének a gyakorlatterősítő oldalát. *Diószegi V.* gyűjtése szerint a tótkomlósiak az elsőnek fejt tejbe kis cukrot és mézet tettek, s egy tállal az ablak alá tették, hogy ott egyék meg a gyerekek. Azért adták nekik, hogy sok teje legyen a tehénnek, és sokan hordják tőlük a tejet.³⁰ Nagybánhegyesen az első tejből, felforralva, a családból mindegyik gyerekeknek adtak egy-egy kanállal. A másodszeri fejest ugyancsak felforralták, ekkor meghívtak minél több gyereket, és a fejükre – szintén egy-egy kanállal – öntötték belőle. *Gulástanak* vagy *guráosztának* nevezték.

Ferenczi I. feldolgozása szerint Békés (és az egykori Csanád) megye szinte mindegyik részén élő magyaroknál általános szokásnak tekinthető az első pár napi tejhez, a *föccstejhez* kapcsolódó bőségvarázsló eljárás, a gurásztaevés vagy a vízzel leöntés.³¹ A Békés megyei románoknál hasonló módon bonyolították le a rítust: Az elsőnek fejt tejet a tehénnel itatták meg, az után ki-fejt tejből pedig *guriastát* főztek, amelyet rendszerint gyerekek fogyasztottak, miközben szentelt vízzel öntötték le őket. A *guriastából* a pásztoroknak is adtak.³²

Annál inkább közismert szokás volt az itteni szlovákoknál az első tejből süített pite (*pita*; Békéscsabán és az innen elszármazottaknál: *baba*). Nagyon szerették, mindenütt kedvelt étel volt. (A szarvasiak és a tótkomlóiak a békéscsabaiakat csúfolták is, hogy ők pite helyett *babát* vagyis *bábát* esznek.) A pitesütés a déalföldi magyaroknál is szokásos volt, Kisteleken az első tejjel ugyancsak megitták az utcabeli gyerekeket, és pitét is sütöttek.³³

Ez a kettősség (pitesütés, gurásztaevés) jellemző jelenség volt Tótkomlóson, Nagybánhegyesen, míg másutt (pl. Békéscsabán) a gurásztaevést csak hírből ismerték.

A tej mágikus hatását a villámoltásnál érvényesítették, azt hitték, hogy a villám okozta tüzet csak tejjel lehet oltani. A villám által keletkezett tűz tejjel való oltásának a hiedelme a magyar, a szlovák és a német néphitben egyformán általánosnak tekinthető.³⁴

Az itt élő szlovákok számára – mint a tejtermelő gazdáknak általában – igen fontos volt, hogy sikerüljön a köpülés (*múteňia*), hogy összeálljon a vaj. E célból köpülés közben varázsszöveget mondtak. Régen elhalt már a recitálása, véletlenül bukantunk rá Telekgerendáson. A 71 éves adatközlőnknek nagyanyja mondogatta mindaddig, míg a vaj össze nem állt, s különösen akkor, ha a tejfől (*smotana*) nem akart vajjá válni:

*Urdiburdi,
maslov hrudi,
a cmier ostobife.*

*Ako hlava, ako ríť,
s toho maslo mist' bit.*

A szöveg tulajdonképpen előírja, hogy a vaj rögökre álljon össze, ezek olyanok legyenek, mint a fej vagy az ember feneke, az író pedig különválják.³⁵

A szlovák nyelvterületen a sikeres köpülésért hasonlóképpen fordultak mágikus eljárásokhoz, Trencsénben a köpülő keresztbe tett kézzel fogta meg a köpülőrudat, és mozgatása közben a Miatyánkot mondta el. Kishontban a guba forrázásakor használt vízzel mosták meg a köpülőedényt.³⁶

A növény- és az állatvilág hiedelmei

Igen kevés olyan hiedelemmel találkoztunk a délkelet-alföldi szlovákoknál, amely a vadnövényekkel és a fákkal kapcsolatos. Talán a letelepedésük helyének, a végeláthatatlan puszták növényvilágának viszonylagos egyoldalúsága, fákkal szegény térsége lehetett az egyik koptató tényező, esetleg e téren magukkal sem hozhattak gazdag hagyományt. A gyógyfüvekkel csak bizonyos személyek, öregasszonyok foglalkoztak, elhalásukkal ezeknek a titkát a sírba vitték. A legtöbb növényt, virágot gyógyító célra használták, a megszabott terjedelmi okokból a népi gyógyászat gyakorlatát most nem áll módunkban feldolgozni. Ezzel összefüggésben az alábbiakban csupán akkor szólunk, ha részint az emberek céljait, részint a növények fejlődését segítették elő. Számbavesszük a velük kapcsolatos eredetmondákat is.

Mágikus célra a legutóbbi időkig legáltalánosabban a hólyagfa magját (*klokočovo seme*) használták fel. A hólyagfa magja szerencsét jelentett általában. *Klokočovo seme je šťastia*. A lányoknak, a legényeknek – mint már bemutattuk – a szerelemhez

jelentett szerencsét. Védő és elhárító feladata is volt.¹ A *klokoč*-magot sokan azért hordták magukkal, hogy elhárítsák a rontást. Nagybánhegyesen egy zacskóban sóval, kenyérrrel együtt rontás ellen és szerencséjük érdekében hordták maguknál. Hiedelemcélra való felhasználása nagyon régi lehet. Egy 1560-ból származó csehországi feljegyzés szerint a *klokoč*-magot örölte vették be a pestis ellen. Száritott levelét pedig sóba, korpába keverve adták a tehénnek, hogy minden rontó varázslat ellen védve legyen.² Ezek szerint korábban nem csupán a magja, hanem a növény más részei is alkalmasak voltak mágikus feladatok ellátására.

Az itteni szlovákoknál szintén a háziállatok védő tárgya a rontás ellen. Az istálló sarkába (*do kúta staji*) is tettek belőle, vagy a tehén első kihajtásakor spárgával a nyakába akasztották egy kis rongyba kötve (Békéscsaba). Kifűrték a szarvát, és oda helyezték. A bő termés érdekében szintén tartottak a háznál *klokoč*-magot, s valamelyik szekrényben vagy a fiókjában őrizték.

A *klokoč*-mag erejét a róla alkotott hit képezi, önmagában is mágikus hatású, de céljellegű hiedelemelvárás esetén meghatározott helyre is szükség van, oda kell tenni, ahol a szerencsét várják, pl. pénztárcába, hogy sok pénzüik legyen. Mágikus hatását növeli, ha más hiedelemtárgyakkal együtt hordják vagy alkalmazzák.

A *folydár* (*pupeňec*), ha tavasszal buján és kövéren nőtt, száraz nyarat jósolt.

A *vasfű* nevét a szlovákok nem ismerik, csak *zeliňa*-ként emlegetik, de a neki tulajdonított hatásáról következtetni lehet a magyar megfelelőjére. Magyar elnevezése sokféle, *Benkóczy E.* vérfűként, *Gunda B.* vassfűként, *Csorba B.* zárat nyitó fűként említi, *Dömötör T.* felejtőfünek, tévesztőfünek, vassfűnek nevezte.³ Lényeges tulajdonsága, hogy ha vele megdörzsölik a zárat, mindegyik kinyílik. Az általunk gyűjtött egyik szlovák hiedelemtörténetben a legelő lovak lábnyügei hullottak le az érintésétől. *Bola taká zeliňa, že keď tie koňe prišli k tej zeliňa a štrejchlo sa putko, sa štrejchlo o tú zeliňu, tak putko jin spadlo s nóh a boľi slobodnie.* (Csanádalberti)⁴ A lengyelek néphitében a

„tolvaj” nevű fű, illetve páfrány magja nyit ki minden ajtót, lakatot.⁵

Az itteni szlovákok vérfüvét (*krvavá zefina*) az e tájon élő magyarok *vérehulló fűnek* nevezik. Mind róla, mind bazsalikomról, mind nádról és szőlőről eredetmondák gyűjthetők. A vérehulló fű vörös foltjait Szűz Mária menekülésekor rácsöppent véréből kapta: *Paňi Mária, ten svoj čas bou, tak jin kvapla-na tú burinu krú. Ač je menšia burina, tak menšia, ač je večšia, tak večšia kvapka krú.* (Csanádalberti, Nagybánhegyes, Tótkomlós)

A *bazsalikom* (*bažalička*) ott kezdett nőni, ahol Szűz Mária könnye hullott (*paňi Mária de plakala, tan riasla bažalička*).⁶ A nádlevélen (*trstina*) látható jelek keletkezését kétféleképpen értelmezik. Az egyik változatban a szamár harapta meg, mikor a Szűz Mária a kis Jézussal menekült, a másik szerint Jézus fogainak a nyoma van rajta, kínjában harapta meg, mikor a kínzásakor a szájába dugták. (Csanádalberti).

A *szőlő* (*hrozno, krča*) Jézus lehullott véréből keletkezett, a bor Jézus vére. *De pána Kristovi krú fiekla, tan riaslo hrozno. A víno je s pána Kristovej krvi.* (Csanádalberti)

A virágok vetésekor, főként a *viola* (*fajalka, fajavka*) magja földbe kerülésekor, az analógiás mágiát érvényesítették. Szájukat kenyérrrel (Békéscsaba) vagy ruhával (Tótkomlós)⁷ tömték tele, vagy felfújták (Tótkomlós, Nagybánhegyes), hogy telt virágú violájuk nőjön. Emiatt Kétsopronyban csak teliholdkor engedték vetni. Tótkomlóson a violát nagypénteken is vetették.

A lányok mind az *organát* (*orgován*), mind a *lóherét* (*detelina*) gondosan böngésztek át, hátha találnak ötszirmú organavirágot vagy négylevelű lóherét, mert ez szerencsét hozott nekik a szerelemben. Mindkettőt maguknál hordták, a zsebükbe tették vagy a mellük közé eresztették. A négylevelű lóherét otthon is őrizték. Liptóban is hordták magukkal, az újszülött dunyhájába is belecsúsztatták.⁸ A bihari magyaroknál a páratlan szirmú orgona és a négylevelű lóhere szintén szerencsét jelentett.⁹ A négylevelű lóhere általában a szerencse jelképe volt a magyar, a szlovák és a német néphitben, s ez így van napjainkban is.¹⁰

A *fák (strom)* virágzása fontos előrejelzést tartalmazott. Gazdag virágzásuk leginkább bő termést hirdetett.¹¹ Ha akácfa (*beštrán, breštrán*) virágzott gazdagon, sok kukoricát vártak. *Vela bielok, vela kukurici.* (Csanádalberti, Tótkomlós). Kétszeri virágzása, ha ősszel ismét virágzott, hosszú őszt jelzett. (Békéscsaba).¹²

Az alföldi szlovákok körében a fák virágzásáról csak termésjóslo hiedelem élt. A szlovák nyelvterületen más képzetek is hozzácsapódtak. Pl. Assakerten azt tartották, hogy ha a fák többször virágoztak, a pap kevésbé erényes ifjú házасokat esketett.¹³

Békéscsabán ha sok volt a meggy, mindenkől nagy termést vártak. Erről szól az itt ismert pranosztika: *Kelko višňe, telko inšie.*

Azokat a gyümölcsfamagokat, amelyeket el akartak ültetni, nem vették a szájukba, nehogy lenyalják róluk az eljövendő termésük édes ígét.

A búza és a kukorica hiedelmei

A 20. század közepéig a búza és a kukorica adta a délkelet-alföldi szlovák jövedelmének jelentős részét. Idetelepülésükkor a vonóállatok hiánya miatt és más gazdálkodási tényezők következtében csak annyit termesztettek belőle, amennyi a háztartásukhoz éppen szükséges volt. A 19. század folyamán indult meg a hatalmas legelők feltörése, és a század második felére vált nagy búza- és kukoricatermesztővé a szlovák nemzetiség. Valójában alig tapad e két kultúrnövényhez hiedelem. De nem kevesebb, mint az itteni magyarságnál. A délkelet-alföldi táj egyik jellegzetessége a kisparaszti gazdálkodás. Voltak ugyan nagy uradalmak, de nem váltak meghatározó tényezővé. Tehát azok a szokások, melyek az uradalmakban folyó aratás idején voltak,

alig található. A nincstelének inkább az itteni gazdagparasztoknál vállaltak részesaratást, (*ris*), kevesebben jártak el bandákban aratni az uradalomra.¹⁴ A részes aratás befejezésekor pedig nem volt feltűnőbb szokás, legfeljebb az aratás kezdetén vagy végén kínálta meg pálinkával a gazda a részeseket, még akkor is, ha a reggeli pálinka a szerződésben rögzítve volt.¹⁵

A gabonatermesztés voltaképpen akkor vált általánossá, amikor a mezőgazdasági gépek is terjedtek. Emiatt a kézi búzavetés háttérbe szorult. A kukoricának barázdába való vetése (*do brázde*) jobban szokásban maradt, 20. századközepe adataink is vannak róla (sőt a második világháború utáni években a géphíány miatt nagyobb méreteket is öltött). Ennek következtében a búzavetés hagyományos rítusai sem maradtak meg, csupán egyedi hiedelemismeret gyűjthető. A töredékesség egvaránt jellemző az itteni szlovákokra, és a környező magyarok néphitének e csoportjára, az együttélés kiegyenlítődési törvényszerűsége az elhalást is egyformán befolyásolja, amit viszont ismernek belőle, az a két etnikumnál szinte azonos. Közismert még pl. az a magyar és szlovák pranosztika,¹⁶ hogy a búzát porba kell vetni. *Žito načín siaľ do prachu.*

A búza alá szántást a századfordulón Békéscsabán akkor kezdték, amikor a fiastyúkot először pillantották meg az égen. Így megvédték az elvetett szemet a madaraktól, és jó termést várhattak.¹⁷ Nagybánhegyesen ismerték még a szántással kapcsolatos kultikus étkezést. Amikor a gazda a búza alá szántott, evés közben levágott egy karaj kenyeret, és a barázdába vetette, hogy jó búzatermésük és jó kenyereük legyen. *Ujváry Z.* szerint a mágikus szántás nyomai a Közép-Európa népeinél megtalálhatók. Békés megyei (dobozi) szólást is idéz, melynek tartalma azt árulja el, hogy húshagyó kedden kezdték meg a szántást, és rituális céllal ekeszarv közt bélest ettek. *Ujváry Z.* gazdag magyar, finn és keleti szláv összehasonlító anyaggal bizonyítja, hogy az első szántásnál és a vetésnél mennyire hasonló eljárások éltek ezeknél a népeknél.¹⁸

A szlovák nyelvterületen az itteni szlovákokéhoz képest sok-

oldalúbbak a szántás eljárásai. A nyitrai szlovákoknál a szántó-ember az első szántás előtt ostorral csattantott egyet, a felesége töpörtöt tett az asztalra, hogy a gazda jóllakjék, másként – mint hitték – nem sikeredik a gabona.¹⁹ Elterjedt szokás, hogy az első barázdába tojást tesznek, ez, mint a termékenység szimbóluma jó termést biztosít.²⁰ Ennek az eljárásnak vannak magyar, keleti, déli szláv, német és litván párhuzamai.²¹ A szlovákoknál és a cseheknél az első szántást végzőt meg is locsolták.²² Mind-ezeket az eljárásokat már nem találtuk meg az itteni szlovákoknál. Náluk elterjedtebb hiedelem, hogy a búzavetést legjobb október első hetéig befejezni. Ez, mint az a megállapítás, hogy vastag hótakaró alatt jól telegy a búza, megfigyelésen alapul.

Az aratás kezdetét – mint minden nagyobb munkáét – fohással kezdték. Ezeket az első barázda meghúzása előtt éppúgy elmondták, mint a kapálás megkezdésekor, az első kapavágáskor, vagy az első kaszasuhintás előtt. Ismertebb fohások:

Boha pomoci! (Tótkomlós)

S boha pomoci, žebi zme čim skorej z baviši a zdravi! (Nagybánhegyes)

Vej meno božie! (Békéscsaba)

V meňe božom! (Békéscsaba)

Vo meňe božie, nak buďe zdarlivo! (Békéscsaba)

S boha pomoci do tejto roboťe! (Csanádalberti)

Nahát, no, pome s bohovej pomoci! Bože moj, pomáhaj že nám! (Nagybánhegyes)

Galgagyörkön vetéskor hasonlóképpen foházkodtak, miközben a vető ember néhány búzaszemet a levegőbe dobva keresztet vetett: *Pán boštok, pomáhaj!*

Valamennyi fohász mintegy biztatás önmaguk számára. Ha már belekezdtek, legyen szerencsés a munkájuk, ériék meg egészségesen a végét. Mindehhez segítse őket az isten. Kétsopronyban tréfásan azt is hozzátették, hogy minél előbb hozza el az estét:

Paňe bože, pomáhaj,

a z večeron sa nám ponáhľaj!

Hasonló fohással kezdték a vetést, az aratást a Békés megyei

magyarok is.²³ A szlovák nyelvterületen szintén fohással kezdék a munkát.²⁴ Hasonló fohások találhatóak más szláv és finnugor népeknél (pl. cseremiszeknél), ezek eredete a kereszténység előtti időkre vezethető vissza, valószínű, hogy később lettek a keresztény istenre applikálva.²⁵ Európa parasztságánál általános jelenség volt a munkakezdekskor és befejezéskor kifejezett segélykérő és hálaadó ima (fohász),²⁶ ebbe a vonulatba tartozik a délkelet-alföldi szlovákok fohása is.

Az aratás után a kévéket keresztbe (*križ, hřbka*) rakták. A legfelsőbb kévét papnak (*pop, kňaz*) nevezték, külön hiedelmet nem fűztek hozzá.²⁷ Békéscsabán, Telekgerendáson szokásban volt, hogy a búzaterület utolsó részét nem aratták le mindjárt, hagyták jól megérni. Ebből lett a vetésre való búza. Az utolsó búza sarok meghagyásához racionális magyarázatot mondanak. Ezzel kapcsolatban egyedül egy kondorosi származású adatközlőnk emlékezett egy eredetmondára, mely szerint azért nem szabad lekaszálni az utolsó búzát, mert Szűz Mária bújt oda késérvében, mikor siratta a fiát. A jövő évi vetésre hagyott búzából úgy kell, hogy potyogjanak a szemek, mint ahogy Mária szeméből hulltak akkor a könnyek. A monda hiedelemtartalma hasonlósági mágiára épül, de véleményünk szerint nem kapcsolható az antropomorfizált gabonaszellemekről szóló hagyományhoz, noha külsőleges jegye rokonítja velük (nő a hőse, a gabonába bújik el, befolyásolja a jövő évi termést). A hasonlóság ellenére két különböző lényről van szó. Nem tartjuk ugyanis valószínűnek, hogy az európai néphitben élő, az utolsó búzaterülettel, az utolsó kévével összefüggő hiedelem antropomorfizált lényei²⁸ a délkelet-magyarországi szlovákok e ritkán előforduló hagyományában keresztény alakká lettek volna átformálva. Több kutató egyébként is kétségbe vonja ezek létét. *Propp, V. J. Zeleninre* hivatkozva állítja, hogy a „rozsanya” szelleme nem volt meg az orosz néphitbe, bár az első és az utolsó kévét ugyanolyan mágikus céllal viszik feldúsítva a házba, mint a nyírfaágat, hogy a jövő évi termés termékenységét és gazdagságát megőrizték.²⁹ Nagybánhegyesen a behordás után abból a célből hagytak

az üres tarlón egy kis kévét, hogy tovább szaporodjék, hogy jövőre még több legyen, mint amennyi eddig termett.

Az utolsó búzadarab megőrzésének mind az itteni szlovákoknál meglévő racionális magyarázata és gyakorlata, mind a Szűz Mária sűrű könnyeihez hasonló bőséges jövő évi termést váró mágikus felfogása, mind pedig a behordás után a tarlón hagyott kévével kapcsolatos hiedelem (hogy azon a földön, ahol termett, továbbszaporítsa a jövő évi termést, ezáltal mintegy a földet is erre befolyásolva) közelebb áll ahhoz a véleményhez, amely az utolsó gabonaszálakba koncentrálja azt a mágikus erőt, melynek főcélja a jövő évi jó gabonatermés biztosítása.³⁰ A mai töredékes adatokkal természetesen ehhez a bonyolult problémakörhöz nem lehet teljes értékűen hozzászólni, de ezek az adatok mégis felhasználhatók egyfajta hipotézis kialakításához vagy egy korábbi feltételezés támogatásához.

Az itt élő szlovákoknál mindenütt megtalálhatók a búza eredetéről szóló hiedelemmondák. Két típusuk gyűjthető. Az első típus elterjedtebb: Azért akarta Jézus a földig érő kalászról az összes búzaszemet lepergetni, mert egy asszony lepénnyel törölte ki a gyereke fenekét. Jézus csak Mária (Tótkomlós), Szent Péter (Nagybánhegyes) kérésére a macskák és a kutyák számára hagy a búzaszál végén néhány szemet, ez a mai kalász.³¹ A másik: A földig érő búzakaralásokat a kínvallatásakor Jézus szájába nyomták, s csak annyi maradt meg, amennyi kint maradt belőlük. (Csanádalberti). *Ujváry Z.* szerint – aki *Berze Nagy J.* anyaga óta felgyülemlett gyűjtéseket is számbavette – a magyar változatok zöme – mint a délkelet-alföldi szlovákok mondaváltozatainak első típusa – a kalász megrövidülésének az okát szintén az asszony bűnére vezeti vissza.³²

Az itteni szlovákok azt is hiszik, hogy a búzaszemen Jézus keresztje (Csanádalberti), Jézus szíve (Békéscsaba), Jézus feje (Nagybánhegyes) látszik. A búza pedig nem más, mint Jézus teste. A búzaszemen domborodó rajzolatokról hasonló hiedelem él a magyaroknál is, Jézus vagy Mária képét látják rajta.³³

A *kukoricát* (*kukuric*) régen György hetében vetették.³⁴ Mind

a búza, mind a kukorica teliholdkor került a földbe, hogy telt kalászos és kukoricacsövek teremjenek. Újholdkor a magyar hiedelem szerint sem vetik a kukoricát.³⁵ A vetés előtt a gazda a barázdába visszakézzel vetett egy pár szem kukoricát, hogy gazdag termése legyen. Ha nagyon hajas volt a kukorica (*keď má veľa žúšťá*), hideg télre számítottak.

A kukorica fogyasztásához több hiedelmet kapcsoltak. Amikor pattogattak kukoricát, hogy valamennyi szép fehérre pattogjon ki, varázsszöveget mondtak. A kukoricapattogatás legtöbbször udvaron történt, mégpedig kukoricacsutkákból rakott tűz fölött, mert jól tartották a parázst. Felette forgatták a rostát, miközben állandóan ismételték a szöveget, míg csak be nem fejezték a műveletet, hogy a pattogatott kukoricájuk olyan fehér legyen, mint a liba vagy a gúnár:

Biela húska,

bieľí gunár!

Biela húska,

bieľí gunár! (Csanádalberti, Békéscsaba)

Hasonló varázsszöveggel igyekeztek befolyásolni a pattogatott kukorica minőségét a magyar tájakon is. Számos helységben nevettek is hozzá.³⁶ Bátyán a szerbek és a magyarok a nevetésen kívül kukoricapattogatáskor kiabáltak is, hogy valamennyi szem kipattanjon.³⁷

A vidék szlovák falvaiban szűkös időkben kukoricakenyeret is sütöttek, de nem terjedt el a fogyasztása. Mindennapos kedvelt csemegéjük volt viszont a görhe (*gerheňa*) és a málé (*mála*). Különösen a málét szerették. Az előkészítése bonyolultabb volt, ezért ugyancsak varázsszöveget mondtak, amikor a kukoricalisztet tésztává keverték (*trepali*). A lisztet forró vízzel öntötték le, és addig keverték, míg fel nem szedte a vizet. Telekgerendáson a gyerekeknek kellett recitálni a szókimondó szöveget:

Kokot, pička,

slatkvo mála.

Csanádalbertin a keverő asszony recitálta:

*Málence, málence,
z Belehradu vezu med,
bucfe slatkie, ako med.*

Mind a két változat arra akarja befolyásolni a kukoricatésztát, hogy édessé váljék. Amikor már beszívta magába a forró vizet, rálöttyintettek egy kevés vizet is. A telekgerendásiak szerint ettől megijed, kiengedi a levet, és édes lesz. Az alapanyagot élőként kezelték, amelynek a mágia révén parancsolni lehet. Ezért ijed meg úgy a hideg víztől, mint az ember. Az animisztikus hitnek a délkelet-alföldi szlovákok mai nyelvhasználatában és népi természetszemléletében meglévő gazdag maradványához ez a példa jó adalékként szolgálhat.

A málé tésztáját ezután párolták, pokróccal, párnákkal letakarták, és csak másnap reggel öntötték tepsire. A magyarság körében azt hitték, hogy ha sokáig áll, édesebb lesz.³⁸ Az orosházi magyarok közül csak a szegényebbek ették reggelire, vacsorára.³⁹ A hasonló magyar varázsszövegek célja ugyancsak az volt, hogy a szómágia segítségével előidézzék a málé édességét.⁴⁰

A kerti vetemények hiedelmei

Ezen a tájon akinek csak volt kertje, mindenki ültetett sárga- és görögdinnyét. Különösen jó dinnyét termesztettek a medgyesyházi szlovákok. A dinnye (*díňa, gerega*) a közkedveltsége ellenére nem minden évben sikeredett, gyakran nőtt kicsire, és nem volt édes. Az a közismert eljárás, mely valamely növény nagyságát kívánta növelni, nem véletlenül kapcsolódik általános elsősorban a dinnyéhez a szlovákok hiedelemvilágában. Miután befejezték a dinnyeültetést, az asszonyok leültek a dinnyefészekre, hogy olyan nagyra nőjenek a dinnyék, mint a fenekük: *Žena si sadla na mesto, de zasadili, žebi takie bole díňe, ako jej zadok.* (Békéscsaba). Kétsopronyban az egyik

férfi körüljárta a dinnyéket, és eközben varázsszöveget mondott: Nem látjátok? Szárazság lesz! *Nevidíte? Suchota bude!* Ettől olyan sok dinnyéje termett, hogy nem lehetett közébük állni. Tótkomlóson káposztaültetéskor is földhöz verték a feneküket az asszonyok.⁴¹ A veteményekre a magyar és a szlovák néphit szerint azok ültek, akik a legtestesebbek voltak. Gyűjtésünk szerint Szombathely környékén élő magyarok a dinnye és az uborka elvetése után hasonló célból hemperegtek a földön. Ez a szokás a szlovák nyelvterületen szintén el volt terjedve, az asszonyok a káposzta és a krumpli elültetése után hemperegtek, hogy nagyra nőjön.⁴² Söt, sárgarépa és káposztaültetéskor a fejüket is fogták.⁴³ Az itteni szlovákok nem gyakorolták a hempergőzést, leginkább a fészekbe ülés analógiás varázslatát ismerték, mint a csallóközi magyarok, akiknél a krumpli, a káposzta és a dinnye elültetése után a vetőasszonyok huppantották le a feneküket, vagy mint Bátyán, ahol a tök ültetéskor ült bele a fészekbe egy nagyfenekű asszony, hogy biztosítsa a termést.⁴⁴

A *fokhagyma* (*cesnok, cesnak*) jelentős szerepet játszott a védekezésben és a termékenységarázslásban. Ezeket az eljárásokat elsősorban a téli jeles napokon hajtották végre az itteni szlovákok (Luca napon a boszorkány ellen keresztet vetettek vele az ajtókra, gúnárral etették, hogy vérmes legyen, karácsonyestén az ünnepi vacsora előtt gonoszűző és egészségvédő céllal ették).⁴⁵

A vetését februárban ajánlották, mert ha később ültették, kevesebbet termett. A gonoszűző szerepét a jeles napokon kívül is megőrizte. Az itteni szlovákok a *klokoč*-maghoz hasonlóan magukkal hordták a fokhagymagerezdet is. Felhasználták az állatok összeszoktatására is, a mai magyarázat szerint azért dörzsölték meg a különböző helyekről vett dísznők, malacok hátát, hogy egyforma szaguk legyen, így nem bántják egymást. Nagybánhegyesen egész éven át tartottak az istállóban felakasztva fokhagymát, hogy a boszorkányok ne rontsák meg a tehenüket. Ez a hiedelmük közös a Békés megyei románokéval, akik szintén istállóban akasztották fel a fokhagymakoszorút, hogy rontás ellen biztosítsák a teheneit.⁴⁶

A *mák* (*mak*) a karácsonyi ünnepkör termékenységi és boszorkányűző rítusaiban hiedelemtárgyként szerepel (több tojásért a tyúkok fejére, vagy a boszorkányok útjába szórták, hogy ne ériék utól azt, aki felismerte őket).⁴⁷ Januárban vetették, hogy ne legyen férges (*nak ěebuĎe ĉervivi*). A mákot is úgy vetették, mint a violát. Telerakták szájukat kenyérrel, hogy a mákfejek (*makovica*) szintén teltek legyenek. Az előírás szerint a mák vetése közben tilos volt megszólalni. *Ked zme sialĭ mak, zo zatvorenima ũstami zme sialĭ, ěebi plnie boĭi makovice*. (Csorvás). A pitvarosi szlovákok szerint a mákvetés közben rá is kellett olvasni:

*Sejem mak naopak,
konope na ľice,
ěebou som u vás,
ako na Turíce.*

A mágikus visszakézből való vetés mozzanatát már nem gyakorolták, ezt az eljárás-elemet csak a szöveg őrizte meg.

A némán való vetés az itteni szlovákoknál uralkodó eljárás, ennek vannak kapcsolatai az anyaetnikum és a magyarság hasonló eljárásaival. A szlovák nyelvterületen is némán vetették a mákot, tilos volt közben megszólalni.⁴⁸ A nagy mákgubóért fel-fújták a szájukat is.⁴⁹ Közép-Szlovákiában a múlt században a mákot a vetés előtt bögrével mérték ki, hogy olyan gubói legyenek, mint a bögre.⁵⁰ A környező⁵¹ és a csallóközi⁵² magyarok szintén némán vetették a mákot, nehogy férges legyen.

A vetéssel függ össze a többi kultúrnövény hiedelme is. A *petrezselymet* (*petrĵľan*) tilos volt rák havában, ill. a rák jegyében ültetni, mert ezernyi gyökere nőne. A *repát* (*repa*) a húsvét előtti héten kellett vetni, ma azt tartják, legjobb márciusban. A *burgonya* (*krumpľe*) nagyra nőtt, ha nagyon görgöngyös volt a föld. *Ĉo najveĉšie hrudi jesto, tim veĉšie krumpľe narastu*. (Csánadalberti.) Nagybánhegyesen azt hitték, hogy nem szabad mélyen ültetni, így hallja a harangszót, és bő termést hoz.

Az analógiás mágia eljárását alkalmazták a *kender* (*konope*) áztatásakor: A lányok fehérre festették magukat, hogy a kender

is olyan fehér legyen, mint a lányok arcszíne, olyan legyen, mint a hó.

A rovarokhoz fűződő hiedelmek

A délkelet-alföldi szlovákok főként azokhoz a rovarokhoz kapcsolták a mágikus tartalmat, amelyekkel a házuk, ill. a kertjük táján találkoztak.

A *legyek* (*mucha*), a *szunyogok* (*komár*), a *muslincák* (*muška*), a *bögölyök* (*ovad*) mindennapos kellemetlen vendégek a paraszti háztartásban, ezért magatartásukból könnyű volt levonni időjárási jóslatot. Ha nagyon csíptek, és nem tudtak megszabadulni tőlük, rövid időn belül esőt vártak. Ha valaki *bolhat* (*blcha*) fogott a karján, szintén esőt jelentett, de azt is, hogy levelet kap. Esőt jósltak tavasszal a kertekben nagy tömegben jelentkező piros-fekete rajzolatú *bodobácsok* (*pánbohova krávka*), ha csomókban gyűltek össze,⁵³ valamint a *hangyák* (*mrvace*) is, ha a fészük bejárata előtt csomókba verődnek és hemzsegnek.⁵⁴

A *tücsök* (*čvrčok*) szintén a tájon élő magyarok és szlovákok esővarázsló eljárásának egyik eszköze. Répa-, kukoricakapálás-kor, ha nagy meleg volt, mindig kerestek egy tücsköt, és egy hajszállal, amit a lányok a hajukból húztak ki, valamilyen ágra vagy nádszára felakasztották, hogy eső essen.⁵⁵ Főleg summás-munkákon próbálkoztak vele, ezeken a magyar és a szlovák lányok, felnőttek együtt dolgoztak, az eljárás megismerése, alkalmazása közösen történhetett. Adataink szerint nagy szárazság idején maga a gazda is elvégezte az akasztást. Egybehangzó vélemény, hogy utána mindig esett az eső. Ez a hiedelem vitalitását is jelzi.

A *pók* (*pavúk*) is esőjelző: ha nagyon szötte a hálóját a falon, vagy ha beszötte a földi lyukbejáratát, biztosan esőt várhattak.⁵⁶ Ősszel pedig ha hosszú ökrnyálak úsztak a levegőben, szép hosszú ősz jelzett. A pók azonban elsősorban előjelhordozó

rovar. Ha valakinek a fejére ereszkedik le, hírt kap az illető, vagy valakit vendégként várhattak a házban; Ha a fejről a homlok elé (*pred čelo*) vagy az arc előtt fehér pók ereszkedik le, szőke legénytől vagy lánytól kapott a fiatal levelet, ha fekete, akkor természetesen barna legénytől vagy lánytól. Illetőleg a fentieknek megfelelően szőke vagy barna vendég érkezett. A pók leeresztése a magyar néphitben is azt jelzi, hogy vendég jön, ill. szerencséje lesz az illetőnek.⁵⁷ A német néphitben reggel jelez szerencsét.⁵⁸

A pókhálót felhasználták a népi gyógyászatban is. Már *Tesedik S.* említi, hogy nyílt sebre rakták.⁵⁹

A katicabogarat (*lienga, pataŕienga, pánbošikova krávka, svatoňianska kravka*) mint kedvelt és szeretett rovar, egykor jóslásra használták. A hozzá intézett mondóka eredetileg jószöveg lehetett.⁶⁰ Egyformán recitálták a gyerekek és a felnőttek, ha rájuk szállt a katicabogár. A tenyerükre tették, hagyták, hogy valamelyik ujjhegyükre másszon, eközben idézték ismételve a verses mondókát. A tájon két fő változata ismeretes. Az egyiket Békéscsabán és környékén (alváltozatát Ambrózfalván), a másikat Tótkomlóson és környékén élő szlovákok ismerték. Az egyik variánsban az égbe küldik el, hogy meleg kenyeret hozzon, neki pedig száraz kenyeret adnak (a Békéscsabáról települt ambrózfalviak csak a kenyérért küldik). A másikban megkérdik, hova tepül. Az illető atyjához-, anyjához-, hugához-, vagy bátyjához-e. Mindkettőnél az teljesedett be, amelyik szövegrésznél elrepült.

Pánbošikova krávka,
choj do ňeba,
doňes mi mekvo chleba,
a ja ŕi dán suchvo,
a ti mi dáš mekvo. (Telegerendás, Csorvás)

Krávka, mávka,
choj do ňeba,

*doňes mi
svatofiansko chleba.* (Ambrózfalva)

*Lienga, lienga,
papalienga,
de uletiš?
Či g materi?
Či g ocovi?
Či g sestrički?
Či g bratovi?* (Tótkomlós)⁶¹

Az ambrózfalvi szlovák lányok a Galga mentiekhez hasonlóan a férjhez menetelük irányának a jóslását is látják a katicabogár repüléséből. A Galga menti szlovákok a katicabogárral kapcsolatos utóbbi mondóka szövegét ismerik általánosabban:

*De poletiš katica?
Či g ocovi, či g materi?
Zaletím ja do Budína,
do mojeho kraja.* (Püspökhatvan)

A madarak, a hullók és a vadállatok hiedelmei

A madarak a délkelet-alföldi szlovákok néphitében – mint a legtöbb nép hiedelemvilágában – ősidőktől fogva jóslatokat, előjeleket közvetítettek. Azok a hullók és állatok, amelyekhez a mai hiedelemismeret a szerencse és balszerencse dolgában valamilyen mágikus tartalmat kapcsoltak, ugyancsak az előjelek kifejezői.

Az egyik legkedvesebb madár, a *fecske* (*lastovička*) volt, amelyet védeni kellett, és tilos volt bántani. Az itteni szlovákok örültek, ha a ház eresze alatt fészket rakott. A hiedelmük szerint, amely házhoz szívesen költöznek a fecskék, szerencsét

hoznak a háziállatok számára. *Do kerihó domu sa lastovička nosia, tam jesto šťastia na jószág.* A fecske a szerencse madara általában: *Lastovička je šťastia.* Érthető tehát, hogy a fecske megjövedele egyúttal a jó tavaszi időt is jelezte: *Ač príde lastovička, bude dobrí čas, jar znamená.* (Békéscsaba). Hitték azt is, hogy amelyik házban fecskefészek van, oda nem üt a villám (*tatan hrom ňeudrie*). Ha viszont valaki leverte, abba a házba becsapott, és tűz ütött ki. Minden helységben tiltották a fecskefészek leverését: *Ňestrčíte dov hñiezdo, ľebo ohen doñesie, tak zhoríme.* (Nagybánhegyes)

A tapasztalatok alapján is hasznos madárnak tartották, mely kártékony rovarokat pusztít el.

A szlovákokhoz hasonlóan az alföldi magyarok is tisztelték a fecskét, és szerencsehozó madárnak tekintették.⁶² Tiltották a fecskefészek leverését is, mert – az orosházi magyarok szerint – megdöglik a jószág.⁶³ A hazai szerbek pedig úgy vélték, hogy aki leveri, annak meghal a felesége vagy a családjának egyik tagja.⁶⁴ A házban lévő fecskefészek a szlovák nyelvterületen élő hiedelem szerint is megvéd a villám csapásától és a tűzvészétől.⁶⁵

A lányok és a fiúk tavasszal, amikor először látták meg a fecskét – az elterjedt magyar hiedelemhez hasonlóan – kórusban kiabálták:

*Lastovička, lastovička,
šecke moje rici
na tvoje vajička!* (Csanádalberti, Csorvás)

A békéscsabai (gerlai) magyarok ezt kiabálták: Fecskét látok – szeplőt hányok.⁶⁶ A szlovák nyelvterületen az első fecske meglátásakor a legközelebbi patakhoz futottak, megmosdottak, hogy olyan frissek legyenek, mint a fecske.⁶⁷ A lipitói szlovákok ekkor a markukba is fújtak, hogy szerencse érje őket.⁶⁸ A nyitrai szlovákok fiataljai pedig ha azt akarták, hogy elmúljen a szeplőjük, látva az első fecskét, éppen úgy köptek egyet, mint a hazai cigányok.⁶⁹ Az alföldi szerb gyerekek a magyarhoz és a szlovákhöz hasonló szöveget kiabáltak.⁷⁰ A tájon élő szlovákok – mint az alföldi magyarok is – csak varázsszöveget mond-

tak, melyet ellentétben a szlovákiai elvárásokkal nem kísért semmilyen mágikus mozdulat.

A fecske alatt repülése mind a magyar, mind a szlovák néphitben egyaránt esőt jelentett.⁷¹

A fecskéhez egyetlen rontó hiedelmet kapcsoltak csak, mely úgyszintén hasonlóképpen terjedt el a két etnikumnál: Ha a tehén tőgye alatt repült el, vagy megérintette a tőgyét, véres tejet adott tőle a tehén,⁷² vagyis a rontás *előidézője, okozója* a fecske. Egyes magyar és szlovák adatok szerint ha a fecskét agyonütik, vagy leverik a fészket, ugyancsak véres tejet ad a tehén.⁷³ Az itteni szlovákok úgy háritották el a bajt, hogy naplementekor a vályúba öntötték a véres tejet, és késsel megvagdalták (*pokrjáži mlieko*).

A *gólya (góla)* a fecskével ellentétben a házra szerencsétlenséget is hozott. Ha a háztetőre szállt, biztosan tűz ütött ki. A kéményről azért űzték el, mert azt hitték, hogy parazsat hoz (*paráž doňesie*), s emiatt ég le a ház. A 19. század elején még favázás kémények voltak a házakon, igen gyakran keletkezett tűz, tehát – miután a gólya leginkább a kéményre rakott fészket – könnyű volt hasonlósági alapon a gólyát a tűzvész előidézőjének tartani. Csanádalbertin azt is hitték, hogy ha a gólya a templomtorony csillagára szállt, amelyik oldalára fordult, a falunak az a vége égett le. Korábban Békéscsabán is élt még az a hiedelem,⁷⁴ hogy a fecskéhez hasonlóan a gólya fészket sem szabad leverni, mert tüzet okoznak vele, napjainkban azonban a népi előírás szerint a gólyát el kell távolítani a kéményről. Az itteni szlovákok ez utóbbi hiedelemfelfogása lokális keletkezésűnek és viszonylag újnak tekinthető, mert a szlovák környezetében élő népek (magyar, lengyel és német) hiedelme szerint is tilos volt a fészket bántani, nehogy tüzet váltsanak ki. A németek szent madárnak is tisztelték.⁷⁵

A táj szlovákjai tavasszal a gólyák színéről jósltak a várható termésre. Ha a sártól feketék voltak, sok szénát vártak: Liptóban a gólyák érkezése esőt jelentett, a piszkosan érkező gólyákról Oldenburg és Mecklenburg vidékén az ellenkezőjét hitték, számukra igen rossz évet jeleztek.⁷⁶

Újabb hiedelem az is, hogy ahova a gólya leszáll, oda csecsemőt hoz. *De sadla góla, to vraveli, že malvó doňesie. Vraj: Oblětuje góla, doňesie nám malvó.* A nagybánhegyesi szlovák gyerekek – mint a jugoszláviai Űrményházán a magyarok gyerekei – az udvarra szaladtak, tapsoltak, és kiabáltak, hogy itt a gólya, kicsit hoz nekik: *Tu je góla, doňesie nám malvó!*⁷⁷

A *szarka (straka)* is jósló madár az itteni szlovákok néphitében, a magyar, a szlovákiai, a cseh, a lengyel és a német hiedelemhez hasonlóan.⁷⁸ Ha a ház előtt csörög (*rapoce, hrkoce, zaškreče*), elsősorban vendéget vagy hírt várhattak. De jelenthetett szerencsétlenséget, veszekedést is, mint a cseheknél vagy a németeknél.⁷⁹

A *kakukk (kukučka)* szava szintén jóslást tartalmazott. Mindenütt hitték, hogy tavasszal ahány kakukkolást hall az illető, annyi évig fog élni, a lány vagy a legény annyi év múlva házasodik. Mindkét hiedelemem azonosan terjedt el a szlovák nyelvterületen,⁸⁰ ismerték a csehek, a lengyelek, a németek is.⁸¹ A kakukkszó szerencsehozó hiedelme – melynek a hitét megtaláljuk egyes szlovák és szláv vidékeken⁸² nem él az itteni szlovákoknál, de hírvételezésében bíztak: amelyik oldalról kakukkolt, onnan kapnak hírt. A kakukkszót azért számolták, hogy megtudják, hány mázsa búza terem holdanként. *Ked' kukučka kuká, kelko ráz kuká, telko centov na jujeri nakuká.* (Csanádalberti, Békéscsaba).⁸³ A *fűj (prepelica)* pitypalattylását (*podpodok*) is ezért tartották számon.

A *pipiskék (pipiška)*, a *fogyok (jarabica)* és más mezei madarak kora hajnali megszólalása mindig esőt jelzett.

A *verebek (vrabec)*, ha porban fürödtek,⁸⁴ vagy ha a „falhoz ragadtak” (*ač sa na múr lepili*), szintén esőt jósoltak.

A *páva (páva)* rikácsolása is esőt jelzett.⁸⁵

A *pacsirta (škrvanka, škovran)* ha korán reggel az égbe felrúdva énekelt, jó időt vártak. Valamikor a pacsirta hajnali megszólalása a munka megkezdését is jelezte.

A *vadlibák (divie husi)* kora reggeli repülése mindig rossz időt hozott. Ha kelet felé tartottak, rossz időt éreztek, ha nyugat

felé szálltak, jó időt lehetett várni. A délre tartó vadlibák hideg időt, az északra tartók meleget jósoltak. A *varjak* (*vrana*) repüléséből is időjárásváltozásra következtettek az itt élő szlovákok: Ha reggel csapatostul repültek, vihart,⁸⁶ ha repülés közben a földhöz verték magukat, rossz időt jósoltak. Azt is hitték, hogy ha a varjú kora ősszel a tanya közelében tartózkodott, vetni kellett a búzát, ha egészen közel merészkedtek, azt jelentette, hogy kemény tél (*tuhá zima*) lesz. Ha pedig ősszel sokat károgtak (*velmeĵ kváču*), hosszú őszre lehet számolni.

A *bagoly* (*sova*, *kuvik*) éjszakai kiabálása a halálba hívott: *Vold už voľakoho!* – mondták Csanádalbertin rikácsolását a hívás hangutánzó szavaként idézték: *Po-od! Po-od!*

A *béka* (*žaba*) brekegése (*škrkaňia žabe*) esőt jelez.⁸⁷ A béka köré csoportosult hiedelmek azonban főként rontó, ártó jellegűek. Ez összefügg azzal is, hogy a néphit szerint a béka a boszorkány egyik alakváltozata is. Szent György éjszakáján mágikus erőt kölcsönöztek neki, s azok a nők, akik rontással foglalkoztak, ekkor azért simogatták meg, hogy a varázslatuk biztosabb legyen (*žebi jin bolo isteĵivo povražeňia*). Ezen az éjszakán bárki, aki megsimogatta a békát, annak tiszta lett a bőre. Ha szobában tűnt fel a béka, azt hitték, hogy valaki megrontotta a házat. Seprűvel távolították el, hogy elveszítse a hatását, és többé ne térhessen vissza. Analógiás eljárással békával gyógyították a beteg disznót is. Ha daganat (*hrča*) keletkezett rajta, élő békát kötöttek rá, s ha eltűnt a béka, úgy vélték, a daganat is elmúlik. (Tótkomlós). A mezőhegyesi magyarok szemölcsüket tüntették el úgy, hogy békával dörzsölték meg.

Mindenütt tiltották, hogy a béka előtt bárki is kinyissa a száját. Azt hitték ugyanis, hogy a béka megszámolja a fogakat, és kihullanak tőle. A szlovák nyelvterületen szintén azonos hiedelmek éltek,⁸⁸ sőt azt is tartották, hogy ha a béka megszámolja a fogakat, az illető meghal tőle.⁸⁹ A mezőhegyesi magyarok a békára való rálépéstől is tartottak, az analógiás mágia elve alapján azt hitték, hogy a varangyos békához hasonlóan foltos lesz a bőrük.

A *gyík (jašferička)* a szerelmi varázslás céljait is szolgálta. A lány ugyanúgy bevarrta a szonyája korcába és a gallérjába, mint a denevérszárnyat vagy a legyet, hogy első táncos legyen, és a legények „megőrüljenek” utána. Gyíkot látva ráolvasó szöveget is mondtak, hogy védelmet kapjanak a kígyó ellen:

*Jašferička, jašferička,
bráň ma od hada.* (Csanádalberti)

A gyíkról és a *kígyóról (had)* mindenütt azt hitték, hogy bemászik a réten és a mezőn nyitott szájjal alvó ember szájába. Az eleki és a tótkomlói adatközlők szerint magyaroktól hallottak hasonló eseteket, s az ellene szóló védekezés is azonos a magyar és a szlovák hiedelemtörténetekben: Az illetőt forró forralt tej fölött fejjel lefelé lógatják, és mivel a kígyó, valamint a gyík szereti a tejet, a friss tejszagra kimászik. (A hiedelem szerint a kígyó azért is mászik be az emberbe, mert az tejet ivott.)⁹⁰ A sarkadi magyarok hasonló módon gyógyítják a gilisztás embert is. Miután úgy vélik, hogy a giliszták szeretik a szalonnát, a beteget a szalonna fölé tartják, s a giliszták annak a szagára kibújnak belőle. A vésztői magyarok, hogy megvédjék magukat a kígyótól, György napján kolbászt ettek.⁹¹ A kígyó (a béka) az emberbe való mászása a szlovákoknál elterjedt hiedelem.⁹² Az itteni szlovákok nem ismerik sem a házikígyót, sem a kígyófűjás hiedelmét.

Az *egérről (miš)* mindenütt hiszik, hogy ha az ember lába előtt keresztülfut, semmi sem sikerül. Ellene ráolvasó szöveget mondtak, de napjainkban már csak a balszerencsére vonatkozó szólásként idézik: *Ač prebehne miš – ňebude ňič.* (Nagybánhegyes)⁹³

A *nyúl (zajac)* az egérhez hasonlóan egyértelműen balszerencsét jelent, ha keresztülfut az úton. Inkább visszatértek, mintsem hogy vállalták volna a rájuk váró szerencsétlenséget. A hiedelem egyformán él a magyarok, a szlovákok, a csehek és a németek körében.⁹⁴ A szerbek⁹⁵ és a hazai cigányok⁹⁶ szerint is a nyúl keresztbefutása rossz hír, szerencsétlen előjel. Elterjedtségét mutatja, hogy már az ősi Indiában is ismert hiedelem volt.⁹⁷

A *denevér* (*ňetopier*) általában szerencsehozó hiedelem kifejezője, a birtoklása mindenkinek szerencsét biztosít.⁹⁸ Az elfogott denevért emiatt tömték ki és szegezték ki kiterjesztett szárnyal az eresz alatt a bejárati ajtó fölé. *Tatan ho pripli, žebi maľi ťasťia, ľebo jin ten ťasťia doňiesou.* Azt is megfigyelték az itteni szlovákok, hogy nemcsak őnáluk, hanem a magyaroknál és a környéken élő bulgároknál is ki volt szögezve az ajtó fölé: *U každího ľloveka, aj u ňich, aj u Slovákov, aj u Maďarov, aj u Bulgára nad dverma ťadě bou denevér.* (Békéscsaba – Csorvás)

Volt védő és elhárító szerepe is. Békéscsabán azért szögezték fel, hogy ne legyen a háznál tűz. A nők számára veszedelmet jelentett, mert ha belekapaszkodik a hajukba, nem lehetett levenni, csak ha lenyírják a hajukat. Ez egyébként serkentett annak az előírásnak a megtartására, hogy a nők ne járjanak fedetlen fővel az utcán, csak kendővel letakarva.

A denevér vérért Tótkomlóson a részeg ember italába keverték. Ha ivott belőle, többé nem kívánta a szeszt.

A *patkányok* (*potkan*) magatartása előjelet fejezett ki. Ha régi házból tömegesen menekültek a patkányok, azt jelezték, hogy összedől a ház. A felszabadulás után, sőt korábban, Amerikában egyideig bányákban dolgozó és onnan visszajött szlovák adatközlők ismerik azt a hiedelmet, hogy ha a patkányok nyugtalanul viselkednek, szerencsétlenség történik a bányában.

Mindenütt gyűjthetők a patkányok elűzésével kapcsolatos történetek, amelyekben bizonyos emberek csupán ráolvasnak a patkányokra, vagy füttyentenek nekik, és azok azonnal követik őket. Tótkomlóson Kazár János a Tiszába hajtotta a patkányokat.⁹⁹ Ugyanitt egy békési magyar patkányos emberről is tudnak. Békéscsabán Hegedüs Márton munkás volt híres patkányűző.¹⁰⁰ *Bdllnt* S. említi, hogy a Vásárhelyi pusztán élő magyarok Tótkomlósról hívtak patkányos embert.¹⁰¹ Patkányokat ráolvasással űző emberekről is hallottunk. Az egyik tótkomlósi tanyán maga a tulajdonosnő űzte el a patkányokat. Hajnalban ingre vetkőzve körülszaladta a tanyáját, és fejszével alaposan

körülötögette mindenütt a falat. Eközben állandóan ismételtgette az alábbi ráolvasó szöveget:

*Utekajte potkanovci,
zabiju vás sekerovci.*

Három hajnalon napkelte előtt hajtotta végre az eljárást, és egyetlen patkány sem maradt a tanyáján.

Az újkígyósi magyarok hasonló hiedelemmondákat ismernek a patkányos emberekről. Az egyik tilinkóval hívta maga után a patkányok seregét, a másik füttyült, egy zsákból szórt valamit nekik, és a patkányok seregestől menekültek.¹⁰² A patkányos emberekről szóló hiedelemmondák a délkelet-alföldi tájon élő magyarok és szlovákok közös folklórkincsét jelentik.

Az itteni szlovákok a patkányok üzésére felhasználták még a szótlanul készített és a szarufák mögé dugott négy lábú széket, a szűrös laputermést, melyet a patkánylyukba tettek, valamint a borzas tyúkot (*kochlavá sľepka*), amelyről azt hitték, hogy nem szeretik a patkányok.

A vakond (*krčica*) a szlovák és a cseh nyelvterülethez hasonlóan¹⁰³ előjel-hordozó, elhárító tulajdonsággal rendelkező állat az itteni szlovákok hiedelemvilágában. Ha szobában túrt (*ač do chiži prerije*), vagy ha körüljárta a házat, azt jelezte, hogy valaki meghal a házból: *Táto krčica čo kce pot strieškov? Ma kce viriť, žebi som zomrela*, – mondta egyik idős csanádaltberti adatközlőnk. Testrészeivel betegséget úztek el, György napján keléseket gyógyítottak a levágott lábával. Közép-Szlovákiában a vakond szívét használták fel védő cézzalattal, a bal kézre kötötték fel, hogy a harcban ne érje őket a golyó.¹⁰⁴

A háziállatokhoz fűződő hiedelmek

A háziállatok közül legtöbb hiedelem és hiedelemeljárás a szarvasmarhához (tehén, borjú) és a baromfiakhoz (főként a tyú-

kokhoz) kapcsolódott, s legtöbbjük ma is eleven. A háztáji tehéntartás visszafejlődése és a sertésenyésztés kibővülése következtében a tehénnel összefüggő hiedelmek visszaszorultak, és előtérbe kerültek a disznótartásra vonatkozó hiedelmek, köztük olyanok is, amelyeket korábban a tehenekre alkalmaztak. Napjainkban legintenzívebb a baromfineveléshez kapcsolódó hiedelemgyakorlat.¹⁰⁵

A *tehén (krava)* az egyik legértékesebb állat volt, biztosította a mindennapi táplálkozáshoz a tejet, a kedvelt *haluška*-tésztához a túrót és a *brindzát*. Rontás révén leggyakrabban a tehén tejét apasztották el, ennek következtében a tehténre vonatkozó hiedelmek zöme a rontás köré csoportosítható. (Elkövetőiket általában boszorkányok közé sorolták; az ide tartozó cselekedeteiket ezért a róluk szóló fejezetben tárgyaljuk.)

A rontáson túl szemmel is verték a jószágot. Emiatt soha nem láttak szívesen vendégeket az istállóban a tehén és a borja körül. Különösen az ellés után közvetlenül igyekeztek távoltartani minden idegent. Mind a magyar, mind a szlovák hiedelemgyakorlat egyaránt tiltotta az istállóba való jövetelt ilyenkor, mert azt hitték, hogy az illető rontani akar.¹⁰⁶ A szlovákok a múlt században emiatt semmit sem adtak ki a házból.¹⁰⁷ Kelet-Szlovákiában sőt nyalattak a tehénnel, mely a hitük szerint három napon belül megvédte őt a rontástól.¹⁰⁸

Ha fejes közben a fejőasszonyhoz ment valaki, az itteni szlovákok szintén azt hitték, hogy a tehenet vagy a borját akarja megrontani. Előfordult, hogy a nem kívánt látogatót fejőszékkel zavarták el.¹⁰⁹

Az elsőborjas tehéntől (*prvóska*) nem hagyták meg a borjút, eladták vagy levágták. Ettől a tehéntől készített vaját a piacon szegényasszonyoknak osztották el, hogy szerencsájük legyen a tehénnel. Ha rúgott a tehén, rontás ellen fokhagymával kenték be. A tehén védelmében a legelőre való első kihajtásakor, a vásárlásakor, eladásakor végeztek védő és elhárító eljárásokat. A legnagyobb veszedelem a legelőre hajtás első napján fenyegette. Hogy a legelőn a boszorkányok meg ne fejhessék, az elin-

dulása előtt egy karéj megszózott kenyeret adtak a tehennek, amelybe 3 gerezd fokhagymát szúrtak.¹¹⁰ Ezerjófűvel (*stokrát*) megfüstölték, s a nyakára hólyagfamagot kötöttek. Füstöléssel a szlovákok a múlt század elején rendszeresen védték a tehenüket.¹¹¹ A füstölés bajt is okozott. Pitvaroson egy asszony éjszaka a temetőből és a templomból hozott füvekkel füstöltni akarta a tehenét, de a parázstól meggyulladt az istállóban lévő szalma, s a tehen bennégett.¹¹²

Amikor kihajtották a tehenet az istállóból, hogy senki se ártson neki, a küszöb elé azt a ponyvát terítették le, amellyel a kazaltól a kemencetüzeléshez hordták a szalmát. A Trencsén megyeiek kötőjükkel azért végeztek hasonló eljárást, hogy üszőjük legyen.¹¹³ Mielőtt a tehen elhagyta az istállót, Békéscsabán azzal a darával súrolták le a hátát, amelyet a vályúban hagyott, hogy megvédje a rontástól. A tehen szarvára a pástor számára szalonnát tűztek, és vadrózsaággal hajtották ki, hogy egészségesen térjen haza. Nagybánhegyesen pedig – mint Kelet-Szlovákiában – fűzfavesszővel verték meg ugyanebből a célból a kihajtás előtt.¹¹⁴ A rontás ellen Csanádalbertin a tehen szarva köré tekerték a gatyából kihúzott gatyamadzagjukat, a csimbókja a homlokára lógott le, és a hátát végigsöpörték az istállóseprűvel. Tótkomlóson pedig kilencféle rongyból kilenc csomót kötöttek a fejére. Hitték, hogy aki az első napon kihajtott tehennek a trágyáját felszedi, megszáritja, és egy féléven belül a saját tehenével eteti meg, elapasztja (*prisuší*) és elveszi annak a tehennek a tejét, amelytől való a trágya.

Amikor az első napon hazaért a tehen, a küszöbre záptojást tettek (*záprdok*).¹¹⁵ Ha rálépett, azt jelezte, hogy nem bántották a boszorkányok a legelőn. Ha nem lépett rá, a rontás elhárítása érdekében azonnal intézkedtek: a sajtárba élével felállított kést helyeztek, s úgy fejték meg. Liptóban az elsőnek kihajtott borjúnak – mint a csecsemőnek – rontás elhárítása céljából piros szalagot kötöttek a nyakába.¹¹⁶ Az orosházi magyarok a kiscsikónak kötöttek hasonló céllal szalagot.¹¹⁷ Az eljárás nem volt ismeretlen az itteni szlovákoknál sem.

A sikeres eladás érdekében különböző ritusokat alkalmaztak a vásárba hajtás előtt is. Kifordított gatyával – *Reil L.* szerint mosogatóruhával¹¹⁸ – a tehén egész hátát megdörzsölték, hogy olyan kapós legyen, mint a gatyá, amelyet felvesznek. (Békéscsaba). A szerencsés vásár érdekében vizet is öntöttek az állat elé. (Tótkomlós).¹¹⁹ Megdobálták göröngyökkel, hogy annyi vevője legyen, ahány göröngy éri. Pitvaroson a kocsi kerekeihez dobták a göröngyöket ugyancsak a sok vevő érdekében.¹²⁰ Líptóban az istálló küszöbe alól szedett maréknyi porral szórták meg.¹²¹ Ezt az eljárást egyes magyar vidékeken is gyakorolták.¹²² Nagybánhegyesen, amikor kiengedték az udvarról a tehenet, bele is rúgtak, hogy elkeljen.¹²³ Ha eladták, mindig visszatartották a láncát vagy a kötelét, mert féltek, hogy a szerencsájüket adják el, ha vele engedik. Ez a magyar és a szlovák nyelvterületen elterjedt eljárással azonos.¹²⁴

A vásáron vett tehenet addig nem engedték be, míg a küszöbre le nem terítették a tehén új kötelét, ezt átlépve jó tejelővé vált, és nem rontotta meg senki. Nagybánhegyesen a gazdaszszony a kötényét terítette le az istálló elé, hogy szerencsájük legyen. Az orosházi magyarok kendőt terítettek le.¹²⁵ Ezt az itteni szlovákok megtették malacvételkor is, ekkor a kötényt az ólajtó elé terítették.

A nehezen ellő tehénnek sós kenyeret adtak, hogy hamarabb kijöjjön a méhlepénye (*loža*).

A tehén magatartása alapján időjárásjóslatot is mondtak. Ha rázta a patáját, vihart jelzett. Rossz idő következett be, ha sokat nyalták egymást a tehenek.

A sertéseket kivéve a többi haszonállathoz alig kapcsolódik hiedelem. A *lovat (kvon)* egyes jeles napokon (karácsony, húsvét első napján stb.) tiltották befogni. Csanádalbertin a kanca alól kilenc napig tilos volt a lótrágyát kihordani, mindig rá almozták a szalmát, hogy a kiscsikót megvédjék a rontástól. Mindegyik szlovák lakta helységben már csak magyarul mondják az ismert jóslást: *Tarka lovat látok, szerencsét találok!* (Csanádalberti). *Szürke lovat látok, szerencsét találok!* (Békéscsaba).¹²⁶

A *szamár* (*somár, osol*) bőgése – a magyar néphithez hasonlóan –¹²⁷ esőt, időváltozást jelentett. *Premeňí sa čas, lebo somár blaží!* A *birkák* (*birka*) esti játéka tartósan hosszú jó időt jelentett. Ha pedig sok bárány (*baran*) volt, jó esztendőt vártak.

A *disznótartással* összefüggő hiedelmek élettartama napjainkban hosszabbodik, mert a háztáji gazdálkodásban a fő helyet a *disznó* (*sviňa*) foglalja el. Ezért frissült fel a szerencsepatkó hiedelme is, ezért alkalmazták disznóvásárláskor a tehénvásárlással kapcsolatos hiedelmeket. A legtöbb ide tartozó hiedelmet a disznó védelme, termékenysége, szaporodása érdekében bonyolítanak le.

Aki fajtanevelés céljából vásárolt malacot vagy süldőt (*prasa, šildov, šüldov*), nem volt szabad alkudnia, a kiválasztást is másra bízta.¹²⁸ Ha az anyakoca félidős volt, nem etették napkelte előtt, mert ha napfelkeltekor a vályúnál evett még, elvetélt, és többé nem bűgött. Ha azt akarták, hogy az elválasztás után bűgatni lehessen a kocát, három hajnalon napkelte előtt a háziasszony a kötőjéből (*zástera*) szórta neki a búzát a vályúba. Egy alkalommal mindig egy litert. Ügyelni kellett azonban arra, hogy mire felkelt a nap, megegye.

Amikor férges volt a koca fenéke, az asztal alá egy bögrébe vizet öntöttek, s vele három reggelen és este a kihajtás előtt, ill. a hazajövele után visszakézből megöntözték. Amiként szóródott rajta a víz, úgy hulltak ki belőle a férgek. Rá is olvastak a férgek ellen.¹²⁹ A hasas disznót az itt élő szlovákok és magyarok¹³⁰ hiedelmének előírása szerint tilos seprűvel verni, mert elvetél.

Aki leszúrta a hízót, annak nem volt szabad sajnálnia őt, mert nehezen döglött volna meg. Ezt mindegyik állat levágására vonatkoztatták.

A háziállatok nyugtalansága mindig a váratlanul bekövetkezett bajnak, rossznak az előjele. A disznók ha nagyon nyugtalanokdtak az ólban, vihart jeleztek.

A *kutya* (*pes*) és a *macska* (*mačka*) izgatottsága is halált vagy szerencsétlenséget jelentett. Mindkettő számos hiedelem hor-

dozója. Érthetően – mivel az ember legközelebbi társai – elsősorban a gazdájukra, az ő környezetére jósolják a bajt. A kutya egyébként is együtt tud érezni a gazdáival, ezt a magatartást használja fel a hiedelem. A halál előjelei közül ma is a kutya vonítása a legáltalánosabban ismeretes. Az égre vonító kutya – mint más népek hiedelemvilágában – a tűznek is az előhírnöke.¹³¹ A kutya ugatása egyes jeles napokon (Tamás, karácsony) a szerelmi varázslás jóslatát fejezi ki: amely oldalról vonít, oda megy férjhez a lány.

A kutya megszelídítését varázsszöveggel és ezzel egybekötött mozdulattal végzett mágikus eljárással próbálták véghezvinni. Nagybánhegyesen az illetőnek a támadó kutyával szemben négykézlábra kellett leereszkednie, és merőben kellett néznie, Tótkomlóson fület mutattak neki, eközben mondták a varázsszöveget:

*Skalu ti do riti,
kemen do hlave.*

A macska magatartása is számos előjel forrása. A fekete macska bizonyos szituációkban rosszat jelent, az ördöggel kapcsolatosan a szerencsétlenséggel azonosítják: *Čierna mačka je čert, nešťastia je*. A fekete macska nem egyértelműen a rossznak tükrözője, adataink szerint szerencsét is jelent. Nagybánhegyesen azt tartják, hogy akinek fekete macskája van, szerencse a háznál: *Kto má čiernu mačku, je to šťastia v dome*. Hasonló adatunk van szlovák nyelvterületről is.¹³² A fekete macska a boszorkány testet öltése is, ezért minden baj elkövetésére képesnek tartják. Aki útközben találkozott vele, vagy ha az utcán ment, és előtte ugrott le a falról a macska, annak szerencsétlenséget okozott. A macska – a fekete különösen – elvette annak a szerencséjét is, aki kocsin ment valahova, ha keresztülfutásának előtte. Ez a hiedelem, mint a nyúl és az egér keresztülfutásának baljós előjele, a magyaroknál, a szlovákoknál, a hazai cigányoknál, a német nyelvterületen hasonlóan közismert.¹³³

Nem volt jó, ha a macska a háznál dögölt meg, szerencsétlenséget hozott, dögöltek tőle a disznók. A dögölt macska

ugyanúgy megszámolta a fogakat, mint a béka. Aki kocsin macskát vitt, azt hitték, kiszáradnak a lovai vagy hamar megdöglenek.

Nemcsak baj-, hanem vendéghezó is a macska. Ha a farkára léptek, vendég jött a házhoz.¹³⁴ Ha mosdott,¹³⁵ s a házbeli férfiakra nézett, férfi, ha asszonyra, női vendég érkezett. Amikor a fenekét nyalta, amerre tartotta, onnan érkezett a vendég. Azt is hitték, hogy akire mosdás közben ránézett, azt meg fogják verni. Ez utóbbival a gyerekeket igyekeztek kordában tartani.

A mosakodó macska időjárásváltozást is jelentett.¹³⁶ Ha felaláforgott, esőt vagy szelet jelzett: *Ked sa mačka krutí na buriše, bude vetor.* (Békéscsaba). A macska szemállása is jelzett időjárási jóslatot, szűk szemállása jó időt, nagyobb pupillája változó, ha pedig nagyon kitágult fekete szeme volt, rossz, hideg időt. Ha macska legelt, szintén esőt jelentett.¹³⁷

Az idegenből hozott macskát a tükör elé állították, hogy a házhoz szokjon.

A baromfitenyésztés hiedelmei

A tyúkokhoz (*sliepka*) fűződő hiedelmek jelentőségükben, gyakoriságukban és sokoldalúságukban emelkednek ki a baromfiakkal összefüggő többi hiedelemeljárás közül. Az itteni szlovákok nemre való tekintet nélkül ma is egyformán ismerik ezeket. Leggazdagabb és legváltozatosabb csoportjuk ültetéssel kapcsolatos. A baromfihoz időjárás-, szerencse-, balszerencsejóslást is fűznek.

A *kotló* (*kloka*) ültetésének a módja, idejének a kiválasztása révén akarják befolyásolni a szaporulatot és a csirkék nemét. Az ültetés időpontja a legváltozatosabb hiedelmeket szülte. A nem egyidőben történő végrehajtására a tótkomlói gyűjtésekor *Diószegi V.* is felfigyelt.¹³⁸ A legfeltűnőbb eltéréseket számunkra is a tótkomlósiaiak nyújtották. Ugyanannál a családnál

az adatközlők más-más időpontot tartottak fontosnak, az egy-mással szemben lakók pedig még ettől is eltérő időpont mellett kardoskodtak.

Négy pontba foglaltuk az eltérések okait: 1. Az egyik ok az, hogy az idetelepülő szlovákok az akkori Észak-Magyarország legkülönbözőbb tájairól érkeztek, s az individuális jellegű hiedelmek végrehajtását illetően a mai napig megőrizték az egykori szülőhely hiedelemelőírásait, e területen nem következett be interetnikus integráció. 2. Az összeköltözés, az összeházasodás nyomán az eltérő eljárások hatottak egymásra, s létrehoztak más változatokat is. 3. Egyedi kezdeményezés is módosította az egykori ismeretet. 4. A változatokhoz hozzájárult a felejtés is. Az elmúlt évtizedekben nem mindig volt intenzív a baromfitartás, a végrehajtó személy esetleg rosszul emlékezhet.¹³⁹ Ez utóbbi játszhatja egyébként a legkisebb szerepet, mert a változatok ettől függetlenül is léteznek. Mindegyik okhoz egyformán lehet hozzátenni, hogy a délkelet-alföldi térség kisállattenyésztő szokásai is hatottak rájuk, annál inkább kiemelhetjük ezt, mert a környező magyarságnál is eltérő ültetési időpontok vannak a gyakorlatban.¹⁴⁰

Az itteni szlovákok a hónapok közül a márciust és az áprilist tekintik legjobb ültető hónapnak. Figyelik a holdállást is. Hogy jól keljenek a csirkék, teliholdkor ültették a kotlót. Hiedelemfelfogásuk e téren egységes. A legnagyobb eltéréseket az ültetés napja, a napszak meghatározása okozza. *Diószegi V.* tótkomlói gyűjtése szerint a kakaskeltető nap a kedd, a szerda, a péntek, a jércekeltető pedig a szombat és a vasárnap. Egyesek a hétfőt és a csütörtököt jérce-, mások kakasnapnak tartották.¹⁴¹ *Horváthová, E.* csaknem egyidejű gyűjtése szerint pedig a kakaskeltető nap a hétfő, a kedd és a péntek.¹⁴² A magunk tótkomlói gyűjtése alapján is találunk újabb változatokat: ha kakast akart valaki, nagypénteken kellett ültetnie, vagy bármely pénteken és kedden. Az adatok összevetése azt mutatja, hogy a keddi, a pénteki nap általában kakaskeltető nap volt Tótkomlóson, annak ellenére, hogy a tótkomlósiak egy része *Diószegi V.* szerint a

pénteki napot, mint egyébként is szerencsétlen napot, nem tartotta szerencsésnek a kotló ültetésére.¹⁴³ Valószínű, hogy azok a családok, amelyeknél szerencsétlennak tekintették a pénteki napot, kedden vagy más napokon ültettek a kakasért (pl. hétfőn). Békéscsabán a szerdai és a szombati napot tartották szerencsésnek, mert ez volt a piaci nap. Csanádalbertin, hogy sok kakasuk legyen, kedden, csütörtökön és pénteken ültettek, Nagybánhegyesen szombaton reggel. Ugyanitt kedden, Csanádalbertin szerdán és szombaton a sok jércéért ültettek. Néhány családnál Nagybánhegyesen sem ültettek kedden és pénteken, mert szerencsétlen napoknak tartották. A szlovák nyelvterületen a múlt század elején pénteken tiltották a kotlóültetést, vasárnap viszont akkor ajánlották, amikor az emberek jönnek haza a templomból, hogy sok csirkéjük legyen.¹⁴⁴ A magyaroknál a kakasért csütörtökön és pénteken ültettek.¹⁴⁵ Azt is hitték, hogy a pénteki ültetésből mindegyik kikel.¹⁴⁶

A napszak szerinti ültetés ugyancsak változatos. *Diószegi V.* szerint Tótkomlóson egyesek reggel, mások este ültettek, bizonyos külső jelekhez igazodtak (disznók hazajövele, harangszó).¹⁴⁷ A tótkomlósi adatközlőink egy része úgyszintén csak reggel, másik részük csak este, napnyugtakor ültetett, mikor jönnek hazafele a disznók, hogy annyi csirkéjük legyen, ahány disznó rohan haza a legelőről. A nagytarcsai szlovákok is akkor ültettek, mikor a malacok jöttek haza.¹⁴⁸ A magyar néphit szerint is akkor kell ültetni, amikor a csorda hazatér, vagy amikor a templomozók hazatérnek a templomból.¹⁴⁹

Csanádalbertin és Tótkomlóson egyesek azt tartották, hogy délben kell ültetni, mert ekkor van a teljében a nappal, így megkötnek a tojások, s mindegyikből kikelnek a csirkék. Mások szerint este kell ültetni, mert sötét van, s a tojások is sötétek lesznek, jól kötnek. (Békéscsaba, Csanádalberti). Nagybánhegyesen azt tartják ma is, hogy este kell ültetni a kotlót. De már racionális magyarázatot adnak neki: ekkor legnyugodtabb a kotló, és reggelig hozzászokik a tojásokhoz.

Szerintünk az ültetés hiedelemeljárásának a kopását jelzi az a

békéscsabai adat is, mely azt állítja, hogy mindegy, melyik napszakban ültetnek, a lényeg, hogy férfikalapban vagy sapkában tegyék.

Az ültetés módja természetesen igen fontos szerepet töltött be ezekben az eljárásokban. Tótkomlóson, Nagybánhegyesen, Békéscsabán, Csorváson, Kétsopronyban, Telekgerendáson, tehát a szlovák falvak többségében férfikalapban vagy sapkában ültettek, Csanádalbertin a báránybőr kucsmát ki is fordították, és így rakták bele a tojást, mert szerintük a tojások sötétben kötnek, a kucsma pedig a kifordítása következtében belülről feketévé lett. A férfikalapból, a kucsmából a sok kakasért ültettek, ha jércét akartak, kötényből rakták a kotló alá a tojásokat. Pitvaroson, hogy sok kakasuk legyen, férfikabátba rakták őket, s belőle öntötték a fészekbe. A magyar néphit szerint is ha kakast akarnak, férfikalapból kell a tojásokat a kotló alá rakni.¹⁵⁰ A szlovák nyelvterületen az egyik rész férfikalapból a kakasért ültetett, a másik rész a búbos csirkéért.¹⁵¹

Békéscsabán, Nagybánhegyesen egyszerre öntötték a fészekbe a tojást, hogy egyszerre keljenek a csirkék is. Mindig páratlan számban tették a kotló alá (huszonegyet, huszonhármat, esetleg huszonötöt).¹⁵²

Szitában tilos volt ültetni, mert – az analógiás mágiának megfelelően – ritka lesz tőle a tojás. Azt is hitték, hogy kerek tojásból jérce (*mlátka*), hegyesből kakas (*kohúfik*) kel ki.

Amíg a saját kotlójukat el nem ültették, nem adták el a tojást, illetve kölcsönbe sem adták őket, mert nem lett volna sem kotlójuk, sem csirkéjük. Újholdkor pénzt szórtak a tyúkólba, hogy drágább legyen a tojás, és többet tojjanak a tyúkok. Ha kicsi tojást (*malvo vajce*) tojt a tyúk, ezt a kártojást a szomszédba a tetőn keresztül, háttal állva, visszakézből dobták át, mert ha visszatartják, kár éri a házat, megdöglik a disznó, a tehén. A magyar néphitben¹⁵³ és a szlovák nyelvterületen¹⁵⁴ azonos elhárító eljárást alkalmaznak.

A kukorékoló tyúkot (*ked' kikirlika sliepka*) is rossz előjelnek tekintették, kárt, szerencsétlenséget vagy halált jelzett. Ezért

mindjárt levágták, hogy elkerüljék a bajt. Ez a hiedelem is lényegében azonos a magyar és a szlovák néphitben és a szomszédos népeknél (szerb, cseh, német).¹⁵⁵

Ha a tyúkok a konyha elé jártak, a házban veszekedést (*vada*) várhattak. A tyúkok tollzatának hullásából időjárási jóslatot vontak le: ha a nyaktól vedlettek ősszel, kemény hideget vártak a tél elejére, ha fenekük felől, tavasszal volt hideg. Azt is hitték, hogy ha hátulról vedlettek, hosszú, ha előlről rövid tél lesz. Ha porban fürdött a tyúk, esőt jelzett.¹⁵⁶

A többi baromfihoz kapcsolódó hiedelem elsősorban időjárási vagy más jellegű jóslat. A kakas (*kohút*) esti kukorékolása esőt vagy időjárásváltozást hirdetett. Ha ajtó előtt kukorékolt, vendéget vagy hírt jelzett. Ha fejével az ajtó felé fordult, nő, ha a fenekével, férfi érkezett. Ha pedig az ajtó, illetve az udvar felé fordulva kukorékolt, vagy pedig a trágyadombon, váratlan vendégről adott hírt.¹⁵⁷ A naplemente után kukorékoló kakas kárt vagy bajt jelzett. Tótkomlóson úgy hitték, hogy ha este tíz után kukorékolt, tolvaj van a faluban. Ugyancsak itt a kakas egymás utáni kukorékolásának a számából a búza termésére következtettek, ahányat kukorékolt, annyi mázsa búza termett.

A gyöngytyúk (*kokan, popracka*) rikoltozása is időjárásváltozást jelentett. A kislibák (*húsa*) nemét ma már tréfásnak ható varázsszöveggel tudakolták. A szöveg a hiedelemcselekedettel együtt érvényesült. A kisliba farkát megfogták, közben mondták a szöveget:

Mrdaj, mrdaj, pomrdaj.

Ač si gunár, pomrdaj,

ač si húska vajko daj! (Telekgerendás)

A gúnárnak mindenképpen meg kellett ráznia a farkát. A libától már ekkor is tojást kértek. Ezt a tudakoló eljárást az utóbbi időben csak a gyerekek játszották, a mágikus szöveg gyerekrigmussá vált.

A kislibák egészségének megvédése céljából a telekgerendási tanyákon mindegyiknek paprikásszalonnát adtak, és szitában kicsit meg is kénezték őket.

A *kacsáról* (*kačica*) azt hitték, hogy abban a házban, ahol tenyésztik, nem sikerednek a disznók. A *galambok* (*holub*) tollászkodása vagy ha sorban ültek a háztetőn, esőt jeleztek. Viszont ha összebújva legeltek, korai telet jósoltak.

— . —

Az ember környezetével kapcsolatos hiedelmek oly nagy és önmagukban összetett területet ölelnek fel, hogy csoportosításuk érdekében rendszerezésünk fő elvén túl valamennyi kiegészítő elvére is támaszkodnunk kellett. A csoportba sorolás mégsem erőszakolt, mert e hiedelmek és az őket okozó, nekik helyet adó tárgyak, lények az emberrel mindennapi viszonyban vannak.

A lakóház, a berendezése, a táplálkozás főbb ételei, a gyakorlatban felhasznált eszközök hiedelmei az ember létének és tevékenységének szinte minden mozzanatára vonatkozó befolyásolási szándékot fejeznek ki.

A haszonnövények és -állatok hiedelmei a többi növényhez és állathoz képest fontosabb helyet foglalnak el, mert velük összefüggésben közvetlenebbül érdekelt az ember, hiszen ezek a növények és háziállatok az embert szolgálják. A vadnövényekhez és a vadállatokhoz, a madarakhoz fűződő hiedelmek sem kevésbé jelentősek, mert ezek is valamilyen módon, védő, elhárító vagy jósló szerepben szintén a fenti cél megvalósítását segítik elő.

Az ember környezetével kapcsolatos hiedelmek árulják el igazán, hogy a hiedelemvilág mennyire elválaszthatatlan az embertől, az akaratától, mennyire fontos mankója abban a törekvésben, hogy mindenütt érvényesüljön. Tehát a hiedelem az ember szükséglete, hogy emberi mibenlétét megvalósíthassa, így válik a „kis” ember „nagygyá” a világban. A gondolat jelenidős megfogalmazása nem véletlenül történt, azt az emberi sajátosságot kívánja jellemezni, hogy mind az anyagi cselekvésében (munka, értékalkotás), mind eszmei, szellemi téren s a kettő egymástól való elválaszthatatlanságában az ember mindig és mindenben saját önmegvalósításának kedvezőbb lehetőségére törekszik, s erre

valamennyi eszközt (köztük a hiedelmeit is) kornak és időnek megfelelően megragad és felhasznál.

Az ide csoportosított hiedelmek hármasszerű összetételű tartalmi és strukturális jellegzetessége – a délkelet-alföldi szlovákok hiedelemvilágára jellemzően – ugyancsak világosan tükröződik. Talán most elegendő ezzel összefüggésben csupán a ház első áldozatának vagy a baromfiakkal kapcsolatos magukkal hozott, itt adaptált és itt született hiedelemeljárásaira hivatkoznunk.

A fejezeten belül több ízben konkrétan is rámutattunk a hiedelemgyakorlatnak a közvetlen valósághoz, a tájhoz, az itt élő emberekhez, népekhez, egyáltalán a környezethez való szoros kapcsolatára, a különböző etnikumok együttéléséből fakadó természetes folyamatokra, amelyek sokoldalúan hatottak az itteni szlovákok hiedelemvilága sajátosságai kiformalódására (pl. a rostaforgatás), az életmódváltozásnak kemény és hiedelemsorvasztó befolyásolására (lásd a kenyersütés), az együttélés kiegyenlítő törvényszerűségének felerősítő (pl. a főcstejjel összefüggő eljárás) és az elhalást elősegítő (pl. a búzával kapcsolatos eljárások és hiedelmek) szerepére.

Az eljárások változatainak gazdagsága érzékelteti, hogy az itteni szlovákok hiedelemvilágának e csoportjában sem következett be teljes integráció, jellegzetes átmeneti állapotot tartalmaz, egyúttal kifejezve azt is, hogy a hiedelemgyakorlatban milyen nagy súlya van az egyénnek, aki a változatok egyik legfőbb okozója.

Jegyzetek

Az ember környezetével kapcsolatos hiedelmek

1. *Dömötör T.* 1972. 86.
2. *Sándor M-né.* 1976. 219.
3. *Kára J.* 1973. 62.
4. *Bednárik, R.* 1966. 223.
5. *Kiss L.* 1922. 90.; *Bálint S.* 1965. 580.; *Sándor M-né.* 1976. 220. A németeknél sőt, kenyeret, valamint seprűt, énekeskönyvet és egyéb könyvet is vittek: *Wuttke, A.* 1900. 396.
6. *Fehér Z.* 1975. 35.
7. *Horváthová, E.* 1974a. 293.
8. *Pargač, J.* 1980. 88.; *Šulcová, M.* 1975. 267.
9. *Kořídal, J.* 1901. 421. Az itteni szlovákok nem ismerték azt a szokást, hogy szemetet vigyenek az előző lakhelyről: *Istvánffy Gy.* 1894. 348.
10. *Bálint S.* 1946. 58.; *Kára J.* 1973. 62.; *Gulyás É.* 1976. 45.
11. *Kára J.* 1973. 62.; *Gulyás É.* 1976. 45.
12. *Bálint S.* 1946. 58. L. még: *Ujváry Z.* 1980a. 211–212.
13. *Fehér Z.* 1975. 35.
14. *Sándor M-né.* 1976. 45.
15. *Gulyás É.* 1976. 45.
16. *Dobšinský, P.* 1880. 47.; *Chorvát, K.* 1894. 713.; *B–Y, A.* 1900a. 9.; *Istvánffy Gy.* 1902a. 34.; *Pargač, J.* 1980. 88.
17. *Istvánffy Gy.* 1902b. 269.
18. *Meyer, C.* 1884. 225.
19. *Wuttke, A.* 1900. 396.
20. *Hreblay, A.* 1926. 118.; *Horváthová, E.* 1968. 571. A cseheknel is: *Robek, A. – Vančík, F.* 1968. 251.
21. *Prostonárodné povery*, 1892. 376. *Horváthová, E.* 1972a. 203.
22. *Istvánffy Gy.* 1902. 33.
23. *Gulyás É.* 1976. 45.
24. *Haan L.* 1968. 55.
25. *Haan L.* 1968. 56.
26. *Ľudové zvyky a povery v B. Čabe*, 1980. 90.
27. *Horváthová, E.* 1968. 578.
28. *Nagy J.* 1891a. 118.; *Vršatský, – Ondrus, J.* 1899. 48.; *Istvánffy Gy.* 1902a. 271.
29. Hasonló hiedelem: *Fehér Z.* 1975. 98.
30. *B–Y, A.* 1897. 745.; *Kiššovie, G.* 1905. 75.; *Bálint S.* 1965. 580.; 1975. 445.; *Sándor M-né.* 1976. 233.
31. *Kořídal, J.* 1901. 420.
32. *Diószegi V.* 1958. 199–202.

33. *Moszyński, K.* 1934. 379, 380.
34. *Rell L.* 1930. 186.
35. *B-Y, A.* 1901. 32.; *Istvánffy Gy.* 1902. 33.
36. *Hreblay, A.* 1926. 155.
37. *Sinkovics I-né,* 1958. 52.
38. *Belvai S.* 1948. 63. Az újabb magyar irodalom párhuzamai: *Dobos I.* 1971. 36.; *Szilágyi M.* 1975. 17: 12.; *Gulyás É.* 1977. 503. A hazai délszlávok a tolvaj kinomozására hasonló szöveget mondtak: *Fehér Z.* 1975. 176.
39. *Belvai S.* 1948. 63.
40. *Moszyński, K.* 1934. 310.
41. *Moszyński, K.* 1934. 310.
42. *Diószegi V.* 1974. 65. Magyar párhuzam: *Gulyás É.* 1973. 117.; 1976. 155.; *Sándor M-né,* 1976. 202.
43. *Bedárik, R.* 1966. 225.
44. *Pospech, J.* 1899. 100.; *Štbal, J.* 1928b. 333.
45. *Szendrey Zs. – Szendrey Á.* 1939. 117. Számos példát közöl: *Róheim G.* 1925. 42–44.
46. *Bellosics B.* 1904b. 275. Délszláv példát lásd még: *Róheim G.* 1925. 43–44. Magyar példa: *Kára J.* 1973. 45.
47. Részletesebb adatokat lásd még: *Diószegi V.* 1974. 64., 105.; *Krupa A.* 1974. 169–171.
48. *Wuttke, A.* 1900. 130.
49. *Istvánffy Gy.* 1894. 342.; *Istvánffy Gy.* 1902a–b. 38., 270.; *Benkóczy E.* 1905. 102.; *Hajnal, I.* 1927. 177.; *Bálint S.* 1965. 580.; *Fehér Z.* 1975. 113.; *Sándor M-né,* 1976. 224. 1982-es gyűjtésünk szerint a Galga-menti szlovákoknál napjainkban éppen olyan intenzíven, azonos eljárásokkal és ugyanolyan tartalmi céllal él a patkóhoz fűződő hiedelem, mint az alföldi szlovákoknál.
50. *L. Belvai S.* 1948. 60.; *Béresné Bene Zs.* 1957. 197.; *Bálint S.* 1965. 581.; *Pelle F.* 1965. 260.; *Sándor M-né,* 1976. 225. Szlovák példák: *Istvánffy Gy.* 1894. 348.; *Horváthová, E.* 1968. 582.
51. *Bencsik J.* 1980. 344.
52. *Wuttke, A.* 1900. 447.
53. *B-Y, A.* 1897. 744.; *Vršatský – Ondrus, J.* 1899. 49.; *Vojtek, M.* 1904. 26. Ue. a cseh-németeknél: *Wuttke, A.* 1900. 385.
54. *Kára J.* 1973. 59.; *Bosnyák S.* 1977. 78.; 1980. 53.
55. *B-Y, A.* 1894. 133.; *Istvánffy Gy.* 1894. 343.; 1902a. 33.; *Pospech, J.* 1908. 11.; *Hajnal, I.* 1927. 177.; *Čajánková, E.* 1956. 483.; *Horváthová, E.* 1968. 567. Vö.: *Wuttke, A.* 1900. 208.
56. Nagydobronyban a magyarok szerint akkor, ha véletlenül veszi fel: *Kára J.* 1973. 59.
57. Azonos hiedelem, lásd: *Istvánffy Gy.* 1894. 342.; *Fehér Z.* 1975. 48.; *Manga J.* 1978. 65.
58. *Tessedik S.* 1938. 67.; *Turek, K.* szerint (1928. 358–359.) a legrégebbi cseh feljegyzés a jégeső elleni harangozásról 1661-ből való. Szlovákiában és Csehországban még századunkban is harangoztak: *Hajnal, I.* 1927. 171.; *Urbancová, V.* 1970. 212.

A cseheknel löttek és trombitáltak is: *Brož, J.* 1927. 327.; *Robek, A. – Vančik, F.* 1968. 247.

59. *Juhász A.* 1978. 368. L. még: *Fehér Z.* 1975. 172.; *Ujváry Z.* 1975. 20.; *Gulyás É.* 1976. 155.

60. Hasonló adat: Csökmön ha hallják a szeghalmi harangot, úgy hiszik, meglágyul az idő: *Végh J.* 1944. 63.

61. *Krupa A.* 1974. 293–296.; 299–302. Ugyanott a hozzátartozó irodalom is. A cseheknel hasonló hiedelem: *Osečanský, V.* 1901. 406.

A táplálkozás

1. L. az erről szóló korábbi feldolgozásunkat és az ott felsorolt irodalmat: *Krupa A.* 1971a.; 1976a.; 1979b.; 1980a.; 1980b.

2. A magyar kenyér magas színvonalát *Evlia Cselebi* török utazó már a 17. században is megcsodálta. S az angol *Eduard Brown* – ugyancsak 17. századi megállapítása – szerint Európa legjobb kenyerét sütik Magyarországon: *Gunda B.* 1966. 331–332. Az alföldi kenyérnek és sütésének magasfokú technológiáját a Délkelet-Magyarországról Szlovákiába áttelepült szlovákok magukkal vitték, s a szlovákiai Kis-Alföldön szintén kiváltották az ottani magyarok és szlovákok elismerő csodálatát: *Szanyl M.* 1976. 190.

3. *Gunda B.* 1932. 102–111.; *Bálint S.* 1965. 576–688.; *Bálint S.* 1975. 443–449.

4. *Gunda B.* 1932. 110.

5. Vö. *Gunda B.* 1932. 110.; *Horváthová, E.* 1974a. 291.

6. *Nagy Gy.* 1959. 32. A battonyai szerb asszonyok a rontás ellen kérték kölcsönbe a párt: *Bencsik J.* 1979. 212.

7. *Gunda B.* 1932. 110.

8. *Diószegi V.* 1974. 111.

9. A szlovák nyelvterületen miután befejezte a dagasztást, ismét keresztet vetett: *Tajovský, J.G.* 1900b. 22. A cseheknel hasonlóan főhászkodtak és vetettek keresztet. A cseh evangélikusoknál nem volt szokásban a keresztvetés: *Šulcová, M.* 1975. 264.; *Dömötör T.* szerint is csak a katolikusok teszik: 1981. 164. Amint az adatokból láthatjuk, az alföldi evangélikus szlovákok és magyarok elfogadott eljárása volt a keresztvetés.

10. Jamníkon úgy hitték, hogy ha az elsőnél nem cuppog, nem sikerül a kenyér: *Klíma, A.* 1920a. 24. Hontban, Breznóban felugrottak az asszonyok: *Hreblay, A.* 1926. 155.; *Horváthová, E.* 1981. 330.

11. Azonos magyar–szlovák párhuzamok: *Bálint S.* 1965. 580.; *Borus R.* 1981. 89.; *Tajovský, J.G.* 1900b. 22. Jászdózsán háromszor vetettek keresztet: *Gulyás É.* 1976. 106.

12. *Gunda B.* 1932. 110.

13. *Gunda B.* 1932. 110.; *Nagy Gy.* 1959. 36.

14. *Diószegi V.* 1974. 111. A kenyérrontás válfajait a hódmezővásárhelyi és orosházi magyaroknál *Kiss L.* (1922. 88.) és *Gunda B.* (1932. 110–111.) gyűjtötte össze.

15. *Kiss L.* 1920. 81. Tajovban vendéget jelentett: *Tajovský, J.G.* 1900b. 23.
16. Bátyán a magas kenyér érdekében a tető fölé hátra öntötték: *Fehér Z.* 1975. 106.
17. A magyar néphit szerint annak a gyerekeknek adták, aki nehezen beszélt, vagy selypes volt: *Gunda B.* 1932. 111.; *Kára J.* 1973. 47.
18. *Bálint S.* 1965. 580.; 1975. 445.; *Gulyás É.* 1976. 53.; *Krajčovič, Š.* 1899. 76.; *Šulcová, M.* 1975. 264.; *Fehér Z.* 1975. 106.
19. *Gunda B.* 1932. 111.; *Gulyás É.* 1976. 106.
20. L. az 1. sz. jegyzet.
21. Párhuzamos adat a jugoszláviai magyaroknál: *Borus R.* 1981. 89.
22. Ismert tiltó hiedelem a magyaroknál is: *Kára J.* 1973. 89.; *Dömötör T.* 1981. 164. Az orosházi és környéki magyaroknál vasárnap, karácsonykor, Lucakor tilos sütni: *Gunda B.* 1932. 111. Vö. *Pechány A.* 1913. 102.
23. Hasonló adat: *Gunda B.* 1932. 111.
24. *Kiss L.* 1922. 90.
25. *Majerník, M.* 1899. 23.; *Tajovský, J.G.* 1900b. 22.; *Hreblay, A.* 1926. 156.
26. Hasonló szokás volt a topolyai magyaroknál is: *Borus R.* 1981. 89.
27. Vö. *Gunda B.* 1932. 79.
28. *Moszyński, K.* 1934. 314.; *Bálint S.* 1975. 445.
29. *Nagy Gy.* 1968. 45.; *Ferenczi I.* 1970. 31.; *Gulyás É.* 1976. 105.; *Krupa A.* 1981a. 156.
30. *Diószegi V.* 1974. 96.
31. *Ferenczi I.* 1970. 28–33.
32. *Bencsik J.* 1980. 340.
33. *Ferenczi I.* 1970. 28.
34. Saját gyűjtés. L. még: *Istvánffy Gy.* 1894. 343.; *Wuttke, A.* 1900. 128.; *Cs. Pócs É.* 1964. 20.; *Gulyás É.* 1976. 23. Ugyanezt hitték a méhkeréki románok is: *Bencsik J.* 1980. 344.
35. A parancsot tartalmazó rólvasásokról lásd *Pócs É.* 1977. 57–58.; *Dömötör T.* 1981. 180.
36. *Klířková, G.* 1905. 75.; *B–Y, A.* 1906. 19.

A növény- és az állatvilág hiedelmei

1. *Tábori Gy.* dolgozta fel a Tótkomlós környéki szlovákoknak a növény magjához kapcsolt hiedelmeit. Saját gyűjtésünk azonos eredményeket hozott. Összevetésül lásd: *Tábori Gy.* 1960. 441–444. Szlovák nyelven: 1962. 472–476.
2. *Konečný, B. V.* 1894. 211.
3. *Benkóczy E.* 1906. 103.; *Gunda B.* 1956. 9.; *Csorba B.* 1980. 113., 140.; *Dömötör T.* 1981. 186.
4. Teljes szövegét lásd: *Krupa A.* 1981. 186.
5. *Marusiak S.* 1898. 301.

6. Trencsénben a hólyagfa magjához hasonlóan szerelmi varázslás céljából varrják be a lányok a ruhájukba: *Holuby, J. L.* 1896. 150.
7. *Diószegi V.* 1974. 95.
8. *Istvánffy Gy.* 1902. 34.
9. *Sándor M-né,* 1976. 233.
10. *Tóth F.* 1975. 125.; *Horváthová, E.* 1974a. 326.; *Urbancová, V.* 1981. 30.; *Meyer, C.* 1884. 135.; *Wurtke, A.* 1900. 207.
11. Magyar–szlovák párhuzam: *Horváthová, E.* 1975b. 1038.; *Gulyás É.* 1976. 26.
12. Alföldi magyar hiedelem is: *Balassa I.* 1960. 149.; *Gulyás É.* 1976. 25.
13. *Krajčovič, Š.* 1899. 48.
14. *Vö. Ujváry Z.* 1969. 190–191.
15. *Vö. Ujváry Z.* 1969. 191.
16. *Gulyás É.* 1976. 106.
17. Ludové zvyky a povery v B. Čabe, 1980. 92.
18. *Ujváry Z.* 1969. 216–219.
19. *Vrřatský – Ondrus, J.* 1898. 129.
20. *Horváthová, E.* 1968. 578.; 1975a. 1019.; *Pargač, J.* 1980. 86.
21. *Ujváry Z.* 1969. 221–222.
22. *Halaša, A.* 1898c. 69.; *Mikulášek – Skalský, V.* 1901. 446.
23. *Nagy Gy.* 1963. 23., 24., 31.
24. *Vrřatský – Ondrus, J.* 1898.; *Kiřkovie, G.* 1905. 75.; *Valentényi Gy.* 1909. 37.
25. *Moszyński, K.* 1934. 239.
26. Magyar Néprajzi Lexikon, 2. 1979. 626.
27. *Ujváry Z.* szerint az európai néphitben többek között öregnek nevezik az utolsó kévét: 1969. 142. L. még: *Nagy Gy.* 1963. 33.
28. *Vö. Gunda B.* 1956. 157.; *Frazer, J. G.* 1965. 239–250.; *Ujváry Z.* 1969. 137–152.
29. *Propp, V. J.* 1963.
30. *Propp, J. V.* 1963. 66–67.; *Ujváry Z.* 1969. 145.
31. A szlovákiai változatokban Jézus, illetve az isten kezét fogta meg Mária, s ahol megfogta, onnantól kezdve maradt meg a kalász: *Tajovský, J. G.* 1900b. 22.; *Horváthová, E.* 1974a. 292. Egy cseh változatban szintén az isten haragszik meg, ebben is Szűz Mária lép közbe, hogy a macskák és a kutyák számára hagyjon kalászt: *Čížmář, J.* 1894a. 30–31. Egy lengyel változatban Jézus azért akarja elvenni a kalászt, mert egy faluban nem adtak Máriának a karján Jézussal semmit sem. Szűz Mária azonban megkönyörült az embereken, és megfogta Jézus karját: *Matusiak S.* 1898. 286.
32. *Ujváry Z.* 1975. 189. A magyar nyelvterületről ő maga is közöl több mondát: 1975. 15., 21., 24., 27–28., 190–195.; *Berze Nagy J.* 1940. II. 320–321., 322., 509., 607., 611., 621. (Hazai és külföldi irodalom.) Az újabb közlések közül lásd még: *Cs. Pócs É.* 1964. 24.; *Bosnyák S.* 1973a. 19.; 1977. 47–48.; *Fehér Z.* 1975. 25.; *Gulyás É.* 1976. 28.; *Sándor M-né,* 1976. 196.
33. *Kára J.* 1973. 46.; *Fehér Z.* 1975. 25.; *Gulyás É.* 1976. 28.; *Bosnyák S.* 1980. 149.
34. *Balassa I.* 1960. 149.
35. *Balassa I.* feldolgozása szerint (1960. 145.) a magyar néphitben több jeles napon

is lehetett vetni, míg más napokon tiltották. L. még: *Nagy Gy.* 1963. 115.; *Fehér Z.* 1975. 26.

36. *Balassa I.* 1960. 404.

37. *Fehér Z.* 1975. 106.

38. *Balassa I.* 1960. 418.

39. *Gunda B.* 1932. 108.

40. *Balassa I.* 1960. 418.

41. *Diószegi V.* 1974. 95.

42. *Volf-Kňazolúcky, Š.* 1899. 144.; *Pospech. J.* 1899. 100.

43. *Pechány A.* 1913. 118.; *Pargač, J.* 1980. 85.

44. *Ujváry Z.* 1975. 15., 27., 33.; *Fehér Z.* 1975. 108.

45. L. az 1. A táplálkozás hiedelmei alfejezetnél.

46. *Bencsik J.* 1980. 342–343.

47. *Mjartan, J.* 1953. 118. L. még az 1. sz. jegyzet!

48. *Prostonárodné povery*, 1893. 179.

49. *Majerník, M.* 1899. 23.

50. *Urbanová, V.* 1981. 29.

51. *Pelle F.* 1956. 259.

52. *Ujváry Z.* 1975. 15., 27., 33. L. még: *Fehér Z.* 1975. 25.

53. A Galga mentén egységesen *pánboštokova krávka* a neve, és hasonlóan jósló esőt.

54. Magyar–szerb párhuzam: *Fehér Z.* 1975. 19. Galgagyörkön ecetjósító mondókat is recitáltak a hangyához:

*Mravka, mravka,
daj mi ocot,
ja ti dán vino.*

55. Saját gyűjtés az újkgyösi magyaroktól: azonos hiedelem. Lásd: *Fehér Z.* 1975. 107. A Kárpát-medencebeli esővarázsló rítusokról lásd *Ujváry Z.* 1972.; 1980. 119–159.

56. A németeknél a beszótt pókháló szerencsétlenséget jelent: *Wuttke, A.* 1900. 206. A sarkokban szótt pókháló pedig jó időt: *Wrede, A.* 1919. 88.

57. *Bálint S.* 1965. 580. A bihari magyarok szerint aki reggel pókot lát, szerencsés lesz a napja: *Sándor M-né*, 1976. 233. A szerb néphitben is hírt hoz: *Bellosics B.* 1904b. 275.

58. *Wuttke, A.* 1900. 206.

59. *Tessedik S. – Berzeviczy G.* 1979. 295.

60. Lengyelországban a lányok azt figyelték, merre repül a katicabogár: arrafele mennek férjhez. A fiúk is olyan tartalmú szöveget recitáltak, amelyben azt kérdezték, honnan kapnak feleséget: *Komorovský, J.* 1976. 42. A férjtudakoló mondókák ismeretese a magyar néphitben is. A bihari magyar fiúk még a katonáskodás helyét is így érdeklődik meg: *Faragó J. – Fábán I.* 1982. 257–259.

61. Csanádalberti, nagybánhegyesi és tótkomlói változatokat lásd: *Krupa A.* 1974. 191–193.

62. *Bálint S.* 1965. 582.; *Fehér Z.* 1975. 31.; *Sándor M-né*, 1976. 233. *Povery z Hornych Bziniec*, 1898. 626.

63. *Bálint S.* 1965. 582.; *Moszyński, K.* szerint a fecske és a gólya Délkelet-Euró-

- pában „szent” madár. Más madarak is hasonló „tisztelet” töltenek be: pacsirta főként oroszoknál, lengyeleknél, galamb oroszoknál, csalogány fehéroroszoknál, kakukk a szerb-horvátok egy részénél, sas a balkáni szlávoknál: *Moszyński, K.* 1934. 561.
64. *Bellosics B.* 1904b. 277.; *Fehér Z.* 1975. 31.
65. *Istvánffy Gy.* 1902b. 270.; *Hreblay, A.* 1926. 153.; *Horváthová, E.* 1974a. 326.
- A német nyelvterületen is azonos hiedelem élt: *Wuttke, A.* 1900. 120.
66. Saját gyűjtés.
67. *Socháš, P.* 1897b. 381.; *Istvánffy Gy.* 1902b. 34.; *Pechány A.* 1913. 117.
68. *Istvánffy Gy.* 1902b. 270.
69. *Socháš, P.* 1897b. 381.; *Erdős K.* 1979. 48.
70. *Fehér Z.* 1975. 104.
71. *Bálint S.* 1975. 444.; *Poverly z Horných Bziniec,* 1898. 626.
72. *B-Y, A.* 1897. 745.; *Rell L.* 1930. 184.; *Diószegi V.* 1974. 101. A méhkeréki románok azonosan hiszik: *Bencsik J.* 1980. 344.
73. *Prostonárodné povery,* 1892. 377.; *Kára J.* 1973. 49.; *Sándor M-né,* 1976. 226.
74. *Re!! L.* 1930. 138.
75. *Kára J.* 1973. 44.; *Matusiak S.* 1898. 302.; *Wuttke, A.* 1900. 119.
76. *Istvánffy Gy.* 1902. 35.; *Wuttke, A.* 1900. 204.
77. *Tóth F.* 1975. 122. Az úrményházi magyarok egy része a Nagybánhegyes környéki magyar közösségekből telepedett át a 19. században. Nem valószínű azonban, hogy magukkal vitt hiedelemről van szó, inkább azonos hatású, másodlagos, felülről (sajtó stb.) jött hiedelemnek tekinthető. Bár az is igaz, hogy a németeknél a századfordulón elterjedt hiedelem, tehát német telepesektől is átvehették: *Wuttke, A.* 1900. 119., 204.
78. *Bálint S.* 1965. 580.; *Bóna J.* 1972. 231.; *Sándor M-né,* 1976. 234.; *Dömötör T.* 1981. 111. *Prostonárodné povery,* 1892. 118.; *Vrřatskyj-Ondrus, J.* 1899. 48.; *Istvánffy Gy.* 1902a. 33.; *Brzozowska, T.* 1973. 134.; *Wuttke, A.* 1900. 201.
79. *Hraše, B.* 1897. 476.; *Wuttke, A.* 1900. 201.
80. *Nagy J.* 1891c. 132.; *Sztancsek J.* 1908. 104.; *Valentényi Gy.* 1909. 42.; *Hreblay, A.* 1926. 153.; *Diószegi V.* 1974. 83.; *Horváthová, E.* 1974a. 326.; *Komarovský, J.* 1976. 41.
81. *Sobotka, P.* 1894. 443.; *Robek, A. – Vančík, F.* 1968. 251.; *Brzozowska, T.* 1973. 134.; *Wuttke, A.* 1900. 204.; *Wrede, A.* 1919. 92.
82. *Vojtek, M.* 1900. 97.; *Hreblay, A.* 1926. 153.; *Moszyński, K.* 1934. 410.
83. Északnyugat-Szlovákiában az árpa termésére jósltak hasonlóan: *Vojtek, M.* 1900. 97. L. még: *Hlaváč, Š.* 1900. 39.
84. Általánosan ismert a magyar és a szláv néphitben: *Kára J.* 1973. 58.; *Bálint S.* 1975. 444.; *Fehér Z.* 1975. 19.; *Moszyński, K.* 1934. 53.
85. Azonos adat Liptóból: *Istvánffy Gy.* 1902a. 35.
86. *Moszyński, K.* (1934. 53.) szerint a varjak csapatos repülése esőt jósol.
87. Hasonló magyar adat: *Kára J.* 1973. 58.
88. *Istvánffy Gy.* 1894. 345.; *Volf-Křazolúcky, Š.* 1899. 142.; *B-Y, A.* 1900. 8.; *Istvánffy Gy.* 1902b. 268.
89. *Istvánffy Gy.* 1902b. 268.; *Pechány A.* 1913. 118.
90. *Vö. Béresné Bene Zs.* 1957. 201.; *Bencsik J.* 1971. 62.; *Ujváry Z.* 1980. 55.; *Dömötör T.* 1981. 109.
91. Sarkad, Vésztő: saját gyűjtés.

92. *Moszyński, K.* 1934. 62.
93. A szlovák nyelvterületen a múlt században is általánosan mondott szöveg: *Urbancová, V.* 1981. 30.
94. *Fehér Z.* 1975. 98.; *Istvánffy Gy.* 1894. 343.; *Budav. A.* 1899. 11.; *Koldrik, M.* 1931. 359.; *Wuttke, A.* 1900. 200.
95. *Bellosics B.* 1979. 48.
96. *Erdős K.* 1979. 48.
97. *Wuttke, A.* 1900. 200.
98. L. még *Istvánffy Gy.* 1902a–b. 34., 369.; *Bálint S.* 1965. 580. A cseh és a német néphitben szerelmi varázsláson túl baljós előjelek hordozója is. A csehek szerint pokolból küldött ördög: *Čížmář, J.* 1894b. 330. Az erdélyi szászoknál a halált mutatja: *Wuttke, A.* 1900. 124. A denyévér huhogása a magyar néphitben is halált jósol: *Dömötör T.* 1981. 111.
99. *Diószegi V.* 1974. 112.
100. *Reil L.* 1930. 187.
101. *Bálint S.* 1975. 448.
102. *Krupa A.* 1981a. 159–160.
103. *Nagy J.* 1891c. 132.; *Hraše, J. K.* 1897. 476.; *Zibr, Č.* 1914. 143.
104. *Urbancová, V.* 1981. 29.
105. Nem tudtuk figyelembe venni *Moszyński, K.* (1934. 563.) hármastagolását a háziállatokra vonatkozóan, ugyanis a meglévő hiedelemtartalmak napjainkban nem határolhatók el olyan élesen, hogy valamiféle csoportosítást megkíséreljünk kialakítani. *Moszyński, K.* szerint az első csoportba a juh, a szarvasmarha tartozik, mert mintája az egyházi jognak, magatartásnak, a ló, a kutya, a kecske kettős magatartású állatok: kapcsolatuk van a rossz erővel is, de egyúttal védelmet is nyújtanak ellenük, a harmadik csoportba a macska tartozik, mint a rossz legáltalánosabb megtestesítője.
106. *Béresné Bene Zs.* 1957. 191.; *Kára J.* 1973. 47.; *Fehér Z.* 1975. 163.; *Iremský,* 1907a. 42.
107. *Socháč, P.* 1897b. 381. L. még: *Urbancová, V.* 1970. 185.
108. *Čajánková, E.* 1956. 472.
109. Hasonló adat Breznó környékéről: *Hreblay, A.* 1926. 153.
110. Közép-Szlovákiában első kihajtáskor csak kenyeret kapott: *Tajovský, J. G.* 1900. 23.
111. L. *Urbancová, V.* 1970. 288.; *Kiššovie, G.* 1905. 75.
112. *Čabiansky Kalendár,* 1937. 118.
113. *Halaša, A.* 1898c. 69.
114. *Pargač, J.* 1980. 87.
115. Közép- és Nyugat-Szlovákiában a kihajtáskor helyezték oda a tojást, majd a koldusoknak adományozták: *Socháč, P.* 1897b. 380.; *Halaša, A.* 1898. 69. L. még: *Pargač, J.* 1980. 87.
116. *Istvánffy Gy.* 1902a. 35.
117. *Bálint S.* 1975. 446. Német párhuzam: *Wuttke, A.* 1900. 131.
118. *Reil L.* 1930. 187., 216. Szlovákiában megröckösködték vízzel: *Horváthová, E.* 1968. 581.
119. Vö. hasonló eljárások a tehén védelmére: *Horváthová, E.* 1970b. 433–434.
120. *Komoly, P.* 1975. 216.

121. *Istvánffy Gy.* 1894. 347.; 1902. 318.; *Urbancová, V.* 1970. 293.; *Kiššovie, G.* 1905. 75.
122. *Béresné Bene Zs.* 1957. 196.
123. Szlovák párhuzam: *Horváthová, E.* 1974a. 292. Vesszővel háromszor veri meg: *Pechány A.* 1913. 118.
124. *Béresné Bene Zs.* 1957. 195.; *Horváthová, E.* 1974a. 292.
125. *Bálint S.* 1965. 581. L. még: *Fehér Z.* 1975. 109.
126. L. még: *Sándor M-né,* 1976. 233.
127. *Gulyás É.* 1976. 22.
128. L. még: *Bálint S.* 1965. 582. Wendlandon a németek arra ügyeltek, hogy a vevő ne vigyen el egy darab szalmát sem a malacvásárláskor, nehogy vele elvigye a szerencsét is: *Schwebe, J.* 1960. 95.
129. Ráolvasáshoz szlovákiai párhuzam: *Ríznerová – Podjavorinská, L.* 1894. 317.
130. *Bálint S.* 1965. 582.
121. Vö. Prostonárodné poverý, 1892. 377.; *Wuttke, A.* 1900. 200.; *Sándor M-né,* 1976. 233. Ha a házba néz, vendéget jelent: *Buday, A.* 1899. 11.
132. *Volf-Kňazolúcky, Š.* 1909. 32.: fekete tehén, fekete tyúk is szerencse.
133. *Kára J.* 1973. 59.; *Fehér Z.* 1975. 98.; *Gulyás É.* 1976. 101., *Sándor M-né,* 1976. 233.; *Istvánffy Gy.* 1894. 343.; 1902a. 33.; *Komoly, P.* 1975. 216.; *Erdős K.* 1979. 48. L. még: *Wuttke, A.* 1900. 200.
134. Az orosházi magyaroknál szintúgy: *Bálint S.* 1965. 580.
135. Közismert a Kárpát-medencében, a németeknél, a lengyeleknél: *Wuttke, A.* 1900. 200.; *Bellosics B.* 1904b. 276.; *Brzozowska, T.* 1973. 134.; *Gulyás É.* 1976. 102.; *Sándor M-né,* 1976. 220.
136. Magyar–német párhuzam: *Kára J.* 1973. 58.; *Wuttke, A.* 1900. 127.
137. Szlovák párhuzamok: *Horváthová, E.* 1974a. 326.; 1975b. 1039. Az orosházi magyarok szerint akkor esik, ha dorombol a macska: *Bálint S.* 1965. 582. A kutya fűvése is esőt jelent: *Buday, A.* 1899. 11. Ez utóbbit az ittréni szlovákok is hiszik.
138. *Diószegi V.* 1974. 189.
139. *Krupa A.* 1974. 210.
140. *Diószegi V.* 1974. 109.
141. *Diószegi V.* 1974. 109.
142. *Horváthová, E.* 1970b. 493.
143. *Diószegi V.* 1974. 109.
144. *Pechány A.* 1913. 117.; *Urbancová, V.* 1970. 294. A németeknél is: *Meyer, C.* 1884. 224.
145. *Kára J.* 1973. 47.; *Ujváry Z.* 1975. 20.; *Fehér Z.* 1975. 112.
146. *Gulyás É.* 1976. 41.
147. Vö. még: *Diószegi V.* 1974. 109.
148. *Molnár L. – M. Hajdu M.* 1974. 174.
149. *Kára J.* 1973. 47.; *Fehér Z.* 1975. 109.
150. *Bálint S.* 1965. 581.; *Pelle F.* 1965. 260.; *Kára J.* 1973. 47.; *Fehér Z.* 1975. 112.; *Sándor M-né,* 1976. 229.
151. *Vansová, T.* 1897. 381.; *Istvánffy Gy.* 1902a. 37.; *Kiššovie, G.* 1905. 74.; *Molnár L. – M. Hajdu M.* 1974. 174. Bűbosért: *Volf-Kňazolúcky, Š.* 1899. 143.; *Pechány A.* 1913. 118.

152. Magyar párhuzam: *Nagy Gy.* 1968. 108.
153. *Hoppál M.* 1969. 495., 406.; *Fehér Z.* 1975. 98., 163., 165.; *Sándor M-né,* 1976. 228.; *Gulyás É.* 1976. 41.
154. *Vansová, T.* 1897. 381.; *Buday, A.* 1899. 11.; *Vr̄atský – Ondrus, J.* 1899. 48.; *Horváthová, E.* 1974a. 326.
155. *Bellostics B.* 1904. 276.; *Bálint S.* 1946. 58.; 1965. 587.; *Fehér Z.* 1975. 98.; *Sándor M-né,* 1976. 233.; *Volf-Křazolúcky, Š.* 1899. 145.; *Istvánffy Gy.* 1902a. 33.; *Pářička, J.* 1903. 170.; *Urbancová, V.* 1970. 291.; 1981. 30. A lengyel néphitben hasonló tartalmú: *Brzozowska, T.* 1973. 134. A csehek szerint ha a fekete tyúk kukorékol, biztos a halál: *Hraje, J. K.* 1897. 476. L. még: *Koldřik, M.* 1931. 359.; *Wuttke, A.* 1900. 202.
156. Azonos hiedelem: *Moszyński, K.* 1934. 53.
157. A kakas ablakba kukorékolása a német nyelvterületen is vendéget jelentett: *Wuttke, A.* 1900. 202.

A délkelet-magyarországi szlovákok hiedelemvilágában az egyik legaktívabb, legismertebb területet az ember-, illetve természetfeletti személyek, lények alkotják. A mai néphitben való megjelenésük kétszintű. Egyrészt hisznek még a létükben, a tevékenységükben, másrészt már csak hiedelemmondákban, -történetekben lelhetők fel. Ez a kettősség elsősorban a boszorkányokra jellemző, mert még ma is előfordul, hogy valakit valamilyen rontó cselekedetet végrehajtó boszorkánynak tartanak, de a boszorkánynak tulajdonított legtöbb tett már csak a népi elbeszélésekben elevenedik meg. Voltaképpen a többi mitikus lény is főként csupán mesélési témaként gyűjthető.

A mitikus alakok a tulajdonságaik alapján két csoportba oszthatók. Az elsőbe az ember- és természetfeletti erővel rendelkező személyeket, a másodikba a természetfeletti lényeket, képzeteket soroljuk.

Az itt élő szlovákok ember- és természetfeletti személyeknek a *boszorkányokat*, a *tudós kocsis*t, a *foggal született gyereket* és a *táltost*, természetfeletti lénynek pedig a *kísértetet*, a *lidércsirkét*, a *lidércfényt*, a *viziborjút*, az *ördögöt* és a többi kisebb jelentőségű, kevésbé ismert mitikus alakot (*pitimužik*, *boboš* stb.) tartják.

A leggazdagabb hagyománya a boszorkányokban való hitnek van, és ez napjainkban mindinkább háttérbe szorítja a többi mitikus alakot, sőt a többi specifikus vonását is magába szívja. A hiedelemvilág általános kopásával, elhalásával egyidőben egyfajta egyszerűsödés zajlik le, e folyamatban a boszorkányhit – aktív továbbélése folytán – szinte egyeduralmat kap. Ezáltal mindaz, ami korábban a nép gazdag képzeletvilágának sokszínű megnyilvánulása volt, mindinkább egy hiedelemlény köré csoportosul, tömörül. *Diószegi V.* az 1950–60-as években gyűjtött tótkomlósi adatai alapján a boszorkány mellett még majdnem egyforma szinten említi a kísértet, a lidércfény, a táltos és a tudományos emberek szerepét, amelyek meglehetősen jelentős helyet foglalnak el a tótkomlósiak hiedelemvilágában.¹ A magyar néphitről szóló könyvében *Dömötör T.* a boszorkányt még úgy állítja be, mint amelynek több egyenrangú társa van.²

Kutatásunk adatai szerint napjainkban a délkelet-alföldi szlovákoknál a boszorkány lett a legfőbb mitikus alak. De az újabb magyar néprajzi monográfiákban is a boszorkányt tartják fő tényezőnek.³ *Kardos L.* egy dunántúli kis szlovák falu vallási életét vizsgálva szintén azt állapítja meg, hogy a boszorkány a bakonycsérnyei emberek néphitének központi alakja.⁴ A boszorkánynak egyre nagyobb előretörése a hiedelemvilágban mindenképpen szerkezeti és tartalmi arányeltolódásoknak a következménye. *Pócs É.* a magyar néphitben hasonlóan végbemenő és általánosítható folyamatra mutat rá, példaként a különböző természetfeletti lényeknek az ördöggel való behelyettesítését idézi, s a boszorkányt is több más hiedelemlény vonásai egybeolvasztójának tekinti.⁵ A svájci németeknél *Weiss, R.* is azt tapasztalta, hogy a néphit animisztikus-démonisztikus képzeteit mindinkább az emberalakú bolyongó holtak és varázsló boszorkányok veszik át.⁶

A javasokat, a kuruzslókat, a varázsló embereket azonban nem csak napjainkban azonosították a boszorkányokkal, a Békés megyében és a mai Szlovákia területén lezajlott boszorkányperrek tanúsága szerint már a 17–18. században is a fővádoltak közé tartoztak. Majdnem mindegyik 18. századeleji Békés megyei boszorkányperben őket hurcolják meg, és égetik-el.⁷ A néphit – a rendelkezésre álló magyar és szlovák adatok tanúságának megfelelően – a különböző ember-, illetve természetfeletti erővel rendelkező individuumokat legtöbbször boszorkányként értelmezte. Tehát a boszorkánynak központi alakká való válása hosszú történeti fejlődés eredménye.

A boszorkánysággal felruházottak között lehet ugyan minőségileg megkülönböztetést végző csoportosítást megalkotni, amint azt Horváthová, E. is tette, a valóságban azonban mindegyik boszorkány-gyanús személyt – akármilyen kismértékben illették is őt boszorkánysággal, – ha a helyzet úgy alakult, végsősoron azonnal felruházták a boszorkányság valamelyik típusu tulajdonságával. Horváthová, E. a boszorkányok első csoportjába azokat sorolta, akiknek nincs természetfeletti képességük, de olyan eszközöket használnak, amelyeknek mágikus rontó erejük van. Ide tartoznak a javasok, a kuruzslók. A másik csoportban olyan személyek találhatók, akik természetfeletti, velük született kárt okozó képességgel rendelkeznek (pl. a szemmelverő összenőtt szemöldökű emberek, az itt élő szlovákok által nem ismert, de több szlovákiai néprajzi csoportnál élő *upírok*, *morák*, két szívvel születettek stb.). A harmadik csoportba tartoznak a tulajdonképpeni boszorkányok, akikről azt hitték, hogy az erejüket az ördögtől szerezték, és többek között olyan, a középkorban rájuk testált tulajdonságuk is van, mint az ördög csókjának az érzéketlen helye, a boszorkánynak az ördöggel folytatott szórakozása stb.⁸

Az itteni szlovákok a szemmelverők jórészét fenntartás nélkül a boszorkányok közé sorolják (különösen ha nő az illető, és ráadásul szomszédasszony). A gyereket öntudatlanul szemmelverő embereket, akik vízlömosással el tudják hárítani a bajt,

azonban nem ruházzák fel ezzel a jelzővel. Az állatok szemmel-
verését előidéző emberekről már nem ilyen egyértelmű a felfo-
gás. A háziállatok bármilyen betegségét hajlamosak a boszorká-
ny rontásának felfogni. Míg korábban – a boszorkányperek
adatai szerint is – a boszorkány rontó szerepe elsősorban az
emberen érvényesült, ma a boszorkány cselekedeteiben a főhe-
lyet elsősorban a háziállatok rontása képezi. Ami nem zárja
ki természetesen sem az emberen végzett rosszindulatú tetteit,
sem más természetfeletti megnyilvánulásait. Hasonló tapasza-
latot szereztünk a környező magyarságnál gyűjtött adatokból.⁹
A szlovák nyelvterületen is hasonló folyamat játszódhatott le,
a mai feldolgozások már az első helyre teszik a boszorkánynak
az állatok körében végzett rontó tevékenységét.¹⁰

A délkelet-alföldi szlovákok boszorkány-képzete egységes.
Ugyan kétféleképpen nevezik (*bosorka*, *striga*), de a két fogal-
lom közé nem tesznek jelentésbeli különbséget. *Barabás J.* a
18. századi Békés megyei népeletet vizsgálva szintén azt állapí-
totta meg, hogy a magyar néphitben már akkor sem lehetett a
boszorkány *striga* és *malefica* közé válaszfalat húzni.¹¹ *Márkus*
M. a nyíregyházi szlovákoknál még különbséget talál a *striga*
és a boszorkány jelentése között. A boszorkány inkább a gazda-
ságot, a *striga* az ember egészségét veszélyezteti.¹² Az itt élő
szlovákoknál mind a két szó egy jelentéstartalmú. Az éjjeli lep-
két is *strigának* nevezik – mint korábban láttuk – ez általában
a boszorkány metamorfózisa, viszont soha nem kapja meg a
bosorka nevet. A boszorkány minden más alakját mindkét szó-
val illetik. A *striga* szó korábbi átvétel, a latin eredetű fogalom
feltehetően a vlachok révén honosult meg a nyugati szlávok-
nál, a *bosorka* nevet pedig a magyaroktól kölcsönözhatték.¹³

A mai népi prózában az itt élő szlovákok boszorkányhité-
nek a tartalma, szerkezete, aktivitása és helye nem tér el lényeg-
esen a környező magyarság boszorkányhitének azonos sajátos-
ságaitól. Egy szlovák és egy magyar lakta községben végeztünk
összehasonlító vizsgálatot arról, hogy a népi prózán belül az
egyes népi képzetek milyen arányban vannak. Az újkígyósi

magyar hiedelemmondákban a legnagyobb csoportot a boszorkányokról szóló mondák alkotják, utána közvetlenül a kísértetmondák következnek. A csanádalberti szlovákoknál a kísértetmondák ugyan nagyobb számban fordulnak elő (főként álhiedelemmondák), de utánuk szorosan zárkóznak fel a boszorkánymondák.¹⁴ A boszorkány alakjai, rontása, rosszindulatú tetteinek az elhárítása, a tudományának az átvétele terén az ismeretek jórésze azonos, s ami a legfontosabb, a boszorkány előfordulása, aktivitása és ezek aránya ugyancsak megközelítően azonosnak tekinthető a két etnikumnál. Eltérések főként lokálisan fordulnak elő. A boszorkányokról szóló szájhagyomány is erőteljesen közeledik egymáshoz, a legtöbb boszorkány-hiedelemmonda egyaránt gyűjthető mind a két etnikumnál. Ennek egyik legpregnansabb bizonyítéka a keletkezését illetően Békés városához kötött, de az ország más részein is elterjedt¹⁵ Bódisné-monda, amelyet már a szlovákok is ismernek.

A monda egy öregasszonyról szól, aki ha egy kis követ tesz a szájába, tojást tojik. Bárki veszi is a szájába ezt a követ, ugyancsak tojja a tojást. A monda szerint az asszonyt boszorkányként elégették. Békés megyében a magyarok körében rendkívül népszerű volt a monda, számos magyar helységben gyűjtöttük változatait, mindenekelőtt Békésen. Egy mezőberényi szlovák adatközlőnk kétnyelvű változatát mondta el, ő egy magyar embertől hallotta. A monda kétnyelvű megjelenése az interetnikus kapcsolatok magas színvonalának a tanúsága. Érzékelteti az átadás és az átvétel mechanizmusának egy igen fontos szakaszát: a szlovák mesélő – miután magyarul hallotta – a mondában szereplő párbeszédet, az élő beszéd fordulatait még magyarul továbbítja, de az elbeszélő, leíró részt szlovákul fogalmazza meg. Innen csupán egy lépés hiányzik ahhoz, hogy a monda teljes szövege szlovákul hangozzék el. A kétnyelvű fogalmazás természetesen nemcsak az átadás, az újraalkotás fokozatait illusztrálja, hanem azt is, hogy az itt élő szlovákok jórésze már kétnyelvű, tehát mind a két nyelven megértik a történetet.¹⁶

A Békés megyei boszorkányperek zöme tulajdonképpen már

befejeződött, mire a szlovákok idetelepedtek, lefolyásuk tehát közvetlenül nem gyakorolt hatást, bár a boszorkányok „fő fészkei” éppen Békéscsabával, Mezőberényvel és Szarvassal határos magyar helységek voltak (Doboz, Gerla, Békés, Békésszent-andrás), és e helységek magyar lakosságával mindennapos, közvetlen kapcsolatban éltek. Néhány 18. századközepe perben békéscsabai gyanúsítottokról is olvashatunk, akik boszorkányként megnyomtak és rontottak.¹⁷ A letelepült szlovákok 18. századi hivatalos ügyirataiban is szerepel a gonosz lélek, a sátán és a boszorkány hiedelme, mint a boszorkányperekkel összefüggő magyar iratokban. A békéscsabai községi jegyzőkönyvek szerint a helység lakosai „gonosz lélek és sátán” sugallatára követtek el bűnöket (kicsapongás, verekedés), és az előjáróság ítélete alapján a haragos szomszédok a gonosz lelket „arcul csapással” üzték ki magukból.¹⁸ A Galga menti szlovákoknál a boszorkányokat felbújtó ördögről ma is azt tartják, hogy az emberek szívében található, aki a bűnre, a rosszra ösztökél, hogy veszekedjenek az emberek, és ne engedjenek egymásnak. Szarvason pedig – alighogy letelepedtek – Hrdina András pap feleségét kiáltották ki boszorkánynak, és a Körösbe vetették, hogy meggyőzödjenek róla, boszorkány-e. Ha fentmarad a vizen, bizonyítottan az, ha pedig elsüllyed, nem boszorkány. Az asszony emiatt kishíján belefulladt a folyóba. Az eset olyan feltűnést keltett, hogy *Tessedik S.* is megemlékezik róla.¹⁹ Valószínűleg a boszorkányperek hatására frissülhetett fel ez az eljárás, a mai Szlovákia területén még a 19. század elején is szokásban volt, hogy hasonló célból a folyókba dobták a boszorkánynak tartott nőket.²⁰

A boszorkányhit egyik fontos sajátossága, hogy a *striga*, illetve a *boszorka* mindig konkrét személy: szomszédasszony, szomszéd, hirtelen meggyarapodott vagy jól gazdálkodó falubeli, magános asszony, gyanús hírbe hozott szép nő, neves vajákos, kuruzsló stb.²¹ A tudományosok egy része szintén élő személy, legtöbbször – különösen a tudós kocsis csoportjába tartozók – azonban csupán elbeszélések alakjai. A foggal született gyerekekről is inkább történetben hallunk.

A boszorkányoknak tartott személyek legtöbb esetben rendes, becsületes emberek, normális életet élnek, semmi feltűnő sincs rajtuk. Gyakran a család legidősebb tagjai rendelkeztek elhárító erővel. Az utóbbiakat, mivel rendszerint pozitív mágikus cselekvést végeztek, tisztelet vette körül, de – mint a megmagyarázhatatlan varázserővel, tudással rendelkező emberektől általában – a tiszteleten túl félték is tőlük. Ezekkel az emberekkel szemben tanúsított tartózkodó félelem – noha hasznos tevékenységüket és szükségességüket elismerték (a kifejezetten rosszindulatúnak tudott rontókon kívül) – legfőképpen abból fakadt, hogy kiszámíthatatlanoknak, szeszélyeseknek tartották őket, akikről nem tudni, mikor mit tesznek, vagy szándékoznak cselekedni. Mint ahogy kiszámíthatatlan minden természeti erő és jelenség is, amelyet a paraszti tapasztalaton épülő tudással megmagyarázni nem tudnak.

A falusi közösségen belül a legtöbb ember felhasználta a javára vagy a más kárára alkalmazható hiedelemeljárásokat. A körábban tárgyaltak ezt jól szemléltetik, akár a ráolvasásokra, akár a termékenységű varázslatokra, a szerelmi praktikákra vagy az egyéb, individuálisan végrehajtott eljárásokra gondolunk is. Aki valamit értett a rontás vagy a boszorkányság megszerzéséhez, nem szívesen szólt róla, attól félve, hogy elveszíti mágikus erejét és tudását: *Tito starí ľudia čo takvoto vela rozumeli, tí bojí takí púverčiví, ňeradi oni vjvrávaŕi, lebo ňebolo istvo. Len tak bolo istvo, ač si oni u seba držaŕi.* (Békéscsaba)

A neves vajákosoknak, kuruzslóasszonyoknak, gyógyító embereknek a boszorkányok közé sorolása véleményünk szerint természetes jelenség. A többieket véletlen vagy valamilyen ok miatt nyilvánítottak boszorkánnyá, az utóbbiak viszont rejtett, titkos tudás birtokosai voltak.

A legdöntőbb különbséget a közönséges egyszerű halandók és a „tudó” emberek között mint vízválasztó az jelentette, hogy a boszorkányokat valamilyen titokzatos erő vagy lény által elkötelezettnek tekintették, amely lehetővé tette számukra, hogy az ember által el nem végezhető, csak a vágyálmaiban megvaló-

suló tetteket hajtsanak végre. S ez az elkötelezettség nem minden esetben az ördöggel, a gonosszal való szövetség kifejezése, mint amiként a középkori boszorkányüldözés frazeológiájából ismeretes, hanem olyan képesség, erő birtoklása és az egyszerű ember által fel nem fogható titokban való jártasság, amely csak nekik adatik meg, mert erre születési adottságaik vagy más boszorkányoktól való tudásátvétel predesztinálja őket.

Mint fentebb írtuk, a szemmelverők egy része nem sorolható a „tudatos” rontók, boszorkányok közé, de közülük sokan verbuválódtak ebbe a hadba. Hiszen azt, akit ma még ártatlan szemmelverőnek tekintenek, valamilyen közbejött ok miatt másnap a közösség már emberfeletti erővel rendelkező személyek közé utasíthatja. Például Magyarózdton – hogy egy nemzeti léteben élő magyar etnikumú településre is hivatkozzunk – boszorkánynak általában azokat hitték, akik valamilyen kiemelkedtek, kiváló kenyeret sütöttek, a tehenük jó tejelő volt, vagy bármilyen téren átlagon felüli sikert értek el a munkájukban. De bizonyos szituációkban bárki azzá válhatott: amikor a megrontott tehen miatt a küszöbön püfölték az ujjast, hogy megidézzék a boszorkányt, aki akkor a házhoz jött, azonnal megállapították róla, hogy azért tért be, mert magán érezte az ütését.²²

Az emberfeletti erővel bíró személyek közé soroltakból elsőként a pénzért, naturáliákért gyógyító, rontó hivatásos varázslókat, vajákosokat, jósnőket, kártyavetőket említjük. Őket varázslónak (*vražica* 'varázslónő', *vražiar* 'varázsló', *vražedlníci* 'varázslók'), kuruzslónak (*kuruzlov* 'kuruzsló') nevezték, de egyúttal boszorkányoknak is tekintették őket: *O bosorkách zme počúfi to, že veľa veđeľe, že takto porobile... bofi takie vražice.* (Békéscsaba). *Veštica bola bosorka.* (Békéscsaba). *Tie len karti metafi, tie bosorka.* (Nagybánhegyes).

A gyógyító és ráolvasó egyszerű falubéli asszonyok a koruk miatt is megkaphatták a boszorkányvádat: *Bofi takie starie mamovke, čo vražiti veđeľi. Ak dieťa ochorelo, voľakodi ňeufekafi doktorovi s ňin, aľe: Díeťa moje, iba doňes, veď ja mu spomó-*

žem... No tak ho ma' tañiesla k tinto starin mamovkon, tan deja-ko narábeľi s dñeatkon. Nad ñin olovo zľevaľi, že s čoho sa zľaklo, od čoho je chorvo. Lebo spak ruki ho umiľi a do spod-ñiku utreľi, takvóto dečo narábeľi s tin maľičkin. Takie starie kuruzlovke boľi, tak jich pozvaľi, že bosorke, lebo šakovo veďeľi, hádan aj vražďi. (Nagybánhegyes). Ez a felfogás egyébként egyformán jellemző a magyar és a szlovák néphitre.²³ Feltűnő külön-
ként tartottak nyilván asszonyokat.²⁴ Rendszerint nem nevezték meg, hanem körülírással jellemezték őket: olyan asszonyok, akik rontottak (*takie ženi, kerie porábeľi* – Tótkomlós), az, aki rontott (*ten, čo porobiu* – Békéscsaba), olyan személy, aki elhárítani tudott (*taká osoba, čo veďela odrobiť* – Békéscsaba). A körülírás el is maradhatott, csak a jelzői mutató névmással érzékeltették a mivoltukat: *zme tajšľi takej žeňe: olyan asszonyhoz mentünk* – (Csanádalberti), *olyan asszony (taká žena), az a személy (tá osoba)*. Ez nemcsak az itteni szlovákok sajátossága, hozzátartozott a boszorkányhit specifikus jegyeihez, mert a gonosz, rontó lényeknek általában tabunévük volt.

Az ártói női démonokat például a magyar néphitben szép-asszonyoknak nevezték. *Moszyñski, K.* szerint a szláv népekre is jellemző, hogy nem mondják ki az ördög és más gonosz szellemlények nevét, hanem csak névmással idézik fel (ő, az).²⁵ A boszorkányok megnevezése tabu alatt volt a németeknél is, ha nevükön szólították volna őket, bosszút álltak volna. Róluk semmit sem lehetett mondani, nehogy megkínózzák az illetőt.²⁶

Szívesen vették igénybe a szlovákok lakóterületén kívül élő, szintén boszorkánynak tartott messzeföldön híres vajákosokat, csodatévőket is. *Na Čanáde bou edon starí Rumun, 93 roční, maľičkí Jánoš báči.* (Csanádalberti). *V Rumunsku na Pěčki bou edon Román.* (Békéscsaba). *Ena na Páci veďela.* (Nagybánhegyes)

A leggyakrabban a szomszédasszony vagy a szomszéd a rontó boszorkány: *Suseda porobila šecko* (Békéscsaba), *to bola suseda* (Tótkomlós), *Žofa suseda mohla biť* (Csanádalberti), *sused čejs* (Ambrózfalva), *suseda* Medgyeségyháza). *Eniho suseda maľi,*

bou bosorkánféle. (Tótkomlós). A gyűjtő kérésére több adatközlőnk név szerint is megmerte már nevezni a jelesebb varázslókat: *Sekerešovci... takí bofi, čo vražia. Orvoška, ena stará žena, tí veděfi. Feketéné vražica v Jamiňe na Bessenyei ulice bívala.* (Békéscsaba). *Pri Iru na sálaši žiři ena ňaña.* (Tótkomlós). *Báta Ondriš veděfi začitovať. Čontoška bofi bosorka. Stará Vargovka bofi bosorka.* (Csanádalberti). *Lovaška, tí aj karti metafi. Ročkárka sa volafi, to bofi veľká bosorka.* (Nagybánhegyes). Tótkomlóson az egyik adatközlő a másik adatközlőket nevezte boszorkánynak, Békéscsabán az adatközlő maga mondta el, hogy őt is boszorkánynak tartják.

Az adatközlők legszívesebben a város másik részében vagy egy másik helységben működő ilyen személyekről nyilatkoztak. Nemcsak azért, mert az idegenben élő rendszerint nevesebb, hanem mert a fentiekben említettek miatt nem merték vállalni a környezetükben élők megnevezését, annak ellenére, hogy legtöbbször már nem is élt. A békéscsabai és a kétsopronyi adatközlők a jaminai (szőlőskerti, erzsébethelyi), a tótkomlósi adatközlők a nagylaki, a pitvarosi, a csanádalberti és a battonyai, a csanádalbertiek és az ambrózfalviak a tótkomlósi, a nagylaki és a pitvarosi boszorkányokról szóltak. *Vincúranke, tie veděfi šakovo. Vo Viňiciach bívala vražica.* Békéscsaba). *Bola ena osoba pitvarošanka. Na Bataňi ena žena bola. Starí otec s Nadlaku.* (Tótkomlós). *Báta. Acsai s Komlóšu. Edna ňaña s Komlóšu. Ta porobiť pitvarošaňia. Nadlaku bofi bosorka veľa.* (Csanádalberti). A boszorkányok között lehettek idegenből érkezett személyek is: *Edon, čo ta šikovau krave. Edon chlap s kočon.* (Békéscsaba). Továbbá: asszonyok *ženi strige*: Csanádalberti), rossz asszonyok *(planá žena*: Nagybánhegyes), mesterasszony *(majstrova žena*: Nagybánhegyes), bába *(ňaña Kiseľka, bofi baba*: Csanádalberti), öregember *(o starim vravefi, že sa striga*: Csanádalberti), babonás emberek *(edon babonáš*: Tótkomlós), tanyán élők *(edon báči na sálaši*: Tótkomlós).

A románok között – mint a bevezetőnkben említettük – különösen sok varázslóról, boszorkányról tudtak. Ezt megerősíti

Zayacz D. és Haan L. nagylaki monográfiája is.²⁷ Békéscsabán voltak olyan boszorkánynak is nevezett gyógykovácsok, akik vesztséget (Okosék), pokolvart (Vantarák), ficamot (Békésszki bácsi), tehenet (Garay) gyógyítottak.²⁸

Az itt élő szlovákok néphite szerint – mint látjuk – mindenki boszorkánnyá válhatott, akit annak tartottak. A boszorkányban való hit a hiedelem szerves része, olyan világszemlélet, amelynek alapját a mindenkor a benne való hit képezi. Legtöbbször valamilyen oknál fogva a közösségtől valamiben különböző emberek válhattak azzá (legyenek azok gyógyító vagy varázsló tevékenységet végző, alak, magatartás, foglalkozás, idegen származás stb. révén különböző személyek), akikről feltételezték, hogy emberfeletti képességük révén rosszindulatú cselekedeteket hajtanak végre, s általuk kárt okoznak egyes embereknek. Amiként a boszorkányok mindig meghatározott személyek, a kárvallottak is mindig konkrét egyének.

Akár a közösség világszemlélete által rájuk testált, akár önmaguk által vállalt képességről is van szó, az ebből fakadó magatartásuk, cselekedetük egyértelműen és rosszindulatúan egyén- és közösséggellenes, de mindenekelőtt a közösségben élő és e közösség által támogatott egyén és közvetlen környezete (pl. háziállata) ellen irányul.

A varázsló boszorkányok cselekedetei az emberen

Az emberfeletti erővel rendelkező, a néphit által ezzel felruházott varázslók és egyéb individuumok egyformán töltötték be fontos helyet a nép hiedelemvilágában és a népi gyógyászatban. Mivel a gyógyító erejében valamennyi varázsló vagy kuzuzló önmaga is hitt (legalábbis ezt terjesztette), hozzájárult ahhoz a hiedelemhez, hogy ők is boszorkányok. Mint említettük, azt vélték róluk, hogy ha a gyógyításra természetfeletti

erővel rendelkeznek, ezt felhasználhatják boszorkányos rosszindulatú cselekedetekre is.

Igénybe vételük igen széleskörű volt, szerepet játszottak a szerelmi varázslásban, a lakodalomban az ifjú pár megvédését szolgáló rítusoknál, a szemmelvert gyerek, felnőtt gyógyításánál stb. Mágikus eszközeik közé éppúgy beletartozott a szó mágikus ereje, mint ezt az erőt hordozó porok, keverékek, kenőcsök, valamint a többi hiedelemeljárás, mint pl. füstölési módok stb. E célra felhasználták a gyógyfüvek tapasztalati úton szerzett gyógyhatását is, és a velük vagy általuk lebonyolított egyszerű vagy összetett rítusokat. A békéscsabai Orvosné (Orvoška) például a szemmelvert gyereket egyedül gyógyította a szobájában, tehát senki sem tudhatta meg, mit csinál vele, csupán feltételezték, hogy ráolvasott, és hogy állítólag volt egy lófeje, meg néhány csontdarabja is, amelyeket a gyerek fürdővizébe tett. Manga J. idézi Vanyarcról, hogy ott egy asszony rókafejet és kilenc sírból hozott fület főzött, és azzal gyógyított.²⁹ Ezek és a hasonló hiedelemeszközök a varázslók, a javasok állandó kelléktárához tartoztak.

Legtöbbjük alkalmazta az átviteli mágia elveit. A csanádi kuruzslónak farkasfogak adtak látnoki erőt, de aki az illető személyt megrontotta, azt csak úgy tudta megállapítani, ha hoztak a hazai kútból napkelte előtt felhúzott vizet. Így „fedezte fel” egy csanádalberti legény részegségének az okát is: egy csalódott szerelmes lány egy gácsér csőrén keresztül öntött lányt itatott meg vele, s emiatt érzett emésztő vágyat a borivásra. Hasonló hiedelemeljárások találhatók a környező és az anyaetnikumnál is. Mezőhegyesi magyar adatközlőink a tiszaaipári vajákosasszonyról mondták el, hogy ő is csak úgy tudott jól ható szerelmi vagy elidegenítő bájitalt készíteni, ha hajszálat kapott az illetőtől. A szerelmi varázslást a Kysuca-völgyi lányok szintén a kuruzslóhoz fordulva végezték, s őt ők is boszorkánynak tartották.³⁰

Az egyik nagylaki varázslóasszony legfőbb gyógyítóeszköze a vadrózsafavessző volt, mely egy hét múlva jelezte, hogy a be-

teg lány meggyógyul-e. Ha kiszáradt, a lány meg fog halni, ha kizöldült, egészséges lesz. A rózsavessző, a vadrózsaág éppúgy volt a kuruzslók eszköze, mint a tehénkihajtás rontás elleni házi eljárásainak tavasszal. *Relković D.* Bajmócról közli, hogy egy paraszt minden reggel békát talált a tehene alatt. Tövises vadrózsavesszővel hajtotta el őt is, mire az a lányává változott, aki elárulta, hogy az anyjától tanulta a boszorkánytudományt. A rózsatő mint bűvszer az egyik boszorkányperben is előfordul.³¹ A méhkeréki románok pedig György éjszakáján tűzték ki a kapujukra a szentelt, vadrózsaágot, hogy a házat megvédjék a boszorkányoktól.³² A hasonlósági mágia érvényesülését figyelhetjük meg ezeknél az eljárásoknál, a vadrózsa tövisének ugyanis fájdalmas a csipése, s ezt a specifikumát használták fel a rontás, a boszorkány elűzésére.

A kuruzslók a vadrózsaág mellett rendszeresen alkalmazták a vizet is. Mint fentebb láttuk, a csanádi javas a baj megállapításához vizet kért. A nagylaki javasasszony pedig belenézett abba a vízbe, amelyben a vadrózsavessző volt, és így jósolta meg azt is, hogy ki volt a lány megrontója. Egy mezőberényi javasasszony úgy gyógyított meg egy lányt, hogy éjfélkor három kútból merítettett vizet egy üvegbe, s ezzel együtt vinni kellett hozzá a lány kombinéját és fésűjét is. A kombinát kifordította, éjfél után a lánynak ebben a vízben kellett megmosakodnia, majd felvennie a kombinét. Utána meg is fésülködött. A ziven, a vadrózsaágon túl nélkülözhetetlen volt a kontagiózus mágia kelléktárába tartozó egyéb tárgy (pl. öltözetdarab, hajsza vagy azt helyettesítő fésű) is.

A javasok, a varázslók boszorkányvoltának felfogása elterjedését az is elősegítette, hogy ha valaki beteg volt, azonnal azt hitték, hogy valaki megrontotta: *Keď voľačo bolo takvoto, že hár: Chorí je! A doktori mu ženájdu biedu. Ale veď mu je porobenvo! Ždi toto bolo. Každímu len to, že: Ale veď mu porobiť!* (Csanádalberti). A napjainkban gyűjtött szlovákiai adatok (pl. a Kysuca völgyében) azonos magatartást tükröznek, itt is azt állítják, hogy megrontották, ha valaki beteg, és az or-

vosok nem tudnak segíteni rajta.³³ *Diószegi V.* a rontásban való hit elterjedtségének a bizonyításául számos példát idéz Tótkomlósról, a rontó asszonyokat boszorkánynak tartották: „A L. J. néni is így rontotta meg a családját... Mind a négyen meghaltak, de az öreg boszorka még most is él.”³⁴ A rontás és a rontást végző személyek boszorkányságát csak úgy hárríthatják el a javasok, ha ők is boszorkányos erővel rendelkeznek. A gyógyító asszonyok boszorkány voltát igen sok adatközlőnk tanúsította. Például Csanádalbertin azt tartották, hogy egy Frankó nevű embernek azért halt meg a fia, mert a kuruzsló boszorkány megrontotta.

A javasok azonban legtöbbször csak a saját hasznukat nézték, és magas összeget követeltek a rontás elhárításáért. Az ügyesebb varázsló asszonyok még az elhárítás sikertelenségéből is hasznot húztak, azzal magyarázták, hogy nagyobb erejű rontásról van szó. Az egyik békéscsabai család évekig fizetett a lányuk megrontásának elhárítását végző vajákosnak. A sikertelenség kiküszöbölése érdekében a rontás elhárításához, gyógyításához választás elé állították az illetőket. Az egyik adatközlőnk egy balmazújvárosi esetre hivatkozva elmondta, hogy a javasasszony azt írta elő egy megrontott kétéves gyermek gyógyítása érdekében, hogy az anyja éjfél előtt fürösse meg őt, a vizet vigye a keresztútra, és ott öntse ki, de vigyázzon, mert két fekete macska fog ott viaskodni. Ha a fehér felé önti, meggyógyul, ha a fekete felé, meghal a gyermeke.³⁵ Ő eltévesztve a fekete felé öntötte, így meghalt a gyermek. Nagybánhegyesen napkelte előtt kellett virágot hozni a sírokról, de az utat némán kellett megtenni. Az adatközlő társa ugyan nem szólalt meg, csak mormolt valamit, de elég volt ahhoz, hogy a gyereket ne tudják megmenteni. A választást előíró eljárások köré fonódó titokzatosságok, tragikus következmények növelték a varázslók, a vajákosok boszorkány voltának a hírét.

Az itteni szlovákok néphitében a boszorkány egyik jellemző jegye, hogy éjszaka *megnyomja az embereket*. Általában nincs megindokolva, miért nyomja meg őket, hozzátartozik gonosz

tetteinek állandó tulajdonságaihoz. Csanádalbertin éjjeli lepke, Tótkomlóson béka alakjában jelent meg a nyomó boszorkány. Mágikus elhárító eljárás nyomán mindkettőről kiderült, hogy a szomszédasszony vagy a szomszéd volt a tettes.³⁶ Némely esetben ismert célja is volt a boszorkánynyomásnak. Nagybányhegyesen az egyik boszorkány fiát járta megnyomni egy másik boszorkány, mert megharagudott rá. Ugyancsak e helységben a boszorkány a legényeket a kémény alá csábította, és öntudatlan állapotukban ott nyomogatta őket.³⁷ Állítólag azért tette, mert szélhámoskodtak, elcsábították barátjaik szeretőit, akik emiatt küldték rájuk a boszorkányt.

Az egyik eleki adatközlőnk szerint amikor Baranyában dolgozott, egy munkatársa Békésen hagyta a lányszeretőjét, mert összeveszett vele. Az pedig bikán nyargalva minden kedden és pénteken eljött hozzá, átölelte, leterítette a földre, és fojtogatta, nyomta. A férfi nem tudott védekezni ellene, csaknem egy hónapig kínozza így. Az egyik társa, hogy megakadályozza a lány jöttét, a szakállával felfele állítva egy seprűt tett a kulcslyuk elé, és sót szórt a parázsra. A lányboszorkány érezte a forrószágot, és jajgatva kérte, hogy ne égessék. Ezután többé már nem jelentkezett. (E hiedelemmonda valószínűleg többszörös átvétel tanúsága. Az eleki szlovák adatközlő egy békési magyar legény-társának az eseteként mesélte, amelyet azonban a baranyai dolgozóitársaitól hallhatott, lehetséges azonban, hogy Baranyában a summásmunkán résztvevő valamelyik másik Békés megyei magyar munkástársától tanulta.) Szarvason az egyik asszonyt is minden éjjel nyomta valami. Úgy hitte, hogy az anyósa varázsolta el. Végsősoron ez esetben is rontásról van szó.

A telekgerendási tanyákon ha estéztek (večierke), és elnyúlt a beszélgetés, mindaddig nem indultak haza, míg az óra el nem ütötte az éjfélit tizenkettőt. Megvárták, míg elütötte az utolsót, ugyanis azt hitték, hogy ha pontosan éjfélkor indulnának, megnyomja őket a boszorkány: *Pont o povnoci htkto ňešou, lēbo vraj budu strige dlāvīf. Nō, ūderī dvanāc hodīn, zaīlav oblēčent stālī haptākba, zaīlav ňejdeme.*

A fojtogató, nyomó boszorkányt a szlovákiai néphitben a morával is rokonítják, tájunkon azonban legfeljebb csak a két lény kontaminációjáról lehet szó, és nem azonosságról. Az is lehetséges persze, hogy a moráról korábban élő ismeretük elhalásával párhuzamosan ennek egyes tulajdonságai a boszorkányhitbe olvadtak. A felső-ípolyi szlovákok körében – ahonnan a békéscsabaiak egy része érkezett, – napjainkban töredékesen ugyanis él még a moráról szóló hit. Nyíregyházán pedig a striga nemcsak nyomta az embereket, hanem a vérüket is szívta, ez pedig szintén a mora egyik sajátossága.³⁸ (A magyar néphitben is találkozunk hasonló összeolvadással, a boszorkányok nyomása például sokszor keveredik a lidércnyomással.³⁹)

A boszorkány rontása veszedelmes az ember minden élet-szakaszában (gyerek kicserélése, szerelmi rontás, halálos betegség rontás stb.). Nagybánhegyesen a boszorkány egy lányt rontott meg, mert azt a legényt szerette, akire más lány is pályázott. Összeszedette a lány elhullatott haját, s mindegyik hajszálat egy tübe fűzte be. Az egészet a kemence szája fölé a falba tapasztotta. A kemence tüzétől nemcsak a haj száradt ki, és hamvadt el, hanem az analógiás és a parciális mágia együttes hatásként a lány is fogyni kezdett, halálos beteg lett. Az anyjának éppen azt a varázslóasszonyt ajánlották, aki megbízásból ezt a rontást elvégezte. Az anya tőle tudta meg, hogy a lány haja nemsokára elégett volna, és ettől a lány is meghalt volna. Miután ahhoz a varázslóhoz fordult, aki egyúttal a rontó is volt, még időben vissza tudta varázsolatni a rontást. A hasonlósági mágian alapult az a rontás is, amikor valakinek úgy akarták előidézni a halálát, hogy egy csomagban csontot dobtak az udvarára. Ha felvette volna, ő is csonttá, bőrre szárad ki, olyan lett volna, mint ezek a csontok. Békéscsabán, ahol ez az eset megtörtént, az illető nem vette fel a csontokat, hanem egy, a házban lakó fiatalasszony. Az pedig alighogy felvette a csontokat, megfogta a lánya kezét, így a rontás a lányra szállt át, aki nemsokára beteg lett, és nagyon kezdett fogyni. Ezért írták elő, hogy ha bárki hasonló gyanús csomagot talál, csak villával vegye

fel, s úgy dobja a szemétdombra, vagy pedig ássa el, de semmi-
képpen sem érjen hozzá. Hasonló analógiás, átviteli mágikus el-
járások egész sora található a magyar hiedelemvilágban, mond-
hatni, hogy minden népnél. *Dömötör T.* teljesen közelálló esetet
idéz egy dunántúli faluból, *Tóth F.* pedig Ürményházáról, rá-
adásul itt a magyar, román, szerb lakosok által végrehajtott
közös varázslatról van szó.⁴⁰

A lánynomnak vagy egy ruhadarabnak a kéménybe tevése
– abból a célból, hogy valakinek úgy idézzék elő a halálát,
amiként az ideakasztott holmi kiszárad, – éppenúgy megtalál-
ható az itt élő szlovákoknál, mint az alföldi magyaroknál vagy
a lengyeleknél.⁴¹ Az egymásra hatás kibogozhatatlan sokol-
dalúsága érvényesül most is, s az a sajátossága, hogy az egymással
szomszédos népek, népcsoportok annyira sajátjuknak érzik eze-
ket a hiedelemeljárásokat vagy az idekapcsolódó hiedelemtör-
téneteket, ugyanakkor és egyúttal pedig mindannyiuk számára
külön-külön annyira lehet etnikus jelleget adó is, hogy jelen
esetben is célszerű közös kincsükről, közös tulajdonukról be-
szélni.

Hasonló a helyzet a boszorkány további rontó cselekedeteit
tolmácsoló történetekkel is. Kiemelhetjük például az emberek
meglovaglását tartalmazókat. A 18. századeleji Békés megyei
boszorkányperek tanúi sorra panaszták, hogy a boszorkányok
éjszaka nyargaltak rajtuk, vagy kocsiként Törökországig hajtot-
ták őket.⁴² Békéscsabán a századunk 20-as éveiben közölt hie-
delemmonda szerint ha megátkozták a hűtlen szeretőt, a boszor-
kányok megnyergelték, és Tokajig lovagoltak rajta. Másnap fá-
radtan ébredt, meglátszott rajta, hogy Tokajban éjszakázott.⁴³
E hiedelemmondának ma is élnek a változatai. Nagybánhegye-
sen magyar és szlovák nyelvű variánsát gyűjtöttük. E változatban
a kovácmester felesége a két segédje közül az egyiket – fejébe
vetve a varázskantárját – minden éjjel Tokajba nyargal, és ott
mulatozik az ördögökkel. A soványodó segédre felfigyel a társa,
elhatározzák, hogy a másik hagyja magát felkantározni. Neki
sikerül levennie a fejről a varázskantárt, és a mesterasszonyára

rátennie. Tokajból már az ő hátán tér vissza. A mesternének büntetésül mind a lábát, mind a kezét megpatkolják. Másnap reggel a mester előtt leleplezik a feleségének a boszorkány voltát. A monda a Békés megyei szlovákoknál és magyaroknál egyformán közismert, Mezőberényben magyar adatközlőnk a mondának azt a részét mesélte el, amelyben leleplezik a mesternét, és megpatkolják. Egy medgyesegyházi változat szerint a legény szentelt vízzel hinti meg az asszonyt, úgy tudja rátenni a varázskantárt. A mai népszerűségét mutatja, hogy a legújabban megjelent hiedelemfeldolgozások az ország legkülönbözőbb részeiben gyűjtött számos változatát közlik. A magyar népi epikában egyébként is gyakori a kantár segítségével történő meglovaglás.⁴⁴ A szlovák nyelvterületről a múlt század elején *Csaplovics János* által lejegyzett változata is ismeretes, ebben a férj a ló, és ő leplezi le a feleségét.⁴⁵

A boszorkánynak tulajdonítják az itt élő szlovákok az emberek halálra táncoltatását vagy drasztikus módon történő megtréfálását is. Az egyik nagybánhegyesi hiedelemmonda szerint egy magányos házban, ahol nemrég halt meg a tulajdonosnő, volt a boszorkányok gyülekező helye. Egy férfi le akarta őket leplezni, ezért – hogy megvédje magát tőlük, és meg is tudja fogni a boszorkányokat – a nagyanyjától hallott módszer szerint mindent fordítva vett fel magára, és így ment abba a házba. De a zsebében a pénzerszénye nem volt kifordítva, így a boszorkányok hatalmat kaptak fölötte, és a fejét a padláshoz verték. Addig táncoltatták, míg össze nem rogyott, miközben ezt énekelték:

*Hoppa, cuppa a nádasba,
űsd a fejét a padlásba,
az erszény nincs kifordítva.*

A kegyetlen megleckéztetés következtében a férfi otthon meg is halt. A hortobágyi magyaroknál Luca napon kellett fordítva felvenni a ruhát, hogy az illető megláthassa a boszorkányokat. Miután a hős ez esetben is elfelejtette az erszényét kifordítani, semmit sem láthatott.⁴⁶ Nagybánhegyesen a mondát magyar

nyelven gyűjtöttük, szlovák adatközlőnk rokonai Lippán dolgoztak valamikor, és az ottani magyaroktól tanulták. Egy másik hiedelemtörténet befejezése vidámabb, de ebben is a boszorkányok rontó tetteről van szó, melyet a környező etnikumoknál meglévő hasonló hiedelmek is alátámasztanak. A monda szerint a nagylakiak Aradra menvén piacra, éjfélkor egy kivilágított kocsmához érnek. Fiatalok, lányok táncoltak benne, őket is táncolni hívják. Éjfél után azonban egy nagy csattanás után minden eltűnik, csak ők maradnak ott bűzösen, mint az árnyékszék, mert az arcuk parföm helyett szarral lett bekenve.⁴⁷ Szarvason egy román legényt minden éjjel táncoltattak és pofoztak a boszorkányok. A halálra táncoltatás a szláv népeknél elterjedt hiedelem volt. A gorálok néphitében a csodaszép démonok a táncuk közben szüleiket átkozó dalokat énekelnek, az ördög játszik nekik, s ők olyan gyorsan forognak, hogy nem látni őket. Ahol táncoltak, ott nem nő a fű. Csehországban a táncoló női démonok az oda nem figyelőt magukhoz ragadják, és addig táncoltatják, míg ki nem múlik.⁴⁸ Ide sorolható a boszorkányoknak olyan rosszindulatú tette is, mint a ház berendezésének az összetörése. Ez szintén már csak hiedelemmonda formájában gyűjthető.⁴⁹ Márkus M. Nyíregyházáról közöl hasonló hiedelemmondát.⁵⁰ Újkígyóson a boszorkány az ebédelők tányérjába marhaganét dobált, a kéményből pedig lószart hullatott. Az egyik házból a vendégeket kövel, téglával zavarta el.⁵¹ A gyulai románoknál vacsora közben paradicsomosüvegeket s a falról leszedett képeket, tányérokat dobált.⁵²

A boszorkány rosszindulatú cselekedetei a háziállatokon

A mai néphit a boszorkány egyik legáltalánosabb tettének tekinti a tehenek megrontását. A szomszédok, a szomszédasszonyok között a veszekedésre, a gyanúsítgatásra a legtöbb alkal-

mat a tehen tejének elapadása, a tehen étvágytalansága adott. A tehenhez fűződő hiedelmekről szólva fentebb idéztük a védő eljárásokat a rontás különböző fajai ellen. Fő előidézője a boszorkány, még akkor is, ha közvetlen rokon, jó ismerős, kedves szomszéd is az, akit ezzel gyanúsítanak. A tehenrontás hiedelmei bemutatása révén rajzolódik ki a boszorkányhitnek az az arculata, melynek alapja az emberi bizalmatlanság, gyanúsítgatás. S ez akkor kap nagyobb hangsúlyt, ha a baj okát nem lehet megmagyarázni. Ez esetben is szépen domborodik ki a boszorkányhitnek a hiedelemalapja, mely mindegyik hiedelemnek is alapul szolgál, s ez a téves hit. Ehhez a legegyszerűbb esetben is irracionális tartalom párosul, mert akit boszorkánynak tartanak, mindegyiknek olyan erőt is tulajdonítanak, amely révén képes a rossz, a baj előidézésére. Kapcsolódhat hozzá a varázserő perszonalifikált lényével, az ördöggel való szövetkezés vádjá is. Ez akkor kerülhet előtérbe, ha kutatják az okát, hogy honnan szerezhetette az illető a természetnél nagyobb hatalmat. A boszorkányok ördöge mindig a gonosz szándék, hatalom és erő adományozója, amelyet a boszorkányok felhasználnak, és sikeresen tudnak általa ártani embernek, ártatnak egyaránt.

A boszorkánynak tartott emberek tehenrontása legtöbbször egyszerű mozzanatokból tevődött össze. Elég volt, ha valaki ránézett, vagy csak megérintette a tehenet. Csanádalbertin a szomszédasszony odament a legelőn kipányvázott tehenhez, a fejétől a farkáig végigsimította, s ezáltal elvette a tehen tejét: *No, už nán zala mlieko suseda*. Mások szerint tejet ugyan adott, de nem volt rajta tejfel: *Mlieko bude, ale smotana ňi*. Egy Csárdaszállásra települt mezőberényi szlovák asszony elmondta, hogy mikor gyerekkorában az országút mellett legeltetett, egy marha-hajcsár végigsimogatta a tehenet a kezével, s ezt jelentette ki: *No, ennek se lesz több bornyúja!* És valóban, a tehen csak egyszer ellett. Elegendő volt az is, ha a ház udvarára jön a boszorkány. Ha utána nem adott tejet a tehen, nem evett a disznó, azonnal szidták, hogy megrontotta a jószágot. Az újkígyósi uradalomban élő békéscsabai szlovák cselédasszonyok számára a

tejfel elvételéhez az is elegendő volt, ha a tehenével az egyik asszony végigfutott a majoron. Egy békéscsabai adatközlőnek tavasszal az itatáskor szökött meg a tehene, míg elérte, az becserkészte az egész majort. Ekkor fogták rá az asszonyok, hogy a saját tehene számára szedte össze a tejfelt: *Tá Zahoranka pobehala šeckí major s tou kravov pozberala smotanu!* Ettől kezdve az anyósa is gyanúsította, hogy az ördöggel szövetekezett, mert ügyesebben köpült, és neki hamarább állt össze vajja a tejfel, mint az anyósának.

A kétsopronyi szlovákok szerint a boszorkány bement az istállóba, és kifejte a tehén tejét. Kondoroson a boszorkány kacsa alakjában szívta ki a fejés előtt a tejet: *Keď tajšň dojít kravu, predtím prišla ena kačica, a tá visala krave šecko mňeko.*⁵³ A szarvasiak szerint ha rúgott a tehén, az is a rontás következménye volt.

A véres tejért szintén a boszorkányt okolták.

A tej elvételéről tudósítanak a boszorkányperek is. A 17. századi észak-magyarországi és a 18. századi Békés megyei perek⁵⁴ egyik vádpontját a tehén megrontása, a tej elvétele alkotja: Korponán a boszorkánynak tartott asszony macska képében rágta véresre az egyik tanú tehenének a tőgyét. Olyan gyógyóvénnyeket gyűjtött, amelyektől a tehén nem adott tejet.⁵⁵ A boszorkányok nemcsak a tejhaszont vették el, hanem egyúttal a tehenet is kiszárították. Ugyanazt a módszert alkalmazták, mint az emberek megrontására: felvették a tehén trágyáját, egy zacskóba tették, és felakasztották a padláson a kéménybe, hogy a tehén úgy száradjon el, mint a tehéntrágya a kéményben. Liptóban ha megirigvelték valakinek a tehenét, fekete rongyot rejtettek az istálló padlója alá. Ha valaki meg tudta mondani a betegség okát, és ha kivették a rongyot, a tehén ismét feljavit.⁵⁶

A tehén mellett az itteni szlovákoknál a többi háziállat is a boszorkány rontásának lehet a tárgya. Főként a disznók betegségét származtatták boszorkányos rontástól. A tótkomlósiak szerint elég volt az illetőnek ránéznie a disznókra, elapadt az ét-

vágyuk, megrontotta őket. A disznók döglését szintén rontásnak tulajdonították, melyben a szomszédok voltak a főgyanúsítottak.

A boszorkányok a tejleszedéshez, a tejhozam biztosításához alkalmazták a *harmatszedést* is, amelyet azonban a délkelet-alföldi szlovákoknál már csak elhaló hiedelemismeretként gyűjthettük. Adatközlőink szerint György napjára virradó éjjel (ápr. 24.) végeztek, a magyaroknál is elterjedt rítushoz hasonlóan.⁵⁷ Az itteni szlovákoknál általában boszorkánynak tartott nő csinálta. Békéscsabán éjfélkor meztelenül ment ki a legelőre, a tehének lábnyomából egy edénybe gyűjtötte össze a harmatot. Tótkomlóson az a hiedelemtörténet-változat él, amelyben egy kívülálló ember figyel meg a harmatszedő boszorkányt. Ebben az adatközlő nagyapja látta György nap hajnalán, hogy egy fehér lepedős nő a búzában abroszt húzott maga után, miközben azt mondta: *Šeckin kraván sem užitok*. Az illető errefel a hámot kezdte maga után húzni, mondván: *A mňe čo pozostálo!* Otthon felakasztotta a hámot, és egész évben csöpögött belőle a tej.

Kétsopronyban szintén György nap hajnalán és ugyancsak meztelenül hét mezsgyén át húzta a lepedőt a boszorkány, hogy összeszedje a harmatot. Otthon az istállóban kicsavarta, és ezzel mosta meg a tehén tőgyét. Ettől jól tejelt a tehene. Telekgerendáson az első világháború idején itt élő, Obecséről származó magyar vasutas-katona terjesztett el hasonló történetet. Eszerint egy varázsló öregember vitte ki a legelőre a kötélét, és végighúzta a harmaton. Hazaérve a felakasztott kötélről csöpögött a tej. (Ez a történet a *meztörtént átvételnek* ahhoz a típusához tartozik, amikor az adatközlő tudja, mikor és kitől hallotta a közlést.) Az eljárásokat megtaláljuk a többi szláv népnél és a magyaroknál is. *Róheim G.* szerint a lengyelek az összegyűjtött harmatot a gödölyére facsarták, a délszlávok – mint a magyarok – a tejelvevés ellenszereként hajnalban gyűjtött harmattal mosták le a tehenet.⁵⁸ A harmatszedésben fontos szerepe volt a meztelen testnek, melynek közvetlen mágikus cselekvés céljából való felhasználása történetileg igen régi. *Propp, V. J.* szerint

az ókori görögök abból a célból alkalmazták a meztelenséget, a meztelenre történő levetkőzést, hogy jobb termést kapjanak, és hogy elűzzék a gonosz erőket.⁵⁹ Az itteni szlovákoknak más alkalommal is végrehajtott hasonló hiedelemeljárásai napjainkban is alátámasztják ezt. Tótkomlóson például Luca estéjén meztelenül ment az az asszony a szomszéd szemétdombjára vagy oda, ahol állandóan járnak a tyúkok, aki azt akarta, hogy többet tojjanak a tyúkjai, s nagyobb legyen a haszna. E célból ott szalmát szedett fel, áthozta, és a tyúkjában vagy az udvarán szét szórta. A harmat meztelenül való szedése a szlovák nyelvterületen általános jelenség volt.⁶⁰ A magyar néphittben szintén boszorkánynak tulajdonították a harmatszédést, mindenki végezhette azonban, ha a tejhozam megszerzésére törekedett.⁶¹

A tejelvévés sajátos módja volt a kocsilőcs, a kocsirúd vagy a kutágas megfejése. Ezt az eljárást valójában a tudományosok végezték. Az itteni szlovákok hiedelemtörténeteiben ezek a személyek – a kútágast megfejőkön kívül – mindig idegenek voltak, akik lényegében párbajt vívtak a juhászokkal. A pásztorok viszont ezekkel az idegenekkel szemben mindig győznek. E történetek nagyon hasonlítanak a tudós kocsisról szóló hiedelemmondakörhöz, melyben szintén a kocsis győzedelmeskedik. Az idegen tejelvévőket ugyancsak boszorkányoknak is tartják. Az itteni néphittben a boszorkány, éppúgy meg tudja állítani a lovakat, mint a tudós kocsis. Ez utóbbi hiedelemalaknak beolvadása a boszorkány képzetébe, legalábbis a kettőnek bizonyos fokú átfedése szintén azt érzékelteti, hogy a boszorkányhit a délkelet-alföldi szlovákok hiedelemvilágában egyre centrálisabb helyet foglal el.

Az egyik történetben a juhász észreveszi, hogy a juhái egyenként mennek a fejőhelyre. Nem messze tőle egy férfi állt meg a kocsiával, és kezdi fejni a lőcsöt. A juhok teje mind odafolyt. Erre a juhász kifordította a szűrét, és a botjával verni kezdte azt. De az ütések a lőcsöt feje embert érték, aki alig tudott a kocsi felülni. Egy másik történetben egy szarvasmarhajacsár fejti meg a birkákat. Leveszi a kalapját, a kocsirúd alá tartja,

megfeji a rudat, s a kocsin utazókat is megkínálja. Ők még meg is dicsérik, hogy milyen ízletes a tej. A juhász erre megint csak lekanyarítja a subáját, és a botjával alaposan elveri. Az ütések szintén a marhahajcsár érzi.

A kútágast a helyben élő és boszorkánynak tartott emberek fejték meg. Volt, aki dicsekedett is vele. Általában azokra fogták rá, akik meggazdagodtak, s akiknek a jómódját az emberek csak a mágikus eszközök felhasználása eredményével tudták magyarázni: *Zvíkľ v ravel na volákerú susedu, kerá bola lepšom móde, že: Tá aj sochu vie podojil.* (Békéscsaba). Az egyik férfiboszorkány sok földet vásárolt (ezért is tekintették boszorkánynak), de ő maga is terjesztette, hogy kútágast tud fejni: *Starí Urban rosprávau: Mňe aj socha dá mľeko. Ja vopchám do sochi a mi ľečie mľeko. O starimu raveli, že sa striga. Aj zato raveli ľudia, lebo zem kupúvali: Zato veđu kupíť zem, že veđu vražiť!* (Csanádalberti).

Szólásként is élt: ha valakinek nem volt teje, azt javasolták neki, fejje meg a kútágast: *Ňimame mľeko. – Podojte sochu!* (Telekgerendás). A hiedelem továbbélését erősítette, hogy mind a magyar és a német nyelvterületen, mind pedig a környező románoknál napjainkig aktívan ismerték: A kútágas, a kapufélfajesének a hiedelme a palócoknál, a Göcsejben, Ugocsán⁶², a Békés megyei románoknál hasonlóan⁶³ élt. A német néphit szerint a boszorkányok kerítést és fát tudtak fejni.⁶⁴ A Békéscsabára menekült petrozsényi magyar adatközlőink ugyancsak kerítésfejésről tudtak. A Békés megyei boszorkányperek jegyzőkönyvei szerint régen a mestergerendát tartó ágasfához is kapcsoltak hiedelem-eljárásokat. Az egyik dobozi tanú beteg lett, s a vádlott boszorkány azt ajánlotta neki, hogy fúrja meg, ettől meggyógyul.⁶⁵ Valószínű, hogy az ágasfejés eredetileg nemcsak a kútágashoz kapcsolódott. Telekgerendási adatközlőink az istállóban a mennyezetet tartó ágasfát úgy nevezték, mint a kútágast (*socha*), s ők úgy is tudták, hogy ez az ágasfát kell megszúrni bicskával, hogy tejet kapjanak. A többi adatközlőnk már csak a kútágashoz kötötte a hiedelem megvalósulását.

A boszorkánynak tartott emberek a lovakat varázsszöveggel is megállították. Az egyik hiedelemmonda szerint egy öregasszony gyalog ment Tótkomlósról Nagylakra. Egy arra haladó kocsira kéredzkedett, de a gazda nem vette fel. Az öregasszony erre az út szélén, az árokparton letérdelt, és a következő varázsszöveget mondta, hogy megállítsa a lovakat, ill. hogy azok az út mentén össze-vissza haladjanak:

*Svatí Peter, svatí duch,
no že no, tanto tomu pristau že jeho koňe,
a nak mu ňejdu po cestě,
lěn stán cestí dějako.*

Csak akkor ért Nagylakra a kocsis, amikor az öregasszony is oda-gyalogolt. A gazda könyörgött neki, hogy oldja fel a lovak kötését. Az öregasszony erre ismét letéredepelt az árokpartra, és feloldotta a lovakat. (Tótkomlós).

A hiedelem szerint ha a megállított lovakat a gazda meg akarta indítani, az ostorával a lovak elé kellett csapnia. Másnap megláthatták, hogy melyik boszorkány állította meg őket, mert az egész arca össze volt csapkodva. (Nagybánhegyes). A szomszédságban élő magyarok is ismernek hasonló mondát, mely azonban tipikusan a tudós kocsis mondakörhöz tartozó mondák egyike. Miután boszorkány a végrehajtó személy, párhuzamként említjük: Csanádapáca és Kaszaper között volt egy major, és az itteni béresgazda anyja boszorkány volt. Búzahordás idején ökrösszekéren szállították befelé a levágott búzát. Egy disznó állandóan körbejárt a szekér körül, megállította az ökröket, nem akartak menni. A béresek kihúzták a járomszöveget, azzal ütötték meg a disznót. Az nagy porfelhőben eltűnt. Nemsokára lélekszakadva rohan ki hozzájuk egy asszony, hogy jöjjenek, mert a mamát orvoshoz kell vinni, eltört a lába és az oldalbor-dája is.

A boszorkány rontásának az elhárítására több eljárást alkalmaztak. Leginkább a tehen és a tej megrontásának a megakadályozása érdekében végeztek, ezek közvetlenül vagy közvetetten rokon változatai megtalálhatók a tárgyalt térség etnikumainál. Az itteni szlovákok házilag is védekeztek ellene, de igen sokszor vették igénybe a kuruzslókat, a varázslókat is, akikről hiték, hogy miután maguk is boszorkányos emberek, kellő képességgel rendelkeznek a boszorkányok rontó erejének az elűzésére. Ők a rontás elhárítását legtöbbször az átviteli mágia segítségével érték el, a tehenről szórt vagy a háztól kútvizet kértek, ugyanúgy, mint az ember gyógyításakor. S megmondták azt is, ki volt a rontás okozója. Kétsopronyból eljárak a híres pécskai javashoz is. Ő az illetők tehenének a megrontásával a tanyasi szomszédasszonyukat okolta. Na Šoproňe u materiního brata tak bou, že aj šecká srst spadla dovka, aňi mlíeko ňtmaľi, kin mamovka susedova tan žiľi. Báľa Macko, kin žiľi suseda, tajľi na Pěčku, hin, do Rumunska, dva ráz boľi uňho. A tam taňiesľi jósađu s pomedzi rohov srst. To jin poviedau ten, že suseda porobilľi šecko. Az egyik csanádalberti adatközlőnk tehenének a megrontóját egy tótkomlói javasasszony szintén a megrontott tehentől való szőrccsomóból és a háztól hozott kútvizből állapította meg, hogy ki a rontó, aki egyébként vasárnap az ablakon bekiabál majd hozzájuk. Az egyik tótkomlói adatközlőnk nagyanyja pedig Kondorosra ment el. Az ottani vajákos kilenc babát adott neki, melyekben különféle magvak voltak. Ezekből minden fejéskor egyet a korpába keverve kellett a tehennek adni. Kapott tőle valamilyen szórt is, amellyel a fejés előtt maga köré nagy kört kellett írnia, nehogy hozzá tudjon férni a megrontója, mert az agyon is üthette volna. Kapott tőle egy ostort is, ezzel pedig háromszor kellett suhintania. Az eljárás végén a szomszédasszony jelent meg, s kérve kérte, hogy ne bántsa őt.

Igen elterjedtnek tekinthető az az eljárás, amikor a vályúba öntött tejet bottal vagy vesszővel verték, vagy pedig baltával megvagdalták. Egyesek mind a vályú vizét, mind a megrontott tehenet verték meg vadrózsavesszővel. A hatás minden esetben ugyanaz volt: A tettes kapta az ütéseket, és hogy megszabaduljon tőlük, azonnal jelentkezett a rontás helyén. Ha baltával sebeztek meg, a legközelebbi hozzátartozója rohant oda kegyelmet kérni: *Ked prúton šibau po válove, po vođe a poton po krave, tak sa megjelenovau ten, čo porobitu krave.* (Békéscsaba). *Bola porobená krava, edon človek jim vraveu, že mlieko vilejše do válova a šibať bavitov alebo šipovim prútom. Sa ukáže na tom, kto je účasný. Bavitov sekať mlieko. A tej muž na koči cváľau, že: Ňesekaj, ľebo moju ženu na paprikáš rozsekáš!* (Csánadalberti)

A vadrózsággal való rontás-elhárítás – mint korábban láttuk – általában jellemző az itt élő szlovákokra,⁶⁶ és az alföldi magyarokra. A kötegyáni magyarok csipkefával verték a tehenet, és tüzes patkót tartottak a tőgyéhez.⁶⁷ A vályúba öntött tejnek seprével való verése Algyőn és Hajdúböszörményben szírtén szokás volt.⁶⁸ A nyíregyházi szlovákok a küszöbön az ingüket verték baltával, Kelet-Szlovákiában a tejet.⁶⁹ Az újkígyósi magyaroknál a megrontott kecskére fordítva dobták rá a gazdasszony ingét, és meztelenül fejték meg. Majd ezt a tejet a vályúba öntötték, és ugyancsak baltával vagdalták.⁷⁰ Alsó-Ausztriában is vesszőzték a tejet, illetőleg izzó vasat tettek bele.⁷¹ A békéscsabai szlovákok azt az eljárást is alkalmazták, hogy a gazda levette a szűrét – mint az elhárító pásztorok –, és azt verte meg bottal. Az elhárító rítus eredményeként a néphit szerint mindig megjelent a rontó boszorkány, és látni lehetett rajta az ütés nyomait.

A boszorkány megidézése céljából megverték a tehenet is. Békéscsabán a fejés előtt fejőszékkal páholták el alaposan. Erre szintén megjelent a rontó. Ekkor arra kényszerítették, hogy fejje meg a tehenet. A tejet a trágyadomb négy sarkára öntötték. Az eljárás eredményeként a tehén visszakarta a tejét.

Tótkomlóson a rontás elhárítását végző személy összetettebb eljárást is alkalmazott. Hajnalban, mikor a hajnalcsillag feltűnt az égen, nyírfaseprűvel az istállóban először a tehén baloldala mellett verte meg a földet, majd a jobb oldalán. Utána háromszor megverte a tehén hátát. Ezt háromszor ismételte meg. Majd a nyírfaseprűt keresztbe tette a küszöbre, és az előre odakészített villával kilencszer ütötte meg. Másnap a harmadik szomszédasszony rosszul lett, mert az ütésekkel ő kapta. A tehén verését, tüzes pizskafával való szurkálását mágikus elhárító eljárásaként a hortobágyi magyarok is alkalmazták.⁷² Az algyői magyarok pedig a fejéknél sündörgő macskát verték meg, és másnap kék foltokkal a testén jelent meg a boszorkány.⁷³ Az árvai szlovákok a megrontott tehén tejét tejszűrő ruhával és gombostűvel együtt forralták fel, s mivel a gombostű megszurkálták, szintén odajött a boszorkány.⁷⁴ Vagy pedig a megrontott tehén vajából, többféle fűszerből, borsból, gyömbérből a fejés előtt keveréket készítettek elő, két kezükkel hengerkét csináltak. Amikor hengerelték a masszát, a tej hasznát elvevő boszorkány szintén megjelent, mégpedig térden csúszva.⁷⁵

Gyakran alkalmazták a tej égetésének az eljárását is. Békéscsabán hajnalban fűtötték fel a kemencét, majd beleöntötték a tejet, miközben a pizskafával háromszor keresztet vetettek. A kemence a tejjel együtt a rontót is égette, aki könyörögve jött el, hogy hagyják abba, mert nagy fájdalmakat okoz neki. Hasonló módon jártak el Tótkomlóson is.⁷⁶ Ha pedig a tehén helyén békát találtak, azt is megsütötték egy lábasban. Eközben piszkos pendelyt terítettek a tehenre, és ezen át nagyon megverték. A béka üvöltött a lábasban, de a tehén nem érezte az ütésekkel. Egyszer csak megjelent a szomszédasszony, és kérte, hogy szakítsák meg az eljárást, mert neki okoztak fájdalmat.⁷⁷ A tiszacsegei magyarok a megrontott tehentől egy kis tálba fejték tejet, s a tűzhelyen sütötték. Amerre szállt a füstje, arra kellett lennie a boszorkánynak.⁷⁸ A rontás megelőzésére a Bükkben élő szlovákok egy, az úton talált patkót izzítottak fel, ezt a sajtárba tették, s a bele öntött vízzel mosták le a tehen tőgyét.⁷⁹

A disznók megrontása ellen kevesebb a még ismert eljárás. Tótkomlóson a disznók rontása ellen úgy védekeztek, hogy az esthajnalcsillag feljövele után a kapuban a keréknyomon két gödröt ástak, mindkettőbe úgy helyeztek el döglött disznót, hogy az orruk a ház felé nézzen. Ezzel vélték megakadályozni a további rontást a háznál.

Az itteni szlovákok általában is védekeztek a boszorkányok ellen. A leggyakoribb eljárások közé tartozott, hogy minden kulcslyukat betömtek, az ablakban keresztbe kést állítottak fel, az ajtóhoz visszajával állított seprűt támasztottak. Luca napján az ajtókra, az ablakokra fokhagymával keresztet rajzoltak. Mindezek a védő eljárások megtalálhatók a magyar néphitben is.⁸⁰

Az itt élő szlovákok ismerték a boszorkányok vetélkedéséről szóló hiedelmeket is, bár róluk kevés és eléggé bizonytalan adataink vannak. Nem találtunk utalást arra vonatkozóan sem, hogy ezeknek esetleg valamilyen kapcsolatuk lenne a táltosok viaskodásával. Egy tótkomlósi adatközlőnk szerint egy „boszorkányféle” ember gyógyított egy asszonyt, s amikor újra beteg lett, üzentek érte, de a felesége elfelejtette átadni neki az üzenetet. Emiatt a beteg asszony vízbe fulladt. Az a boszorkány pedig, aki az asszony vízbefullasztotta, felkereste emezt, aki éppen a padláson volt. Mivel az érkező nagyobb mágikus erővel rendelkezett, úgy győzte le őt, hogy egy vékony dróttal felakasztotta, a lába azonban a földet érte. Tehát nem az akasztás, hanem az ellenfelének a nagyobb mágikus ereje következtében halt meg. A mezőberényi szlovákok szerint a két vetélkedő boszorkány közül a győztes a másíknak a kezére és a lábára patkót veretett, és úgy lovagolt rajta. Valószínűnek tartjuk, hogy ez utóbbi esetben két hiedelemem egymásra hatásáról van szó, mert az itt élő szlovákok körében a boszorkányok megpatkolása – éppen úgy, mint a magyar vagy a szomszédos népek hiedelemvilágában – általánosan kedvelt hiedelem volt ugyan, de a hiedelemtörténetek döntő többségében egyszerű emberek fogják meg a ló alakban megjelenő boszorkányt, és patkoltatják meg.⁸¹ A boszorkánynak egy másik boszorkány által való megpatkolásáról

csak Mezőberényből van adatunk. A boszorkányok vetélkedéséről a magyar és a szlovák néphitben gazdagon élnek változatok,⁸² az itteni szlovákoknál ezzel összefüggésben erős kopással számolhatunk. Egy általunk gyűjtött csanádapácai magyar hiedelemtörténetben a varázsló boszorkány önként vallja be, hogy nem tud segíteni, mert olyan rontás van a házon, a lakóin, amelyet őnála nagyobb hatalommal bíró ember idézett elő. Az észak-bihari magyar néphitben a fentebbi tótkomlói hiedelemmondáéhoz hasonlóan az erősebb boszorkány a gyöngébet szintén elpusztíthatja.⁸³

A boszorkányok alakja

A délkelet-alföldi szlovákok hiedelme szerint a boszorkány leggyakrabban emberi formában látható. A nők nagyobb, a férfiak kisebb számban boszorkányok.⁸⁴ A nőket arról lehet felismerni, hogy a fejükre a rendes kendő alá szorosan egy fehér kendőt is kötöttek, hogy eltakarják a két szarvacskájukat, amely az ördöggel kötött szerződés nyomán nőtt ki nekik. Csanádalbertin név szerint nevezték meg az egyik tótkomlói boszorkányt, akinek szarvai voltak: *Roške jej viriasfi, preto si zaviazala*. A kétegyházi románok is azt tartják, hogy a boszorkány azért húzza előre a kendőjét, hogy ne látsszék a két szarva. Akkor vehették észre őket, ha hátracsúszott a kendője.⁸⁵ Tótkomlósan azt is figyelték, melyik asszony megy oldalt a templomba, mert a szarvai miatt másként nem fért be az ajtón a boszorkány. Azonos hiedelmet gyűjtöttünk a Békés megyei magyaroaktól is, mintegy az együttélési törvényszerűség kiegyenlítődési jellegének a bizonyításaként. De a magyar nyelvterületen is általában hiszik, hogy a boszorkányok a szarvuk miatt oldalazva mennek a templomba.⁸⁶

Korábban már említettük, hogy a boszorkány hol éjjeli lepke,

hol béka alakjában nyomogatta meg az áldozatait, hol kacsként szívta ki a tehén a tejét. A néphit szerint gyakran vette fel a macska, a kutya és a ló alakját is.⁸⁷ Forgószélként is száguldhatott. A macskát éppen azért nem volt szabad bántani éjjel, mert hátha boszorkány.⁸⁸ Mint boszorkány macskaként a kerítésen jelent meg, és ilyen alakban látogatott el egy másik boszorkányhoz is. A 70-es években Csanádalbertin egy idős férfi belesett a faluban boszorkánynak tekintett asszony háza ablakán. A lehúzott redőnyön keresztül látta, hogy az asztalnál tizenkét fekete macska ült, mindegyik előtt porcelántányér volt, s abból ettek. Mind a tizenkettő hozzá látogató boszorkány volt.

Ha a macska alakjában fellépő boszorkányt bántották, boszút állt. Az egyik csanádalberti legényt megsántította, mert az megütötte őt. A másikat a tanyájáig verte, és halálos betegséget hozott rá. Telekgerendási adataink szerint a fekete macska a tiltó rontás figyelmeztető jele is. Ha a keresztúton fekete macska ugrott a legényre, tovább nem járhatott ahhoz a lányhoz, mert valaki megtiltotta: *Apôš rosprávaŕi, že ked boŕi oni mladí, tak ked tajšŕi k mladej, de bola križna cesta, tak edoraz iba skočí čierna mačka do ŕich, ena čierna. Tak oni vedeli, že ŕemôžu tajŕ tomu dŕovčaŕu, lebo je zabrãŕenvo.*

Az alföldi magyar néphit szerint a boszorkány szintén legtöbbször fekete macskaként jelenik meg éjjel. Sarkadon egy fiatalembert mindig követett egy fekete macska. Megsokallta, egy este megfogta, és ólombotjával patkót vert a lábára. Mikor hazaért, meglepve látta, hogy az anyja lábán van a patkó. Csanádapácán ugyancsak a hazatérő legényt nyugtalanította, a lábát harapdálta egy fekete macska. Mikor beért a kapujukon, egyszer csak megszólalt a macska, s azt mondta: Jól jártál, hogy bementél!⁸⁹

Az alföldi szlovákok a forgószélet (*vichorica*) is a boszorkány egyik megjelenési formájaként tartották számon. Szerintük a boszorkányok hozzák is létre a forgószélet, és azon közlekednek. Amikor kering a forgószél, azt mondják, hogy jön a boszorkány: *Ked vichorica kruŕi, tak zvikiŕi vraveŕ, ide bosorka.*

(Tótkomlós). Csanádalbertin egy tanyán éppen ebédeltek, amikor megjelent a forgószel. Az egyik étkező férfi beledobta a kését, az azonban nem esett vissza, mert beleakadt a boszorkány lábába: Másnap bekötött lábbal jelent meg egy asszony, ő volt az a boszorkány, aki a forgószelben forgott. Egy békéscsabai adat szerint a forgószelben az ördögök tartják a lakodalmukat, s ha valaki kést dob közéjük, visszadobják neki.

A forgószel valamennyi nép hiedelmére hatott. Moszyński, K. szerint az egész világon rossz démonok valamilyen megnyilvánulásának tekintik a forgószelet. Marokkóban, Abessziniában kést dobnak bele, és karddal verik. Az arabok hite úgy tartja, hogy démonok, varázslók keringenek benne. Hasonló hiedelem él Ázsia, Amerika, Ausztrália lakóinál is.⁹⁰ Az európai népek hagyománya is az, hogy démonok vannak a forgószelben. A lengyelek, a fehéroroszkok, a kisoroszkok a 20. század elején le is térdeltek előtte, a fehéroroszkok pedig meg is átkozták. A bolgárok mint gonosz szellemet fokhagymával fenyegették, mondván, hogy ha fokhagymát esznek, érezze a szagát.⁹¹ A forgószelbe a luzsikai szorboktól kezdve a Kaukázusig mindenütt kést dobnak. Az ukránok szerint az eső, a kisoroszkok szerint a villám elől futnak benne az ördögök. Azt is hiszik, hogy a forgószel a szelek találkozása, mások szellemek forgásának nevezik. A forgószelet az egykori Besszarábiában *ruszalkákkal* lakatták.⁹² A finnek és a svédek is rossz szellemet láttak benne.⁹³ A németek szerint a forgószelet mindig a boszorkányok csinálják,⁹⁴ kés helyett gyakran kaszát, megszentelt golyót vetnek a forgószelbe.⁹⁵ A lengyelek szerint ha kést dobnak bele, véres sebesült alak jelenik meg,⁹⁶ s utána nyugodt lesz a levegő.⁹⁷ Lengyelország déli részén azt is hitték, hogy mikor az ördög házasodik, porfelhőt kavar, forgószel keletkezik.⁹⁸ A cseh néphit szerint a forgószel (*vetrica*) nem más, mint az alvó ember lelke, mely a forgószel formájában repül a fákra. Ha valaki találkozik vele, háromszor köpjön rá, hogy a szele ne érje, és kést ne dobjon bele, mert az alvó lélek testét sebezné meg.⁹⁹ A Baranya megyei sokácok szerint a forgószelben boszorkányok kergetik egymást.

A harsányi hegyről jönnek le, aki belekeveredik a forgószélbe, azt megölik.¹⁰⁰

A magyar néphitben is általában azt tartják, hogy a forgószélben boszorkány van, az idézi elő,¹⁰¹ illetőleg az ördög.¹⁰² Márkus M. szerint a nagy forgószélben vénebb boszorkány, a kicsiben fiatalabb nyargal. Az utóbbit a nyíregyházi szlovákok *frigának* is nevezték. Ha megrendszabályozni akarták, kést vagy villát dobtak bele.¹⁰³ Az orosházi magyarok szerint a forgószélben boszorkány és ördög táncol, s ha éles tárgyat dobnak bele, megsebzik a boszorkányt.¹⁰⁴ Békésszentandrason, Nagyszénáson, Csabacsüdön ollót vagy kést hajítottak bele, ettől elállt a szél, vagy meghalt, vagy megsebesült a boszorkány.¹⁰⁵ A Hajdúságban azt is tartják, hogy a boszorkány a szeretőjével táncol benne, s ha sarlót vagy fejszét vetnek bele, elvágják a lábukat, és vércseppek maradnak a nyomában.¹⁰⁶

A forgószélre vonatkozó képzetek hasonlósága miatt ezt a hiedelemkört szintén az egymás mellett élő népek közös kincsének tekinthetjük, a továbbélése az alföldi térségben az együttélés kiegyenlítődési törvényszerűségének erősítő jellegét bizonyítja.

Az itt élő szlovákok szerint a boszorkány *seprűn* (*metla*) vagy *piszkafán* (*papek*) tud repülni. *Bosorka chodila na metle, seprűn nyargallott* (kétnyelvű közlés Mezőberényről). A magyar néphit is *seprűn* röpülteti őket.¹⁰⁷ A szlovák nyelvterületen élő hiedelem szerint *seprűn*, *szénvonón*, *piszkafán* vagy *sütőlapáton* repült. Mind a szlovákok, mind a lengyelek – amiként a magyarok is – hitték azt is, hogy megkeni magát boszorkányszírral, könnyűvé válik, és ezért tud repülni.¹⁰⁸ Ezeket az eszközöket a délkelet-alföldi szlovákok szerint a boszorkányok azért használták, hogy a Tokaj hegyére repülhessenek, ahol az ördögökkel együtt mulatoznak. Mint ismeretes, a magyar néphitben is a Tokaj, vagy a Gellérthegyen találkozhatnak.¹⁰⁹ A 19. századeleji leírások szerint a szlovákoknál is ismert volt a boszorkányoknak ez a két gyülekező helye, ahova Szent György éjjelén repültek.¹¹⁰ Más kisebb lokális gyülekezőhelyekről is

tud az itt élő népek hiedelemvilága. A baranyai sokácok szerint a Nagyharsány-hegyen mulattak a boszorkányok,¹¹¹ a hortobágyi boszorkányok a „Kincsesparton”, a hajdúnánásiak Fekete-halmon. A szlovák nyelvterületen is több helyen volt gyülekezések, például az árvai, a žakarovcei boszorkányok az egyik sziklahasadékon, vagy sziklán találkoztak Luca-napon.¹¹² A boszorkányok találkozónapja nem volt egyöntetű: A közép-szlovákiaiak karácsonyestén,¹¹³ Dél-Lengyelországban nagypénteken,¹¹⁴ a német nyelvterületen Walpurgis éjjelén, május elsejére virradóan¹¹⁵ gyűltek. A Hortobágyon kedd és péntek volt a boszorkányos nap.¹¹⁶ Az itteni szlovákok nem tartják számon a gyülekezés napját, egyik elterjedt hiedelemmondájuk szerint minden nap összejöttek mulatni.

A boszorkányok a már bemutatott jegyeken kívül leginkább a lucaszéken ülve karácsonyeste vagy éjfélkor ismerhetők fel, illetőleg ha meztelenül körbejárnak a tanyát. A lucaszék készítésének a ritusa a Délkelet-Alföldön mind a szlovákok, mind a magyarok körében ma már csupán hiedelemmondákban él. A lucaszék Luca és karácsony között kétféleképpen készült. Vagy csak tiszta fából faragták és illesztették össze, vagy pedig az ülőjét sásból vagy gyékényből fonták. A szék előállításának tilos volt elárulnia, mit készít, mert ha a boszorkányok megtudták volna, nem lehetett volna ellenük védekezni. Az itteni szlovákok – zömük evangélikus lévén – éjfélkor a keresztútra vitték a széket, csak a katolikusok mentek el vele az éjfél misére.¹¹⁷ A tanyán élők az eresz alatt vagy bent, a szobában ültek le rá, és kört rajzoltak maguk köré. Egy részük ostort vagy karikást is font (főként Tótkomlós környékén), s azzal űzte el magától a boszorkányokat. Az általunk e tárgykörben gyűjtött legtöbb szlovák nyelvű hiedelemmondából azonban hiányzik az ostor (*bílč*). A lucaszéknek szlovák neve nem volt, egyszerűen csak székeknek (*stolec*) nevezték, vagy pedig magyar nevét idézték: *lucasik*, *lucasejk*.

A lucaszék készítője ostorral, krétával vagy valami más tárggyal maga köré kört húzott, az a varázskör megvédte őt a bo-

szorkányoktól. A székről mindegyik boszorkányt felismert, akik a templomba mentek, vagy akik körülötte a keresztúton duhódtan gyülekeztek. Számos történetben a boszorkányok támadóan lépnek fel: tüzes vaslákkal szurkálnak, ki akarják égetni az illető szemét, hogy ne ismerje fel őket. Vagy pedig a feje felett hatalmas kő ereszkedik le, hogy agyonnyomja, s a kör szélén bika toporzékol. A boszorkányok különféle szörnyek alakját is felvették (félszajúak, nagy szarvúak stb.). A környező magyaroknak általunk gyűjtött hiedelemmondáiban, valamint más tájak magyar nyelvű történeteiben a csúf lények formájában támadó boszorkányok cselekményeleme gyakran megtalálható.¹¹⁸ A mai Közép-Szlovákia területén is hitték, hogy a szentelt krétával meghúzott körön kívül különféle rossz szellemek jelennek meg.¹¹⁹ A boszorkány felismerésének ez a ritusa tehát a magyar és a szlovák néphitben meglehetősen azonosnak tekinthető.¹²⁰ A boszorkánynak lucaszékről történő felismeréséről *Kretzenbacher, L.* Kelet-Szlovéniából, Horvátországból, Muraközéből, Szlavóniából, Szerémségből és Magyarországról is idéz adatokat.¹²¹ Szerinte lányok is készítettek lucaszéket, hogy ráülve felismerjék a jövődöbelijüket. A lányok Weisskrainban Lucától a szentestéig – a lucaszék készítésének a folyamatához hasonlóan – ruhát is varrtak maguknak, ezt vették fel, s ha kimentek a keresztútra, meglátták a boszorkányokat.¹²² A magyar, a szlovák és a német néphitben is találunk olyan adatokat, amelyek a boszorkányok felismerését nem csak lucaszékhez kötik ebben az időpontban.¹²³

Az itteni szlovákok szerint más alkalommal is felismerhették a boszorkányt. Akit megrontottak (*komu je porobenvo*), pénteken éjfélkor ismerhette fel az öt megrontó boszorkányt, ha a keresztútra ült. Aki elsőnek ment arra, és meg is szólította, az volt a bűnös (*je účasní*). Az illetőt büntetésül a hazáig kellett ízni, és egyfolytában verni. Az egyik asszony guzsallyal páholta el (*praslica*) a rontó boszorkányt.

A tehénrontó asszonyokat napnyugtakor lehetett felismerni, ha valaki szítán keresztül nézett a hazatérő tehenekre. Vala-

mennyit meglátta rajtuk, amint verekednek: *Vezhi si eno sito a večer, keď zachádza slnko, sa dŕvaj do sita a vidíš ťecke strige, ako sa biju. Na kravach sedia strige, čo porobia kraván.* (Csanád-
alberti).

A boszorkány, ha érezte, hogy a halálán van, valakit kiszemelt magának, azt odahívatta, s átadta neki a tudományát. Annak el kellett fogadnia, mert ha nem ezt tette, halállal lakolt volna. Ha még tudott menni a boszorkány, személyesen kereste fel azt, akire rá akarta ruházni a boszorkánytudományát. Elmondta neki az ismereteket, ezek különleges szavak voltak. Amikor az illető ezeket a szavakat megtanulta, ő lett a boszorkány: *Poviedau mu tie slová, osobitnie slová boŕi, tak ten miseu prijaŕ. Tak tie slová, keď hát sa naučiu, ľebo hat veďeu, tak von bou bosorkáň poton.* (Tótkomlós)

A kétsopronyaiak szerint ha nő volt a boszorkány, férfinak kellett átadnia, ha férfi, nőnek. A tudományt kézfogással is átadta a boszorkány. Nagybánhegyesen nem akadt senki sem, aki kezet fogott volna vele. Az ágy végében volt egy seprű, azt adták oda neki. De miután senki sem vitte el, a boszorkány nehezen halt meg. Végül a lánya vette el a seprűt, ma is él a faluban, de valamilyen oknál fogva nem szállt rá a tudomány. Vanyarcon sem volt szabad megfogni a haldokló boszorkány kezét, mert a rossz szellemet vette volna át.¹²⁴ A szlovák nyelvterületen vagy a gyermekeinek adta át a tudományt, megfogva a fia vagy a lánya kezét,¹²⁵ vagy kézfogással más személynek juttatta.¹²⁶ A magyarok néphite szerint is a boszorkány csak úgy tud meghalni, ha átadja a tudományát. Ezért legtöbbször seprűt fogatnak vele. Aki gyanútlanul veszi át tőle a seprűt, az veszi át a tudományát is.¹²⁷ A seprűt, hogy senki se váljon boszorkánnyá, a halála után elégetik.¹²⁸ Kézfogással szintén átadhatja a varázsimereteit.¹²⁹ A Hortobágyon úgy hitték, hogy csak örökléssel lehet a tudományát megszerezni, tanulással nem. Ennek ellenére ügyeltek arra, hogy kisgyerekek ne fogja meg a boszorkány kezét.¹³⁰ A palócok szerint is a boszorkány gyermekeire száll át a tudomány.¹³¹

A kétsopronyi szlovákok szerint a boszorkány ha nem adta át a tudományát, a lelke mindaddig bolyong, míg valaki be nem fogadja a boszorkánytudományt.

A tudományról magáról nem tudnak sokat, csak azt, hogy ez különleges (*osobitni*) tudás, amelyet az ördöggel való szövetségben szereztek meg. *Diószegi V.* két évtizeddel korábban végzett kutatásai alapján is ugyanezt tudta csupán megállapítani.¹³² *Vansová, T.* említi, hogy aki a 13. iskolát kijárta, az válik boszorkánnyá, *černokňažníkká* (garabonciássá), de a tartalmáról ő sem tudósít.¹³³ *Schwebe, J.* szerint a boszorkányok Mózes 6. és 7. könyvéből és a cigánykönyvekből merítik a tudományukat.¹³⁴ Ezeket a hiedelemismereteket az itteni szlovákoknál nem találtuk.

A boszorkányok, a varázslók tudásának kézszorítással vagy más formában való átvételének az eredete a kideríthetetlenül messi múltba vezet. A primitív népeknél sem az vált varázslóvá, aki akart, hanem akit kiválasztottak. S ha tiltakozott el-lene, végül mind saját pszichés alkata, mind pedig a környezet hatására behajszolódott a botcsinálta mesterségébe.¹³⁵

A boszorkányok általában nehezen haltak meg. Szarvason a boszorkánygyanús haldoklót a földre tették, hogy meg tudjon halni, mert ő az ördögé (*čertoví je*). A szlovák nyelvterületen azt is tartották, hogy a teste nem mereyedik, nem keményedik meg.¹³⁶

A halott boszorkányt fel lehetett támasztani, ha azokat a szavakat közvetlenül a halála után mondják el, amelyeket ő titkon valakire ráhagyományozott. Egy tótkomlói férfiboszorkány a feleségére hagyta őket, de annak csak egy hónap múlva jutottak az eszébe. Amíg csak el nem temették, egy fekete macska ült a koporsója alatt, s a koporsót követte a temetőbe is. Amikor beengedték a sírba, utánaugrott. Azt mondták, hogy a macska a lelke volt, várta az ígész szavakat, hogy visszatérhessen a boszorkány testébe. Liptóban a boszorkány koporsója alá a tyúkja szalad oda, mikor a szobából kiviszik, s mindaddig ott marad, míg el nem zavarják.¹³⁷

Dömötör T., Ferenczi I. szerint Magyarországon nagyon népszerűek a tudós kocsisokról, pásztorokról szóló történetek.¹³⁸ A délkelet-alföldi szlovákok körében végzett gyűjtések is igazolják ezt a megállapítást. *Diószegi V.* az 1950–60-as években végzett kutatása szerint az e hiedelemalakokkal kapcsolatos hiedelmek egységes történetként éltek a tótkomlói szlovákok között. A *Diószegi V.* által gyűjtött tótkomlói történeteket az e tájon élő szlovákok alaptörténeteinek tekinthetjük.¹³⁹ Gyűjtésünk adatai ismeretében állíthatjuk, hogy a környező magyaroknál még napjainkban is népszerűek ezek az alakok.¹⁴⁰ Ugyanúgy ismerik őket az itt élő románok is. *Pócs E. Diószegi V.* gyűjtéséből közöl egy kétegyházi történetet, melyben a tudományos a tolvaj kocsját köti meg.¹⁴¹ Korábbi munkánkban a tudós kocsis mondának a tárgyalat helységei szlovákjai körében való elterjedését erős interetnikus kölcsönhatás eredményének tekintettük,¹⁴² amelyben az átadó felet a környező magyarok képezték. Ezt a következtetésünket ma is érvényesnek tartjuk. Feltévéseinket az is alátámasztja, hogy szlovák adatközlőink magyar nyelven is meséltek e tárgykörhöz tartozó mondaváltozatot.

A tudományosokról szóló hiedelemtörténetek egy részét a boszorkányok tárgyalásakor dolgoztuk fel, mert hőseik a szlovákok hiedelme szerint boszorkányok voltak. Hasonló jelenséggel találkozunk a magyar néphitben is. *Barna G.* Balmazújvárosból idéz olyan történeteket, amelyekben a boszorkányok megállítják, megkötik a kocsit, a lovakat.¹⁴³

E tudományosokról az itt élő szlovákok hiedelemvilágából nem tudunk meg semmit. Legtöbbször meg sem nevezik: volt egy olyan: *bou edon takl*, volt egy ember: *bou edon človek*. Jellemzőjük, hogy varázsszóval megköthették és fel is oldhatták a lovakat. Az alábbi történetben búzával megrakott kocsit állít

meg a tudományos: *Ag išou kočon zo žiton, tak pözreu na koňe, a poviedau: Hľacŕe, tie koňe ako ľahaju! A koňe zastáľi! Aňi sa ňepohľi, kim ten človek ňepoviedau: No, už mócte tajst! A koňe biľi, koč ľiskaľi, a oni sa ňepohľi pred tin.* (Csanádalberti).

Hasonló történetet gyűjtöttünk a Csanádalbertivel szomszédos. Mezőhegyesen élő magyaroktól is. A két történet gyűjtőhelyének közeli szomszédsága arról árulkodik, hogy nemcsak kölcsönhatásos átvételről van itt szó, hanem arról is, hogy a két etnikum azonosan őrzi és ápolja közös kincsét.

Az egyik békéscsabai gazdának lidérccsirkéje volt, s miután meghalt, a *zmok* úgy állította meg a gazdáját szállító négylovas gyász kocsi, hogy meg se moccan, a lovak csak prűszköltek. Azonban volt ott egy ember (őróla sem tudunk meg többet), aki csak belevágta a fejszóját a kocsi rúd, azt mondta a lovaknak, hogy most pedig menjenek szépen, és a lovak el is indultak: *Ked zomreu gazda, ten, čo viliahou zmoka. Tak vracia, že ho ňevedele aňi šťiri koňe odtiahnuľ. A poton bou takí sa natrafiu, že: Čo bi ste ňi! Zabiu sekeru do oja. – No, už móžeľe tájľ. Lebo ňevedele, lebo hát iba hrkale koňe. No aľe ten zabiu sekeru do oja. A už tak chojľe pekňe!* Békéscsaba.)

Egy másik történetben pedig két szomszéd nyomtatta a búzáját, az árpáját. Az egyiknél a tudományos csak annyit mond, hogy a szomszédok már az ágyazást csinálják. Erre ott elkezdegni az eső, emezek pedig közben elvégzik a munkát, és az ágyást is lesöprik.

A tudományosok közé sorolták a patkányűző embereket is.¹⁴⁴ Az egyik patkányos megjósolta, hogy az elültetett kotlós alól békák fognak kiugrálni csirkék helyett. És valóban így történt. Egy pitvarosi hiedelemtörténet szerint az illető tudományos ember csupán rászólt a mesélő gazdájának a lovaira: „Hej, Dolfi, de szép csikód van!” Ez elég volt ahhoz, hogy a ló összeessen, s alig tudjon az istállóba vándorolni, tehát a patkányos lovakat is rontott.

A tudós kocsis-mondakör (a magyar néprajzi irodalom ördögös kocsisnak is nevezi,¹⁴⁵ mi a tudós jelzőnél maradtunk,

jobban kifejezi a népi tudományosságot ismerő alak sajátos összetevőit) jellegzetes története a kocsis és az ács párharca. Az általunk gyűjtött tótkomlói és medgyesegyházi változat nem nevezi meg a két főszereplőt, a kocsis és az ácsot, csupán a tényeket, azaz az e típusú mondák vázát közli (kocsimegállítás, a kocsihajtó és az ács párviadala, a kocsis erősebb, az ács leesik).¹⁴⁶ A Békéscsaba környéki variánsok kidolgozottabbak, közelebb állnak azokhoz a magyar hiedelemmondákhoz, amelyekben a tudós kocsis valamelyik uraságnál szolgál.¹⁴⁷ Az egyik (két sopronyi) változat ács helyett kőművest szerepeltet, mint a *Dömötör T.* által közreadott egyik vésztői monda.¹⁴⁸ Ennek a végén a tudós kocsis még ki is gúnyolja a vetélytársát, és közli vele, hogy erősebb nálánál: *Moj starí otec rosprávať, že mau Bolza gróf eniho kočisa, a ten veđu takto đekede porábeť. A tak išou na hintove, veľmeť peknie koňe maľi, a ked prišou pri Tiszavidéki mľin, tak tan mĭseu zastáť, lebo todi robiť ten mľin. A tan bou edon murár, čo tan murovau, tak ho ten ďalej ěpusťiu. A ten poton kričau zo s hintova, že: Pusťi ma! A ten naspet kričau, že: Ěnepusťin tá! Choj, ako vieš! Ale ten ěvedeđu táť, tak sa mu zase prosiu: Pusťi ma! Hat ten mu ľen krikau naspet: Ěnepusťin tá! A poton zĭšou dovka s hintova, taľšou pred koňe, a tan buchou na oje, tak ten murár dovka sfrkou s toho mľina. Ěbo hát to bou mochějšĭ, ako von, a tak poton ked dovka sfrkou, tak si ten sadou na hintov, a taľšou ďalej hát. Na koňe pobúchau, tak veđu táť ďalej. A poton sa smĭau: Ěj, čak si ma vrať pusťiu vrať! Ěbo som vrať mochějšĭ, ako ti!*

A foggal született gyereket is a tudományosok közé sorolja a délkelet-alföldi szlovákok néphite. Jellemzője, alighogy megszületik, máris tud járni. Čo sa zo zubámi narodĭu, hěďšou tak, ako statok, prasa. (Mezőberény.) Rendkívüli ereje van. A népi szokásrend szerint a születésekor a neki ajándékozott pénzt magához veszi, és nehogy ellopják tőle, kimegy az eresz alá, fel-emeli a tartóoszlopot, s az alá dugja. Voláko dieťa sa narodĭlo, vrať tak zo zubom, tak mu prišou apovka, dau mu edon hrubĭ, tedĭ volaľ šĭři grajciari, že hrubĭ. Tak vravĭ, že aľe si von ho tak

sková, žebi mu ňikto ňezau. Tašou vraj pot tornác, zodvíhau horka sochu a pot sochu položilo. (Mezőberény)

Ha viszont azonnal kihúzták a fogát, gyáva lett, és ugyanúgy kellett pelenkázni, mint rendes csecsemőt.

A foggal született gyerek nagyon okos is. Rendkívüli tudás birtokosa. Ha megnő, mindenről tud (*šecker vie, šecker šoron vie*), ami bekövetkezik. Azt nem lehet előre megállapítani, melyik gyerek születik foggal, de amelyik így látja meg a napvilágot, abból jós lesz: *To je veštec! To je veštica!* (Tótkomlós). Nem egyszerű jövendőmondó lesz belőle, hanem próféta szerű látnok: *To je ako prorok*. Aki varázsló erővel is rendelkezik: *Vie babondzovať*.

Adatközlőink legtöbbször csak foggal született gyerekek (*dieťa, čo sa zo zubami narodí*) nevezték. Tótkomlói adatközlőink sem hallották soha, hogy táltos (*tátoš*) lenne, bar *Diószegi V.* adatai szerint vele is azonosították.¹⁴⁹ Csupán a magyar környezetben élő mezőberényi adatközlőnk mondta, hogy mind a magyarok, mind a szlovákok *tátosnak* nevezik. Nagybánhegyesen a vegyesházasságból született adatközlők azokat a gyerekeket tartották táltosnak, akik két sor foggal születtek: *Že ač takvo dieťa sa narodilo zo zubami, alebo nariaslo mu dva šori zubi, tak že je to ňi ređešni človek, ale je to tátoš*. A szintén magyar környezetben élő kiskőrösi szlovákok is táltosnak nevezték a foggal született gyereket.¹⁵⁰

A 19. és a 20. századi szlovák irodalom egy része a foggal született gyereket kivétel nélkül jósnak vagy varázslónak tekintti, aki földalatti kincseket tud megmutatni.¹⁵¹ A másik része, illetve a cseh néphit szerint vérszopó *mura* vagy pedig boszorkány lesz belőle.¹⁵² Gyűjtött anyagunk szerint a csanádapácai magyarok is azt hitték, hogy a foggal született gyerekből boszorkány lesz. A magyar néphitben sem mindenütt nevezik a foggal született gyereket táltosnak. Azt vélik róla, hogy okos, jós, tudós lesz.¹⁵³ Ugyanakkor táltosnak is tekintik, ezért a bába – mint a mezőberényi szlovákoknál – kinyomja a fogait, hogy ne legyen belőle táltos.¹⁵⁴ Ez a kettősség más etnikumnál is fel-

fedezhető. A Békés megyei románok egyazon faluban, Méhkeréken hol táltosnak, hol pedig *strigoínak* hiszik.¹⁵⁵

A szlovákok közvetlen környezetében élő magyarok azonban a foggal született gyerekekben táltost látnak (Orosháza, Hódmezővásárhely, Algyő).¹⁵⁶ A nagybánhegyesi vegyesházasságból született adatközlők szerint a foggal született gyermeket, táltost hét év múltán elviszik, ha megmarad a foga, táltosként nő fel. Ha kihúzzák a fogát, megsemmisítik az erejét. A magyar táltos-hiedelemkörnek egyik jellegzetes vonása, hogy ha a foga hét évig megmarad, táltossá válik, ekkor rabolják el, s ha viszatér, táltosként él.¹⁵⁷

Az itteni szlovákok magáról a táltosról nagyon keveset tudnak, amiként négy évtizeddel korábban a nyíregyházi szlovákok is.¹⁵⁸

A szépenjáró, pompás, gyors futású lovakat táltosnak (*tátoše*) nevezték. Milyen szép táltosai vannak – *Akie peknie tátoše má!* – jegyezték meg Békéscsabán, ha valaki elviharzott a lovai-val. A táltosló hiedelemtartalma a gyors és pompás paripa jelzőjévé vált, mint egyébként a magyar állattenyésztőknél is.¹⁵⁹

Gyors járású emberre is mondták, hogy táltos: *Ach, ide vraj, ako tátoš!* (Nagybánhegyes). Nagybánhegyesen azt is hitték, hogy a boszorkányok táltosokon járnak: *Chodieváň bosorke na tátošovi.*

Találtunk hiányos adatokat a táltosok viaskodásáról is. Erről szól egy csanádalberti hiedelemmonda, bár adatközlőnk nem nevezte táltosnak a benne szereplő bérest. A mondában a magyar táltoshoz hasonlóan két felleg küzd egymással: a szürke és a fekete. De nem válnak bikává. Mint a magyar táltos, ez a béres is előre tudja, hogy milyen alakban fog vívni, kívül kell harcolnia, és külső segítséget is kér (a gazdájától és a környezetétől). Mindez egyértelműen mutatja a monda gyűjtött alakjának a magyar néphitből való átvételét.¹⁶⁰ Egy másik hiedelemmonda szerint a táltosok azokat büntetik meg viharral, szalmájuk szétszórásával, akik nem adtak nekik kenyeret és szalonnát. Ez a kéregető motívum, valamint a rongyos ruházatuk inkább a magyar garabonciás mondakörrel rimel. A magyar hiedelemmon-

dákban azonban a garabonciás mindig tejet kér,¹⁶¹ az egyik drávaszegi mondában a vacsorát sem fogadja el, csak tejet iszik.¹⁶² A kenyér és a szalonna kérése tipikusan alföldivé teszi a történetet, a tanyákra betérő koldusok legtöbbször ezt kérték, illetve a gazdák is ezt adományozták nekik, mint ahogyan egyébként a szokásnak megfelelően a pástorok járandóságaként is.

A monda nyilvánvalóan valamelyik magyar mondaváltozat szlovák nyelvű variánsa. Adatközlőnk Kétsoprony és Kondoros határán egy tanyán lakik, apjától hallotta. Ezt a területet kevert magyar és szlovák lakosság lakja.

Moj apa rosrávaň, ked som ja bola malá, že voľáki tátoši chodňi po svefe. A tí tátoši takí boľi, ako žobráci. Tak boľi oblečení. A potom chodňi po tich gazdov a tí gazdovia hát boľi aj takí, čo hát jich dáčňe prijali, ale boľi aj takí, čo jich ħiradi znaľi. A tak ked zisľi raz, boľi ľento tátoš apovka tatan do eniho gazdu, a tak si pítaľi chľeba aj slaħinu, a tí jich vidurili, ħedaľi jim. A tak poton jim ľen telko vraveľi: No, tak si móžľe ħľadať slamu, že vám de bude! Tak odišľi do druhiho susedov, a tí druhí susedovci jich nachovaľi, napojiľi, tak jim poton dobrovo žiadaľi. O enu hoďňu tin druhin susedovcon, čo jim ħedaľi jest čo jim ħedaľi chľeba, tak tim poton takí vichor prišou, že jim eckú slamu rosmetau. Tak poton vraveľi: No, toto ténleg tátoš jou!

A magyar hiedelemvilágban napjainkban a garabonciás és a táltos alakját nehezen lehet egymástól elválasztani. Erről az összefoglaló és a részfeldolgozó munkák is tanúskodnak, a hiedelemfelfogásban a tevékenységük sok esetben összefolyik.¹⁶³ Ez mindenképpen érezteti hatását az itteni szlovákok hiedelemmondáiban is. Bár a garabonciásnak a szlovák megfelelője a *čiernokňazňik*, erről azonban csak olvasmányélményeik vannak. *Manga J.* Vanyarcról is csak egy rövid mondatban szól róla.¹⁶⁴ A tótkomlósról a 30-as években megjelentetett rövid falutörténet szerint a *černokňazňik*¹⁶⁵ a magyar hiedelemalakhhoz hasonlóan¹⁶⁶ nappal sötét viharfelhőkben vágat a falu felett, kitépi a fákat, és ledobja a háztetőket. Napjainkban az itteni szlovákok nem ismerik ezt a hiedelemalakit.

A kísértet

A legismertebb közülük a *kísértet (mátoha)*. Az itteni szlovákok múlt századi helytörténeti monográfiáiról is a benne való hit általános jellegét emelik ki.

Valójában rokon a hazajáró lélekkel, de míg emez legtöbbször meghatározott ideig az otthonába jár visszakisérteni, és kellemtelkenkedéseit a kívánságának teljesítésével még lehet szüntetni, a *mátoha* lényegében az élő emberek befolyásától, hatásától mentes. Többféle alakja lehet, általában felismerhetetlen, kísértése hosszú ideig eltarthat. De hogy meddig kísért, és miért teszi, erre a néphit mai ismerete nemigen tud feleletet adni. Bizonyos alakjai összefolynak a boszorkányéval, csak abban lehet őket megkülönböztetni, hogy az adatközlők minek nevezik, vagy ha kiderül róluk, hogy csak ijesztenek, s nem avatkoznak be cselekvően az emberek életébe. Ugyanis a kísértet (*mátoha*) nem rosszindulatú, csak a megjelenésével ijeszt, rémít, s a megrettenés nem a kísértet természetfeletti erejének, hanem az ember riadalmának, rémületének a kifejezése, következménye.

A kísértetek általános cselekedetei közé tartoznak, hogy éjjel megjelennek valahol, ha láthatatlanok, zajjal, zörgéssel is tudomásul adják jelenlétüket, ha követik az úton járókat. Ezek a kísértetek, ha nem szólnak hozzájuk, az ijedelmén kívül semmilyen bántódást nem okoznak. Az itteni néphit azonban ismer olyan kísérteteket is, amelyek gonosz szellem vagy rontás hatására kísértének, és meghatározott emberekhez járnak bosszúállás vagy valamilyen bűnük miatt. A kísértetek ez a fajtája átmenetet képez a boszorkányok képzele felé. Az így megkísértett embereket kirázza a hideg, hideglelést kapnak. Kísértőik legtöbbször valóban boszorkányok vagy az avatás előtt meghalt

anyák. Az emberhez tartozó tárgyak pofozó vagy más bántó kísértései általában ebbe a csoportba sorolhatók.²

A kísértetek alakjai között gyakori a fehér (esetleg fekete) lepedős alak. Ezeknek nincs nemük, nem tudni róluk, hogy férfiak- vagy nők-e.

*V bielej plachte choďila. Ľebo v čiernej máta. Ale ěnikto ěviděu, ěe ěi chlap bou, ěe ěi ěena bola.*³

Gyakori a háziállatokat megszemélyesítő kísértet (kutya, borjú, fejnélküli borjú, kakas, liba),⁴ ritkán vadállat (nyúl), edény (kanta) vagy ruhadarab (kesztyű). Az itt élő szlovákok között gyűjthető adatok szerint leginkább a kutya formájú kísértett.⁵ Nagybánhegyesen az egyik mesemondó adatközlőnk késő este tért haza az estézéséről, s a házuk előtt egy nagy, hatalmas szemű fekete kutya feküdt. A kutya mereven nézte őt, ő keresztet vetve hátrált. A kísértet egyszer csak nagy lomhán felállt, és átment az utca másik oldalára. Ő pedig gyorsan beszaladt a házba. Békéscsabán adatközlőnket ugyancsak egy fekete kutya kísértette, mikor éjjel hazaértek a háziipari szövetkezet kirándulásáról. A szomszédból került elő, és a házuknál tűnt el. Ugyancsak Békéscsabán történt, hogy mikor az éjszakai műszakról tértek haza, egy láncsal felszerelt nagy fekete kutya futott keresztül az utcán előttük. Majd fehér lepedőben követte őket valami. Emiatt megálltak egy helyen, és csak hajnalban mertek hazamenni. Kondoroson a kísértet egy kutya alakjában a bál után követett egy nőt, aki lélekszakadva rohant haza, s kérte az ott-honlevőktől, hogy gyorsan nyissák ki a kaput. Mire megtörtént, a kísértet eltűnt. Egy másik esetben a kutya meg sem mozdul, csak az arra menőt figyelni hideg szemmel. A mai értelmezés szerint mindezek a kísértetek nem mások, mint éjjel kóborgó kutyák, amelyeket a hiedelemben hívő emberek természetfeletti lénynek képzelnek.

A kutya alakú kísértetek nem mindig voltak ilyen „csendese-
sek”, megzavarták a tanyákon alvó legényeket. A róluk szóló történetek elterjedtségét mutatja, hogy a Čibiansky Kalendár is közölte egyik változatukat: Békéscsabától mintegy tizenöt

kilométerre fekvő Kliment-tanyán minden hetedik évben kísértett egy titokzatos fekete kutya. Éjfélkor rettenetes hangon gyereksírást utánczolt, amitől bögték a tehenek, vonítottak a kutyák. Szokatlanul hosszú füle volt, két elülső foga kimeredt a pofájából, farkával a földet söpörte. A fiatal béreslegény meg akarta verni, de mindig mellé talált. A kutya, miután megün-ta az ugrálást, üvöltött egyet, a béreslegény hatalmas ütést érzett a mellén, és elterült a földön. A kutya eltűnt, és többé nem jelentkezett.⁶

Hasonló esetet mondott el egy békéscsabai adatközlő is. Nagyapja tizennégy-tizenöt éves lehetett, amikor egyedül aludt a tanyán. Miután lefeküdt, éjjel, úgy éjféltájban a vele bent lévő kutya vadul kezdett morogni. Ő oldalba rúgta őket, hogy hagyják abba. Azok ekkor riadtan körbe kezdtek futkosni a szobában, s valami mindig odaverte őket először a falhoz, azután az ajtóhoz, s úgy kiszaladtak, hogy csak a vakbarázdánál álltak meg, nem mertek visszajönni a tanyára. Ő pedig reggelig rettegett. Mikor az anyjától megkérdezte, hogy mi lehetett, az anyja azt felelte neki, hogy rossz szellem (*zlí duch*) kísértette.

A kutya-kísértetek ellen védekeztek javasasszonyok révén is. Az egyik békéscsabai legényt, mikor az udvarlásáról tért haza, a tabáni temető mellett minden este borjú nagyságú kutya várta és kísérte. Mindig hideglelősen és csuromvizesre izzadva ért haza. Az anyja elment a századfordulón nevezetes csabai varázslónőhöz, Orvosnéhoz, hogy segítsen rajta. Az el is háritotta a kísértetet.

Nagybánhegyesen egy fejnélküli borjú kísértette a legényt, mindig előtte ment. A legény félelmében a kaput is átugrotta, de a kísértet megelőzte, már bent várta. Az ijedtségtől ő is vizesre izzadt. Tótkomlóson az egyik hídon borjú kísértett, lánc volt a nyakán. Azt hitték róla, hogy férfiboszorkány kísért ott: *Tu, na Lásikovom moste, ako zme chodievaši, tak naveki vpravievaši, že tan tela mátáva o povnoci. Ked stade tašou, tak to tela sa preukiazalo. Retaz na hrdle mu bola. A to vraveši, že to chlap, že hát to bou taká bosorka.*

Békéscsabán is láttak borjút kísérteni éjfélkor. Ez nem bántott, de amikor meglátták, megdermedtek (*zamrzli*) az emberek, ha nem szóltak hozzá, továbbment. Ugyancsak Békéscsabán három liba és egy kutya követett egy legényt. Amint hátránézett, úgy látta, hogy a libák három lánnyá változtak. Az újkígyósi majorban, ahol szlovák családok is laktak, a göré körül egy kiskakas (*malí kohút*) kísértett, ez sem bántott senkit sem.⁷

A láthatatlan kísértet a csörgésével, a zörgésével részint csak ijesztgetett, másrészt voltak ártó cselekedetei is. Tótkomlóson a csabai úton az olajmalmi iskolánál kísértett láthatatlanul valami. Nem tudták megállapítani, mi lehetett, de reggelre mindig találtak az iskolatábla mellett állati ürüléket. A nyíregyházi szlovákok hiedelme szerint a boszorkány piszkol oda ilyenkor,⁸ de adatközlőink a kísértet piszkának tekintették. Nagybányeszen a láthatatlan kísértet a szomszéd háznál éjfélkor a kukoricaköztözésre induló asszonyra kiáltott rá, hogy forduljon vissza. Nem hallgatott rá, de mire a munkából hazatért, beteg volt a gyereke. Ez esetben rontó boszorkány is lehetett a kísértő szellemlény, s a két mítikus alak kontaminálódása következhetett be a történetben.

Tótkomlóson síró gyerek hangját is utánozta a láthatatlan kísértet. Senki sem tudta megtalálni, pedig a bátrabbak a keresésére indultak. *Tu cez Ir edon most bol, a ten menovaľi Lási-kov. Tán plakávalo eno dieťa, čo viacfi počúľi. No, tak sa susedovci nashováraľi, že oni pojdu vidieť, čo je to za dieťa. Ale keď tatan dvošľi, naveki, ako víchorica sa stálo, a henašľi tam ňikodi ňič.*

A fehér lepedős kísértet (*biela mátoha*) is csupán ijesztett. Békéscsabán az egyik ember látta, hogy egy fűzfa mellett áll. Nem szólt hozzá, mégis kiverte a hideg. Ismerték a lámpással kísértő embert is, de csak néhány helyen. Hozzá sem fűztek semmilyen különösebb jelentést. Medgyesegyházán aki látta, szintén csak megijedt tőle: *Edon človek taňiesou lampášom svetlo. Nuž tak sa ľudia báľi od tohto. Nič ňemohlo urobiť, iba sa ho námátau.* A tótkomlósi bánáti hídon éjfélkor kísértő világító lámpást boszorkánynak tartották.

Az itteni néphit – mint a példák mutatják – ha valamilyen rosszindulatú tett is kapcsolódik a kísértéshez, legtöbbször összefüggésbe hozza a boszorkánnyal. Egyes, a szlovák nyelvtérületről származó adatok a hasonló eseteket (pl. a hídon átmenő embereket a vízbe dobták) kísértetek gonosz cselekvésének tekintik.⁹

Tipikusan a népi igazságtévés hiedelemtörténetekké formált kivételései az olyan kísértések, amelyekben a bűnös ember vezekli le a bűnét, vagy pedig emiatt kísértik. Nagybánhegyesen az egyik malomnál Kutlik nevű öregember sikkasztott. Róla tartották, hogy a halála után emiatt jár kísérteni kutya, borjú vagy más alakban: *Volákí starí Kutlík bou tu v mlíne. Bou veľmej veľa peňaze žikastovau, tak ten čas povrávaí, že ten chodí mátavaí, že je aj pes, aj teľa, šakovo.*¹⁰

Csanádalbertin egy, a nép szerint csalárd módon meggazdagodott öregembert, Nicsovicot kísértette éjszakánként egy éneklő hang. A falon át a szobában hallotta. Úgy tűnt, mintha kintről szólna, de ott nem találtak semmit. A hang egyházi éneket énekelt. Az egyik változat szerint a *Hrad prepevni jest pán bůh náš*, mások szerint *Pamatúj človeče* kezdetűt énekelt. Azt mondták, hogy a lelkiismeretfurdalásának a szelleme kísérti, mert a szegényektől hamis úton összevásárolt földek révén lett a falu legmódosabb gazdája. Van olyan változat is, hogy az öreg figyelte az éneket, és rajta is kapták. Állítólag egy kísémmizett ember mászott fel az akácfára, és onnan énekelt. Más változat szerint a falu második leggazdagabb gazdája tette, mert irigyelte Nicsovicot, hogy neki több a földje. Az öreg halála után a hang kísértése elmaradt.

Olyan adatunk is van, amely alapján rögzíthető, hogyan alakul ki a kísértetjárás láncolatának a hiedelme. Csanádalbertin egy bál szünetében egy fehér alakot pillantottak meg, mely nyúlhoz vagy macskához hasonlított. Nicsovic háza felé tartott, ahol az éneklő hang kísértett. Ott semmivé vált, és soha többé nem látták. Mivel annál a háznál már tudtak egy kísértetről, és miután a fehér alak is arrafele futott, még akkor is, ha az

nem volt más, mint egy közönséges macska, könnyen született a következtetés, hogy csakis kísértetet láthattak.

Az ember környezetéhez tartozó tárgyak kísértései leginkább a természetfeletti erővel rendelkező adatok bosszúállásának az eszközei voltak. Nagylakon éjjel mindig megjelent két kesztyű, s aki hozzájuk ért, azt felpofózták. Tötöklősen az egyik fiataalt hat estén át a kapuajtóban várta egy kanta. Utóbb boszorkányra gyanakodtak, ugyanis a hatodik estén a legény mérges lett, és belerúgott. Abban a pillanatban olyan szélroham keletkezett, hogy majdnem a levegőbe emelte: *Som friško búchau, a som lahou do posteli friško, zimnica ma visekala, taká bosorka bola.*

A kísértetjárásról szóló hiedelem a néphit visszaszorulásával párhuzamosan lassan elenyészik. Századunkban egyre gyakoribbak az álhiedelem-mondák, melyekben olyanok póruljársát mesélik el, akik már ugyan nem hisznek a kísértetekben – mint az elbeszélő és az őt hallgató közönség –, de a tradicionális nevelés következtében a történetben olyan helyzetbe kerülnek, hogy megrémülve azt hiszik, hogy kísértettel van dolguk. A történet csattanójában mindig arra jönnek rá, hogy voltaképpen a képzelődésük áldozatai voltak. Kötött terjedelmünk miatt ezekre nem térhetünk ki, korábbi munkánkban több népi szöveget közöltünk belőlük. E mondák rendkívül kedveltek mind az alföldi szlovákok, mind az itt élő magyarok körében. Békés megyei magyar helységekben szintén több változatukat gyűjtöttük. Témájuk, szerkezetük a két etnikumnál azonos vagy rokon. Eszerint itt is termékeny és erőteljes kölcsönhatásról beszélhetünk.¹¹

A lidércfény (svetlo)

A lidércfény sajátosan önálló és egyöntetű természetfeletti lény az itteni szlovákok hiedelemvilágában. Fény, amely azon-

ban élőlényként viselkedik, sőt emberi tulajdonságai is vannak, mert megver, az embereket az akaratuk ellenére messzire elvezeti. A fénynek végülis nincs emberi alakja, ezért a lámpásos embert nem lidércfénynek, hanem kísértetnek tartják.

A lidércfény eredetét több okkal magyarázzák. Egyrészt tömegsírba eltemetett holtak lelkeinek, másrészt a török időkben elásott kincs tisztulásának, harmadsorban szellemeknek, az állati tetemekből kitörő gáz öngyulladásának tekintik. Az utóbbi feltételezés már racionális gondolkodásból fakad. Telekgerendáson boszorkánynak is tartották (ez szintén jelzi a boszorkányhit expanzióját).

A tömegsírban a lélek nem tud nyugodni, vándorol a földön: *Vela mŕtvi boŕi pochovaní, a tak pokoja ňemalo, ako tú dušu vŕavia, že putuje, tak aj to svetlo zato bolo.* (Nagybánhegyes). A rossz szellemek lelkei azért bolyonganak, mert nem teljesítették a kérésüket, ezért látni képes fényüket: *To sa zŕie duche, vŕavelí, ŕebo ŕiadost' jin ňeviplŕiŕíŕí ŕin zŕin duchon.* (Csorvás)

Az elásott kincs tisztulását így magyarázzák: *V tej zemi – eŕte turecká vojna ked panovala – boŕí vela peŕaze odloŕzenie, voŕade zakopanie. A to svetlo staĎe viháralo s tej zemi.* (Nagybánhegyes). *Na skladoch sa to zvikle ukiazat, takvoto svetlo hat, len po veĎeroch. A Bandáéknek a mesgyéjén ott lehetett látni, de hogy kétvényként vagy milyen időközönként, én nem tudom.* (Kétnyelvű közlés Kétsopronyból)

A lidércfénynek a török háború idején elásott pénz tisztulásaként való magyarázata a legelterjedtebb, a többi felfogás kevésbé ismert mindegyik szlovák lakta helységben, lokális jellegű csupán.

A szlovák nyelvterületen sem egységes a lidércfény eredetének az értelmezése, melyet *svetlonosnak* neveznek. Többnyire keresztleetlen gyerekek, meghaltak bolygó lelkeinek tartják,¹² egyes vélemények szerint a tolvaj emberek lelkei.¹³ Elásott kincs tisztulásának¹⁴ vagy rossz szellemnek, üldözö lénynek is értelmezik.¹⁵ A hazai szlovákok közül a Galga mentiek is rossz szellemnek (*zŕí duch, zŕie duŕí*) nevezték.

A csehek, a lengyelek és a németek képzetei is többretegűek: cseheknél (*svetylka, bludilky*) a keresztleetlen gyerekek lelkei és a határkövek elmozdítói,¹⁶ a lengyeleknél is a keresztleetlen gyerekek, vagy az igazságtalanságot elkövető holtak lelkeinek a lángja.¹⁷ A német nyelvterületen a keresztleetlen gyerekeknek, a határkövek elmozdítóinak, valamint pénzellopó, igazságtalanságot elkövető vagy erőszakos halállal halt emberek lelkei.¹⁸ Alsó-Ausztriában is a határkövek megbolygatói lelkének tartják a lidércfényt.¹⁹ A magyar néphitben a lidércfény az ártatlanul, szerencsétlenül elhaltak lelke,²⁰ elkárhozott lélek,²¹ általában az elkövetett bűnök miatt megnyugvást nem találók lelke.²²

Európában főleg nedves, ingoványos területeken jelentkező lángok miatt terjedt el a hiedelem.²³ Az alföldi szlovákoknak a pénz tisztulásával járó lángról szóló hiedelme szorosan kapcsolódik az e tájon kedvelt gazdag magyar kincsmonda-hagyományhoz.²⁴

A lidércfény formájáról azonosak a képzetek: fel-alá mozog, hol előbukkan, hol eltűnik a szem elől. Leginkább mezőn, elhagyott helyeken, üres utcákon, temetőekben található. Felbukkanása és eltűnése mindig hirtelen történik. Sokszor olyan a fénye, mint a lámpáé. Az egyik mezőberényi adatközlőnk egyszer édesanyjával együtt ment az éjféλι vonathoz. Hátrafordultak, mert fényt láttak, s azt hitték, hogy valaki jön utánuk lámpással. Meg akarták várni, de nem tudták bevárni. Akkor vették észre, hogy lidércfény (*nočnvo svetlo*), amikor hirtelen felfele indult, egyre csak feljebb, egészen a fák hegyéig szállt, azután a másik utcában lehullott, és eltűnt.

A lidércfény tulajdonsága, hogy ha nem szólnak hozzá, és nem bántják, csak csendesesen követi az illetőket. Ha megállnak, ő is megáll. Azután meggondolja magát, és eltávolodik, eltűnik. Hasonló történetet mesélt el az egyik békéscsabai adatközlőnk édesapja is. Éjjel a szarvasi úton ment haza a tanyáról. Mikor észrevette, hogy követi a lidércfény, megállt, a fény is. Azonban elkövette azt a hibát, hogy rászólt, hogy jöjjön vele. Erre a fény

széthúzódott, kétszer fel-alászaladt, azután a békési határ felé indult, de a város alatt a homokbányákba vezette, s belőlük csak hajnalban tudott kikecmeregni: *A už tak bolo, okolo edonác, povnoc, ked sa púšťali zo sálašu a zazreli svetlo, že ide dov po sarvašskej ceste. Tak zazreli, tak apovka zavolaťi naňho: Počkaj, pojdeme dvaja! ... Tak to svetlo zastálo, aj oni zastáfi, tak sa čuđovalfi na ena druhiho ... A ked prišli k Legiňovin jamán, de bola homokbáňa, tak zato, že jich ňevicvargalo, tak jich pokruťilo, že z enej jame višli a do druhej spadfi. Aňi sa ňevedeľi ratovať do rana.*

Előfordult, hogy a lidércfény meg is verte azt, akit követett: *Ale bolo tak, ze vicvargalo to svetlo. (Békéscsaba). En hallottam olyat is, hogy felpozozta, hogy tizta véres volt az arca, bejött a szobába, hogy: Jaj, nem jöttetek segíteni, fény jött, és megvert. Mert ő is hozzányúlt egy hosszú bottal. Meg akarta piszkálni, és a boton feljött. (Magyar nyelvű közlés Kétsopronyból).*

A hiedelemelőírás szerint nem volt szabad bántani, még akkor sem, ha a követés közben az ember vállára ült. Ha valaki hozzányúlt, a földhöz is verte: *Moj otec vravievali, že svetlá, lampáše choďievali v noci. Bantovať jich ňebolo slobod, ešte aňi todi, ked na pľece sadlo, ľebo ho tak zabilo o zem, že ho kosfi boľele. (Csorvás)*

Ha rendesen viselkedtek vele, a sötétben az illető házáig világított: *Ač človek šou, tak aj domov mu svieľilo a taviedlo. Azo-
kat, akik szidták, vagy ha a kutya megugatta, mindet földhöz-
verte. Ač hádan ho hrešiu, tak ho aj o zen drvilo to svetlo toho človeka. Ač pes veľmej štekau doňho, tak pes drvilo o zen. (Nagybánhegyes).* Ha lehetett, kerülték a tanyasi dűlőutakat, nehogy találkozzanak vele. A fény a kocsrűdra is rászállt, s amíg ott volt, addig a lovak nem tudtak elindulni.

Megjelent a lidércfény lakott tanyákon is, ott éjfél tájban a kapura ült le. A békéscsabaiak hiedelme szerint visszajárt arra a helyre, ahol korábban varázslók laktak. Vagy pedig a varázslórontásának a színhelyén jelent meg. Az egyik csabai tanyán a li-

dércfény nem csinált semmit, csak ült a tanya kapuján. Csak a tanya tulajdonosa látta, s miatta felverte az egész tanyát. Adatközlők is ott volt, ő hiába figyelte, soha sem tudta meglátni.

A lidércfény ugyancsak jellegzetes tulajdonságának tekintették azt, hogy az úton járókat messzire elvezeti. Ač sa sretou voľakto s ňin, keď sa zobrau, tak ho voďilo, ňemohou tajst, kde sa zobrau, ale de ho taviedlo. A to aj s kočom sa stálo. Sa kruti u ňemohou ist, de chceu a keď sa svitalo, skapalo svetlo a tašou, de chceu. Ale zatiau ňebou pánom sebe, aňi sa ňenašou, že de je. (Csanádalberti)

Békéscsabán a virasztásról jövöket nem engedte haza: *Svetlo, to moj otec viděl ešte 1894-om v Starich Višiciach, v Siksave. Išl zo s virastášu o povnoci, tak jich ňepustilo domov. Aj zo svojou dcérov boli, iba jich prechádzalo više hodíne, takí boli iba čistá voda, čo sa báfi.*

A Békés megyei magyarok hasonlóképpen hitték a lidércfényről, hogy elvezeti őket. Tulajdonságait hasonló módon jelölték meg. Endrödön lidércnek nevezték, mindig ősszel, esős időben látták. Ha az illető szaladt, a lidérc is szaladt utána. Ha megállt, a fény is megállt. Ha lassabban ment, a fény is lelassította a lépteit. Az itteni magyarok szerint nem egyszer az illetőnek szintén a házáig világított. Ha közben arra repült egy veréb, utánament. Máskor pedig úgy elvezette az illetőt, hogy pl. az adatközlő édesapja ebbe betegedett bele.

Az itteni szlovákok nem ismerték a lidércfény elleni mágikus eljárásokat, noha a magyar néphitben, valamint a környező népek hiedelemvilágában felhasználták őket. A Hortobágyon például az ismert gonoszelhárító formulát kellett mondani (Minden ember dicséri az Urat!) a tüzesember ellen.²⁵ A cseh néphitben imádsággal kellett eltávolítani a lidércfényt. Ha ez nem segített, meg kellett átkozni, erre biztosan eltűnt.²⁶ A lengyelek hiedelme szerint meg kellett keresztelni, mivel keresztetlen gyerekek lelkének hitték a lényt: „En tégedet kereszteltek az Atyának, a fiunak és a Szentlélek istennek nevében. Ha fiú vagy, Ádámnak, ha lány vagy, Évának.” Eközben négy táj felé kereszt-

tet vetettek. Az illető az ingét kettéhasította, s odaadta a léleknek pólyának. Ezután a fény nyomban kialudt.²⁷

A szlovák nyelvterületen a lidércfény nemcsak járatlan utakra vezette el az illetőt, hanem sírással a mocsárba is csábította, s ott meg is fojtotta. Ha nem tudta magához csalogatni, hosszasan üldözte.²⁸ A fényen kívül a szlovákok hittek valamiféle megtévesztő erőben is. Ha valaki például fát lopott, hajnalig vezette őt, nem tudott tőle szabadulni.²⁹ Ezt az erőt éjjeli szörnynek (*nočná obluda*) is nevezték.³⁰ Ebben a láthatatlan erőben hittek a hazai (acsai) szlovákok is.

A nyíregyházi szlovákok ismerték az éjjeli lámpásos embert, az ún. *inzsiniert*, a magyar néphitben szereplő tüzes inzsellér mását,³¹ aki azért bolyongott, mert a földet rosszul mérte.³² A Galga mentiek megkülönböztetik egymástól az elvezető lidércfényt, amelyet *lámpásnak* hívnak és az életében földet rosszul mérő lámpással járó *inz...iert*. A kétsopronyi szlovákoknál a képzet alakja megkopott formában még előfordul, nincsen neve, lámpást sem visz, de szintén mérnie kell a földet, mégpedig a világ végezetéig, hogy letudja a büntetését: *Kerí voláko ho ukrátiu zo zemov, tak ten, čo viac si sebe namerau, tak: Vraj kin svet svetom bude, bude choďiť merať si, kráčať, tie kroke, čo nás ukrátiu*.

A lidércfény (*svetlo*) és a földbe rejtett kincs tisztulása között szerves kapcsolat van az itteni szlovákok hiedelemvilágában. Az utóbbit a fény egyik előidéző okának tekintik. Korábbi munkánkban bemutattuk az e tájon élő szlovák kincsmondák jellemvonásait, és kapcsolatait a hasonló magyar hiedelemmondákkal.³³ A korlátozott terjedelem miatt ezekre most nem térünk ki, csupán a lidércfényre vonatkozó sajátosságokat emeljük ki.

A hiedelem szerint a lidércfény megmutatta, hogy hol van a pénz. Ha valaki figyelte a lidércfényt, és meglátta, hol szállt le, oda kellett mennie, ott kellett kaparnia a földet, és ott aranyat is talált. (Medgyesegyháza)

A pénz hétvéenként tisztul. Azért tisztul, mert a valaha elásott

kincset senki sem vitte el, senki sem keresi: Zakopaň voľakedi peňaze tan, tak viháraň. Lebo hat tie ňikto ňezau staďe vo, tak už teraz vihárajú, plamen vibucháva vo. (Csanádalberti). Azonosan hitték az endrődi magyarok is, szerintük a pénz kék lánggal tisztul. Mindig ott ég, ahol a pénzt elásták. Szintén azért tisztul a pénz, mert nem tudja kivárni, hogy felhozzák a föld színére. Ha valaki ott ásott, mindig talált pénzt. Békéscsabán is egyértelműen hiszik, hogy ahol a lidércfény ég, ott pénznek kell lennie: *Ďe horela zem, tam bole peňaze, vpraveli starí ľudia, ľebo sa prehárajú.* Azt is hiszik, hogy ha valaki azon a helyen botlik meg, ahol a lángot látta, ott található az elrejtett pénz: *Keď voľakto sa potkou voľakďe, tak vraj kopaň tam jamu, že tam vihárajú peňaze, tam jesto peňaze.* (Csanádalberti). A telekgerendási szlovákok szerint is ahol kék lánggal ég a tűz, ott a föld alatt pénznek kell lennie. De csak az találja meg, akire rá volt hagyatkozva. Ha felnő a harmadik vagy a negyedik nemzedék, akad köztük egy, aki megtalálja a pénzt, és kioltja a lángot: *Ďe prehárale ohňe belovie, v tich ohňach že peňaze bívale pod zemov. Ale tie ľen ten mohou nájiť, na keriho bole nahanie. Treťie ľebo štvrtie pokofeňia. Tak ten, kerí sa narodiť, doriasou, tak ten ohen zahasou a peňaze našou a s toho bohatou.* Emiatt hiszik azt, hogy bárki más keresi, neki mindig beszakad a föld, és nem tudja megszerezni a pénzt: *Darmo jich kopu, naveki sa prepadnu.*

Békéscsabán két mondaváltozat él az ilyen úton bekövetkezett meggazdagodásról. A Veres-család az általuk megvásárolt ház kemencehelyén (*pecisko*) talált a pénzre. Ott csapott fel a láng, és ők egy fazékban lelték meg az elvarázsolt pénzt. *Tam pecisku boli horiace peňaze. Tak pred večeron takí, ako plamen sa jin zdau, že tak ako horele. Za to, že bole zavrazenie.* A klaszikus magyar írók, Jókai, Mikszáth fantáziáját is megmozgató Bagi meggazdagodásának Békés megyében is volt mondahagyomány, ³⁴ ezt az itteni szlovákok is gyarapították. ³⁵ Békéscsabán napjainkban is gyűjthető róla hiedelemmonda: *Hat a Bagi, a tudomásom szerint a csabai Beliczayak és Szalayak ősapjuk.*

S ez meggazdagodott márol holnapra. Ősapjuk, az egyiknek az anyai részről, a másiknak az apai részről. De ősapjuk. Hát így mondjuk, így is érthető. Egy kutya vezette egy üsthöz, és ott szerezte a sok kincset, és így gazdagodott meg. (Szlovák adatközlőnk magyarul mesélte el.)

A törökök kincsének a keresése közszájon forgó alföldi magyar hagyomány volt a szlovákok idetelepülése idején, s ez az elbeszéléstradíció napjainkig megmaradt. Gunda B. 30-as évekbeli kutatása is rámutat, hogy milyen gazdag ez a táj néphagyománya e témakörben.³⁶ A közelmúltban magunk is hozzájárultunk ennek a bizonyításához az újkígyósi magyarok mondáinak közreadásával.³⁷ Igen bőséges anyagot tett közzé Ferenczi I. is a jugoszláviai magyarok e tárgyú mai népi prózájából.³⁸

Az alföldi szlovákoknak a kincsekről szóló hiedelemmondái és a hirtelen meggazdagodott gazdákról szóló történetei az Alföldre lejövő szlovák vándorkereskedők révén visszajuthattak az egykori lakóhelyükre is. Reuss, L. A. 1902-ben arról közölt egy mondát, hogyan gazdagodott meg egy szarvasi szlovák gazda. Ez a gazda megkérte a fazekasokat, hogy a Szitnyó helyén lévő kutya alakú követ hozzák el neki, az ideszállítását fizeti. A fazekasok le is szállítják Szarvasra a nehéz követ, és az udvaron rakják le. A gazda szétveri a követ, belőle aranydukátok szóródnak ki. Valamikor a betyárok dugták ide a kincsüket, amelyet ő így módon szerzett meg magának.³⁹

A lidérc (zmok)

A szlovák néphitben a lidérc(csirke) is önálló létet élő természetfeletti lény. A magyar lidérc hiedelemfoglalomban legalább három természetfeletti lény, illetve cselekvés sűrűsödik össze: maga a lidérccsirke (a szlovák megfelelője: *zmok*, ill. *bóžik*), a lidércfény (a szlovákban *svetlo, svetlonos*) és a lidérc-

nyomás (az utóbbi az itteni szlovákok hiedelemvilágában a *bo-szorkány nyomás*val azonos, de a szlovák nyelvterületen más természetfeletti lények ártó tevékenységével is, főként a *moréval*). A magyar néphitbeli összetett jellegét az is jelzi, hogy csak a szlovák nyelvterülettel határos magyarság hiedelemvilágában van külön neve a lidércfénynek: *szvetunusz*,⁴⁰ illetve *szvetlovec*.⁴¹ Ez egyébként az egyes szlovák vidékeken honos *svetlonos* fogalom kölcsönzött alakja. Mi a lidérc fogalmát most kizárólag a *lidérccsirke* hiedelemalakjaként használjuk.

(A *zmok* szörszerinti jelentése *ázott, nedves* (csirke). A dél-alföldi szlovákoknál egységes a neve, a nógrádi-származású szlovákok Tótkomlóson megőrizték a *bóžik* nevét is, de e néven az e tájon élő szlovákok közül kevesen ismerik.⁴² A Galga mentén élő szlovákoknál ma is megtalálható a két elnevezése, de azonos lénynek tartják: *Bóžik, zmok, to je šecko edno*. (Acsa, Csövár, Galgagyörk). Szlovákiában a neve gazdagabb változatokban lehet: *zmak, škriatok, košper, zmina, džmij*.⁴³ Viszonylag egységes a *zmok* tevékenységéről kialakult hiedelem is, a lidércnek nincs több alakja, mint Szlovákia egyes vidékein, ahol – *Márkus M.* szerint – leggyakrabban repülő tüzes láncként, tüzlángként, ázott csirkeként ismeretes.⁴⁴ A 19. századi szlovákiai források szerint a gazdájának a kéményen át szintén tüzes láncc formájában hordott pénzt.⁴⁵ A Galga menti szlovákoknál az égő lánccot maga után húzó (*zmok / bóžik*) alakját napjainkban is általánosan ismerik. Az alföldi szlovákoknál itt-ott fellelhető ennek a töredékes ismerete is (pl. Csanádalbertin a kéményen keresztül vitt aranylánccot a *zmok* a gazdájának), de a cselekedeteket mindenütt egyforma alak viszi végbe, s ezt *zmok*-nak nevezik. Az ambrózfalvi szlovákok szerint ugyan láthatatlanul fedezte fel a betyárok kincsét a gazdája számára, de ugyanaz az alak válhatott láthatatlanná. A délkelet-alföldi szlovákoknál tehát a *zmok* alakja egyszerűsödött formájú a tőlük északabbra élő szlovákok képzetéhez képest, ezt nemcsak a kopás eredményének tekinthetjük, hanem a különböző néprajzi csoportok egyedeinek egybeköltözéséből fakadó összeolvasztó folyamat következményé-

nek is, aminek a hatása e hiedelemalak más vonásaiban is észlelhető.

A *zmok* a délkelet-magyarországi szlovákok hiedelme szerint szinte kivétel nélkül tyúktojásból kel ki, az ambrózfalvaiak kakas által tojt tojásból is származtatják. A tojás minőségét, fajtáját illetően több változat él. Kétsopronyban csak a tisztán fekete jércének első tojásából, Nagybánhegyesen kártojásból, Tótkomlóson, Csanádalbertin, Eleken és ugyancsak Nagybánhegyesen fekete tyúk tojásából vagy első tojásából, Telekgerendáson és Eleken, valamint Tótkomlóson a fekete tyúknak Luca napján tojt tájásából kikelt csirkét tekintették *zmok*nak. A békéscsabaiak szerint négykormányú csirkéből is lehetett lidérc, leggyakrabban itt is az első tojásához kötötték a *zmok* kikelését. A fekete tyúkot megvehették a piacon is, de a tyúk minden tolnának feketének kellett lennie. Réll L. békéscsabai adata szerint a tyúknak kilencedik tojását a temető kilencedik sorában a kilencedik sírba kellett elásni, kilencednapra kellett értemenni, majd az illető mindaddig a bal hóna alatt hordta, míg ki nem kelt.⁴⁶ A mai hiedelemmagyarázat alapján a tojást minden előzmény és feltétel nélkül kell a hónuk alatt hordaniuk. Kétsopronyban hozzátették, hogy egy kendőbe csomagolták be. Csorvási adatközlőnk szerint a keltetés idejét mozzanatlanul ülték végig, mely – ugyancsak egybehangzó vélemény szerint – három hétig tart (ez egyébként a csirkék rendes keltetési idejével azonos). Eltérések persze itt is akadnak, Csanádalbertin azt is mondták, hogy egy hónapig kell keltetni. A telekgerendási szlovákok ugyanúgy a kotló alá tették, mint a többi tojást, s a kotló keltette ki. (Fentebb a *zmok* viszonylag egyforma alakját az egybeköltözéssel is magyaráztuk, ugyanez a folyamat egyrészt megőrizte az idetelepült szlovákok különböző néprajzi csoportjainak eltérő hiedelmét a *zmok* keltetéséről, másrészt az egybeköltözés újabb változatokat is szült. Ezek a példák is bizonyítják, hogy milyen bonyolult módon zajlott le egyfelől az integrálódás és másfelől a differenciálódás. Mindez egyértelműen tükrözi az átmeneti jelleget.)

A szlovák nyelvterületen szintén azt tartják, hogy tisztán fekete tollú tyúk első tojásának általában vagy pedig karácsony első napján tojt első tojásának van varázsos hatalma.⁴⁷ Az illetőnek a bal hóna alatt kellett kihordania, eközben nem szólhatott, nem imádkozhatott.⁴⁸ Találhatták mocsaras helyeken, ingoványokon is.⁴⁹ A cseheknél ismert *žotek*, *skřitek*, *diblik*, *hospodářiček* nevű háziszellemet az elhunyt családtagok szellemével azonosították. Ő is fekete tyúk tojásából kelt ki,⁵⁰ ha az illető kilenc napon át moccsanatlanul, fésületlenül és imádság nélkül a hóna alatt hordta.

Az itt élő szlovákoknál a *zmok* mindenütt szerencsehozó lény, képzelet megszeliült. *Márkus M.* szerint a hegyvidéki szlovákok lidérc félelmetesebb.⁵¹ A lidérc a szlovákoknál és más szláv népeknél valóban nem egyértelműen csak a gazdagdást biztosító természetfeletti lény. A 19. század elején az ázott csirkében ördögöt láttak, amely az embereknek a pokolba vezető útját egyengette.⁵² Kelet-Szlovákiában ma is úgy hiszik, hogy a kilencedik napon az ördög költözik a tojásba, amely ugyan mindent hoz a gazdájának, de ha az időben nem szabadul meg tőle, elviszi a gazdája lelkét a pokolba.⁵³ A Galga mentén élő szlovákok általánosan már csak a szerencsehozó lidércről tudnak, de a legidősebbek a *zmok*ot olyan rossz szellemnek nevezték, amely éjjel láthatatlanul háborgat, kísért. Ugyanők a *bóžik*ot tekintették szerencsehozónak. (Arról, hogy e két alak között ennek megfelelően valamikor volt-e feladat-elkülönítés a néphitben, nem sikerült adatokat szerezni.) A csehek hiedelemvilágában a *zmok* éjjel jár, osztja a gabonát, a pénzt, de végül a lelket követeli viszonzásul, hogy mindebben részesítette az illetőt.⁵⁴

Pócs E. szerint a szlovák *zmok* és a román *zmou* ördögyszerű lény, aki vele szövethetik, az eladta a lelkét.⁵⁵ Mint láttuk, ezek a tulajdonságok a szlovák néphitben valóban jellemezték, s ezeknek a nyomai az itteni szlovákoknál is fellelhetők. Békéscsabán az egyik adatközlőnk szerint csak bátor emberek mertek lidércet kelteni, mert olyan volt, hogy mindennel gazdálkodott

(*zgzadovau zo Źeckin*), azaz uralgott, rákényszerítette akaratát a gazdájára. Egy csanádalberti adat szerint a lidérc, ha hím volt, hogy a gazdasszonnyal élhessen, megfojtotta a gazdát: *Ač je samec, tak báfu zadržňe. Az általános vélemény mégis az, hogy gazdagságot, jólétet hoz a háznak, a tulajdonosának mindent megszerez, bármit is kér tőle. Zmok to veľkvo Źšťastia znamenalo. Zmok Źšťastia doňiesou do domu.* (Békéscsaba). *Ten to doňesie do domu, čo mu človek povie, tak človek zgzaduje.* (Csanádalberti). *Ten zmok mu poton nanosiu, a ked voľakto zbohatou, na toho vřaveli, že mu zmok nanosiu.* (Csorvás). Telekgerendáson azt is hitték, hogy a pénzen és a szerencsén kívül szép piros csizmát is hoz az illetőnek.

A hirtelen meggazdagodott emberre mindenütt azt mondták, hogy lidérc van, azért gazdag: *No ten, isťe má zmoka! Nievim, skade berie tie peňaze.* (Nagybánhegyes). *Tak znášaš do domu, ako zmok.* (Tótkomlós).

A szlovákiai néphitben is ezek a vonásai vannak előtérben. A lipthói szlovákok szerint bármit kér a gazdasszony, mindig meghozza.⁵⁶ A Bošáci völgyben is pénzt hordott a fekete tyúk formájú *zmok*, s a szorgalmas gazdára azt fogták rá, hogy kéményen át kapja a gazdagságát.⁵⁷ *Vansová, T.* szerint pénzt és gabonát szállít,⁵⁸ a sárosi szlovákoknál is pénzt hord.⁵⁹ A szlovákiai néphitben tehát meglehetősen kétarcú a magatartása, melyből a lidérc szerencse-, gazdasághozó szerepe kezd mindinkább előtérbe kerülni, különösen jellemzi ez a tárgyalt délkelet-alföldi szlovákok hiedelemvilágát. Ezt a sajátosságot az alföldi magyarsággal való közvetlen érintkezés hatásaként is felfoghatjuk, a magyar néphitben ugyanis elsősorban a pénzhozó lidérc (csirke) képzete él.⁶⁰ A magyar nyelvterületnek a szlovákkal határos részein ismeretes főként, és mindenekelőtt az, hogy a lidérc maga az ördög,⁶¹ hogy az az asszony vagy az a lány, aki vele él, sápadt, sovány.⁶² A Békés megyei románok kegyetlen lényként képzelik el a lidércet (*necurat*): ha nem jó helyre küldi a gazdája, megveri őt. Rossz léleknek is tartják, amely nemcsak hoz, nemcsak gyógyít, hanem rémít is.⁶³

A *zmok* külalakjáról keveset tudunk. Az itteni szlovákok inkább azt a tulajdonságát emelik ki, hogy telhetetlen, s állandóan kérdezi, hogy mit hozzon. Kétsopronyi adatközlőink szerint furcsa fekete csirke a lidérc, olyan finom a tolla, mint a selyem, és oldalt vannak a szemei: *Je takvo smiešuvo kura, takvo piera má vraj, ako takí hodbáb, a takto na bokách má oči*.⁶⁴ Általánosan hiszik, hogy a kakas, a hímcsirke (*kohút, samec*) a gazdasszonnyal, a jérce (*mládka, samica*) a gazdával hál, illetve közösül.⁶⁵ Ennek ellenére magányosnak érzi magát, fenn ül a kemence tetején, éjszakánként zokog, hogy ő árva, és senki sem szereti.

A lidérc elvégezte az apróbb házkörűli munkát is, vizet hozott a kútról. A gazájának semmit sem kellett dolgoznia (*ňemiseu nič robiť*).

Azt is tartották róla, hogy a gazdája számára a gazdagságot összelopkodja. Egy eleki adatközlőnk szerint emiatt sokan haragudtak rá.

Nagybánhegyesen azt az embert is *zmok*nak nevezték, akinek szintén minden az ujjához ragadt, aki lopott: *Á, vraj nosí, ako zmok domov šeko*.

A lidérctől való megszabadulás nagy gondot jelentett. Általában lehetetlen feladattal bízták meg, amit nem tudott megoldani, ezért szegényében elbujdosott. Pl. megkérték, hogy vizet hozzon rostával: *Vravia mu: vodu do riečice, tak už ěedoňsie*. (Békéscsaba.) Vagy pedig a tengerből hozzon kötéllel összekötött homokot. A lidérc próbálkozott vele, s eközben belefulladt a tengerbe. *Ket poton naveki ěipčalo: Čo? Čo? Ket mu už šeko doňieslo, tak sa ho kceu ratovať. Tak špekuluje, špekuluje, že čo buďe robít s űim? Tak: No, choj do mora, a doňes mi v štrángu uviazaní piesok. Tak hát viazau zmok, viazau, a kin naviazau, tak sa aj zatopiu*. (Telegerendás).

Nagybánhegyesen, miután a sürgető kérdéseire azt felelték neki, hogy szart hozzon, vele hordta tele a házat.⁶⁶ Ezért botlalt ütötték agyon. Békéscsabán a cihába tették, és a tollal együtt eladták a tollaszidónak. A kétsopronyiak szerint ha nem gondoz-

zák, meg is hal. Tótkomlóson a gazdája koporsójára ült, s vele együtt temették el.⁶⁷

A viziborjú (vodno řeľa)

Nem mindegyik szlovák helységben ismerik, nyomát csupán Békéscsabán, Tótkomlóson és Medgyesegyházán találtuk. Egészen kicsi, a kútban él, s ivóvízzel együtt szokták meginni. Tótkomlósi adatok szerint ha valaki nyitott szájjal alszik, annak bemászik a gyomrába, mint a kígyó. Jól érzi magát az ember gyomrában, s ott nagyra nő. Ezt hitték róla a nyíregyházi tirpákok is.⁶⁸ Ha nem tudták kicsalni, felpuffasztotta az embert, s átrágtá magát a hasfalón. Ettől meg szoktak halni az emberek, de csípős marásával is halált okoz. A viziborjú olyan, mint a gyík, csak később hizlalja fel magát. Hasa piros színű, egyik adatunk szerint az egész teste piros. Az alföldi magyar néphit szerint is gyík nagyságú, barna hátú és piros pettyes a hasa.⁶⁹

Tótkomlóson meleg tejjel csalogatták ki, mert a kígyóhoz hasonlóan a tejet nagyon szereti. Az illetőt lefele lógatták a tej fölött, hogy kimásszék belőle a viziborjú.

Az egyik hiedelemtörténet szerint Békéscsabán a szülők állandóan szidalmazták, verték a lányukat, mert a növekvő hasa láttán azt hitték, hogy megesezt (*prepadla*), terhes lett. A lány hiába bizonygatta, hogy viziborjú van benne. Egyszer, mikor a szülők a templomba mentek, a viziborjú kibújt a lány hasán, s a szoba sarkában a pad alá bújt. Mire hazaértek a szülők, meghalt a lányuk. Ugyanezt a hiedelemmondát közlik szinte szószerint a Békés megyei Vésztőről, Körösnagyhársányról, valamint a Nagy-Alföld más vidékéről.⁷⁰ A vésztői magyar változat csak abban tér el, hogy meghatározza a viziborjú nagyságát („olyan volt, mint egy cicamacska”).⁷¹

A viziborjú eltávolítására a néphit felhasználja már az orvos-

tudományt is. Békéscsabai adatközlőnk szerint a viziborjút kioperálják, s a beteg életben marad. Tótkomlóson szintén a kórházba vitték a beteget, s ott felvágva a hasát, megtalálták benne a viziborjút.

A szlovákiai nyelvterületről nem ismerünk adatokat róla. A szövegegyezések azt mutatják, hogy az itteni szlovákok az alföldi magyaroktól ismerhették meg a viziborjú képzetét s a róla szóló hiedelemmondákat.

A viziember (topeňec, topelec)

A szláv és német nyelvterületen élő vízbefullasztó természetfölötti lény emléke az alföldi szlovákoknál csak gyerekijesztőként maradt meg.⁷² Többet a békéscsabai, a telekerendási, az ambrózfalvai, a szarvasi és a tótkomlósi szlovákok tudnak róla. Piros vagy fehér sapkájúnak látták, a kútban, a Körös-csatornában vagy a békéscsabai téglagyári gödrökben élt. Aki belenézett a kútba, vagy fürdött a csatornában, a gödrökben, azt lehúzta és belefullasztotta. *Ďeňi moje, chojťe ta ot stuňe, ňevizerajte, ľebo vás piroššapkáš sťiahňe tanu, aľebo po slovenski vraveň: ľebo je tam ten v červenej čapki.* (Telegerendás). *Ďeňi, ňenazerajte, ľebo vás sťiahňe topeňec! Tam je v červenej čapki!* (Tótkomlós). *Ňenazerajte do stuňe, ľebo ta sťiahňe topeňec!* (Békéscsaba).

A viziember a kútban várta az embereket, és így énekelt:

*Už hoďna prešľa,
a človeka ňikďe.*

A gyerekeket az öt csúfoló versre is megtanították, akik a kúttól távolabb állva kiabálták neki:

*Topeňec,
hovno zec,
a ňikomu ňepovec,*

iba starej babi,
čo ťi v riti babri! (Csorvás)

A békécsabai gyerekeket, ha a Körösben vagy a téglagyári gödrökben fürödtek, a kúttól tiltó szöveggel intették a szülők, attól félvén, hogy belefulladnak a vízbe: *Nejdi sa kúpať, ľebo ta stiahňe topeňec do vodě!*

Melich J. szerint Szarvason azt tartották, hogy a viziember (*topeľec*) a víz felszínén úszott, csak a piros sapkája látszott, így hívta a gyerekeket fürödni, s húzta le őket maga után. Szerinte minden vízbefultnak a holtteste viziember lesz, főként ha a hul-lát nem találják meg. *Melich J.* szerint a szlovák *topenec*, *topelec* teljesen megfelel a magyar vörössipkás alakjának. Felsorolja a cseh, a szlovák, a német, a lengyel, az orosz és a délszláv megfelelőit is.⁷³ *Diószegi V.* kárpátukrán párhuzamaira mutat rá.⁷⁴

A viziember mindegyik szlovák tájon általánosan ismert természetfeletti lény. A folyókban él, hol ember nagyságú, hol kisebb alakú, a nagyságát változtatni tudja. Nyitra környékén derékig szőr borítja a testét, lelógó haja van, könyökéből állandóan csepeg a víz.⁷⁵ Azt hiszik róla, hogy a folyóban színes pántlikákat úsztat, így csalogatja az embereket. Akinek a lábát megfogta, nem menekülhet. Lakása a víz alatt van, s fazekakban-őrzi a vízbefultak lelkeit.⁷⁶ A tutajosok különösen félnek tőle, mert lakóhelye a Vág örvényeinél van.⁷⁷ Az alföldi szlovákok idézett panaszló énekéhez hasonló szöveggel vonzza az embereket. Aki nem tud ellenállni, beleszalad a vízbe.⁷⁸ Általában azt hiszik, hogy aki vízbe fullad, azt a viziember fullasztotta be.⁷⁹ A hiedelmük szerint a viziember kijárt a szántóföldekre is, aki nem ijedt meg tőle, azt nem bántotta.⁸⁰ Ha többen fürödtek, az utolsónak kimenőt a következő alkalommal a viziember áldozatának tekintették. Úgy védekeztek ellene, hogy az illető egy hársfalevélre kis követ tett, s azt – ahol fürdött – a vízben elsüllyesztette.⁸¹ A szlovák néphit szerint a viziember az öngyilkosokból belefulladt emberekből, illetve az égből a Vágba esett angyalokból keletkezett.⁸² A csehek szerint a viziember (*Hastrman, vodník*) minden felett uralkodik, ami a vízhez tarto-

zik. Magához vonzza az embereket, hogy belefúlassza őket. A víz körül rontja a gabona termését. Hol törpe alakban, szürke ruhában és piros sapkában ül a vízparton, hol meglett férfi zöld ruhában, vagy fiatalember zöld kalapban a fején.⁸³ A morváknál ember-állat alakú, a víz alatti lakában fehér galamb képében őrzi az általa vízbefúllasztottak lelkét. A morvák is úgy tudják, hogy a vízbefúlladtakból lesznek a viziemberek.⁸⁴

A lengyel néphit szerint is a vízbefúlladt emberekből lesznek a viziemberek (*topielec*). A viziember alakra nem nagy, de erős, s aki a közelében fürdik, azt le tudja húzni. Néha náluk is kijönnek a vízből, és kint a földön járnak-kelnek.⁸⁵ A nyugati szlávoknál ismert az a hiedelemem, hogy addig lesz valaki viziember, míg ugyanott meg nem hal egy másik ember. Hasonlóan hiszik a cseremiszek is. A votjákok szerint annál több a vizi-szellem, mennél többen fulnak bele a vízbe.⁸⁶

A fehéroroszoknál szintén a figyelmetlen fürdőzőket fúllasztja be a viziember (*Богамоў*), és leginkább azokat, akik napnyugta után vagy ünnepnapon fürödnek. Barna hajú öreg embernek vagy hatalmas szemű szörnyen fekete embernek képzelik. Fehér-Oroszország északi részén ismernek nőnemű viziembereket (*Богамыча*) is.⁸⁷ *Tokarjev* szerint az északi és a déli fehéroroszoknál, az ukránoknál a *ruszalkák* vették át a szerepét.⁸⁸

Az alsó-ausztriai és a morva németek hiedelme szerint a viziember (*Wassermann*) kicsiny, zöldruhás törpe, vadászlegény vagy házaló. Este a tavak, a folyók szélén ül, és a vizes haját fésüli. Kabátja bal szárnyáról vagy a zsebéből mindig csöpög a víz. Színes szalagokkal csábítja magához a gyerekeket. A szegényebb halászokat ki is segíti, estelente pedig veszekszik velük.⁸⁹

A magyaroknál a viziember nem mindenütt élő természetfeletti lény. A Duna mentén vörös sapkát viselő emberi alak, csónakkal játszik, de embert látván elmenekül.⁹⁰ A Börzsönyben – valószínűleg az itt élő szlovákok és németek hatására – a viziembert a vízbefúlladtól származtatják. Jellemző vonása, hogy csöpög róla a víz, és bejár a faluba. Félnek tőle, mert behúzhatja

az embereket az Ipolyba.⁹¹ Az alföldi magyarok egyes helyeken béka formájú vízi lényvel ijesztik a kúthoz közeledő gyerekeket,⁹² másutt, mint pl. Kondoroson ördögnek nevezik. A Galga menti szlovákok nem ismerik a víziembert, náluk a kútba húzó, fullasztó lény szintén maga az ördög (*čert*).

A délkelet-magyarországi szlovákok víziember-képzete a magukkal hozott hiedelem töredékes maradványa. A szlovák nyelvterületen és a környező német, szláv népeknél a róla szóló ismeret sokkal színesebb. A töredékesség elsősorban a kopás eredménye, amelyet nem egyensúlyozhatott az együttélés kiegyenlítődési törvényszerűsége, mert a környező magyarok ilyen formában ezt a hiedelemlényt nem ismerik.

Egyéb természetfeletti lények

Elsőként az *ördögről* (*čert*) szólunk. Alakja legtöbbször a boszorkány felbújtó szövetségeseként tűnik fel, de általában is minden gonosz erőt az ördögtől származtatnak. Az átlagon felüli jómódot elért emberekre is ráfógták, hogy szerencséjüket az ördöggel való kapcsolatnak köszönhetik: *Zato má šťastia, lebo sa s čerton zaoberd.* (Csanádalberti.)⁹³

A délkelet-alföldi szlovákok az ördög megjelenési formáját könyvolvasmányaik és az egyházi tanítás alapján alakították ki: szarva, patája, farka van és szőrös a teste: *Čerta naveki tak maľovaň, lebo ja som ho ňevideľa, že má kopitá, kopitovie nohe a rohe má, roške aj chvost. A že je zarastení.* (Nagybánhegyes)

Az egyik szarvasi adatközlőnk egyszerre hat ördögöt látott, mind vörös volt, nyakukon piros szalaggal és csengőkkel. (A galgagyörki szlovákok nagy, hosszú szarvú fekete alaknak képzelik, amelyiknek hatalmas piros szája van.) Az ördög ábrázolásának nem népi eredetét alátámasztja az a közismert mondás is, mely szerint az ördög és a *diabolus* ugyanaz: *Čert a diabol šecko jedno!*

A nép ajkán élő szólások leginkább a rossz, a gonosz indulatú embereket illetik ördög névvel, a rakoncátlankodó gyerekeket is az „ördögbe” küldik; az ördög fogalma a népi értelmezésben szélesebb skálájúnak hat, mint az egyházi tanítás ördög fogalma. Mindegyik helységben általánosan élő szólások ezek: *To je čert! Choj do čerta!*⁹⁴

A szó mágikus erejében való hiedelemre épül az a magyar és más nyelveken ismert⁹⁵ hiedelemmonda, amelyben a fonóban a lányok kijelentik, hogy ha már legények nem jönnek, érkezzenek helyettük ördögök. Az ördögök valóban megjelennek, de legények alakjában. Egy lány a patájuk dübögésétől felismeri őket, és megmenti tőlük a lánytársait. (Nagybánhegyes.) Az ördögnek más alakban való megjelenése az alföldi szlovákoknál alig ismert.

A többi kevésbé jelentős hiedelemalak napjainkban töredékesen él a körükben, ugyanúgy, mint a század közepén a nyíregyházi szlovákoknál és mintegy két évtizeddel regebben a tótkomlói néphitben.⁹⁶ Csanádalbertin jegyeztük le azt a töredékes mondát, melyben egy kisasszony (*kišasoňa*) nevű lény jelent meg egy legénynek. A hiedelemlény magyar neve feltehetően magyar kapcsolatra utal.⁹⁷

Az egykori szláv istenség nevét (*Perún – Parom*) csak szidalmakban emlegetik: *Alé uđi do paroma!*⁹⁸ A *boboš* gyerekijesztő, a rosszalkodó gyerekeket fenyegették meg vele.⁹⁹ A *piadžmužik* vagy *piřmužik* a mesékből ismert törpe. De azt a férfit is annak nevezik, aki lagymatag ember, s a felesége parancsol neki. Nagybánhegyesen – valószínűleg román befolyásra¹⁰⁰ – ismerik a *sobotár* nevű lényt is, amely azokat az asszonyokat riasztja, akik szombaton fonnak. Adatközlőnk egyfajta kísértetként (*voľiaká mátoha*) jellemezte: *Ač sobotu buďe priasť, že jich priďe sobotár poplaši!* Valamikor ismerhették a varázserővel rendelkező *ježibabák*at is, most csak mesehagyományaikból tudnak róla.¹⁰¹

A szerencse, illetve az ellentéte, a balszerencse személytelen mágikus erő, az itt élő szlovákok körében nem mitikus lény, noha a naptári és más olvasmányaikban gyakran találkozhattak a szerencsét szimbolizáló nőalakokkal. A szerencse megvédését, illetve a balszerencse elhárítását megfelelő hiedelemeljárásokkal kívánták elérni. Zömükről az egyes anyagrészek vizsgálatakor már szóltunk. A szerencse, valamint a balszerencse bekövetkezését előjelek formájában fejezték ki. A szerencsét ezek intő, óvó figyelmeztetése és a hozzájuk fűződő tiltások megtartása útján biztosíthatták. Ha nem tartották be a tiltást, sújtott a büntetés, a balszerencse. E tiltások gyökerét az egykori tabuképzetek alkotják.¹ Balszerencsét hozott általában a szokatlan, a természetestől eltérő cselekedet, viselkedés. Ha valaki fordítva veszi fel a ruháját (*hábe si naopak obráti*), vagy ha éjszaka nem tud aludni, a szerencsétlenség előjele. A hiábavaló cselekedetek ugyancsak a balszerencsét jelzik. Ha valahova megyünk, s valamit otthon felejtünk, vagy más okból visszafordulunk, nem lesz szerencsénk. Akár el se induljunk. Ez a hiedelem napjainkban még általánosnak tekinthető.² Nem jó, ha bármi keresztezi az utunkat – ez szintén balszerencsét jósol.³

Mielőtt elindultak a piacra, a vásárra, a saroglyában található szalmából kivettek egy keveset, és meggyújtották, hogy olyan szerencsájük legyen az eladásban, mint amilyen gyorsan ellobbant a szalma. (Csanádalberti).

A köszönetmondás – mint szemmelverés esetén a dicséret – szintén előidézője a bajnak: *Ač voľačo dostaňeš, tremarž čo, ňi je dobre ďakovať, lebo sa ňevidarí.* (Csanádalberti). Ha az utcán megkérdi valaki, hogy hova megy, az is szerencsétlenséget jelent, ha az illető kiadta az útjának a célját, rontással bármikor árthatnak neki.

Szerencsétlenség fűződik bizonyos napokhoz, számokhoz.

A tizenhárom szám szerencsétlenséget előidéző hatásától ma is félnek. Bármely lakomán, disznótoron, névnapon ügyelnek arra, hogy egy asztalnál ne üljenek tizenhárman, mert ha ennyien lennének, a legidősebbnek meg kell halnia. (Békéscsaba). Ha úgy adódott, hogy mégis tizenhárman ültek együtt, az egyikük felállt, kiment a konyhába, s ott evett, nehogy szerencsétlenek legyenek.⁴

A legnagyobb szerencsétlenséggel járó nap a péntek volt. Egyértelműen a rossz kezdetét jelző nap is. *Piatok – zlí začiatok.* A kedd csak kisebb balszerencsét hozott. A kezdő napok (hétfő, újév) egyaránt szerencsét vagy balszerencsét jeleztek, de a megvalósulása meghatározott nemű személyekhez (férfi, nő) kötődött.

Az asztaltáncoltatás, illetve a szellemidézés (stov hriať) az itt élő szlovákok körében a második világháborút követő években, az 50-es évek elején volt népszerű. A századfordulón Európaszerte elterjedt szenvedélyt eredetileg nem tekinthetjük a néphit részének, noha hosszabb-rövidebb időtartamra a környező népeknél is adaptálódott. *Wuttke, A.* a szellemek megszólaltatása érdekében végrehajtott asztalkopogtatást a görög-római időkből származtatja.⁵ A kétsopronyi adatközlők szerint bármilyen asztalt meg lehet táncoltatni. De jobb volt, ha kerek asztalnál végezték. A szellem a médium révén adott jelt: Kétsopronyban ceruzát vett a kezébe, egy pontra nézett, s ahogy az asztal billegett, a ceruzával köröket rajzolt, közben pedig mondta a szellem üzenetét. Szarvason is hasonlóan táncoltattak asztalt. Annak a halottnak a nevét említették, akinek a szellemétől várták a feleletet. Az asztal kikopogta a szellem választ. Békéscsabán e célból néhány háznál rendszeresen jártak össze. Sokan a szomszédok és a közeli ismerősök közreműködésével otthon maguk is kipróbálták, ha olyan asztaluk volt, amelyben egyetlen vasszeget sem találtak. Négyen-hatan ültek körül az asztalt, kiterített tenyerüket úgy tették le, hogy egymáshoz érjen. Egy másik helyen az asztalnak csak az egyik oldalára ültek le, s a másik vége kopogta le a válaszokat. Ha azt kérték a szellemtől,

hogyan mondja meg, hány éves valaki, annyszor kopogott. Hiába hagyták az asztalon a kezüket tovább, nem kopogott többet.

Az álom (sen, sni) is egyfajta előjel, jóslás. Az ember az alvó állapotában sajátosan felrémllett képek, képzetek alapján és felhasználásuk révén lényegében mágikus tartalmú magyarázatot alkot. Az álomfejtés napjainkban inkább az idősebbek körében divik. A megfejtéseket régi és újabb álmoskönyvekből kölcsönzik, gazdag a szóbeli hagyomány is. Az álom előjelére a fiatalok csak akkor hivatkoznak, ha életük, környezetük valamilyen rendkívüli eseményének az okát kutatják.

Az álmok nagyobbik része a halál előjele és a szerelmi jóslás eszköze. Ezeket az álmokat a témakörüknél tárgyaltuk. Az álom az élet minden területére jelezhetett jóslást, vélt híradást. Az alábbiakban – mintegy a témánk lezárásaként – a legjellemzőbbeket mutatjuk be a gyűjtött anyagunkból:

Ha valaki emberrel álmodik, találkozni kell nekik, vagy az gondol rá. (Békéscsaba). Ha csecsemővel álmodik, pletykálnak róla. (Békéscsaba–Mezőmegyer). Katonával és postással álmodni: hír jön a házhoz. (Békéscsaba.) Ha cigánnyal álmodik valaki, szerencsét jelent. (Csanádalberti) Halottal álmodni esőt jelent. (Békéscsaba–Mezőmegyer)

Ha cukorral álmodtak, szívesen fogadták a vendégeket. Szilvával álmodni: hascsikarás. (Nagybánhegyes). A virág – ha legény álmodta, a szeretőjében való örömet jelentett, ha feleség, örömet a férjében, ha férj, neki a feleségében. A tojásról szóló álom az illetőre vonatkozó pletykát jelentett. (Nagybánhegyes, Békéscsaba)

A nyúllal való álom figyelmeztette a lányt, hogy elmúlik a szerelme, elhagyja a szeretője. (Nagybánhegyes)

A zöld kukorica vendéget jelzett, a dohány pedig levelet. (Tótkomlós). Ha valaki vörös lóval álmodik, szélvihart várhatnak, vagy pedig azt, hogy úr jön a házhoz, az urak elé kell menni. (Békéscsaba.) Aki hallal álmodott, pénzt kapott, vagy beteg lett. (Tótkomlós).

Aki vonattal álmodott, lemaradt az útról. (Békéscsaba)

Hasonló álomfejtés és álommagyarázat ismeretes a magyarságnál is.⁶

A szlovákok és a magyarok közös álommagyarázatai abból is fakadnak, hogy a délkelet-magyarországi szlovákok a magyarok lakta városok piacain, vásárain magyar nyelvű álmoskönyveket is vásároltak, a meglévő szlovák nyelvűek mellé.⁷ A 20. században a két világháború között előfizetői voltak a magyar nyelvű parasztlapoknak is, azok mellékleteként szintén kaptak álmoskönyveket.

Jegyzetek

Ember- és természetfeletti személyek

1. *Diószegi V.* 1974. 65. De ő is idéz példát arra, hogy a boszorkányok köré nagyobb képzetkör alakult ki: pl. kísérteteket boszorkánynak tulajdonítanak: *Diószegi V.* 1974. 70.
2. *Dömötör T.* 1979. 430–431.; 1981. 72.
3. *Gulyás É.* 1973. 118.; *Fügedi M.* 1978. 103.; *Juhász A.* 1978. 362.; *Barna G.* 1979. 20.
4. *Kardos I.* 1969. 82.
5. *Pócs É.* 1979. 322.
6. *Weiss, R.* 1946, 313.
7. *Oláh Gy.* 1888.; *Úram-Podtatranský, R.* 1908. 9–11.; *Majtánová, M. – Majtán, M.* 1970. 137–145.; *Schram F.* 1982. 152.
8. *Horváthová, E.* 1975a. 1027.
9. *Krupa A.* 1981a. 152–157.
10. *Cibulová, T.* 1978. 83.
11. *Barabás J.* 1964. 59. *Pócs É.* feltételezi (1978d. 330.), hogy kétféle alak keveredett a boszorkányhitben. A Galga menti szlovákok mai hiedelemismerete szerint is a *bosorka* és a *striga* azonos fogalom: *Striga ľebo bosorka žebro jedno* (Püspökhatvan).
12. *Márkus M.* 1943. 271–272.
13. *Moszyński, K.* 1934. 653. A boszorkány török eredetű szó, jelentése: „nyomó” *Pócs É.* 1978d. 330. Magyar Néprajzi Lexikon, I. Budapest, 1977. 346.
14. *Krupa A.* 1981a. 24–25.; 1981c. 170.
15. *Balassa I.* 1963. 550.
16. *Krupa A.* 1977a. 167–178.

17. *Oláh Gy.* 1888.; *Csákabonyi K.* 1960.; *Schram F.* 1982. 144–145., 148–153.
18. *Fábrý K.* 1925. 47–48.
19. *Tessedik S.* 1979. 269–270.; *Zsilinszky M.* 1872b. 55.
20. *Urbanová, V.* 1970. 290.; *Ue.: Čaplovič, J.* 1975. 157.
21. Hasonló tapasztalattal rendelkezik: *Dömötör T.* 1981. 124.
22. *Horváth I.* 1971. 49.
23. *Balogh I.* 1969. 278.; *Tótlasi I.* 1977. 290.; *Barna G.* 1979. 21.; *Dömötör T.* 1981. 124.; *Vansová, T.* 1898b. 230.
24. *L. Krupa A.* 1974. 221. A boszorkány szép is lehet: *Botto, J.* 1902. 37.; *Cibulová, T.* 1978. 83.
25. *Dömötör T.* 1979. 427.; *Moszyński, K.* 1934. 301. 302.
26. *Wuttke, A.* 1900. 283.
27. *Zayacz D. – Haan L.* 1853. 17.
28. *Reil L.* 1930. 186., 187.
29. *Manga J.* 1978. 64.
30. *Cibulová, T.* 1978. 91–92. L. még: *Urbanová, T.* 1970. 212.
31. *Relković D.* 1920. 79.
32. *Bencsik J.* 1980. 342.
33. *Cibulová, T.* 1978. 88.
34. *Díószegi V.* 1974. 76–79.; *Nagy Gy.* 1968. 157.
35. A példa alkalmas annak a bemutatására, hogyan terjed egy hiedelemtörténet: az adatközlő korábban Balmazújvároson élt, onnan hozta magával. A fehér és a fekete színű állat közti választás közismert mesemotívum is, egy Nagybánhegyesen gyűjtött szlovák nyelvű népmesében a hősnek fehér és fekete bárány között kellett választania. A macskák viaskodása a túltosok párbajára emlékeztet.
36. Az eredeti példákat lásd *Krupa A.* 1974. 231–232. A magyar néphitben is átváltozott alakban végzi a nyomást a boszorkány: *Gyura J.* 1974. 182.; *Gulyás É.* 1976. 112.; *Sándor M-né,* 1976. 220.; *Kósa L.* 1979. 373.; A magyar, a szlovák, a román néphit szerint alakváltozás nélkül is nyom: *Oláh Gy.* 1888. 46.; *Cs. Pócs É.* 1964. 166.; 1981. 491.; *Fügedi M.* 1978. 111.; *Krupa A.* 1981a. 150–151.; *Michalko, P.* 1977. 107.
37. A nyíregyházi szlovákoknál a lányok küldik a legényre a boszorkányt, ha nem viszonozza szereimüket: *Márkus M.* 1943. 271.
38. *Cibulová, T.* 1978. 90.; *Márkus M.* 1943. 271. L. még: *Filip, M.* 1973. 167.
39. *Gulyás É.* 1976. 112.; 1977. 495.; *Dömötör T.* 1981. 153.
40. *Dömötör T.* 1981. 145.; *Tóth F.* 1975. 126.
41. *Fehér Z.* 1975. 122.; *Moszyński, K.* 1934. 294.
42. *Oláh Gy.* 1888. 115., 149.; *Csákabonyi K.* 1960. 26., 37.
43. *Reil L.* 1930. 188.
44. *Balassa I.* 1963. 251–253.; *Bosnyák S.* 1973a. 20–21.; *Szilágyi M.* 1973. 12. 69.; *Fehér Z.* 1975. 122–123.; *Pdll I.* 1975. 32–33.; *Sándor M-né,* 1976. 199.; *Kósa L.* 1979. 372–373.; *Dömötör T.* 1981. 154–155.
45. *Urbanová, V.* 1970. 291–292.
46. *Barna G.* 1979. 25.
47. Hasonló hiedelemtörténet (boszorkánylakzi): *Barna G.* 1979. 24.; *Juhász A.*

1978. 366. A vajdasági magyaroknál a tehénzARBól készítették vaját, a pap megszentelése után visszaváltozik: *Gyura J.* 1974. 281.
48. *Moszyrski, K.* 1934. 646., 647.
49. *Krupa A.* 1981a. 144–148.; *Pócs É.* 1981. 492–493.
50. *Márkus M.* 1943. 270.
51. *Krupa A.* 1981a. 145., 147.
52. *Pócs É.* 1981. 492.
53. A boszorkány különböző alakokban szívta ki a tejet másutí is: *Horváthová, E.* 1968. 556.; *Gulyás É.* 1973. 117., 1977. 181.; *Molnár L. – M. Hajdú M.* 1974. 181.
54. A tehénrontó boszorkány tejhaszon elvevése általános hiedelem a magyar, szlovák, lengyel és német néphitben: *Nagy Gy.* 1968. 52.; *Gulyás É.* 1973. 119.; 1976. 91.; 1977. 489.; *Szilágyi M.* 1973. 12: 69.; *Gyura J.* 1974. 178.; *Bálint S.* 1975. 446.; *Páll I.* 1975. 43.; *Fügedi M.* 1978. 111.; *Juhász Á.* 1978. 365.; *Barna G.* 1979. 27.; *Nagy J.* 1891c. 131.; *Relkovic D.* 1920. 78.; *Márkus M.* 1943. 272.; *Čajánková, E.* 1956. 458.; *Horváthová, E.* 1968. 468.; *Urbanová, V.* 1970. 185.; *Molnár L. – M. Hajdú M.* 1974. 181.; *Manga J.* 1978. 144.; *Cibulová, T.* 1978. 83.; *Gunda B.* 1979. 128.; *Matusiak S.* 1898. 300.; *Wuttke, A.* 1900. 190.; *Wrede, A.* 1919. 98.
55. *Majtánová, M. – Majtán, M.* 1970. 137–145.
56. *Istvánffy Gy.* 1902b. 317.
57. A magyarok körében általában György nap éjjelén végzik: *Istvánffy Gy.* 1892. 351.; *Béresné Bene Zs.* 1957. 191.; *Bálint S.* 1959/60. 89.; 1968. 167–168.; 1965. 585.; *Dömötör T.* 1972. 35.; *Gulyás É.* 1973. 129.; 1976. 121.; *Páll I.* 1975. 32.; *Fehér Z.* 1975. 116.; *Tálasí I.* 1977. 298–303.; *Barna G.* 1979. 28., 98–99. A Magyar Néprajzi Lexikon 2. kötetében (1979. 476.) szerint a románok a ruténok és a délszlávok egy része is György napjának éjjelén vagy hajnalán bonyolította le. Ue. *Róheim G.* 1925. 46. A magyar néphitben azonban más napok is szerepeltek: Jászdózsán május 1-én végezték, a német nyelvterülethez hasonlóan: *Gulyás É.* 1973. 129. Magyar Néprajzi Lexikon, 2. 1979. 476. A Tisza menti magyarok és a nyíregyházi szlovákok adatai szerint minden hajnalon: *Szilágyi M.* 1975. 17: 11.; *Márkus M.* 1943. 272–273. A magyarok ritkábban, pünkösdkor, nagypénteken, és Luca napon is végezték: Magyar Néprajzi Lexikon, 2. 1979. 475. A szlovákiai adatok szerint a szlovákoknál Szent István napján volt általános szokás: *Munkási B.* 1903. 77.; *Cibulová, T.* 1978. 84. L. még *Ráthová – Kolařová, R.* 1905. 203.: nem közli a napot. A lengyelek újholdkor is végezték: *Róheim G.* 1925. 46–47.
58. *Róheim G.* 1925. 46.; *Barna G.* 1979. 28.; *Borus R.* 1981. 44.
59. *Propp, V. J.* 1963. 120.; *Moszyrski, K.* 1934. 302.; *Róheim G.* 1925. 54.
60. *Munkási B.* 1903. 77.; *Cibulová, T.* 1978. 84.; *Róheim G.* szerint (1925. 46.) a palóc asszonyok is meztelenül szedték.
61. Magyar Néprajzi Lexikon, 2. 1979. 475.; *Barna G.* 1979. 28.
62. *Istvánffy Gy.* 1902b. 352.; *Róheim G.* 1925. 48–49.
63. *Pócs É.* 1981. 490.
64. *Wuttke, A.* 1900. 158.
65. *Oláh Gy.* 1888. 56.
66. *Diószegi V.* 1974. 70.
67. *Dömötör Á.* 1971. 43.
68. *Barna G.* 1979. 29.; *Belovai S.* 1948. 61.

69. Márkus M. 1943. 270.; Čajánková, E. 1956. 468.
 70. Kruppa A. 1981a. 136.
 71. Weissenhoffer R. 1888. 578.
 72. Barna G. 1979. 29.
 73. Belová S. 1948. 61.
 74. Róheim G. 1925. 50. Jászdózsán a tej mellé kést, villát tettek: *Gulyás É.* 1976.
 143.
 75. Nagy J. 1891a. 118.
 76. Diószegi V. 1974. 103.
 77. Horváthová, E. 1970b. 494.
 78. Barna G. 1979. 29.
 79. Gunda B. 1979. 128.
 80. Barna G. 1979. 26–27.; Borus R. 1981. 112. L. még: Molnár L. – M. Hajdú M. 1974. 173. A seprű felfele állítása alkalmazott módszer volt a németeknél is: Wuttke, A. 1900. 130. Lengyeleknél a felfelé állított seprű véd a zmore ellen is: Moszyński, K. 1934. 318.
 81. Márkus M. 1943. 273.; Balassa I. 1963. 549.; Cs. Pócs É. 1964. 229.; Szalai Gy. 1966. 57–58.; Gyura J. 1974. 176.; Gulyás É. 1976. 154.; Juhász A. 1978. 366.; Barna G. 1979. 22.; Manga J. 1979. 145.; Csorba B. 1980. 129.
 82. Béresné Bene Zs. 1957. 193.; Tálasi I. 1977. 290.; Michalko, P. 1977. 122.; Bihari A. 1980. 269.; Dömötör T. 1981. 130.
 83. Páll I. 1975. 38.
 84. A magyar néphitben hasonló az arány: Gyura J. 1974. 183.; Barna G. 1979. 21.
 85. Pócs É. 1981. 491.
 86. Diószegi V. 1958. 236–242.; Béresné Bene Zs. 1957. 191.
 87. Ezek a leggyakoribb alakjai a magyar, szlovák és német néphitnek is: Oláh Gy. 1888. 112.; Istvánffy Gy. 1892. 352.; 1897. 377.; Béresné Bene Zs. 1957. 188.; Balogh I. 1969. 280.; Gulyás É. 1973. 119.; 1976. 90.; 1977. 488.; Gyura J. 1974. 174.; Fehér Z. 1975. 168.; Juhász A. 1978. 366.; Dömötör T. 1981. 76–77.; Relković D. 1920. 79.; Horváthová, E. 1968. 556.; Majtánová, M. – Majtán, M. 1970. 139.; Manga J. 1978. 62.; Wuttke, A. 1900. 160.; Weiss, R. 1946. 312.; Diószegi V. szerint (1974. 69.) a tótkomlósiak hittek borjú, tyúk, liba alakú boszorkányban is. Ezek egyúttal az itteni szlovákok tipikus kísértet alakjai is. A boszorkányhit tehát ezeket az alakokat is magába szívtá. Gyűjtésünk szerint egy boszorkány disznó alakjában is rontott Csanádapácán.
 88. A Rajna menti németek is azért tiltották a verését: Werde, A. 1919. 103.
 89. Saját gyűjtés.
 90. Moszyński, K. 1934. 475., 478.
 91. Moszyński, K. 1934. 473–478.
 92. Moszyński, K. 1934. 476.
 93. Moszyński, K. 1934. 478.
 94. Wuttke, A. 1900. 302.
 95. Gunda B. szíves közlése.
 96. Moszyński, K. 1934. 474.
 97. Brzozowska, T. 1973. 141.
 98. Matusiak S. 1898. 294.

99. *Jirásek A.* 1894. 401.
 100. *Bellosics B.* 1904b. 217.
 101. *Gulyás É.* 1973. 117.; 1976. 89.; *Fehér Z.* 1975. 19.; *Schram F.* 1982. 138–139.
 102. *Kára J.* 1973. 44.
 103. *Márkus M.* 1943. 271.
 104. *Bálint S.* 1965. 581.
 105. *Gunda B.* szíves közlése.
 106. *Balogh I.* 1969. 278.
 107. *Gulyás É.* 1976. 89.; *Barna G.* 1979. 23.
 108. *B–Y, A.* 1900. 39.; *Hreblay, A.* 1926. 156.; *Marusiak S.* 1898. 300.; *Moszyński, K.* 1934. 653.; *Čaplovič, J.* 1975. 157. Németeknél: *Wuttke, A.* 1900. 158.
 109. *Gulyás É.* 1976. 89.
 110. *Urbancová, V.* 1970. 290. Ue. *Čaplovič, J.* 1975. 157. A nyíregyháziak szerint Tokajon találkoznak: *Márkus M.* 1943. 272.
 111. *Bellosics B.* 1904. 217.
 112. *Nagy J.* 1891a. 116., 117.; *Čajánková, E.* 1956. 467. Árvában úgy tartják, hogy Magyarország minden boszorkánya találkozik itt. Kysúcán Szent István és Luca volt a boszorkányok találkozó napja: *Cibulová, T.* 1978. 85–86.
 113. *B–Y, A.* 1900. 39.
 114. *Marusiak S.* 1898. 300.
 115. *Schwebe, J.* 1960. 151.
 116. *Barna G.* 1979. 23.
 117. *Vö. Nagy J.* 1891a. 116.; 1891c. 131.; *Holuby, J.* 1892. 37.; *Zibrť, Č.* 1950. 83.; *Sinkovics I-né,* 1958. 47.; *Pelle F.* 1965. 256.; *Bálint S.* 1968. 158.; 1976. 99.; *Manga J.* 1968. 34.; *Horváthová, E.* 1972b. 486.; *Švehlák, S.* 1973. 130.; *Erdész S.* 1974. 297.; *Balassa I.* 1975b. 184.; *Fehér Z.* 1975. 72.; *Papp Z.* 1975. 272.; *Schwalm E.* 1975. 502. Meg kell jegyeznünk, hogy a lucaszékkel újféli istentiszteletre való menetel motívuma a Hortobágyon élő kálvinista magyarok hiedelemmondáiból is hiányzik: *Barna G.* 1972–74. 275.
 118. *Istvánffy Gy.* 1892. 361.; *Diószegi V.* 1958. 237. György napra virradó éjfélkor is szörnyeket lát az, aki a bűvös körben tartózkodik: *Dömötör T.* 1972. 36.
 119. *B–Y, A.* 1900. 391.; *Sztancsek J.* 1909. 363.
 120. *Béresné Bene Zs.* 1957. 194.; *Szalay Gy.* 1966. 56.; *Dömötör T.* 1972. 45.; 1974. 76–77.; *Gulyás É.* 1973. 121.; *Gunda B.* 1974. 54.; *Balassa I.* 1975b. 184.; *Bálint S.* 1976. 99.; *Schwalm E.* 1978. 75.; *Barna G.* 1979. 120–122.; *Bencsik J.* 1981. 348.; *Borus R.* 1981. 72–74.; *Nagy J.* 1891c. 131.; *Tajovský,* 1897. 313.; *Volf-Kňazolíucky, Š.* 1899. 140.; *Vojtek, M.* 1901. 64.; *Istvánffy Gy.* 1902a. 37.; *Krajčovič, S.* 1904. 9.; *Sztancsek J.* 1909. 362.; *Pechány A.* 1913. 115.; *Hreblay, A.* 1926. 132–133.; *Žatko, R.* 1973. 76.; *Horváthová, E.* 1981. 328.
 121. *Kretzenbacher, L.* 1959. 116.
 122. *Kretzenbacher, L.* 1959. 117.
 123. A palócoknál például csak kört kellett húzni az illetőnek maga köré: *Istvánffy Gy.* 1892. 361. Egyes szlovák vidékeken elég volt ostort fenni: *Vrčarský – Ondrus, J.* 1898. 138. Árvában a lucaszéken kívül úgy is felismerték a boszorkányokat, ha Lucától karácsonyig minden nap egy-egy fát vittek be, s e fahasábokat karácsonyestén

elégették: Nagy J. 1891. 131. A németeknél négylevelű lóherét vittek magukkal ezen az estén, szintén felismerhették a boszorkányokat: Wuttke, A. 1900. 256. Az osztráknál összetettebb eljárásra volt szükség: Weissenhofer R. 1888. 548.

124. Manga J. 1978. 63.

125. Breznó környékén: Hreblay, A. 1926. 156. Nagytarcsán: Molnár L. – M. Hajdú M. 1974. 173.

126. Horváthová, E. 1972a. 203.

127. Béresné Bene Zs. 1957. 192.; Gyura J. 1974. 177.; Szilágyi M. 1975. 17:10.

128. Belovai S. 1948. 61.; Barna G. 1979. 20.; Borus R. 1981. 134.

129. Belovai S. 1948. 61.; Penavin O. 1971. 132.; Gulyás É. 1973. 119.; 1977. 490.; Penavin O. 1974. 141.; Bálint S. 1975. 448.; Tálasi I. 1977. 290.; Fügedi M. 1978. 109.; Juhász A. 1978. 367.

130. Barna G. 1979. 20.

131. Istvánffy Gy. 1892. 354.

132. Diószegi V. 1974. 68. A német és a lengyel források is lényegében az ördögtől származtatják a boszorkány tudását: Wuttke, A. 1900. 155.; Wrede, A. 1919. 97.; Matusiak S. 1898. 300.

133. Vansová, T. 1898b. 230.

134. Schwebe, J. 1960. 152.

135. Birket-Smith, K. 1969. 338.

136. Michalko, P. 1977. 122.

137. Istvánffy Gy. 1902a. 37.

138. Dömötör T. 1981. 123.; Ferenczi I. 1957. 56.

139. Diószegi V. 1974. 74–75.

140. Korábban Ferenczi I. (1957. 59., 60., 73.) adott közre több Békés megyei származású hiedelemmondát, Dömötör T. (1981. 121.) Vésztőről is közöl egy változatot.

141. Pócs É. 1981. 489.

142. Krupa A. 1974. 249.

143. Barna G. 1979. 30.

144. A magyar néphitben úgyszintén: Ferenczi I. 1957. 57., 63.

145. Ferenczi I. 1957.

146. Balassa I. 1963. 52. A tótkomlói mondát lásd Krupa A. 1974. 250.

147. Ferenczi I. 1957. 62., 65., 69–73.; 1981. 280–281.; Dömötör T. 1981.

121. Az újabb közlések közül lásd még: Fehér Z. 1975. 125.; Páll I. 1975. 59.; Gulyás É. 1976. 158.; Barna G. 1979. 65–66.

148. Dömötör T. által közölt vésztői változat is kőművest szerepeltet: 1981. 121.

149. Diószegi V. 1958. 21., 123–133.; 1974. 81.

150. Žatko, R. 1971. 488.

151. Istvánffy Gy. 1894. 341.; B–Y, A. 1900. 8.; Sztancsek J. 1908. 106.; Hreblay, A. 1926. 98.; Márkus M. 1943. 169.; Čajánková, E. 1956. 452.; Urbanová, V. 1970. 181., 295–296.; Horváthová, E. 1975. 989.

152. Robek, A. – Vančík, F. 1968. 252.; Horváthová, E. 1974. 248. A lengyel néphitben is *zrzyga* lesz belőle; Barna G. 1981. 421. A zempléni vidékeken Dobos I. szerint *nora*, Barna G. szerint kivételes képességű tudós, jós lesz: Dobos I. 1971. 36.; Barna G. 1981. 421.

153. Cs. Pócs É. 1964. 122.; Fehér Z. 1975. 83.; Gulyás É. 1976. 96.; 1977. 491.; Manga J. 1979. 149.
154. Fehér Z. 1975. 83.; Barna G. 1979. 31.
155. Pócs É. 1981. 491., 494.
156. Kiss L. 1920a. 86.; Belovai S. 1948. 51.; Bálint S. 1965. 577.; Beck Z. 1965. 603.; Krupa A. 1981a. 27., 122. L. még továbbá: Diószegi V. 1958. 122–148.; Penavín O. 1970. 87.; Ferenczi I. 1974. 265.; Sándor M-né, 1976. 215.; Tálasi I. 1977. 299.; Barna G. 1979. 31.; Bihari A. 1980. 102–115.; Csorba B. 1980. 42–43., 131.
157. Belovai S. 1948. 51.; Diószegi V. 1958. 46–56.; Bálint S. 1968. 145.; Tálasi I. 1977. 291.; Barna G. 1979. 31., 35.; Dömötör T. 1981. 115.; Krupa A. 1981a. 27., 172.
158. Márkus M. 1943. 276.
159. Diószegi V. 1958. 183–185.; Róheim G. 1925. 9.; Cs. Pócs É. 1964. 130.; Ferenczi I. 1974. 263.; Gulyás É. 1976. 98.; 1977. 491.; Manga J. 1979. 140. A szlovák nyelvterületen is a pompás lovakat nevezik táltosnak; Hreblay, A. 1926. 156.; Manga J. 1978. 63.
160. Diószegi V. 1958. 343.: A Békés megyei Pusztaföldvarról közöl hasonlóan megegyező tartalmú mondát. L. még ugyanitt: 342–395. Továbbá: Végh J. 1944. 43.; Ferenczi I. 1974. 269–271.; Barna G. 1979. 33–35.; Csorba B. 1980. 42–43., 133.; Dömötör T. 1981. 116. A táltosviaskodás eredetének a kérdéseit lásd még: Diószegi V. 1958. 351–352.; Ferenczi I. 1974. 273.
161. Fehér Z. 1975. 75.; Gulyás É. 1976. 94–95.; Barna G. 1979. 32.; Kósa L. 1979. 379–381.; Dömötör T. 1981. 115.
162. Ferenczi I. 1974. 266.
163. Dömötör T. 1981. 114–118.; Bálint S. 1968. 145.; Tálasi I. 1977. 291. Továbbá: Gulyás É. 1976. 94.; Csorba B. 1980. 42–43.
164. Manga J. 1978. 63.
165. Francisci, M. 1931. 43. Ue. Hreblay, A. 1926. 156.; Hajnal, I. 1927. 177.; Horváthová, E. 1968. 559. Morva területen is: Houdek, V. 1897. 253.
166. Gulyás É. 1977. 491.; Barna G. 1979. 39–40.; Dömötör T. 1981. 107.; Krupa A. 1981a. 171–172.

Természetfeletti lények

1. Zayacz D. – Haan L. 1853. 17.; Czinkotszky, M. 1884. 26.
2. A kísértetek képzetei hasonlóak és hasonló az okuk is a magyar, a szlovák, a lengyel, a német nyelvterületen: Sándor M-né, 1976. 232.; Filip, M. 1973. 166.; Manga J. 1978. 63.; Moszyviski, K. 1934. 650.; Weiss, R. 1946. 312.
3. A nyíregyházi szlovákok kísértet-ismerete gyengébb, főként a fehér lepkes kísértetről tudnak; Márkus M. 1943. 276.
4. A háziállatok közül azonosan kísértének: Fehér Z. 1975. 84–85.
5. Gyűjtésünk és a megyei források szerint a környező magyaroknál is: Szalay Gy. 1966. 58–59.

6. Gerči, J. 1944. 55–56.
7. A sarkadi magyar adatközlőink szerint hasonló módon kísértették őket. Saját gyűjtés.
8. Márkus M. 1943. 271.
9. Versényi Gy. 1895. 230.
10. Hasonló okból kísértettek Bajmócon is: *Relković D.* 1920. 79.
11. Az álhiedelemmondákat lásd: *Krupa A.* 1974. 263–269.; 1981e. 270–272. Magyar változataik: *Krupa A.* 1976c. 80–83.; 1981a. 104–125.
12. *Chorvát, K.* 1895a. 32.; *Relković D.* 1920. 79.; *Horváthová, E.* 1968. 360.
13. *Chorvát, K.* 1895a. 32.
14. *Relković D.* 1920. 79.
15. *Versényi Gy.* 1895. 230.; *Hreblay, A.* 1926. 156.
16. *Jirdsek A.* 1894. 298.; *Zítek, J.* 1905. 480. L. még: *Houdek, V.* 1897. 256.
17. *Matusiak S.* 1894. 298.; *Moszyński, K.* 1934. 493.
18. *Wuttke, A.* 1900. 478.
19. *Weissenhofer R.* 1888. 578.
20. *Fehér Z.* 1975. 86.; *Gulyás É.* 1977. 494.
21. *Gulyás É.* 1976. 99.; 1977. 494.
22. *Pócs É.* 1978e. 332.
23. *Pócs É.* 1978e. 332.
24. Vö. *Gunda B.* 1934. 21–24.; 1956. 11.; *Beck Z.* 1965b. 133–142. A földbe-
ásott kincs tisztulásának Börzsönyben lidércfény a neve: *Gulyás É.* 1977. 495.
25. *Barna G.* 1979. 71–72.
26. *Zítek, J.* 1905. 480.
27. *Matusiak S.* 1894. 294.
28. *Hreblay, A.* 1926. 156.
29. *Krasko,* 1927. 9., 11.
30. *Michalko, P.* 1977. 44.
31. *Dobos I.* 1971. 45.; *Gulyás É.* 1976. 99.; *Pócs É.* 1978a. 332.
32. *Márkus M.* 1943. 274.
33. *Krupa A.* 1974. 291–296., 299–302.
34. *Gunda B.* 1934. 23.
35. L. *Krupa A.* 1974. 292.
36. *Gunda B.* 1934. 21–24.; 1956. 11., 12. L. még: *Szendrey Zs.* 1920. 45–59.;
Végh J. 1944. 93.
37. *Krupa A.* 1981a.
38. *Ferenczi I.* 1978–79. 181–224.
39. *Reuss, L.A.* 1902. 29. A kincsmondák, a kékes lánggal 7 évenként, 7 évszázada-
donként tisztuló fémről szóló történetek megtalálhatók a német nyelvterületen is: *Wuttke, A.* 1900. 410.; *Wrede, A.* 1919. 104. A lengyelek szerint az ördög virágvasár-
napon a templomba megy, ekkor az őrizetére bízott kincsek felvetődnek a felszínre, és
meggyulladnak. Addig kell őket megszerezni, míg az ördög vissza nem tér: *Matusiak S.*
1898. 315.
40. *Gulyás É.* 1977. 494.
41. *Manga J.* 1979. 142.
42. *Diószegi V.* 1974. 66.; *Márkus M.* 1943. 268.; *Diószegi V.* szerint az Ipoly menti
magyarok is átvették a kifejezést: *Diószegi V.* 1974. 114.

43. Čajánková, E. 1956. 466.; Horváthová, E. 1968. 558.; 1972b. 501.
 44. Márkus M. 1943. 268.
45. Holuby, J.L. 1892. 36.; Vansová, T. 1897. 380.; Manga J. 1978. 63. Vanyarcon mura repül tüzes lángként a kéményen keresztül, és szerencsétlenséget is hoz.
46. Rell L. 1930. 188. A nyíregyházi szlovákok kétféle időtartamban hordták a hónuk alatt. Hasonló változatok élnek a magyar és szlovák néphitben is: Márkus M. 1943. 267.; Róheim G. 1925. 93., 95.; Čajánková, E. 1956. 466.
47. Vansová, T. 1897. 380.; Istvánffy Gy. 1902a. 33.; Štíbal, J. 1927a. 36.; 1928a. 332.
48. Horváthová, E. 1968. 332.
49. Klímo, A. 1902b. 92.
50. Jiršek A. 1894. 400. L. még: Houdek V. 1894. 255.
51. Márkus M. 1943. 269.
52. Urbancová, V. 1970. 291–292.
53. Horváthová, E. 1972a. 501.
54. Jiršek A. 1894. 400.
55. Pócs É. 1978e. 332.
56. Istvánffy Gy. 1902a. 33.; Hreblay, A. 1926. 156.
57. Holuby, J. L. 1892. 32.
58. Vansová, T. 1897. 380.
59. Štíbal, J. 1927b. 36.; 1928b. 332.
60. Hoppál M. 1969. 405.; Gulyás É. 1976. 98–99.; 1977. 494.; Tólas I. 1977. 291.; Pócs É. 1978e. 332.; Barna G. 1979. 70–71.; Manga J. 1979. 143.; Beck Z. 1980. 50.; Dömötör T. 1981. 82.
61. Róheim G. 1925. 94.; Gulyás É. 1977. 494.
62. Hoppál M. 1969. 405.
63. Pócs É. 1981. 494.
64. Jamnik völgyében fekete színű, fején pilises, nyaka körül megtépett a tolla, állandóan csipog: Klímo, A. 1902b. 92.
65. A magyar és a román néphitben ugyancsak: Róheim G. 1925. 94., 97.; Hoppál M. 1969. 405.; Ipolyi A. 1971. 210.; Beck Z. 1980. 50.; Dömötör T. 1981. 79–81.; Pócs É. 1981. 494.
66. Közismert magyar és szlovák hiedelemmonda: Klímo, A. 1902b. 92.; Márkus M. 1943. 268.; Fehér Z. 1975. 91.; Gulyás É. 1977. 494.; Barna G. 1979. 70.
67. Hasonló adatok: Gulyás É. 1976. 99.; Pócs É. 1978e. 331.; Barna G. 1979. 70.; Manga J. 1979. 143.; Beck Z. 1980. 50.
68. Márkus M. 1943. 267.
69. Grynaeus T. 1965. 151.; Gulyás É. 1976. 21.
70. Grynaeus T. 1965. 151.; Beck Z. 1980. 52. L. még: Gulyás É. 1973. 123.; Barna G. 1979. 78.; Bencsik J. 1981. 63.
71. Grynaeus T. 1965. 151.
72. Diószegi V. tótkomlói kutatásainak is ez az eredménye: 1974. 76. Márkus M. szerint (1943. 276.) a nyíregyházi szlovákok nem ismerik.
73. Melich J. 1895. 445. Cseheknél: *hasrmann, bestrmann*; németeknél: *Wassermann*; lengyeleknél: *topielec*; oroszoknál: *vodjanik*; dőlslávoknál: *vodár*. Cseh és szlo-

vák irodalmi neve: *vodník*. Egyéb szlovák névváltozatai: *vodný chlap*, *vodný žlovek*, *vodný muž*. Lengyeleknél még: *utoplec*, *wodník*: Krzyzanowsky, J. 1965. 416.

74. *Diószegi V.* 1974. 114.

75. *Relković D.* 1920. 77.; *Krajčovič, Š.* 1904. 92.: neve Nyugat-Szlovákiában: *hastrmann*, Kelet-Szlovákiában: *topelec*.

76. *Pechány A.* 1913. 127.; *Bednárik, R.* 1931. 70.

77. *Pechány A.* 1913. 127.; *Bednárik, R.* 1931. 70.

78. *Kovář, A.* 1927. 19.

79. *Štíbal, J.* 1928b. 332.

80. *Krasko,* 1927. 9.

81. *Sudany, A. E.* 1903. 75.

82. *Bednárik, R.* 1931. 71.; *Horváthová, E.* 1968. 559.

83. *Kořt'ál, J.* 1892. 52., 53. L. még: *Róheim G.* 1925. 102.; *Zíbrt, Č.* 1950. 44.

84. *Houdek V.* 1897. 256.

85. *Matusiak S.* 1898. 285.; *Moszyński, K.* 1934. 685.

86. *Moszyński, K.* 1934. 685.

87. *Tokarjev, Sz. A.* 1967. L. még: *Róheim G.* 1925. 101.

88. *Tokarjev, Sz. A.* 1957. 85. Ue. *Moszyński, K.* 1934. 686.

89. *Weissenhofer R.* 1888. 578.; *Trapp M.* 1897. 167.

90. *Dömötör T.* 1981. 93.

91. *Gulyás É.* 1977. 496.

92. *Fehér Z.* 1975. 19.

93. L. még: *Horváthová, E.* 1968. 560.; *Dömötör T.* 1981. 98.

94. Hasonló szólások cseh nyelven is: *Kutálek, J.* 1911. 297.

95. *Dömötör T.* 1981. 99.

96. *Márkus M.* 1943. 275–276.; *Diószegi V.* 1974. 75–76.

97. *Dömötör T.* 1981. 89.

98. A Galga menti szlovákok szó szerint azonosan használt szidalma. Mondják magyarul is: *Menj a paromába!* L. még: *Horváthová, E.* 1974a. 333.

99. Ue. *Dobžinský, P.* 1880. 113.; *Hreblay, A.* 1926. 155.; *Márkus M.* 1943. 266. Magyar párhuzam: *Pócs É.* 1979. 338.

100. Román párhuzam: *Pócs É.* 1981. 488., 496.

101. *Márkus M.* 1943. 275.

Szerencse – balszerencse. Szellemidézés. Álom

1. *Birket-Smith, K.* 1969. 531.

2. Az összehasonlító adatok szerint másutt is elterjedt hiedelem: *B–Y, A.* 1894. 132.; *Wuttke, A.* 1900. 210., 403.; *Istvánffy Gy.* 1902a. 34.; *Hajnal, I.* 1927. 177.; *Kolárik, M.* 1931. 359.; *Pelle F.* 1965. 260.; *Urbancová, V.* 1970. 291.; *Gulyás É.* 1976. 101.

3. L. *Filip, M.* 1973. 168.; *Molnár L. – M. Hajdú M.* 1974. 174.

4. Magyar, szlovák, német párhuzamok: *Kiss L.* 1920a. 81.; *Pelle F.* 1965. 260.;

Sándor M-né, 1976. 234.; *Istvánffy Gy.* 1902a. 34.; *Sztancsek J.* 1909. 297.; *Diószegi V.* 1974. 65.; *Wuttke, A.* 1900. 210., 403. Az orosházi magyarok a tizenhárom aradi vértanútól eredeztetik a szám szerencsétlen tartalmát: *Bálint S.* 1975. 445.

5. *Wuttke, A.* 1900. 256.

6. *Bálint S.* 1965. 586.; 1975. 443.; *Kára J.* 1973. 60–63.; *Fehér Z.* 1975. 99.; *Gulyás É.* 1976. 101.; *Sándor M-né*, 1976. 233.; *Jung K.* 1978. 122.

7: *L. Magyar Néprajzi Lexikon*, 1. 1977. 95., 96. Szlovák párhuzamok: *Urbancová, V.* 1970. 292.; *Horváthová, E.* 1974a. 326.

ÖSSZEFOGLALÁS

Munkánk zárórészében elsősorban azokra a tényezőkre szeretnénk kitérni, amelyeket a délkelet-magyarországi szlovákok hiedelemvilágának fő tartalmi, szerkezeti és formai sajátosságainak tekintünk, amelyek általánosabb, összegzőbb világítást igényelnek.

Hiedelemviláguk szép és gazdag hagyományát tudtuk bemutatni és feldolgozni, amely számos tanulságot hordoz a kutatás számára. A mai állapotában azonban nem lehetett már az elvárható teljességében megragadni, a hiedelemvilág, mint egész, töredezett, megtépzott állapotban van. Alapanyagul a kevés számú írásos történeti forrás és a mai napig elvégezhető gyűjtés eredménye szolgált.

Az volt a cél, hogy szinkronikus és diakronikus összehasonlító módszerrel mutassuk be az itt élő szlovákok néphitének struktúráját, az erre épülő hiedelemtartalmat, olyan jellegű regionális munkaként azonban, mely szándékában – a lehetőségekben belül – nemcsak körülhatárolni törekszik a tárgyalt etnikum népi kultúrájának ezt a területét, hanem az összefüggéseket, a kölcsönhatásokat vizsgálva néphitük történelmi és jelenkori helyét is próbálja megállapítani mind a saját népi kultúrájukon belül, mind pedig a vele kapcsolatban álló környező etnikumok, mindenekelőtt a magyarság hiedelemvilága vonatkozásában.

Az általunk gyűjtött anyag a források, valamint az összehasonlító adatok szerint megőrizte a néphit legrégebbi elemeit, és egyúttal magába foglalja a Dél-Alföldre települt szlovákok

ideérkezése óta a hiedelemviláguk minden területén – a törvényszerű fogyás, kopás ellenére – tapasztalható gazdagodást.

Felfogható-e reliktum-anythingnak? Egyértelműen aligha. A hiedelmek zöme hasonló vagy rokon formában megtalálható a szlovák nyelvterületen, s a befogadás, az adaptálás pedig oly mérvű volt, hogy a környezetben, az alföldi térségben ma élő hiedelemvilággal való viszonylatában inkább a közeledés, mintsem az eltérés jegyei mutathatók ki.

A délkelet-magyarországi szlovákok hiedelemvilágának általános jellemzője, hogy *több vonatkozásban átmenetet képez*. Átmeneti formát jelent az itteni szlovákok hiedelemvilágán belül is: a heterogenitástól a belső integrálódás felé. Átmenetet a magukkal hozott népi hagyomány és a táj hagyománya – jelesen a magyarság népi tradíciója – közötti integrálódás terén, és végül jellegzetesen mai sajátosságként ugyancsak átmenetet képez a hiedelemvilág tradicionális állapota és a napjainkban lezajló urbanizációs, civilizációs folyamattal párhuzamosan az emberek életét mindinkább befolyásoló osztársadalmi művelődés, kultúra között.

Az átmeneti forma a tárgyalt etnikumon belül azt jelenti, hogy a hiedelemvilág a közösség belső oldalán nem vált teljesen egységgé, az integrációnak csak bizonyos foka valósult meg. Ezen belül is hármast szintet mutathatunk ki. Bevezetőnkben szóltunk róla, de fontosnak tartjuk ismételt hangsúlyozását, hogy csak a közösség által ellenőrzött, gyakorolt szokások, eljárások terén ragadhatjuk meg mindenekelőtt a hiedelmek egységesülését. Az első szintet az egyes, önálló településeken külön-külön végbemenő integráció jelenti. Számunkra korábban gondot okozott annak a feltárása, hogy egy nagyobb településről kibocsátott raj által létrehozott új helységben a közösségi szokások néhány évtizeden belüli módosulásához és a sajátos helyi szín felvételéhez mi adja az alapot. Nem vettük eléggé figyelembe a továbbtelepülés mechanizmusát, azt tudniillik, hogy az új telepések többségükben mindig fiatalok, ifjú házasok, s nem a régi közösség mindegyik korcsoportját magába

foglaló szelete. Ez érthető, hiszen nekik kevesebb föld jutott volna, ha maradnak, s ők képesek fiatalságuknál fogva az ezzel járó megpróbáltatásokat kiállni.

A korábbi közösség megtartó szigora alól „felszabadult” – bár hagyományhű és –tisztelő – fiatal nemzedék kissé a maga ízlése, igénye szerint formálta át a szokás- és hiedelemvilágot. Az északról délre való letelepülés szakaszossága (a mai Szlovákia északi részéről a mai Észak-Magyarországra, onnan néhány évtized múltán tovább Békés megyébe, innen egy-két évtizeden belül vagy még korábban délebbre vagy a környék lakatlan pusztáira való áttelepülés) is egyik oka lehetett a változásnak. A változás szerves összhangban van más gazdasági és társadalmi kiváltó tényezőkkel is. A levándorlás okozta kopásnak egyik fontos belső összetevője volt tehát az ifjabb nemzedék kiválása a korábbi zárt közösségből, továbbköltözve elhagyta szokásai, hiedelmei több elemét, vagy módosította azokat. Ezáltal előidézője volt mindkét helyen a befelefordulás, a zártság minden értelemben való fellazításának is.

Az eltérések kialakulásának másik – a telepítés folyamatával összefüggő – kiváltója az is lehetett, hogy az új helységekre általában több kibocsátó helységből verbuválódtak a telepesek. Ez ugyan egyideig permanensen biztosította a táj valamennyi szlovák lakta települése közötti személyi, rokoni, közösségi kapcsolatokat. Ezek a kapcsolatok a letelepedés legkezdetén is megvoltak, mert a telepítés első fokozata idején is ugyanúgy zajlott le a szét- és az összetelepülés, de ugyanakkor teret adott a szokás- és hiedelemvilágnak helységenként történő összeötvöződésére is. Az összefonódott bonyolult települési folyamat – a gazdasági, termelési, nyelvi, vallási azonosságon túl – tehát egyszerűen adott lehetőséget az itt élő szlovákok regionális jellegű integrációjára és variabilitásának a növelésére a hiedelemvilágban (lásd a lakodalom szokás- és hiedemelemeit, mint jellegzetes példát). Ez jelenti egyúttal az integrálódási folyamat második szintjét is.

A harmadik szint tulajdonképpen az eltérések körét tartal-

mazza, ugyanis azon túl, hogy a közösség által integrált hiedelemhagyomány nem egységesült teljesen táji és helyi szinten, a legtöbb eltérést az individuálisan végrehajtott hiedelmeknél tapasztalhatjuk. Századunkban az utóbbinak a gyakorlata a hiedelmek életében növelte az eltérő variánsok, invariánsok számát. Jobban kidomborította az eltérések voltát az a tény is, hogy az elmúlt évtizedekben a hiedelemvilág mint totális rendszer visszavonulóban van. Korábban az élő közösségi szokásokra is épülő hiedelemvilág sokkal monolitikusabbnak tűnt, mert a közösség által számontartott hiedelmek, mágikus eljárások funkcionálását általánosan lehetett megfigyelni. Az egész közösség által való gyakorlásuk elmaradása nyomán az egyedek individuális, illetve megközelítően individuális jellegű hiedelemgyakorlata került az „első vonalba”. Ezáltal hangsúlyosabbá válik a végrehajtás tarkasága, a kevésbé integrálódott elemek előtérbe kerülése. A népi hiedelemvilág a felbomlásának megindulása előtt az integrálódás sem regionális, sem lokális, sem individuális szinten nem fejeződött be, s ez – az itteni szlovákok jelenlegi állapotát figyelembe véve – a jövőben sem történik meg. A teljes homogenitás természetesen korábban sem volt várható. Az integrációs folyamat kapcsán olyan totalitás kialakulásáról beszélünk, amely önmagán belül a részek sajátos önállóságát és alkotó kölcsönhatását tételezi fel, de a tendenciájának a lényege mégis az, hogy összességében specifikus egészet alkot.

Az etnikumon belüli egységesülési folyamat azért is maradt befejezetlenül, mert más irányú, főként külső kapcsolatokra épülő integrálódási törekvések kerültek előtérbe. Ugyanis a hiedelemvilág integrálódása e tájon egy másik, egy nagyobb és több etnikumot magába foglaló közösségen belül is végbemegy a környező magyarság és más nemzetiségek néphitével való egységesülés révén (az integrálódás „külső oldala”). A számszerűen meggyengült szlovákság szórvány volta miatt már egyre kevésbé képes teremten hatni a saját körén belül. Az egy helységen belül is meglazultak a szálak a szlovák lakosok között, minduntalan

tapasztaljuk a közbeékelődött másik kultúra jelenlétét. A szlovák lakta helységek között sem a szlovák mivolt alkotja elsődlegesen a kapcsolattartás erejét. Az itteni szlovákok népi kultúrájának továbbfejlesztéséhez, új elemekkel való bővüléséhez értelemszerűen az egyik forrást a környező magyarok még recens népi hagyománya képezi. Ennek számos tanújele van, különösen a szájhagyomány (mondák, történetek stb.) mutatja, hogy az itteni szlovákok népi prózájába milyen erősen áramlanak be a magyar hiedelemtörténetek, s adaptálódtak szlovák nyelvűvé vagy kétnyelvűvé. Újabban pedig már nyelvi váltással sem jár az alkotó-befogadó folyamat. Ha magyarul ismerik meg, magyarul is mondják tovább. Gyűjtésünkben találhatók olyan népmesék, amelyek eredetileg szlovák nyelvűek voltak, de a szlovák adatközlő már magyarul meséli őket. Nagybánhegyesen a *starejštk*, a násznagyok a szlovakizált cseh nyelvű búcsúbeszédiket is lefordították magyarra.

A magyar nyelvűvé, illetve kétnyelvűvé válás sem egyirányú tehát. De a környezetben lévő nagyobb tömbű etnikum hagyományvilága ma „gazdagabb választékot” kínál, ezáltal sokoldalúbb a befolyása is, nem szólva azokról a szociális kötelékekről (vegyes házasság, közös munkahely stb.), amelyek ezt a befolyást még tovább szélesítik, erősítik.

Az itteni szlovákok hiedelemvilágának jelenlegi állapota átmeneti formát képez a magával hozott hagyomány és a táj tradíciója között. Ez – mint két nagyobb egység része – összefüggésben van a magyar és az itt élő szlovák etnikumnak mint egésznek a kapcsolatai, a két népi kultúra kölcsönhatásai mértékével. A 20. század folyamán korábban a szlovákoknak csak egyes, jellemző módon elsősorban a szlovákság alsó és felső társadalmi rétegeit érintette a természetes közvetlen kapcsolattartás. A kapitalizálódás, az elszegényedés folytán – miként erről a bevezetőnkben már szóltunk – a summásmunkán és az ország különböző helyein munkát vállaló agrárproletárok együtt dolgoztak a magyar agrárproletárokkal, sokan munkássá váltak, kisebb számban különféle hivatalok „szolgái” lettek. Náluk

gyorsabbá vált az asszimilálódás folyamata is. A nagygazdák jelentős hányada viszont vagyoni, szociális különbség, az „úr-ság” még erőteljesebb kifejezése érdekében vállalta a „magyarosodást”, és ez a részükről természetes törekvés volt, de a beilleszkedésük áraként egyúttal a hivatali erőszakos asszimilálás legfőbb támaszaivá is váltak. A legkonzervatívabb réteget az önálló, a földdel rendelkező parasztok alkották, ők a kapcsolattartás ellenkező előjelű megvalósítói lettek: ha foglalkoztattak más nyelvű (magyar, román) szolgát, bérest, napszámost, elvárták, megkövetelték, hogy azok szlovákul beszéljenek. A szlovák nyelvűség legtartósabb bázisát is ők alkották.

A század 50–60-as éveitől kezdve a szlovákság valamennyi rétegét egyformán érintette az integrációs folyamat. Ha a felszabadulás előtt társadalmi rétegekhez kötött olyan gazdasági, pszichikai tényezők hozták közelebb a két etnikum népi kultúráját, mint az azonos munkássors (földnélküli, szegény paraszt), az azonos „úri” érdek (gazdagparaszt), most a közös termelészövetkezeti gazdaságokban és a társadalmi termelés minden szférájában dolgozó szlovákok egyformán, egyenrangúan és egyenjogúan kerültek szoros, sokoldalú emberi, közösségi kapcsolatba a magyar dolgozó társaikkal és ezáltal az ő népi kultúrájukkal, hagyományukkal, melynek eredménye természetes befolyást gyakorolt a hiedelemvilágra is.

A kapcsolatok mélységét és milyenségét a hiedelemvilág két egymásra épülő (tágabb, szűkebb) rétegen is érzékelhetjük. A *tágabb réteg* nemcsak az egész szlovákság hagyományát tartalmazza, hanem ezen belül megőrzött szláv, emellett az ősi európai tradíciót is. A magyar népi kultúra ugyancsak magába zárja a finnugor, török stb. elemeken túl az ősi európai hiedelemanyagot, de a szláv hiedelmeket is (az utóbbiak azért is kapnak nagyobb szerepet, mert a honfoglalás idején, majd az országalapítás első évszázadaiban közvetlen együttélés alakult ki a magyarok és a Kárpát-medencében élő szláv népek között): A *szűkebb réteget* a magyar népi kultúrában, ezen belül a hiedelemvilágban az autochton fejlődés eredményei képezik. E fejlődés

sem volt természetesen mentes a környező népek hatásától, velük kölcsönhatásban bontakozott ki önállóan.

A délkelet-magyarországi szlovákok hiedelemvilága szűkebb rétegének kialakítására az nyomta rá a bélyegét, hogy kiszakadtak a viszonylag összefüggő szlovák kulturális tömbből, idegen környezetbe kerültek, a fejlődésük ezzel a környezettel kölcsönhatásban bontakozott ki. Egyik jegye, hogy az egyenjogú kölcsönös kapcsolattartásban, az értékek egyenrangú kölcsönös cseréjén belül – a jelenhez közeledve – a nagyobb népesség kultúrája erősebb befolyásoló tényezőként jelentkezik.

A történeti törvényszerűség szerint lebonyolódó kölcsönhatásos fejlődésben viszont megőrződött az itteni szlovákok szinte minden hiedelemleme, amit magukkal hoztak. Ezek gyakorlati megvalósítása, végrehajtása, továbbéltetése terén ugyanakkor közeledés következett be a környező nép (népcsoportok) gyakorlatához, amelyre természetesen az itteni szlovákság hiedelemhagyománya is hatott, és megkezdődött az a sajátos integráció az itt élő etnikumok között, amelyről most beszélünk, s amelyre már számos konkrét példát idéztünk a feldolgozás során. (A bevezetőnkben szólnunk az asszimiláció folyamatáról, a teljes beolvadásig vezető sajátosságokról. Az integráció ezzel párhuzamos jelenség, de nem azonos az előbbivel, mert itt nem kultúra-vesztésről van szó, hanem az élő népi kultúra elemeinek egymáshoz való egyenrangú közeledéséről és törvényszerű azonosodásáról.)

A szlovákiai nyelvterület hiedelemvilágához képest is azért átmeneti forma, mert – amiként az itteni szlovákok nyelvjárása sem azonos az egyik szlovákiai nyelvjárással – a hiedelemviláguk gyakorlata sem azonos a szlovákiai tájak, közelebbről a közép-szlovákiai tájegység hiedelemgyakorlatával. Napjainkban a gyakorlat terén több ponton inkább rokon vagy azonos az alföldi magyarság néphitének a végrehajtásával, de összességében vele sem azonos, mert sajátos etnikus jegyei vannak.

Az összevetést, az összehasonlítást általában a történeti („az

eredeti”) és a jelenkori gyakorlat szembeállításával végezzük. Sokan úgy helyezik előtérbe az „eredeti” kérdését, hogy főként a formák azonosságának adnak primátust. Véleményünk szerint a történeti fejlődést soha sem hagyhatjuk figyelmen kívül, de a hiedelemvilág mai állapotának sajátosságát, kapcsolatkerét a jelen tartalmi és formai jegyeinek együttes vizsgálatával állapíthatjuk meg csupán. A történelem folyamán hol a formai, hol a tartalmi jegyek változtak vagy módosultak. Azonban csak akkor kaphatunk megbízható választ a közeledés, az interetnikus kapcsolatok különböző fokaira, ha a két területet együtt azonosítjuk. A vizsgálat során kiemeltébb helyet kaphatnak a tartalmi azonosságok is, mert a formai átvétel nem egy esetben csak mechanikus gyakorlatot tükröz. Dolgozatunkban ezeknek a kritériumoknak az alkalmazásával vontuk le a következtetéseket az itteni szlovákoknak és az alföldi magyaroknak a néphit terén kialakult kapcsolatrendszeréről.

Az alföldi táj kevert etnikumú lakossága miatt ugyancsak figyelembe kellett vennünk azt is, hogy a hasonlóság, az azonosság nem csupán az átadás vagy az átvétel, hanem az együttélés megnyilvánulása. Vagyis az azonosságok, a hasonlóságok a különböző népi kultúrák közös kincsét jelentik, amelyből logikusan következik a támogató, az erősítő, a továbbított, esetleg az elfojtó hatás, melynek *eredménye a kölcsönös kiegyenlítődés törvényszerűsége.*

Az összehasonlító adatokat – a tárgyalt szlovák népesség és a magyarok (kivált az alföldi magyarok) példáin túl – is azért vettük elsősorban a Kárpát-medence térségének a népeitől, mert történeti távlatban vizsgálva az itteni szlovákok hiedelemvilágának az összképét, főként ezeknek a népeknek a néphite befolyásolhatta közvetlenebbül, külföldi tekintettel a cseh, a lengyel, a kárpátukrán, a belorusz, az orosz és a szerb néphite. Mivel a szlovákok mind a szlovákiai nyelvterületen, mind az alföldi környezetben németekkel is érintkeztek, német összehasonlító adatokat is felhasználtunk. A románok viszonylatában csupán a Békés megyei románok közreadott hiedelemanyagára

támaszkodtunk. (Az itteni szlovákoknak a román néphittel, a vlach kolonizáció hatásával való kapcsolatát a jövőben külön kell tanulmányoznunk.)

Az összehasonlítás célja elsősorban a hiedelmi világkép, világmagyarázat azonosságának, hasonló tendenciájának az érzékeltetése volt, de az egymás mellett felsorolt adatok egyúttal a formai egyezés és eltérés rögzítésére is alkalmat nyújtanak. Történeti összehasonlítást csak akkor lehetett biztonsággal elvégezni, ha megfelelő adatok álltak a rendelkezésre, hiszen a korábbi kutatás hiánya miatt az összehasonlításul szolgáló alap meglehetősen töredékes. Hogy csupán egyetlen példára hivatkozzunk: a naplemente utáni tejkiadásra vonatkozóan *Tessedik Sámuel* feljegyzése révén szerencsére szinte a szlovákok idetelepdedése óta találhatók összehasonlítható adatok, de igen ritka az ehhez hasonló lehetőség. Ezek a tények nem kedveznek a tudományos elvonatkoztatású általánosításnak. A délkelet-alföldi szlovákok hiedelemvilágának jobb megismerése érdekében a spektrum széles, árnyalt és tényszerű érzékeltetése vált szükségessé, vagyis az azonosságok és az eltérések mintegy helységenként történő bemutatása, ezek kapcsolata egymással, az anyaetnikum és a környező magyarság hiedelemvilágával és a többi összehasonlítható anyaggal. Az egymás mellé helyezett tények feladata ezért a történelmileg bonyolult permanencia, a történetileg bekövetkezett változások alátámasztása és az integráció helyi és regionális szintjének az érzékeltetése.

Az összehasonlítás tehát nem öncélú. Azt kívánja sugallni, hogy a délkelet-magyarországi szlovákok hiedelemvilága – noha ez a nemzetiség, illetve etnikai töredék szigetként él – éppenúgy integráns része egy tágabb Kárpát-medencei, ha úgy tetszik, egy közép-kelet-európai és európai körnek, mint az anyaetnikum népi kultúrájának. De tradícióinak az új lakóhelyen kiformalódott sajátos vonásai is éppenúgy jellemzők rá, mint az is, hogy regionális, nevezetesen a dél-alföldi több etnikumú táj egységesülő népi műveltségének is szerves része.

A bevezetőben elemzett *több – kevesebb, egyszerűbb – ősz-*

szettebb koordinátákra felépíthető egész hiedelemviláguk. Anyaetnikumuk néphitéhez képest *kevesebbet* tartalmaz pl. hiedelemalakok vonatkozásában (a *mora* ismerete elhalt, a *topeňec* jellemzői töredékesek), s *egyszerűbb* is, gondoljunk csak a *zmok* egytípusú alakjára. Ugyanakkor *többletet* mutat olyan hiedelemlények esetén, mint a viziborjú vagy az alföldi termőtáj hatásaként a jégcsapokból a kukoricafermesére jósló pranosztika, és *összettebb* is (pl. a rostaforgatás többféle célja vagy a boszorkányhitnek a magyar lokális, regionális hiedelemekkel való bővülése stb.).

Ami az itteni szlovákok hiedelemvilága egyes területeinek általános jellemzőit illeti, köztük fokozati és árnyalati eltérések tapasztalhatók. A kozmogóniai világmépük töredezett, mai ismeretük csak az emlékeket tartalmazza. Nem beszélhetünk általános hiedelemismeretről, csupán egyének ismeretmorzsáiról. A természeti jelenségekhez fűzött időjárás jóslatok azonban – amelyek többnyire tapasztalatra épülnek – szerves részei hiedelemviláguknak, és ma is aktívak. A természetben élő ember megfigyelő képességét és a természethez való tartozás tudatát még a városban élő vagy ipari és más munkaterületen dolgozó emberek sem veszítették el, sőt a „hobby-kertek” elterjedésével a pranosztikák talán még erősebb hatókört vívtak ki maguknak.

Az emberi élet fordulói hiedelmeinél is észlelhetjük az általánostól az individuális hiedelemismeret felé való eltolódást. A születési hiedelmek csoportja – többször foglalkoztunk már ezzel a kérdéskörrel – általában halt el, mint pl. az otthoni kenyérsütés hiedelmeköre, ugyanis amióta egészségügyi intézményekben szülnék az anyák, a boltban veszik a kenyéret, nincs lehetőség a hiedelmek gyakorlására, a végrehajtás hiánya pedig elhalatja a hiedelemismeretet is. Az ifjúság szerelmi jóslása némely esetekben még általánosnak tekinthető, a 20. század közepéig a szerelmi varázslás mindegyik általuk alkalmazott formája élt még, napjainkban csupán a Luca-napi cédulás-jóslást gyakorolják a lányok.

A lakodalom hiedelmeinek a lassú elsorvadása a lakodalom-

nak mint népi intézménynek a változásával függ össze. A többnapos lakodalomról egynaposra zsugorodik, a jegyesség egyes hiedelemlemei már a múlt században kezdenek elhalni, ezek is hozzájárultak, hogy a legtöbb idekapcsolódó hiedelem eltűnt. Néhány hiedelemeljárás tréfás népi játékként maradt fenn a 70-es évekig (pl. a menyasszony által kiöntött vizesvödör rítusa). Maga a lakodalom is – a 60–70-es évekbeli kivirágása után – a 80-as évek elején ismét az egyszerűbb, a kevesebb kiadással járó lebonyolítás útjára tért.

A halott kultusz egyik legkonzervatívabb része a délkelet-magyarországi szlovákok hiedelemvilágának, de ennél is csak azok a hiedelmek aktívak, amelyek individuális végrehajtásúak (egyéni, család). A fennmaradásukhoz hozzájárul még a helyi közösség közfelfogása is, talán – a boszorkányokban való hit általánosabb jellegén túl – ez az egyetlen olyan terület napjainkban, amelynek életetője a közösség. Több olyan szokáselemet gyakorolnak általánosan, amelynek a mai felfogásban ugyan már nincs hiedelemtartalma, de változatlan formájú (szemfedélfelhasítás, a temetésről visszatértek rituális kézmosása stb.).

Az ember életmódjának megváltozásával az embereknek a környezethez való viszonya is más lett. A földműveléshez teljesen új technológiát alkalmaznak, még a falun élőknek sem olyan szoros a kapcsolata a természettel. Ebből következik, hogy mindehhez a területhez fűződő hiedelmek az ismeretből is kihullnak. A ház alapjába változatlanul raknak pénzt és írásos szöveget, de mindez az utókor számára történik. A háztáji termelés viszont fenntartotta az egyes veteményekhez és háziállatok tartásához kapcsolódó hiedelemeljárásokat. A tej elvévese még ma is élő hiedelem, s összefüggésben van a boszorkányhit létével.

A mítikus alakok már főként elbeszélés-témák, de többségük is csupán a gyűjtő számára. Néhány szólás a köznyelvben éltet egy-két hiedelemalakot (*zmok* – lidércsirke, *čert* – ördög stb.). A személytelen szerencse – balszerencse az élő hiedelmek egyik központi szereplője, hasonlóan az álomfejtés is.

A boszorkányok létezésében való hit fennmaradása az emberi tudás hiányosságának, végességének, valamint az emberi rosszakarat minden nap tapasztalt érvényesülésének a közvetlen következménye lehet. Úgyszintén ez az oka a különböző – a még titokban végrehajtott – népi gyógyító eljárásoknak. A nyelvi váltás következtében azonban mind az ezekhez fűződő, mind pedig a hiedelemviláguk más rétegei gyakorlásakor korábban mondott szlovák nyelvű varázsszövegek legnagyobbbrészt kihulltak az emlékezetből.

Diószegi Vilmos a tótkomlóiak hitvilágát vizsgálva vázlatos összehasonlító munkát is végzett.¹ Megállapította, hogy a magokkal hozott hiedelemalakoknak kell tekintenünk többek között a *zmok*, a *betah*, a *topeňec* mítikus lényt. Ez valóban így is van, de a *zmok* nagyon leszelidített, az alföldi magyarságnál is ismeretes szerencsehozó lényként él már elsősorban, a *betah* hal kapcsolatosan az adatközlők a közismert magyar párhuzamra is hivatkoztak, s a *topeňec* lakhelye is alkalmazkodott az alföldi környezethez, mindenekelőtt kútban vagy ember alkotta gödörben él, és csak gyerekijesztőként ismerik. Mind a három példa azt mutatja, hogy konkrét térben és időben kell vizsgálnunk a hiedelemvilágot, így a délkelet-magyarországi szlovákok néphitét is.

Dolgozatunk témája éppen ezért volt alkalmas annak az érzékeltetésére, hogy milyen az itt élő szlovákok hiedelemvilágának a mai állapota, mert néphitük történetileg adott keresztmetszetét vizsgáltuk. A feldolgozás által pedig segítséget nyújthatunk a Dél-Alföld táján élő magyarok és nemzetiségek népi kultúrájának további kutatásához, kölcsönhatásuk feltárásához, az alkotó népi együttélés sajátosságainak bemutatásához, s végül, de nem utolsósorban, a magyarság népi önismeretének pontosabb és körülhatároltabb kibontakoztatásához.

Ennek szellemében

- elemeztük a néphitnek a népi kultúra egészében betöltött helyét, szerepét, valamint hatását a délkelet-magyarországi szlovákok magatartására, életvitelére, tudatuk alakulására,

- mutattuk be a hiedelemviláguk sajátosságait, specifikumait,
- érzékeltettük a szlovák nyelvterület néplitével való azonosságait, eltéréseit,
- mutattunk rá a magyar hiedelemvilággal való összefüggéseire, az interetnikus kapcsolatokra, a térben-időben ható integráló tényezőkre, a kiegyenlítődés törvényszerűségeire,
- rögzítettük a hiedelemviláguk recens és aktív elemeit, vázlatosan jeleztük a továbbalakulásának a tendenciáit is.

Jegyzet

I. Diószegi V. 1974.

IRODALOM

Rövidítések

BÉ	Békési Élet
BNNKE	A II. Békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia Előadásai
BRMTE	Békés vármegyei Régészeti és Mívelődéstörténelmi Társulat Évkönyve
ČMSS	Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti
ČL	Český lid
Előmunkálatok	Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához
Ethn.	Ethnographia
FA	Folklór Archivum
GyEFMK	A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai
HTSZSZMT	A hiedelmek természete, szerveződése és szerepe a mindennapi tudatban című munkaértekezlethez
HK	Hungarológiai Közlemények
HITK	A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei
KMNR	Kis magyar néprajz a rádióban
Klny	Különnyomat
MHOMK	A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei
MK	Múzeumi Kurír
MéH	Műveltség és Hagomány
NSvM	Národopis Slovákov v Maďarsku
NNK	Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia
NK – NT	Népi Kultúra – Népi Társadalom
NÉ	Néprajzi Értesítő
NK	Néprajzi Közlemények
Népr.éNy	Néprajz és Nyelvünk
NéNy	Népünk és Nyelvünk
OMMIK	Az Osztrák–Magyar Monarchia Írásban és Képben
SMSS	Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti
Szv	Slováci v zahraničí
Slov. nár.	Slovenský národopis
SP	Slovenské pohľady
TKSV	Tradičná kultúra Slovákov vo Vojvodine

Az irodalmat – ennek megfelelően a jegyzeteket – a dolgozat készítésekor, 1982 elején zártuk le. Kivételt képez a pótlólag beiktatott, a felső-ípolji szlovákoknál 1984-ben gyűjtött néhány adat.

ÁGOSTON J.

1826 *Csabának leírása*. Tudományos Gyűjtemény, V. köt. 57–67.

1980 *Csabának leírása – Opis Čaba*. In: Szlovákok Békéscsabán – Slováci v Békéskéj Čaba. Szerk.: Krupa András Békéscsaba, 10–30.

A magyar értelmező szótár, III.

1979 Budapest

A nemzetiségi községek előzetes adatai 1980.

1980 Budapest

BALASSA I.

1960 *A magyar kukorica*. Budapest

1963 *Karcsai mondák*. Budapest

1972 *Néprajz (Téma- és filmjegyzék)*. Budapest

1974 *július 9. A nemzetiségek néprajzi kutatása*. Magyar Nemzet, 4.

1975a *Néprajzi alaptematika*. Budapest

1975b *Lápok, falvak, emberek*. Budapest

1976 *A nemzetiségek néprajzi kutatásának elvi és módszertani kérdései*. In: NNNK. Szerk.: Kósa László – Krupa András. Békéscsaba, 9–16.

1981a *Kétszáz néprajzi előadás vázlata*. Budapest

1981b *A néprajzi kutatás szerepe a nemzetiségi kultúra fejlődésében*. In: A II. BNNKE. Szerk.: Eperjessy Ernő – Krupa András. Budapest – Békéscsaba, 17–25.

BALSSA I. – ORTUTAY Gy.

1979 *Magyar néprajz*. Budapest

BALÁZS M.

1891 *Szilágysági néprajzi adalékok*. Ethn. 200–209.

BÁLINT S.

1946 *A halálhoz és a temetéshez fűződő néphagyományok*. Az Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve, I. Szerk.: Bartucz Lajos, Szeged. 58–69.

1959–60 *Adatok Újkigyós népeletéhez*. Népr.éNy. III–IV. Szeged, 85–97.

1968 *A szegedi nép*. Budapest

1965 *Néphit*. In: Orosháza néprajza. Szerk.: Nagy Gyula. Orosháza. 576–588.

1975 *Hiedelemvilág*. In: Nagy Gyula: Parasztélet a Vásárhelyi pusztán. Békéscsaba, 443–449.

1976 *Karácsony, húsvét, pünkösd*. Budapest

1977 *Ünnepi kalendárium*, II. Budapest

BALOGH I.

1969 *Hajdúság*. Budapest

BANNER J. – MESTER Gy.

1962 *Farsangi néphagyományok az eleki németeknél*. Ethn. 533–557.

- BARABÁS J.
1964 *Békés megye néprajza a XVIII. században*. GyEFMK. Szerk.: Dankó Imre. Gyula
- BARNA G.
1972–74 *Mitikus alakok a Hortobágy környéki falvak és a hortobágyi pásztrok hiedelemvilágában*. MÉH. XV–XVI. Debrecen 273–298.
1979 *Néphit és népszokások a Hortobágy vidékén*. Budapest
1981 *A nagy*. Ethn. 413–435.
- BARTOS F.
1897 *A morvaországi szláv nép élete*. In: OMMIK, XIV. Morvaország és Szilézia. Budapest. 177–219.
- BARWIŃSKIJS.
1898 *A rutén nép élete*. OMMIK, XVI. Galiczia. Budapest 374–439.
- BECK Z.
1965 *Népszokások*. In: Orosháza néprajza. Szerk.: Nagy Gyula. Orosháza. 603–639.
1980 *Természetfeletti lények Körösnagyharsány és Zsadány népi hitvilágában*. MK. 34. sz. 49–52.
1981 *Szerelmi varázslás-adatok Biharugra és Körösnagyharsány népi hitvilágához*. MK. 36. sz. 53.
- BEDNÁRIK, R.
1930 *Pohreb v Skačanoch*. ČMSS. 38–40.
1931 *Poverý o „vodnárovi“ v Novom Meste n. Váhom*. ČL. 70–71.
1943 *Duchovná kultúra slovenského ľudu*. Slovenská vlastiveda, II. 5–121. Bratislava
1966 *Slováci v Juhozávidí*. Bratislava
1975 *Vymedzenie slovenských enkláv a diaspor na Dolnej zemi*. Slov. nár. 183–192.
- BELOVAIS.
1948 *Algyői népszokások*. In: Az Alföldi Tudományos Gyűjtemény, II. Szerk.: Bartucz Lajos. Szeged. 48–66.
- BELLOSICS B.
1904a *Baranyai sokác babonák*. Ethn. 216–218.
1904b *Adalékok hazai szerbjeink néphitéhez*. Ethn. 275–278.
- BENCSIK J.
1971 *Néprajzi adatok Tiszacsegéről a boszorkányos állatok ismeretéhez*. MK. 1. sz. 62–63.
1979 *Hagyományörzés és az életmód kölcsönhatása egy battonyai szerb parasztcsaládban*. BÉ. 211–220.
1980 *Eszközváltás a XIX. század második felében a méhkeréki román parasztok gazdálkodásában*. BÉ. 334–345.
1981 *A Békés megyében élő németek jeles napi szokásai Mihály-naptól vízkeresztig*. BÉ. 338–354.
- BENETKA, Fr.
1899 *O hromu a blesku*. ČL. 359.

- BENKÓCZY E.
1905 *Nógrádmegyei babonák*. Ethn. 102–103.
- BÉRESNÉ BENE Zs.
1957 *A teffel kapcsolatos hiedelmek és szokások a Cserháton*. NK. II. 188–203.
- BERGER, P. – LUCKMANN, T.
1975 *A valóság társadalmi konstrukciója*. Olvasmányok a HTSZSZMT. Visegrád
- BERNULA M.
É.n. *Ambrózfalva gazdasági és politikai fejlődése*. H.n.
1969 *Pitvaros rövid története*. H.n.
- BERNULA M. – TAMÁSI M.
1968 *Csanádalberti a szocialista mezőgazdaság útján*. H.n.
- BERZE NAGY J.
1940 *Baranyai magyar néphagyományok, II.* Pécs
- BIHARI A.
1980 *Magyar hiedelemmonda katalógus*. Előmunkálatok, 6. Budapest
- BIRKET – SMITH, K.
1969 *A kultúra ösvényei*. Budapest
- BLACK, M. B.
1975 *Hiedelemrendszerek*. Olvasmányok a HTSZSZMT. Visegrád
- BOGATYREV, P.
1931 *Narození a křesť dítěte na Podkarpatské Rusi*. ČL. 16–18.
- BÓNA J.
1974 *Halotti szokások a szlavóniai nyelvjárás területén*. HITK, 19–20. Novi Sad – Újvidék, 153–157.
- BORGULA, M. – ŠVIHRAN, L.
1979 *Tu sa usadíme*. Bratislava
- BORNEMISZA P.
1977 *Ördögi kistűcsetek*. Budapest
- BORUS R.
1981 *Topolya népszokásai*. Újvidék
- BOTTO, J.
1902 *Z gemerského Hrona*. SMSS. 34–42.
- BROŽ, J.
1927 *Zvonení a troubení proti mračnům*. ČL. 324–329.
- BROZOŹOWSKA, T.
1973 *500 zagadek dla miłośników folkloru*. Warszawa
- BOSNYÁK S.
1973a *Kabal István meséi*. FA, 1. 18–39.
1973b *Kisteleki mondák*. FA, 1. 78–90.
1977 *A bukovinai magyarok hitvilága*. FA, 6.
1978 *Adatok Tarpa néphitéhez*. MK. 27. sz. 31–32.
1980 *A moldvai magyarok hitvilága*. FA, 12.
1981a *Naphívogató énekek*. MK. 36. sz. 37–40.
1981b *A gyógyító nap*. MK. 36. 41–43.

BOTÍK, J.

- 1973 *Enkláva a diaspora ako zvláštne formy spoločnosti ľudí*. Slov. nár. 495–512.
1974 *Monografické štúdium oblasti ako metóda (Na margo výskumu v Honte)*. Slov. nár. 177–182.
1976 *Etnoszociális és etnokulturális meghatározottságok*. In: NNNK. Szerk.: Kósa László–Krupa András. Békéscsaba, 39–40.
1981 *Az alföldi szlovákság etnokulturális továbbélésének folyamatai és tényezői*. In: BNNKE. Szerk.: Eperjessy Ernő – Krupa András. Budapest–Békéscsaba, 69–78.

B–Y (BUDAY), A.

- 1894 *Povery a obyčaje ľudu slovenského*. SP. 130–133.
1895 *Povery a obyčaje ľudu slovenského. Zvolenská stolica*. SP. 122–123.
1897 *Povery a obyčaje zo Zvolenskej stolice*. SP. 743–745.
1899 *Povery Ľudu*. ČMSS. 11.
1900a *Povery ľudu*. ČMSS. 8–9.
1900b *Vianoce*. SP. 38–40.
1901 *Povery ľudu*. ČMSS. 31–32.
1904 *Niektoré obyčaje, zvyky a povery u Slovákov*. SP. 607–609.
1906 *Niektoré vianočné povery a obyčaje (z Tekova)*. ČMSS. 19.

CIBULOVÁ, T.

- 1978 *Predstavy o bosorkách na Kysuciach. Správy a informácie, 2*. Bratislava, 83–96.

CZINKOTSZKY, M.

- 1884 *Dějepis osady Čanád-Alberti a opis nynějších její poměrů*. Budapest

ČAJÁNKOVÁ, E.

- 1956 *Zvyky a ľudové liečenie*. In: Banicka dedina Žakarovce. Szerk.: J. Mjartan. Bratislava, 447–491.

CSÁKABONYI K.

- 1960 *Békés megyei boszorkányperek a XVIII. században*. GyEFMK. Sze:k.: Dankó Imre

ČAPLOVIČ, J.

- 1975 *O Slovensku a Slovákoch*. H.n.

CSICSEROV, V.I.

- 1957 *Zimnij period ruszkogo narodnogo zemlygyelcseszko kalendarja XVI–XIX. vekov (Ócserki po isztórtli naródných verovanyij)*. Moszkva

ČIŽMÁŘ, J.

- 1894a *Proč? Zkazky ľudu slovenského*. ČL. 30–31.
1894b *Zvířecí mluva na Slovensku*. ČL. 330–331.

CSORBA B.

- 1980 *Temerini hiedelemmondák*. HK, 42–43. 111–141.

DARVAS J.

- 1937 *A legnagyobb magyar falu*. Budapest

DEDINSZKY Gy.

- 1975 *Život slovenských sedliakov na čabiánskych salažoch*. In: NSvM. Főszerk.: Balassa Iván. Budapest. 117–134.

DIÓSZEGI V.

- 1957 *Visszafelé számláló rólvasások*. NK. II. 162–173.
1958 *A szádmánhit emlékei a magyar népi műveltségben*. Budapest.
1968 *A palóc etnokulturális csoport hatása és kirajzása*. NK–NT, I. Szerk.:
Ortutay Gyula. Budapest. 217–251.
1974 *A tótkomlóiak hitvilága*. A Békés megyei Múzeumok Közleményei 3.
Szerk.: Dér László. Békéscsaba. 63–116.

DOBOS I.

- 1971 *Tarcal története a szóhadgyományban*. Budapest.

DOBROWOLSKI, K.

- 1972 *A hagyományos paraszti kultúra*. Ethn. 1–28.

DOBŠINSKÝ, P.

- 1890 *Prostonárodné obyčaje, povery a hry slovenské*. Turč. Sv. Martin.

DÖMÖTÖR Á.

- 1971 *Kötegyáni hiedelemmondák*. MK. 6. sz. 41–44.

DÖMÖTÖR T.

- 1972 *Magyar népszokások*. Budapest.
1974 *A népszokások költészete*. Budapest.
1975 *Hiedelem, monda és rítus*. Előadások a HTSZSZMT, III/a. ülés. Visegrád,
1–13.
1979 *Hitvilág*. In: A magyar folklór. Szerk.: Ortutay Gyula. Budapest. 413–
441.
1981 *A magyar nép hiedelemvilága*. Budapest.

DUBEC, V.

- 1913 *Návštevá mrtvých (na Mitrovicku)*. ČL. 383–384.

ERDEI F.

- 1971 *Város és vidéke*. Budapest.

ERDÉLYI Zs.

- 1978a *Az életfa*. In: KMNR. Szerk.: Jávor Katalin, Küllös Imola, Tátrai Zsu-
zsanna. Budapest. 310–312.
1978b *Kiemelt számok a magyar néphagyományban*. In: KMNR. Szerk.: Jávor
Kata, Küllös Imola, Tátrai Zsuzsanna. Budapest. 322–324.

ÉRDÉSZ S.

- 1974 *Nyírség*. Budapest.

ERDŐS K.

- 1979 *A Békés megyei cigányok*. Gyula.

FÁBRY K.

- 1925 *Tallózás Csaba múltjából*. Békéscsaba.

FARAGÓ J. – FÁBIÁN I.

- 1982 *Bihari gyermekmondókák*. Bukarest.

FEHÉR Z.

- 1975 *Bátya néphite*. FA, 3.

FEJŐS Z.

- 1981 *Mítikus lények Karancseszt hiedelemrendszerében*. In: Előmunkálatok,
9. Szerk.: Hoppál Mihály. Budapest 88–118.

FERENCZI I.

- 1957 *Az ördögös kocsis alakjának néhány kérdése.* Ethn. 56–86.
1960 *Az animizmus világa és a magyar erdőkultusz.* MÉH, I–II. Debrecen. 5–33.
1965 *Egy temetési rítus magyar párhuzamai és történeti összefüggései.* Népr. éNy. IX. 5–14.
1970 *Egy bőségarzsló rítus elterjedése a Dél-Alföldön (Gurásztaevés – bornyúkeresztelés).* Népr.éNy., XIV. 25–41.
1974 *A tállós és a garabonciás képzete a jugoszláviai magyaroknál.* Ethn. 262–275.
1977 *Népi szokásrend Szőregen.* In: Szőreg és népe. Szerk.: Hegyi András.
1978–79 *Jugoszláviai magyar hiedelmek, népmondák a törökökről és a tatárokról.* Népr.éNy., XXII–XXIII. Szeged. 181–224.
1981 *Bodrogszentesti mondák és legendák.* Klny. Miskolc.

FILIP, M.

- 1973 *Ležkova kritika ľudových povier.* In: TKS.V. Szerk.: Daniel Dudok. Nový Sad. 165–171.

FILIPINYI A.

É.n. *Feljegyzései.* Békéscsabai Megyei Könyvtár Archivuma. 54. sz.

FILOVÁ, B.

- 1975 *Bývalá uhorská Dolná zem ako predmet záujmu slovenskej národopisnej vedy.* Slov. nár. 193–204.

FRANK T. – MENTE É. – SIPTÁR P.

- 1975 *„Belief”.* Előadások a HTSZSZMT. IIc. ülés. Visegrád. 1–21.

FOJTÍK, K. – SKALNÍKOVÁ, O.

- 1968 *Spoločenský a rodinný život.* In: Československá vlastiveda. Lidová kultura, III. Szerk.: Andrej Melicherčík. Praha. 201–231.

FRANCISCI, M.

- 1931 *Minulosť a prítomnosť našej dediny.* Békéscsaba.

FRAZER, J.G.

- 1965 *Az aranyág.* Budapest.

FÜGEDI E.

- 1969 *Békéscsaba újraterelítése.* BÉ. 56–65.

FÜGEDI M.

- 1978 *Emberfeletti hatalommal felruházott lények Mátraderecske hiedelemanyagában.* In: Mátraderecske. Néprajzi tanulmányok. Szerk.: Bakó Ferenc. Eger. 108–118.

FÜLÖPI.

- 1939 *Babonás szokások Endrődön és kondorosítványokon.* A Néprajzi Múzeum Értesítője. 387–388.

GAJDÁCS P.

- 1897 *Tót-Komlós története.* Gyoma.

GERČI, J.

- 1944 *Zápasy s čiernym špirkom.* Čbiansky Kalendár. 55–56.

GÖNCZI F.

- 1914 *Gócsej s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése.* Kaposvár.

GRYNAEUS T.

- 1965 *.....Béka vala ekeje, kígyó vala ostora.*" In: Sárréti írásk. Szerk.: Miklya Jenő. Szeghalom. 133–152.

GULYÁS É.

- 1973 *Jászdózsa néphire.* In: Jászdózsa és palócság. Szerk.: Szabó László. Eger–Szolnok. 115–151.
 1976 *Jászdózsa hiedelmek.* FA, 4, 7–186.
 1977 *Néphitadatok az Ipoly mentéről.* In: Börzsöny néprajza. Szerk.: Ikvai Nándor. Szentendre. 487–506.

GUNDA B.

- 1932 *Kenyérsütés Orosházaán.* NÉ. 102–111.
 1933 *Adatok a tűzhely körüli élethez.* NÉ. 73–80.
 1934 *Földberejített kincs a békésmegyei nép képzeletében.* NéNy. 21–23.
 1936 *Róolvasással történő gyógyítás Apátfalván.* Ethn. 314–320.
 1939 *A Magyar Néprajzi Atlasz kérdése.* A Néprajzi Múzeum Értesítője. 294–300.
 1946 *Munka és kultusz a magyar parasztságnál.* Társadalomtudomány. 1–18., 232–233.
 1949 *A magyar népi műveltség kelet-európai helyzete.* In: Néprajzi tanulmányok. Szerk.: Ortutay Gyula. Budapest. 3–19.
 1955 *Slawische ethnographische Forschungen in Ungarn zwischen 1945–1955.* Studia Slavica, I. 467–470.
 1956 *Néprajzi gyűjtőúton.* Debrecen.
 1963 *A kultúra integrációja és az etnikai csoportok alakulása.* MéH, V. 3–12., 22–24.
 1966 *Ethnographica Carpatica.* Budapest.
 1979 *Mýtické bytosti v poverách Slovákov Žijúcich v Bukovom pohorí.* In: NSvM. Főszerk.: Balassa Iván. Budapest. 123–134.

GUREVICS, A.J.

- 1974 *A középkori ember vilásképe.* Budapest.

GYURA J.

- 1974 *Boszorkánytörténetek.* HITK, 19.20. Novi Sad – Újvidék. 173–185.

HAAN L. (Ludwik, Ludovít)

- 1845a *Pamětnosti B. Čabanské.* Buda.
 1845b *Békés-Csaba mezővárosa hajdani és mostani állapotjáról.* Nagyvárad.
 1858 *Békés-saba története* (Gévelt kézirat. Békés megyei Könyvtár. DO 1021).
 1866a *Békés-Csaba mezőváros hajdanáról és mostani állapotjáról.* Pest.
 1866b *Pamětnosti Běkeš-Čabánske.* Pest.
 1968 *Békéscsaba története.* Békéscsaba.

HAJNAL, I.

- 1927 *Povery z kysuckej doliny.* Sborník Matice slovenskej. 174–179.

HAJNAL A. – HOPPÁL M.

- 1975 *Hiedelem – rendszer – modell.* Előadások a HTSZSZMT. II.b. ülés. 28–56.

- HALAŠA, A.
 1898a *Povery ľudu*. ČMSS. 25–26.
 1898b *Povery ľudu*. ČMSS. 40–41.
 1898c *Povery ľudu*. ČMSS. 69–70.
- HERKELY, J.
 1897 *Zvyky a obyčaje pred i počas svadby*. SMSS. 76–81.
- HLAVÁČ, S.
 1900 *Povery ľudu*. ČMSS. 38–39. 56.
- HOFFMANN-KRAYER, E.
 1927 *Handwörterbuch des deutschen Aberglauben I*. Berlin – Leipzig.
- HOLUBY, (J. L. / Jos. L.)
 1892 *Magické recepty z Bošáckej doliny*. SP. 31–41.
 1896 *V záhradách Trenčianska najčastejšie dochovávané rastliny*. SMSS. 144–152.
- HOPPÁL M.
 1969 *A magyar lídérc-hiedelemkör szemantikai modellje*. Ethn. 402–414.
- HOPPÁL M. – PÓCS É.
 1978 *Szerelmi varázslatok és jóslatok*. In: KMR. Szerk.: Jávör Kata, Küllös Imola, Tátrai Zsuzsanna. Budapest. 324–326.
- HORVÁTHOVÁ, E.
 1968 *Názory, predstavy a zvyky slovenského ľudu*. In: Československá vlastiveda. Lidová kultura, III. 555–589.
 1970a *Zvyky pri narodení dieťaťa v Slovenskom Komlóši v Maďarsku*. In: Slavistika – Národopis. Szerk.: Ján Mjartan – Gašpariková, Viera. Bratislava. 110–138.
 1970b *O liečebných praktikách a poverách v Slovenskom Komlóši*. Slov. nár. 488–496.
 1970c *Mesiac v kozmogonických predstavách ľudu*. Slov. nár. 601–609.
 1970d *Zvyky pri svadbe a narodení dieťaťa vo Veľkej Lesnej*. Slov. nár. 61–90.
 1972a *Die geistige Kultur*. In: Die slowakische Volkskultur. Szerk.: Emília Horváthová – Viera Urbancová. Bratislava. 185–269.
 1972b *Zo zvykoslovných a poverových realii na hornom Spíši*. Slov. nár. 484–503.
 1974a *Duchovná kultúra*. In: Horehronie. Szerk.: Ján Mjartan. Bratislava. 241–371.
 1974b *K svadobným zvykom troch hontianskych obcí*. Slov. nár. 301–325.
 1975a *Zvykoslovie a povery*. In: Slovensko – Ľud. II. Szerk.: Božena Filová – Ján Mjartan. Bratislava. 985–1030.
 1975b *Liečenie a pranostiky*. In: Slovensko – Ľud. II. Szerk.: Božena Filová – Ján Mjartan. Bratislava. 1031–1041.
 1981 *Zvyky a obrady zimného slnovratného cyklu v Honte*. Slov. nár. 318–350.
- HORVÁTH I.
 1971 *Magyarózdí toronyaljá*. Kolozsvár.
- HORVÁTH S.
 1880 *Kalászok Tótkomlós múltjából s jelenéből*. Békéscsaba.

- HOUDEK V.
1897 *A szlávok helységei, házaí, mondái és meséi*. In: OMMIK, XIV. Morvaország és Szilézia. Budapest. 234–262.
- HRAŠE, J.K.
1897 *Pověry a předpovědání smrti*. ČL. 476–477.
- HREBLAY, A.
1926 *Brezno a jeho okolie*. Sborník Matice slovenskej. 97–156.
- CHORVÁT, K.
1894, 1895a *Smrť, pohrab a mrtví v tradícii ľudových*. SP. 711–725., 16–33., 89–92.
1895b *Slovenská svadba*. SP. 518–594., 625–671.
- CHROBÁK, O.
1902 *Príslovia, porekadlá a úslovía*. ČMSS. 94–95.
- IMPLOM J.
1971 *Olvasókönyv Békés megye történetéhez, II. 1696–1848*. Békéscsaba.
1973 *Mezőberény újrateleptése és története a kései feudalizmus időszakában (1723. 1848.)* In: *Mezőberény története, I.* Szerk.: Szabó Ferenc, Mezőberény. 93–183.
- IPOLYI A.
1971 *Magyar mitológia*. In: *Az ősi magyar hitvilág*. Szerk.: Diószegi Vilmos. Budapest. 141–264.
- IREMSKÝ
1907a *Pověry a obyčaje zo Spiša*. ČMSS. 42–43.
1907b *Zvyky a obyčaje v Klúknave na Spiši*. SMSS. 145–150.
- ISTVÁNFFY Gy.
1892 *Adatok a palóc nép babonáihoz*. Ethn. 351–362.
1894 *Felvidéki tót babonák*. Ethn. 338–350.
1897 *Néprajzi adatok Nógrádból*. Ethn. 377–381.
1902a *Liptómegeyi tót babonák*. Ethn. 31–38.
1902b *Liptói tót babonák*. Ethn. 268–271., 316–319.
- JAHODA, G.
1975 *A babona lélektaná*. Budapest.
- JAKUBIKOVÁ, K.
1972 *Duchovná kultúra ľudu*. In: *Zamagurie*. Szerk.: Ján Podolák. Košice. 195–269.
- JANECSKÓ, J.
1975 *Slovenské svadobné zvyky v Čanádalberte*. In: *NSvM. Főszerk.: Balassa Iván*, Budapest. 89–116.
- JANKÓ J.
1887 *Tót-Komlós*. Gyula. 57–91.
- JESZENSZKY K.
1861 *Osada Mezőberény... Arad*.
1878 *Vázlatok Mező-Berény múltjából*. BRMTÉ. Gyula 1–23.
- JIRÁSEK A.
1894 *A szlávok jelleme, mondái, népviselete, helységei és házaí*. In: OMMIK, XI. Csehország, I. Budapest. 393–439.

- JÓRI J.
1970 *A vallás kialakulásának kezdetei*. Budapest.
- JUHÁSZ A.
1978 *Keresztelő, lakodalom, temetés. Jeles napokhoz fűződő szokások. Népi hiedelmek és gyógymódok*. In: Sándorfalva története és népiélete. Szerk.: Id. Juhász Antal. Sándorfalva. 326–340., 365–372.
- JUHÁSZ Á.
1976 *A halottetetés szokása Vizsolyban*. MHOMK, 15. Miskolc. 74–78.
- JUNG K.
1978 *Az emberélet fordulói*. H. n.
- KÁLMÁNY L.
1891 *Délvidéki népmondák*. Ethn. 72–74.
- KÁRA J.
1973 *Nagydobronyi szokások és hiedelmek*. FA, 1. 40–63.
- KARDOS L.
1969 *Egyház és vallásos élet egy mai faluban*. Budapest.
- KARDOŠOVÁ, D.
1908 *Poverý v Turci*. SMSS. 47–55.
- KATONA I.
1975 *Parasztágunk történelemszemlélete*. Előadások a HTSZSZMT. II. b. ülés. Visegrád. 72–90.
- KELLNEROVÁ, A.
1892 *Staré zvyky z meho mláďi v okolí Domažlic*. ČL. 73–76.
- KIEFER F.
1975 *A nyelvi jelentés két fajtája: az implicit és explicit jelentés*. In: Előadások a HTSZSZMT. 1c. ülés. 39–50.
- KIRÁLY P.
1965 *České a maďarské prvky v písomných pamiatkach Slovenského Komľöša*. Klny. Warszawa.
- KISS L.
1920a *A születéssel, kereszteléssel és felneveléssel járó szokások, babonás hiedelmek Hódmezővásárhelyről*. Ethn. 84–91.
1920b *Hódmezővásárhelyi temetkezési szokások*. Ethn. 80–94.
1922 *A kenyérsütés babonái*. Ethn. 86–90.
- KIŠŠOVIE, G.
1905 *Čary a poverý ľudu v Stankoviciach v stolici trenčianskej*. ČMSS. 30–31., 57–58., 74–76.
- KLIMO, A.
1900 *Ľudové zvyky a poverý v Jamníku*. ČMSS. 29.
1902a *Poverý z Jamníka*. ČMSS. 23–24.
1902b *Zmak. Báj z Jamníku*. ČMSS. 92.
- KOLÁRIK, M.
1931 *Pověřečná pořikadla z Ptsecka*. ČL. 359–360.
- KOMOLY, P.
1975 *Zvyky Slovákov v Pitvaroši a v jeho okolí*. Zborník slovenského muzea. Ethnografia, 16. 206–218.

- KOMOROVSKÝ, J.
1976 *Tradičná svadba u Slovanov*. Bratislava.
- KONEČNÝ, B. V.
1894 *Vypání klokočového dřeva moci*. ČL. 210–212.
- KÓSA L.
1974 *Néprajzi kutatások Békés megyében*. BE. 476–499.
1975a *A magyar parasztság történeti tudatának típusai*. Előadások a HTSZSZMT. IIb. ülés. Visegrád. 91–101.
1975b *A magyarországi nemzetiségek néprajzi kutatása*. 1945–1974. Ethn. 422–436.
1979 *Rozmaringkoszorú*. Szlovákiai magyar tájak népköltészete. Bratislava.
- KÓSA L. – FILEP A.
1975 *A magyar nép tájli-történeti tagolódása*. Budapest.
- KOŠÁK, Fr.
1928 *Hromové dříví*. ČL. 370.
- KOŠTÁL J.
1892 *Vodník v podání lidu českého*. ČL. 52–58.
1901 *Názory, pověry a zvyky o domácnosti*. ČL. 419–421.
1911 *Pověry a zvyky při prádle*. ČL. 273–274.
- KOSTKOVÁ, A.
1970 *Svadobný obrad v Ruskom Krstúre v Bážke*. In: Slavistika – Národopis. Szerk.: Ján Mjartan – Viers Gašpariková. Bratislava. 139–183.
- KOVÁŘ, F.
1912 *Zo svadobných obyčaji v Lábe*. ČMSS. 16–21.
1927 *Národopisné drobníčky*. ČMSS. 19–28.
- KÖRMÖCI E. – SZABÓ J.
1974 *Halotti szokások Zentán*. HITK. 19–20. 159–172.
- KÖRNER T.
1970 *Mutatvány a készülő magyar hiedelemmonda-katalógusból. B) A halál és a halottak*. Ethn. 55–96.
- KRAJČOVIČ, S.
1899 *Poveřy ľudu z Aľľakerti*. ČMSS. 47–49. 76.
1902 *Ludové zvyky a obyčaje*. ČMSS. 7–8.
1904 *Poveřy ľudu a obyčaje na Vianoce a v Ţtedřý večeř v Aľľakerti*. ČMss. 7–9. 91–92.
- KRASKO
1927 *K monografií Podjavorínska*. ČMSS. 2–19.
- KRETZENBACHER, L.
1959 *Santa Lucia und die Lutzelfrau. Volksglaube und Hochreligion im Spannungsfeld Mittel – und Südosteuropas*. München.
- KRISS-RETTEBECK, L.
1971 *Bilder und Zeichen religiösen Volksglaubens*. München.
- KRIŽAN, E. L.
1898 *Zvyky a obyčaje v doline Ţúľovskej*. SMSS. 22–25.
- KRUPA A.
1971a *Jeles napok a Békéscsabán és környékén élő szlovákoknál*. Békéscsaba.

- 1971b *Őt élő Áchim-anekdota*. BÉ. 185–188.
- 1973a *Az emberrel kapcsolatos szlovák népi hiedelmek Békéscsabán, Tótkomlóson és Csánadalbertin*. NK–NT. Szerk.: Ortutay Gyula. Budapest. 181–209.
- 1973b *Jegyzetek a Békés megyei szlovák lakosok szokásai és hiedelmei kutatásának néhány problémájáról*. BÉ. 315–333.
- 1974 *Hiedelmek – varázslatok – boszorkányok*. Békéscsaba.
- 1975a *Povery súvisiace so smrťou a umrlcom u Slovákov v Békésskej župe*. In: NSvM. Főszerk.: Balassa Iván. 53–80.
- 1975b *A nemzetiségi néprajz közművelődési szerepe*. BÉ. 357–368.
- 1976a *Magyar–szlovák kölcsönhatások békési hiedelemmondákban*. MHOMK. 15. 143–155.
- 1976b *A magyarsággal való együttélés a Békés megyei szlovákok karácsonyi ünnepkörében*. In: NNNK. Szerk.: Kósa László – Krupa András. Békéscsaba, 169–185.
- 1976c *Sarkadi hiedelemmondák*. MK. 20. sz. 80–83.
- 1976d *Néprajzi jegyzetek Békéscsabáról*. Békéscsaba.
- 1977a *A Bódisné-monda mai Békés megyei változatai*. BÉ. 167–178.
- 1977b *Újabb adatok az újkígyósi kalendáris szokásokhoz*. BÉ. 432–442.
- 1978a *A halál és a hazajáró lélek hiedelmei a Békés megyei szlovákoknál*. BÉ. 322–336.
- 1978b *Elmondta egy idős szlovák parasztasszony*. Új Aurora. 7. sz. 9–22.
- 1979a *A magyarországi szlovákok folklórkutatásának eredményei*. Budapest.
- 1979b *Intraetnické a interetnické vzájomné vplyvy v cykle vianočných sviatkov u elekých Slovákov*. In: NSvM. Főszerk.: Balassa Iván. 135–208.
- 1980a *Kölcsönhatások az eleki szlovákok karácsonyi kalendáris szokásaiban és hiedelmeiben*. BÉ. 313–333.
- 1980b *Vzájomný vplyv spolunaživanja Maďarov a Slovákov v Békésskej župe v cykle zvykov vianočných sviatkov*. Svz. 6. Szerk.: František Bielik – Claude Baláž. Martin. 44–53.
- 1981a *Újkígyósi mondák és igaz történetek*. Békéscsaba.
- 1981b *Kétnyelvű népballadaénekes Nagybánhegyesen*. BÉ. 355–362.
- 1981c *Povesti z Čanadalberta*. In: NSvM. Főszerk.: Balassa Iván. Budapest. 165–209.
- 1981d *A Békés megyében élő szlovákok népi prózája – mint a tradicionális szokások és hiedelmek megőrzője*. In: BNNKE. Szerk.: Eperjessy Ernő – Krupa András. 590–604.
- 1982 *Manga János, a hazai szlovákok népi tradícióinak és a magyar–szlovák interetnikus kapcsolatoknak a kutatója*. BÉ. 223–227.
- 1983 *Nagybánhegyesi szokások és hiedelmek – Zvyky a povery z Veľkého Bánheďa*. Budapest.

KRZYŻANOWSKI, J.

1965 *Słownik folkloru polskiego*. Warszawa.

KULIŠIĆ, S.

1981 *A szerb ősvallás és mitológia*. Ethn. 111–119.

- KUTILEK, J.
1911 *Čert v reči lidu českého*. ČL. 297–298.
- LAČNÝ, D.L.
1892 *Povery a čary v Kostolnom*. SMSS. 63–64.
1897 *Povery a čary v Kostolnom*. SMSS. 63–64.
- LAMIOVÁ, E.
1981 *Údaje k ľudovému liečeniu v Békéskéj a Novohradskéj župe*. In: NSvM. Főszerk.: Balassa Iván. Budapest. 146–164.
- LEWIS, J.
1966 *Tudomány, hit, szkepticizmus*. Budapest.
- LINDER L.
1944 *Adatok Békéscsaba és környékének néprajzához*. Békéscsaba.
Ľudové zvyky a obyčaje
1899 CMSS. 3–5.
Ľudové zvyky a povere v B. Čabe
1980 In: Szlovákok Békéscsabán – Slováci v Békéskéj Čabe. Szerk.: Krupa András. Békéscsaba. 70–93.
- MADAY P.
1960 *Békés megye városainak és községeinek története*. Békéscsaba.
- MACHAY V.
1903 *Házasságra vonatkozó babonák Modoron és vidékén*. Ethn. 259–260.
Magyar Néprajzi Lexikon
1977., 1979., 1980., 1981. Főszerk.: Ortutay Gyula. I–IV. kötet. Budapest.
- MAJERNIK, M.
1899 *Povere ľudu*. ČMSS. 23–24.
- MAJTÁNOVÁ, M. – MAJTÁN, M.
1970 *Materiály o žarodejnických procesoch v Krupine z konca 17. storočia*. Slov. nár. 137–145.
- MANGA J.
1948 *Szlovák kapcsolatok a palóc karácsonyi szokásokban*. Ethn. 94–102.
1956 *Morena a jej madárské obmeny*. Slov. nár. 421–457.
1968 *Ünnepek, szokások az Ipoly mentén*. Budapest.
1969a *Egy magyarországi szlovák falu*. NK–NT. II–III. Főszerk.: Ortutay Gyula. Budapest. 145–175.
1969b *A magyarországi „kiszehajtás” történeti rétegei*. A MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Közleményei. 113–132.
1973 *Magyarországi szlovákok*. NK–NT. VII. Főszerk.: Ortutay Gyula. Budapest. 211–249.
1974 *Szokások Tótkomlóson*. A Békés megyei Múzeumok Közleményei, 3. Szerk.: Dér László. Békéscsaba. 3–61.
1975 *Slovenské etnické skupiny v Maďarsku*. In: NSvM. Főszerk.: Balassa Iván. Budapest. 9–52.
1976 *Virágvasárnapi zöldgördés a magyar és a szlovák nyelvterületen*. In: NNNK. Szerk.: Kósa László – Krupa András. Békéscsaba, 145–168.
1978 *Z minulosti Veľarcu*. Budapest.
1979 *Palócföld*. Budapest.

- MARKOVIČOVÁ, L.
1902 *Naše deti*. SMSS. 59–71.
- MÁRKUS M.
1941 *Evangelíkus néphagyományok*. Keresztény Igazság. 161–165.
1943 *A bokortanyák népe*. Budapest.
1975 *Vznik s vývoj slovenskej etnickej skupiny „Tirpáci“ v Nyíregyháze v Maďarsku*. Slov. nár. 271–285.
1976 *Szlovák–magyar interetnikus néprajzi kutatások*. MŰOMK, 15. Miskolc. 135–143.
1977 *A tirpák etnikai csoport kialakulása*. In: Nyíregyházi szlovák („tirpák”) nyelvjárásai és néprajzi emlékek. Szerk.: Németh Péter. Nyíregyháza. 109–171.
1979 *A Kárpát-medence etnobotanikai problémái*. Orvostörténeti Közlemények. Klny.
- MATEJČÍK, J.
1975 *Lexikon Novohradu*. Vecný slovník. Martin.
- MATTHIAS-MÁTRAINÉ VARGA R.
1908 *Szarvasvidéki babonák*. Ethn. 159–165.
1909 *Szarvasvidéki babonák*. Ethn. 113–116.
- MATUSIAK S.
1898 *A lengyel nép élete*. In: OMMIK, XVI. Galiczia. Budapest. 248–374.
- MEDVECKÝ, Karol A.
1906 *Detva*. Ružomberok.
- MEDVECZKY S.
1895 *Liptói tót népszokások*. Ethn. 440–443.
- MELICH J.
1895 *Český lid*. Ethn. 444–447.
- Mezőberény története I–II*.
1973 Szerk.: Szabó Ferenc. Mezőberény.
- MEYER, C.
1884 *Der Aberglaube des Mittelalters und der nächstfolgenden Jahrhunderte*. Basel.
- MICHALKO, P.
1977 *Rozhovory učiteľa so sedliakmi o škodlivosti povier panujúcich medzi pospolitým ľudom*. Bratislava.
- MIKULÁŠEK-SKALSKÝ, V.
1901 *Pověry a zvyky jihočeské*. ČL. 446–447.
- MJARTAN, J.
1929 *Príspevky k národopisu Hornej Nitry*. ČMSS 10–12.
1935 *Príspevky k národopisu Hornej Nitry*. ČMSS. 27–39.
1953 *Vámpirske povery v Zemplíne*. Slov. nár. 107–134.
- MOLNÁR L. – M. HAJDÚ M.
1974 Nagytarcsa, Szentendre.
- MOSZYŃSKI, K.
1934 *Kultura ludowa Słowian, II. Kultura duchowa, I*. Kraków.

- MUNKÁCSI B.**
1903 *A harmat szedéssel való kuruzslásnak és rontásnak...* Ethn. 77–79.
- NAGY Gy.**
1959 *Adatok Doboz gabonatermesztéséhez.* GyEFMK. Szerk.: Dankó Imre. Gyula.
1968 *Paraszti állattartás a Vásárhelyi-pusztán.* Budapest.
- NAGY J.**
1891a *A tótok otthonáról Árva megyében.* Alsó-Kubin.
1891b *Árva megyei tót népszokások.* Ethn. 81–85.
1891c *Árva megyei tót népszokások.* Ethn. 130–133.
- NÉMETH Z.**
1974 *A nyíregyházi szlovák népcsoport napjainkban.* Szabolcs-Szatmári Szemle. 48–56.
1975 *A nyíregyházi nyelvjárás kialakulása és egyik közös vonása a Békés megyei szlovákkal.* BÉ. 513–519.
- NEUMANN J.**
1922 *Szarvas nagyközség története.* Szarvas.
- OLÁH Gy.**
1888 *A boszorkányperek Békés vármegyében.* BRMTÉ, XIII. Gyula. 30–161.
- ONDRUS, P.**
1974 *Nad výsledkami výskumu stredoslovenských nárečí v Maďarskej ľudovej republike.* In: Svz, 2. Szerk.: Ján Sirácky, Martin. 96–106.
- Orosháza néprajza*
1965 Szerk.: Nagy Gyula. Orosháza.
- OROSZ B.**
1968 *Békés megyeiek Nyíregyházán.* BÉ. 303–306.
- ORSZÁG M. – KISS I. – KUBINYI K.**
1975 *„Hiedelem”.* Előadások a HTSZSZMT. II. c ülés. Visegrád. 23–38.
- ORPHANIDESOVÁ, H.**
1898 *Poverý ľudu.* ČMSS. 25.
- OSEČANSKÝ, V.**
1901 *Povesti o zvonech.* ČL. 406–407.
- ORTUTAY Gy.**
1981 *A nép művészete.* Budapest.
- PÁLL I.**
1975 *Adalékok Újléta község néphitéhez.* In: Mai népi hiedelmek. Szerk.: Dömötör Tekla – Kákósy László. Budapest, 25–64.
- PAP Z.S.**
1975 *A beregdarócói emberek élete a századfordulón.* Budapest.
- Parasztlelet a Vásárhelyi-pusztán*
1975 Szerk.: Nagy Gyula. Békéscsaba.
- PARGAČ, J.**
1980 *Pověrečné praktiky v pracovných zvykoch zátopovej oblasti Horní Čirochí.* In: Etnografický výskum zátopovej oblasti Hornej Čirochy v okrese Humenné. Košice. 85–88.

- PÁRIČKA, J.
 1900 *Zvyky a obyčaje v Koštanoch*. SMSS. 67–74.
 1903 *Povery a čary z Koštan*. SMSS. 170–173.
- PECHÁNY A.
 1898 *A felső-magyarországi tótok*. In: OMMIK, XV. Felső-Magyarország, I. Budapest. 397–424.
 1913 *A magyarországi tótok*. Budapest.
- PELLE F.
 1965 *A 150 éves Kevermes község története*. H.n.
- PNEVAIN O.
 1970 *Nyomozás a sámánizmus után*. HITK. Novi Sad – Újvidék. 87–92.
 1971 *Látogatás egy javasasszonynál (népi gyógyítások, ráolvasások, babonák, hiedelmek)*: HITK, 7. Novi Sad – Újvidék. 132–138.
 1974 *Betegség, halál és temetés Szlavóniában*. HITK, 19–20. Novi Sad – Újvidék. 139–151.
- PETERCSÁK T.
 1978 *Hegyköz*. Miskolc.
- PETIK A.
 1981 *Békés megye leírása, 1784*. Gyula.
- PETHŐ B.
 1975 *A hiedelem mint élmény- és ismeretmód*. Előadások a HTSZSZMT, II.a ülés. Visegrád. 108–126.
- CS. PÓCS É.
 1963 *Kötés és oldás a magyar néphitben*. Ethn. 565–612.
 1964 *Zagyvarekas néphite*. NK. Budapest.
 1968 *A magyar ráolvasások műfaji és rendszerezési problémái*. In: NK–NT, I. Főszerk.: Ortutay Gyula. Budapest, 253–280.
- PÓCS É.
 1975 *A hiedelmek és a köznapi tudat összefüggései*. Előadások a HTSZSZMT, III.c ülés. Visegrád. 73–89.
 1977 *Szöveg – cselekmény – hiedelem összefüggései a nem epikus ráolvasásokban*. In: NK–NT, IX. Főszerk.: Ortutay Gyula. Budapest. 51–98.
 1978a *A mágia eszközei*. In: KMN. Szerk.: Jávor Kata, Küllös Imola, Tátrai Zsuzsanna. Budapest. 314–317.
 1978b *A kimondott szó varázsereje*. In: KMN. Szerk.: Jávor Kata – Küllös Imola – Tátrai Zsuzsanna. Budapest. 318–322.
 1978d *A boszorkány*. In: KMN. Szerk.: Jávor Kata – Küllös Imola – Tátrai Zsuzsanna. Budapest. 329–331.
 1978e *A lidérc*. In: KMN. Szerk.: Jávor Kata, Küllös Imola, Tátrai Zsuzsanna. Budapest. 331–332.
 1979 *A magyar néphit ún. természetfeletti lényei*. Ethn. 331–341.
 1980 *A falu hiedelemvilágának összetevői*. In: Nógrádsípek. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu mai folklórájáról. Szerk.: Szemerkenyi Ágnes. Budapest. 269–341.
 1981 *A magyarországi románok néphite Diószegi Vilmos gyűjtésében*. BÉ. 487–498.

- PÓCS É. – KÁROLY S. L.
1978c *A halál hiedelmei*. In: KMNr. Szerk.: Jávor Kata, Küllös Imola, Tátrai Zsuzsanna. Budapest. 326–329.
- PÓCS É. – NAGY I.
1978 *A nap és a hold a magyar népi hitvilágban*. In: KMNr. Szerk.: Jávor Kata, Küllös Imola, Tátrai Zsuzsanna. Budapest. 312–313.
- PORSNYEV, B.F.
1975 *Szociálpszichológia és történelem*. Olvasmányok a HTSZSZMT. Visegrád.
- POSPECH, J.
1899 *Povery ľudu*. ČMSS. 100.
1908 *Povery a obyčaje v Šariši*. ČMSS. 11–12.
- PROPP, V.J.
1963 *Russzkije agrárnije prázdnyiki*. Leningrád.
Proroctví Michalý Královny zo Sáby
É.n. Petrovec
- Prostonárodné povery*
1892 SP. 117–118.
1893 SP. 178–179.
- Povery z Horných Bziniac*
1898 SP. 624–627.
- RÁTHOVÁ-KOLAŘOVÁ, R.
1905 *Rozprávky o stryách (z homej Oravy)*. ČL. 223.
- REHOŘ, M.
1913 *Nemoci a léky na Slovensku*. ČL. 197–198.
- RELKOVIC D.
1920 *Bajmóci néphit és népmondák*. Ethn. 77–79.
- RELL L.
1930 *Békéscsaba népe*. In: Békéscsaba. Társadalmi és kulturális mor.ográfia. Szerk.: Korniss Géza. Békéscsaba. 130–193.
- RÉŠŐ ENSEL S.
1867 *Magyarországi népszokások*. Pest.
- REUSS, L. A.
1902 *Miestne báje a skazky*. SMSS. 18–33.
- RÍZNEROVÁ-PODJAVORINSKÁ, L.
1894 *Magické recepty slovenské*. ČL. 316–317.
- ROBEK, A. – VANČIK, F.
1968 *Pověrečné představy a zvyky českého ľudu*. In: Československá vlastivěda. Lidová kultura. Díl. III. Szerk.: Andrej Melicherčík. Praha. 233–255.
- RÓHEIM G.
1925 *Magyar néphit és népszokások*. Budapest.
- ROKEACH, M.
1975 *A nyitott és zárt gondolkodásmód*. Olvasmányok a HTSZSZMT. Visegrád.
- ROZKOŠ, P.
1971 *Svadba u Slovákov v Nadlaku*. In: Svz, 1. Szerk.: Ján Sirácky. Bratislava. 154–157.

- SÁNDOR M-né
1976 *Egy bühari paraszttasszony hiedelmei*. FA, 4. 187–282.
- SAROSÁZ Gy.
1982 *Temetkezési szokások a baranyai sokácnoknál és bosnyákoknál*. In: Előmunkálatok, 10. Szerk.: Hoppál Mihály – Novák László. Budapest. 232–240.
- SCHMIDT, L.
1966 *Volks Glaube und Volksbrauch*. Berlin.
- SCHNEIDER M.
1973 *Adalékok a XVIII. század elején Békés megyébe vándorolt Nógrád megyei jobbágyokról*. 3É. 588–590.
- SCHRAM F.
1982 *Magyarországi boszorkányperek III. 1529–1768*. Budapest.
- SCHWALM E.
1975 *A téli ünnepkör szokásai és hiedelmei a Körös menti Sárréten*. BÉ. 501–512.
- CS. SCHWALM E.
1978 *A naptári ünnepek szokásai és hiedelmei Mátraderecskén*. In: Mátraderecske. Néprajzi tanulmányok. Szerk.: Bakó Ferenc. Eger. 73–87.
- SCHWEBE, J.
1960 *Volks Glaube und Volksbrauch im Hannoverschen Wendland*. Köln–Graz.
- SINKOVICS I-né KALINA J.
1958 *Rdkoskeresztúr*. Budapest.
- SIRÁCKY, J.
1966 *Stáňovanie Slovákov na Dolnú zem v 18. a 19. storočí*. Bratislava.
1977 *Ambrózfalva első lakói*. BÉ. 355–361.
- SKOLKA A.
1806 *Mezőberény leírása*. Hazai Tudósítások. 24–36., 283–304.
1970 *Historicko-topografický popis obce Mezöberény*. In: V. Urbanová: Počiatky slovenskej etnografie. Bratislava, 197–202.
- SOBOTKA P.
1894 *A szlávok ünnepei és szokásai*. In: OMMIK, XI. Csehország, I. Budapest. 439–460.
- SOCHÁN, P.
1897a *Svadba v Jesenovej (Orava)*. SP. 209–231.
1897b *Prostonárodné povery v Lopašove (Nitra)*. SP. 379–381.
- SONKOLY P.
1970 *Az újjéledt Csaba*. In: Tanulmányok Békéscsaba történetéből. Szerk.: Kristó Gyula – Székely Lajos. Békéscsaba. 37–56.
- ŠTÍBAL, J.
1927a *Šarišské pověry a zvyky ze Slovenska*. ČL. 35–36.
1927b *Kalendár šarišskeho gazdu*. ČL. 189–196.
1928a *Šarišske pověry na Slovensku*. ČL. 316.
1928b *Šarišske pověry ze Slovenska*. ČL. 332–333.

ŠTOLC, J.

- 1971 *Slovenské jazykové ostrovy na Dolnej zemi, ako predmet jazykovedného výskumu*. In: Svz, 1. Szerk.: Ján Sirácky, Martin. 33–81.

SUDANY, A.E.

- 1903 *Topení „hastrmana“*. ČL. 1903. 75.

ŠULCOVÁ, M.

- 1975 *Pečení chlebe na Poděbradsku*. Národopisné aktuality. 261–268.

ŠVECOVÁ, S.

- 1956 *Príspevok k ľudovému staviteľstvu v Tótkomlóši*. Národopisny věstnik československý. XXXIII. 332–336.

ŠVEHLÁK, S.

- 1971 *Súčasný slovenský národopis a tradičná kultúra menšín*. In: Svz. 1. Szerk.: Ján Sirácky, Martin. 5–18.
- 1973 *Výročný zvykoslovný cyklus u Slovákov na bývalej Vojenskej hranici (Sriem, južný Banát)*. In: TKSv. Szerk.: Daniel Dudok, Nový Sad. 125–143.

SZABÓ F.

- 1980 *Békés és Csanád megyék nemzetiségi statisztikája a XIX. század közepén*. BE. 283–294.

SZABÓ L.

- 1975 *Taktaszadai mondák*. Budapest.

SZABÓ L.

- 1980 *Kulturális egységek vizsgálatának tapasztalatai*. In: Előmunkálatok, 7. Szerk.: Paládi-Kovács Attila, Budapest, 175–181.
- 1982a *A halotti szemfedél felhasításának szokása a magyaroknál*. In: Előmunkálatok, 10. Szerk.: Hoppál Mihály – Novák László, Budapest. 163–183.
- 1982b *Jászság*. Budapest.

SZALAI Gy.

- 1966 *A bőlcstől a srig. (Népi szokások Battonyán)*. Battonyai Füzetek, 7. Szerk.: Takács László, Battonya.

SZANYI M.

- 1976 *Kölcsönhatások egy magyar és egy szlovák népcsoport harminc éves együttélésében*. In: NNNK. Szerk.: Kósa László – Krupa András, Békéscsaba, 186–192.

SZEMIAN S.

- 1876 *A csabai nép életmódja, a szokásai a közel múltban*. BRMTÉ, II. Gyula. 43–56.

SZENDREY Zs.

- 1920 *Történelmi népmondák*. Ethn. 45–59.
- 1921 *Történelmi népmondák*. Ethn. 130–133.
- 1929 *Békés-megyei népszokások*. NéNy. 194–196.
- 1930 *Felelet a 9. sz. kérdésre*. NéNy. 224.

SZENDREY Zs. – SZENDREY Á.

- 1939 *A néprajzi gyűjtések és a magyar babonaszótár terve*. A Magyar Néprajzi Múzeum Értesítője. 111–118.

SZERDAHELYI I.

- 1975 *Esztétikai ízlés és hiedelem*. Előadások a HTSZSZMT. II. c ülés. Visegrád. 33–41.

SZILÁGYI M.

- 1973 *Hiedelemmonda, meseparódia Tiszafüredről*. MK. 13. sz. 69–71.
 1975 *Néphit-adoatok*. MK. 17. sz. 9–13.
 1980 *A mezővárosok paraszti kultúrájának tagolódásáról*. In: *Előmunkálatok*, 7. Szerk.: Paládi-Kovács Attila. Budapest. 1980. 171–174.

Szlovákok Békéscsabán – Slováci v Békéscskej Čabe

- 1980 Szerk.: Krupa András. Békéscsaba.

SZTANCSEK J.

- 1902 *Tót lakodalmi szokások*. Ethn. 411–416., 450–459.
 1903 *Tót lakodalmi szokások*. Ethn. 61–66., 429–438.
 1904 *Tót lakodalmi szokások*. Ethn. 48–66., 210–215.
 1908 *Privigye vidékén gyűjtött babonák, babonás szokások és házi gyógyszerek*. Ethn. 99–105.
 1909 *Privigye Vidékén gyűjtött babonák, babonás szokások és házi gyógyszerek*. Ethn. 243–244., 294–300., 357–362.

TÁBORI Gy.

- 1960 *Egy babonás szokás a Békés megyei Szlovákoknál*. A Szántó Kovács Múzeum Évkönyve. Szerk.: Nagy Gyula. Orosháza. 441–447.
 1962 *Z klokočových plodoch u Slovákov stolice Békéscskej*. Slov. nár. 476–477.
 1969 *A néprajzi kutatás feladatai Békéscsabán*. BÉ. 473–479.
 1973 *A mezőberényi szlovákok népszokásai*. In: *Mezőberény története, II.* Szerk.: Szabó Ferenc. Mezőberény. 391–407.

TAJOVSKÝ, J. G.

- 1897 *Z povier a obyčaji v Dohnani*. SP. 313–314.
 1900a *Aký je ten druhý svet?* ČMSS. 7–8.
 1900b *Chleba u Slovákov*. ČMSS. 22–23.

TÁLASI I.

- 1946 *Az Alföld néprajzi kutatásának kérdései és problémái*. Az Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve, I. Szerk.: Bartucz Lajos. Szeged, 1–36.
 1977 *Kiskunság*. Budapest.
 1980 *Reflexiók és zárszó*. In: *Előmunkálatok*, 7. Szerk.: Paládi-Kovács Attila. Budapest. 220–228.
 1981 *Néprajzi csoportok Békésben a XVIII–XIX. században*. In: BNNKE. Szerk.: Eperjessy Ernő – Krupa András. Budapest – Békéscsaba, 51–65.

TESSEDIK S.

- 1788 *A paraszt ember Magyar országban mitsoda és mi lehetne...* Pécs.
 1938 *Szarvasi nevezetességek*. Budapest.

TESSEDIK S. – BERZEVICZY G.

- 1979 *A parasztlakó állapotáról Magyarországon*. Budapest.

TOKARJEV, Sz.A.

- 1957 *Religióznitje verovanija vosztocsnoszlavjanszkij naródoj XIX. nacsala XX. veka*. Moszkva – Leningrád.

- TOMEŠ, J.**
1976 *Obyčejové tradice v kontextu štúdia ľudové kultúry v Karpatech. Národopisné aktuality.* 5–16.
- TÓTH F.**
1975 *A néphit és a népszokások rendszere Űrményházádn a szerelemtől a kezesztelőség.* HITK. 23–24., 117–144.
- TRAPP M.**
1897 *A morvaországí németek monádl.* In: OMMIK, XIV. Morvaország és Szilázia. Budapest. 164–171.
- TUREK, K.**
1928 *Zvonení proti mračnúm v meste Sušici.* ČL. 358–359.
- UJVÁRY Z.**
1965 *Über die slawischen ethnographischen Forschungen in Ungarn.* Slavica, V. 252–257.
1969 *Az agrárkultusz kutatása a magyar és az európai folklórban.* MëH, XI. Debrecen.
1972 *Esővárásló termékenységi ritusok.* Klny. Debrecen.
1973 *A török alakja a magyar dramatikus népszokásokban.* Klny. Debrecen.
1975 *Varia folkloristica.* Debrecen.
1978 *A temetés paródiája.* Debrecen.
1980a *Népszokás és népköltészet.* Debrecen.
1980b *Adalékok a kltgyókkultuszhoz.* MK. 34. sz. 53–57.
1982 *A kaukázusi szvanok halottkultuszáról.* Előmunkálatok, 10. Szerk.: Hoppál Mihál – Novák László. Budapest, 131–133.
- URAM PODTATRANSKÝ, R.**
1896 *Nemoce a ich liečenie u pospolitého ľudu.* SMSS. 153–158.
1908 *Bosorky či strigy.* ČMSS. 9–11., 24–26., 36–38.
- URBANCOVÁ, V.**
1970 *Počiatky slovenskej etnografie.* Bratislava.
1981 *O trvalých hodnotách bájeslovi a drtevných Slovákov.* In: Gemer. Národopisné štúdie, 4. 5–33.
- VÁCLAVIK, A.**
1959 *Výroční obyčaje a ľudové uzmení.* Praha.
- VALENTÉNYI Gy.**
1909 *A kis-kárpáti tót nép élete, viselete és szokásai.* Ethn. 36–47., 106–112.
- VANSOVÁ, T.**
1897 *Paberky povier a obyčajov z Gemer-Malohontu.* ČL. 151–152.
1897 *Vajce podané slovenského ľudu.* ČL. 380–381.
1898a *Čo si Píľania o smrti rozprávajú?* ČL. 39–42.
1898b *Z tej trináctej školy.* ČL. 230–231.
1911 *Krstiny. Z tej trináctej školy.* ČL. 39–41.
- VAS J.**
1976 *A szlovák jeles napi táplálkozás emlékei Békéscsabán.* BÉ. 402–413.
- VEGH J.**
1944 *Sárréti népmesék és népi elbeszélések.* Debrecen.

- VEREŠ, V.
1973 *Zvyky a obyčaje v Selenči*. In: TKS. Szerk.: Daniel DUDOK. Nový Sad. 145–163.
- VERSÉNYI Gy.
1895 *Felvidéki népmondák*. 123–132.
- VOIGT V.
1975 *Miért hiszünk a hiedelmekben? (A hiedelem paradigmaticus és szintagmaticus tengelye)*. Előadások a HTSZSZMT. I.b ülés. Visegrád. 75–89.
1976 *Miért hiszünk a hiedelmekben? A hiedelem paradigmaticus és szintagmaticus tengelye*. Ethn. 559–568.
- VOLF-KŇAZOLŮCKÝ, Š.
1899 *Obyčaje a povere z rolnického predmestia Štalov v Novej Bani*. SMSS. 139–145.
1907 *Povere v Novej Bane*. ČMSS. 32–33.
1909 *Povere v Novej Bane*. ČMSS. 12–13.
- VOJTEK, M.
1900 *Povere z Terchovej*. ČMSS. 96–98.
1901 *Povere z Terchovej*. ČMSS. 48–49., 62–64.
1902 *Plač malého dieťaťa*. ČMSS. 99–100.
1903 *Povere z Terchovej*. ČMSS. 8–9.
1904 *Povere z Terchovej*. ČMSS. 26.
1905 *Svadba v Terchovej*. ČMSS. 3–5.
1906 *Povere z Terchovej*. ČMSS. 40–41.
1907 *Povere z Terchovej*. ČMSS. 8–9., 19.
- VRŠATSKÝ-ONDRUS, J.
1895 *Prostonárodné povere*. SP. 492–496.
1898 *Zvyky a obyčaje v Solčianoch*. SMSS. 129–144.
1899 *Dakolko povier, liekov atď. zo Solčian*. SMSS. 47–50.
- WAGNER, J. (A.)
1896a *Ľudová astronómia*. SMSS. 80–82.
1896b *Ľudová meteorológia*. SMSS. 82–83.
- WEISS, R.
1946 *Volkskunde der Schwetz*. Erlenbach – Zürich.
- WEISSENHOFER R.
1888 *Az esztendő, Keresztelés, lakodalom és temetés. Hitregék, mondák, mesék és legendák*. In: OMMIK, II. Bécs és Alsó-Ausztria. 529–574., 577–579.
- WREDE, A.
1919 *Rheinische Volkskunde*. Leipzig.
- WUTTKE, A.
1900 *Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart*. Berlin.
- ZATHURECZKY J.
1899 *Vázlatok a líptói tótság néprajzából*. Ethn. 114–124.
- ZIBRT, Č.
1914 *Předzvěsti smrti*. ČL. 141–145.

- 1950 *Veselé chvíle v životě lidu českého*. Praha.
- ZÍTEK, J.
1905 *Světýlka (Bludičky) v okolí Veleřina*. ČL. 480–483.
- ZAYACZ D. – HAAN L.
1853 *Ó és Új Nagylaknak történetel az ottani ágost. hitv. egyház felszázados ünnepekor...* Szarvas.
- ŽATKO, R.
1950 *Svadba u Slovákov v Maďarsku*. Národopisný sborník. 172–197.
1971 *Spoločenská a duchovná kultúra Slovákov v Maďarsku*. Slov. nár. 477–500.
1973 *Spoločenská a duchovná kultúra Slovákov v Maďarsku*. 2. časť. Slov. nár. 61–78.
- ZSILINSZKY (ŽILINSKY), M.
1872a *Szarvas város történetének és jelen viszonyainak leírása*. Pest.
1872b *Dějepis Městečka Sarvaš a opis nynejších jeho pomerů*. Pest.
1891 *Békés*. In: OMMIK, VII. Magyarország, II. Budapest 429–444.

POVEROVÉ PREDSTAVY SLOVÁKOV ŽIJÚCH V JUHOVÝCHODNOM MADARSKU

Slováci žijú roztrúsene skoro v každej oblasti Maďarska. Na terajšie bydliská sa väčšinou dostali v dôsledku osídlovacieho prúdu 18–19-eho storočia. Na nížiny juhovýchodných oblastí, do žúp Békés a Csongrád prichádzali s cieľom nahradit obyvateľov a odstrániť nedostatok pracovných síl. Ich prvými osadami boli: Békéscsaba, Szarvas a Mezőberény. Počas uplynulých dvoch storočí pomocou nich sa zaludnili viaceré osady blízkeho okolia. Osadníci prichádzali z rôznych oblastí dnešného Slovenska, obyvateľstvo tunajších slovenských osád malo z etnického hľadiska miešaný charakter. Ich vnútorná integrácia sa nedokončila ani do súčasnosti. Napriek tomu Slováci žijúci v juhovýchodnom Maďarsku majú pomerne jednotný charakter.

Poverové predstavy tunajších Slovákov sa formovali pomocou vnútorných a medziobecných integrácií, pomocou okolia, pomocou ekonomických, spoločenských, jazykovokultúrnych vplyvov a vzájomných pôsobení. Ich poverové predstavy sa dajú rekonštruovať väčšinou len z 20. storočia, lebo z predchádzajúcich období máme k dispozícii len ojedinelé údaje. V dôsledku súčasného spoločenského vývinu praktizovanie povier sa dostane do pozadia. V dôsledku československo-maďarskej výmeni obyvateľstva počet tunajších Slovákov poklesal, v okruhu tých, ktorí tu zostali, dochádza k prirodzenej jazykovej asimilácii, ktorú v pomaľšej miere nasleduje aj etnická asimilácia – preto touto prácou sme sa snažili aj o zachovanie pozostatkov ich poverových predstáv. Spracované materiály sú svojrázne poverý tunajších Slovákov, ale je charakteristické,

že korenia v poverovej predstave materinského etnika, odkiaľ sa títo ľudia vytrhli. A od doby odtrhnutia od materinského etnika ich poverové predstavy v úzkom prostredí sa ďalej obohatili, resp. vplývali na nich poverové prvky Maďarov a ostatných národností (Rumunov, Nemcov, Srbov) žijúcich v blízkom okolí. Môžeme skúmať hociktoré pramene, usúdime, že ich pôsobenie je oveľa širšie, pochádzajú aj zo stredo-východoeurópskej pôdy. Obsah a štruktúra ich poverových predstáv – v porovnaní s poverovými predstavami materinského etnika ale aj Maďarov a iných národností žijúcich na okolí – obsahuje *viac* a zároveň *menej*, z toho vyplýva, že sú *zložitejšie* ale zároveň aj *jednoduchšie*.

Poverové predstavy dolnozemskej Slovákov sa skladajú z troch vrstiev: 1. základná vrstva, v ktorej sa nachádzajú povery prinesené pôvodne so sebou; 2. povery adaptované v následku interetnických vzťahov, spolužitia v novom domove; 3. povery vznikajúce v dôsledku lokálnych vplyvov. To poukazuje aj na to, že poverové predstavy tunajších Slovákov sú takisto vystavené vzájomným pôsobeniam, ako ostatné časti ľudového vzdelania. Významným ovplyvňovacím činiteľom sú aj *vyrovnávacie zákonitosti spolužitia*.

Podľa horeuvedených faktov, úvodná časť práce sa podrobnejšie zaoberá s osídlovacími, etnickými charaktermi Slovákov juhovýchodného Maďarska, ďalej s charakterom interetnických vzťahov a podrobne rozoberá hlavné črty ich poverových predstáv. Dotýka sa vrstevných faktorov, ďalej historickej a dnešnej roly spoločenstva a jednotlivca. Hlavným usporiadajúcim princípom práce je nájsť vyvolávacie príčiny, čiže dozvedieť sa, *že od koho, z čoho pochádza obsah povery, kto a čo zapríčinil vývin povery*. Dopĺňujúce zásady: a) konania pre niekoho, pre niečo; b) konania s nimi; c) miesto konania, resp. povery spájajúce sa s tým všetkým. Práca sa začína kozmogonickými predstavami. Vedomosti dolnozemskej Slovákov o svete, a prírodných javov sa skladajú z viacerých vrstiev. Na jednej strane patria sem ľudové výklady o pôvode prírody, zeme, na

druhej strane sa nachádzajú magické postupy slúžiace v prospechu človeka. Z nich veľká skupina obsahuje rôzne zákazy, predpisy; najbohatšiu časť tvoria znamenia, predpovede spájajúce sa s prírodou. No ich obraz vytvorený o prírode je mimoriadne fragmentárny, torzovitý.

Najväčšiu skupinu ich poverovej predstavy tvoria povery, postupy spájajúce sa s človekom. Menšia časť sa spája s časťami ľudského tela. Dôležitými výrazmi negatívnych, resp. pozitívnych povier sú pohlavné rozdiely (*žena, chlap*). Civilizačné a urbanizačné vplyvy najviac pôsobili na povery spájajúce sa k rodeniu. Následkom toho, že rodia v nemocnici, najväčšia časť týchto povier je síce známa, ale sa nekoná. Výnimkami sú zákazy spájajúce sa tehotenstvom a predpovede na pohlavie dieťaťa. Najväčšia časť týchto povier mala zabezpečiť vývoj novorodenca. Na ten cieľ slúžili aj postupy a povery spájajúce sa ku kršteniu (*krštenia*). Často sa konali postupy proti urieknutiu dieťaťa. Dejiskom ľúbostnej mágie boli často priadky (*priadke*), a konali sa väčšinou na kalendárne sviatky. No nachádza sa v poverových predstavách tunajších Slovákov množstvo každodenne konaných ľúbostných mágií. Najmenej sa integrovali svadobné povery. Ich zanikanie v 20. storočí je nápadné, časť postupov sa stala zábavným prvkom. Niekoľko archaických prvkov zostalo (napr. núkanie nevesty pri uvítaní mäsom sliepky alebo kohúta). Povery patriace do kultú zosnulých intenzívne žijú až dodnes, vlastne dajú sa zaradiť do štyroch skupín: a) postupy kontrolované prostredníctvom spoločenstva väčšinou už vymreli, výnimkami sú bdenie (*virastáš*) a *kar*; b) niektoré z magických postupov dostali etický, zdravotno- výchovný význam; c) prejavy zosnulého po pohrebe žijú už len v rozprávaniach ľudu; intenzívne sú domnienky v predzvesti smrti a v posmrtnom živote.

Veľkú skupinu poverovej predstavy tunajších Slovákov tvoria povery spájajúce sa s okolím človeka. Dom a jeho časti, zariadenie, dvor, náradia, nástroje, a iné materiály používané človekom – sú také veci, s ktorými sa spájajú povery. Z povier vzťahu-

júcich sa na rastlinstvo a zvieratstvo len málo takých známych, ktoré súvisia s rastlinami a stromami lesov a polí. Až do posledných čias najviac povier sa spája k plodu *klokoč*. Povery sa spájali aj s takými hmyzmi, ktorými sa stretli v dome alebo v záhrade. Vtáci – podobne ako aj v poverovej predstave iných ľudí – sprostredkovali veštenie, predzvesti. Najviac povier a magických postupov sa vzťahovalo k rožnému dobytku a hydine. V našich časoch najintenzívnejšie sa spájajú s hydinárstvom. Následkom úpadku chovu rožného dobytku do popredia sa dostali povery spájajúce sa s chovom ošípaných.

Najaktívnejšou a najviac známou oblasťou poverovej predstavy dolnozemskej Slovákov je viera v mýtické bytosti. *Bosorky*, *strigy*, múdri kočiši, deti narodené so zubami a *tátoše* sa považujú za nadľudské a nadprírodné bytosti. Taktiež ako nádprirodné bytosti sa evidujú: *mátoha*, *zmok*, *bóžik*, *svetlo*, vodné teľa (*vodnvo teľa*), *topenec*, *topeléc*, *čert* a iné, menej významné a menej známe bytosti (*bohoš*, *beľah*, *pitimužik* atd.). Prostredníctvom bosoriek ostatné mýtické postavy sa čoraz viac dostanú do pozadia. Bosorák – bez ohľadu na pohlavie, na národnosť – môže byť každý človek, ktorý sa nejakým spôsobom odlišuje od priemeru. Sem sa zaraďujú ľudia, ktorí vedia urieknúť, ale aj čarodějníci (*vražiar*) a *veštice*. Domnienky Slovákov o bosorkách sotva sa odlišujú od domnienok dolnozemskej Maďarov.

Všeobecne sú známe povesti o múdrych kočišoch. K múdrym sa zaraďujú aj deti, ktoré sa rodili so zubami, a ktoré Slováci žijúci v maďarskom prostredí stotožňujú s *tátošom*.

Z okruhu nadprírodných bytostí je najobvyklejšia *mátoha*, ktorá je príbuzná, ale nie totožná s *dušou*. *Svetlo* sa chová, ako živý organizmus, má aj ľudské vlastnosti. *Zmok* je tiež samostatnou mýtickou bytosťou, v súčasnosti sa obyčajne spomína ako taký, čo prinesie šťastie. Pamiatky *topenca*, *topolca* nám zostali takmer už len na strašenie detí.

Poverové predstavy Slovákov juhovýchodného Maďarska aj napriek torzovitosti, fragmentárnosti sa nám odhalia ako pekná a bohatá tradícia ľudu. Dnes majú všeobecný charakter, podľa

ktorého sa dajú usúdiť ako prechod: a) od heterogenosti poverej predstavy tunajších Slovákov smerom ku zjednocovaniu; b) medzi poverami prinesenými so sebou a poverami hlavne maďarskej ľudovej tradície; c) medzi tradičným stavom poverej predstavy a celospoločenským vzdelaním, ktoré vplýva čoraz viac na ľudí.

András Krupa

In nahezu allen Gegenden Ungarns leben Slowaken. Die meisten von ihnen gelangten in Folge der Siedlungswellen des 18. und 19. Jahrhunderts in ihre jetzigen Wohnorte. In der südöstlichen Tiefebene, den heutigen Bezirken Békés und Csongrád, wurden die Slowaken seinerzeit vor allem deshalb angesiedelt, um dem Mangel an Einwohnern und Arbeitskräften Herr zu werden. Ihre ersten Wohnorte waren: Békéscsaba, Szarvas und Mezőberény. Im Verlaufe der folgenden zwei Jahrhunderte besiedelten sie dann noch mehrere Orte in der Umgebung. Da sie aus unterschiedlichen Landschaften der heutigen Slowakei kamen, setzte sich die Einwohnerschaft der hiesigen slowakischen Orte aus Siedlern von recht gemischter ethnischer Herkunft zusammen. Ihre innere Integration ist bis auf den heutigen Tag noch nicht abgeschlossen. Dennoch geben die Slowaken von Südostungarn das Gebilde einer verhältnismässig einheitlichen Konzentration ab.

Die Integration innerhalb und unter den Siedlungen sowie ihre äusserlichen Wirkungen durch Umwelt, Wirtschaft, Gesellschaft, Sprache und Kultur und deren Wechselwirkungen trugen ebenfalls dazu bei, die Glaubenswelt der hier ansässigen Slowaken zu beeinflussen. Da uns vom Zustand ihrer einstigen Glaubenswelt nur verstreute Angaben zur Verfügung stehen, können wir uns ein wirkliches Bild nur von der des 20. Jahrhunderts ausmalen. In Folge der gegenwärtigen gesellschaftlichen Entwicklung ist die Ausführung von Glaubensvorstellungen in den Hintergrund gerückt. Seit dem Bevölkerungsaustausch

zwischen Ungarn und der Tschechoslowakei ist im Kreis der zahlenmässig immer weniger gewordenen Slowaken natürlich eine sprachliche Assimilation im Gange, der in etwas gemässigerem Tempo auch eine ethnische Assimilation folgt. Diese Arbeit ist deshalb auch darum bemüht, Überreste ihrer Glaubenswelt zu erhalten.

Das Material an Glaubensvorstellungen, das wir hier aufgearbeitet haben, stellt den spezifischen Volksglauben der hiesigen Slowaken dar. Charakteristisch für ihn ist es jedoch, dass er seine Wurzeln in der Glaubenswelt des Mutterethnikums besitzt, aus welchem die Bevölkerung wiederum abgetrennt ist. Seit diesem Getrenntleben hat ihre Glaubenswelt sich in der engen Umgebung um Elemente aus dem Volksglauben der ebenfalls hier ansässigen Nationalitäten (rumänisch, deutsch, serbisch) bereichert. Und egal, welchen sie speisenden Strang wir auch untersuchen, es kann festgestellt werden, dass der Wirkungsbereich der Glaubenswelt noch viel weiter ist, dass sie ihre Wurzeln auch bis Mitteleuropa erstreckt. Der Inhalt und die Struktur ihrer Glaubenswelt trägt im Vergleich mit dem Volksglauben sowohl der Ungarn als auch der anderen hier lebenden Nationalitäten *mehr* oder *weniger* an Inhalt und ist demzufolge auch *zusammengesetzter* und *einfacher*.

Die Glaubenswelt der Slowaken aus Südostungarn besteht aus einer sich historisch wechselseitig bedingten und miteinander verflochtenen Einheit dreier Schichten: 1. aus der grundlegenden Schicht der ursprünglich mitgebrachten Glaubensvorstellungen, 2. aus den in ihrer neuen Heimat infolge interethnischer Beziehungen und des Zusammenlebens adaptierten Glaubensvorstellungen sowie 3. aus den durch lokale Wirkungen entstandenen Glaubensvorstellungen. Diese Tatsache zeigt deutlich, dass die Glaubenswelt der hiesigen Slowaken ebenso den Wechselwirkungen, die in Folge von Berührungen hervorgerufen werden, ausgesetzt ist wie auch alle übrigen Teile der volkstümlichen Kultur. Einen bedeutenden Einflussfaktor stellt auch *die Gesetzmässigkeit des Sich-ausgleichens im Zusammenleben* dar.

Aufgrund dessen werden in der Einleitung zu dieser Arbeit die Siedlungs- und ethnischen Eigenarten der Slowaken in Südostungarn sowie die Eigenarten ihrer interethnischen Beziehungen eingehender analysiert und es wird auch auf die Charakteristika ihrer Glaubenswelt näher eingegangen. Es wird auch ein Ausflug zu den Schichtungsfaktoren des Weiterlebens und der Gliederung der Glaubensvorstellungen unternommen sowie auch zur historischen und gegenwärtigen Rolle der Gemeinschaft und des Individuums.

Das Hauptordnungsprinzip für diese Bearbeitung beruht auf den hervorrufenden Gründen, dass heisst, auf der Frage: *Von wem und wovon rührt der Inhalt der Glaubensvorstellung her?* und *Wen und was hält man für Grund und Ursache?* Ergänzende Grundsätze sind: a) Handlungen für jemanden oder für etwas, b) Handlungen mit ihnen, c) Ort der Handlung bzw. mit all dem zusammenhängende Glaubensvorstellungen.

An die Spitze der Arbeit wurden die kosmogonischen Glaubensvorstellungen gesetzt. Der Wissenskreis, der sich bei den Slowaken in Südostungarn über das Weltuniversum und die Erscheinungen in der Natur herausgebildet hat, ist mehrschichtig. Einerseits hat er eine volkstümliche Erklärung für die Entstehung der Natur und der Erde zum Inhalt, andererseits magische Prozesse, die dem Menschen von Nutzen sind. Eine grosse Gruppe der Glaubensvorstellungen beinhalten Verbote und Vorschriften, den reichsten Teil aber bilden Vorzeichen und Weissagungen in Verbindung mit der Natur. Ihr Weltbild von der Natur hingegen ist recht bruchteilhaft.

Den grössten Teil ihrer Glaubenswelt stellen Glaubensvorstellungen und Prozesse in Verbindung mit dem Menschen dar. Ein kleinerer Teil davon bezieht sich direkt auf den Menschen und seine Körperteile. Die geschlechtlichen Unterschiede (Frau – *žena*, Mann – *chlap*) sind wichtige Ausdrücke für negative und positive Glaubensvorstellungen. Die Glaubensvorstellungen, die sich an die Geburt anknüpfen, wurden am stärksten von der Wirkung der Zivilisation und der Urbanisation berührt. Da die

Entbindungen heute aber in Krankenhäusern stattfinden, kennt man die meisten dieser Glaubensvorstellungen nur. Eine Ausnahme bilden hier die Verbote während der Schwangerschaft und die Weissagungen vom Geschlecht des zu erwartenden Kindes. Mit einem grossen Teil der hierher zählenden Glaubensvorstellungen wollte man die Entwicklung des Neugeborenen absichern. Hierzu dienten auch die Prozesse und Glaubensvorstellungen bei der Taufe (*kršteňia*) und der Weihe (*vácka*). In breiten Kreisen wurden auch die Verfahren gegen die Kindesverwünschung (*porobeňina*) und gegen den bösen Blick (*z očí*) praktiziert.

Schauplatz für Liebeszauber war unter anderem die Spinnstube (*priadke*). Dieser wurde meistens nur an bestimmten Tagen ausgeführt. Die Glaubenswelt der hiesigen Slowaken war aber auch reich an magischen Liebesverfahren, die jeden Tag ausgeführt wurden.

Die Glaubensvorstellungen um die Hochzeit (*svadba*) haben sich am wenigsten integriert. Ihr Rückgang ist im 20. Jahrhundert auffallend spürbar. Ein Teil dieser Vorgänge wurde zu Unterhaltungsmomenten. Erhalten haben sich einige archaische Elemente (z.B. der Braut musste beim Empfang Hühner- oder Hähnchenfleisch angeboten werden).

Die Glaubensvorstellungen des Totenkultes sind auch in unseren Tagen sehr intensiv; sie können in vier Gruppen eingeteilt werden: a) Totenwache (*virastáň*) und Totenschmaus (*kar*) angenommen, ist die Mehrheit der von der Gemeinschaft überwachten Vorgänge verlorengegangen, b) einige magische Vorgänge wurden vom Ethnischen oder vom Gesundheitsschutz her erklärt, c) das Erscheinen des Toten nach seiner Bestattung lebt allein in volkstümlichen Erzählungen und d) intensiv ist der Glaube an die Vorzeichen des Todes und an das Überirdische Leben des Toten.

Eine grosse Gruppe der Glaubenswelt bei den hier lebenden Slowaken bilden jene Glaubensvorstellungen, die mit der Umgehung des menschen zusammenhängen. Das Haus und seine Teile,

seine Einrichtung, der Hof, die Gerätschaften und Werkzeuge sowie ein Grossteil der vom Menschen benutzten Materialien haben einen Glaubensinhalt bekommen.

Unter den Glaubensvorstellungen zur Pflanzen- und Tierwelt gibt es nur wenige, die sich auf Wildpflanzen und Bäume beziehen. Bis in jüngste Zeit war der Paternosterbaum (*klokoč*) die Pflanze, die am liebsten mit Glaubensvorstellungen in Verbindung gebracht wurde. Die hier ansässigen Slowaken bedachten vor allem jenes Ungeziefer mit Glaubensvorstellungen, dem sie täglich in Haus und Hof begegneten. Die Vögel vermittelten – wie in der Glaubenswelt der meisten Völker. – auch hier in erster Linie Weissagungen und Vorzeichen.

Die meisten Glaubensvorstellungen und magischen Prozesse hafteten dem Rindvieh und dem Federvieh an. Heute ist dies am intensivsten mit der Aufzucht von Federvieh verbunden. Beispiele für die am stärksten praktizierten Glaubensvorstellungen sind jene, die mit dem Huhn (*sliepka*) und dem Hennenaufsetzen (*kloka*) verbunden sind. Da die Rinderhaltung zurückgegangen ist, sind die Glaubensvorstellungen in Verbindung mit der Schweineaufzucht in den Vordergrund getreten.

In der Glaubenswelt der Slowaken von Südostungarn macht der Glaube an mythische Gestalten nahezu das aktivste und am meisten bekannte Gebiet aus. Für übermenschliche und übernatürliche Personen werden die Hexen (*bosorka, striga*), der weise Kutscher, das mit einem Zahn geborene Kind und der Schamane (*tátoš*) gehalten. Als übernatürliche Wesen werden die Gespenster (*mátoha*), das Alphuhn (*zmok, bóžik*), das Alplicht (*svetlo*), das Wasserkalb (*vodnvo felá*), der Wassermann (*topeňec, topelec*), der Teufel (*čert*) und andere weniger bekannte und weniger bedeutungsvolle Wesen (*boboš, belah, piřimužik usw.*) angesehen. Charakteristisch für den Hexenglauben ist, dass die Hexe alle anderen mythischen Figuren immer mehr in den Hintergrund verdrängt. Ohne Ansicht des Geschlechtes und der Nation kann jeder Mensch eine Hexe sein, wenn er in irgendeiner Weise vom Durchschnitt abweicht. Hierher werden ebenso die

eine einfache Verwünschung aussprechenden Menschen wie auch die Zauberer (*vražiar*) und Weissagerinnen (*veštica*) gezählt.

Der Hexenglauben der Slowaken weicht heutzutage kaum von den Charakteristika der Hexenvorstellungen bei den Ungarn der Tiefebene ab.

Allgemein bekannt sind die Sagen vom Weisen Kutscher. Zu den Weisen werden auch die mit einem Zahn geborenen Kinder gezählt. Diese identifizieren die in ungarischer Umgebung lebenden Slowaken auch mit dem Schamanen.

Unter den übernatürlichen Wesen ist das Gespenst (*mátoha*) am meisten verbreitet. Es ist mit den heimkehrenden Seelen (*duša*) verwandt, jedoch nicht mit ihnen identisch. Das Alplicht (*svetlo*) ist ein Licht, das sich wie ein Lebewesen verhält und auch menschliche Eigenschaften besitzt. Auch der Alp (*zmok*) ist ein mythisches Wesen, das heute meist als Glücksbringer erwähnt wird. Die Erinnerung an den Wassermann (*topeňec*, *topelec*) hat sich fast ausschliesslich als Kinderschreck erhalten.

Trotz ihrer Bruchteilhaftigkeit stellt sich die Glaubenswelt der Slowaken in Südostungarn als eine schöne und reiche volkstümliche Überlieferung dar. Allgemein charakteristisch ist für sie heute, dass sie in mehreren Bezügen einen Übergang bildet; a) innerhalb der Glaubenswelt der hiesigen Slowaken von der Heterogenität hin zur Vereinigung, b) zwischen den mitgebrachten Glaubensvorstellungen und dem Volksglauben der Landschaft – vor allem eben der volkstümlichen Tradition des Ungartums und c) als typisch jetziges Charakteristikum zwischen dem traditionellen Zustand ihrer Glaubenswelt und der die Menschen immer mehr beeinflussenden gesamtgesellschaftlichen Kultur.

András Krupa

TARTALOM

BEVEZETÉS	5
A szlovákok letelepedése Délkelet-Magyarországon	9
A délkelet-alföldi szlovákok települési és etnikai sajátosságai	16
Az interetnikus kapcsolatok sajátosságai	30
A délkelet-alföldi szlovákok hiedelemvilágának főbb jellegzetességei	37
A rendszerezés feladatai	49
Írásos források	52
 KOZMOGÓNIAI ISMERETEK	 63
 AZ EMBERHEZ KAPCSOLÓDÓ HIEDELMEK	 86
Férfi és nő	87
A testrészek	89
A születéshez fűződő hiedelmek	94
<i>A szemmelverés elleni védekezés</i>	118
A szerelem és a házasság hiedelmei	131
<i>A lakodalom hiedelmei</i>	140
Hiedelemismereten és -gyakorlaton alapuló bajelhárítási módok	156
<i>Perszonifikált betegségek</i>	166
<i>A jóslás és az átok</i>	167
A halott és a halál hiedelmei	170
<i>A hazajáró lélek</i>	193
<i>Tetszhalottak</i>	202

AZ EMBER KÖRNYEZETÉVEL KAPCSOLATOS HIEDELMEK	227
A közvetlen lakókörnyezethez fűződő hiedelmek	227
A táplálkozás hiedelmei	243
<i>A tej (mljeko) hiedelem</i>	249
A növény- és az állatvilág hiedelmei	251
<i>A búza és a kukorica hiedelmei</i>	254
<i>A kertii vetemények hiedelmei</i>	260
<i>A rovarokhoz fűződő hiedelmek</i>	263
<i>A madarak, a hüllők és a vadállatok hiedelmei</i>	265
<i>A háziállatokhoz fűződő hiedelmek</i>	272
<i>A baromfitenyésztés hiedelmei</i>	278
MITIKUS ALAKOK	295
Az ember- és természetfeletti személyek	296
A boszorkány (<i>bosorka, striga</i>)	296
<i>A varázsló boszorkányok cselekedei az emberen</i>	305
<i>A boszorkány rosszindulatú cselekedetei a háziállatokon</i>	313
<i>Védekezés a boszorkány rontása ellen</i>	320
<i>A boszorkányok alakja</i>	324
A tudományosok. A tudós kocsis	332
Természetfeletti lények	338
<i>Kísértet (mátoha)</i>	338
<i>A lidércfény (svetlo)</i>	343
<i>A lidérc (zmok)</i>	350
<i>A víziborjú (vodno rěla)</i>	356
<i>A víziember (topeňec)</i>	357
<i>Egyéb természetfeletti lények</i>	360
Szerencse – balszerencse. Szellemidézés. Álom	362
ÖSSZEFOGLALÁS	376
IRODALOM	389

OBSAH

ÚVOD	5
Osadenie Slovákov na území juhovýchodného Maďarska	9
Osadové a etnické špecifiky dolnozemsých Slovákov juhovýchodného Maďarska	66
Svojráznosti interetnických vzťahov	30
Hlavné črty poverových predstáv dolnozemsých Slovákov juhovýchodného Maďarska	37
Úlohy usporiadania materiálu	49
Písomné pramene	52
 KOZMONOGONICKÉ ZNALOSTI	 63
 POVERY SPÁJAJÚCE SA KU ČLOVEKU	 86
Muž a žena	87
Časti tela	89
Povery spájajúce sa k rodeniu	94
<i>Obrany proti urieknutiu</i>	118
Ľúbostné a manželské povery	131
<i>Svadobné povery</i>	140
Spôsoby odstránenia zla spočívajúce na znalosti a konaní povier	156
<i>Personifikované choroby</i>	166
<i>Veštenie a kľatba</i>	167
Povery smrti a zosnulého	170
<i>Duch (duša)</i>	193
<i>Zdanlivo mŕtvý</i>	202

POVERY SPÁJAJÚCE SA S OKOLÍM ČLOVEKA	227
Povery vzťahujúce sa k domu a blízskemu okolia	227
Povery vzťahujúce sa na stravovanie	243
<i>Povery mlieka</i>	249
Povery rastlinstva a živočístva	251
<i>Povery pšenice a kukorice</i>	254
<i>Povery záhradných siatín</i>	260
<i>Povery hmyzov</i>	263
<i>Povery vtákov, plazov a divokých zvierí</i>	265
<i>Povery domácich zvierat</i>	272
<i>Povery hydinnárstva</i>	278
MÝTICKÉ POSTAVY	295
Nadľudské a nadprirodzené osoby	296
<i>Bosorka, striga</i>	296
<i>Činy bosoriek na človeku</i>	305
<i>Zlomyselné činy bosoriek na domácich zvieratách</i> ...	313
<i>Obrany proti konaniam bosoriek</i>	320
<i>Postavy bosoriek</i>	324
Múdry kočiš	332
Nadprirodzené bytosti	338
<i>Mátoha</i>	338
<i>Svetlo</i>	343
<i>Zmok</i>	350
<i>Vodné tela (vodnvo tela)</i>	356
<i>Topeňec</i>	357
<i>Iné nadprirodzené bytosti</i>	360
Šťastie – nešťastie. Vytváranie duchov. Sen	362
LITERATÚRA	389
SÚHRN	413

INHALT

EINFÜHRUNG	5
Die Ansiedelung der Slowaken in Südostungarn	9
Die Siedlungs- und ethnischen Eigenarten der Slowaken in Südostungarn	16
Die Eigenarten ihrer interethnischen Beziehungen	30
Die Hauptcharakteristika der Glaubenswelt der Slowa- ken in Südostungarn	37
Aufgaben der Systematisierung	49
Schriftliche Quellen	52
KOSMOGONISCHE KENNTNISSE	63
GLAUBENSVORSTELLUNGEN IN VERBINDUNG MIT DEM MENSCHEN	86
Mann und Frau	87
Die Körperteile	89
Glaubensvorstellungen um die Geburt	94
<i>Schutz gegen den bösen Blick</i>	118
Glaubensvorstellungen um Liebe und Ehe	131
<i>Glaubensvorstellungen bei der Hochzeit</i>	140
Arten das Böse zu vertreiben, welche auf Glaubensvor- stellungen und deren Praktizierung beruhen	156
<i>Personifizierte Krankheiten</i>	166
<i>Weissagungen und Verwünschungen</i>	167
Glaubensvorstellungen um den Toten und den Tod	170
<i>Heimkehrende Seelen</i>	193

<i>Scheintote</i>	202
-------------------------	-----

GLAUBENSVORSTELLUNGEN ZUR UMGEBUNG DES MENSCHEN	227
--	-----

Glaubensvorstellungen zur unmittelbaren Wohnstätte ..	227
Glaubensvorstellungen zur Ernährung	243
<i>Glaubensvorstellungen zur Milch (mlieko)</i>	249
Glaubensvorstellungen um die Pflanzen- und Tierwelt ..	251
<i>Glaubensvorstellungen um Weizen und Mais</i>	254
<i>Glaubensvorstellungen um Gartenpflanzen</i>	260
<i>Glaubensvorstellungen zum Ungeziefer</i>	263
<i>Glaubensvorstellungen zu den Vögeln, Reptilien und dem Wild</i>	265
<i>Glaubensvorstellungen zu den Haustieren</i>	272
<i>Glaubensvorstellungen zur Geflügelzucht</i>	278

MYTHISCHE GESTALTEN	295
----------------------------------	-----

Übermenschliche und übernatürliche Personen	296
Die Hexe (<i>bosorka, striga</i>)	296
<i>Handlungen der Zauberhexen am Menschen</i>	305
<i>Böse Handlungen der Hexen an den Haustieren</i>	313
<i>Schutz gegen den Hexenfluch</i>	320
<i>Die Gestalt der Hexen</i>	324
Die Weisen. Der weise Kutscher	332
Übernatürliche Wesen :	338
<i>Gespenster (mátoha)</i>	338
<i>Alplicht (svetlo)</i>	343
<i>Alp (zmok)</i>	350
<i>Wasserkalb (vodnvo iela)</i>	356
<i>Wassermann (topeňec)</i>	357
<i>Andere übernatürliche Wesen</i>	360
Glück und Unglück. Geisterbeschwörung. Traum	362

LITTERATUR	389
-------------------------	-----

ZUSAMMENFASSUNG	419
------------------------------	-----

STUDIA FOLKLORISTICA ET ETHNOGRAPHICÁ
Publikation des Lehrstuhls für Volkskunde der Universität
Lajos Kossuth zu Debrecen

1. UJVÁRY Zoltán: A temetés paródiája (*Die Parodie auf das Begräbnis*). Debrecen, 1978.
2. DOBROSSY István: Dohánytermesztés a Nyírségben (*Tabakanbau in der Nyírség*). Debrecen, 1978.
3. KUNT Ernő: Temetők az Aggteleki-karszt falvaiban (*Friedhöfe in den Dörfern der Aggtelek-Karstgegend*). Debrecen, 1978.
4. SZABÓ László: A magyar rokonsági rendszer (*Das ungarische Verwandtschaftssystem*). Debrecen, 1980.
5. BARTHA Elek: A hitélet néprajzi vizsgálata egy zempléni faluban (*Die ethnographische Untersuchung des Glaubenslebens in einem Zempléner Dorf*). Debrecen, 1980.
6. DÁM László: Lakóházak a Nyírségben (*Wohnhäuser in der Nyírség*). Debrecen, 1982.
7. SZALAY Emőke–UJVÁRY Zoltán: Két fazekas falu Gömörben (*Zwei Töpferdörfer in Gömör*). Debrecen, 1982.
8. FARKAS József: Fejezetek az Ecsedi-láp gazdálkodásához (*Einige Kapitel zur Wirtschaftsethnographie des Marschgebietes von Ecsed*). Debrecen, 1982.
9. DOBROSSY István–FÜGEDI Márta: Termelés és életmód (*Produktion und Lebensweise*). Debrecen, 1983.
10. SZABADFALVI József: Tanulmányok a magyar pásztorkodás köréből (*Studien zum ungarischen Hirtenum*). Debrecen, 1984.
11. BÓDI Erzsébet: Egy magyarországi lengyel falu táplálkozása (*Die Ernährungsweise in einem Polendorf in Ungarn*). Debrecen, 1984.
12. ERDÉSZ Sándor: Kigyókultusz a magyar néphagyományban (*Schlangenkult in der ungarischen Volksüberlieferung*). Debrecen, 1984.
13. SZALONTAI Barnabás: Nyírbátor népi építésze (*Die Volksarchitektur von Nyírbátor*). Debrecen, 1984.
14. BARTHA Elek: Házkultusz. A ház a magyar folklórban. (*Hauskult. Das Haus in der ungarischen Folklore*). Debrecen, 1984.
15. KÖRNYEINÉ GAÁL Edit: Az első világháború emlékei a népi kéziratok forrásokban és a szójhagyományban (*Erinnerungen an den ersten Weltkrieg in volkstümlichen handschriftlichen Quellen und mündlichen Überlieferungen*). Debrecen, 1985.
16. PETERCSÁK Tivadar: Népszokások Filkeházán (*Volksbräuche in Filkeháza*). Debrecen, 1985.
17. VIGA Gyula: Kőmunkák egy bükkaljai faluban (*Steinbruch- und Steinmetzarbeiten in einem Dorf am Fusse des Bükk-Gebirges*). Debrecen, 1985.
18. KAPROS Márta: A születés szokásai és hagyományai az Ipoly mentén (*Bräuche und Glaubensarten in Verbindung mit der Geburt entlang des Flusses Ipoly*). Debrecen, 1986.
19. BERECSZKI Ibolya: Népi táplálkozás Szolnok megyében (*Volkstümliche Ernährung im Komitat Szolnok*). Debrecen, 1986.

20. FELHŐSNÉ CSISZÁR Sarolta: Temetkezési szokások a Beregi-Tiszaháton (*Bestatungsbräuche auf der Bereger-Theissgegend*). Debrecen, 1986.
21. CZÖVEK Judit: Halottlátók a magyar néphagyományban (*Totenseher in der ungarischen Volksüberlieferung*). Debrecen, 1986.
22. SZTRINKÓ István: Népi építészet a Duña-Tisza közén (*Volkstümliche Architektur im Donau-Theisszwischenstromland*). Debrecen, 1987.

Redakteur:
ZOLTÁN UJVÁRY

Adresse:
Néprajzi Tanszék
Lehrstuhl für Volkskunde
Lajos Kossuth Universität
DEBRECEN, 10
Pobox 16.
H-4010
Ungarn